

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

MİLLÎ MÜCADELE'DE UYGULANAN ASKERÎ STRATEJİ

Mehmet ÇANLI

DOKTORA TEZİ

Ankara, 2019

MİLLÎ MÜCADELE'DE UYGULANAN ASKERÎ STRATEJİ

Mehmet ÇANLI

Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Mehmet ÇANLI tarafından hazırlanan “Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji” başlıklı bu çalışma, 22 Ocak 2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

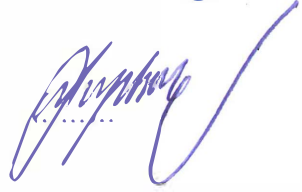
Başkan : Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ

Danışman : Prof. Dr. Mehmet Derviş KILINÇKAYA

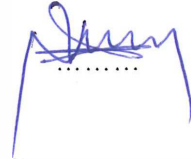
Üye : Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

Üye : Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ

Üye : Prof. Dr. Mustafa TURAN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Mehmet Derviş KILINÇKAYA
Enstitü Müdürü

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 22/01/2019.

Tez Başlığı / Konusu: Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
22.01.2019

Adı Soyadı : Mehmet ÇANLI
Öğrenci No : 37765895954
Anabilim Dalı: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı
Programı : Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi
Statüsü : Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Prof. Dr. Mehmet Deryiş KILINÇKAYA

BİLDİRİM

Hazırladığım “Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji” isimli Doktora Tezi’nin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

 22.01.2019

Mehmet ÇANLI

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan doktora tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesi'ne verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan "Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge" kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

22.01.2019

Mehmet ÇANLI

¹"Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge"

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
 - (2) Madde 6. 2. Yeni teknik materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
 - (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
- Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir
- * Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYANI

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Tez Danışmanım Prof. Dr. Mehmet Derviş KILINÇKAYA danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

22. / 01. / 2019

Mehmet ÇANLI

ÖZET

Mehmet ÇANLI. *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, Doktora Tezi, Ankara, 2018.

Osmanlı İmparatorluğu, I. Dünya Savaşı'nda dört yıl boyunca birçok cephede savaştıktan sonra topraklarının çoğunu kaybetti. Artık savaşı yürütemeyecek duruma gelince, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekildi.

Fakat İtilaf Devletleri, mütarekenin ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun kalan topraklarını da işgal etmeye başladılar. Bu işgaller üzerine, devleti kurtarmak için değişik çevrelerce bazı girişimler başlatıldı. Bu girişimler, 19 Mayıs-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Mustafa Kemal Paşa ve çevresindeki kadro tarafından teşkilatlandırıldı.

Bu teşkilat, Anadolu'nun üç stratejik bölgesi olan Murat Başyaylası-Uzunyayla-Erzurum Yaylası ile Karadeniz ve Akdeniz'e paralel olarak uzanan sıradağlar arasında kalan alanı güvenli bir bölge haline getirdi ve bu bölgenin kaynaklarıyla savaşı örgütlemeye başladı.

16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilince, güvenli bölgedeki tüm işgalci güçler dışarıya çıkarılarak bu bölgede tam hâkimiyet sağlandı. Bu bölge içindeki stratejik bir mevki olan Ankara'da TBMM açıldı ve savaşın yönetimi tek merkezde toplandı.

Bundan sonra, ülkenin iç hat konumuna uygun olarak, kuvvet mevcut tehditlere karşı sırayla kullanılmaya başlandı. İlk olarak doğuda Ermenilere karşı stratejik taarruza geçildi. İkinci olarak Güney Cephesi'nde Fransızlar etkisiz hale getirildi.

Batı Cephesi'nde ise üç aşamalı bir strateji uygulandı. Önce, ülke derinliklerinde stratejik savunma yapılarak Yunan ordusu anakarasından ve ikmal üslerinden uzaklaştırıldı. Bu şekilde zayıflatılan Yunan ordusu, Sakarya Meydan Muharebesi'nde yenildi ve stratejik denge sağlandı.

Bu safhada diğer cephelerden de bazı birlikler getirilerek yeterli kuvvet oluşturuldu ve stratejik taarruz safhasına geçilerek Yunan ordusu ülkeden çıkarıldı. Boşta kalan birliklerle boğazlar ve İstanbul'daki İtilaf Devletleri kuvvetlerine karşı zorlama konsepti uygulandı ve bu devletler barışa zorlandı.

Anahtar Sözcükler

Cephe, Ankara, Harekât, Millî Mücadele, Mondros Mütarekesi, Mustafa Kemal Paşa, Savaş, Strateji, TBMM.

ABSTRACT

Mehmet ÇANLI. *Military Strategy of The National Struggle*, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2018.

After fighting four years on many fronts during The World War I, Ottoman Empire had lost most of its lands. When it became clear that no longer it would be able to go on to fight, it withdrew from the war and signed The Mondros Armistice on 30 October 1918.

But after the Armistice, The Entente States began to occupy the remaining lands of Ottoman Empire. Because of this occupation, some initiatives had been taken by different circles to save the state. These initiatives had been organized by Mustafa Kemal Pasha and a group around him, between 19 May-11 September 1919.

This organization, made Murat-Uzunyayla-Erzurum Plateau, which were three strategic areas of Anatolia and the area between the mountains running parallel to Mediterranean Sea and Black Sea, a safe zone and started to organize the war with the resources of this region.

When Istanbul was occupied on 16 March 1920, by removing the occupying powers outside of the safe zone, full sovereignty was achieved. TBMM had been opened in Ankara, which was a strategic place in this safe zone and the management of the war gathered in a single center.

After that, in accordance with the inner line position of the country, the forces had been started to be implemented to existing threats one by one. The strategic offensive was started first in the East, against Armenians. Secondly, the French on the southern front, had been neutralized.

A three-step strategy had been applied in Western Front. By making strategic defense in the depths of the country, the Greek army had been removed from its mainland and supply bases first. After weakened in this way, Greek army had been defeated at the Battle of Sakarya and the strategic equilibrium was achieved.

At this stage, by bringing some troops from the other fronts, strategic offensive phase had been started and the Greek army was removed from the country. With the idle forces, the enforcement concept applied against the Allied Forces in İstanbul and the straits and they were forced to peace.

Key Words

Front, Ankara, Operations, National Struggle, Mondros Armistice, Mustafa Kemal Pasha, War, Strategy, Turkish Great National Assambly.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU	ii
BİLDİRİM	iii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iv
ETİK BEYAN	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
ÖNSÖZ	xiv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: SAVAŞ VE STRATEJİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE BU KAVRAMLARIN I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDAKİ GELİŞİMİ	14
1.1. SAVAŞ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	14
1.1.1. Savaş Nedir?	14
1.1.2. Savaş Nasıl İcra Edilir?	22
1.2. STRATEJİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	33
1.2.1. Stratejinin Tanımı, Seviyeleri ve Oluşturulması	33
1.2.2. Strateji ve Coğrafya İlişkisi	48
1.2.2.1. Jeopolitik Nedir?	49
1.2.2.1.1. Jeopolitiğin Ortaya Çıkışı ve Hayat Alanı Teorisi	50
1.2.2.1.2. Deniz Hâkimiyet Teorisi	50
1.2.2.1.3. Kara Hâkimiyet Teorisi	52
1.2.2.1.4. Hava Hâkimiyet Teorisi	53

1.2.2.1.5. Fransız Jeopolitik Ekolü.	54
1.2.2.2. Jeostrateji Nedir?	54
1.2.2.3. Askerî Coğrafya Nedir?	55
1.3. I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA SAVAŞ VE STRATEJİNİN GELİŞİMİ	57
2. BÖLÜM: MİLLÎ MÜCADELE’NİN ASKERİ STRATEJİSİNİN BELİRLENMESİNE ETKİ EDEN HUSUSLAR	77
2.1. MONDROS MÜTAREKESİ İMZALANDIĞI SIRADA GENEL DURUM	77
2.1.1. İtilaf Devletlerinin Durumu	78
3.1.2. İttifak Devletlerin Durumu	87
2.1.3. Rusya’nın Durumu	89
2.1.4. Diğer Devletler ve Bölgelerin Durumu	90
2.1.5. Osmanlı İmparatorluğu’nun Durumu	94
2.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU TOPRAKLARININ JEOPOLİTİK, JEO- STRATEJİ VE ASKERİ COĞRAFYA AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	99
2.3. MİLLÎ MÜCADELE’Yİ YÜRÜTEN SUBAY VE GENERALLERİN STRATEJİ VİZYONLARININ TEMELLERİ	119
2.3.1. Eğitim Altyapısı	119
2.3.2. Meslek Yaşamlarından Edinilen Tecrübeler	129
2.3.3. Askerî Talimnameler	146
3. BÖLÜM: MİLLÎ MÜCADELE’DE UYGULANAN ASKERİ STRATEJİNİN OLUŞUMU	154
3.1. MÜTAREKE DÖNEMİNDE MEYDANA GELEN GELİŞMELER	154
3.1.1. İşgaller ve Meydana Gelen Tepkiler	154
3.1.2. Ordunun Yeniden Teşkilatlandırılması ve Konuşlandırılması	162

3.1.3. İç gelişmeler	164
3.1.4. Uluslararası Gelişmeler	174
3.1.5. Millî Mücadele'nin Lider Kadrosunun Faaliyetleri	183
3.1.6. Yunan İşgali ve Kuvâ-yı Milliye'nin oluşumu	194
3.2. MİLLÎ MÜCADELE'DE UYGULANACAK ASKERİ STRATEJİ	
NİN BELİRLENMESİ	207
3.2.1. Amasya Tamimi ve İlk Planlama Çalışmaları	207
3.2.2. Erzurum Kongresi	223
3.2.3. Sivas Kongresi	230
4. BÖLÜM: ASKERİ STRATEJİ VE HAREKÂT STRATEJİLERİ	242
4. 1. STRATEJİK PLANLAMA, SİYASİ VE ASKERİ YAPILANMA	242
4.2. BATI CEPHESİ HAREKÂT STRATEJİLERİ	259
4.2.1. Birinci İnönü Muharebesi'nde Uygulanan Harekât Stratejisi	264
4.2.2. İkinci İnönü Muharebesi'nde Uygulanan Harekât Stratejisi	269
4.2.3. Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nde Uygulanan Harekât Stratejisi	278
4.2.4. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Uygulanan Harekât Stratejisi	284
4.3. GÜNEY CEPHESİ HAREKÂT STRATEJİSİ	296
4.4. DOĞU CEPHESİ HAREKÂT STRATEJİSİ	312
4.5. İÇ CEPHE'DE UYGULANAN STRATEJİ	319
4.6. BÜYÜK TAARRUZ'DA UYGULANAN HAREKÂT STRATEJİSİ	341
SONUÇ	367
KAYNAKÇA	379
EKLER	404

EK-1: Mondros Mütarekesi İmzalandığı Sırada Ordunun Durumu	404
EK-2: Stratejik Mihverler, Ana Yollar ve Stratejik Bölgeler	405
EK-3: Milne Hattı	406
EK-4: 22 Haziran 1920, Yunan Taarruzu	407
EK-5: 1. İnönü Muharebesi	408
EK-6: 2. İnönü Muharebesi	409
EK-7: Kütahya-Eskişehir Muharebesi	410
EK-8: Sakarya Meydan Muharebesi	411
EK-9: Doğu Cephesi Harekâtı	412
EK-10: Millî Mücadele Sırasında Çıkan İç İsyenlar	413
EK-11: Büyük Taarruz	414

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
ATASE	: Askerî Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı
ATASE ARŞ.	: Askerî Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
ATBD	: Askerî Tarih Belgeleri Dergisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.	: Dosya
DC	: District of Columbia
Der.	: Derleyen
Düz.	: Düzenleyen
Ed.	: Editör
FM	: Field Manuel
Gnkur. Bşk.	: Genelkurmay Başkanlığı
GSMH	: Gayrı Safi Millî Hâsıla
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
İTF	: İttihat ve Terakki Fırkası
K.	: Klasör
K.K.K.	: Kara Kuvvetleri Komutanlığı
KKT	: Kara Kuvvetleri Talimnamesi
Krş.	: Karşılaştır

Ks.	: Kısım
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
No.	: Number, Numara
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Ö/T	: Özel Talimatname
PA	: Pennsylvania
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİH	: Türk İstiklal Harbi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
t.y.	: Tarih yok
US	: United States
USA	: United States of America
Yay.	: Yayınlayan
Yay. Haz.	: Yayına hazırlayan
y.e.y.	: Yayınevi yazılmamış
y.y.y.	: Yayın yeri yazılmamış

ÖNSÖZ

Millî Mücadele’de Uygulanan Askerî Strateji başlıklı bu çalışmada; Millî Mücadele sırasındaki askerî faaliyetler incelenerek; uygulanan askerî strateji, bu stratejinin kaynakları, sebepleri ve dönemin diğer askerî faaliyetleri ile stratejik bağlantıları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Millî Mücadele’nin askerî faaliyetleri ile ilgili çalışmalara bakıldığında; bu konuya ilişkin bir hayli eserin kaleme alındığı, Millî Mücadele’ye katılan üst seviyedeki birlik komutanlarının çoğunun savaş ile ilgili anılarının yayınlandığı, bu sebeple Millî Mücadele’de uygulanan askerî stratejinin çok detaylı olarak incelenmiş bir konu olduğu düşünülebilir. Ancak söz konusu anı ve inceleme eserlerine bakıldığında durumun farklı olduğu görülmektedir.

Bu eserlerde genellikle, değişik cephelerdeki muharebelerin anlatıldığı, fakat Millî Mücadele’nin askerî faaliyetlerinin bir bütün halinde irdelenerek uygulanan askerî stratejinin; kuvvet, zaman ve mekân boyutu açısından incelenmediği görülmektedir.

Öte yandan, bu konu ile ilgili olarak yapılan araştırmalar ve yazılan anılarda genellikle olayların dünyadaki askerî ve siyasi gelişmeler ile bağlantısına ve içinde bulunulan zamanın şartlarının Millî Mücadele’deki askerî harekâtın planlanıp uygulanmasına etkilerine değinilmemektedir.

Bu çalışmada Millî Mücadele’nin askerî faaliyetleri, bu boyutları da dikkate alınarak incelenmeye çalışılmıştır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için birinci bölümde savaş ve strateji ile ilgili temel kavramlar ile bu kavramların I. Dünya Savaşı sırasındaki gelişimi incelenmiştir.

İkinci bölümde, Millî Mücadele öncesinde savaşa ve stratejinin belirlenmesine etkisi olan hususlar ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde, Millî Mücadele’de uygulanan askerî stratejinin oluşum süreci incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise belirlenen askerî stratejinin nasıl uygulandığı ortaya konulmuştur.

Çalışma literatür ve arşiv taraması şeklinde yapılmıştır. Genelkurmay ATASE arşivi ve kütüphanesi ile Millî Kütüphane, TBMM Kütüphanesi, Hacettepe Üniversitesi Kütüphanesi ve Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi’nden faydalanılmıştır. Konu ile ilgili kaynaklarda, incelenen dönemin değişik açılardan birçok anlatımına rastlanmıştır. Söz konusu kaynaklar yeniden değerlendirilerek uygulanan askerî strateji; tarihi, siyasi, ekonomik, coğrafi ve kültürel temelleri ile birlikte ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada, konunun teorik boyutu incelenirken yerli ve yabancı askerî düşünürler ve yazarların eserlerinden karşılaştırmalı olarak faydalanılmıştır. Savaş, strateji ve doktrin konularında Doğu ve Batı anlayışları incelenmiş ve Türk ordusunun bu anlayışlardan ne kadar etkilendiği ortaya

konulamaya çalışılmıştır. Ayrıca, NATO, ABD ve Türk askerî talimnameleri karşılaştırılarak, teorik konular bu talimnamelerdeki farklılıklar ortaya konularak incelenmiştir.

Askerî harekâtın yürütülmesi ile ilgili olarak Genelkurmay Harp Dairesi tarafından yayınlanan Türk İstiklal Harbi serisi yararlanılan temel kaynaklardan biri olmuştur. Fakat uygulanan askerî stratejinin ve değişik cephelerde uygulanan harekât stratejilerinin neler olduğuna dair bilgiler açısından daha çok Mustafa Kemal Atatürk'ün kaleme aldığı “Nutuk” ve eki ile Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir, Fahrettin Altay, İsmet İnönü, Kâzım Özalp, Kılıç Ali ve Albay Bekir Sami Günsav gibi hadiselerin içinde bulunan şahsiyetlerin anılarından yararlanılmıştır.

Savaşın stratejik, operatif ve taktik açıdan değerlendirilmesinde; İsmail Hakkı Tümerdem'in “*Türk İstiklâl Harbi, Yunan Cephesi, Operatif ve Tabiye Bakımından İncelenmesi*”, Suat Ener'in “*Türk İstiklâl Harbinin Ana Hatları*”, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Encümeni tarafından hazırlanan “*Türk İstiklâl Harbi Hülâsası, 1919-1922*” isimli kitaplarından, Nurettin Türsan'ın Birinci Askerî Tarih Semineri için hazırladığı “*Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi*” başlıklı bildiriden ve TBMM zabıt ceridelerindeki savaşla ilgili değerlendirmelerden faydalanılmıştır.

Uzun bir süre alan bu çalışmanın meydana gelmesi sırasında; tez konusu seçiminde ve çalışmanın oluşum safhasında paylaştığı değerli fikirleri için tez danışmanım Prof. Dr. Mehmet Derviş KILINÇKAYA'ya, tez izleme komitesinde bulunan ve görüş ve eleştirileriyle tezin olgunlaşmasına katkıda bulunan Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU ve Prof. Dr. Mehmet ŞAHİNGÖZ'e teşekkür ederim.

Ayrıca, tezle ilgili kıymetli görüşlerini benden esirgemeyen ve Osmanlıca belgeleri okumamda yardımcı olan Prof. Dr. Mehmet ÇANLI'ya ve yazdığım metni okuyarak yazım tekniği ve içerik konusundaki fikirleriyle metni şekillendirmeme yardımcı olan Dr. Abdullah Cüneyt KÜSMEZ'e de teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

GİRİŞ

29 Ekim 1914 tarihinde I. Dünya Savaşı'na giren Osmanlı İmparatorluğu,¹ dört yıl boyunca birçok cephede savaştıktan sonra, topraklarının çoğunu kaybetti. 1918 yılının Eylül ayı ortalarına gelindiğinde, İngilizlerin Suriye'deki taarruzu sonrasında Yıldırım Ordular Grubu'nun dağılması ve kurtulabilen birliklerin Anadolu'ya doğru çekilmeye başlaması artık Osmanlı İmparatorluğu için savaşın sona ermek üzere olduğunu gösteriyordu.

Bununla birlikte, İtilaf Devletleri ordularının Makedonya Cephesi'ndeki taarruzunu durduramayan Bulgarların 26 Eylül 1918'de ateşkes teklifinde bulunması, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan çekilmeye karar vermesi üzerinde daha belirleyici bir etki yarattı.² Çünkü Bulgarların 29 Eylül'de ateşkes anlaşması imzalayarak savaştan çekilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Avusturya-Macaristan ve Almanya ile karadan irtibatı kesildi ve başkent İstanbul savunmasız duruma düştü.³

Bu sırada, savaşın Avrupa'da da sona ermek üzere olduğu görülüyordu. Çünkü Batı Cephesi'nde Almanya'nın başlattığı bahar taarruzu durdurulmuştu.⁴ İtilaf Devletleri 8 Ağustos'ta karşı taarruza geçtiğinde ise, zayıf bir direnişten sonra Alman ordusu Eylül ayında çözülmeye başlamıştı.⁵ Bunun üzerine Alman generalleri 29 Eylül 1918'de hükümetlerine, Almanya'nın ateşkes istemek zorunda olduğunu bildirdiler ve başka bir çıkar yol bulamayan Alman hükümeti 3/4 Ekim'de ateşkes görüşmeleri için ABD'ye bir nota gönderdi.

Bu gelişmeler üzerine, Osmanlı hükümeti de 5 Ekim'de ateşkes için ABD'ye başvurdu. Fakat bu başvuruya ve değişik kanallardan yapılan diğer başvurulara herhangi bir cevap alamadı.⁶ Bunun üzerine, Talat Paşa kabinesi 8 Ekim'de istifa etti.⁷ Padişah, hükümet kurma görevini

¹ Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri**, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 83.

² Geniş bilgi için bkz. **Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.; 1, Türk İstiklal Harbi, C. 1, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1962, s. 11-18; Ayrıca bkz. David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?, 1914-1922**, Çev.: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınevi, İstanbul, t.y., s. 306-307; Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz, C. 1**, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014, s. 1-2.

³ Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilali, C. 1**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 30-31; Mütareke öncesi gelişmeler ve mütarekenin yapılmasını zorunlu hale getiren koşullar hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Ali Fuat Türkgeldi, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları: 7, Ankara, 1948, s. 5-12.

⁴ Geniş bilgi için bkz. Geoffrey Parker, **Cambridge Savaş Tarihi**, Çev.: Fusun Tayanç ve Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 337-339.

⁵ Jeremy Black, **Savaş ve Dünya, Askerî Güç ve Dünyanın Kaderi, 1450-2000**, Çev.: Yeliz Özkan, İstanbul, 1998, s. 406-407.

⁶ TİH, C. 1, s. 26-27; Ayrıca bkz. D. Fromkin, a.g.e., s. 306-307.

⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, Mustafa Kemal, 1881-1919, C. 1**, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul, 1991, s. 333.

Tevfik (Okday) Paşa'ya verdi ama Tevfik Paşa hükümet kurmayı başaramayınca,⁸ bu defa görev Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa'ya verildi.⁹

Hükümet kurma görevini alan Ahmet İzzet Paşa, Wilson Prensipleri esaslarına göre bir an önce barış yapılması için çalışmalara başladı. Çünkü Trakya sınırı Makedonya'daki İtilaf Devletleri ordularının tehdidi altına girmişti ve bu tehdidi bertaraf etmek için Trakya'da yeterli askerî birlik yoktu.¹⁰ İngiliz taarruzları sebebiyle Irak ve Suriye'den de birlik kaydırmak mümkün değildi. Kafkasya'da ve İran'ın kuzeyinde bazı birlikler vardı ama bunlar İstanbul'a zamanında ulaşamayacak kadar uzaktaydılar.¹¹

Başkent İstanbul, denizden yapılabilecek saldırılara karşı da savunmasız durumdaydı. Çünkü Osmanlı Donanması, İtilaf Devletleri donanmalarına karşı koyamayacak kadar zayıftı. Barbaros Zırhlısı'yla Pelengiderya, Midilli ve Mecidiye Kruvazörleri savaş sırasında imha olmuş, Yavuz Zırhlısı ise birçok yerinden yaralanmış vaziyette İstanbul Boğazı'nda yatıyordu. Bu durumda, mütareke imzalayarak savaştan çekilmekten başka bir çare kalmadığı görülüyordu.

Öte yandan, Osmanlı devlet adamlarının çoğu İtilaf Devletleri ile makul bir barış anlaşması yapılabileceğine inanıyordu. Çünkü savaş sırasında bazı İtilaf Devletleri yetkilileri, savaş sonrası ile ilgili olarak Osmanlı İmparatorluğu açısından ümit verici açıklamalar yapmışlardı. Örneğin İngiltere Başbakanı Lloyd George, 5 Ocak 1918'deki bir konuşmasında; *“Biz Türkiye'yi ne başkentinden ve ne de ırkan Türk olan Anadolu'nun ve Trakya'nın zengin ve önemli topraklarından mahrum etmek için döğüşüyoruz. Biz Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul ile birlikte Türk ırkının anayurdunda kalmasına muhalif değiliz. Fakat Karadeniz'le Akdeniz arasındaki geçit milletlerarası bir idare altında ve tarafsız olmalıdır. Arabistan, Ermenistan, Suriye ve Filistin bize göre kendi millî idarelerinin tanınmasına hak kazanmışlardır.”* demişti.

8 Ocak 1918'de yayımlanan Wilson Prensiplerinin 12. Maddesi de benzer hususlardan bahsediyordu. Bu Madde'ye göre: *“Bugünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarına itirazsız bir hâkimiyet sağlanmalıdır, fakat bugün Türk boyunduruğu altında bulunan diğer milletlerin de mutlak güvenlik içinde varlıklarının ve zahmetsizce gelişmelerinin kefalet altına*

⁸ TİH, C. 1, s. 28.

⁹ Hükümet değişikliği süreci ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet İzzet Paşa, **İstiklal Harbi'nin Gerçekleri, Feryadım, C.2**, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017, s. 16-19; Ayrıca bkz. A.F.Türkgeldi, a.g.e., s. 28.

¹⁰ Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C. 2, s. 24-25; Ayrıca bkz. Charles V. F. Townshend, **Mezopotamya Seferim, Kurna, Kutülamare ve Selmanıpak Muharebeleri**, Çev.: Gürol Koca, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 629-630; A. F. Türkgeldi, a.g.e., s. 25-26.

¹¹ Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2009, s. 68.

*alınması lazımdır. Çanakkale Boğazı, milletlerarası garanti altında bütün milletlerin ticaret gemilerinin serbestçe geçmelerine açık olmalıdır.”*¹²

Bu açıklamalar, barış yapılması durumunda Osmanlı İmparatorluğu'nun, henüz işgal edilmemiş olan ve nüfusunun çoğu Türklerden oluşan Trakya ve Anadolu topraklarında yaşamına devam edebileceği anlamına geliyordu. Bu sebeple ülkede, İtilaf Devletleri ile bir an önce ateşkes yapılması yönünde genel bir eğilim oluşmuştu.

Bu eğilimden cesaret alan Hükümet'in 16 Ekim 1918'de yaptığı toplantıda, İtilaf Devletleri ile barış yapılması için esas alınacak şartlar belirlendi. Buna göre; *“İtilâf kuvvetleri tarafından işgal olunan topraklarda oturan ahalinin idarî muhtariyetlerini Türkiye kabul edecektir. Türkiye'nin siyasî, malî ve iktisadî istiklâli mahfuz kalacaktır. Şimdiki buhranın önlenmesi için gerektiğinde Türkiye'ya mal'i yardım yapılacaktır. Yukarıdaki esaslar içinde sulh yapılması için İngiltere hükümetinin dürüstlüğünün ve azami müzaheretinin (yardımın) temini.”* sağlanacaktır.¹³ Bu esaslar sadece hükümetin değil, padişah ve çoğu devlet adamı, politikacı ve aydınının da beklentilerini yansıtıyordu.

Bundan sonra Ahmet İzzet Paşa, Kut'ül Amare'de esir alınmış olan İngiliz General Townsend'in aracılık teklifini kabul ederek kendisini bu esaslar çerçevesinde bir ateşkes yapabilmek için 18 Ekim 1918'de İngiliz Akdeniz Filosu Komutanlığı'na gönderdi. Bern Ataşesi Halil (Sedes) Bey'e de İtilaf Devletleri nezdinde girişimlerde bulunması talimatı verildi. Hahambaşı Hayim Naum Efendi, icap ederse Amerika'ya gitmek üzere Paris'e gönderildi. Bankacı Marcev Savoie ise, Fransız ordusuyla temas kurmak için görevlendirildi.

Ahmet İzzet Paşa, 19 Ekim 1918'de güvenoyu almak için Meclis-i Mebusan'da yapılan toplantıda, yukarıdaki esaslar çerçevesinde hazırlanmış olan beyannameyi okudu ve Wilson Prensipleri'ne göre barış görüşmelerine başlanacağını bildirdi. Yapılan oylamada Hükümet, 10 çekimsere karşı 121 oyla güvenoyu aldı.¹⁴

General Townsend'in teşebbüsü sonucu 23 Ekim'de, Limni Adası'nda bulunan İngiliz Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthorpe tarafından Ahmet İzzet Paşa'ya bir telgraf gönderildi. Bu telgrafta, Osmanlı İmparatorluğu ile mütareke görüşmeleri için kendisinin görevlendirildiği ve Osmanlı heyetinin Mondros Limanı'na gönderilmesi isteniyordu.¹⁵ Bunun üzerine, Rauf

¹² TİH, C. 1, s. 22; Ayrıca bkz. R. Orbay, a.g.e., s. 83; R. Osman Olcay, **100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 8, Sevres Antlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara Ait Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 455, Ankara, 1981, s. XV; A. F. Türkgeldi, a.g.e., s. 14; Salahi R. Sonyel, **Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009, s. 229.

¹³ R. Orbay, a.g.e., s. 86-87, 97-98.

¹⁴ TİH, C. 1, s. 28-29; Ayrıca bkz. Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C. 2, s. 25-26.

¹⁵ TİH, C. 1, s. 29; General Townshend'in mütareke süreci ile ilgili faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. C. V. F. Townshend, a.g.e., s. 632-645.

(Orbay) Bey başkanlığındaki bir heyet 26 Ekim 1918'de Limni Adası'na gitti. Ertesi gün başlayan müzakerelerin ardından 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandı.¹⁶

Mütareke imzalandığı sırada Suriye Cephesi'ndeki Osmanlı birlikleri, İngiliz taarruzlarını Halep kuzeyinde durdurmayı başarmıştı. Irak'taki Osmanlı birlikleri de çekilmekte oldukları hatlarda bir süre daha savunmaya devam edebilecek durumdaydı. İran ve Kafkasya'daki Osmanlı birlikleri ise bölgedeki İngiliz birliklerine göre daha güçlüydü. En önemlisi de, Almanya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu henüz mütareke imzalamamıştı.

Muhtemelen bu sebeplerden dolayı, 25 maddeden oluşan mütareke metninde kayıtsız şartsız teslim anlamına gelen açık bir ifade kullanılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, mütareke metni dikkatle incelendiğinde, mütareke maddelerinin İtilaf Devletlerinin daha önce kendi aralarında yaptıkları gizli anlaşmalara göre düzenlendiği ve genel anlamda İngiliz çıkarları esas alınarak hazırlandığı anlaşılmaktadır.¹⁷

Mondros Mütarekesi'nin ilk maddesine bakıldığında; boğazların açılması ve boğaz istihkâmlarının müttefiklerce işgal edilmesi ile İngilizlerin; bir an önce boğazlara yerleşmeyi, İstanbul'u kontrol altına almayı ve gemilerini Karadeniz'e geçirmeyi planladıkları anlaşılmaktadır. Dünyada en çok Müslüman tebaaya sahip ülke olan İngiltere, bu sayede Halife'nin yaşadığı başkenti de kontrol altına alacak ve böylece hem ülkeyi hem de kendi Müslüman tebaasını rahatça kontrol ve idare edebilecektir.

Ayrıca, stratejik bir suyunu kontrol altına alarak Kafkasya'ya, Karadeniz kuzeyine ve hatta Tuna Nehri vasıtasıyla Orta Avrupa'da Alman kontrolü altındaki bölgelere müdahale edilebilecektir. Öte yandan, Güney Rusya ve Kafkasya üzerinden Bolşevik Rusya'ya karşı operasyonlar yapılması ve bu bölgelerdeki muhalif güçlere yardım edilmesi mümkün olacak ve muhtemel bir Alman veya Rus saldırısına karşı boğazlar bölgesi korunabilecektir.¹⁸

2. ve 3. Maddeler; İngilizlerin ülkeyi denizden abluka ve kontrol altına almayı planladıklarını göstermektedir.¹⁹ 4. Madde'den ise, ülkeyi kontrol altına aldıktan sonra İtilaf Devletleri esirleri ile Ermeni esir ve tutuklularını bir an önce kurtarmak istedikleri anlaşılmaktadır. Çünkü

¹⁶ Mütareke görüşmeleri hakkında geniş bilgi için bkz. R. Orbay, a.g.e., s. 131-197.

¹⁷ TİH, C. 1, s. 44-45; Ayrıca bkz. İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yay. Haz.: Sebhattin Selek, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2009, s. 158; Paul C. Helmreich, **From Paris To Sevres**, Ohio State University Press, Columbus, 1974, s. 3-4.

¹⁸ A. M. Samsutdinov, **Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-19**, Çev.: Ataol Behramoğlu, Epsilon Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2007, s. 28; A. F. Türkgeldi, a.g.e., s.69.

¹⁹ İngilizlerin Boğazları, İstanbul'u ve Anadolu sahillerindeki tüm deniz üslerini kontrol etmek istemelerinin, tamamen yenilmiş ve yıpranmış bir devlete barış şartlarını daha kolay dayatmak için alınmış tedbirlerden daha öte bir amaç taşıdığı anlaşılmaktadır. Bunun maksadının ülke içlerine müdahale edebilmekten çok Rusya'ya müdahale etmek ve Bolşevizm'in Osmanlı topraklarına nüfuz etmesini önlemek olduğu söylenebilir. Bkz. P. C. Helmreich, a.g.e., s. 4-5.

esirlerin ülkelerine dönmeleri, ağır zayıflar sebebiyle halkta oluşan karamsarlığın ve savaş karşıtı hareketlerin yatıştırılması açısından önemlidir.

Ermeni esir ve tutukluların ise farklı bir hedefe yönelik olarak istendiği değerlendirilmektedir. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun altı vilayetinde büyük bir Ermenistan Devleti kurmak ve bu devleti Ortadoğu'da ele geçirdiği toprakları korumak için tampon olarak kullanmak istediğinden, kurtarılacak Ermeni esir ve tutuklular İngiltere'nin bu amacını gerçekleştirmek için kullanılabilecektir.²⁰

Öte yandan, İngiltere savaş sırasında kendi vatandaşlarına ve tüm dünyadaki Hristiyanlara, Ermeni kardeşlerinin baskı altında olduğu ve onları kurtarmak için savaştığı propagandası yaptığından, Hristiyan âleminde saygınlık kazanması açısından da Ermeni esir ve mahkûmların serbest bırakılması önemlidir.

5. Madde'den, Osmanlı ordusunun bir an önce dağıtılmak istendiği anlaşılmaktadır. Osmanlı karasularında zabıta ve buna dair hususlar için istihdam edilecek küçük deniz araçları hariç tüm askerî deniz araçlarının gösterilecek Osmanlı limanlarında bulundurulacağını belirten 6. Madde'nin de aynı amaca yönelik bir madde olduğu değerlendirilmektedir.

Müttefiklerin, emniyetlerini tehdit edecek bir durum meydana geldiğinde herhangi bir stratejik noktayı işgal edebileceklerini belirten 7. Madde ise, mütarekenin en tehlikeli maddesidir. Çünkü bu madde, ülkenin henüz işgal edilmemiş bölgelerinin de gizli anlaşmalarda belirtildiği şekilde işgal edilmek istendiğini göstermektedir.²¹

8. ve 9. Maddelerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün liman ve demirleme mahallerinden, tersane ve limanlarındaki deniz araçları tamir araçlarından İtilaf Devletleri deniz araçlarının istifade edeceği, İttifak Devletlerinin bu imkânlardan yararlanamayacağı belirtilmektedir. Bu maddelerden İngilizlerin, deniz kuvvetlerinin üslenme ve lojistik ihtiyaçlarını Osmanlı İmparatorluğu'nun denizcilik imkânlarından karşılamayı planladıkları anlaşılmaktadır.

Toros tünellerinin İtilaf Devletlerince işgal edileceğini belirten 10. Madde de, mütarekenin en önemli maddelerinden biridir. Çünkü Toros tünelleri bölgesi, Avrupa-İstanbul-Ortadoğu arasındaki tek kitlesel taşıma vasıtası olan demiryollarının geçtiği stratejik bir mevkidir. Ayrıca, bu tünellerin bulunduğu mevkide Ortadoğu ve Akdeniz'i Orta Anadolu'ya bağlayan kara

²⁰ İngiltere, Rusya ile ortak sınırlara sahip olmak istemiyordu. Bu sebeple, daha savaş sırasında Ortadoğu'da kontrolü altına girecek topraklarla Ruslar arasında Ermeni ve Kürt tampon devletleri kurmayı planlamıştı. Bkz. M. Derviş Kılınçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, ATAM Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2015, s. 83.

²¹ 7. madde, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iç gelişmelere müdahale etmenin yanında, başta Bolşevizm olmak üzere dış tehditlerin Osmanlı topraklarına yayılma ihtimaline karşı müdahale edebilmek maksadıyla da kullanılabilecek bir maddedir. Bkz. P. C. Helmreich, a.g.e., s. 4.

yollarının geçtiği geçitler bulunmaktadır. Bu stratejik mevkiin kontrol altına alınmak istenmesi, İngilizlerin bölgede uzun bir süre kalmayı planladıklarını göstermektedir.

11. Madde'den ise, İngiltere'nin sadece Osmanlı topraklarını değil, tüm İran ve Kafkasya'yı ele geçirmeyi planladığı anlaşılmaktadır. Ancak İngilizler, Kafkasya'ya kısa süre içinde yeterli askerî birlik gönderemeyeceklerinden, bölgenin Osmanlı birlikleri tarafından hemen boşaltılması halinde oluşacak boşluğun Bolşevikler tarafından doldurulmasından çekiniyorlardı.

12., 13. ve 14. Maddelerden, ülkenin haberleşme sistemleri, deniz araç ve malzemeleri ile kömür, sıvı yakıt ve denizcilikle ilgili levazım malzemelerine el koymayı ve yapılacak operasyonların ihtiyacını yerel kaynaklardan karşılamayı planladıkları anlaşılmaktadır.²²

15. Madde'de, hudut kapıları kontrol altına alınarak Osmanlı İmparatorluğu'nun kıpırdayamaz hale getirilmek istendiği görülmektedir. Bu maddede Maveray-ı Kafkas hudutlarının da kontrol altına alınacağını belirtilmesinden, İngilizlerin Güney Kafkasya'yı tamamen kontrol altına almak ve burada yeni bir düzen kurmak istedikleri anlaşılmaktadır.

Batum'un işgal edileceğinin açık bir şekilde belirtilmesi de, İngiliz planları hakkında fikir veren önemli bir husustur. Çünkü Batum; Kars ve Bakü gibi iki stratejik mevkiye demiryolu bağlantısı olan bir limana sahiptir. Bu liman sayesinde İngilizler, Bakü petrolerini dünya piyasalarına taşıyabilecek ve gemilerinin petrol ihtiyacını karşılayabileceklerdir. Batum Limanı, bölgede kurulacak büyük Ermenistan Devleti'nin ve Bolşeviklere karşı teşkil edilecek Beyaz Orduların silah, teçhizat ve mühimmat açısından desteklenmesi için de gereklidir.

Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan birliklerin en yakın İtilaf Devletleri komutanına teslim olacağını ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizamı muhafaza için gerekli miktardan fazlasının çekileceğini belirten 16. Madde'den, İngilizlerin Ortadoğu'daki çatışmaları sonlandırarak bölgeye tamamen hâkim olmak istediği anlaşılmaktadır. Çünkü İngiltere, gizli anlaşmalara göre Fransızlara verilmiş olan bölgelerin bir kısmını onlara vermek istemiyordu.²³

Trablus'ta ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subaylarının en yakın İtalyan muhafaza kıtalarına teslim olacağını ve bu subaylar teslim ol emrine itaat etmedikleri takdirde Osmanlı hükümetinin bunlarla muhabereyi keseceğini belirten 17. Madde ve Mısırata da dâhil olduğu halde Trablus ve Bingazi'de işgal edilen limanların en yakın İtilaf Devletleri muhafaza kıtalarına teslim

²² Mütarekenin yedi maddesinin denizcilikle ilgili hususları ihtiva etmesi, İtilaf Devletleri arasında en büyük deniz gücüne sahip olan İngilizlerin, denizcilik alanında özel çıkarlarını elde etmeye büyük önem verdiklerini göstermektedir. Bkz. a.g.e., s. 4.

²³ İtilaf Devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak ateşkes anlaşmasının koşullarını belirlemek için 7 Ekim 1918'de yaptıkları toplantıda alınan kararlarda, Osmanlı İmparatorluğu birliklerinin Kilikya'yı derhal boşaltacağı belirtiliyordu. İngilizlerin, Mütareke'de bu maddeyi Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki kanun ve düzeni sağlayacak kadar birlik bırakabileceği şeklinde değiştirmesi, bölgeyi Ortadoğu'daki etki alanının bir parçası olarak kabul eden Fransa'nın çıkarlarına karşı yapılmış bir hareket olarak kabul edilebilir. A.g.e., s. 4.

edileceğini belirten 18. Madde, İtalyan çıkarlarını gözetiyor gibi görünmekle birlikte İngiliz çıkarları için de çok önemliydi.

Çünkü İtalyanlarca 1911 yılında işgal edilmesine rağmen, Trablusgarp hala kontrol altına alınamamıştı. Osmanlı subayları tarafından sevk ve idare edilen yerel halktan oluşturulmuş küçük gayri nizami birliklerin modern bir ordu karşısında bu kadar uzun süre başarıyla direnebilmesi, başta Mısır olmak üzere işgal altındaki diğer bölgelerin halklarına örnek olabileceğinden, İngiliz çıkarlarını da tehdit ediyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Alman ve Avusturya-Macaristan tebaasının Osmanlı topraklarını terk etmeleri ile ilgili 19. Madde ve Osmanlı hükümetinin Merkezi Devletler Hükümetleri ile bütün irtibatını keseceğini belirten 23. Madde'den İngilizlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden Almanya'nın etkisine girmesini önlemeye çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Terhis edilecek Osmanlı kuvvetlerine ait teçhizat, silah, cephane ve nakil vasıtalarının teslimi, İaşe Nezareti nezdinde İtilaf mümessillerinin bulundurulması ve Osmanlı harp esirlerinin İtilaf Devletleri nezdinde muhafaza edilmesi ile ilgili 20., 21. ve 22. Maddeler, İngilizlerin Osmanlı Ordusu'nun kaynakları ile kendi ordularını beslemeyi ve Kafkasya ve Rusya'da yapacakları operasyonlarda kullanılacak yerel unsurları Osmanlı Ordusu'nun silah ve teçhizatı ile desteklemeyi planladıklarını göstermektedir.

Vilayat-ı Sitte'de karışıklıklar çıkması durumunda İtilaf Devletlerinin bu vilayetlerin herhangi bir kısmını işgal edebileceklerini belirten 24. Madde de en tehlikeli maddelerden biridir. Çünkü bu madde, kurulması planlanan Ermenistan'a verilecek toprakların herhangi bir bahaneyle işgal edilmesine imkân sağlamaktadır. 25. Madde'ye göre İtilaf Devletleri ile Osmanlı hükümeti arasındaki çatışmalar 1918 yılı Ekim ayının 31'inde, mahalli saate göre öğle vaktinde sona erdirilecektir.²⁴

Görüldüğü gibi mütareke, ateşkes anlaşmasından çok daha ileri bir nitelik taşıyor ve Osmanlı İmparatorluğu'nu barış masasına tamamen çökertilmiş olarak getirmeyi amaçlıyordu.²⁵ Bunu sağlayacak olan en önemli vasıta ise yeni işgallere izin veren maddelerdi. Çünkü bu maddeler, İtilaf Devletlerinin aralarında yaptıkları gizli anlaşmalara göre ülkenin geri kalan kısmını da paylaşmalarına imkân veriyordu.²⁶

²⁴ Mütareke'nin tam metni için bkz. TİH, C. 1, s. 41- 43; Ayrıca bkz. A. F. Türkgeldi, a.g.e., s. 69-73.

²⁵ Bülent Tanör, **Türkiye (1918-19), Kurtuluş**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 31.

²⁶ Gizli anlaşmalar hakkında geniş bilgi için bkz. İzzet Öztoprak, **Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele**, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 1-4.

Bu mahzurlarına rağmen Mondros Mütarekesi, tüm ülkede memnuniyetle karşılandı.²⁷ Gazeteler; halkın en çok ihtiyaç duyduğu şeyin asayiş olduğunu, bunun da elbirliği ile sağlanacağını yazıyor, mütareke hükümlerinin nispeten hafif olduğuna dair hükümetin yaptığı açıklamalar ve Wilson Prensiplerine duyulan güven sebebiyle herkes, Türk halkının en azından işgal edilmemiş topraklarda bağımsız olarak yaşayacağına inanıyordu.

Bununla birlikte, bazı tedirgin edici gelişmeler de vardı. Örneğin İstanbul'daki Hristiyan azınlıklarda belirgin bir hareketlenme ortaya çıkmıştı.²⁸ Bazı gazeteciler, mütareke maddeleri ile iç ve dış gelişmelere bakarak Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun süre yaşayamayacağını iddia ediyorlardı.²⁹ İngilizlerle temas halinde olan orduların komutanları da mütareke maddeleri hakkında endişeliydiler.

Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa, mütarekede bahsedilen Suriye ve Kilikya sınırının müphem olduğunu,³⁰ mütareke şartları netleşinceye kadar karaya askerî birlik çıkarılmamasına gayret edilmesini ve işgal edilecek bölgelerde Osmanlı birliklerinin de bulunması gerektiğini bildiriyordu.³¹ Diğer ordu komutanları da mütarekenin kayıtsız şartsız teslim olmak anlamına geldiğini ve orduların mukavemet göstererek buldukları yerlerde tutunmaya çalışmaları gerektiğini düşünüyordu.³²

Kamuoyundaki tüm iyimserliğe rağmen, kısa süre içinde ordu komutanlarının bu şüphelerinin doğru olduğu ortaya çıktı. Ülkenin henüz işgal edilmeyen bazı bölgelerinin de işgal edileceğine dair ilk fiili hareketler Musul, Boğazlar ve İskenderun bölgesinde meydana geldi. Bunun ardından İtilaf orduları; Irak, Suriye, Kafkasya, Boğazlar ve Trakya istikametlerinden ülkeyi işgal etmeye başladılar.

Bu işgaller devam ederken, 3 Kasım 1918'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve 11 Kasım 1918'de Almanya mütareke imzalayınca I. Dünya Savaşı sona erdi.³³ Bunun ardından İtilaf Devletleri, yapılacak barış anlaşmalarının koşullarını belirlemek üzere Paris'te toplandılar. 18 Ocak 1920 günü Paris Barış Konferansı resmen açıldı.³⁴ Fakat kısa süre içinde, barış yapmanın

²⁷ İsmet İnönü, **İstiklal Savaşı ve Lozan**, ATAM Yayınları, Ankara, 2014, s. 2.

²⁸ TİH, C. 1, s. 49; Ayrıca bkz. İ. İnönü, a.g.e., s. 158.

²⁹ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C. 1 (Açıklamalı Kronoloji), Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, TTK Basımevi, Ankara, 1993, s. 4.

³⁰ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C. 4**, ATAM Yayınları, Ankara, 2006, s. 14-15.

³¹ TİH, C. 1, s. 50-52.

³² Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2002, s. 14-15.

³³ Z. Sarıhan, a.g.e., s. 9, 22.

³⁴ Margaret Macmillan, **Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi**, Çev.: Belkıs Dişbudak, ODTÜ Yayınları, Ankara, 2004, s. 67.

savaş yapmaktan daha zor olduğu ortaya çıktı.³⁵ Çünkü uzun süren savaş, dünya koşullarını ve güç dengelerini değiştirmiş ve bu durum bazı yeni sorunları beraberinde getirmişti.

Bu sorunların temelinde üç önemli husus yatıyordu. Bunlardan birincisi İtilaf Devletleri'nin dünyayı paylaşma kavgasından kaynaklanan çıkar çatışmalarıydı. Bu çatışmanın merkezinde, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının paylaşılması konusundaki rekabet bulunuyordu. Çünkü Osmanlı toprakları üzerinde İtilaf Devletleri gibi Yunanistan ve Ermenistan da hak talep ediyordu. Ayrıca birçok bölgede farklı etnik gruplar tarafından bağımsız devletler kurulmaya çalışılıyordu.³⁶

İkinci husus, savaş sırasında Rusya'da ortaya çıkan ve kısa süre içinde tüm dünyayı tehdit eder hale gelen Bolşevik akımının güçlenmesiydi. Bunun sonucunda, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere tüm dünyadaki mevcut rejimler, işçi hareketleri ve devrimci sosyalist örgütlerin yükselen meydan okumasıyla karşı karşıya kalmışlardı.

Üçüncü husus ise, ABD Başkanı Wilson'un açıkladığı prensiplerden ve Lenin'in ilan ettiği milletlerin kendi kaderini tayin hakkı söyleminden kaynaklanıyordu. Yeni ulus devletlerin kurulmasının destekleneceği anlamına gelen bu açıklamalar tüm Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika halklarını etkilemiş ve böylece milliyetçi ve bağımsızlıkçı hareketler yükselişe geçmişti.

Bu etkenler, uzun süren yıpratıcı bir savaşın sebep olduğu ekonomik çöküş ve insan kayıpları ile birlikte askerî güç dengelerini hızla değiştirmeye başladı. Ekonomik çöküş orduları daha fazla istihdam etmeyi imkânsız hale getirdiğinden askerlerin çoğu terhis edildi. Askerler terhis edilince, İtilaf Devletlerinin askerî gücü dönüm noktasına ulaştı ve zayıflamaya başladı.

Savaş güç kullanmayı, güç kullanmak ise iradeyi ve istekli olmayı gerektirir. Savaşma isteği ve iradesi, para ve insan hayatının harcanmasını dikkate almak zorundadır. İtilaf Devletleri hükümetleri; azalan silahlı kuvvetleri, askerlerin güvenilmez hale gelmesi ve halkın yeni savaşlar istememesi gibi sebeplerle, savaşmak isteseler bile yeni bir savaş başlatacak iradeye sahip durumda değillerdi.³⁷

Ortaya çıkan milliyetçi ve sosyalist hareketlerin yükselişe geçtiği bir dönemde askerî gücün ve savaşma iradesinin azalması yeni bir çatışma durumunu ortaya çıkardı. Bu durum, ittifak sistemleri arasındaki büyük savaşlar yerine, çok geniş bir coğrafyaya yayılan ve bir türlü önlenemeyen birçok çatışmanın yaşandığı istikrarsız bir ortam yarattı.

³⁵ A.g.e., s. 6; Ayrıca bkz. P. C. Helmreich, a.g.e., s. 3-5.

³⁶ Osmanlı toprakları hakkında Paris Barış Konferansı'nda yapılan müzakereler için bkz. TİH, C. 1, s. 187-190; Ayrıca bkz. **Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.; 1, Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 1, (15 Mayıs-4 Eylül 1919)**, Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1963, s. 17-22; P. C. Helmreich, a.g.e., s. 3-5; M. Murat Hatipoğlu, **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 100 yılı (1821-1921)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988, s. 79-87.

³⁷ M. Macmillan, a.g.e., s. 7.

Bu gelişmeler, mütarekenin üzerinden altı ay geçmesine rağmen herhangi bir barış anlaşmasının imzalanamamasına sebep oldu. Bununla birlikte, Almanya ve Avusturya ile yapılacak barış konusunda belirli bir gelişme kaydedildi fakat hem İtilaf Devletlerinin hem de Yunanistan ve Ermenistan gibi küçük devletlerin birbirleri ile çelişen toprak talepleri yüzünden Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak barışın koşulları hakkında bir karara varılamadı.

Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer mağlup devletlere göre daha ağır koşullarla karşı karşıya kalacağını gösteriyordu. Bu ise, Osmanlı bürokrat ve aydınlarında, mütareke imzalandığı sırada henüz işgal edilmemiş ve halkın çoğunluğunun Türklerden olduğu topraklarda Wilson Prensipleri çerçevesinde bağımsız bir devlet olarak yaşanabileceği umudunu ortadan kaldırdı.

Bunun üzerine, Anadolu ve Trakya'da yaşayan halk ile İstanbul'daki aydınlar ve devlet görevlileri kurtuluş için çözüm yolları aramaya başladılar. Barış anlaşmasının uzun süre yapılamaması, kurtuluş yolları arayan çevrelere hazırlık yapmak ve bir program oluşturmak için zaman kazandırdı. Kazanılan bu zaman içinde değişik görüşler ortaya çıktı ve bu farklı yaklaşımlar kendi tercihleri doğrultusunda örgütlendiler.

Bu sıralarda Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, ülkenin kurtuluşunu Anadolu'da başlatılacak bir mücadeleye atılmakta görüyorlardı. Çünkü böyle bir mücadeleye başvurulmazsa, devletin elde kalan topraklarının da paylaşılacağını ve imparatorluğun kısa süre içinde yok olacağını düşünüyorlardı. İç istikrarsızlık sebebiyle ülkede dağılma emareleri de ortaya çıkmaya başlayınca, mücadeleye bir an önce başlanması zorunlu hale geldi.³⁸

Tüm bu olumsuz koşullara rağmen mevcut durum göz önüne alındığında, böyle bir mücadelenin başarılı olma ihtimalinin yüksek olduğu görülüyordu. Çünkü ülke içinde ve dışında meydana gelen gelişmeler mücadele için uygun şartları oluşturmuştu. Örneğin İtilaf Devletleri, demiryolları üzerindeki bazı istasyonlar hariç Anadolu içlerine birlik göndermemişlerdi. İşgal ettikleri bölgelerdeki birliklerinin de yetersiz olduğu görülüyordu.

Mevcut tehditlere bakıldığında, bu tehditlerle mücadele etmek için ülkenin yeterli potansiyeli vardı. Öncelikle, mevcut topraklar üzerinde mücadele için yeterli bir nüfus bulunuyordu ve bu nüfusun çoğunluğu Türklerden oluşuyordu. Kadro mevcutları azaltılmış ve askerlerinin çoğu terhis edilmiş olsa da, uygun yerlere konuşlandırılmış çok sayıda askerî birlik vardı. Bu birliklerde istihdam edilebilecek olan, mütareke dönemi gelişmelerinden rahatsız ve mutsuz

³⁸ Geniş bilgi için bkz. M. Derviş Kılınçkaya, “*Millî Mücadele’de Kongreler ve İttihatçılık Sorunu*”, Hacettepe Üniversitesi, Artatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü Makale Arşivi, <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/kongr.htm>; Ayrıca bkz. TİH, C. 1, s. 193-194.

olmuş büyük bir subay kadrosu mevcuttu. Bu subay kadrosu, iyi bir eğitim almış ve bizzat savaş alanlarında yetişerek tecrübe kazanmış yetenekli kişilerden oluşuyordu.

Anadolu'daki ulaşım imkânlarının yetersizliği sebebiyle, Anadolu içlerindeki silah depolarında henüz İtilaf Devletlerine teslim edilmemiş çok sayıda silah ve mühimmat bulunuyordu. Ayrıca, Anadolu'da oldukça eski bir geleneği olan ve savaş kaçakları yüzünden daha da artan, gerilla tipi mücadeleye alışkın efe ve çete gibi adlarla anılan çok sayıda silahlı eşkıya bulunuyordu. Bu silahlı gruplar, otoriteye karşı olan tutumları yüzünden işgal ordularına karşı da kullanılabilir bir potansiyele sahipti.³⁹

Öte yandan, ülkede gayri nizami harbe göre eğitilmiş birçok Teşkilat-ı Mahsusa elemanı değişik bölgelerde gizlenmiş durumdaydı. Bu yapı içindeki kişiler hemen her bölgede, Wilson prensiplerinde belirtilen milliyetler prensibinin uluslararası meşruiyetine dayanarak örgütlenmeye başlamışlardı. Böylece Anadolu'nun her yerinde bazı siyasi teşkilatlar kurulmuştu. En önemlisi de, halk artık kendi toprağını korumak zorunda kaldığından savaşmak konusunda I. Dünya Savaşı sonlarına göre daha gönüllü bir hale gelmişti.

Bu şartlar altında, bir kurtuluş savaşı yapabilmek için gerekli olan tek şey, stratejiyi oluşturacak ve tüm çabaları ortak bir hedef doğrultusunda yönlendirebilecek bir lider kadrosuydu. Bu kadro da, uzun siyasi ve askerî mücadeleler içinde yetişmiş ve göreve hazır durumdaydı. Mustafa Kemal Paşa ve onun çevresindeki bu kadro 19 Mayıs 1919'dan itibaren Millî Mücadele'yi başlatmak için fiilen harekete geçti.⁴⁰

Bu Mücadele; Mondros Mütarekesi sırasında henüz işgal edilmemiş olan Osmanlı toprakları üzerinde tam bağımsız bir devlet kurmak için verilen çok boyutlu bir mücadeleydi. Mücadelenin başarısı, askerî alanda başarılı olmayı gerektirdiğinden mücadelenin ağırlık merkezini askerî mücadele meydana getirdi.

Bu çalışmada, yapılan bu askerî mücadelede uygulanan strateji incelenecektir. Konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak için öncelikle savaş ve strateji ile ilgili kavramlar açıklanacaktır. Savaş ve strateji kavramları insanlık tarihi kadar eskidir ve tarih boyunca insanoğlunun değişik bölgelerde gösterdiği gelişmelere paralel olarak gelişim göstermişlerdir. Bu sebeple savaş ve strateji ile ilgili kavramlar, geçirdikleri tarihi gelişim süreci içinde ele alınacak ve Millî Mücadele'deki uygulanış biçimlerine göre yeniden tanımlanacaktır.

³⁹ Bu potansiyel de kullanılarak Kuvâ-yı Milliye teşekküllerinin oluşturulması hakkında geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 1, s. 123-132.

⁴⁰ Muhtemelen bu sebeple Mustafa Kemal Paşa da Nutuk'ta Millî Mücadele'yi anlatmaya 19 Mayıs 1919'dan tarihinden başlamaktadır. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Günümüz Türkçesi: Mehmet Seçkin, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004, s. 17.

Millî Mücadele, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden altı ay kadar sonra başlamıştır. Bu şekilde Millî Mücadele, adeta I. Dünya Savaşı'nın devamı gibidir. Dolayısıyla, I. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen askerî gelişmelerin ve savaş süresince edinilen tecrübelerin Millî Mücadele'nin askerî faaliyetlerinin nasıl yürütüleceğinin belirlenmesi üzerinde etkili olduğu söylenebilir. Bu sebeple, savaş ve strateji ile ilgili kavramlardan sonra, bu kavramların I. Dünya Savaşı sırasında nasıl bir gelişme gösterdikleri incelenecektir.

Savaşı yaratan; içinde bulunulan koşullar, yani mevcut durumdur. Dolayısıyla, Millî Mücadele'yi daha iyi anlayabilmek için savaş öncesinde Osmanlı İmparatorluğu ve mücadele edecek devletlerin durumları ile dünyada meydana gelen önemli siyasi ve askerî gelişmelerin ortaya konulması gerekmektedir. Bu sebeple; Mondros Mütarekesi imzalandığı sıradaki mevcut durum, savaşa etkisi olabilecek tüm yönleriyle ortaya konulmaya çalışılacak ve savaş sırasında meydana gelen gelişmeler ile bu gelişmelerin Millî Mücadele'ye etkileri dikkate alınacaktır.

Her savaş bir platform, yani bir coğrafya üzerinde yapılır. Bu yüzden, coğrafyayı anlamadan savaşı anlamak mümkün değildir. Bu öneminden dolayı, Millî Mücadele'nin yapıldığı coğrafya jeopolitik, jeostrateji ve askerî coğrafya açısından incelenecektir.

Savaşın en önemli unsuru insandır. Bu sebeple; kültür, eğitim, tarihi altyapı, din, ideoloji ve lider kadronun özellikleri gibi faktörler stratejinin oluşmasında belirleyici unsurlardır. Örnek verilecek olursa; Hindistan'da pasifist felsefeye sahip bir toplumda pasifist bir bağımsızlık mücadelesi verilirken, savaşçı imparatorluklar kurmuş toplumların yaptığı Rusya iç savaşı ve Millî Mücadele'de silahlı bir ölüm kalım savaşı verilmiştir.

İnsan faktörünün en önemli ögesi ise lider kadrosudur. Çünkü savaşın nasıl yapılacağı ve ne tür bir strateji uygulanacağı lider kadrosu tarafından belirlenir. Uygulanacak strateji belirlenirken bu kişilere yön veren en önemli hususlar, aldıkları eğitim ve mesleki tecrübeleri ile içinde yetiştikleri ordunun uyguladığı doktrindir. Bu sebeple Millî Mücadele'yi başlatan ve yürüten lider kadronun askerlik ve strateji konularındaki altyapıları ile ordunun uyguladığı doktrin tarihi gelişim süreci içinde incelenecektir.

Savaş, Millî Mücadele'de de görüldüğü gibi, birdenbire ortaya çıkan bir durum değildir. Savaşın başlaması için; çatışmaların zorunlu hale gelmesi ve bunun için uygun şartların oluşması gerekir. Millî Mücadele'de bu şartların nasıl ortaya çıktığı, mücadeleye nasıl karar verildiği, bu karara göre ne tür bir strateji belirlendiği ve bu stratejiye göre nasıl harekete geçildiği tüm olası etkenler dikkate alınarak incelenecektir.

Tüm bu incelemelerden sonra, uygulanmaya karar verilen stratejiye göre savaşın nasıl yürütüldüğü ve değişik cephelerde hangi savaş tarzlarının ve harekât stratejilerinin uygulandığı araştırılacak ve elde edilen veriler sonuç bölümünde ortaya konulacaktır.

Savaş süresince uygulanan askerî strateji değerlendirilirken, uygulanan stratejinin ülke içinde ve uluslararası alanda meydana gelen siyasi ve askerî gelişmelerle ilişkisi de ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda, Rusya tecrübesi ve sömürgelerdeki bağımsızlık hareketleri gibi yeni gelişmelerin tespit edilen stratejiye etkisi olup olmadığı irdelenerek varsa bu etkiler ortaya konulacaktır.

Askerî faaliyetler, safha safha ele alınacak ve muharebelerin sonuçları, savaşın her iki taraf açısından da değerlendirilecektir. Savaş, resmi olarak Lozan Barış Antlaşması ile sona ermiş olsa da, askerî harekât 11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Mütarekesi ile fiilen sona erdiğinden, inceleme bu tarihte sona erdirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ VE STRATEJİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR VE BU KAVRAMLARIN I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDAKİ GELİŞİMİ

1.1. SAVAŞ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.1.1. Savaş Nedir?

Yapılan arkeolojik araştırmalarda bulunan insanlara ait en eski aletlerin kesici ve delici aletler olduğu düşünüldüğünde, diğer insanlara karşı şiddet uygulamanın insanlık tarihinin başlangıcından beri yaygın bir insan davranışı olduğu kolayca anlaşılabilir. Çünkü bulunan bu silahlar, hayvan avlamak veya vahşi hayvanlara karşı korunmak için kullanıldığı gibi düşman olarak algılanan diğer insanlara karşı da kullanılmıştır.⁴¹ Bu sebeple insanlık tarihi adeta savaşlar tarihi gibidir. Hal böyle olunca, tarihin en eski dönemlerinden itibaren birçok düşünür savaşı anlamaya çalışmış ve bunun sonucunda çeşitli savaş tanımları yapılmıştır.

Örneğin Çinli asker ve düşünür Sun Tzu (MÖ 545-470)'ya göre savaş; devletler için hayati önem taşıyan bir sorun, ölüm-kalım ve var olma ya da yok olma yolu,⁴² Yunanlı filozof Platon (MÖ 427-347)'a göre bireylerin ve halkın bütününe isteklerinden doğan ve toprak ele geçirmek için yapılan bir faaliyet⁴³ ve Romalı Çiçero (MÖ 106-43)'ya göre uyumsuzlukları zorlama yoluyla çözmek için yapılan bir müsabakadır.⁴⁴ Çok sayıda devletin birbiriyle savaştığı bir dönemde yaşamış olan Montesquieu (1689-1755)⁴⁵ ve Rousseau (1712-1778)'ya göre ise devletlerin varlıklarına yönelik tehditler sebebiyle zorunluluktan doğan bir eylemdir.⁴⁶

Tarih boyunca, hepsi de bunlar gibi kendi dönemlerinin şartlarını yansıtan daha birçok savaş tanımı yapılmıştır. Fakat Fransız İhtilali'nden sonra, orduların yapısı ve teknolojideki gelişmelerin etkisiyle savaşın doğasında köklü bir değişim meydana gelmiş ve buna paralel olarak daha geniş kapsamlı yeni savaş tanımları ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında, dönemin en önemli iki askerî düşünürü olan Antoine-Henri Jomini (1779-1869) ve Carl von Clausewitz

⁴¹ Mehmet Tanju Akad, **Strateji Üzerine**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2001, s. 55.

⁴² Sun Zi, **Savaş Sanatı, Modern Muharebe Kavramlarıyla Yeni Bir Bakış**, Çev.: Bülent Okay, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016, s. 35; Sun Tzu, **Savaş Sanatı**, Çev.: Tuğçe AYTEŞ, Sis Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 29.

⁴³ Platon, **Devlet**, Düz.: Mustafa Kahraman, Gönül Yayıncılık, Ankara, s. 77-78.

⁴⁴ Haldun Yalçınkaya, **Savaş, Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 21.

⁴⁵ Charles Louis de Secondat Baron de Montesquieu, **Kanunların Ruhü Üzerine**, Çev.: Fehmi Boldaş, Hiperlink Yayınları, İstanbul, t.y., s. 154.

⁴⁶ Jean Jacques Rousseau, **Toplumsal Sözleşme**, Çev.: Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10. Basım, İstanbul, 2013, s. 9-10; Bu dönemdeki savaşlar için bkz. G. Parker, a.g.e., s. 184-206.

(1780-1831)'in, sistem bütünlüğü içinde ortaya koydukları savaş teorileri günümüze kadar devam eden etkiler yaratmıştır.

Napolyon'un ordusunda görev yapmış bir asker olan Jomini'ye göre savaş birçok faktörün etkili olduğu bir olaydır. *“Tam bir bilim olmaktan uzak olan savaş, feci ve derin duygularla dolu bir dramdır. İki üç genel prensiple yönetildiği doğrudur, ama sonuçları ayrıca bir dizi moral ve fiziki bileşime de bağlıdır.”*⁴⁷ Bu tanımdan da anlaşıldığı gibi Jomini, savaşı sadece bir bilim değil, psikolojik ve sosyal boyutu da olan bir olay olarak görmesi, savaşın fiziki boyutuna moral boyutunu eklemesi ve savaşın bazı prensipleri olduğundan bahsetmesi bakımından savaş tanımının kapsam ve boyutunu oldukça genişletmiştir.

Clausewitz ise savaşı, Çiçero'ya benzer şekilde çok genişletilmiş bir düello olarak tanımlamıştır. Ona göre savaşan iki ordunun durumu, muhtemelen o orduların komutanlarının kişiliğinde birleştirdiği iki kişinin düello yapması gibidir. Bu iki kişi, savaş süresince kendi iradelerini birbirlerine kabul ettirmeye çalışırlar. Bu sebeple ilk amaçları, karşılarındaki komutanın savaşma azim ve iradesini kırmak ve direnmesine imkân bırakmamak için emir komuta ettiği orduyu mağlup etmektir.

Komutanlar bunu yapmak için ellerindeki fiziki gücü, yani orduyu kullanırlar. Ancak düşman ordusu yenilse bile düşman komutanı, elinde silahlı bir güç kaldığı müddetçe tekrar savaşmaya devam edebilir. Bunu önlemek için düşman ordusu silahlarından arındırılmalıdır. Dolayısıyla harp harekâtının asıl hedefi, düşman kuvvetlerini silahsızlandırmaktır.

Clausewitz'e göre, savaş bu düello şekliyle soyut ve yalıtılmış bir eylem olarak düşünüldüğünde, fiziksel kuvveti acımadan ve kan dökmekten çekinmeden düşman kuvvetlerini yok etmek için kullanan taraf savaşta üstünlük sağlayacaktır. Fakat böyle bir durumda, karşı taraf bunu anlayıp aynı şekilde karşılık verecek ve böylece savaş, tarafların içinde buldukları dengeden başka sınır tanımayan bir aşırılığa doğru tırmanacaktır.

Ama neyse ki savaş, soyut ve yalıtılmış bir eylem değildir. Bu sebeple, devletlerin ve savaş ortamının yapısındaki bazı yumuşatıcı etkiler nedeniyle aşırılıklar kendiliğinden yumuşar ve savaş mutlak olmaktan çıkarak gerçek savaşa dönüşür.

Bunda belirleyici etkilerden biri politik amaçtır. Politik amaç, harbin asıl nedeni olarak hem harp harekâtıyla ulaşılmak istenen hedef için hem de harcanması gereken çabalar için bir ölçü olur. Böylece amaç, hedefi sınırlandırır ve hedefin sınırlandırılmış olması da harcanması gereken çabaları sınırlandırır. Bunun sonucunda savaş, sürekli ve sınırsız bir güç kullanımından

⁴⁷ Antoine Henri Jomini, **Savaş Sanatı'nın Ana Hatları**, Çev.: A.Tunçer Büyükonat, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 355.

çıkarak politik amacı gerçekleştirecek olan hedef elde edildikten sonra tamamlanan, zaman ve kuvvetçe sınırlanmış bir eylem haline gelir.

Çünkü savaş, amaçsız bir eylem olmadığı gibi kendi başına bir amaç da değildir. Aksine ciddi bir amacı olan ciddi bir araçtır. Savaş politik bir durumdan doğar ve politik bir sebeple başlatılır. Bu nedenle politikanın daima savaş eylemleri üzerinde etkisi vardır. Ancak savaş sadece politik bir eylem değil, politik bir araç, politik ilişkilerin devamı ve politikanın başka araçlarla uygulamasıdır.⁴⁸

Clausewitz'in savaş hakkındaki bu fikirleri, savaş kavramını yeni bir boyuta taşımıştır. Yaptığı tanımda en önemli husus, savaşı kendisinden önceki düşünürler gibi bir olay, ilişki, zorunluluk veya durum değil bir araç olarak kabul etmesidir. Daha önce, Machiavelli gibi bazı düşünürler de ona benzer şekilde askerî gücün politikada etkin bir rolü olduğunu göstermeye çalışmış,⁴⁹ bunun için savaşı ahlaki amaçlarından soyutlamış ve anayasal, iktisadi ve siyasi amaçlarla bağdaştırmıştır.⁵⁰ Ancak savaş ile politika arasındaki bağlantıyı böyle açık bir şekilde ilk defa ortaya koyan Clausewitz olmuştur. Bu sebeple bazı yazarlar tarafından, Clausewitz'in fikirlerinin savaş hakkındaki ilk bilimsel yaklaşım olduğu öne sürülmektedirler.⁵¹

Bununla birlikte o, ortaya attığı fikirler sebebiyle en fazla eleştiriye maruz kalan savaş düşünürlerinin de başında gelmektedir. Eleştirilerin temelinde ise, I. Dünya Savaşı'nda onun düşüncelerinden etkilenen orduların yaptığı savaşın dünya tarihinin en kanlı savaşlarından biri olması yatmaktadır. Bu sebeple, I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra bazı yazarlar, koşullandırmalarından dolayı Clausewitz'i bu katliamdan sorumlu tutmuş ve onun fikirlerine alternatif yaklaşımlar öne sürmeye başlamışlardır.⁵²

Onun fikirlerine karşı yapılan eleştirilerin ilk hedefi, savaşta öncelikli hedefin düşman ordularının imhası olduğunu iddia eden doğrudan tutum yaklaşımı olmuştur. Bu konuda ilk ve en önemli itiraz, I. Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirdiği dolaylı tutum konsepti ile Lidell Hart'tan gelmiştir. Ona göre; *“Uygulanan tutum, bunu karşılamak zorunda olan düşmanı hazırlıksız yakalamayı sağlamak üzere dolaylı bir nitelik taşımadıkça, çağlar boyunca süregelen savaşlarda kesin sonuçlara ulaşmak pek az mümkün olmuştur. Dolaylılık, genel olarak fiziksel*

⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Carl von Clausewitz, **Harp Üzerine**, Çev.: H. Fahri Çeliker, Gnkur. Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1991, s. 19-37.

⁴⁹ Felix Gilbert, *“Machiavelli: Savaş Sanatında Rönesans”*, Ed.: Edward Mead Earle, **Modern Stratejinin Ustaları**, Çev.: Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 9.

⁵⁰ R. R. Palmer, *“Büyük Friederick, Guibert, Bulow: Kraliyet Savaşlarından Millî Savaşlara”*, Ed.: Edward Mead Earle, **Modern Stratejinin Ustaları**, Çev.: Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 78.

⁵¹ Burak Gülboy, **Mutlak Savaş, Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri Üzerine Clausewitzyen Bir Çözümleme**, Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 3.

⁵² John Keegan, **Savaş Sanatı Tarihi**, Çev.: Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 77.

ve daima psikolojik olmuştur. Stratejide en dolaşık yol, çok kez hedefe ulaşmada kullanılan en kısa yoldur."⁵³

Clausewitz'in çok eleştirilen fikirlerinden biri de, devletlerin ve savaş ortamının yapısındaki bazı yumuşatıcı etkiler sebebiyle savaştaki aşırılıkların kendiliğinden yumuşayacağı ve savaşın mutlak olmaktan çıkarak gerçek savaşa dönüşeceği iddiasıdır. Çünkü Clausewitz, savaşın aşırılıklarının bu şekilde kendiliğinden yumuşayacağını söylemesine rağmen, I. Dünya Savaşı süresince onun öne sürdüğü yumuşatıcı etkiler savaşı kendiliğinden yumuşatmaya yetmemiş ve savaş mutlak savaşa çok yaklaşan bir noktaya ulaşmıştır.⁵⁴

Savaşın politik ilişkilerin bir devamı olduğu düşüncesi de Clausewitz'in çok eleştirilen bir fikridir. Günümüzde savaş, genel olarak politik ilişkilerin bir devamı şeklinde kabul edilmemektedir. Clausewitz'in yaşadığı dönemde, ülkeler sorunlarını diplomatik yollarla çözemediklerinde hemen birbirlerine savaş açmaktaydılar, ancak günümüzde bu durum büyük ölçüde değişmiştir. Dolayısıyla her diplomatik anlaşmazlıktan sonra savaş çıkmamaktadır.

Clausewitz, her ne kadar savaş hakkındaki bu fikirleri sebebiyle çok eleştirilmiş ve hala eleştiriliyor olsa da, aynı zamanda yaşadığı dönemden bu güne kadar orduları ve savaş düşünürlerini en fazla etkileyen kişilerden biri olmuştur. Onun belirlediği bazı temel ilkeler, özellikle de politikanın amaç ve savaşın politik amacı gerçekleştirmek için kullanılan bir araç olduğu fikri, en doğudan en batıya kadar dünya üzerindeki değişik ideoloji ve savaş doktrinlerine sahip hemen hemen bütün orduları etkilemiştir.

Clausewitz, Alman askerî heyetleri vasıtasıyla Osmanlı Ordusu subayları ve dolayısıyla Millî Mücadele'yi yürüten subay ve generalleri de etkilemiştir. Bu etki genel olarak, aldıkları eğitim ve Binbaşı Von Der Goltz'un "Millet-i Müselleha" kitabı vasıtasıyla yayılmıştır.⁵⁵

Millî Mücadele'yi yürüten kadronun lideri olan Mustafa Kemal Paşa'nın savaş hakkında yaptığı konuşmalarda da Goltz'un, dolayısıyla Clausewitz'in fikirlerinin etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin onun; "*Hiçbir zafer amaç değildir. Zafer ancak kendisinden daha büyük olan bir amacı elde etmek için gereken en belli başlı araçtır.*"⁵⁶ şeklindeki açıklaması, Clausewitz'in; politikanın amaç, savaşın ise bu amacı gerçekleştirmek için kullanılan bir araç olduğu düşüncesiyle bire bir örtüşmektedir.

⁵³ B. H. Lidell Hart, **Strateji, Dolaylı Tutum**, Çev.: Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s. 30.

⁵⁴ J. Keegan, a.g.e., s. 44.

⁵⁵ Harbin politikanın devamı olduğuyla ilgili ifade "*Harp, politikanın silah-bedest olarak devamı olup, politikanın suret-i idare-i harp üzerine bile icra-yı nüfuz eylesi dahi bundan neşet etmektedir.*" şeklinde geçmektedir. Bkz. Colmar von der Goltz, **Millet-i Müselleha (Ordu Millet)**, Çev.: Mehmet Tahir, Yay. Haz.: İsmet Sarıbal, Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi Kaynak Eserler Serisi: 1, Çankırı, 2013, s. 143.

⁵⁶ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, ATAM Yayınları, 3. Basım, Ankara, 2007, s. 424.

Buraya kadar incelenen savaş tanımları daha çok klasik devlet sistemleri ve batı anlayışı ile ilgili düşüncelerdir. Batı dünyasının kendi içinden çıkmış ve batıya karşı en önemli siyasi, sosyal, ekonomik ve felsefi meydan okumalardan biri olan Sosyalist ideolojiye mensup düşünürlerin savaş hakkındaki fikirlerinde ise bu klasik savaş teorilerinden bazı önemli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Thomas More'un kurguladığı ütopyik sosyalist devlette savaş, iğrenilen ve Ütopyalıların ancak kendi ülkelerini savunmak, dostlarının topraklarını düşmanlarından kurtarmak veya zorbaların boyunduruğu altında ezilen bir ulusu kölelikten kurtarmak için yaptıkları bir eylemdir.⁵⁷

Marks ve Engels ise More'dan da ileri giderek savaşı reddetmişlerdir. Ancak onların reddettiği savaş, devletlerin diğer devletlerle yaptığı klasik savaştır. Marks ve Engels'e göre yapılması gereken savaş, her toplumda sınıflar arasındaki mücadeleden kaynaklanan savaştır. Bu mücadele, her ülkedeki işçi sınıfı tarafından iktidarı ele geçirmek için kendi devletlerine ve ordularına karşı verilmelidir. Yani onların savaştan kastettikleri şey, her ülkedeki işçi sınıfının kendi yönetimlerine karşı ayaklanmasıdır.⁵⁸

Bu sebeple Marksist teori, askerî mücadelenin temeline devletleri değil proletaryayı (işçi sınıfını) yerleştirmiştir. Çünkü Marks ve Engels, tüm dünyaya yayılacak bir proletarya devrimini öngörmüşlerdir. Bunun için tüm dünyada proletarya ve ezilen kitleler burjuva devletin silahlı baskısına direnmek, bu askerî aygıtı yok etmek, onun direnişini ezmek ve devrimci iktidarı korumak için kendi askerî örgütlenmesini kurmak zorundadır. Bu maksatla, işçi sınıfı silahlanmalı ve düzenli ordunun yerini almalıdır.⁵⁹

Ekim Devrimi'nden önceki yazılarına göre Lenin de Marks ve Engels gibi halklar arasındaki savaşları barbarca ve canavarca bulmaktadır. Ona göre savaş, istenen değil aksine ortadan kaldırılması gereken bir şeydir. Ancak toplumdaki sınıflar ortadan kalkmadan ve sosyalizm kurulmadan savaşların ortadan kalkması mümkün değildir.⁶⁰ Bu sebeple, tüm dünyadaki ezilen sınıflar şiddet içeren bir devrimle kendi devlet aygıtlarını yıkmalıdır.⁶¹

Lenin, Marks ve Engels'in sınıf çatışması teorisine katılmakla birlikte, proleter devrimin tüm dünyada aynı anda meydana gelmeyeceğini fark edince, onun için savaş devletlerarası bir nitelik kazanmaya başlamıştır.⁶² Çünkü Ekim Devrimi'nden sonra, rejimi yabancı düşmanlara karşı korumak ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Lenin, iktidarı ele geçirdikten bir süre sonra

⁵⁷ Thomas More, **Ütopya**, Çev.: Sebahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol ve Mina Urgan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 16. Basım, İstanbul, 2013, s. 81.

⁵⁸ Friedrich Engels, "*Ayaklanma*", **Politik ve Askerî Savaş Sanatı, C. 2**, İlkeriş Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 42.

⁵⁹ Vo Nguyen Giap, "*Proletaryanın Askerî Örgütlenmesi Üzerine Marksist Leninist Teori*", **Politik ve Askerî Savaş Sanatı, C. 2**, İlkeriş Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 111.

⁶⁰ V. İ. Lenin, **Sosyalizm ve Savaş**, Eriş Yayınları, 2003, s. 11.

⁶¹ V. İ. Lenin, **Devlet ve Devrim**, Çev.: Gaye Topuz, Alter Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 10.

⁶² V. İ. Lenin, **Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi**, Çev.: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1992, s. 42.

beyaz generaller ve emperyalist ülkelerin ordularıyla mücadele edebilmek için Marksizm'in öngördüğü halk ordusu yerine teşkilatlanmış bir merkezi ordu kurmaya karar vermiştir.⁶³

Marksistlerin savaşı diğer düşünürlere göre farklı bir düzleme oturtma yönündeki bu çabalarına karşın Clausewitz, başta Lenin olmak üzere tüm Marksist önderlerin düşünceleri üzerinde de etkili olmuştur.⁶⁴ Bu etki özellikle savaşın politikanın devamı olduğu konusunda belirgindir. Lenin'den Mao'ya ve Giap'a kadar bu etki açık bir şekilde görülmektedir.⁶⁵ Clausewitz'in bu fikri, bazen onların kendi literatürlerine uydurulmuş ve "Savaş, politikanın başka araçlarla devamıdır." yerine, "*Silahlı mücadele, siyasi mücadelenin devamıdır.*" şeklinde ifade edilmiştir.⁶⁶

Clausewitz'in etkisi, Marksist düşünürler gibi Batılı diğer düşünürler ve askerî kurumlar üzerinde de etkili olmuştur. Bazı yazarların şiddet ve çatışma konusunda yaptıkları tarifler bile ondan etkilenmiş gibi görünmektedir. Örneğin Y Gasset'e göre kaba kuvvet, insan aklının en son çaresidir ve şiddet sorunların çözümünde genellikle diğer yöntemler denendikten sonra uygulanan bir zorunluluktur.⁶⁷

NATO ülkelerinin askerî talimnamelerinde ve askerî düşünürlerinin eserlerinde de savaş genellikle Clausewitz'e benzer şekilde, politik birimler tarafından birbirlerine karşı uygulanan organize şiddet hareketi şeklinde açıklanmaktadır. Bu açıklamalara göre şiddet politik saiklerden ortaya çıkmaktadır ve bir amacı vardır.⁶⁸

Örneğin NATO üyesi ülkelerden biri olan Türkiye'nin askerî kurumlarında yapılan tanımlara göre; "*Savaş, bir hak veya çıkarın elde edilmesi veya korunması için, bir milletin bütün maddi ve manevi kuvvet, kudret ve gücü ile mücadeleye girişmesidir.*"⁶⁹ Bu şekliyle savaş barış yolu ile halledilemeyen mesele veya meselelerin halli için bir devlet veya devletler grubunun diğer bir devlet veya devletler grubuna karşı Millî güçlerin tamamını veya bir kısmını kullanarak yaptıkları bir mücadeledir.

⁶³ V. N. Giap, a.g.m., s. 119-122.

⁶⁴ J. Keegan, a.g.e., s. 39.

⁶⁵ Ernesto Che Guevara, **Gerilla Savaşı**, Çev.: Süleyman Doğru ve Romina Kavak Büyükişman, Everest Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2011, s. 9.

⁶⁶ Vo Nguyen Giap, "*Halk Savaşının Askerî Sanatı*", **Politik ve Askerî Savaş Sanatı**, C. 2, İlkeriş Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 131; Ayrıca bkz. Mao Çe-tung, **Askerî Yazılar**, Çev.: N. Soluklu, Sol Yayınları, Ankara, 1971, s. 68-69; Mao Zedung, "*Çin Devrimci Savaşında Strateji Sorunları*", **Politik ve Askerî Savaş Sanatı**, C. 2, İlkeriş Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 96.

⁶⁷ Jose Ortega Y Gasset, **Kitlelerin Ayaklanması**, Çev.: Neyyire Gül Işık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2013, s. 105.

⁶⁸ Thomas M. Kane and David J. Lonsdale, **Understanding Cotemporary Strategy**, Routledge, U.S.A., Newyork, 2012, s. 1.

⁶⁹ Muzaffer Erendil, **Tarihte Strateji (Askerî Stratejiden Millî Stratejiye)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s. 8.

Bunu, eski Genelkurmay Başkanlarından Orgeneral Necdet Öztoran'un; "*Devletler arasındaki ilişkiler, ulusal çıkarların karşılıklı olarak ayarlanması ile ilgilidir. Bağımsız devletlerden oluşan devletler sisteminde her ulus kendi çıkarlarına göre ekonomik, politik, kültürel ve askerî kararlar alırlar. Bu kararların içinde harp kararı da vardır.*" şeklindeki ifadesinde de görmek mümkündür.⁷⁰

Buraya kadar incelenen savaş kavramı ile ilgili tanımlara bakıldığında, bu tanımların tarihi süreç içinde bir değişim ve gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple, bu çalışmada incelenecek olan Millî Mücadele'deki savaş kavramıyla neyin ifade edileceğinin ortaya konulabilmesi için günümüze uygun yeni bir savaş tanımı yapılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Fakat daha ilk bakışta bu konuda bazı zorlukların olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar yapılan tüm savaş tanımları genel olarak askerî bir anlam taşımaya rağmen, günümüzde savaş kavramı artık hayatın her alanını ilgilendiren bir olgu haline gelmiştir. Bu sebeple, günlük yaşamda hemen her türlü mücadele için savaş terimi kullanılmaktadır.

İnsanlar konuşurlarken; "yoksullukla savaş", "hastalıklarla savaş", "ticari savaş" ve "yaşam savaşı" gibi birçok savaştan bahsetmektedir. Bu terimler, genel olarak bir hasımla veya sorun yaratan bir durumla yapılan mücadeleyi ifade etmektedir. Bu ise savaş olgusunun askerî alandaki anlamıyla uyuşmamaktadır. Çünkü askerî anlamdaki savaş kavramında, günlük yaşamda bahsedilen savaşlardan farklı bazı özellikler bulunmaktadır. Bu sebeple şimdi, günlük hayatta değişik anlamlarda kullanılan savaş kelimesi ile askerî anlamdaki savaşın ne anlama geldiği karşılaştırılarak adım adım yeni bir savaş tanımı yapılmaya çalışılacaktır.

Öncelikle askerî anlamdaki savaş, şiddet içeren bir mücadeledir. Hâlbuki diğer mücadelelerde genellikle şiddet ögesi ya hiç yoktur veya eksiktir. Dolayısıyla bir mücadeleye savaş diyebilmek için tarafların birbirlerine karşı silahlı şiddet uygulaması, yani mücadelede askerî çatışmaların bulunması gerekmektedir.

Bu sebeple savaş, askerî bir faaliyettir. Bununla birlikte askerî gücün her kullanımı savaş değildir. Örneğin zorlama ve caydırma için savaş tehdidinde bulunmak gibi faaliyetler askerî gücün bir kullanım şeklidir ama askerî gücün bu ve buna benzer kullanımları savaş değildir. Çünkü içinde gerekli şiddet ögesini barındırmazlar.

Öte yandan, çok yoğun olsa bile bir mücadelede şiddet kullanılıyor olması o mücadeleyi savaş olarak kabul etmek için yeterli değildir. Mesela mafya savaşları çok şiddetlidirler. Ancak

⁷⁰ Necdet Öztoran, **Askerî Strateji (Bir Sistem Yaklaşımı)**, y.e.y., y.y.y., 1982, s. 2.

bunlar, yasal şiddet uygulanan gerçek savaşlar değil, kullanılan şiddetin yasadışı olduğu suç faaliyetleri olarak kabul edilirler.

Ne kadar şiddetli olursa olsun bireyler arasındaki çatışmalar ve kavgalar da savaş değildir. Savaş, insan grupları arasında yapılan bir mücadeledir. Fakat kabileler arasındaki anlaşmazlıklardan veya köyler arasında mera anlaşmazlıklarından çıkan kavgalar gibi küçük grupların katıldığı çatışmalar savaş sayılmazlar. Savaş göreceli olarak büyük gruplar arasındaki bir mücadeledir.

Bununla birlikte, büyük insan gruplarının her çatışması da savaş değildir. Böyle bir çatışmaya savaş diyebilmek için o mücadelenin organize olmuş politik gruplar arasında meydana gelmesi, tarafların başlarında birer liderin bulunması ve bu grupların birer siyasi otorite tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Bu koşulları sağlayan büyük gruplar, şiddeti suçtan savaşa yükselten bir meşruluk sağlarlar. Bu da çatışmaları yasal bir konuma getirir. Yasallaştırma ise bir şiddet olayının savaş kabul edilebilmesi için çok önemlidir. Çünkü savaşı adi bir suç olmak yerine onurlu bir iş yapan şey, tanınmış politik grupların onayıdır.⁷¹ Bu sebeple, bir çatışmaya savaş diyebilmek için organize olmuş politik grupların varlığı gereklidir.

Dikkate alınması gereken bir husus da çatışmanın boyutudur. Çatışan gruplar ne kadar büyük olursa olsunlar, eğer çatışmalar yoğun, şiddetli ve yeterince uzun süreli değilse, yine bir savaştan bahsetmek mümkün değildir. Örneğin bir ülkenin, sınırını ihlal eden bir başka ülkenin uçağını düşürmesi veya sınır çatışmaları savaş değildir. Çatışma halinden savaş durumuna geçişte tarafların silahlı kuvvetlerinin savaşa dâhil olması ve çarpışmalarda askerî yöntemlerin kullanılması gerekir.

Burada belirtilen çatışma kavramı, taraflar arasındaki organize ve planlı şiddet hareketini ifade etmektedir.⁷² Çatışma denilince genellikle küçük birlikler arasında yapılan ve daha çok kısa süreli olan silahlı mücadeleler anlaşılmaktadır. Fakat küçük çatışmalar büyüyüp silahlı kuvvetlerin işin içine karıştığı bir savaşa dönüştüğü zaman da olayın çatışma niteliği değişmemektedir. Bu sebeple, Türk Silahlı Kuvvetleri kaynaklarında; “*Savaş, en şiddetli çatışma durumudur.*” diye ifade edilmektedir.⁷³

Tüm bu tespitler göz önüne alınarak, bu çalışmada kullanılacak olan savaş kavramı için bir tanım yapılacak olursa, buna göre savaş; “Karşılıklı en az iki politik grup tarafından, politik

⁷¹ J. Boone Bartholomees, Jr., “*Continuity and Change in War*”, **US Army War College Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy**, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., US Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 79-80.

⁷² FM 3-0, **Operations**, Headquarters Department of The Army, USA, Washington DC, 2011, s. 7-5.

⁷³ KKT 100-5, **Harekât, Sevk ve İdare**, Kara Kuvvetleri Basımevi, Ankara, 1998, s. 4-1.

amaçların temini için, silahlı kuvvetleri vasıtasıyla birbirlerine karşı uygulanan organize ve planlı bir şiddet hareketidir.” şeklinde tanımlanabilir.

Bu tanıma göre, Millî Mücadele sırasında Batı Anadolu’da Yunan ordusu ile çarpışan Kuvâ-yı Milliye unsurları, Güney Cephesi’nde Fransızlarla çarpışan halk ve çeteler, Doğu Anadolu’da Ermenilerle çarpışan Şura Hükümetlerinin silahlı güçleri ile cephelerdeki ordu birliklerince yürütülen çarpışmaların tamamı savaş kapsamındaki faaliyetlerdir.

Büyük Millet Meclisi ordularının ve ona bağlı silahlı grupların, Osmanlı hükümetinin teşkil ettiği askeri birliklere ve onun tarafından desteklenen iç isyanlara karşı yaptığı silahlı mücadele de savaş kapsamına girmektedir. Yani Millî Mücadele’nin eşkiya takibi ile sona erdirilen Ali Batı, Çopur Musa, Şeyh Eşref, Cemil Çeto, Milli Aşireti ve Koçgiri isyanları gibi isyanlar dışında çatışma içeren tüm faaliyetleri savaş tanımı kapsamına girmektedir.

1.1.2. Savaş Nasıl İcra Edilir?

Herhangi bir savaşta askerî birlikler genel olarak iki tür harekât icra ederler. Bunlardan biri; askerî gücün yurt içinden veya kontrol edilen bölgenin sınırından düşman kontrolündeki bölgeye, yani ileriye doğru hareket etmesidir. Diğeri ise; sınırdan veya temas hattından başlayarak düşmanın durdurulmaya çalışılması ve eğer bu mümkün olmazsa daha uygun şartları sağlayan yeni bir bölgede tertiplenmek için geriye doğru hareket edilmesidir.

Birinci hareket tarzına taarruzi harekât, ikincisine de tedafüi harekât veya savunma harekâtı denir. Stratejik seviyede temel olarak bu iki harekât şekli uygulanır. Birine stratejik taarruz, diğesine de stratejik savunma denir. Operatif ve taktik seviyede ise, savunma harekâtının bir aşaması olan geri hareketler ayrı bir harekât olarak kabul edilir. Buna göre operatif ve taktik seviyede harekât şekilleri; taarruz, savunma ve geri hareketler olarak üç kategoriye ayrılmaktadır.

Taarruzi harekât; düşman kuvvetlerini yenmek, imha etmek, etkisiz hale getirmek, arazi, kaynaklar ve nüfus merkezlerini ele geçirmek gibi maksatlarla yapılan harekâttir.⁷⁴ Taarruzi harekâtın dört genel şekli vardır. Bunlar, birbirlerinin devamı şeklinde icra edilen; düşmana yaklaşma, taarruz, başarıdan faydalanma ve takiptir.⁷⁵

Düşmana yaklaşma; durumu geliştirmek ve düşmanla teması kurmak veya kaybedilen teması tekrar sağlamak için icra edilen bir taarruzi harekettir. Taarruz, çoğu kez düşmana yaklaşma ile

⁷⁴ FM 3-0, Operations, s. Glossary-10; Ayrıca bkz. KKT 100-5, Harekât, Sevk ve İdare, s. 8-11; KKT 194-5, **Zırhlı ve Mekanize Piyade Tugay Harekâtı**, Kara Kuvvetleri Basımevi, Ankara,1995, s. 6-22.

⁷⁵ KKT 100-5, Harekât, Sevk ve İdare, s. 8-9.

başlar.⁷⁶ Düşmana yaklaşan kuvvet, düşmanla temasa geçtiği andan itibaren ona taarruz eder ve o andan itibaren taarruz safhası başlar.

Taarruz, birliklerin açılıp yayılarak düşmana karşı değişik manevra şekilleriyle saldırmasıdır. Muharebeye giren kuvvetlerin belirli bir arazi kesimini ele geçirmek, düşman kuvvetlerini imha etmek veya esir almak amacıyla yaptıkları muharebe şeklidir.⁷⁷ Bir taarruzda manevra ve ateş desteğiyle sonuca ulaşılmaya çalışılır. Manevra ile muharebe amacının veya hedefinin elde edilmesi için mevcut kuvvet ve araçları düşmanın zayıf ve hassas taraflarına yönelterek hedefe giden istikametler üzerinde durum üstünlüğü sağlanmaya çalışılır.

Taarruzda; kuşatma, yarma ve cephe taarruzu olmak üzere üç çeşit manevra şekli uygulanır.⁷⁸ Bazı askerî kaynaklarda, çevirme ve sızma gibi iki manevra şekli daha belirtilse de bunlar bağımsız manevra şekilleri değil, kuşatmanın farklı uygulamalarından ibarettir.⁷⁹

Kuşatmada komutan, düşmanın açık bir yanını bulup buraya saldırır veya Büyük Taarruz'da olduğu gibi bu açık yanı kendi yaratır. Kuşatma, iki taraflı veya tek taraflı olarak yapılabilir.⁸⁰ Asıl taarruz düşman kuvvetlerinin yan ve gerisine veya gerisindeki bir hedefe tevcih edilir.⁸¹ Kuşatma harekâtı genellikle düşman kuvvetlerini çember içine almaya çalışır.

Kuşatmanın bir türü olan çevirmede, taarruz eden bir kuvvet düşmana çatmadan etrafından dolaşarak onun gerisinde bulunan ve ikmal hatlarını kontrol eden kritik araziye ele geçirir.⁸² Sızma ise, düşman gerisindeki mevzilere taarruz etmek için düşmanın mevzileri arasından gizlice geçilerek yapılan bir harekâttir.⁸³

Yarma, düşmanın taarruza açık bir yanı olmadığı yapılar. Geniş ölçüde bir girmeyi ifade eder. Bir savunma mevziine nüfuz ederek mevzi hattının en son mevziine kadar geçen taarruzdur.⁸⁴ Bunun için yarma noktasında düşmana göre üstün bir muharebe gücü toplanır. Bu muharebe gücü kullanılarak düşman cephesinde bir gedik açılır ve kuvvetler bu gedikten muharebeye sokularak düşman kuşatılmaya ve imha edilmeye çalışılır.

Cephe taarruzunda düşman, geniş bir cephe boyunca ve ilerleme istikametlerinin tamamı kullanılarak vurulur.⁸⁵ Başarı ihtimali daha az ve zayıat oranı daha yüksek bir taarruz şekli

⁷⁶ KKT 194-5, Zırhlı ve Mekanize Piyade Tugay Harekâtı, s. 6-24; Ayrıca bkz. KKT 100-5, Harekât, Sevk ve İdare, s. 8-9.

⁷⁷ M. Erendil, a.g.e., s. 14.

⁷⁸ KKT 194-5, Zırhlı ve Mekanize Piyade Tugay Harekâtı, s. 6-54.

⁷⁹ KKT 100-5, Harekât, Sevk ve İdare, s. 8-18.

⁸⁰ Ö/T 320-5-1, **Genelkurmay Başkanlığı Özel Talimatname ve Özel Talimatları, İngilizce-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1971, s. 207.

⁸¹ A.g.e., s. 226.

⁸² A.g.e., s. 222.

⁸³ A.g.e., s. 316.

⁸⁴ A.g.e., s. 97-98.

⁸⁵ KKT 100-5, Harekât, Sevk ve İdare, s. 8-19; 8-20.

olduğu için genellikle asıl taarruz bölgesinde olmayan kuvvetlerin, düşmanı mevzilerinde tutmak için yaptığı bir harekâttir.

Bu manevralar yapılarak taarruz edilirken, düşman mevziini savunmada açıkça güçlük çekmeye başladığı zaman taarruz harekâtı başarıdan faydalanma harekâtına dönüşür.⁸⁶ Başarıdan faydalanma; genellikle başarılı bir yarma veya kuşatma harekâtını takip eden ve zayıflayan düşman mukavemeti karşısında süratle ilerlemeyi gerektiren, taarruz harekâtının bir safhasıdır. Maksudı, düşman gerisindeki bir hedefi ele geçirmek veya çekilen düşman kuvvetini takip etmektir.⁸⁷ Taarruz eden taraf, baskıyı sürdürerek savunan kuvvetin tahribatını genişletir.⁸⁸

Bu tahribat düşmanın savunmasının insicamını bozduğu andan itibaren düşman, mevzilerinde tutunamayıp daha uygun bir yerde savunmasına devam etmek için geri çekilmeye çalışır. O andan itibaren başarıdan faydalanma harekâtından takip harekâtına geçilir. Takip, başarıdan faydalanma harekâtının son safhasıdır.⁸⁹ Geri çekilmekte olan düşman kuvvetine karşı yapılan taarruzi bir harekettir. Amaç düşmanın kuvvetlerinin imhasıdır.

Savunma harekâtı ise, taarruz eden bir düşmanı durdurmak, bir arazi kesimini elde bulundurmak, zaman kazanmak gibi maksatlarla yapılan ve taarruza göre daha edilgen bir harekâttir. Savunma harekâtının amacı düşman taarruzunu etkisiz hale getirmektir. Savunma, oynak ve mevzi savunması olmak üzere iki şekilde yapılır.

Mevzi savunması, düşmanı yoğun engel ve ateşlerle savunma mevzilerinin önünde durdurmak maksadıyla yapılan bir harekâttir. Oynak savunma, güçlü ihtiyatlar bulundurarak düşman savunma mevzilerinin herhangi bir bölgesine girdiği anda bu düşman kuvvetini ihtiyatlarla imha etmeyi ve düşmanın taarruz azim ve iradesini kırmayı amaçlayan aktif bir savunma tarzıdır.⁹⁰ Oynak savunmanın bir türü olan aktif savunmada ise, düşmanın nereye girme yapacağını beklemek yerine düşman kasıtlı olarak belli bölgelere yönlendirilir ve bu bölgelerde önceden hazırlanmış ateş ve engellerin yardımıyla durdurularak imha edilir.⁹¹

Geri hareketler; zaman kazanmak, kuvveti korumak, elverişli olmayan bir durumda muharebe etmekten kaçınmak ve düşmanı elverişli olmayan bir manevraya zorlamak için yapılan harekâtlardır. Oyalama muharebesi, muharebeyi kesme ve geri çekilme olmak üzere üç çeşit geri hareket vardır.

⁸⁶ KKT 194-5, Zırhlı ve Mekanize Piyade Tugay Harekâtı, s. 6-38.

⁸⁷ Ö/T 320-5-1, İngilizce-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü, s. 3.

⁸⁸ KKT 100-5, Harekât, Sevk ve İdare, s. 8-13.

⁸⁹ KKT 194-5, Zırhlı ve Mekanize Piyade Tugay Harekâtı, s. 6-42.

⁹⁰ Ö/T 320-5-1, İngilizce-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü, s. 397.

⁹¹ A.g.e., s. 5.

Oyalama muharebesi; bir kuvvetin, düşmana azami zayıat verdirmek için esneklik ve hareket serbestisini elinde tutarak zaman ve araziye mübadele etmesidir. Bu harekât şeklinde, zaman kazanmak için araziden fedakârlık edilir ve kesin sonuçlu muharebelere girilmeden düşmana azami zayıat verdirilmeye çalışılır.⁹² Muharebeyi kesme; bir birliğin düşmanla temastan kendi isteği ile çözülmesidir. Geri çekilme ise, muharebeyi kesen bir birliğin himaye kuvvetlerinin himayesinde geriye doğru yaptığı bir harekettir.⁹³

Bir komutan muharebede, ilk önce bu harekât çeşitlerinden hangisinin uygulanacağına karar verir. Bundan sonra, savaş alanını çatışmaların gerçekleştiği ve idari ve lojistik faaliyetlerin yürütüldüğü bölgelere göre coğrafi bir kademelenmeye tabi tutar. Buna göre coğrafyayı, küçükten büyüğe ve ileriden geriye doğru; muharebe sahası, menzil sahası, harekât alanı, yurt içi sahası ve savaş (harp) alanı diye isimlendirilen bölgelere ayırır.

Muharebe sahası; muharip birliklerin bilfiil savaştıkları bölgedir. Bu saha, askerî harekâtın başarısını etkileyen en önemli sahadır.⁹⁴ Bu bölge muharebe harekâtının sevk ve idaresi için muharebe kuvvetlerine gerekli olan alandır. Ordu geri bölgesi ile temas hattı arasındaki bölgeyi kapsar.⁹⁵ Menzil sahası; muharebe sahasının gerisinde bulunan ve muharebe hizmet destek faaliyetlerinin yürütüldüğü sahadır. Harekât alanı; muharebe sahası ve menzil sahasından oluşur. Harekât alanı; harp alanının, askerî harekât ve bununla ilgili muharebe hizmet desteği faaliyetleri yürütüldüğü parçasıdır.

Yurtiçi sahası; harekât alanı dışındaki ülke topraklarıdır. Harekât için gerekli muharebe hizmet desteği ihtiyaçlarının kaynak noktalarından tedarik edildiği ve ihtiyaç duyulan bölgelere sevk edildiği bölgedir. Harp alanı; harbin sevk ve idaresi ile doğrudan ilgili veya ilgili olması muhtemel kara, deniz ve hava sahası bütünüdür. Harekât alanı ile yurt içi sahasından oluşur. Harp alanı, Millî Mücadele'de olduğu gibi bazen bütün ülkeyi içine alabilir.

Komutanlar, harekât şeklini belirledikten ve savaş alanını kademelere ayırdıktan sonra ordunun uyguladığı doktrine uygun olarak birliklerini nasıl tertipleyeceğini tasarlarlar. Doktrin; silahlı kuvvetlerin ve bu kuvvetlere mensup unsurların Millî hedefleri destekleme yolundaki faaliyetlerine önderlik eden temel prensiplerdir. Kaynağı tecrübe ve teorilerdir.⁹⁶ Harekâtın idaresinde esas olan, denenmiş, standart hale getirilmiş ve tasvip edilmiş kaide, düzen, prensip

⁹² A.g.e., s. 186.

⁹³ KKT 100-5, Harekât, Sevk ve İdare, s. 8-14; 10-10.

⁹⁴ A.g.e., s. 5-12.

⁹⁵ Ö/T 320-5-1, İngilizce-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü, s. 138.

⁹⁶ A.g.e., s. 206.

ve usullerinden oluşan doktrin, askerî birliklerin nasıl harekât icra edebilecekleri üzerine bir kılavuzdur.⁹⁷ Doktrine, kısaca bir silahlı kuvvetin savaşıma tarzı da denilebilir.

Doktrini bir örnekle açıklayacak olursak, örneğin Sovyet doktrinine göre bir ordu savunma için arazide, arka arkaya üç savunma kuşağı şeklinde tertiplenirken; Millî Mücadele sırasında Türk Ordusu'nun uyguladığı Prusya doktrinine göre ordu, savunma yapacak birlikleriyle asıl muharebe hattında tertiplenir ve bunun gerisinde değişik seviyelerdeki birliklerin ihtiyat unsurları bulunur.⁹⁸

Bir ordu savaş alanında; uyguladığı doktrine göre tertiplendiğinde, en öndeki askerlerden geriye doğru değişik birlik ve karargâh kademeleri halinde derinliğine bir düzen içinde bulunur. Bu şekliyle savaş alanı, birbiri ardında tertiplenmiş, değişik seviyelerdeki etkilere maruz kalan ve değişik sorumlulukları olan birlik ve karargâhlardan oluşan karmaşık bir faaliyet sahasıdır.

Bu kademeli yapı, her seviyede farklı eylemlerin yapılmasını ve farklı kararların alınmasını gerektirir. Böylece, savaşın her kademesinde; planlama, hazırlık ve icra büyük farklılıklar gösterir. Bu karmaşayı önlemek, sevk ve idareyi kolaylaştırmak, yetki ve sorumlulukları belirlemek için savaş alanında oluşturulan kademelere, savaşın seviyeleri denir.

Savaşın seviyeleri, en küçük birimden en yüksek komuta kademesine kadar tüm birlikler arasındaki ilişkiyi belirler. Farklı seviyelerdeki komutan ve karargâhlar, sorumluluk ve planlamanın seviyelerini belirgin hale getirmek için birbirleriyle bağlantı kurarlar. Bu durum, değişik seviyelerdeki problemlerin çözümü için her kademe düşünülen tedbirleri koordine etmeye yardım eder. Böylece bütün seviyeler birbirinin devamı olarak işlev gördüklerinden, bir seviyede verilen karar daima diğer kademeleri de etkiler. Bu sayede, her seviyedeki harekât diğer seviyedeki harekâtın başarısından faydalanır veya o seviyedeki harekâtın başarısı için fırsatlar yaratır.

Savaşın değişik seviyelere ayrılarak incelenmesi, sadece komuta ve birlik seviyelerindeki farklılıkların gereği değildir. Amaç, karakter ve uygulamalarda da farklılıkları gerektirir.⁹⁹ Savaşın seviyeleri; planlama, hazırlık ve icra açısından birbirleriyle koordineli şekilde yapılandırılmış bir kademelenme perspektifiyle belirlenir.

Böylece savaşın seviyeleri, askerî gücü harp alanı ve muharebelere tatbik etmek için uygun bir yapı sağlamış olur.¹⁰⁰ Savaşın seviyelere ayrılması ayrıca; hedeflerin belirlenmesini,

⁹⁷ A.g.e., s. 387; Ayrıca bkz. FM 3-0, Operations, s. 7-6.

⁹⁸ **Kara Harp Akademisi 1999-2000 Öğretim Yılı, Stratejik, Operatif ve Taktik Meseleleri Hazırlama Esasları**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1999, s. ç-8; ç-9.

⁹⁹ Geniş bilgi için bkz. Nejat Eslen, **Tarih Boyu Savaş ve Strateji**, Q Matris Yayınları, İstanbul, 2003, s. 88-90.

¹⁰⁰ FM 3-0, Operations, s.7-1; 7-2; s. Glossary-14.

sorumlulukların tespitini ve kaynakların tahsisini kolaylaştırır.¹⁰¹ Bu maksatlarla belirlenen savaşın seviyeleri; taktik, operatif ve stratejik olmak üzere üç kademeye ayrılır.

Küçük birlikler, mürettebatlar ve bireyler taktik seviyede hareket ederler. Taktik seviyedeki komutanlar, öncelikle birleşik silah sistemlerini harekât bölgesine yerleştirmeye odaklanırlar. Muharebeler, çarpışmalar ve küçük birlik ve mürettebat hareketlerini idare ederler. Genel olarak tümen ve daha küçük birliklerin hareketleri, taktik seviyedeki hareketler olarak kabul edilir. Taktik seviyedeki faaliyetler esas olarak, operatif seviyedeki faaliyetleri desteklerler.¹⁰² Bu sebeple taktik hareketler için hedeflerin belirlenmesi ve kaynakların temini operatif seviyedeki karargâhlar tarafından yapılır.

Operatif seviyedeki hareketler, taktik hareketlere göre yer ve zamanca daha geniş boyutlar içerirler. Operatif komutan, operatif alanın karmaşıklığını anlamaya ihtiyaç duyar, mevcut durumun ötesine bakar ve astlarının hareketlerini ve onların yaklaşımlarının sonuçlarını dikkate alır. Operatif komutan, gelecekteki olayları şekillendirerek ast komutanlar için mümkün olan en uygun şartları oluşturmaya çalışır. Operatif seviye genellikle ordu ve kolordu seviyesi olarak kabul edilir.¹⁰³

Operatif seviyede esas olarak, stratejik hedeflere ulaşmak için gerekli harekât ve sefer planları geliştirilir. Savaş dışı faaliyetler, çatışmalar ve muharebelerde elde edilen başarı, operatif seviyedeki başarıyı getirir.¹⁰⁴ Operatif seviye, taktik kuvvetleri arzu edilen stratejik son durumu gerçekleştirmek için kullanır. Operatif seviyede komutanlar, bu son durumu temin edecek şartları sağlamak için muharebeler, seferler ve büyük harekâtları yönetirler.

Stratejik seviye ise; harbin bir ulusun stratejik güvenlik hedeflerini ve yönelimini sağladığı ve bu hedefleri başarmak için millî kaynakları geliştirdiği ve kullandığı seviyedir. Stratejik seviye; kuvvet komutanlıkları ve daha üst kademeler olarak kabul edilir. Bu seviyedeki faaliyetler, millî askerî hedefleri belirler, millî gücün askerî ve diğer unsurlarını kullanmak için sınırlamaları belirler ve riskleri değerlendirir.

Bu hedefleri gerçekleştirmek için savaş planları geliştirir ve stratejik planlarla bağlantılı olarak askerî kuvvetler ve diğer kabiliyetleri temin eder. Savaşlar operatif ve stratejik seviyelerde kazanılır. Ama taktik seviyedeki başarılar operatif seviyedeki başarının, bu da stratejik seviyedeki başarının yolunu açar.¹⁰⁵

¹⁰¹ N. Eslen, a.g.e., s. 90.

¹⁰² KKT 100-5, Harekât, Sevk ve İdare, s. 4-4.

¹⁰³ FM 3-0, Operations, s. 7-1; 7-3

¹⁰⁴ KKT 100-5, Harekât, Sevk ve İdare, s. 4-4.

¹⁰⁵ FM 3-0, Operations, s. 7-2; s. Glossary-14.

Yukarıda açıklanan savaşın seviyeleri, çatışmaların boyutları açısından kademelendirilmesini de beraberinde getirir. Buna göre savaş, çatışmanın en küçük boyutundan en büyük ve kapsamlı boyutuna doğru gidildikçe; çarpışma, muharebe, harekât, büyük harekât ve sefer olmak üzere farklı boyutlardaki faaliyetlerden oluşur.

Çarpışma; iki veya daha fazla hasım arasında meydana gelen silahlı mücadeledir ve muharebeler sırasındaki şiddet anını kapsar.¹⁰⁶ Fakat bu mücadele genellikle karşılıklı düşük seviyedeki manevra kuvvetleri arasındaki taktik bir çatışmadır.¹⁰⁷ Clausewitz'e göre; harpte tek etkin ilke çarpışmadır ve çarpışmanın şekli zaman içinde değişim gösterse de çarpışma kavramı değişmez. Zaten harbi de çarpışma kavramı oluşturur.¹⁰⁸ Çarpışmalar, normal olarak tümen ve daha ast seviyelerde meydana gelir. Genellikle kısırlar ve dakikalar, saatler veya günlerle ifade edilecek sürelerde olup biterler.

Muharebe, daha uzun süren bir seri birbiriyle bağlantılı çarpışmalardan oluşur. Muharebelere, çarpışmalardan daha fazla kuvvet katılır. Muharebeler bir seferin veya büyük harekâtın gidişatını etkileyebilirler.¹⁰⁹ Muharebeler; kolordu veya ordu komutanları belirli hedefler için çarpıştıklarında ortaya çıkar.¹¹⁰ Muharebe bir savaşın içindeki müstakil büyük çatışmaları ifade eder.

Muharebeler, çarpışmalara katılan kuvvetlerin seviyesine ve maksada göre değişik büyüklüklerde olabilir. Nispeten az kuvvetlerle yapılan çarpışmalara muharebe denirken asıl kuvvetlerle ve zafer için bütün gayretlerin bir araya getirilmesiyle yapılan muharebelere meydan muharebesi denir. Meydan muharebeleri, taraflardan en az birinin kesin sonuç aradığı genel ve devamlı çarpışmalardır.¹¹¹

Harekât; bir askerî hareket veya bir stratejik, taktik, hizmet, eğitim veya askerî yönetim görevini yerine getirmek; bir muharebe veya seferin hedeflerini elde etmek için ihtiyaç duyulan hareket, destek, saldırı, savunma ve manevraları gerçekleştirme işlemidir.¹¹² Büyük harekât ise, bir operatif sahada, stratejik ve operatif hedefleri gerçekleştirmek için, yer ve zamanca koordine edilmiş, tek bir sınıftan veya çeşitli sınıflardan oluşmuş muharip birlikler tarafından yürütülen bir seri taktik hareketlerdir. Bu hareketler, bir genel plan ile eş zamanlı veya sıra ile yürütülürler

¹⁰⁶ H. Yalçınkaya, a.g.e., s. 26.

¹⁰⁷ FM 3-0, Operations, s. Glossary-6.

¹⁰⁸ C. V. Clausewitz, a.g.e., s. 77.

¹⁰⁹ FM 3-0'da taktik seviye, tugay ve altı şeklinde belirtilmektedir. Bkz. FM 3-0, Operations, s.7-3.; Harp Akademileri yayınlarında taktik seviye; tümen ve altı, operatif seviye; ordu ve kolordu, stratejik seviye; hükümet, Gnkur. Bşk.lığı, harekât alanı komutanlığı gibi makamlar olarak belirtilmektedir. Bkz. **Jeopolitik, Jeostrateji ve Strateji**, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2000, s. xvı.

¹¹⁰ FM 101-5-1/MCRP 5-2A, **Operational Terms and Graphics**, Department of the Army Marine Corps Reference Publication, USA, Washington, DC, 1997, s. 1-17.

¹¹¹ Ö/T 320-5-1, İngilizce-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü, s. 83.

¹¹² FM 101-5-1/MCRP 5-2A, Operational Terms and Graphics, s. 1-114; Ayrıca bkz. H. Yalçınkaya, a.g.e., s. 26.

ve tek bir komutan tarafından kontrol edilirler. Büyük harekâtlar sadece muharip kuvvetlerin alanı değildir. Diğer millî güç unsurlarıyla da bağlantılıdır.

Sefer; stratejik ve operatif hedefleri istenen yer ve zaman içinde ele geçirmeye yönelik bir seri birbiriyle bağlantılı büyük harekâttır.¹¹³ “Sefer; nitelik veya nicelik açısından savaş ile muharebe arasında bulunan bir kavramdır.” “Askerî kuvvetlerin bir harp alanında veya harekât alanında stratejik hedefleri elde etmesi için planlanan ve icra edilen bir seri müşterek harekâttir. Harp alanı birden fazla harekât alanından oluşursa, buralara aynı zamanda ayrı seferler yapılabilir. Bir harpte birden ziyade sefer, bir seferde birden ziyade muharebe olabilir.”¹¹⁴

Ordular, yukarıda açıklanan harekât şekillerinden hangisini ve hangi doktrini uygularlarsa uygulansınlar başarılı olmak için bazı temel prensiplere göre hareket etmek zorundadırlar. Bunlara harp prensipleri denir. Harp prensipleri; birçoğu daha Sun Tzu zamanında tespit edilmiş olan ve tarihi süreç içinde geliştirilen bazı temel kurallardır.

-Hedef Prensibine göre; her askerî harekât, açık bir şekilde belirtilen, kesin sonuç sağlayan ve ele geçirilmesi mümkün olan hedeflere yöneltilmelidir.

-Taarruz Prensibine göre; inisiyatif ele geçirilmeli, harekât süresince elde bulundurulmalı ve geliştirilerek kullanılmalıdır.

-Manevra Prensibine göre; muharebe gücünü esnek bir şekilde uygulayarak düşman elverişsiz bir duruma düşürülmelidir.

-Sıklet Merkezi Prensibine göre; kesin sonuç alınacak yer ve zamanda, kesin sonuç istikametinde kullanılmak üzere muharebe gücü belirli bir bölgede yoğunlaştırılmalıdır.

-Kuvvet Tasarrufu Prensibine göre; mevcut muharebe gücünün azamisi asıl gayrete yöneltilmeli, asgarisi tali görevlere tahsis edilmelidir.

-Sadelik Prensibine göre; açık, sade planlar ve anlaşılması kolay emirler hazırlanmalıdır.

-Baskın prensibine göre; beklenmedik yer ve zamanda veya düşmanın hazırlıklı olmadığı şekilde taarruz ederek sarf edilen gayretten daha büyük başarı elde edilmelidir.

-Gayret birliği prensibine göre; emir ve komuta birliği, koordinasyon ve işbirliği yoluyla ortak amaç ve istikamete ulaşılmalıdır.¹¹⁵

¹¹³ FM 3-0, Operations, s. Glossary-11; Ayrıca bkz. KKT 100-5, Harekât, Sevk ve İdare, s. 4-4;5-14.

¹¹⁴ H. Yalçınkaya, a.g.e., s. 26.

¹¹⁵ Bu madde, bazı kaynaklarda emir komuta birliği olarak da geçmektedir. Napolyon’a göre savaşta en önemli husus komuta birliğidir. Bkz. Napoleon Bonaparte, **Savaş ve Strateji İle İlgili Görüşlerim**, Çev.: Erkut Gündüz, Q-Matrix Yayınları, İstanbul, 2003, s. 41.

-Emniyet prensibine göre; düşmanın beklenmedik bir avantaj elde etmesine asla müsaade edilmemelidir.

-Moral prensibine göre; savaşma ruhu tesis edilmeli, muhafaza edilmeli ve iyileştirilmelidir.¹¹⁶

Bu harp prensiplerine uygun şekilde yapılacak olan herhangi bir muharebenin planlamasına başlayan bir komutanın birinci görevi düşmanın ağırlık merkezlerini tespit etmek ve mümkünse teke indirmektir. İkinci görevi ise ağırlık merkezine karşı kullanılacak kuvvetlerin asıl saldırı için yoğunlaştırılmasıdır.

Ağırlık merkezi, Clausewitz'in askerî literatüre kazandırdığı bir terimdir ve ona göre her şeyin bağlı olduğu, tüm güçlerin ve hareketlerin merkezidir. Bu sebeple savaşta tüm enerjinin bu noktaya yönlendirilmesi gerekir.¹¹⁷ Ağırlık merkezi, stratejik seviyede olduğu gibi operatif seviyede de önemlidir. Ağırlık merkezi askerî güçle sınırlı değildir. Bir bölge veya düşmanın morali de olabilir.¹¹⁸

Ağırlık merkezini etki altına almak için bazı kesin sonuç noktaları seçilir. Bunlar ağırlık merkezini ele geçirmek ve korumak için gerekli anahtarlardır. Kesin sonuç noktaları coğrafidir. Komutana belirgin bir avantaj sağlayan ve bir taarruzun sonucunu büyük ölçüde etkileyen fiziksel unsurlar veya olaylardır.¹¹⁹ Kesin sonuç yerine mümkün olduğu kadar çok sayıda birlik tahsis edilmelidir.¹²⁰

Birliklerin kesin sonuç noktalarına sevk edilmesi ise birliklere manevra yaptırılması anlamına gelir. Birlikler, ülke sınırı veya temas hattının şekline göre genel olarak iç hat ve dış hat olmak üzere iki farklı durumda bulunabilir. İç hat; yarım daire şeklindeki bir sınır veya temas hattının merkezi tarafına denir ve yarım dairenin içinde bulunan ordu iç hat konumundadır.

Tarihi uygulamalardan çıkarılan derslere göre iç hat durumunda bulunan bir ordu, dış hat durumunda bulunan bir ordunun ayrı ayrı gruplar halinde bulunan birliklerinin önce bir grubuna (genellikle en yakındakine) taarruz eder ve onu yendikten sonra diğer grubuna taarruz eder.¹²¹

¹¹⁶ Bu prensiplerin sayısı FM 3-0 numaralı ABD talimnamesinde dokuz olarak belirtilirken Türk talimnamelerinde onuncu madde olarak "moral prensibi" bulunmaktadır. Eslen de, ABD talimnameleri gibi dokuz prensip belirtmiş, Turan ise on birinci madde olarak "idare prensibi"ni ilave etmiştir. Bkz. FM 3-0, Operations, s. A-1; A-3; KKT 100-5, Harekât, Sevk ve İdare, s. 4-8; 4-11; N. Eslen, a.g.e., s. 130; Oğuz Turan, **Türklerde Stratejik ve Taktik Düşünceler (Mete'den Atatürk'e Kadar)**, Belge Yayınları, Ankara, 1986, s. 16-27.

¹¹⁷ C. V. Clausewitz, a.g.e., s. 584-586.

¹¹⁸ FM 3-0, Operations, s. 7-6.

¹¹⁹ KKT 100-5, Harekât, Sevk ve İdare, s. 5-9.

¹²⁰ C. V. Clausewitz, a.g.e., s. 154.

¹²¹ O. Turan, a.g.e., s. 30-31; İ. H. Tümerdem; "iç hatlar" yerine "iç yollar (hututu dahile)", "dış hatlar" yerine "dış yollar (hututu harice)", bunlara göre orduların bulunduğu konum için de "iç vaziyette olan ordu" ve "dış vaziyette olan ordu" terimlerini kullanmaktadır. Bkz. İsmail Hakkı Tümerdem, **Türk İstiklal Harbi, Yunan Cephesi, Operatif ve Tabiiye Bakımından İncelenmesi**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1941, s. 28-29

Bu şekliyle, iç hatlardaki bir kuvvet, ayrı gruplar halinde ve merkezi bir noktadan ayrılarak (eksantrik olarak) harekât yapar.¹²²

Dış hat ise; yarım dairenin dışı için kullanılır ve yarım dairenin dışında olan ordu dış hat konumundadır. Dış hatlardaki bir ordu ayrı ayrı gruplar halinde çevreden merkezdeki bir bölgede birleşecek şekilde (konsantrik olarak) taarruz eder.¹²³

Eğer taarruz değil de savunma harekâtı icra edilecekse, iç hat durumundaki kuvvetler, yarım dairenin uçlarını birleştiren çizgi üzerinde tertiplenir veya ihtiyatlarını bu çizginin orta bölgesinin gerisinde konuşlandırır. Çünkü düşman konsantrik taarruzuna karşı toplu halde bulunmak gerekir. Böylece düşmanın geri hatları kesmesi önlenir. Savunma, önce düşmanın en tehlikeli grubunun etkisiz hale getirilmesi ve ondan sonra diğer grupları karşısında kuvvetlerin toplanması şeklinde icra edilir. Dış hat durumunda ise kuvvetin çoğu yarım dairenin orta yerine teğet geçen bir doğru üzerinde tertiplenilir.¹²⁴

Millî Mücadele’de olduğu gibi, bazen bir ülkenin tamamı iç hat veya dış hat durumunda bulunabilir. İç hat durumundaki bir ülke, önce en kuvvetli düşmana taarruz ederken diğer düşman veya düşmanlara karşı stratejik savunma yapmalıdır.¹²⁵ Dış hat durumunda ise, önce kanatlardaki ülkelerden biri veya yeterli güç varsa ikisi, aynı anda yapılacak konsantrik taarruzlarla etkisiz hale getirilmelidir.

İç hat veya dış hat konumuna göre nasıl bir harekât stratejisi uygulayacağına karar veren bir komutan, buna uygun olarak birliklerini ilerletmek için bir veya birden fazla ilerleme mihveri seçer. İlerleme mihveri; ulaşılabilecek son duruma teksif edilmiş askerî faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için kuvvet ve hedefi birbirine bağlar. Ast birlik komutanları verilen mihver içinde kendi birlikleri için bir veya daha fazla yaklaşma istikametleri belirlerler. Yaklaşma istikameti, ilerleme mihveri içinde ast birliklerin ilerlediği yollardır. İlerleme mihveri yaklaşma istikametinden daha geniş olur ve genellikle birden fazla yaklaşma istikameti içerir.¹²⁶

Bu hususları tasarlarken komutanın en çok dikkat etmesi gereken şey, elinde mevcut askerî gücün muharebe etkinliğini kaybetmeden önce hedeflerin ele geçirilmesi olmalıdır. Bu da stratejinin kuvvet unsurunun zaman unsuru ile olan ilişkisi ile ilgili bir husustur. Zaman,

¹²² C. V. Clausewitz, s. 331; ABD talimnamelerine göre; bir kuvvet merkezi bir noktadan ayrılarak (açılarak) harekât icra ediyorsa, iç hatlarda harekât yapıyor demektir. FM 3-0, Operations, s. Glossary-8.

¹²³ O. Turan, a.g.e., s. 32; Ayrıca bkz. bkz. Hakkı Erdem, **Yunanlılarla İstiklal Harbi, Tabiye ve Sevkulceş Bakımından Tetkik**, Necmistikbaal Matbaası, Üçüncü Basılış, İstanbul, 1935, s. 17.

¹²⁴ Geniş bilgi için bkz. C. V. Clausewitz, a.g.e., s. 330-333.

¹²⁵ O. Turan, a.g.e., s. 32-33.

¹²⁶ KKT 100-5, Harekât, Sevk ve İdare, s. 5-9.

muharebede kuvveti zayıflatıcı bir etki gösterir. Çünkü savaş bilinmezliklerle dolu ve emin adımlarla yürünemeyecek gölgelerle kaplı bir faaliyettir.¹²⁷

Düşman, hava ve arazi hakkında önceden hesaplanamayan her şey, savaş esnasında ortaya çıktıkça ordunun gücünün zayıflamasına sebep olur. Gücü azaltan ve planlama esnasında dikkate alınmayan bir sürü küçük şeyin harekâtı etkilemesine ve planlanan hedefin çok gerisinde kalınmasına sebep olan bu etkiye sürtünme denir.¹²⁸

Sürtünme sebebiyle birliklerin, harekât esnasında artık verilen göreve daha fazla devam edemeyecek kadar güç kaybettiği bir an gelir. Bu ana, doruk noktası veya dönüm noktası denir. Komutan muharebe esnasında bu anı iyi tespit edip hemen başka bir hareket tarzı veya harekât şekli seçmek zorundadır. İngilizce “culminating point” kelimesinin farklı tercümelerinden olsa gerek, Türk askerî literatüründe bu iki farklı terimin ikisi de kullanılmaktadır.

Bu nokta, gücün arttığı veya en yüksek seviyeye çıktığı bir durum değildir. Aksine, gücün artık mevcut harekâta devam edemeyecek kadar azaldığı ve azalan güce uygun bir başka harekât tarzına geçilmesi gereken bir anı anlatmaktadır. Bu sebeple doruk noktası yerine dönüm noktası teriminin kullanılmasının daha uygun olduğu değerlendirilmektedir.

Türk askerî kaynaklarında dönüm noktası, Clausewitz’e benzer bir şekilde taarruz eden kuvvetlerin karşılaşabileceği bir durum olarak tanımlanmaktadır ABD askerî kaynaklarında ise bu durumun savunma harekâtında da geçerli olduğu belirtilmektedir. Türk kaynaklarına göre; taarruzda taarruz eden, savunanın muharebe gücünü zaman ve mekân olarak aşmadığı an, dönüm noktasına ulaşır.¹²⁹ Esas olan, dönüm noktasına ulaşmadan hedefi ele geçirmektir.

ABD askerî talimnamelerinde dönüm noktası; bir kuvvetin zamanca ve mekânca mevcut harekâta daha fazla devam edemeyeceği bir noktadır. Hem taarruzda, hem de savunmada geçerlidir. Taarruzda, taarruz eden kuvvetin artık taarruza devam edemeyeceği ve savunmaya geçmesi veya harekâta ara vermesi gereken bir durumdur. Savunmada ise, savunmaya devam edilemeyeceği ve artık imha olma riskini göze almak veya geri çekilmek arasında bir seçim yapmak gereken bir durumdur.¹³⁰ ABD talimnamelerindeki tanımın daha işlevsel olduğu düşünüldüğünden bu çalışmada da dönüm noktası terimi hem savunma, hem de taarruz için kullanılacaktır.

¹²⁷ Maurice de Saxe, **Savaş Sanatı Üzerine Hayallerim**, Çev.: Ahmet Şakir Gül, Q-Matris Yayınları, İstanbul, 2003, s. 17.

¹²⁸ Geniş bilgi için bkz. C. V. Clausewitz, a.g.e., s. 70-73.

¹²⁹ KKT 100-5, Harekât, Sevk ve İdare, s. 5-11.

¹³⁰ FM 3-0, Operations, s. 7-15.

1.2. STRATEJİ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

1.2.1. Stratejinin Tanımı, Seviyeleri ve Oluşturulması

Strateji terimi de, savaş terimi gibi günlük yaşamda çok kullanılan bir kavramdır. Günümüzde devletler ve devlet kurumları yanında şirketlerin, spor takımlarının ve üniversite sınavına giren öğrencilerin bile bir stratejisi olması gerektiğinden bahsedilmektedir. Hatta bazı yazarlar, herkesin bir stratejiye ihtiyacı olduğunu iddia etmektedir.¹³¹

Strateji, günümüzde çok sık kullanılan bir terim olmakla birlikte yeni bir terim değildir. Strateji kelimesinin etimolojisi klasik Yunan'a kadar gitmektedir. Eski Yunan'da savaş konseyi üyeleri olan generallere "stratego" denilmektedir.¹³² Bu sebeple strateji kelimesinin "ordu" anlamına gelen "stratos" kelimesi ile "kullanma" anlamına gelen "ago" kelimesinin birleşiminden oluştuğu düşünülmektedir.¹³³

Fakat eski Yunan'da strateji kelimesi kullanılırken başka coğrafyalarda bu terimin yerine savaş sanatı terimi kullanılmış ve bu durum Avrupa'da ortaçağ ve modern çağda da devam etmiştir. Avrupa'da strateji kelimesi ancak 18. yüzyılın sonlarından itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹³⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda ise bu kelime yerine "sevkül ceş" kelimesi kullanılmış¹³⁵ ve bu kelimenin kullanılmasına cumhuriyetin ilk dönemlerinde de devam edilmiştir. Strateji kelimesinin tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması 1950-1960 yıllarından sonra olmuştur.¹³⁶

Strateji veya savaş sanatı terimi 20. yüzyıla kadar, kelimenin kökenine uygun bir şekilde genellikle askerî bir kavram olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple 20. yüzyıldan önce yapılan strateji tanımları tamamen askerî bir nitelik taşımaktadır. Örneğin Sun Tzu'ya göre (savaş sanatı) strateji; moral değerler, liderlik ve disiplin ile hava ve arazi dikkate alınarak yapılan bir hazırlıktır.¹³⁷ Strateji, düşmanı yendikçe güçlenmeyi sağlamalıdır. Bunun için, düşmana karşı aşırı güç kullanmak yerine düşman ülkesini harap etmeden ve düşman ordusunu yok etmeden, daha çok aldatma ve dolaylı yöntemler kullanılmalıdır.

¹³¹ Lawrence Freedman, **Strateji, Bir Tarih**, Çev.: Belkıs Çorakçı Dışbudak, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2015, s. 11.

¹³² Lawrence Freedman, **Strategy, A History**, Oxford University Press, USA, Newyork, 2013, s. 30; Ayrıca bkz. Elinor C. Sloan, **Modern Military Strategy, An Introduction**, Routledge, Newyork, 2012, s. 1.

¹³³ Bilal Karabulut, **Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik**, Barış Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2013, s. 13; Ayrıca bkz. O. Turan, a.g.e., s. 13.

¹³⁴ L. Freedman, a.g.e., s. 17.

¹³⁵ C. V. D. Goltz, a.g.e., s. 148.

¹³⁶ Erol Mütercimler, **Geleceği Yönetmek ve Kazanmak İçin Stratejik Düşünme**, Alfa Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2009, s. 39.

¹³⁷ Sun Zi, a.g.e., s. 35-37.

Eski Yunan'da strateji, Sun Tzu'dan farklı olarak iki farklı uygulama alanı olan bir kavram olarak düşünülmüştür. Bunlardan biri düşmanı etkisiz hale getirmek için gücün doğrudan kullanımını, diğeri ise kurnazlık ve aldatma yöntemleri ile gücün daha dolaylı kullanımını ifade etmektedir. Örneğin Homeros'un anlattığı Akilleus ve Odiseus, gücü ve kurnazlığı temsil etmektedirler. Odiseus, kıvrak ve hızlı işleyen bir zekâya sahiptir ve dolaylı ve psikolojik metotları benimser. Truva surlarının kapısına tahta atı bırakan da odur. Akilleus ise kaba kuvveti temsil eder.¹³⁸

Romalılar ise daha çok gücün doğrudan kullanımına önem vermişlerdir. Çünkü Romalıların savaş taktikleri genel olarak hızlı yürüyüşlerle düşmana yaklaşmak ve aniden saldırmak olduğundan savaşın sonucunu öncelikle kaba kuvvet belirliyordu.¹³⁹ Bu durum Sezar'ın Galya seferinde de görülmektedir. Sezar bu seferinde hızlı yürüyüşlerle düşmana yaklaşma ve düşmanın en zayıf yerine kütle halinde saldırma şeklinde bir strateji uygulamış ve sonuçları daha çok gücün fiili olarak kullanıldığı muharebelerle almıştır.¹⁴⁰

Bu Roma tarzı, Doğu Roma İmparatorluğu'na da geçmiş ancak coğrafi olarak oldukça doğuda bulunan ve doğu toplumlari ile uzun süre iç içe yaşayan Doğu Roma İmparatorluğu, zamanla hile ve aldatmaya dayalı stratejileri de kendine uyarlayarak benimsemiştir. Kendini gelişmelere daha iyi adapte edebildiği için Batı Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra, çok uzun bir süre daha yaşamayı başaran Doğu Roma İmparatorluğu'nda değişen düşman, silah teknolojileri ve savaş tekniklerine paralel olarak yeni taktik ve stratejiler geliştirilmiştir.¹⁴¹

Doğu Roma İmparatorluğu'nu etkilemiş olan Doğu uluslarının strateji anlayışları; Japonların Batı strateji anlayışına benzer şekilde ağırlıklı olarak gücün fiili kullanımına ağırlık veren yaklaşımı hariç, daha çok hile ve aldatmayı ön plana çıkaran yöntemlere önem vermişlerdir. Bunun en bilinen örneği Sun Tzu'nun Savaş Sanatı eserinde tavsiye edilen dolaylı tutum anlayışıdır. Pek fazla tanınmayan Doğu'da yazılmış başka yazılı eserlerde de genellikle dolaylı tutumun esas alındığı görülmektedir. Örneğin Hint strateji anlayışının en temel eserlerinden biri olan Arthashastra (Politika Bilimi) isimli kitapta, Sun Tzu gibi aldatma ve dolaylı tutum uygulamalarına önem verilmektedir.¹⁴²

¹³⁸ Geniş bilgi için bkz. L. Freedman, a.g.e., s. 63-73.

¹³⁹ C. L. S. Montesquieu, **Romalıların Yükselişi ve Çöküşü**, Çev.: Ahmet Saki, Köprü Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 11.

¹⁴⁰ G. Julius Caesar, **Galya Savaşı**, Çev.: Şule Nalay, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2013, s. 47.

¹⁴¹ Bu kapsamda, ortaya çıkan gelişmelere uyum sağlamak amacıyla bu günkü Askerî talimnemelelere benzeyen kitaplar da yazılmıştır. Bkz. **Strategikon, Bizans Kültüründe Savaş Sanatı**, Haz.: George T. Dennis, Çev.: Volkan Atmaca, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 8; 15-16.

¹⁴² Glenn K. Cunningham, "*Eastern Strategic Traditions: UN-American Ways Of War*", **US Army War College Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy**, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., US Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 138.

Bu durum Türk ve İslam coğrafyasında yazılan eserlerde de açık bir şekilde görülmektedir. Bunlardan Yusuf Has Hacıp tarafından yazılan Kutadgu Bilig isimli esere göre; komutan düşmana baskın, pusu ve hile yaparak saldırmalı ancak düşmanın hilesine ve saldırısına karşı da tedbirli olmalıdır. Bu tanıma göre strateji; tedbir ve hileye dayanmaktadır.¹⁴³

Benzer şekilde, Arapların strateji anlayışında da zekice davranmaya, kurnazlığa, tuzak kurmaya ve aldatmaya büyük önem verilmiştir. Hatta Araplarda strateji, kısaca hile demektir. Bu husus dini açıdan da desteklenen bir anlayıştır. Çünkü “Harp hiledir.” ve “Savaş, düşmanı yanıltmak için yapılan bir dizi eylemden ibarettir.” şeklinde hadisler olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁴

Arap-İslam siyaset düşüncesinin Makyavel’i olarak kabul edilen İbn Zafer’in ifadesine göre bu strateji anlayışı; “tedbir+hile+güç=zafer” şeklinde formüle edilmektedir. Ona göre; eğer hile, rakibin üstesinden gelmeye yetiyorsa güç kullanmaya gerek yoktur. İbn Zafer; hileye, kurnazlığa ve kandırmaya dayalı stratejiyi zor kullanımının temel alternatifi olarak görmüştür.¹⁴⁵

Bu tanımlardan da anlaşıldığı gibi eski dönemlerde, strateji daha çok komutanın savaşı kazanması için uygulaması gereken doğrudan tutuma veya hile ve aldatmaya ağırlık veren dolaylı tutuma dayanan genel yöntemler anlamına gelmektedir. Modern Çağ’a gelindiğinde Batı’daki bilimsel gelişmelere ve savaşın modernleşmesine paralel olarak bu strateji anlayışlarında bir değişim ortaya çıkmıştır.

Bunun sonucunda strateji; hile ve aldatma veya gücün doğrudan kullanımı gibi konseptler yerine moral, fiziksel, coğrafi ve istatistiksel ifadelerle açıklanmaya ve stratejiden genel olarak, gücün bir amaç doğrultusunda bilimsel yöntemlerle kullanılması anlaşılmaya başlanmıştır. Örneğin Napolyon savaşlarının bir yorumcusu olan Jomini’ye göre “*bir ordunun kuvvetlerinin en büyük kısmını savaş alanının veya harekât bölgesinin önemli noktasına getirme sanatı,*”¹⁴⁶ Clausewitz’e göre ise araçları kullanarak amaçlara ulaşmakla ilgili bir konudur.¹⁴⁷

Strateji, kendi içinde bir değişim ve gelişim göstermesine ve bu gelişme Jomini ve Clausewitz ile yeni bir ivme kazanmasına rağmen, 20. yüzyıla kadar genellikle askerî bir anlam taşımaya devam etmiştir. Stratejinin 20. yüzyılın başından itibaren sadece askerî gücün kullanılması ile değil bütün millî güç unsurlarının kullanılmasıyla ilgili olduğunun kabul edilmeye başlanması, stratejinin giderek daha fazla sivil alana kayması ve stratejinin hiyerarşik olarak üst ve ast

¹⁴³ Yusuf Has Hacıp, **Kutadgu Bilig**, Çev.: Ayşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2016, s. 185-188.

¹⁴⁴ **Hileler Kitabı**, Der.: Rene R. Khwam, Çev.: Menekşe Tokyay, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 39.

¹⁴⁵ İbn Zafer, **Adil Hükümdar**, Düz.: Joseph A. Kechichian ve R. Harir Dekmejian, Çev.: Barış Doğru, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 62-63.

¹⁴⁶ A. H. Jomini, a.g.e., s. 322.

¹⁴⁷ David Jablonsky, “*Why is Strategy Difficult?*”, **US Army War College Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy**, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., US Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 8.

kademelere bölünmeye başlanması sebebiyle askerî tanımlar artık yetersiz kalmaya başlamıştır.¹⁴⁸

Aslında kademelendirme sorunu çok daha önceden hissedilmiş ve bazı yazarlar buna bir çözüm bulmak için bazı fikirler ortaya atmışlardır. Bu durum, açıkça ifade edilmese de, konu ile ilgili en eski eserlerde bile görülmektedir. Örneğin Sun Tzu, harpte komutanın hükümdardan emir aldığını söylemektedir.¹⁴⁹ Bu bize onun, komutanın bir strateji belirlemeden önce siyasi otoritenin politik amacını öğrenmesi gerektiğini düşündüğünü göstermektedir. Yani Sun Tzu'ya göre hiyerarşik olarak stratejinin üstünde politika vardır.

Yusuf Has Hacip'in Kutadgu Bilig isimli eserinde de benzer bir durum görülmektedir. Kitapta hükümdar danışmanına, onun vereceği işleri en iyi şekilde görmesi için Subaşı'nın (Ordu Komutanı'nın) nasıl olması gerektiğini sormakta, danışman ona; komutan, ordu, strateji ve taktikler hakkında tavsiyelerde bulunmaktadır.¹⁵⁰ Burada da komutanın uygulayacağı strateji, hakanın söyleyeceği politik amacı gerçekleştirmekle ilgili bir husus olarak işlev görmektedir.

Benzer şekilde bir kademelenmeyi başta Makyavelli olmak üzere diğer savaş düşünürlerinin eserlerinde de bulmak mümkündür. Ancak 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Jomini ve Clausewitz gibi düşünürler, kendilerinden önceki savaş düşünürlerine göre strateji için daha açık bir hiyerarşik yapı oluşturmaya başlamışlardır.

Örneğin Jomini, önce savaş ve devlet adamlığı bağlantısını ele almış ve muhtemelen emrinde çalıştığı Napolyon'un konumundan da etkilenecek bu devlet adamının hem savaş kararını vereceğini hem de savaşın hedefine ulaşması için gerekli harekâtı belirleyeceğini ifade etmiştir. Bundan sonra, hem devlet adamının hem de generalin planları için en büyük önemi taşıdığını söylediği askerî politika terimini ortaya atmıştır. Askerî politika, strateji ve diplomasi ile ilgili olanlar hariç bir savaşın bütün bileşenlerini kapsar. Askerî politikanın ilgilendiği konu millî gücün bütün unsurlarıdır.

Jomini, bu açıklamalardan sonra savaş sanatı terimini kullanmakta ve bunun; strateji, büyük taktik, lojistik, farklı silahların taktiği ve istihkâm sanatından oluştuğunu belirtmektedir.¹⁵¹ Bu söylediklerinden, siyasi otoritenin politik amaçları belirlediği, diplomasiyi idare ettiği ve askerî gücün yapacağı harekâtı belirlediği anlaşılmaktadır. Bundan sonra millî gücün bütün unsurlarının askerî harekât için nasıl kullanılacağını belirleyen askerî politika devreye

¹⁴⁸ J. Boone Bartholomees Jr., *"A Survey of The Theory of Strategy"*, **US Army War College Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy**, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., US Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 13-14.

¹⁴⁹ Sun Zi, a.g.e., s. 81.

¹⁵⁰ Y. H. Hacip, a.g.e., s. 182-193; Türklerde ordunun sefere başlamasına sü başlamak ve ordu komutanlarına da sübaşı deniliyordu. Sefere çıkarken orduyu ya bizzat hükümdar veya şehzadeler ile sübaşılar ve beyler sevk ve idare ediyordu. Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, TTK Yayınevi, Ankara, 2002, s. 203-204.

¹⁵¹ Geniş bilgi için bkz. A. H. Jomini, a.g.e., s. 17-70.

girmektedir. Komutan, bu politika çerçevesinde politik amacı gerçekleştirmek için savaş sanatının unsurları olan strateji, büyük taktik, lojistik, farklı silahların taktiği ve istihkâm sanatının nasıl düzenleneceğine karar vermektedir.

Burada önemli olan diğer bir konu da, Jomini'nin stratejinin üstüne askerî politika terimini yerleştirdiği gibi stratejinin altında da büyük taktik terimini yerleştirmesidir. Jomini, farklı silahların taktiği ile strateji arasında çok büyük bir mesafe olduğunu fark etmiş olmalı ki aradaki faaliyetleri tarif etmek için stratejinin altında yeni bir kademe bulmuş ve bu kademe için büyük taktik terimini kullanmıştır. Ona göre büyük taktik, muharebelerden önceki gelişme sürecinde iyi kombinasyonlar yapma sanatıdır.¹⁵²

Politika ve savaş bağlantısı ile strateji konusunda tartışılan bu hususlar Clausewitz tarafından daha kapsamlı bir sistem içine sokulmuş ve politika ile stratejinin hiyerarşik bağlantısı daha açık bir şekilde ifade edilmiştir. Clausewitz'e göre harp faaliyeti iki ana bölüme ayrılmaktadır: Yalnız harbe hazırlık için yapılan işler ve bizzat harpte yapılan işler. Harbe hazırlık için yapılan işler; asker alma, silahlanma, donatım ve eğitim gibi harp yüzünden ortaya çıkan ve silahlı kuvvetlerin oluşturulması için yapılan faaliyetlerdir. Bizzat harpte yapılan işler ise mevcut araçları muharebede kullanma sanatıdır ve buna harbin sevk ve idaresi denir. Geniş anlamda bu iki tür faaliyetlerin yürütülmesine savaş sanatı denir.

Fakat savaş sanatı, silahlı kuvvetlerin oluşturulması ve harbin sevk ve idaresindeki beka ile ilgili olan ikmal, bakım ve idari hizmetlerin yalnızca sonuçlarına ihtiyaç duyar ve kendileriyle ilgilenmez. Bu sebeple, bu tür faaliyetler savaş teorisinin dışında bırakılarak savaş sanatı, mevcut vasıtaları muharebede kullanma sanatı veya muharebenin düzenlenmesi ve yönetimi olarak tanımlanabilir. Buna; savaş sanatı, harbin sevk ve idaresi teorisi veya silahlı kuvvetlerin kullanılması teorisi denir. Bu dar anlamdaki harp sanatı, kendi içinde taktik ve strateji diye iki bölüme ayrılır. Taktik, muharebelerin oluşumu, strateji ise muharebenin kullanılmasıyla meşgul olur.¹⁵³

Görüldüğü gibi Clausewitz politikayı hiyerarşide en üste koyup onun altına savaş sanatını koymuştur. Savaş sanatını ise, sevk ve idare ile orduların oluşumu diye iki bölüme ayırmış ve sevk ve idarenin altında strateji ve taktiği konumlandırmıştır.¹⁵⁴ Clausewitz'in bu hiyerarşik yapılandırması biraz karmaşık ve anlaşılması zor gibi görünse de, burada yaptığı tanımlar, günümüzde yapılan strateji tanımlarına oldukça yaklaşmaktadır. Hatta taktik ve stratejinin; amaçları gerçekleştirmek için araçların kullanılması olduğu şeklindeki yaklaşımı sadece savaş

¹⁵² A.g.e., s. 177.

¹⁵³ Geniş bilgi için bkz. C. V. Clausewitz, a.g.e., s. 77-84.

¹⁵⁴ D. Jablonsky, a.g.m., s. 4.

ile ilgili değil sivil alanları kapsayan strateji tanımlarına da uygulanabilecek bir çerçeve sağlamaktadır.

Ancak Clausewitz'in yaptığı bu kademelendirme de sorunları çözmeye yetmemiştir. Çünkü stratejinin tam olarak nereye konumlandırılacağı ile onun yukarıya ve aşağıya doğru bağlantılarının neler olması gerektiği konusu uzun süre devam eden bir araştırma konusu olmuştur. Böylece, strateji ile taktik ve strateji ile politika arasında daha fazla kademe bulma ihtiyacı bu iki düşünürden sonra da devam etmiştir.

Bu kapsamda ilk olarak Lidell Hart, strateji ile politika arasındaki faaliyetler için yüksek strateji terimini kullanarak stratejinin boyutunu politikaya doğru genişletmiştir.¹⁵⁵ 1927'de, Sovyet askerî düşünürü A.A.Svechin ise, taktik zaferler kazanmak için gösterilen çabaların stratejik amaç için birleştirilmesi hakkında yayımladığı "Strateji" isimli kitabında bu birleştirme işlemine operasyonel sanat ismini vermiştir.

Aynı dönemde Almanlar da bu konu hakkında çalışmalar yapmış ve bununla ilgili uygulamaların nasıl olacağını tespit ederek sistemi geliştirmişlerdir. Bu çalışmalardan bir süre sonra Almanların savaşta uyguladıkları operatif hareketlerin başarısının da etkisiyle, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bu yeni terim tüm dünyada yaygınlaşmıştır.¹⁵⁶ Böylece strateji ile taktik arasında operatif sanat ismiyle yeni bir kademe oluşmuştur.

Bu gelişim sürecini örnek alan bazı yazarlara göre strateji; en üstte millî strateji ve onun altında ekonomik, psikolojik, politik ve askerî strateji bölümlerine ayrılır. Askerî strateji de; stratejik, operatif ve taktik olmak üzere üç seviyeden oluşur.¹⁵⁷ Ancak bu gün, bu kademelendirme de tartışılmakta ve bazı yazarlar tarafından farklı öneriler ortaya atılmaktadır.¹⁵⁸

Yazılı eserleri incelendiğinde, Türk yazarlarının da stratejinin hiyerarşik yapısı hakkında birbirinden farklı fikirler öne sürdüğü görülmektedir. Örneğin Erol Mütercimler; millî strateji, topyekûn strateji, genel strateji, hareket stratejisi şeklinde sıralama yaparken¹⁵⁹ Mert Bayat; millî siyaset, millî strateji, topyekûn strateji, genel strateji, hareket stratejileri ve fiili uygulamalar,¹⁶⁰ Nejat Eslen ise; millî güvenlik politikası, büyük strateji (millî güvenlik stratejisi), askerî strateji, operatif ve taktik şeklinde bir sıralama yapmaktadır.¹⁶¹

Stratejinin kapsamındaki bu gelişmelere paralel olarak günümüzde strateji için askerî kapsamından bağımsız tanımlar da yapılmaktadır. Örneğin Freedman'a göre stratejinin alanı

¹⁵⁵ B. H. L. Hart, a.g.e., s. 38.

¹⁵⁶ T. M. Kane and D. J. Lonsdale, a.g.e., s. 128.

¹⁵⁷ D. Jablonsky, a.g.m., s. 9.

¹⁵⁸ J. B. Bartholomees, a.g.m., s. 13.

¹⁵⁹ E. Mütercimler, a.g.e., s. 157-163.

¹⁶⁰ Mert Bayat, **Millî Güç ve Devlet**, Belge Yayınları, Ankara, 1986, s. 26-27.

¹⁶¹ N. Eslen, a.g.e., s. 89.

tehdit ve baskıları içerdiği kadar, pazarlık ve ikna adımlarını da içerdiği için süreç, bir dizi durumdan geçerken evrimleşerek oluşur. Bu yüzden strateji, siyasetin merkez sanatı durumundadır. Bu sanat, bir durumdan elde edilecek sonucun, başlangıçtaki güç dengesinin düşündürdüğünden daha fazla olmasını sağlar. Bu sebeple strateji, güç yaratma sanatıdır.¹⁶²

Mütercimler'e göre strateji, özü itibarıyla bu gün olduğumuz yeri, yarın olmak istediğimiz yerle kalıcı ve somut bir biçimde bağlantılandıran entelektüel bir yapı¹⁶³ ve Paul Kennedy'ye göre, salt bir ulusun siyasi amaçları için kuvvetin nasıl kullanılacağıyla ilgili bir kavram değil, gerçek güçlerin koşullara uygun olarak fiili yönlendirmesidir.¹⁶⁴

ABD Kara Harp Okulu'ndan H. Richard Yarger stratejiyi; liderlik makamının, devletin çıkarlarını destekleyen hedefleri (sonuçları) gerçekleştirecek coğrafi bölgeler ve belirlenmiş şartları kontrol altına almak için mevcut gücü (araçlar ve kaynaklar) nasıl (yöntemler ve konsept) kullanacağıyla ilgili bir yöntem olarak tanımlamaktadır. Aynı okuldan J. Boone Bartholomees ise tanımı çok daha genelleştirerek, basit olarak bir problem çözme metodu şeklinde ifade etmektedir.¹⁶⁵

Görüldüğü gibi yeni yapılan çok sayıdaki strateji tanımı, askerî kapsamından kısmen de olsa kurtulmuş durumdadır. Bununla birlikte, eskiden olduğu gibi strateji tanımı yapanların aralarında yine bir fikir birliği yoktur. Ancak günümüzde stratejinin alanını tarif eden ve sınırlarını çizen, üzerinde görüş birliğine varılmış bir tanım olmasa bile onun; amaçlar, yöntemler ve araçlar arasında bir denge tutturmakla ve amaçları belirlerken onları elde etmek için sahip olduğumuz kaynaklarla yöntemleri belirlemekle ilgili olduğu genel olarak kabul edilmektedir.¹⁶⁶ Buna göre Strateji=araçlar+yöntemler+sonuçlar şeklinde formüle edilebilir. Burada sonuçlar amaçları, araçlar kaynakları, yöntemler ise konseptleri ifade etmektedir.¹⁶⁷

Strateji tanımındaki bu ortak noktalar dikkate alındığında stratejinin en basit anlamda bir problem çözme metodu olduğu söylenebilir. Fakat bu problem çözme metodunun bazı önemli özellikleri bulunmaktadır. En önemli özelliği stratejinin, araçlarla amaçlar arasında kendine has yöntemlerle bir bağlantı kurması ve amaçlara ulaşmak için araçları, yani elde mevcut kaynakları kullanmakla ilgili olmasıdır.

¹⁶² L. Freedman, a.g.e., s. 14-16.

¹⁶³ E. Mütercimler, a.g.e., s. 41.

¹⁶⁴ Paul Kennedy, **Savaşta ve Barışta Büyük Stratejiler**, Çev.: Ahmet Fethi, Totem Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 36.

¹⁶⁵ H. Richard Yarger, "Toward a Theory of Strategy: Art Lykke and The U.S. Army War College Strategy Model", **US Army War College Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy**, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., US Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 13-14.

¹⁶⁶ L. Freedman, a.g.e., s. 14.

¹⁶⁷ H. R. Yarger, a.g.m., s. 48.

Eğer amaç mevcut kaynaklar için büyükse, ya amacın küçültülerek eldeki kaynaklarla başarılabilecek düzeye indirilmesi veya Millî Mücadele’de uygulandığı gibi zaman kazanmaya yönelik faaliyetlerle kesin sonuç zamanının geciktirilmesi ve kazanılan zaman içinde kaynakların amaç için yeterli seviyeye çıkarılması gerekmektedir. Bu yönüyle strateji, güç kullanmanın yanında aynı zamanda bir güç oluşturma ve geliştirme faaliyetidir. Bu sebeple stratejinin, kaynakları hedeflere ulaşmak için yeterli biçimde geliştirme ve kullanma sanatı olduğu da söylenebilir.¹⁶⁸

Bu tanımdan sonra stratejinin hiyerarşik yapısı şu şekilde belirlenebilir. Eğer savaşın amaç değil, sadece politik amaçları gerçekleştirecek bir araç olduğu düşünülürse, stratejinin hiyerarşik yapısını ortaya koymak için öncelikle millî politikanın ortaya konulması en uygun başlangıç noktası olacaktır. Millî politika ise; millî güvenlik politikası ve ekonomi politikası gibi bakanlıklar seviyesini ilgilendiren birçok alt bölümden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu alt bölümlerden millî güvenlik politikasını hiyerarşik olarak stratejinin üstüne yerleştirmenin uygun olduğu değerlendirilmektedir. Buna göre; en üstte millî güvenlik politikası, onun altında millî güvenlik stratejisi veya diğer bir ifadeyle büyük strateji ve en altta askerî strateji bulunmaktadır.

Millî güvenlik politikası, hükümetler tarafından hazırlanan ve millî güvenliğin esaslarının belirlendiği en üst seviyedir. Bu sebeple millî güvenliğin sağlanması için askerî güç ile birlikte politik, diplomatik, ekonomik ve psikolojik güçlerin geliştirilmesi ve kullanılması hususunda da bir rehberdir.¹⁶⁹ Millî güvenlik politikası temel olarak; millî çıkarları ve millî hedefleri belirler. Belirlenen millî çıkarlar ve hedefler harekâtlar düzenlemek için genel bir çerçeve çizilmesine yardım eder. Aynı zamanda geliştirilecek stratejiler için temel esasları ve tehditleri de ortaya koyar.¹⁷⁰

Askerî güç ile birlikte diğer faktörleri de kapsamına alan büyük strateji, devletin en üst düzeydeki hareketlerle ilgili stratejisidir. Bu yönüyle bir ülkenin uluslararası sistemde amaçlarının peşinden koşmasının en geniş kapsamlı faaliyetleridir. Bu sebeple büyük strateji, millî güç unsurlarının tamamını kapsar veya dikkate alır.¹⁷¹ Büyük strateji, millî güvenlik politikasına uygun olarak hükümetler tarafından belirlenir. Uygulanmakta olan politika veya millî ideal şeklinde de tanımlanabilir.¹⁷²

¹⁶⁸ M. Bayat, a.g.e., s. 30.

¹⁶⁹ N. Eslen, a.g.e., s. 91.

¹⁷⁰ FM 3-0, Operations, s. Glossary-11; N. Öztörün’a göre millî politika; dış politika, millî güvenlik politikası ve millî ekonomik politika gibi bölümlerden oluşur. Buna göre, burada tarif edilen millî güvenlik politikası millî politikanın güvenlikle ilgili bölümüdür. Bkz. N. Öztörün, a.g.e., s. 108.

¹⁷¹ J. B. Bartholomees, A Survey..., s. 18.

¹⁷² B. Karabulut, a.g.e., s. 9.

Strateji, askerî bir terim olarak ortaya çıkmasına rağmen bu gün yapılan tanımlarda büyük stratejinin bir alt seviyesi olan askerî strateji tanımları arasında hala bazı farklılıklar görülmektedir. Örneğin Mütercimler askerî stratejiyi; “*Ulusal stratejiye uygun olarak savaşta ve barışta ulusal güvenliği sağlamak ve sürdürmek için ulusal silahlı kuvvetlerin bir bütün halinde düşmana karşı bir zor veya tehdit unsuru olarak kullanılması bilim ve sanattır.*” şeklinde tanımlamaktadır.¹⁷³

Eslen’e göre askerî strateji, geliştirilen konseptler ve politik otoritenin tahsis ettiği güç ile hedeflerin elde edilmesini amaçlar. Askerî strateji iki ana alt seviyeye ayrılır. Bunlardan biri olan harekât stratejisi, güç kullanma ile ilgilidir. İkinci seviye olan kuvvet geliştirme ise, seçilen hedeflerin elde edilmesi için gereken gücün geliştirilmesini amaçlar.¹⁷⁴

Öztorun’a göre ise; “*Başlangıçta yalnız askerî gücün kullanılmasıyla ilgili olan strateji, anlamı genişleyerek askerî gücün geliştirilmesini ve millî gücün diğer elemanlarını da kapsayan bir boyuta erişmiştir.*” “*Askerî hedefleri barış ve sefer koşullarında ele geçirecek bütün faaliyetler, en üst askerî düzeyde alınacak bir birini destekleyecek, uyumlu kararlardan oluşan bir ana plana göre yürütülür. Bu ana plan askerî teknolojiyi dikkate alan geniş kapsamlı askerî stratejidir.*” Askerî strateji; “*askerî gücün teşkil ve silahlandırılması ve donatımı, askerî gücü nerede, ne zaman, hangi askerî hedefleri ele geçirmek için kullanılacağına ait en üst askerî yönetim düzeyinde alınan temel kararlardan ve kararın nasıl uygulanacağını saptayan kavramlardan oluşmaktadır.*”¹⁷⁵

Benzer farklılıklar resmi yayınlarda da görülmektedir. Türk talimnamelerinde askerî strateji, “*Politik hedeflerin korunması için silahlı kuvvetlerin yönetilmesi sanatı ve bilimidir.*”¹⁷⁶ şeklinde ifade edilirken Harp Akademileri kaynaklarında; “*Askerî gücün doğrudan doğruya veya bilvasıta tatbiki suretiyle millî stratejinin gerçekleşmesini sağlayan askerî kuvvetlerin geliştirilmesi ve kullanılmasıdır.*” denilmektedir.¹⁷⁷ ABD Harp Okulu dokümanlarında ise, millî askerî strateji ve harekât alanı stratejisi olarak iki farklı askerî strateji tanımlanmaktadır.¹⁷⁸

Bu tanımlar incelendiğinde; Nejdet Öztorun, Harp Akademileri, Eslen ve ABD askerî talimnamelerinin askerî stratejiyi, askerî gücün fiili kullanımı ile askerî gücün oluşturulması, geliştirilmesi ve düzenlenmesi gibi hususları kapsayan iki alt bölüme ayırdığını; diğerlerinin ise alt bölümlere ayırmadan geniş ve tek bir tanımla açıkladıkları anlaşılmaktadır.

¹⁷³ E. Mütercimler, a.g.e., s. 376.

¹⁷⁴ N. Eslen, a.g.e., s. 64-65.

¹⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. N. Öztorun, a.g.e., s. 53, 56, 64.

¹⁷⁶ KKT 100-5, Harekât, Sevk ve İdare, s. 4-4.

¹⁷⁷ Jeopolitik, jeostrateji ve strateji, s. 173.

¹⁷⁸ H. R. Yarger, a.g.m., s. 46-47.

Strateji gücü kullanmak kadar gücü oluşturmak ve geliştirmekle de ilgili olduğu için, askerî stratejiyi birinci gruptakiler gibi silahlı kuvvetlerin savaşta ve barışta fiili kullanımı ile oluşturma, geliştirme ve düzenleme gibi faaliyetleri kapsayan iki bölüme ayırmanın doğru olacağı değerlendirilmektedir.

Bu tasnife göre askerî strateji; millî politikanın hedeflerini elde etmek maksadıyla askerî gücün oluşturulması, düzenlenmesi ve geliştirilmesi ile doğrudan veya tehdit amaçlı olarak kullanılması bilim ve sanattır şeklinde tanımlanabilir. Askerî stratejiden genelkurmay başkanlığı ile kuvvet ve harekât alanı komutanlıkları sorumludur.¹⁷⁹

Askerî stratejinin bir alt bölümü ve uygulamaya dönük alanı olan harekât stratejisi ise; millî güvenlik politikalarının hedeflerini güven altına almak için konseptler ve hareket tarzları geliştirme ve bir harekât alanı içinde güç kullanımı, güç kullanma tehdidi veya güç kullanımını kapsamayan hareketler vasıtasıyla uygulanan stratejidir. Kendi içindeki uygulamalar hiyerarşik olarak üçe ayrılır. Bunlar; stratejik sanat, operatif sanat ve taktik'tir.

Stratejik sanat harekât stratejisinin en üst seviyedeki uygulamasıdır. Operatif sanat ve taktikten işlevsel, zamansal ve coğrafi açıdan farklılık gösterir. İşlevsel ve zamansal olarak taktikler muharebelerin ve kısa çarpışmaların; operatif sanat ise seferlerin, daha uzun süre içinde meydana gelen bir seri muharebelerin alanyken; stratejik sanat karşılıklı taraflar arasındaki uzun süreli silahlı çatışmayı veya silahsız mücadeleyi kapsayan savaşın alanıdır.

Strateji, operatif ve taktiğe göre daha kapsamlıdır. Bu sebeple stratejik seviyede bütün stratejik ortam dikkate alınmalıdır.¹⁸⁰ Stratejik planlama, genelkurmay ve kuvvet komutanlıkları seviyesinde yapılmakla birlikte bağımsız harekât icra eden bir harekât alanı veya cephe komutanı da stratejik planlama yapabilir. Stratejik sanatın amacı harbi kazanmaktır.

Operatif sanat, belli bir cephedeki büyük birliklerin kullanılmasını ve stratejik askerî hedeflerin elde edilmesini planlar. Bu planlama bir sefer planlaması şeklinde yapılır ve bu seviyede manevra önem kazanır. Operatif seviyedeki harekâtın son hedefi; düşmanın yok edilmesi ve iradesinin kırılması, amacı ise; seferin veya meydan muharebesinin kazanılmasıdır. Birliğin büyüklüğü kadar harekâtın maksadı ve harekâttan beklenen netice de önemlidir.

Operatif sanat, komutanların büyük güçleri neden, nerede ve ne maksatla kullanacağını belirler. Operatif komutanlar, stratejik avantaj elde etmek için taktik başarılarından faydalanırlar veya taktik kayıpların stratejik etkilerini önlerler. Operatif sanat, harbin seviyeleri arasında sonuçları,

¹⁷⁹ N. Eslen, a.g.e., s. 98.

¹⁸⁰ H. R. Yarger, a.g.m., s. 47.

yöntemleri ve araçları entegre eder. Genellikle bir kolordu, harekât alanı, cephe veya ordu komutanı bir operatif harekâtı planlar ve icra eder.¹⁸¹

Taktik; daha büyük hedeflere ulaşmak için uygulanan pratik yöntemlerdir.¹⁸² Ateş ve hareket ile düşmanın mağlup edilmesini planlar ve muharebeleri ve küçük çaplı çatışmaları düzenler. Seçilen hedefler operatif seviyedeki harekâtın amacını sağlamalıdır. Taktikte, ateş gücü ile birlik hareketlerinin koordinasyonu önemlidir.¹⁸³ Kitleler iyi düzenlenmiş yürüyüşlerle bulundurulacakları yere, yani kesin sonuç alınacak yere götürülür ve kullanılır.¹⁸⁴ Tümen ve daha ast birlik komutanları sorumludur.

Yukarıda belirtilen stratejinin hiyerarşik yapılanması, her kademenin birbirine bağlı olduğu ve birbirini desteklediği bir piramidi andırır. Bu sebeple strateji oluşturma ve geliştirme işlemi de yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik bir yapı içinde organize edilir. Bunun nasıl yapılacağı hakkında değişik yazarların farklı görüşleri bulunmaktadır. Burada süreç, Millî Mücadele’de uygulandığı değerlendirilen strateji geliştirme sürecine göre incelenecektir.

Strateji geliştirmeye genel olarak iç ve dış olmak üzere iki etken tesir etmektedir. Dış etkenler; dış tehditler, ittifaklar, uluslararası kuruluşlar, ekonomik şartlar, teknolojik gelişmeler, uluslararası hukuk, istihbarat, coğrafya ve uluslararası alandaki diğer çatışma ve mücadeleler gibi hususlardır. İç etkenler ise; iç tehdit, iç politika, çıkar grupları, iç hukuk, halkın desteği, ekonomik durum, basın ve yayın, kültür ve ideoloji gibi hususlardır.

Millî Mücadele’nin, ortaya çıkan iç ve dış tehditler sonucunda başlayan bir mücadele olması sebebiyle burada strateji oluşturma sürecine başlarken tehdit esaslı bir yöntem takip edilecektir. Buna göre strateji oluşturma ve geliştirmede aşağıda belirtilen sıranın takip edildiği kabul edilmektedir.

Strateji geliştirme faaliyetine ilk önce tehdit değerlendirmesi ile başlanır. İç ve dış tehditler tek tek değerlendirilir ve buna göre önem ve öncelik sıraları belirlenir. Tehdit değerlendirmesinden sonra millî değerler gözden geçirilir. Bunlar bir devletin karakterini belirleyen, politik sistemine ve sosyal düzenine yön veren hukuki, moral ve ekonomik değerlerdir. Millî değerler, millî çıkarların özünü oluşturur.¹⁸⁵

¹⁸¹ FM 3-0, Operations, s. Glossary-11.

¹⁸² E. C. Guevara, a.g.e., s. 17.

¹⁸³ N. Eslen, a.g.e., s. 108.

¹⁸⁴ A. H. Jomini, a.g.e., s. 322.

¹⁸⁵ Strateji oluşturma konusunda yabancı yazarlar gibi Türk yazarların belirttikleri süreçler arasında da bazı farklılıklar bulunmaktadır. Burada; ABD Kara Harp Okulu, Yarger, Bayat, Mütercimler ve Eslen’in belirttiği maddeler karşılaştırılmış ve bunlardan yararlanılarak uygun görülen bir strateji oluşturma süreci belirlenmiştir. Bkz. **U.S. Army War College Guide to National Security Issues, Volume II: National Security Policy and Strategy**, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., US Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, Appendix I, s. 413; H. R. Yarger, a.g.m., s. 48; N. Eslen, a.g.e., s. 177; E. Mütercimler, a.g.e., s. 387-394; M. Bayat, a.g.e., s. 26-29.

Millî bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve devletin bekası gibi hususları kapsayacak şekilde millî çıkarlar ortaya konulur. Millî çıkarlar, bir milletin kendi güvenlik ve refahı için zorunlu olan hususlardır. Millî çıkarlar, genel olarak millî güç unsurlarını olumlu yönde etkileyen, milletin bekasını, güvenliğini ve refahını sağlayan hususları kapsar.¹⁸⁶ Millî çıkarlar, bir devletin veya bir ulusun politika hedefleridir.¹⁸⁷

Bundan sonra millî çıkarları sağlayacak millî hedefler belirlenir. Millî hedefler, elde edilmesi halinde millî çıkarları sağlayan sonuçlardır.¹⁸⁸ Bu hedefler, yukarıda belirtilen millî çıkarlara göre; millî bağımsızlığı korumak, toprak bütünlüğünü sağlamak ve devletin bekasını sağlamak gibi hususları kapsar.

Bu aşamada bir stratejik değerlendirme yapılır. Bu değerlendirmeye, belirlenen millî çıkarların kategorilere ayrılması ve önem derecelerinin tespiti ile başlanır. Değerlendirmenin amacı, mevcut tehditlerden hangi çıkarların hangi şiddette etkilendiğinin araştırılması ve çıkarlar ile ilgili tehdit ve fırsatların belirlenmesidir. Bu tür bir değerlendirmede beka en önemli konudur ve en büyük önceliğe sahiptir.

Stratejik değerlendirme sonucunda bir millî güvenlik politikası oluşturulur. Bu millî güvenlik politikası; millî savunma politikası, ekonomi politikası, dış politika ve diğer politikalar gibi millî politikanın bir bölümüdür.¹⁸⁹ Bu safha strateji geliştirme sürecinin en önemli safhasıdır çünkü stratejinin tasnifinin zirvesi politikadır. Politik amaçlar, stratejinin bütün hareketlerini yönlendirir.

Politik amaç belirlenince onu başarmak için bir metot, yani büyük strateji oluşturulur. Millî güvenlik politikasına göre bir millî güvenlik stratejisi (veya büyük strateji) oluşturulurken verilmesi gereken temel kararlardan biri, hangi araçların kullanılacağı ve bunların nasıl düzenleneceğidir. Bunun için kullanılacak bütün araçlar (millî güç unsurları) istenen amacın ışığında değerlendirilir. Bu değerlendirme sonucunda eğer politik amaçların başarısı askerî güç kullanımını gerektiriyorsa o zaman askerî strateji oluşturma ve geliştirme safhasına geçilir.

Bu safhada, belirlenecek olan askerî strateji; millî güvenlik politikasının belirlediği hedeflerin ele geçirilmesi amacıyla askerî gücün nasıl oluşturulacağı, geliştirileceği ve kullanılacağını belirler. Yani hedefler, konseptler ve güç arasında denge kurulmaya çalışılır. Buradaki hedefler, neyin elde edileceğini; konseptler, nasıl elde edileceğini ve güç ise kimin elde edeceğini belirtir.

¹⁸⁶ N. Öztörün, a.g.e., s. 56.

¹⁸⁷ N. Eslen, a.g.e., s. 153.

¹⁸⁸ M. Bayat, a.g.e., s. 24.

¹⁸⁹ N. Öztörün, a.g.e., s. 108.

Belirlenen askerî hedefler, elde edildiklerinde millî güvenlik politikasının tarif ettiği sonuçları elde etmeli ve politik amacı sağlamalıdır. Eğer Millî Mücadele’de olduğu gibi birden fazla harekât alanı varsa, askerî stratejinin temel düşüncesine uygun olarak her bölgede uygulanacak harekât için de ayrı ayrı hedef ve konseptler belirlenebilir.

Konseptler, mevcut güçle hedeflerin ele geçirilmesini veya arzu edilen son durumu sağlayan hareket tarzlarıdır. Kısaca nasıl savaşılacağını belirleyen stratejinin en işlevsel bölümüdür. Bu sebeple stratejiler genellikle uygulanan konseptlerle anılırlar. Caydırma-zorlama, vaz geçirme, manevra (imha veya yok etme), yıpratma, dolaylı tutum ve kontrol gibi konseptler tarih boyunca uygulanmış başlıca stratejik konseptlerdir.

Caydırma; bir düşmanı belli bir hareketi yapmaktan vaz geçirmeye yönelik olumsuz bir etkidir.¹⁹⁰ Düşmanın, askerî gücünü kullanırsa kayıplarının kazançlarından büyük olacağına inandırılarak güç kullanmaktan vaz geçirilmesi amacıyla uygulanır.¹⁹¹ Caydırma, tedafüi (savunma) tutum uygulanmasını gerektirir. Caydırma bazen, düşmanı muharebe ederek amaçlarını gerçekleştiremeyeceğine ikna etmek için, kendisi açısından çok önemli olan kaynaklarına saldırılabileceğini içeren bir cezalandırma tehdidinde de dayanabilir.¹⁹²

Zorlama; kuvvet kullanma tehdidiyle hasmı belli bir hareketi yapmaya zorlar. Hasma, harbin göze alındığının ve harp halinde üstün askerî gücün stratejik hedefleri ele geçirebileceğinin gösterilmesi gerekir. Zorlama, taarruzî tutum uygulanmasını gerektirir.¹⁹³ Zorlama, tehdidi ortadan kaldırmak için sınırlı güç kullanımı da dâhil, bir düşmanı yapacağı şeyden farklı bir şekilde davranmaya zorlamaktır. Esas olarak düşmanın karar vericilerini etkilemek için güç kullanma tehdidinde dayanır.¹⁹⁴

Vazgeçirme; bir hasmın davranışını değiştirmek için askerî gücün kullanılmasıdır. Ortaya çıkmış bir hareketi tersine çevirmek veya statükoyu geri getirmek için yapılan bir girişimdir. Örneğin bir bölgeyi işgal etmiş bir devleti, işgal ettiği bölgeden çıkarmak için yapılan faaliyetler vaz geçirme kapsamındaki faaliyetlerdir. Caydırma ve zorlama ile arasındaki fark, bu iki yöntemde güç kullanılmayıp sadece kullanma tehdidi ile yetinilirken vaz geçirmede aktif olarak güç kullanılabilmesidir. Vazgeçirme, vazgeçirilmek istenen tarafın karşılık verip vermemesine

¹⁹⁰ T. M. Kane and D. J. Lonsdale, a.g.e., s. 12.

¹⁹¹ **Caydırma, Vazgeçirme ve Zorlama Tedbirlerinin Harekât Planlama Faaliyetlerinde Kullanılması ve Bu Kapsamda İcra Edilecek Faaliyetler**, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2002, s. 1.

¹⁹² John F. Troxell, “*Military Power and The Use of Force*”, **US Army War College Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy**, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., US Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 220.

¹⁹³ N. Öztörün, a.g.e., s. 70.

¹⁹⁴ J. F. Troxell, a.g.m., s. 219-220.

göre çatışmaları başlatacak veya sorun kimse zarar görmeden sona erecek şekilde yapılan hareketleri gerektirir.¹⁹⁵

Yıpratma; zayıfın güçlüye karşı uygulayabileceği ve düşmanın iradesini kırabilecek bir yöntemdir. Düşmanı yıpratmak için; küçük çaplı saldırılarla bazı birliklerin yok edilmesi, düşmana kesin sonuç sağlayamayacak saldırılarla kuvvet israf ettirilmesi, düşmanın ikmal merkezlerine ve hatlarına saldırılar düzenlenmesi ve düşmanın kuvvetlerini geniş bölgelere yaymasının sağlanması gerekir. Düşmanla kesin sonuçlu muharebelere girmekten kaçınılır.

Savaşın kontrolü (kontrol konsepti); savaşın ağırlık merkezinin hasmın aleyhine istismarı ile mümkün olabilir. Stratejinin amacı, hasmın üzerinde fiziki ve psikolojik bir kontrol sağlamaktır. Psikolojik kontrol, düşmanın bilgi, karar verme ve yönetim sisteminin çökertilmesi ile mümkündür. Fiziki kontrol ise belirli fiziki bölgelerin ele geçirilmesi ile olur.¹⁹⁶

Manevra konsepti; üstün savaş gücünün düşmanın zayıf noktaları karşısında yoğunlaştırılması, düşmanın dengesinin bozulması, inisiyatifin erkenden ele geçirilmesi, düşmana peş peşe vurulan darbelerle inisiyatifin ve durum üstünlüğünün idame ettirilmesi ve düşmanın ağırlık merkezinin etki altına alınmasıyla kesin sonuca ulaşılmasını amaçlar. Bu konsept genellikle doğrudan tutum uygulamalarını gerektirir.

Dolaylı tutum; ağır bir çarpışmaya girmeksizin düşmana üstünlük sağlamaktır. Dolaylı tutum uygulayan bir komutanın, düşmanın gücünden kaçınırken kesin sonuç noktalarına karşı askerî kuvvet tahsis ederek onun ağırlık merkezine saldırmasıdır.¹⁹⁷

Strateji oluşturma işleminin son aşamasına geçilmeden önce bir risk değerlendirmesi yapılır.¹⁹⁸ Risk değerlendirmesi, askerî strateji ve her harekât bölgesi için uygun harekât stratejileri, yani konseptler belirlendikten sonra yapılır. Bunun için ilk önce, hedeflerle elde mevcut güç karşılaştırılır. Eğer güç, hedefleri ele geçirmek için yetersizse; ya hedefler küçültülür veya kesin sonuçlu muharebeler ertelenerek gücü hedefleri ele geçirecek şekilde geliştirmek için zaman kazanılmasına yönelik konseptler belirlenir.

Eğer gücün hedefleri ele geçirecek şekilde geliştirilmesi için zaman kazanılmasına karar verilmişse, burada stratejinin bir alt bölümü olan kuvvet geliştirme devreye girer. Kuvvet geliştirmenin amacı, uygulanması gereken stratejiler için gerekli gücü hazırlamaktır. Stratejide kuvvet denilince, kullanılan ve kullanılması planlanan güçlerin toplamı dikkate alınmaktadır.

¹⁹⁵ A.g.m., s. 221.

¹⁹⁶ N. Eslen, a.g.e., s. 116-121.

¹⁹⁷ FM 3-0, Operations, s. 7-6.

¹⁹⁸ James F. Holcomb, "Managing Strategic Risk", **US Army War College Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy**, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., US Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 67.

Stratejide kullanılan maddî ve manevî güçlerin toplamına millî güç denilmektedir. Millî güç, millî hedeflere ulaşmak için kullanılan maddî ve manevî güçlerin toplamıdır.

Millî güç unsurları kaynakların bazılarında maddeler halinde, bazılarında ise bu maddeler iki ana grupta toplanarak belirtilmektedir. Örneğin Öztoran millî güç unsurlarının; nüfus (demografik), coğrafi, ekonomik, tarihi, psikolojik ve sosyolojik, örgütsel ve idari güç ile askerî güçten oluştuğunu belirtmektedir.¹⁹⁹ Davutoğlu ise millî gücü; coğrafya, tarih, nüfus ve kültürü kapsayan sabit veriler ve ekonomik, stratejik ve askerî kapasiteden oluşan potansiyel veriler şeklinde sınıflandırmaktadır.²⁰⁰ Bazı yazarlar da millî gücü, sert güç ve yumuşak güç diye iki gruba ayırmaktadır.²⁰¹

Bunlar çok farklı tasnifler gibi görünseler de aslında hemen hemen hepsi aynı şeyleri anlatmaktadır. Çünkü millî gücün en temel unsurları olan coğrafi güç, insan gücü, ekonomik güç, askerî güç, politik ve sosyal güç bütün kaynakların tasniflerinde bulunmaktadır. Burada sadece, bu güç unsurlarından askerî stratejiyi doğrudan ilgilendiren ve kuvvet geliştirme ile kastedilen askerî güç incelenecektir.

Askerî güç, genellikle bir ülkenin sahip olduğu birlik, silah ve personel sayısı ile ölçülür. Bununla birlikte silahlı kuvvetlerin lider kadrosu, birliklerin tecrübesi ve eğitim seviyesi, ordunun morali ve disiplini, halkın orduya verdiği destek te askerî gücün önemli unsurlarıdır. Ayrıca ülke ekonomisi ve teknolojisi başta olmak üzere diğer millî güç unsurlarının silahlı kuvvetleri destekleme derecesi de askerî gücü etkiler.²⁰² Fakat Mustafa Kemal Atatürk'ün de dediği gibi önemli olan güç değil, gücün maksada uygun bir şekilde kullanılmasıdır.²⁰³

Askerî güç, kuvvet göstermek veya kullanmak için örgütlenir ve mevcut tehditlere, gerçekleştirilecek millî çıkarlara ve diğer millî güç unsurlarına göre şekillenir. Askerî güç, kullanıldığı savaş koşulları gibi ülke içindeki ve dışındaki gelişmelerden de etkilenir. Dolayısıyla savaş süresince bu şartlara göre yapısal olarak veya büyüklük olarak değişebilir.²⁰⁴

Strateji oluşturmanın son aşaması, seçilen stratejinin; uygunluk, uygulanabilirlik ve kabul edilebilirlik veya harp prensipleri açısından kontrol edilmesidir. Uygunluk, belirlenen stratejinin hedefe ulaşmayı sağlayıp sağlayamayacağını test edilmesidir. Eğer hedefin ele geçirilmesini sağlayamayacağı sonucuna varılırsa stratejik konseptte değişime gidilir.

¹⁹⁹ N. Öztoran, a.g.e., s. 3-8.

²⁰⁰ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, 72. Baskı, İstanbul, 2011, s. 17.

²⁰¹ Joseph S. Nye, **Dünya Siyasetinde Başarının Yolu, Yumuşak Güç**, Çev.: Reyhan İnan Aydın, Elips Kitap, Ankara, 2005, s. 14-17; Sait Yılmaz, **Güç ve Politika**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008, s. 47.

²⁰² N. Eslen, a.g.e., s. 162.

²⁰³ Mustafa Kemal, **Anafartalar Muhaberatı'na Ait Tarihçe**, Yay.: Uluğ İğdemir, TTK Yayınevi, Ankara, 1990, s. 23.

²⁰⁴ N. Öztoran, a.g.e., s. 13-14.

Kabul edilebilirlik, seçilen strateji ile hedefi ele geçirirken oluşacak insan ve ekonomik maliyetinin kabul edilebilir sınırlar içinde olup olmadığının kontrolüdür. Uygulanabilirlik ise seçilen stratejinin uygulanmasının mümkün olup olmadığını kontrol eder.²⁰⁵ Bu kontrol savaş süresince sürekli olarak yapılmaya devam edilir ve şartlar değiştikçe kuvvet yapısı ve miktarı ile konseptlerde ve hedeflerde değişikliğe gidilerek strateji değiştirilir veya geliştirilir.

1.2.2. Strateji ve Coğrafya İlişkisi

Coğrafya, yani mekân, stratejinin kuvvet çarpanı etkisi yaratan unsurudur. Çünkü savaşta, kuvvetin hazırlanması ve kullanılması savaşın yapıldığı coğrafyadan doğrudan doğruya etkilenir. Bu sebeple coğrafyayı dikkate almadan savaş ve strateji hakkında bir değerlendirme yapılması mümkün değildir.

Coğrafya'nın bu önemi, çok eski dönemlerden beri fark edilmiş ve bu durum savaş ve strateji hakkında yazılan eserlere de yansımıştır. Örneğin Sun Tzu, Jomini ve Clausewitz gibi düşünürlerin eserlerinde, coğrafyanın savaşa etkileri detaylı şekilde ele alınmıştır. Caesar, "Galya Savaşları" isimli kitabında coğrafi yapının etkilerinden bahsetmiştir.²⁰⁶ Napolyon ise coğrafya ve politika ilişkisine vurgu yaparak, bir ülkenin coğrafyasını bilmenin, onun dış politikasını da bilmek olduğunu söylemiştir.²⁰⁷

Bazı düşünürler bu konuda daha da ileri giden bazı tezler ortaya atmışlardır. Örneğin Kardinal Richelieu (1585-1642), devletlerin yayılma alanı hakkında doğal sınırlar tezini öne sürerken, Friedrich List (1789-1846) hayat sahası tezini ortaya atmıştır.²⁰⁸ Montesquieu; ülkenin büyüklüğünün, doğal sınırlara dayanmasının, arazi yapısının ve iklimin yönetim şekli, insan tabiatı ve ülkenin savunması üzerinde etkisi olduğunu,²⁰⁹ Rousseau ise; toprağın genişliğinin, verimli olup olmamasının, nüfusun ve coğrafi durumun devletin güvenliğine ve savaşa etkisi olduğunu ileri sürmüştür.²¹⁰

İnsan, esas olarak karada yaşayan bir canlıdır ve savaşmaya karada başlamıştır. Bu sebeple coğrafya ve strateji ilişkileri hakkındaki değerlendirmeler de daha çok karasal referanslar ve bağlamlarla irtibatlı olarak ele alınmıştır.²¹¹ Fakat 19. yüzyılın sonlarından itibaren coğrafyanın

²⁰⁵ Fikret Bayır, **Strateji Ustası Atatürk**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 27.

²⁰⁶ G. J. Caesar, a.g.e., s. 8.

²⁰⁷ Zbigniew Brezinski, **Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gerekliliği**, Çev.: Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 59.

²⁰⁸ Jeopolitik, Jeostrateji ve Strateji, s. 5.

²⁰⁹ Geniş bilgi için bkz. C. L. S. Montesquieu, a.g.e., s. 148-271.

²¹⁰ J. J. Rousseau, a.g.e., s. 45-46.

²¹¹ Colin S. Gray, **Always Strategic: Jointly Essential Landpower**, United States Army War Collage Press, Pennsylvania, 2015, s. 23.

devlet ve savaş üzerindeki etkileri daha sistemli bir şekilde araştırılmaya başlanmış ve bunun sonucunda deniz ve hava sahasını da kapsayan bazı jeopolitik teoriler ortaya çıkmıştır.

Jeopolitiğin ardından jeostrateji terimi ortaya çıkmış ve coğrafya genel olarak, millî politikayla ilişkisi, millî güvenlik stratejisi ile ilişkisi ve askerî strateji ile ilişkisi bakımından; jeopolitik, jeostrateji ve askerî coğrafya olarak değişik kademelerde ele alınmaya başlanmıştır.²¹²

1.2.2.1. Jeopolitik Nedir?

Jeopolitik kelimesi, eski Yunanca'daki yer veya arz anlamındaki “geo” ve yönetim sanatı anlamına gelen “politika” kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Genel olarak coğrafyaya dayanan veya coğrafyanın yön verdiği politika anlamına gelmektedir.²¹³ Jeopolitik hakkında yapılan tanımlara bakıldığında, genellikle coğrafyanın politika oluşturmak için kullanılması olarak anlaşıldığı görülmektedir.²¹⁴

Jeopolitik görüşler gerçek anlamda ilk defa 19. yüzyıldan itibaren ve güçlü ülkelerin dünya hâkimiyetini nasıl sağlayabilecekleri hakkındaki bir takım formüle edilmiş teoriler olarak ortaya çıkmıştır. Bu fikirler; geliştirildikleri ülkelere göre Alman, Fransız, İngiliz ve ABD ekolü gibi isimlerle adlandırıldıkları gibi hayat alanı teorisi ile deniz, kara ve hava hâkimiyet teorileri şeklinde de adlandırılmaktadırlar.

Bu teoriler ilk ortaya çıktıklarından günümüze kadar yeni bir takım fikirlerle geliştirilmiş, değişime uğramış ve bazı yeni teoriler ortaya atılmıştır. Günümüzde jeopolitik, devletlerin coğrafya ile ilişkisinden daha geniş bir kapsama bürünmüş ve “İslam'ın jeopolitiği”, “Ortodoksluğun jeopolitiği” ve “demokrasinin jeopolitiği” gibi dini, ideolojik ve sosyolojik boyutlarıyla da ifade edilmeye başlanmıştır.

Buna göre bazı yazarlar tarafından jeopolitik; “insanlığı, mekân faktörü ile karşılıklı ilişkisi bakımından inceleyen bir disiplindir” şeklinde ifade edilmektedir.²¹⁵ Ancak burada, günümüzdeki bu yeni yaklaşımlar incelenmeyecek, Millî Mücadele öncesinde ortaya çıkmış ve bu mücadeleye etki etmiş olabilecek teoriler incelenecektir.

²¹² **Askerî Coğrafya (Kara, Deniz ve Hava Harp Akademileri İçin), (Seri No:3)**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1992, s. 11.

²¹³ Bülent Ulaş, **Jeopolitik, Türkiye'nin Millî Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci**, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2011, s. 21.

²¹⁴ Bkz. Jeopolitik, Jeostrateji ve Strateji, s. 28-34; Askerî Coğrafya, s. 11.

²¹⁵ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği, Avrasyacı Yaklaşım**, Çev.: Vügar İmanov, Küre Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2010, s. XI-XII.

1.2.2.1.1. Jeopolitiğin Ortaya Çıkışı ve Hayat Alanı Teorisi

Coğrafyanın devlet politikasına etkileri, ilk olarak Alman Profesör Friedrich Ratzel (1844-1904)'in 1897'de yayımladığı “Politische Geographie” isimli kitabında ortaya atılmıştır. Ratzel bu eserinde, devleti halk ile toprağın birleşimi olarak incelemiş ve devletin de diğer canlılar gibi büyüdüğünü belirtmiştir. En çok etki yaratan görüşü ise sınırların birer asimilasyon alanı olduğu tezidir. Ona göre sınırlar dinamiktir ve genişleyerek devletin büyüyen kuvvetlerini yansıtır. Sınırlar genişledikçe küçük devletler büyük devletler tarafından yutulacak ve geriye birkaç büyük devlet kalacaktır. Ratzel'in bu görüşünden hayat alanı (Lebensraum) teorisi doğmuştur.²¹⁶

Jeopolitik terimi ilk defa kullanan kişi ise İsveçli coğrafyacı Rudolf Kjellen (1864-1922)'dir. 1916'da yazdığı “Bir Organizma Olarak Devlet” isimli kitabında jeopolitik terimini kullanan Kjellen,²¹⁷ Ratzel'in görüşleri doğrultusunda çalışmış ve coğrafyanın devletin oluşumu üzerindeki etkisini incelemiştir. Ona göre devletin temeli coğrafya ve ırktır. Ratzel ve Kjellen yazdıkları eserlerle jeopolitiğin temellerini atmış ve ortaya attıkları teorilerle Alman jeopolitik ekolünün ortaya çıkmasını sağlamışlardır.²¹⁸

1.2.2.1.2. Deniz Hâkimiyet Teorisi

ABD Deniz Kuvvetlerinde görev yapan bir subay olan Alfred Mahan (1840-1914); 1890 yılında yazdığı “Deniz Kuvvetlerinin Tarihe Etkisi: 1660-1783” isimli kitabında, bir devletin dünya gücü olabilmesi için denizlere hâkim olması gerektiğini öne sürmüştür.²¹⁹ Onun teorisine göre denizlere hâkim olmak için denizlerin kontrolü sağlanmalıdır. Denizlerin kontrolünü sağlamak ise, yolların kesiştiği yerlerin ve bu kesişim yerlerindeki kıyıların kontrolü ile mümkün olur. Bunu yapabilmek için düşmanın deniz kuvvetlerini ve ticaret gemilerini denizlerden uzaklaştıracak bir deniz gücü bulundurulması gerekir.

Mahan'ın yazdığı bu kitap ve ardından yaptığı diğer yayınlar özellikle İngiltere'de büyük etki yaratmış, yayınları zamanlama olarak emperyalist düşüncelerin yaygın olduğu bir döneme denk geldiği için çok etkili olmuş, ABD ve İngiltere'de büyük deniz kuvvetleri destekçilerince

²¹⁶ Geniş bilgi için bkz. E. Mütercimler, a.g.e., s. 295-298; Ayrıca bkz. B. Ulaş, a.g.e., s. 31-33;

²¹⁷ Nevzat Denk, **21'inci Yüzyıla Girerken Türkiye'nin Jeopolitik Durumu ve Jeostratejik Öneminin Yeniden Belirlenmesi**, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2000, s. 1.

²¹⁸ E. Mütercimler, a.g.e., s. 298-299

²¹⁹ A.g.e., s. 300; Geniş bilgi için ayrıca bkz. B. Ulaş, a.g.e., s. 27-53; Jeopolitik, Jeostrateji ve Strateji, s. 7-16.

savunulmuştur. Fikirleri, genel olarak İngiltere'nin nasıl dünya gücü olduğuna dair incelemesine dayanmaktadır.²²⁰

Mahan'ın çağdaşı ve bir başka önemli deniz stratejisi teorisyeni olan İngiliz Jullian Stafford Corbett (1854-1922) ise, İngiltere tarihindeki deniz harekâtları hakkında bazı kitaplar yazdıktan sonra, 1911'de yazdığı "Some Principles of Maritime Strategy" isimli kitabıyla deniz stratejisi hakkındaki fikirlerini ortaya koymuştur. Mahan Jomini'den etkilenecek denizleri yollar ve hareket istikametlerine göre değerlendirirken Corbett fikirlerini Clausewitz'in strateji yaklaşımından etkilenecek ortaya koymuştur. Bu nedenle Corbett ile Mahan'ın teorileri bazı temel konularda önemli farklılıklar göstermektedir.

Bu farklılıklar; zaferin nasıl kazanılacağı, denizlerin kontrolünün nasıl sağlanacağı ve deniz savaşlarında uygulanması gereken strateji gibi konuları ihtiva etmektedir. Mahan zaferi kazanmak için denizcilik gücünü esas alırken, Corbett'e göre denizcilik gücü sadece millî gücün bir unsurudur. Hatta Corbett, deniz harekâtlarını kara harekâtlarına göre stratejik olarak daha az önemli görmüştür.

Mahan'a göre deniz ulaştırma yolları önemli iken Corbett'e göre ulusun çıkarları temel olarak kıyılardadır ve sadece çok özel bazı durumlarda politik hedefler denizlerde elde edilebilir. Bu nedenle denizcilik stratejisinin başlıca ilgi alanı, savaş planına göre deniz ve kara kuvvetlerinin karşılıklı ilişkilerini düzenlemektir.

Mahan, düşman deniz kuvvetlerini kesin sonuçlu muharebelerle etkisiz hale getirmeyi düşünürken; Corbett'e göre, deniz savaşları kara savaşlarına göre daha az kesin sonuçludur. Modern savaşlar topyekûn olmaktan çok sınırlı savaşlardır. Sınırlı savaşlarda fiziksel tecrit yani abluka ön koşuldur. Böyle bir savaşta bir devlet, düşmanını hem tecrit edebilmeli hem de onun kendi ülkesine saldırmamasını ve işgal etmesini önlemelidir. Bu durum denizci devletler için bir avantajdır, çünkü bu şekilde yapılan sınırlı savaşlar denizci devletler için daha uygundur.²²¹

Mahan; deniz hâkimiyetini savunurken Corbett deniz hâkimiyetinin zaman ve alan olarak sınırlı olduğu bir durum olan deniz kontrolünü savunmaktadır. Hâkimiyet, düşman araya girmeden bir deniz temelli operasyon yapılacağında istenir. Deniz kontrolünde ise düşmanın deniz kuvvetleri tek sorun olmayabilir. Deniz kontrolünde denizaltılar, mayınlar ve sahil bataryaları da önemlidir.²²²

²²⁰J. Boone Bartholomees, Jr, "Naval History For Soldiers", **US Army War Collage Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy**, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., US Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 315-318..

²²¹ A.g.m., s. 317-318.

²²² T. M. Kane and D. J. Lonsdale, a.g.e., s. 141-144.

1880'lerin sonlarında, ABD ve İngiltere'de geliştirilen bu teorilerden farklı olarak Fransa'da da Jeune Ecole akımı tarafından bazı fikirler ortaya atılmıştır. Bu teorinin esası büyük gemilerden oluşan bir donanma yerine küçük fakat hızlı gemilerden oluşan bir donanma oluşturmaya dayanmaktadır. Amacı bu tür gemilerle İngiliz donanması ile savaşmak değil, hızlı küçük gemilerle İngiliz Donanması'nın ulaşamayacağı bölgelerde ticaret filolarına saldırarak İngiliz ticaretini engellemektir. Bu şekilde İngiliz donanmasını herhangi bir çarpışmaya girmeden etkisiz hale getirmek hedeflenmiştir.

Yıpratma stratejisini öngören bu yaklaşım, temel olarak hafif ve hızlı gemilerle o dönemde henüz gelişmekte olan torpidoların etkin kullanımını öngörmektedir. Bu doktrin Rusya tarafından da uygulanmaya çalışılmış ve o dönemde bu iki devlet, donanma inşa planlarında büyük savaş gemilerinden çok, ağır ve hafif kruvazörlere ve torpidolara ağırlık vermişlerdir.

Bu doktrin, İngiliz donanması yerine İngiliz ekonomisini hedef alması yönüyle asimetrik bir stratejik yaklaşımı öngörmektedir. Bu doktrin her ne kadar jeopolitik bir teori olmaktan çok askerî bir doktrin olsa da İngiltere'nin deniz egemenliği için öngördüğü tüm değerlere saldırılmayı hedeflemesi açısından İngiltere denizcilik planlarını da etkilemiştir.²²³

1.2.2.1.3. Kara Hâkimiyet Teorisi

Kara hâkimiyet teorisini, İngiliz coğrafyacı Halford Mackinder (1861-1947) geliştirmiş ve görüşlerini ilk defa 1904 yılında verdiği "Tarihin Coğrafya Mihveri" isimli konferansında ortaya atmıştır.²²⁴ Mackinder devletleri kara ve deniz devletleri olarak ikiye ayırmış ve dünya egemenliğini kara güçlerinin sağlayacağını öne sürmüştür. Onun jeopolitik teorisine göre; Asya ve Avrupa bir bütündür ve ikisine birden Avrasya denir. Avrasya, Afrika ile birlikte dünya adasını oluşturur. Dünya adasında, dünya çapında güç oluşturmak için kendi kendine yetecek bir bölge vardır, burası kalpgâhtır. Bu bölge deniz gücünün ulaşamayacağı bir bölgedir.

Mackinder, başlangıçta; Volga-Sibirya-Himalayalar-Buz Denizi arasındaki bölge olarak belirttiği kalpgâha daha sonra Avrupa Rusya'sını ve Doğu Avrupa'yı da dâhil etmiştir. Kalpgâhın dışındaki dünya topraklarını ise iç kuşak ve dış kuşak diye ikiye ayırmıştır. İç kuşakta; Almanya, Avusturya, Balkanlar, Türkiye, İran, Pakistan, Hindistan ve Çin bulunmaktadır.²²⁵ Dış kuşakta ise; İngiltere-Kuzeybatı Afrika-Avustralya-ABD ve Kanada vardır. Bu teoriye göre; dünya hâkimiyeti için Avrasya hâkimiyeti, Avrasya hâkimiyeti için kalpgâh hâkimiyeti, kalpgâh hâkimiyeti için de Doğu Avrupa hâkimiyeti gerekmektedir.

²²³ B. Gülboy, a.g.e., s. 26-27.

²²⁴ E. Mütercimler, a.g.e., s. 301.

²²⁵ A. Davutoğlu, a.g.e., s. 103-104.

1.2.2.1.4. Hava Hâkimiyet Teorisi

Hava sahasına dayanan doktrinler I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce geliştirilmeye başlanmıştır. Bu konuda bazı teoriler ortaya atan ilk kişi, İtalyan topçu subayı Giulio Douhet (1869-1930)'tir. Hava gücünün savaştaki önemiyle ilgili ilk yayını 1909 yılında yapan Douhet; I. Dünya Savaşı öncesinde İtalyan ordusunda havacılık kısmı komutanlığı yapmıştır.²²⁶ 1918'de İtalya Merkezi Havacılık Bürosu'nun başına getirilen Douhet, 1921'de "Hava Hâkimiyeti" isimli kitabında görüşlerini daha detaylı olarak ortaya koymuştur.

Douhet'in teorisi taarruzi bir yaklaşım içermektedir. Ona göre teknolojik gelişmeler, kara harplerinde savunmaya büyük bir avantaj sağlamıştır. Fakat bu durum hava muharebeleri için geçerli değildir. Gökyüzünün sınırsız büyüklüğü uçaklara karşı savunmayı imkânsız kılmaktadır. Uçakların nereden ve ne zaman geleceğinin kestirilememesi hava saldırıları için büyük bir avantaj sağlamaktadır. Douhet, hava savunma silahlarının da uçaklar için çok önemli olmadığını ileri sürmüştür.

Douhet, uçaklar için bazı birinci öncelikli hedefler belirlemiştir. Bunlar; endüstri, ulaştırma, altyapı ve iletişim tesisleriyle hükümet binaları ve halkın iradesidir. Ona göre gelecekte savaşlarda siviller de askerler kadar savaşa dâhil olacak ve yerleşim yerleri arazideki askerî hedeflerden daha fazla bombalanacaktır. Bu sebeple, güçlü uluslar hem taktik hem de stratejik hava kuvvetleri teşkil etmelidir.²²⁷

Diğer bir önemli hava stratejisi teorisyeni olan Sir Hugh Trenchard, I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Kara Kuvvetleri'nde hava birlikleri komutanlığı yapmıştır. Fikirlerini savaş sırasında geliştirmeye başlayan ve 1918'de ilk uzun menzilli bombardıman görevini yapan Trenchard, çok az fiziki hedefin etki altına alınabilmesine karşın bu saldırının psikolojik etkisinin fiziki etkisine göre çok büyük olduğunu iddia etmiştir.

Savaştan sonra bağımsız bir hava kuvveti kurulmasını savunmuş ve bunun İngiliz kolonilerinin kontrolünün daha az maliyetle sağlayabileceğini iddia etmiştir. Ayrıca gelecekte uzun mesafeli bombardımanların hava savaşlarının kilit unsuru olacağını, düşmanın sivil nüfusuna yapılacak bombardımanların düşmanın iradesini kıracağını, hayati tesislerine saldırmanın ise bu tesislerin korunması için çok büyük bir gayreti gerektireceği için düşmanın savaşma gücünü tüketeceğini ileri sürmüştür.²²⁸

²²⁶ E. Mütercimler, a.g.e., s. 314-317.

²²⁷ Tami Davis Biddle, "The Airplane and Warfare: Theory and History", **US Army War College Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy**, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., US Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 275.

²²⁸ A.g.m., s. 276.

Hava kuvvetleri ile ilgili olarak önemli bazı fikirler ortaya atan üçüncü kişi ABD’li William L. Billiy Mitchel’dir. I. Dünya Savaşı’nda, Fransa’daki Amerikan hava birliklerinin komutanlığını yapan William L. Billiy Mitchel, genel bir teori oluşturmamakla birlikte hava kuvvetlerinin önemine dair fikirlerini ABD’de duyurmayı başarmıştır.

Hava sahasının önemini vurgulayan Mitchel, gelecekte insanların kaderinin havadan kontrol edileceğini ileri sürmüştür. Ona göre, karadaki silahlar uçakları durdurmakta yeterli değildir. Uçaklara karşı savunmanın tek yöntemi yine uçaklardır. Bu sebeple hava kuvvetleri bir an önce güçlendirilmelidir. Çünkü gelecekte hava kontrolü için büyük bir rekabet olacaktır.²²⁹

1.2.2.1.5. Fransız Jeopolitik Ekolü.

Alman jeopolitik ekolü, Darwin’den etkilenen biyolojik bir yaklaşım takip ederken, Fransız jeopolitik ekolü Alman ekolüne tepki olarak ortaya çıktığından, devleti bir canlı organizma değil, kültürel bir varlık olarak görmektedir. Sadece mekân değil, zaman, tarih ve coğrafi olan veya olmayan diğer olaylar da önemlidir. Çünkü coğrafi olaylar durağan değildir. Ayrıca Almanlardan farklı olarak bazı Fransız jeopolitikçiler sadece kara hâkimiyetine dayanan teorileri yeterli görmeyerek Fransa’nın denizlere de önem vermesi gerektiğini ileri sürmüştür.

Görüldüğü gibi jeopolitik teoriler, genel olarak hâkimiyet teorileri olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, bu teorilerin çoğu tüm dünyayı dikkate alarak coğrafyayı incelemişlerdir. Ancak zamanla jeopolitik değerlendirmeler; dünya politikası düzeyinde incelemelerin yanında ülke politikası düzeyinde incelemeler şeklinde de yapılmaya başlanmıştır.²³⁰

Bu gün bir jeopolitik değerlendirme, ister dünya çapında, ister bir bölge veya bir ülke için yapılsın, üç aşamalı bir değerlendirmeyi kapsamalıdır. Birinci aşama, ülkenin coğrafi gücünü; ikinci aşama insan unsuruna dayanan sosyal, ekonomik, politik ve askerî gücünü belirlemeyi amaçlayan bir değerlendirmedir. Bunların birincisine jeopolitiğin değişmeyen unsurları, ikincisine jeopolitiğin değişen unsurları denir. Üçüncü aşama ise tespit edilen bilgilerin, zaman da dikkate alınarak değerlendirilmesidir.²³¹

1.2.2.2. Jeostrateji Nedir?

Jeostrateji terimi ilk defa Alman jeopolitikçiler tarafından, stratejik makamların dünya coğrafyası hakkında ihtiyaç duyabileceği bilgilerin toplanarak değerlendirilmesi anlamında

²²⁹ Jeopolitik, Jeostrateji ve Strateji, s. 277-278.

²³⁰ Geniş bilgi için bkz. A.g.e., s. 12-34.

²³¹ E. Mütercimler, a.g.e., s. 293.

kullanılmıştır. Bu nedenle jeostrateji çalışmaları, jeopolitiğin bir yan çalışması olarak başlamıştır. Barış ve savaş dönemlerindeki mücadelelerde coğrafi unsurların etkilerini ve ilişkilerini inceleyerek stratejik güçleri belirleyen ve stratejik hedefleri araştıran bir bilim dalı olarak ta ifade edilen Jeostrateji, coğrafyanın salt stratejik açıdan ele alınıp değerlendirilmesi anlamına gelmektedir.

Bu sebeple Jeostrateji, jeopolitiği ulusal çıkarlar doğrultusunda stratejiye dönüştürür. Jeostratejinin temel kavramları; kuvvet, zaman ve mekândır. Jeostrateji; stratejik açıdan coğrafyanın incelenmesini ve stratejik sonuçlar çıkarılmasını gerektirir. Jeopolitiğin fiziki unsurları jeostratejinin temel taşlarıdır.

1.2.2.3. Askerî Coğrafya Nedir?

Askerî coğrafya, coğrafi faktörlerin harbin hazırlanması ve harekâtın sevk ve idaresi üzerine yapacağı etkileri inceler.²³² Askerî coğrafya, diğer tüm coğrafyalardan önce insanoğlunun ilgisini çeken bir alan olmuştur. İlk coğrafyacı olarak kabul edilen Herodot'un Pers ülkesi ve Mısır coğrafyası ile ilgili incelemesinin temelinde de coğrafyanın askerî boyutu ön plandadır. Savaş tarihi incelendiğinde, bazı yazarların “coğrafyanın her şeyden önce savaş yapmaya yaradığını” söylemelerinin bile o kadar abartılı bir ifade olmadığı görülmektedir.²³³

Çünkü düzenli veya düzensiz olmasına bakılmaksızın her savaş, savaşanların stratejik kültürü ve mevcut teknoloji kadar savaşılan coğrafya tarafından da etkilenmektedir.²³⁴ Öte yandan nasıl savaşılabacağı gibi nerede savaşılabacağı üzerinde de coğrafyanın belirleyici bir etkisi vardır. Örneğin yeryüzünün yüzde yetmiş sularla kaplıdır ve bunun büyük bölümü açık denizlerdir. Bu sebeple deniz savaşlarının tamamına yakını bu suların açık deniz olmayan küçük bir bölümünde yapılmıştır.

Nitekim ilk deniz savaşlarından bu güne kadar yapılan 15 deniz savaşı incelendiğinde bu savaşların çoğunun birbirlerine çok yakın yerlerde yapıldığı görülmektedir. Mesela MÖ 480'de yapılan Salamis Savaşı ile 1571'de yapılan İnebahtı ve 1827'de yapılan Navarin Savaşları birbirlerinden en fazla 100 mil mesafede yapılmıştır.

Aynı şekilde, karaların büyük bölümünde de tarih boyunca herhangi bir savaş yapılmamıştır. Çünkü tundralar, çöller, büyük ormanlar ve sıradağlar geçilmesi güç engellerdir ve dünyanın

²³² Jeopolitik, Jeostrateji ve Strateji, s. 111-114; Ayrıca bkz. Halil Şimşek, **Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 18; Askerî Coğrafya, s. 8.

²³³ Yves Lacoste, **Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar**, Çev.: Selim Sezer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 57.

²³⁴ T. M. Kane and D. J. Lonsdale, a.g.e., s. 20.

karasal alanının yaklaşık yüzde yetmiş bir askerî harekât için çok yüksek, çok soğuk ya da çok kurak bölgelerdir. Eğer kuzey yarımkürede ormanların ve makilik alanların bulunduğu bölgeler harita üzerinde işaretlenirse, birkaç istisna dışında tarihteki bütün savaşların bunların arasındaki bölgelerde yapıldığı görülmektedir.

Bu sebeple savaşlar, karalarda da birbirine çok yakın yerlerde ve hatta bazen aynı noktalarda yapılmıştır. Mesela dünyada en çok savaş gören kent olan Edirne'de MS 3 ile 1913 yılları arasında yaklaşık 15 defa kuşatma ve muharebe yapılmıştır. Bunun sebebi Edirne'nin coğrafi konumudur.

Savaşların yıl içinde yapıldığı aylara bakıldığında ise mevsimlere bağlı olarak ısı, yağmur ve hasat dönemleri dikkate alınarak yapıldıkları görülür. Ayrıca, savaş alanları en zengin ürünlerin yetiştiği tarım alanlarıyla çakışmaktadır. Bu yönüyle savaşlar, çiftçiler arasında geçen bir kavga gibi görünmektedir.²³⁵

Tüm bu hususlardan da anlaşıldığı gibi askerî coğrafya; stratejik bakımdan gelecekteki harplerin hangi ana hat ve bölgeler üzerinde meydana geleceğine, asıl kuvvetlerin hangi mihver ve istikametlerde ilerleyeceğine, coğrafi faktörlerin nasıl kullanılacağına, ne gibi tedbirler alınarak zafere ulaşılabileceğine, bir ülkenin güç kaynaklarının neler olduğuna, bir coğrafi bölge üzerinde harekâta etki edecek olan kuvvetlerin cins ve miktarının neler olabileceğine ve eğitim, teçhizat ve silahlı kuvvetlerin teşkilat ihtiyaçlarının belirlenmesine ışık tutar.

Stratejik harekâtın ve askerî güç unsurlarının nerede, nasıl, hangi silah ve teçhizatla donatılmış olarak kullanılması gerektiğini ortaya çıkarmak da askerî coğrafyanın uygun bir şekilde incelenmesi ile mümkündür. Askerî Coğrafya öncelikle; millî menfaatler bakımından amaç ve hedeflerin teşhisi ile askerî strateji bakımından silahlı kuvvetlerin etkinliğini ortaya koyar ve değerlendirir.²³⁶

Yukarı yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı gibi; 19. yüzyılın ortalarından itibaren savaş, strateji, jeostrateji gibi alanlarda bazı teoriler ortaya atılmaya başlanmış, bu teoriler 20. yüzyılın başından itibaren daha da geliştirilmiştir. Bu teorilerin uygulama alanı ise I. Dünya Savaşı olmuştur. Savaş sırasında da bazı yeni taktik ve stratejiler geliştirilmiş ve yeni jeopolitik teoriler ortaya atılmıştır. Şimdi I. Dünya Savaşı sırasında savaş ve strateji alanında meydana gelen bu gelişmeler incelenecektir.

²³⁵ Geniş bilgi için bkz. J. Keegan, a.g.e., s. 93-105.

²³⁶ Askerî Coğrafya, s. 9.

1. 3. I. DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA SAVAŞ VE STRATEJİNİN GELİŞİMİ

I. Dünya Savaşı öncesinde, Clausewitz'in "savaşın politikanın devamı olduğu" fikri tüm Avrupa'da en yaygın askerî düşünceydi. Ayrıca Almanların, Avusturya ve Fransa karşısında kazandığı zaferler; savaşın taarruzla ve kısa sürede sonuç alınacak bir eylem olarak kabul edilmesine sebep olmuştu. Bu nedenle, 1914 yılındaki anlayışa göre savaşta yapılacak şey, kuşatma manevraları ile düşmanı mümkün olan en büyük hız ve en az kayıpla saf dışı bırakmaktı.²³⁷ Savaşa katılan ülkeler de genel olarak savaş planlarını buna göre hazırlamışlardı.

Örneğin Almanya'da, 1891-1906 yılları arasında Genelkurmay Başkanı olan Kont Alfred von Schlieffen, 1905 yılında bir savaş planı hazırlamıştı. Bu plana göre Almanya, önce seferberliğini iki haftada yapabilecek olan Fransa'ya taarruz ederek 39 gün içinde yenecek ve sonra doğuya dönerek seferberliğini ancak altı haftada tamamlayabilecek olan Rusya ile savaşıyordu.²³⁸ Planın Fransa'ya taarruzla ilgili bölümü; Fransızları, sınır tahkimatına çarpmadan, Belçika ve Hollanda üzerinden kuşatarak etkisiz hale getirmeye dayanıyordu.²³⁹

Fakat bu plan yapıldıktan sonraki yıllarda Fransız ordusu oldukça güçlendi ve Rus ordusu da büyüyerek Avrupa'da önemli bir askerî güç haline geldi. Bu durumu göz önüne alan Almanya Genelkurmay Başkanı Moltke, planda değişiklik yaparak Doğu Cephesi'ni güçlendirdi. Bu yüzden Fransa Cephesi'nden 4-5 kolorduluk bir kuvvet azalmış oldu.²⁴⁰

Buna mukabil Fransa'da, 1870'ten sonra, sınırdaki kalelerin de yer aldığı bir savunma sistemi kurulmuş, muhtemel bir savaşta önce savunma, sonra da karşı taarruz yapmayı öngören Plan 16 hazırlanmıştı. Fakat 1904'ten itibaren, taarruzun Fransız karakterine daha uygun olduğu yönünde bir düşünce ortaya çıktı.²⁴¹ Bunun sonucunda, 1911 yılında Plan 17 hazırlandı. Bu plan ani ve genel bir taarruz fikrine dayanıyordu.

Avusturya-Macaristan'ın; Sırbistan, İtalya ve Rusya'ya yönelik R, B ve I planları vardı. Bu planlara göre kuvvetler üç bölüme ayrılmıştı. Bir bölüm Sırbistan'a, bir bölüm Rusya'ya taarruz edecek, üçüncü bölüm ise şartlara göre kullanılmak üzere elde tutulacaktı. Avusturyalılar temel olarak; Sırbistan'ı kısa sürede yenmeyi ve sonra ani bir taarruzla Rusları yenilgiye uğratmayı düşünüyorlardı.

²³⁷ L. Freedman, a.g.e., s. 210.

²³⁸ Mehmet Tanju Akad, **20. Yüzyıl Savaşları ve 21. Yüzyılın Başında Yakın Tarihin Savaşlarına Bakış**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 61; Ayrıca bkz. Adnan Sofuoğlu ve Seyfi Yıldırım, **Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı, Tutanaklar-Belgeler**, ATAM Yayınları, Ankara, 2018, a.g.e., s. 8.

²³⁹ B. Gülboy, a.g.e., s. 150.

²⁴⁰ Cemal Akbay, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C. 1, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi**, ATASE Yayınları, Ankara, 1991, s. 21.

²⁴¹ Geniş bilgi için bkz. Basill Lidell Hart, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, Çev.: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. Basım, İstanbul, 2016, s. 57-58.

Ruslar, Galiçya’da Avusturya-Macaristan ordusunu karşılamak ve taarruzla Doğu Prusya’yı ele geçirmek amacıyla Plan 19’u hazırlamışlardı.²⁴² Osmanlı İmparatorluğu’na karşı ise üç duruma göre üç ayrı planları vardı. Birinci plan, yalnız Osmanlı İmparatorluğu ile savaş yapılacağına göre idi. Bu plana göre Kafkasya’dan sekiz kolordu ile taarruz ederken Karadeniz’den boğaza bir çıkarma yapılacaktı. İkinci plan Osmanlı İmparatorluğu’nun tarafsız kalması ihtimaline göre idi. Bu planda, Kafkasya’da emniyet için sadece bir kolordu bırakılması öngörülüyordu. Sonra, duruma göre Kafkasya’da bir ihtiyat kolordusu bırakılarak buradaki muvazzaf kolordu Avrupa Cephesi’ne gönderilecekti.

Üçüncü plan; Üçlü İttifak ile aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu ile de savaşa girileceğine göre idi. Bu plana göre, Kafkasya’da iki kolordu ve kazak birlikleri oyalama muharebeleri yaparak gerekirse Bakü’ye kadar çekilecekti. Ruslar Boğazları ele geçirmek için de Mart 1914’te bir plan hazırladılar. Bu plana göre, Boğazlar ve Trakya’yı ele geçirmek için bir ordu tahsis edeceklerdi. Fakat iki Alman harp gemisi Osmanlı donanmasına katılınca, Karadeniz’de deniz hâkimiyeti sağlamalarına imkân kalmadığından bu plan geçerliliğini kaybetti.²⁴³

Bu devletlerin aksine Osmanlı İmparatorluğu’nun savaş planı, taarruza değil savunmaya göre hazırlanmıştı. Enver Paşa’nın emriyle, 7 Haziran 1914 tarihinde, o sırada Erkan-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Reisi görevini (Genelkurmay İkinci Başkanlığı) yürüten Alman Albay Bronzart von Schellendorff tarafından bir savaş planı hazırlandı. Plan, Rusların denizyolu ile İstanbul ve civarına bir çıkarma yapabileceği değerlendirilmesine dayanıyordu. Bu sebeple plan, mevcut birliklerin büyük kısmıyla İstanbul ve çevresinin savunulması ve sınırlarda örtme birlikleri bulundurulmasını esas alıyordu.

Bu plan, Osmanlı İmparatorluğu’nun Balkan devletleri ve Rusya ile yalnız başına harp edeceği ihtimaline göre yapılmıştı. Fakat 2 Ağustos 1914’te Almanlarla bir ittifak anlaşması imzalanınca, yeni bir plan hazırlandı. Bu plana göre; cihat ilan edilecek, boğazlar güçlü bir şekilde tutulacak, Karadeniz’de Rus donanmasına baskın şeklinde taarruz edilecek ve deniz hâkimiyeti sağlanırsa Odesa’ya çıkarma yapılacaktı.

Doğuda Ruslara karşı savunma yapılacak, Balkanlarda diğer Balkan devletlerinin tutumlarına göre gerekirse Rusya’ya taarruz edilecek ve Mısır’a münferit olarak taarruz edilecekti. Fakat Sırpların Avusturyalılara yenilmemesi ve Bulgarların tarafsız kalması sebebiyle daha sonra

²⁴² B. Gülboy, a.g.e., s. 150-157.

²⁴³ C. Akbay, a.g.e., s. 165.

planda değişikliğe gidildi. Odesa çıkarmasından vazgeçildi ve doğudan Ruslara ve Suriye'den Mısır'a taarruz edilmesine karar verildi.²⁴⁴

Savaşın başında Almanya, mevcut planına uygun olarak 1 Ağustos 1914'ten itibaren birliklerini Fransa ve Belçika cephesine yığıdı.²⁴⁵ 4 Ağustos günü Belçika'ya girdi ancak Belçika ordusu, beklenenin aksine Almanlara karşı direndi ve üstün Alman askerî gücüne rağmen teslim olmayarak Anvers'e çekildi.²⁴⁶ Bu durum Almanların yanını tehdit eden bir durum yarattığından Almanlar, Belçikalılara karşı emniyet için iki kolordu ayırdılar. Belçikalılar ise, ülkelerinin büyük bir kısmı işgal edilmesine rağmen iletişim hatlarını kesmek, yolları bozmak ve köprüleri imha etmek gibi faaliyetlerle yıpratma stratejisi uygulayarak mücadeleye devam ettiler.²⁴⁷

Belçika'yı geçen Almanlar, 21-22 Ağustos günlerinde Fransız ve İngiliz ordularına taarruz ederek her ikisini de yenilgiye uğrattılar.²⁴⁸ Fakat yiyecek ve mühimmat ikmalinde sıkıntılar yaşanınca yavaşlamak zorunda kaldılar. Bu durum Fransızlara, diğer bölgelerden birlik kaydırmak için zaman kazandırdı.²⁴⁹ Böylece, Almanların karşısında yeterli birlik toplayan Fransızlar karşı taarruza geçtiler.

5-10 Eylül günleri arasında yapılan Marne Muharebesi'nde Almanlar yenildiler ve Aisne Nehri'nin gerisine çekildiler. Almanlar, geleneksel kuşatma ve imha stratejilerini uygulamışlar ancak istedikleri başarıyı elde edememişlerdi. Böylece Marne Muharebesi Almanlar için bir dönüm noktası oldu.

Bundan sonra, iki taraf da kuşatılmaya müsait açık yan bırakmamak için siperler kazmaya başlayınca temas hattı İsviçre'den Manş'a kadar uzadı.²⁵⁰ Böylece çarpışmalar mevzi muharebelerine dönüştü ve mevzi muharebelerinde kısa sürede kesin sonuç elde edebilecek bir taarruzi yöntem bulunamadığından bir yenişememe durumu ortaya çıktı.²⁵¹

Etkin taarruzi yöntemlerin bulunamaması, savunanların belirgin taktik avantajlara sahip olmasından kaynaklanıyordu. Çünkü dikenli tellerle çevrilen ve ateş hızı yüksek makineli tüfeklerle güçlendirilen siperler ve bu siperlerin önüne yapılan top atışları savunma yapanlara

²⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Fevzi Çakmak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi**, ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s. 5-17.

²⁴⁵ J. Keegan, a.g.e., s. 384-385.

²⁴⁶ B. H. L. Hart, *Birinci...*, s. 66; Ayrıca bkz. Hew Strachan, **Birinci Dünya Savaşı**, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s. 77-78; Keith Robbins, **I. Dünya Savaşı**, Çev.: Müfit Günay, Dost Kitabevi, Ankara, 2005, s. 41.

²⁴⁷ G. Parker, a.g.e., s. 310.

²⁴⁸ H. Strachan, a.g.e., s. 78-79.

²⁴⁹ J. Black, a.g.e., s. 401.

²⁵⁰ Michael S. Neiberg, *To end all wars? A case Study of Conflict Termination In World War I*, **U.S. Army War College Guide to National Security Issues, Volume II: National Security Policy and Strategy**, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., US Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 337; Ayrıca bkz. G. Parker, a.g.e., s. 313.

²⁵¹ B. H. L. Hart, *Birinci...*, s. 176.

büyük bir koruma sağlarken, taarruz edenler yoğun ateş altında mevzilere ulaşana kadar iyice yıpranıyorlardı.²⁵²

Bu sırada Rusya, seferberliğini Almanların beklediğinden daha önce tamamladı ve iki ordusu ile Almanlara karşı harekete geçti. Bu ordulardan biri 19-20 Ağustos 1914 günlerinde Doğu Prusya'daki Alman birliklerini yendi fakat Polonya'da bulunan diğer Rus ordusundan çok uzaklaştığı için ilerlemesini durdurunca hassas bir duruma düştü.²⁵³ Çünkü bu bölgedeki Masuria Gölü, iç hatlar konumundaki Almanlara avantaj sağlıyordu. Göl Rusları bölüyor, demiryolu ağı ise Almanlara gölün arkasından birlik kaydırma imkânı veriyordu.²⁵⁴

Almanlar, bu avantajdan faydalanarak Doğu Prusya'daki Rus ordusunun karşısındaki birliklerini trenle Polonya'daki Rus ordusunun karşısına taşıdılar. 30 Ağustos 1914'e kadar bu orduyu tamamen imha ettiler ve doğuya dönerek Eylül ayının ortasına kadar diğer Rus ordusunu Doğu Prusya'dan attılar.

Tanenberga Meydan Muharebesi olarak bilinen bu muharebe, I. Dünya Savaşı'nda uygulanan en mükemmel iç hat manevrasıydı.²⁵⁵ Fakat operatif seviyedeki bu başarı Rusya'yı savaş dışı bırakmadığından stratejik seviyede istenen sonucu elde etmeye yetmedi. Aksine, Almanlar Doğu Prusya'daki Rus ordusunu buradan atmak için savaşın ağırlık merkezi olan Batı Cephesi'nden iki kolordu çektiklerinden, bu durum Fransızların Marne'da toparlanmasına yardımcı oldu.²⁵⁶

Avusturyalıların, Sırbistan ve Galiçya cephelerindeki muharebeleri de savaş öncesinde planlanandan farklı bir şekilde gelişti. Sırbistan'a taarruz eden Avusturya-Macaristan ordusu, Sırp ordusu karşısında beklenen başarıyı gösteremedi ve çarpışmalar mevzi muharebelerine dönüştü.²⁵⁷ Galiçya'da Ruslarla muharebeye tutuşan Avusturya-Macaristan birlikleri ise 26-30 Ağustos tarihleri arasında ağır bir yenilgiye uğrayarak 11 Eylül'den itibaren geri çekilmeye başladılar.²⁵⁸ Avusturyalıların yenilgiye uğraması, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan'ın Almanya yanında savaşa katılması ihtimalini azalttığından, Almanlar Avusturya'yı desteklemeye karar verdiler.²⁵⁹

Batı Cephesi'ndeki çarpışmalar yıpratma muharebelerine dönüştüğü için Kasım ayında Batı Cephesi'ndeki ordularına manevra savaşını bırakmalarını ve derinlikte savunma düzeni almalarını bildirdiler. Bundan maksat Batı Cephesi'nde tasarruf edilecek birlikleri Doğu

²⁵² Geniş bilgi için bkz. J. Black, a.g.e., s. 401-402.

²⁵³ Geniş bilgi için bkz. G. Parker, a.g.e., s. 314-315.

²⁵⁴ H. Strachan, a.g.e., s. 165.

²⁵⁵ B. H. L. Hart, a.g.e., s. 244.

²⁵⁶ B. H. L. Hart, Birinci..., s. 87-91.

²⁵⁷ H. Strachan, a.g.e., s. 48.

²⁵⁸ B. H. L. Hart, Birinci..., s. 90.

²⁵⁹ C. Akbay, a.g.e., s. 22.

Cephesi'nde kullanılmaktı.²⁶⁰ Böylece Batı Cephesi'nden Doğu Cephesi'ne yeni birlikler kaydıran Almanlar, Ruslara taarruz ettiler. Alman taarruzları karşısında tutunamayan Ruslar, Aralık ayı ortasında Polonya'yı terk ederek Nida ve Dunajec Nehirleri gerisine çekildiler.²⁶¹

Doğu Cephesi'nde, muharebe sahası çok geniş olduğundan, Batı Cephesi'ndeki gibi tüm cephe boyunca kesintisiz savunma hatları teşkil edilememiş ve bundan faydalanan Almanlar, manevraya dayanan muharebelerle operatif seviyede önemli başarılar elde etmişti. Ancak geniş topraklara ve büyük bir askerî potansiyele sahip olan Rusya, birliklerini daha gerilerdeki savunma mevzilerine çekerek savaşıma devam ettiğinden bu zafer de stratejik seviyede bir sonuç getirmedi.

Fakat Almanların Rusya karşısındaki başarıları sayesinde, Ekim ayına kadar Avrupa'da yapılan savaş, Ekim sonunda Avrupa dışına taşarak Kafkasya'dan Hint Okyanusuna kadar geniş bir coğrafyaya yayıldı. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu gemileri 29 Ekim 1914'te Rus limanlarına saldırdı.²⁶² Bunun üzerine Ruslar, 31 Ekim'de Doğubayazıt kuzeyinden sınırı geçtiler.²⁶³ İngilizler ise; 1 Kasım'da Akabe'yi,²⁶⁴ 3 Kasım'da Fao Adası'nı işgal ettiler ve 6 Kasım'da Basra'yı işgale başladılar.²⁶⁵

Osmanlı İmparatorluğu, 14 Kasım'da İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ'a karşı cihat (kutsal savaş) ilan etti. 1914 yılında 270 milyon Müslüman'ın sadece 30 milyon kadar bir kısmı Müslümanlar tarafından yönetiliyordu. Geriye kalan nüfusun 20'şer milyon kadarı Fransa ve Rusya, 100 milyon kadarı da İngiltere tarafından yönetiliyordu. Bu sebeple Kutsal savaş çağrısı, başta İngiltere olmak üzere bu ülkelerde yaşayan tüm Müslümanları harekete geçirmeyi amaçlıyordu.

İttifak Devletleri din farklılığı üzerinden psikolojik harekât uygulamaya çalışırken İtilaf Devletleri ise aynı şeyi hem din hem de milliyetçilik üzerinden yaparak Ermenileri kullanmaya çalıştılar.²⁶⁶ Bunun sonucunda, Rus ordularının Osmanlı topraklarına girmesinin ardından Osmanlı Ordusu'ndaki Ermeniler silahları ile birlikte firar ederek Rus Ordusu'na katıldılar veya

²⁶⁰ H. Strachan, a.g.e., s. 173-174.

²⁶¹ B. H. L. Hart, Birinci..., s. 91-92.

²⁶² H. Strachan, a.g.e., s. 138.

²⁶³ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), C. 5, I. Kitap**, ATASE Yayınları, Ankara, 2012, s. 5.

²⁶⁴ Nasır Yüceer, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması, 1918**, ATASE Yayınları, Ankara, 2002, s. 2.

²⁶⁵ İhsan Şerif Kaymaz, *"Birinci Dünya Savaşı'nda Irak"*, Ed.: Ümit Özdağ, **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı**, Kripto Yayınları, Ankara, 2014, s. 246.

²⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. H. Strachan, a.g.e., s. 127-141.

kendi çetelerini kurdular. Bu çeteler, yerleşim yerlerine ve Osmanlı Ordusu'nun geri bölgesine saldırılar düzenlediler.²⁶⁷

İlk çarpışmaların ardından, bölgedeki Rus ordusunun oldukça zayıf olduğunu değerlendiren Enver Paşa'nın emriyle Doğu'da Ruslara taarruz edilmesine karar verildi. Yapılan plana göre; Ruslar bir kolordu ile cepheden tespit edilecek, iki kolordu ise kuzeyden ilerleyerek Sarıkamış'ı ele geçirecek ve Rus kuvvetlerini kuşatarak imha edecekti. Birlikler, 21 Aralık 1914 günü plana uygun olarak ilerlemeye başladılar. Fakat kuşatma yapacak olan kolordular karlarla kaplı dağları aşmaya çalışırken çok ağır zayıat verdiler. Buna rağmen, 26 Aralık gününden itibaren Sarıkamış'a taarruza başladılar fakat 2 Ocak 1915 gününe kadar devam eden taarruzlarla şehir alınmadı. 3 Ocak'tan itibaren Ruslar karşı taarruza başlayınca Osmanlı birlikleri geri çekildiler.

Bundan sonra Osmanlı Ordusu, her karış toprağı sonuna kadar savunarak derinlikte savunma yapacak şekilde bir strateji uygulamaya başladı. Yapılan muharebeler, arazinin dağlık yapısı sebebiyle nehir yataklarının açtığı vadilere ve yollara bağımlı kaldı. İlerleme istikametleri arasında yüksek dağlar bulunduğundan başarılı büyük kuşatma manevraları yapılamadı ve çarpışmalar cephe taarruzları ve mevzi muharebeleri şeklinde cereyan etti.²⁶⁸

Böylece bu cephedeki çarpışmalar da mevzi muharebelerine dönüşmüş oldu. Mevzi muharebelerinde, taarruz eden tarafın başarı için tek umudu yarma yöntemiyle sonuç almaktı. Yarmada ise önemli olan topların kullanılmasıydı. Fakat yarma bölgesine yapılan yoğun topçu ateşi ile birlikte taarruza başlanması erken uyarı niteliği taşıdığından, savunan taraf buna göre tedbirlerini alıyordu.²⁶⁹ Buna bir çare arayan Almanlar, cephenin yarılmasını sağlamak için 27 Ekim 1914'te, Fransa'daki Neuve Chapelle bölgesinde ilk defa göz yaşartıcı gaz mermileri kullandılar fakat yine de cepheyi yaramadılar.²⁷⁰

Almanlar, 1915 yılına girerken hala, zaferin Batı Cephesi'nde elde edilecek olan başarıya bağı olduğunu düşünüyorlardı. Bu sebeple İngilizlerin başka bölgelerden Batı Cephesi'ne birlik kaydırmalarının önlenmesini çok önemli bir husus olarak görüyorlardı. Öte yandan Doğu Avrupa'da Ruslar karşısında elde edilen başarı, Rusya'nın erken bir yenilgiye uğratılması ve cephelerden birinin kapanması ihtimalini ortaya çıkarmıştı. Bu sebeple Rusların da bu bölgeye yeni birlikler getirmesini önlemek gerekiyordu.

Osmanlı ordusu hali hazırda Doğu Anadolu'da Ruslarla muharebeye tutuşmuş olduğundan Almanlar, İngiliz birliklerini Mısır'da tutmak ve dominyonlardan gelecek takviyelerin

²⁶⁷ **Ermeni Sorunu**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, Harp Akademileri Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 13.

²⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. F. Çakmak, a.g.e., s. 49-65.

²⁶⁹ H. Strachan, a.g.e., s. 175.

²⁷⁰ B. H. L. Hart, Birinci... s. 189.

Avrupa'ya gönderilmesini önlemek için Osmanlı ordusunun Süveyş Kanalı'na da taarruz etmesini istediler.²⁷¹ Osmanlı birlikleri bu talebe uygun olarak 14 Ocak 1915'te harekâta başladılar. 31 Ocak'ta Kanalı geçmeye çalıştılar fakat İngilizler tarafından geri püskürtüldüler.²⁷²

İngilizler ise, Batı Cephesi'ndeki açmazdan çıkmak için biri taktik diğeri stratejik iki yeni yöntem düşündüler. Taktik yöntem, tankların geliştirilmesi ve cepheyi yarmak için kullanılmasıydı. Fakat bu fikir 1914'te ortaya çıkmasına rağmen, tanklar ancak 1916 yılında üretilmeye başlandı. Stratejik alandaki yenilik ise yeni cephele açılmasıydı. Bunun için Alman kıyılarına veya İskenderun'a çıkarma yapılması gündeme geldi.²⁷³

Sarıkamış Harekâtı sebebiyle oldukça sıkışan Ruslar, 2 Ocak 1915'te kendilerini rahatlatabilecek bir şaşırtma harekâtı yapmaları için İngilizlere başvurunca, Osmanlılara karşı yeni bir cephe açılması fikri ağırlık kazandı.²⁷⁴ Durumu yeniden değerlendiren İngilizler, o anda yeterli kara birlikleri olmadığından İskenderun'a çıkarma yapmak yerine Çanakkale Boğazı'nı denizden geçmeye karar verdiler.²⁷⁵ Böylece Osmanlı İmparatorluğu savaştan çekilecek, Rusya için gerekli ikmal yolu açılacak, Sırbistan'a doğrudan destek sağlanacak, Bulgaristan ve Romanya'nın İtilaf Devletleri yanında savaşa katılmaları sağlanacaktı.²⁷⁶

Bu sebeple, İtilaf Devletleri gemileri 19 Şubat'tan itibaren Çanakkale Boğazı girişindeki mevzileri bombalamaya başladılar.²⁷⁷ Yapılan hazırlık bombardımanının ardından 18 Mart'ta Çanakkale Boğazı'na girdiler.²⁷⁸ Fakat boğazı geçmeye çalışan gemiler, kıyıdaki toprakların ateşi ve mayınlar sebebiyle ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar.²⁷⁹ Böylece, sahilde konuşlu taktik ateş gücü, denizdeki stratejik deniz gücünü yenilgiye uğratmış oldu.²⁸⁰

Bunun üzerine İtilaf Devletleri, gemilerin boğazdan geçişine yardım etmek için karaya asker çıkarmaya karar verdiler.²⁸¹ 25 Nisan 1915'te, Gelibolu Yarımadası'nın güney ucundaki Seddülbahir yakınlarına, Kaba Tepe yakınlarına ve şaşırtma amacıyla da Anadolu yakasındaki Kumkale'ye çıkarma yaptılar. Fakat çıkarma birlikleri, kıyı başını tutmalarına rağmen

²⁷¹ İ. İnönü, a.g.e., s. 112.

²⁷² Mithat Aydın, "Birinci Dünya Savaşında Mısır, Suriye ve Filistin Cepheleleri", Ed.: Ümit Özdağ, **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı**, Kripto Yayınları, Ankara, 2014, s. 268-269.

²⁷³ B. H. L. Hart, Birinci..., s. 177.

²⁷⁴ F. Çakmak, a.g.e., s. 64.

²⁷⁵ K. Robbins, a.g.e., s. 48-49.

²⁷⁶ G. Parker, a.g.e., s. 319; Ayrıca bkz. **Çanakkale Muharebatı, Cihan Harbinde Osmanlı Harekât-ı Tarihçesi, The Dardanelles Campaign, A short Story of Turkish Operations in The Great War**, Yay. Haz.: Bülent Özdemir ve Abdülmecit Mutaf, TTK Basımevi, Ankara, 2012, s. 12-13;.

²⁷⁷ K. Robbins, a.g.e., s. 51.

²⁷⁸ B. H. L. Hart, Birinci..., s. 180.

²⁷⁹ Geniş bilgi için bkz. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi, C.5, I. Kitap, s. 173-185.

²⁸⁰ J. Keegan, a.g.e., s. 449.

²⁸¹ H. Strachan, a.g.e., s. 149.

ilerleyemediler. Böylece burada da mevzi muharebeleri başladı ve yarımada'yı ele geçirmeyi başaramayan İtilaf Devletleri, 8 Ocak 1916'ya kadar tüm birliklerini bölgeden çektiler.²⁸²

İtilaf Devletleri, bu harekâta başarısız olmalarına rağmen yeni bir müttefik kazandılar. Çünkü harekât başlayınca, savaşın kısa süre içinde sona ereceğini düşünen İtalya, 24 Mayıs 1915'te Avusturya'ya savaş ilan etti. Ancak İtalyan ordusu savaşa hazır değildi ve sınır bölgesi dağlık bir alandan oluşuyordu. Bu sebeple, yaptıkları cephe taarruzları başarısız oldu.²⁸³

İngilizler ise Çanakkale Harekâtı ile aynı zamanda Irak'ta da saldırıya geçtiler. Osmanlı birliklerine karşı bire iki üstün durumda olan Basra'daki İngiliz birliği, Mart 1915'te ileri harekâta başladı.²⁸⁴ 14 Nisan'da, Şuaybiye Muharebesi'nde Osmanlı birlikleri yenildi. Bundan sonra İngilizler; 3 Haziran'da Amarra'yı ve 25 Temmuz'da Nasıriye'yi aldılar.²⁸⁵ Ele geçirilen bölge, hayati öneme sahip olan petrol yataklarını korumak için yeterliydi fakat Çanakkale'de başarılı olamayan İngilizlerin Osmanlılara karşı kazanılacak bir zafere ihtiyacı vardı.

Çünkü Çanakkale'deki başarısızlık, kolonilerdeki Müslüman halkı İngiltere aleyhinde hareket etmeye cesaretlendirebilirdi. Öte yandan, savaşın başlangıcından beri verilen ağır zayıflara rağmen henüz hiçbir başarı elde edilememiş olması, İngiliz halkının savaşa olan desteğini azaltabilirdi. Bu sebeple, bölgedeki birliklere Bağdat'ın alınması emri verildi.²⁸⁶

Bunun üzerine ilerlemeye devam eden İngilizler, 24 Kasım'da Bağdat yakınlarındaki Selman-ı Pak'ta yenildiler. 3 Aralık 1915'te Kut'ül Amare'ye kadar çekilen İngilizler burada savunma için tertiplenince, Osmanlı birliklerince kuşatıldılar.²⁸⁷ İngiliz hükümeti, bu birliklerinin rahatlatılması için Ruslardan, İran'daki harekâtın genişletilmesini istedi.²⁸⁸

Çanakkale ve Irak'ta bu gelişmeler yaşanırken İtilaf Devletleri, Batı Cephesi'nde de taarruz ediyorlardı. Mart ve Mayıs aylarında Almanlara taarruz eden müttefikler, hala hareketli savaşın tek yolunun düşman savunma mevzilerinin yoğun bir şekilde bombalanması ve askerlerin ateş baskısından yararlanarak ölüm bölgesini geçmeleri olduğunu düşünüyorlardı. Ne var ki ateşlerin başlaması, Almanlara ihtiyatlarını muharebeye sokmak için zaman kazandırmaktan başka bir işe yaramıyordu.

Doğu Avrupa'da ise, kuvvet ve alan oranının düşük olmasından yararlanan Almanlar, yaptıkları taarruzla Rus hatlarını yarmayı ve hızla ilerlemeyi başardılar. 2 Mayıs'ta bir baskınla

²⁸² Geniş bilgi için bkz. B. H. L. Hart, Birinci..., s. 176-183.

²⁸³ T. M. Kane and D. J. Lonsdale, a.g.e., s. 120.

²⁸⁴ Geniş bilgi için bkz. H. Strachan, a.g.e., s. 154-157.

²⁸⁵ İ. Ş. Kaymaz, a.g.m., s. 247.

²⁸⁶ B. H. L. Hart, Birinci..., s. 203.

²⁸⁷ İ. Ş. Kaymaz, a.g.m., s. 248-249.

²⁸⁸ F. Çakmak, a.g.e., s. 110.

başlattıkları taarruz sonucunda Rusları Galiçya'dan da attılar.²⁸⁹ 14 Mayıs 1915'te Polonya'daki San Nehri'ne kadar ilerlediler. Bu yenilgi, kısa sürede Rusya için bir felakete dönüştü.²⁹⁰

Ruslar, Almanlar karşısında tutunamayıp geri çekilmeye devam edince, Almanlara lojistik kaynak bırakmamak ve onları ikmal sorunları ile yüz yüze bırakarak yavaşlatmak için kullanılabilir her şeyi yaktılar. Bu durum sivil halkı da zor durumda bıraktığından 3,3 milyon kişi Rusya içlerine göç etti. Bu ise Rusya'da iç huzursuzlukların başlamasına sebep oldu.

Doğu Cephesi'nde Rusların aldığı yenilgiyi gören Bulgaristan, diğer İtilaf Devletlerinin de Çanakkale'de başarısız olması üzerine 6 Eylül 1915'te İttifak Devletlerinin yanında savaşa katıldı. Amacı Sırbistan'dan Makedonya'yı almaktı. Sırbistan'ın işgal edilmesi tehlikesi ortaya çıkınca, İtilaf Devletleri 5 Ekim'de Selanik'e yeni birlikler göndermeye karar verdiler.²⁹¹

Avusturya-Alman orduları 6 Ekim'de Sırbistan'a taarruz ettiler.²⁹² 7-9 Ekim günleri arasında Tuna Nehri'ni geçtiler ve 9 Ekim'de Belgrat'ı aldılar. 14 Ekim'de Bulgarlar da doğudan taarruz ettiler ve Selanik'e giden demiryolu hattını kestiler. Bunun sonucunda kuşatılan Sırp ordusu, imha olmamak için Arnavutluk üzerinden Adriyatik kıyılarına çekildi ve bu ordudan artakalanlar İngiliz gemileriyle Selanik'e taşındı.

Sırbistan'ın işgali ile İttifak Devletleri arasında fiziki temas sağlanmış oldu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun Alman silah ve teçhizatı ile desteklenmesi kolaylaştı. Savaşın başlangıcından beri Almanlar ve Avusturyalılar iç hat konumlarından ve gelişmiş demiryolu ağlarından yararlanarak birliklerini ihtiyaç duydukları cephelere hızla taşıyabiliyorlardı. Sırbistan'ın işgali, bu birlik kaydırmalarının bundan sonra tüm İttifak Devletleri arasında yapılabilmesine imkân sağladı.

1915 yılında stratejik seviyedeki bu gelişmelerin yanında operatif ve taktik seviyede de bazı önemli gelişmeler ortaya çıktı. Yıl boyunca yapılan muharebelerde, geliştirilen yeni teknik ve taktiklerin de yardımıyla, taarruzların çoğunda düşman mevzilerine girilebildi. Fakat buna rağmen, cephelerin yarılmasında sorunlar yaşanmaya devam etti. Çünkü iletişim sistemlerinin yetersizliğinden dolayı, elde edilen başarılarından faydalanmak maksadıyla ihtiyatların yarma bölgesine getirilmesi için gerekli emirler zamanında verilemiyordu.²⁹³

Diğer önemli bir problem de; büyüyen orduların muharebe sahasına taşınmasıydı. Gerçi Almanlar ve Fransızlar, gelişmiş demiryolu şebekeleri olduğu için birliklerini hızla bir bölgeden diğer bölgeye kaydırabiliyorlardı ama askerler trenden indikten sonra yürümek zorundaydılar.

²⁸⁹ G. Parker, a.g.e., s. 316-318.

²⁹⁰ B. H. L. Hart, Birinci..., s. 193.

²⁹¹ Geniş bilgi için bkz. H. Strachan, a.g.e., s. 179-193.

²⁹² B. H. L. Hart, Birinci..., s. 200.

²⁹³ Geniş bilgi için bkz. H. Strachan, a.g.e., s. 190-211.

Yeterince motorlu araç olmadığından ikmal maddeleri at arabalarıyla taşınyordu. Bu sebeple artan at ihtiyacını karşılamak için, piyade ve topçu ateşi karşısında işe yaramadıkları görülen süvarilerin miktarı azaltıldı.²⁹⁴

1915 yılı sonuna gelindiğinde Almanlar, Fransa'nın moralini bozmak ve bir yıpratma savaşı ile savaş dışı bırakmak için 1916 yılında Verdun kalesine taarruz etmeye karar verdiler.²⁹⁵ Böylece 1915 yılında Batı Cephesi'nden Balkanlara kayan ağırlık merkezi 1916 yılı başlarken tekrar Fransa'ya kaydı.

Almanlar, bu düşüncelerine uygun olarak 22 Şubat 1916'da, asıl hedef Verdun savunma sistemi olacak şekilde Fransızlara taarruz ettiler. Fırtına birlikleri taktiklerini kullanarak başlangıçta başarılı oldular ve 25 Şubat'ta bu savunma sisteminin kalbi olan Douaumont düştü. Fakat Fransızlar, Verdun'u ısrarla savunmaya devam edince çarpışmalar yine mevzi muharebelerine dönüştü.²⁹⁶

Verdun muharebeleri devam ederken Ruslar, Fransa üzerindeki baskıyı azaltmak için 4 Haziran'da Avusturya-Macaristan ordusuna taarruz ettiler. Avusturya-Macaristan savunması kısa süre içinde çöktü. Bunu gören Romanya, Ağustos ayında İtilaf Devletlerinin yanında savaşa katıldı.²⁹⁷ Ancak, Almanların 16-23 Haziran günleri arasında yaptığı karşı taarruzlar sonucunda Ruslar geri çekilmek zorunda kaldılar.²⁹⁸

İngiliz ve Fransızlar ise 24 Haziran 1916'da Somme bölgesinde yoğun bir bombardıman başlattılar.²⁹⁹ Bu bombardımanın ardından 1 Temmuz'da taarruza geçtiler ancak başarılı olamadılar. Bunun üzerine büyük çaplı taarruzlar yerine mahdut hedefli taarruzlara yöneldiler ve 14 Temmuz'da Alman savunmasını yarıdılar fakat ihtiyatlar zamanında muharebeye sokulamayınca bu başarıdan faydalanamadılar.³⁰⁰ 15 Eylül'de, Flers'e yaptıkları ve tankların ilk defa kullanıldığı taarruz da yoğun yağış sebebiyle başarısız oldu.³⁰¹

İtilaf Devletleri Avrupa'da böyle sıkıntılı günler geçirirlerken Ortadoğu'da da durum aleyhlerine geliyordu. Çünkü Çanakkale Muharebeleri sona erince, Osmanlı ordusu Irak'a yeni birlikler göndermiş ve dört aydır Kut'ül Amare'de kuşatılmış olan İngiliz birliklerine yapılan baskıyı artırmıştı. Bunun sonucunda 29 Nisan 1916'da İngiliz birlikleri teslim oldu. Bunun ardından Bağdat'ı almak için güneye doğru ilerleyen İran'daki Rus kuvvetleri de

²⁹⁴ B. H. L. Hart, Birinci..., s. 47.

²⁹⁵ G. Parker, a.g.e., s. 321.

²⁹⁶ H. Strachan, a.g.e., s. 222-225.

²⁹⁷ G. Parker, a.g.e., s. 327.

²⁹⁸ M. T. Akad, 20. Yüzyıl Savaşları..., s. 87.

²⁹⁹ H. Strachan, a.g.e., s. 227.

³⁰⁰ G. Parker, a.g.e., s. 324-325.

³⁰¹ H. Strachan, a.g.e., s. 230.

Osmanlı birlikleri tarafından 3 Haziran 1916'da ağır bir yenilgiye uğrattıldılar ve büyük kayıplar vererek 4 Ağustos'a kadar kuzeye doğru çekildiler.³⁰²

Çanakkale'den sonra Ortadoğu'da da Türklere yenilen İngilizler, uzun süredir irtibat halinde oldukları Şerif Hüseyin ve oğullarını Osmanlılara karşı isyan etmeye ikna ettiler. Böylece 9 Haziran 1916'dan itibaren Arap isyanı başladı.³⁰³ İsyancıları Thomas Edward Lawrence yönlendiriyordu.³⁰⁴ Fakat Araplar, disiplinden ve birbirine uyumdan yoksun silahlı gruplardan oluştuğundan, mevzilenmiş Türk birlikleri karşısında bir varlık gösteremiyorlardı.

Bu sebeple gerilla savaşı yapacak şekilde kullanıldılar. Buna uygun olarak, temas gerektiren faaliyetler yerine müfrezeler halinde baskınlar yapacak şekilde eğitildiler ve küçük gruplar halinde faaliyet gösterdiler. Faaliyetlerinin ağırlık noktası Hicaz Demiryolu'nun ve telgraf hatlarının kullanılmaz hale getirilmesiydi.³⁰⁵

Arap isyanına rağmen Osmanlı ordusu, İngilizlerin daha fazla birliğini Mısır'da tutarak Batı Cephesi'ne birlik göndermesini önlemek maksadıyla 16 Temmuz'da ikinci kanal harekâtına başladı. Amaç kanalın doğusunu ele geçirmektir. Fakat harekât başarısızlıkla sonuçlandı. Bu ikinci taarruzun da başarısız olmasının ardından, Osmanlı ordusu kanal bölgesine taarruz etmekten tamamen vaz geçti ve Gazze-Teleşşeria-Birüssebi hattında savunma mevzileri hazırlamaya başladı.³⁰⁶

1916 yılında yapılan bu muharebelerde de taraflar savaşı bir an önce zaferle sonuçlandırmak için bazı yeni taktik ve teknikler denediler fakat 1916 yılı sona ererken savaş hala girmiş olduğu çıkmazdan kurtulamadı. Bir türlü ele geçirilemeyen savunma mevzilerine daha az zayıat vererek ulaşmak ve savunma cephesini yarmak için tanklar, hava bombardımanı ve yakın hava desteği için silahlı uçaklar ve top mermilerinin çok fazla etkili olmadığı tahkimli bölgelerdeki birlikleri etkisiz hale getirmek için zehirli gazlar geliştirildi, ancak bunlar da istenen sonucu vermedi.³⁰⁷

Öte yandan, savunma konusunda da bazı yeni taktikler ortaya çıktı. Örneğin Alman Genelkurmayı, ordunun mevcut taktik yaklaşımının zayıatları en üst düzeye çıkardığını anlayınca yeni bir savunma anlayışı geliştirerek "Savunma Savaşının Yürütülmesi" isimli kitabı yayımladı. Bu kitapta önerilen taktiğe göre, ileri hatlara çok sayıda asker yığmak yerine makineli tüfeklerle takviye edilen az sayıda askerden oluşan ince bir perdeleme hattı

³⁰² F. Çakmak, a.g.e., s. 144.

³⁰³ A. Sofuoğlu ve S. Yıldırım, a.g.e., s. 14-15.

³⁰⁴ L. Freedman, a.g.e., s. 328-329.

³⁰⁵ Max Boot, **Görünmeyen Ordular, Gerilla Tarihi**, Çev.: Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 247-249.

³⁰⁶ M. Aydın, a.g.m., s. 273.

³⁰⁷ T. M. Kane and D. J. Lonsdale, a.g.e., s. 122.

oluşturuluyordu. Diğer birlikler kademeler halinde bu hattın gerisine yerleştirildiğinden, ilk hattı geçen düşmana giderek yoğunlaşan bir seri mukavemet noktası ile ağır zayıat verdiriliyordu.³⁰⁸

Savunma taktiklerindeki bu ve benzeri gelişmelerin etkisiyle iki yıldan uzun bir süredir devam eden savaş 1916 yılı sonunda her iki tarafı da oldukça yıprattı. Bu yıpranmanın yarattığı iç sorunlar ise savaşan ülkelerde isyan ve direniş hareketleri şeklindeki yeni sorunları beraberinde getirdi. Bu durum özellikle İtilaf Devletleri için daha hayati sorunlar yaratıyordu.

1916 yılında Melbourne başpiskoposu önderliğinde İrlandalılar ve sosyalistler asker alımına muhalefet ettiler ve Dublin’de Paskalya ayaklanması çıktı.³⁰⁹ Bu isyan ve direnişler yıl içinde dominyonlara da yayıldı. Güney Afrika’da Boerler isyan etti.³¹⁰ Hindistan’da, Müslüman Birliği ve Kongre özyönetime yönelik bir anayasal reform için fikir birliğine vardı. Bütün dominyonlarda askere yazılma başvuruları düşüş gösterdi.³¹¹

Benzer problemler Fransa ve Rusya’yı da zor duruma sokuyordu. Fransa’da, verilen ağır zayıatlar sebebiyle taarruz etmek istemeyen birçok askerî birlikte isyan çıktı. Rusya’da ise gün geçtikçe artan iç sorunlar, artık kontrolü oldukça güç bir hale gelmişti. Rus birliklerinde disiplin bozuldu ve ordudan kaçarak düşman ordularına teslim olanların sayısı arttı.³¹² 1917 yılına girerken uzun ve yıpratıcı savaşın sebep olduğu bu gelişmelerin etkisiyle bütün ülkeler bir tükenmişlik duygusu içindeydi.

Ancak, taraflar hala yapacakları başarılı taarruzlarla savaşı yakın bir zamanda sona erdirebilecekleri ümidini kaybetmemişlerdi. Bu sebeple 26 Mart 1917’de İngilizler, Gazze-Birüssebe savunma hattındaki Türk kuvvetlerine taarruz ettiler fakat başarısız olarak geri çekildiler. 17 Nisan 1917’de bir miktar tank da kullanarak Gazze-Birüssebe hattına tekrar taarruz ettiler fakat yine başarısız oldular.³¹³ Bu iki başarısızlığın ardından Mısır’daki birliklerin komutanını değiştiren ve yeni birlikler getirerek güçlenen İngilizler, aynı hatta üçüncü defa taarruz ettiler. Bu defa bir aldatma harekâtıyla Bisüssebe’yi aldılar ve Türk birliklerini Kudüs’e kadar sürmeyi başardılar.³¹⁴

İngilizler, Irak cephesinde de 25 Şubat günü Kut’ül Amare’yi, 11 Mart 1917 günü Bağdat’ı ve 24 Nisan günü Samarra’yı aldılar.³¹⁵ Fransızlar ise, Nisan 1917’de Batı Cephesi’nde Alman

³⁰⁸ G. Parker, a.g.e., s. 326.

³⁰⁹ Geniş bilgi için bkz. Osman Köse, “1916 İrlanda İsyanı ve Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere Politikasına Etkileri”, Ed.: Ümit Özdağ, **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı**, Ed.: Ümit Özdağ, Kripto Yayınları, Ankara, 2014, s. 326-340; Ayrıca bkz. K. Robbins, a.g.e., s. 140-141.

³¹⁰ B. H. L. Hart, Birinci..., s. 99.

³¹¹ K. Robbins, a.g.e., s. 140.

³¹² F. Çakmak, a.g.e., s. 230-231.

³¹³ M. Aydın, a.g.m., s. 274-276.

³¹⁴ B. H. L. Hart, a.g.e., s. 264-265.

³¹⁵ İ. Ş. Kaymaz, a.g.m., s. 250.

savunma hattına taarruz ettiler. Zayıf tutulan ilk hattı kolayca geçtiler fakat Alman savunma taktiğine uygun olarak, ilerledikçe kayıpları arttı. Fransız komutanlığı taarruzda ısrar edince orduda isyan çıktı ve Fransa çöküşün eşiğine geldi.

Fransızlarla koordineli şekilde İngilizler de Almanlara taarruz ettiler fakat onlar da bir sonuç alamadılar.³¹⁶ İngilizler 20 Kasım 1917’de bu sefer 476 tank kullanarak Cambrai’de taarruza kalktılar ve Alman cephesini birkaç saatte yarıdılar ancak tanklar derinlikteki hedeflere yürümek yerine direnek noktalarını temizlemeye kalkışınca Almanlar yarılan cepheyi kapattılar.³¹⁷

Almanlar, Batı Cephesi’nde başarıyla savunmaya devam ederken bir yandan da İtilaf Devletlerinin en zayıf halkası olan İtalyanları savaş dışı bırakmak için Avusturyalılara destek verdiler. Almanların desteklediği Avusturya ordusu 24 Ekim 1917’de taarruz edince İtalyan savunması bir günde çöktü.³¹⁸ Devam eden muharebelerin ardından İtalyanlar neredeyse savaş dışı kaldılar.³¹⁹

Bu mücadeleler sırasında Rusya, daha çok iç sorunları ile meşgul olmak zorunda kaldı. Doğu Avrupa’da aldığı yenilgiler ve iç sorunlar sebebiyle zor günler yaşayan Rusya’da; Petrograd ve diğer birçok şehirde işçi yürüyüşleri başladı. 23 Şubat 1917’de ise başkentte neredeyse genel bir grev yapıldı. Askerler kalabalığa ateş açınca garnizondaki bazı askerler isyan çıkardı. Karışıklıkları bastırmak için gönderilen askerler de isyancılara katılınca Çar tahttan çekildi. Grandük tahta geçmeyi kabul etmeyince de çarlık rejimi çöktü.³²⁰ Bunun üzerine, Duma’da bir Geçici Komite kuruldu. Fakat Menşevikler ve Bolşevikler de Petrograd (Petersburg) Asker ve İşçi Sovyeti’ni kurduklarından Rusya’da ikili hükümet sistemi ortaya çıktı.³²¹

Uzun süredir İsviçre’de bulunan ve Sovyetlerle hiç ilgilenmemiş olan Lenin, Mart 1917’de devrim haberlerini duyunca, sosyalist devrim için Sovyetleri kullanabileceğine karar verdi.³²² Oldukça güçlenen Petrograd Sovyeti’nin, 14 Mart’ta seçilmiş temsilcilerden oluşan bir komite teşkil edip seçilen komiteyi tek otorite olarak ilan etmesinin³²³ ardından Nisan ve Mayıs aylarında Lenin, Troçki ve diğer sosyalist liderler sürgünden dönmeye başladılar.³²⁴

³¹⁶ G. Parker, a.g.e., s. 328-332.

³¹⁷ M. T. Akad, 20. Yüzyıl Savaşları..., s. 98.

³¹⁸ G. Parker, a.g.e., s. 333-334.

³¹⁹ Geniş bilgi için bkz. J. Black, a.g.e., s. 404.

³²⁰ K. Robbins, a.g.e., s. 149; Ayrıca bkz. Arthur Rosenberg, **Bolşevizm Tarihi**, Çev.: Levent Konca, Habitus Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 81-82.

³²¹ Mustafa Sarı, **Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)**, TTK Yayınları, 2014, s. 35-37; K. Robbins, a.g.e., s. 149.

³²² A. Rosenberg, a.g.e., s. 85-88.

³²³ H. Strachan, a.g.e., s. 304.

³²⁴ Mesut Hakkı Çaşın, **Novgorod Knezliği’nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2006, s. 144.

Mayıs 1917'de, Geçici Komite yerine Kerensky Hükümeti kuruldu ve bu hükümet tüm olumsuzluklara rağmen savaşa devam kararı aldı. Temmuz ayında taarruza geçen Rus ordusu büyük bir yenilgiye uğrayınca, Rusya'dan geriye politik ve askerî bir enkaz yığını kaldı. Lenin ve Troçki bu durumu fırsat bilerek Bolşevik ayaklanmasını ilan ettiler. Hükümetin seçimlerin yapılmasını uzun süredir ertelemesinin yarattığı rahatsızlıktan da faydalanmak için; tüm iktidar Sovyetlere ve otokratik iktidar sahiplerine karşı demokrasi söylemleriyle harekete geçtiler. Fakat Kerensky, başkente askerî birlikler getirerek duruma hâkim oldu.

Bu mücadeleye rağmen, bir askerî darbe girişimi ortaya çıkınca Lenin hükümete destek verdi. Bu durum Bolşeviklerin güçlenmesini sağladı. Bolşevikler, Eylül ayına kadar Sovyetlerde çoğunluğu ele geçirdiler ve 10 Ekim'de yapılan gizli toplantıda bir askerî darbe ile iktidarı ele geçirmeye karar verdiler.

Eski Rus takvimine göre 24-25 Ekim (6-7 Kasım) 1917 gecesi, 10-12 bin Kızıl Muhafız bütün kilit noktaları ele geçirdi. Ertesi gün Lenin, işçi ve köylü devriminin zaferini ilan etti. Bir gün sonra da; savaşa hemen son verilmesini, ilhaksız, tazminatsız ve adil bir barış yapılmasını isteyen bir bildiri yayınladı.³²⁵ Ayrıca, İtilaf Devletleri arasındaki gizli anlaşmalar gazetelerde yayınlandı ve Aralık 1917'de İttifak Devletleri ile ateşkes anlaşması imzalandı.³²⁶

1917 yılında İtilaf Devletleri, Rusya'da çıkan devrim ve İtalya'nın ağır bir yenilgiye uğraması sebebiyle oldukça sıkıntılı bir dönem yaşadı. Gerçi 2 Temmuz'da Yunanistan ve 14 Ağustos'ta Çin İtilaf Devletlerine katıldı ancak bu yeni müttefikler savaşın gidişatını etkileyebilecek güçte değillerdi.³²⁷ Bu sebeple 1917 yılı sonunda, denge İttifak Devletlerinden yana dönmüş gibi görünüyordu. Bu görünümü daha da güçlendiren bir olay ise 9 Aralık'ta Romanya'nın ateşkes istemesi ve 1918 yılı başında barış anlaşması imzalayarak savaştan çekilmesi oldu.³²⁸

1917 yılında, daha önceki yıllarda olduğu gibi, muharebe meydanlarında bazı önemli gelişmeler meydana geldi. Örneğin Almanlar, derinliğine savunmadan sonra derinlemesine taarruz taktiğini geliştirdiler ve 1917 kışında birliklerini buna göre eğittiler. Bu taktikte inisiyatif erbaşlara kadar devrediliyor ve savaşa yeniden hareket getiriliyordu.³²⁹ General Oskar von Hutier tarafından geliştirilen bu taktik, küçük birliklerin düşman hatlarının kritik bölgelerine sızmaları ve önemli hedefleri tahrip etmelerini müteakip piyade birliklerinin taarruz etmesi fikrine dayanıyordu.³³⁰

³²⁵ M. Sarı, a.g.e., s. 93-102.

³²⁶ E.H.Carr, **Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi, C. 3, 1917-19**, Çev.: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2015, s. 22, 36.

³²⁷ H. Strachan, a.g.e., s. 352.

³²⁸ A.g.e., s. 312.

³²⁹ G. Parker, a.g.e., s. 334.

³³⁰ Oktay Bingöl, "*Birinci Dünya Savaşı'nın Muharebenin Dönüşümündeki Rolü*", Ed.: Ümit Özdağ, **100. Yılında Birinci Dünya Savaşı**, Kripto Yayınları, Ankara, 2014, s. 45.

Silah teknolojilerinde ve silahların taktik ve teknik kullanımlarında da önemli gelişmeler yaşandı. Fakat yeni silahlar yapıldıkça yeni lojistik sorunlar ortaya çıktı. Çünkü tank, uçak ve diğer motorlu araçların sayısı artınca benzin ve mazot gibi ikmal maddeleri ihtiyacı arttı.³³¹ Öte yandan, bu teknolojik gelişmeler orduların yapılarını değiştirdi. Örneğin; 1914'te orduların yaklaşık üçte birini oluşturan ve savaş başladıktan sonra kullanışsız hale geldikleri görülerek sayıları azaltılan süvarilerin miktarı, keşif için daha çok uçaklar kullanılmaya başlandığından iyice azaltıldı.³³²

Ülkelerin içyapılarındaki gelişmeler ise, tüm kaynakları tüketen savaşın sebep olduğu bıkkınlığın yarattığı iç karışıklıklar şeklinde ortaya çıktı. Almanya'da 1915'te 137 ve 1916'da 240 grev yapılırken 1917'de 561 grev yapıldı. Ağustos 1917'de Alman ana savaş gemilerinde askerler isyan ettiler.³³³ Fransa'da, 1917 yılında toplam sayısı 112 olan tümenlerinin 68'inde isyan çıktı.³³⁴ 1917 Ağustosunda İtalyan ordusunda da bir isyan meydana geldi.³³⁵

Rusya'da ise; Bolşevikler, Ocak 1918'de Duma'dan devrimi ve hükümet programını kabul etmesini istediler. Meclis bunu reddedince, Bolşevikler meclisi dağıttılar ve böylece iktidara tamamen hâkim oldular.³³⁶ Fakat bu durum ülkenin birçok yerinde ayrılıkçı hareketlere sebep oldu. Zaten Brest-Litovsk Anlaşması görüşmeleri sırasında; Ukrayna, Estonya, Finlandiya, Moldova ve Letonya bağımsızlığını ilan etmişti. Duma zorla dağıtılınca, bu sefer de Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan ettiler. Rusya dağılma süreci içine girdi.³³⁷

Rusya Halk Komiserleri Konseyi, bu sıkıntılı dönemde yeni bir çatışma alanı ile uğraşmaya imkân olmadığı için 6 Aralık 1917'de bağımsızlığını ilan eden Finlandiya'nın bağımsızlığını 21 Şubat 1918'de tanıdı fakat Rus askerlerini ülkeden çekmeyerek Finlandiya'da işbirlikçi bir yönetim kurdu. Bunun üzerine, Rus birlikleri ve onların kurduğu yönetimle bağımsızlık ilan eden Finliler arasında çatışmalar başladı.

Finliler, mücadeleye gerilla tarzı muharebelerle başladılar. Mücadele bir askerî komite tarafından yürütüldü. Finliler, önceleri dağınık halde bulunan Rus garnizonlarına ayrı ayrı saldırarak silah ve mühimmatlarını ele geçirdiler. Bir yandan gerilla muharebeleri yaparken diğer yandan 20 ila 40 yaş arasındaki erkeklere zorunlu askerlik getirerek dokuz adet düzenli

³³¹ T. M. Kane and D. J. Lonsdale, a.g.e., s. 127.

³³² A.g.e., s. 45-46.

³³³ Geniş bilgi için bkz. H. Strachan, a.g.e., s. 313-318.

³³⁴ M. T. Akad, 20. Yüzyıl Savaşları...,s. 86.

³³⁵ K. Robbins, a.g.e., s. 147.

³³⁶ A. Rosenberg, a.g.e., s. 105.

³³⁷ M. H. Caşın, a.g.e., s. 145.

tümen oluşturdular. 1918'in Nisan ve Mayıs aylarında yaptıkları taarruzlarla bütün Rus kalelerini ele geçirdiler ve 16 Mayıs'ta bağımsızlıklarına kavuştular.³³⁸

Finlilerle çatışmalar devam ederken İttifak Devletleriyle yapılan barış görüşmelerinde de sorunlar yaşanıyordu. Bunun üzerine 18 Şubat'ta Almanlar taarruza geçtiler.³³⁹ Almanların hızla ilerlemesi üzerine hem ülkenin büyük bir kısmını hem de iktidarı kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Bolşevikler, 3 Mart 1918'de Brest Litovsk Anlaşmasını imzaladılar.³⁴⁰

Doğu Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Doğu Cephesi'nde hala Çarlık orduları bulunuyordu. 15 Aralık 1917'de bu ordularla Erzincan'da başlayan görüşmeler sonucunda 18 Aralık'ta bir mütareke imzalandı³⁴¹ ve Rus ordusu Anadolu'yu boşaltmaya başladı. Osmanlı topraklarını boşaltan Rus ordusunun askerleri silah ve mühimmatlarını Ermenilere teslim ederek ülkelerine dönmeye başlayınca Osmanlı Ordusu, ileri harekete geçerek Nisan ayı sonunda 1877 sınırına kadar olan bölgeyi ele geçirdi. Nisan sonunda takviyeli bir kolordu da İran Azerbaycanı'nın içlerine doğru ilerledi.³⁴²

Rusya'nın savaştan çekilmesi ve ortaya çıkan bu gelişmeler İttifak Devletleri lehine bir durum yaratmış gibi görünüyordu. Fakat Almanların uyguladığı sınırsız denizaltı savaşı konsepti gereğince bazı Amerikan ticaret gemileri batırıldığı için ABD 1917 yılının Nisan ayında İtilaf Devletleri yanında savaşa katılmıştı. Bu durum dengeleri tamamen değiştirecek ve Rusya'nın boşluğunu kapatacak bir gelişmeydi.

Bunun farkında olan Almanlar, ABD askerleri Avrupa'ya gelmeden önce Batı Cephesi'nde son bir taarruzla İtilaf Devletleri savunmasını etkisiz hale getirmeye karar verdiler. Bu maksatla 21 Mart 1918'de İngiliz birliklerine taarruz ettiler. İngiliz savunması hemen çözüldü fakat Fransızlar hızla onlara destek birlikleri yetiştirince yeniden toparlanan müttefikler, bir hafta içinde Alman taarruzunu durdurmayı başardılar.

Almanlar, 27 Mayıs 1918'de bu sefer Aisne'deki Fransız mevzilerine taarruz ettiler ve savunma hatlarını geçerek ilerlemeye başladılar. 30 Mayıs günü Paris'e 65 km mesafedeki Marne'a kadar ulaştılar fakat ABD birlikleri ile desteklenen Fransızlar tarafından 4 Haziran'da durduruldular. Bundan sonra çok sayıda ABD askerinin katılmasıyla Almanlara karşı sayısal üstünlük sağlayan müttefikler, önce 18 Temmuz ve sonra da 8 Ağustos'ta baskın şeklinde taarruza geçtiler. Bu

³³⁸ M. T. Akad, 20. Yüzyıl Savaşları..., s. 127-128.

³³⁹ E. H. Carr, a.g.e., s. 44-45.

³⁴⁰ H. Strachan, a.g.e., s. 311.

³⁴¹ Geniş bilgi için bkz. M. Sarı, a.g.e., s. 40-57.

³⁴² Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, **Osmanlı Askerî Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev.: Mesut Uyar, İstanbul, 2014, s. 533-534.

taarruzda tanklar da kullanılıyordu. Amiens önlerinde başlayan bu taarruz, Alman hatlarını yarmayı başardı.³⁴³

Selanik ordusu da 15 Eylül 1918'de Bulgarlara karşı taarruza geçti. Kısa süre içinde cephe yarıldı ve İtilaf Devletleri birlikleri ilerlemeye başladılar. Bulgarlar Selanik ordusunun ilerlemesini durduramayınca 26 Eylül'de ateşkes önerisinde bulundular. 29 Eylül'de imzalanan ateşkes anlaşmasının ardından 30 Eylül'de çatışmalar sona erdi.³⁴⁴ Bunun üzerine Selanik ordusu birlikleri batı istikametinde ileri harekâta devam ederek Macar ovasına ulaştılar.³⁴⁵

24 Ekim'de ise İtalyanlar, iyice zayıflamış olan Avusturya ordusuna karşı taarruza geçtiler. Macar yönetimi 1 Kasım'da cephelerdeki Macar birliklerine ülkeye dönme emri verince, diğer milletlere mensup birlikler de cepheden ayrılmaya başladılar ve Avusturya ordusu İtalyanlara karşı mukavemet edemez hale geldi. Bunun üzerine Avusturya, 3 Kasım'da İtalya ile ateşkes anlaşması imzaladı.³⁴⁶

Aynı dönemde Irak'taki Osmanlı ordusu da İngiliz baskısı altında geri çekiliyordu. Suriye Cephesi'nde ise İngilizler; 19 Eylül'de 15 dakikalık yoğun bir topçu ateşinin ardından yaptıkları bir baskınla sahil kesiminde cepheyi yardılar ve Osmanlı ordusunun gerisindeki geçitleri ele geçirdiler.³⁴⁷ Hızla ilerleyen İngilizler karşısında geri çekilmeye devam eden Osmanlı birlikleri zorlukla Halep'e ulaşabildiler. İngilizler ve onlarla birlikte hareket eden Arap isyancıların taarruzu ancak 25 Ekim 1918'de Halep kuzeyinde yapılan savunma muharebeleri ile durdurulabildi.³⁴⁸

Suriye ve Irak cephelerindeki bu olumsuz gelişmelerin aksine bu sırada Kafkasya'daki Osmanlı ordusu başarı ile ilerliyordu. 18 Mart'ta Bakü'de Bolşevik ve Ermeni çetelerinin Türklere saldırımları üzerine Osmanlı İmparatorluğu bu duruma müdahale etmek için Kafkas İslam Ordusu'nu kurmuş ve ordu komutanlığına görevlendirilen Nuri Paşa bu ordunun çekirdeğini oluşturan 5. Kafkas Fırkası ile birlikte 25 Mayıs 1918'de Gence'ye gitmişti.

Kafkas İslam Ordusu, 15 Eylül'de Bakü'yü ve 22 Eylül'de Bakü'den gönderilen bir fırka (tümen) 6 Ekim'de Derbent'i ele geçirdi. 12 Ağustos'ta komutanlığına Yusuf İzzet Paşa'nın atandığı, 15. Fırka ve Dağıstan gönüllülerinden oluşan Şimali Kafkas Kolordusu ise Petrovsk'a taarruz ediyordu.³⁴⁹ Fakat Suriye'de alınan ağır yenilgi ve Bulgaristan savaştan çekildiği için

³⁴³ Geniş bilgi için bkz. G. Parker, a.g.e., s. 334-339.

³⁴⁴ TİH, C. 1, s. 23.

³⁴⁵ G. Parker, a.g.e., s. 340.

³⁴⁶ TİH, C. 1, s. 24.

³⁴⁷ B. H. L. Hart, a.g.e., s. 270.

³⁴⁸ M. Uyar ve E. J. Erickson, a.g.e., s. 532-533.

³⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. M. Sarı, a.g.e., s. 162-167.

başkentini tehdit altına girmesi sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu, 30 Ekim'de Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı.

Bu sırada Almanlar da savaştan çekilmenin bir yolunu arıyorlardı. Çünkü 1918 yılının başından itibaren muharebelerde daha fazla Alman askeri teslim oluyor, ülkede huzursuzluk artıyor ve Almanya dört yıl süren savaşın gerilimini idare etmeyi başaramıyordu.³⁵⁰ Batı Cephesi'ndeki taarruzlarının başarısızlığa uğraması ve Alman donanmasında isyan çıkmasının ardından, Almanlar ateşkes görüşmelerine başladılar ve 11 Kasım 1918'de ateşkes anlaşması imzaladılar. Böylece dört yıldan uzun bir süredir devam eden I. Dünya Savaşı sona erdi.³⁵¹

Savaş sona erdiğinde, orduların yapısı ve uygulanan taktik ve stratejiler savaşın başlangıcına göre büyük bir değişime uğramıştı.³⁵² Teknolojide meydana gelen gelişmeler sebebiyle muharebelerde kullanılan iki temel unsur olan ateş ve hareketten ateş gücü çok fazla geliştiğinden, bu durum savaş başlar başlamaz hareket aleyhine bir durum meydana getirdi ve mevzi harbini zorunlu kıldı. Bunun ardından, kuşatılmamak için açık yanlara karşı duyulan korku, açık yanların bir doğal engele doğru uzatılarak savunma hatlarının genişletilmesine ve arada boşluk kalmayacak şekilde yekpare hale getirilmesine sebep oldu.

Böylece, savaş öncesinde hâkim anlayış olan kuşatma manevraları ile taarruza dayanan manevra harbi fikri, yapılan tahkimli mevziler sebebiyle yerini statik harp anlayışına bıraktı. Düşmanı manevra ile etkisiz hale getirmek mümkün olmayınca, stratejik değeri olsun veya olmasın arazi ele geçirmek ve elde bulunan araziye her ne pahasına olursa olsun savunmak muharebelerde temel amaç haline geldi.

Bu durum çok küçük arazi parçalarını ele geçirmek ve elde tutmak için on binlerce askerin zayı olduğu yıpratma muharebelerine sebep oldu. Savaş, bu statik yapısıyla taarruz ekolünü geri plana iterken savunma ekolünü ön plana çıkardı ve tahkim edilen ve modern silahlarla güçlendirilen mevzilerin aşılması mümkün olmadığı kanaatini uyandırdı.

Cephelerde açık yan kalmayıp çarpışmalar mevzi muharebelerine dönüşünce, yarma harekâtları önem kazandı. Bunun üzerine yarmaya karşı korunmak için savunma hatlarının derinliği artırıldı. Bu durum ülkelerin çok daha fazla asker kullanmasına sebep oldu. Çok sayıda asker dar bir alana yığılınca, stratejik manevralar yapılamadı ve taktik, stratejiden daha önemli hale gelerek onun yerini aldı. Stratejik seviyedeki yarma harekâtları genellikle başarılı olmadı ama taktik seviyede bazı başarılı yarmalar yapıldı. Bu yarmalarda, piyadelerin yan ateşine maruz kalmaması için yarma gediği çok geniş, yarma hedefinin mesafesi ise çok kısa tutuldu.

³⁵⁰ M. S. Neiberg, a.g.m., s. 337-338.

³⁵¹ G. Parker, a.g.e., s. 341.

³⁵² H. Strachan, a.g.e., s. 209.

Öte yandan, yoğun ateş karşısında işe yaramayan süvariler azaltıldığından, bunlar yarma bölgesinden muharebeye sokularak elde edilen başarılarından faydalanılamadı. İletişim imkânları kısıtlı ve piyadenin hareket hızı düşük olduğundan diğer ihtiyatlar da yarma bölgesine vaktinde sevk edilemedi. Bu sebeple yarmalar, derinliğe doğru ilerleyemedi. Bunun yerine, yarma yapan birlikler hemen kanat kırarak mevzilerdeki düşman birliklerini kuşatmaya yöneldiler.³⁵³ Savaş sırasında üretilmeye başlanan tanklar da henüz uygun konseptler ve taktikler geliştirilmediği için yarmalarda etkili olarak kullanılamadı.

Savaş, ağırlıklı olarak kara kuvvetleri arasındaki bir mücadele şeklinde geçtiğinden donanmaların Batı Cephesi'ndeki ateş gücü çekişmesi ve 1918'de ABD askerlerinin Atlas Okyanusu'ndan güvenli bir şekilde taşınması dışında savaşa fazla bir katkısı olmadı.³⁵⁴ Savaşın sonuna doğru her iki taraf da sivil halkın morali ve düşmanlarının üretim gücü üzerinde etkili olmak için hava araçlarına yöneldiler.

Bu sebeple, uçakların bugün kullandıkları stratejik bombardıman, keşif, önleme ve yakın hava desteği gibi yöntemlerin çoğu I. Dünya Savaşı sırasında geliştirildi.³⁵⁵ Fakat uçaklar, dengeleri değiştirebilecek kapasiteye sahip olmadıklarından savaşın kazanılması üzerinde önemli bir etki yaratmadılar. 1918'de kullanılan zehirli gazların sayısı 60'ı geçmesine rağmen gazlar da zafer kazanılması için yeterli olmadı.³⁵⁶

I. Dünya Savaşı'nda belki de en önemli gelişme, ülkelerin kendi kamuoylarına karşı uyguladıkları psikolojik harekât oldu. Her ülke, uzun ve yıpratıcı savaşa devam edebilmek için kendi kamuoyu desteğine önceki savaflara nazaran çok daha fazla ihtiyaç duyduğundan, savaş boyunca kendi halkına yönelik psikolojik harekât uyguladı. Savaş uzadıkça, savaşan ülkelerin vatandaşlarının savaşa olan desteği azaldı. Grevler, ayaklanmalar ve cepheden firarlar arttı. Bu sebeple içe yönelik psikolojik harekât ihtiyacı daha da önem kazandı.

Öte yandan, rakip ülkeler birbirlerinin etnik ve dini azınlıklarına karşı yoğun bir şekilde yıkıcı propaganda uyguladılar. Bu maksatla, din ve milliyetçilik temelinde rakiplerinin azınlık gruplarını tahrik ederek kendi ülkelerine karşı kullandılar. Bunun sonucunda Ermeniler, Araplar, İrlandalılar ve Finlandiyalılar gibi birçok ulus kendi devletine isyan etti. Ermeni ve Arap isyanları bağımsız bir devlet kurulmasını sağlayamasa da, gerilla harbinin bu harbe maruz kalan ülkelerin ordularını oldukça yıprattığını ortaya çıkardı.³⁵⁷

³⁵³ Oğuz Turan, **I. Dünya Harbine Hâkim Olan Stratejik ve Taktik Düşünceler**, Harp Akademileri Basımevi, s. 3-5.

³⁵⁴ J. Keegan, a.g.e., s. 448-449.

³⁵⁵ T. M. Kane and D. J. Lonsdale, a.g.e., s. 163.

³⁵⁶ Güray Alpar, **Uluslararası İlişkilerde Strateji ve Savaş Kültürünün Gelişimi**, Palet Yayınları, Konya, 2015, s. 299.

³⁵⁷ İ. İnönü, a.g.e., s. 122-123.

Rusya'nın sosyal ve ekonomik düzenindeki çarpıklık, savaşın getirdiği yıkımın da etkisiyle, Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'nın hâkim olduğu mevcut dünya düzenine karşı yeni ve çok büyük bir ideolojik tehdidin ortaya çıkmasına sebep oldu. Bolşeviklerin, iktidarı ele geçirmek için önce merkezden ayrı bir siyasi otorite kurması ve bu otoriteyi merkezi otorite ile mücadele ederek iktidara getirmesi, gelecekte benzer bir mücadeleye girecekler için önemli bir örnek teşkil etti. Finlilerin, gerilla harbi ile başlayan ve kazanılan zaman içinde düzenli bir ordu kurarak zafer kazandıkları mücadele ise daha sonra yapılacak millî bağımsızlık hareketleri için iyi bir örnek oldu.

Tüm bu gelişmelere rağmen I. Dünya Savaşı, yeni bir askerî tekniğin icadı ile veya yeni bir stratejinin uygulanması ile değil, sanayi ürünlerinin ve insan gücünün gereğinden fazla kullanımıyla sona erdi.³⁵⁸ I. Dünya Savaşı'nda 11 milyon asker ve 10 milyon sivil öldü, 21 milyon asker ise yaralandı.³⁵⁹ Bundan da anlaşılabilceği gibi 1914-1918 yılları arasında devam eden savaş, Clausewitz'in öngördüğü gibi politik saikler tarafından veya diğer sebeplerle sınırlandırılmadı. Tam aksine, taraflar birbirlerine daha fazla şiddet uygulama yoluna gittiği için savaş mutlaklaşma noktasına yaklaştı.³⁶⁰

³⁵⁸ J. Keegan, a.g.e., s. 391-392.

³⁵⁹ G. Alpar, a.g.e., s. 301; Krş. M. H. Caşın, a.g.e., s. 142.

³⁶⁰ B. Gülboy, a.g.e., s. 170.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE’NİN ASKERİ STRATEJİSİNİN

BELİRLENMESİNE ETKİ EDEN HUSUSLAR

2.1. MONDROS MÜTAREKESİ İMZALANDIĞI SIRADA GENEL DURUM

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, İttifak Devletleri tam bir yıkım ve tükenmişlik hali içindeydiler. İtilaf Devletleri ise, savaş öncesinde de var olan küresel hâkimiyetlerini, savaş sırasında yeni toprakların ele geçirilmesiyle birlikte en üst seviyeye çıkarmış gibi görünüyorlardı.³⁶¹ Fakat ele geçirdikleri toprakların çok geniş bir coğrafyaya yayılması ve bu toprakları kontrol etmek için yapılan askerî faaliyetlerin aşırı hale gelmesinden dolayı bazı sorunlar yaşıyorlardı.

Bunlardan en önemlisi ekonomide yaşanan sorunlardı. Çünkü savaş, tüm ülkelerin kamu maliyesini tüketmişti.³⁶² Ekonomik kayıpların yanında insan kayıpları da çok yüksekti.³⁶³ Diğer önemli bir sorun da, dini ve etnik milliyetçiliğin güçlenmesiydi. Ayrıca, yeni bir tehdit olan sosyalist hareketler birçok ülkede rejimleri tehdit edecek kadar güçlenmişti.

İtilaf Devletleri, işbirliği içinde hareket ederek bu sorunları çözebilirlerdi. Fakat daha savaş sırasında bazı fikir ayrılıkları yaşamaya başlamışlar ve savaş sona ererken bu durum iyice su yüzüne çıkmıştı. Fikir ayrılıklarının temelinde ise Osmanlı İmparatorluğu’ndan alınan toprakların nasıl paylaşılacağı yatıyordu.³⁶⁴

Ayrıca, Avrupa’ya nasıl bir düzen verileceği ve Bolşevik Rusya’ya karşı uygulanacak tedbirlerle ilgili olarak da anlaşmazlıklar yaşıyorlardı. Savaşın sonuna doğru ortaya çıkan bu genel durum, tüm dünyada bazı yeni gelişmelere sebep olacak gibi görünüyordu. Şimdi bu genel durum, Osmanlı İmparatorluğu’nu ilgilendiren ülkeler ve bölgeler üzerinden daha detaylı olarak incelenecektir.

³⁶¹ N. Denk, a.g.e., s. 13.

³⁶² J. Black, a.g.e., s. 414.

³⁶³ B. Gülboy, a.g.e., s. 170.

³⁶⁴ P. C. Helmreich, a.g.e., s. 3-4.

2.1.1. İtilaf Devletlerinin Durumu

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada İtilaf Devletleri içinde en güçlü görünen devlet İngiltere'ydi. Savaş, İngiltere anakarasına sıçramamış ve toprakları harap olmamıştı. Savaşın tüm ülkelerde yarattığı enerji kıtlığına rağmen, İngiltere'de kömür boldu. Ayrıca, İran ve Ortadoğu'nun zengin petrol yataklarını da ele geçirmişti. Bu kaynaklar sayesinde, savaş sona erdikten sonra kısa süre içinde toparlanabilirdi.

İngiltere, denizlere de egemendi ve bu haliyle savaştan en kazançlı çıkan devlet gibi görünüyordu. Fakat İngiltere'nin bu görüntüsü aldatıcıydı.³⁶⁵ Çünkü İngiltere, insan gücü kaynaklarının sınırına ulaşmış ve savaş öncesinde ekonomik, diplomatik ve askerî güç açısından sahip olduğu dünya liderliğini kaybetme noktasına yaklaşmıştı.³⁶⁶

İngiltere, savaş süresince 1.000.000 asker kaybetmişti. Bunların 700 bini, 50 milyon nüfuslu Britanya adalarından askere alınan gençlerden oluşuyordu.³⁶⁷ Bu zayıflığın sebebi, savaşın modern silahlarla donatılmış büyük ordularla yapılmasından kaynaklanıyordu.

Ekonomik sıkıntıların temel sebebi de savaş sırasında orduya alınan asker sayısının çok fazla olmasıydı. Çünkü orduya alınan askerler için büyük miktarda silah ve teçhizata ihtiyaç duyulması ve mermi tüketiminin daha önce hiç görülmemiş miktarlara ulaşması, harcamaları çok yüksek seviyelere çıkarmıştı.³⁶⁸

Bu sebeple İngiltere, savaşın başından itibaren sanayisini savaş ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden düzenledi. Bu durum günlük hayatta kullanılan ürünlerde kıtlık yaşanmasına sebep olduğundan bu ürünler ABD'den ithal edilmeye başlandı. Üretim sektöründeki bu sıkıntılar kısa süre içinde mali sektöre de yansdı. Çünkü İngiltere'nin 1916'ya kadar savaş için yaptığı günlük harcamalar beş milyon sterlin civarındaydı ve bu harcamalar gün geçtikçe artıyordu.³⁶⁹ 1918 yılına gelindiğinde; gelirler 707,2 milyon sterlin olurken, giderler 2.696,2 milyon sterline yükseldi.³⁷⁰ Bu gider miktarı, savaş öncesindeki yıllık harcamaların 13 katına tekabül ediyordu.

İngiltere, ihtiyaç duyduğu parayı temin etmek için; vergileri artırmak, para basmak ve borç para almak şeklinde üç yöntem geliştirdi. Vergi artışı vatandaşlar üzerine ağır bir yük getirdi. Para

³⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. H. Bayur, a.g.e., s. 154-156.

³⁶⁶ M. S. Neiberg, a.g.m., s. 341.

³⁶⁷ J. Keegan, a.g.e., s. 451.

³⁶⁸ A.g.e., s. 387.

³⁶⁹ James Lacey, **Gold, Blood and Power: Finance and War Throug The Ages**, United States Army War College Press, Carlisse Barracks, PA, 2015, s. 53-54.

³⁷⁰ H. Bayur, a.g.e., s. 100.

basamak ise enflasyonu körükledi. Bu durum, halkın yaşam şartlarının kötüleşmesine sebep oldu. Ama alınan bu tedbirler de yeterli olmadı ve ABD'den borç para alınmaya başlandı.

Bunun sonucunda, savaş öncesinde toplam borcun Gayrı Safi Millî Hasıla'ya oranı %26 iken, savaş sonunda bu oran %127,5'e çıktı. Bu ağır borç yükü, İngiliz finans sistemi üzerinde büyük bir baskı yarattı. Bu baskı, savaş sonrasında da uzun süre devam edecek olan mali krizlerin başlamasına yol açtı.³⁷¹ Ekonomide yaşanan bu çöküş, iç istikrarı tehdit eder hale dönüştü ve yapılan grev ve lokavt sayısı sürekli olarak arttı. 1917 yılında 575 bin işçi greve giderken 1918 yılında bu sayı 923 bine yükseldi.³⁷²

İşçi grevlerinin artmasında Rusya'daki Bolşevik devriminin de etkisi vardı.³⁷³ Sovyet rejiminin yarattığı bu ideolojik tehdit, dünyada en çok İngiltere'yi ilgilendiriyordu. Çünkü Sovyet rejimi antikapitalist ve antiemperyalistti ve İngiltere kapitalizmin de emperyalizmin de en büyük temsilcisiydi. Sovyet rejimi, İtilaf Devletleri arasında yapılan gizli anlaşmaları açıklayarak İngiltere'de emperyalizm karşıtı bir kamuoyu oluşmasına da sebep oldu. Bunun üzerine İşçi Partisi, Lloyd George'u hükümet politikalarının değişeceğini açıklamaya zorladı.

Bu durum karşısında başbakan; Arabistan, Ermenistan, Mezopotamya, Suriye ve Filistin'in kendi öznel koşullarında tanınmaya hakları olacağını açıklamak zorunda kaldı.³⁷⁴ Fakat bu açıklama büyük riskler taşıyordu. Çünkü imparatorluğun değişik bölgelerindeki bağımsızlık hareketlerini güçlendirecek bir anlam içeriyordu. 1914 yılında 100 milyon Müslüman, İngiltere tarafından idare ediliyordu ve Ortadoğu'da Müslüman devletlerin kurulacağı anlamına gelen bu açıklama diğer Müslümanlar arasında da bağımsızlık taleplerinin artmasıyla sonuçlandı.³⁷⁵

İngiltere, ortaya çıkan bu bağımsızlık hareketlerine karşı askerî kuvvet tahsis edebilecek durumda değildi. Çünkü 1917 yılında Rusya'nın savaştan çekilmesinin ardından, Hemedan'dan Baltık Denizi'ne kadar 3000 kilometrelik bir alanın sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalmış ve çok geniş bir bölgeye yayılmış olan askerî gücü nisbi olarak oldukça zayıflamıştı. Bu sebeple İngiltere, birçok bölgede yetersiz birliklerle hareket ediyor ve daha fazla askerî birliğe ihtiyaç duyuyordu.³⁷⁶

Savaş sona erince, uzun süredir ailelerinden uzak kalmış olan askerlerin çoğunu terhis etmek zorunda kalacağı da göz önüne alındığında, İngiltere'nin askerî gücünün dönüm noktasına yaklaşmış olduğu görünüyordu. Bu sebeple, savaşın bir an önce sona ermesi İngiltere için hayati

³⁷¹ J. Lacey, a.g.e., s. 54-55.

³⁷² H. Bayur, a.g.e., s. 119.

³⁷³ K. Robbins, a.g.e., s. 139.

³⁷⁴ James Barr, **Kırmızı Çizgi, Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi**, Çev.: Ekin Can Göksoy, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016, s. 69.

³⁷⁵ H. Strachan, a.g.e., s. 127-129; K. Robbins, a.g.e., s. 140.

³⁷⁶ N. Yüceer, a.g.e., s. 67.

bir önem taşıyordu. Fakat savaş sona erince İngiltere'nin bu sefer de diğer İtilaf Devletleri ile yeni bir mücadeleye girişeceği anlaşılıyordu. Çünkü savaşın sonlarına doğru Müttefikler arasında önemli fikir ayrılıkları ve çıkar çatışmaları ortaya çıkmıştı.³⁷⁷

İngiltere açısından öncelikle Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile barış yapılmalı ve Avrupa'ya yeni bir şekil verilmeliydi. Ama diğer müttefiklerinin aksine, Almanya'nın Rusya ve Fransa'yı güçlendirecek kadar zayıflamasını istemiyor, Almanya'yı bir bütün olarak muhafaza ederek Avrupa'da güçler dengesini yeniden kurmak istiyordu.³⁷⁸

İngiltere için ikinci önemli konu, Süveyş Kanalı'nın emniyetinin garanti altına alınmasıydı. Çünkü ekonomik kaynaklarının önemli bir kısmını Hindistan ve Doğu'daki diğer sömürgelerinden sağlıyordu. 2 Kasım 1917'de açıklanan ve bir Yahudi vatani oluşturulmasını öngören Balfour Deklarasyonu'nun maksadı da, kanalın emniyeti için stratejik öneme sahip olan Filistin bölgesinin kontrolünü sağlamaktı.³⁷⁹

İngiltere, Süveyş Kanalı'nın emniyeti için Suriye bölgesini de kontrol altına almak istiyordu. Fakat 16 Mayıs 1916'da imzalanan Sykes-Picot Anlaşması'na göre Suriye kıyıları ile Orta ve Güney Anadolu'nun büyük bir bölümü Fransızlara veriliyordu. Ayrıca; Şam, Hama, Humus, Halep ve Musul'u kapsayan bölge de Fransız nüfuzu altına bırakılıyordu. Bu sebeple İngiltere, bir süredir bu anlaşmanın içeriğinde değişiklik yapılması ve Suriye'de Fransız egemenliği yerine kendi kontrolü altında bağımsız bir Arap devleti kurulması yönünde çalışmalara başlamıştı.³⁸⁰

Üçüncü önemli konu ise petrol bölgelerinin kontrol altına alınmasıydı. Çünkü birçok devlet gibi İngiltere de, savaş gemilerinin tamamına yakınına yakınına petrole çalışır hale getirmişti.³⁸¹ Deniz üstünlüğüne dayanan İngiliz dünya hâkimiyeti stratejisinin sürdürülebilmesi için petrol kaynaklarının İngiltere'nin kontrolünde olması hayati bir önem taşıyordu. Ayrıca, petrole çalışan motorlu araçların yaygınlaşması, petrolü ekonomik açıdan da değerli bir hammadde haline getirmişti.

Bu yüzden İngiliz hükümeti, 1918 yılının Ekim ayı ortasında Irak'taki birliklerine Sykes-Picot Anlaşması'na göre Fransızlara bırakılan Musul bölgesinin işgal edilmesi emrini verdi.³⁸² Petrol kaynakları sebebiyle İngilizlerin diğer önemli bir hedefi de Bakü'yü. Çünkü Bakü, Rus petrol

³⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. H. Bayur, a.g.e., s. 156.

³⁷⁸ M. S. Neiberg, a.g.m., s. 341.

³⁷⁹ Balfour Deklarasyonu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye (1908-1938)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2004, s. 296-299.

³⁸⁰ Sykes-Picot Anlaşması hakkında geniş bilgi için bkz. A.g.e., s. 218-219.

³⁸¹ J. Black, a.g.e., s. 405.

³⁸² J. Barr, a.g.e., s. 75.

üretiminin %83'ünün üretildiği bir bölgeydi. Ayrıca, Bakü'ye sahip olmak, Hindistan ve Afganistan'a etki etmek açısından da önemliydi.³⁸³

İngiltere'nin, bu amaçlarına ulaşmak için Osmanlı İmparatorluğu'nu bir an önce kontrol altına alması ve kendi çıkarlarına göre şekillendirmesi gerekiyordu. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere'nin Doğu'daki sömürgelerine giden deniz ve kara yolları üzerindeki stratejik bir bölgede bulunuyordu.

Ayrıca, İngiltere dünyada en fazla Müslümanı yönetimi altında bulduran ülkeydi ve padişah aynı zamanda Müslümanların halifesi olduğundan, İngiliz yönetimindeki Müslümanlar üzerinde etkili olabilirdi. Zaten Osmanlı İmparatorluğu, savaş sırasındaki cihad ilanı ve kazandığı muharebelerle İngiltere'nin sömürgelerdeki itibarını sarsmıştı. Bu nedenle bir an önce ve ezici bir şekilde cezalandırılmalıydı.³⁸⁴

Osmanlı İmparatorluğu kontrol altına alındıktan sonra Rusya'daki Bolşevik rejimin ortadan kaldırılması veya hiç olmazsa Rusya'nın merkezi topraklarında sınırlandırılması gerekiyordu. Çünkü Bolşevik akımının Avrupa'ya ve Doğu'daki sömürgelere doğru yayılması, İngiltere'yi telaşlandıracak boyutlara ulaşmıştı.

İngilizler için diğer bir önemli husus da Karadeniz sahillerinde bulunan Almanların buradan uzaklaştırılmasıydı.³⁸⁵ Sivastopol deniz üssü de dâhil olmak üzere Rusya'nın Karadeniz sahillerinin büyük bir bölümü Almanların kontrolü altındaydı. Bu bölgelerden Boğazlara yönelik olarak taarruz edebilirlerdi.³⁸⁶ Bolşeviklerle işbirliği içine girerek Orta Asya ile Kafkasya üzerinden Hindistan ve Ortadoğu bölgelerine de saldırabilirlerdi.

Bu sebeple İngiltere, Kafkasya'daki Türk birliklerini bir an önce bölgeden çıkarmak, Alman ordularını Gürcistan'dan ve Karadeniz'den uzaklaştırmak, Bolşevik rejimin Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya'ya hâkim olmasını önlemek ve böylece İran, Irak ve Hindistan etrafında geniş bir emniyet sahası oluşturmak istiyordu. İngilizler bu maksatla daha savaş sona ermeden Kafkasya ve İran'daki Ermeni, Nasturi, Keldani ve Asurilerden birlikler oluşturarak bunları eski Rus ordusu kalıntılarıyla takviye etmek ve Bolşevik rejimiyle mücadeleye sevk etmek için çalışmalara başlamışlardı.³⁸⁷

³⁸³ Barış Metin, "1917 Bolşevik İhtilali Sonrasında Güney Azerbaycan Bölgesinde Askerî ve Siyasî Mücadeleler", **On Birinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri II (Sunulmayan Bildiriler)**, XVIII. Yüzyıldan Günümüze Orta Doğu'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri (04-05 Nisan 2007-İstanbul), ATASE Yayınları, Ankara, 2008, s. 131.

³⁸⁴ Kamil Günel, **Coğrafyanın Siyasal Gücü**, Çantay Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1997, s. 5-6; Ayrıca bkz. İsmail Özçelik, **Millî Mücadelede Güney Cephesi, Urfa**, ATAM Yayınları, Ankara, 2003, s. 59; İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili Yunan Belgeleri**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1986, s. 16.

³⁸⁵ N. Yüceer, a.g.e., s. 68.

³⁸⁶ R. Orbay, a.g.e., s. 142.

³⁸⁷ N. Yüceer, a.g.e., s. 68.

Bununla birlikte, Kafkasya'da işbirliği için en önemli unsur olarak Ermenileri görüyorlardı. Çünkü Kafkasya ve Anadolu topraklarında oluşturulacak büyük bir Ermenistan, İngilizlerle Ruslar ve Türkler arasında bir tampon olabilir ve Osmanlı İmparatorluğu'nun İran, Kafkasya, Orta Asya ve Hint Yarımadası'ndaki Müslümanlarla fiziki temasını kesebilirdi. Musul'un korunması için tampon olarak bir de Kürdistan kurulması planlanıyordu.³⁸⁸

Rusların, Boğazlar ve Ege Denizi yoluyla Akdeniz'e inmesine karşı bir tampon olarak da denizci bir ulus olan Yunanlıların kullanılması planlanıyordu.³⁸⁹ İngiltere'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından Doğu Akdeniz'in güvenliği için de yeni bir ortağa ihtiyacı vardı. Bu bölgede oluşabilecek boşluğu Fransa'nın değil Yunanistan'ın doldurmasını istiyor ve bunun için güçlendirilmiş bir Yunanistan'a ihtiyaç olduğunu düşünüyordu.

Yunanistan, İngiliz donanmasına limanlar ve uçaklarına havaalanları sağlayabilirdi.³⁹⁰ Yunanistan, Akdeniz'de İngilizlerle rekabet içine girebilecek İtalya'nın dengelenmesi için de önemliydi. Bu sebeple İngiliz başbakanı, Yunanistan'ı Doğu Akdeniz'deki en uygun müttefik olarak görüyor ve İtalya'yı Batı Anadolu'dan uzak tutmaya çalışıyordu.³⁹¹

İngiltere'den sonra İtilaf Devletlerinin ikinci büyük gücü olan Fransa, I. Dünya Savaşı'ndan en fazla zarar gören ülkeydi. Çünkü Almanlar, daha ilk saldırılarında Fransa'nın kömür ve demir yataklarının çoğunun bulunduğu ve Fransa topraklarının onda biri kadar olan bir bölgeyi ele geçirmişlerdi.³⁹² Ayrıca, İtilaf Devletleri ordularıyla Almanlar arasındaki muharebeler Fransa topraklarında gerçekleşmiş ve bu muharebeler sebebiyle ülkenin önemli bir bölümü harap olmuştu.

Bunlara savaşın uzun ve masraflı olması da eklenince, Fransa ekonomisi tükenme noktasına gelmişti. Masrafların artmasının en büyük sebeplerinden biri, aşırı cephane tüketimiydi.³⁹³ Öte yandan, savaş sırasında ordunun çok fazla büyümesi de lojistik ihtiyaçlar için büyük miktarda para sarf edilmesine sebep olmuştu.³⁹⁴

Sanayisini artan savaş ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde dönüştüren Fransa, savaş boyunca günlük yaşamda kullanılan bazı tüketim maddelerini dışarıdan ithal etmek zorunda kaldı. Artan

³⁸⁸ O. Olcay, a.g.e., s. XII-XIII; İ. Öztoprak, Yunan Belgeleri..., s. 17; P. C. Helmreich, a.g.e., s. 13; İngiltere, daha I. Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli anlaşmalarda bile kendi kontrolü altına girecek Ortadoğu toprakları ile Rusya arasında Ermenistan ve Kürdistan gibi devletler kurularak Rusya ile sınır komşusu olmamak için gayret göstermiştir. Bkz. M. D. Kılınçkaya, a.g.e., s. 83.

³⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. H. Bayur, a.g.e., s. 157.

³⁹⁰ M. Macmillan, a.g.e., s. 348.

³⁹¹ George W. Gawrych, **Genç Atatürk, Osmanlı Zabitinden Türk Devlet Adamına**, Çev.: Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 96; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev.: Cemal Köprülü, TTK Basımevi, 3. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara, 2011, s. 70; Bu konu ile ilgili bir değerlendirme için bkz. H. Bayur, a.g.e., s. 157-159.

³⁹² T. M. Kane and D. J. Lonsdale, a.g.e., s. 116.

³⁹³ Cephane tüketimi hakkında geniş bilgi için bkz. J. Keegan, a.g.e., s. 387.

³⁹⁴ G. Alpar, a.g.e., s. 302.

ithalat ve savaş harcamaları sebebiyle Fransa ekonomisi, savaşın başlangıcından itibaren zorlanmaya başladı. Yüksek harcamaları karşılayabilmek için İngiltere'yle benzer yöntemlere başvurulunca, ekonomik krizle birlikte finansal krizler de yaşanmaya başlandı. Bu durum ülkede iç huzursuzlukları körükledi. Bunun sonucunda 1917'de 294.000 işçi greve giderken savaşın sona erdiği 1918 yılında bile bu sayı 176.000 gibi yüksek bir düzeydeydi.³⁹⁵

Fransa, insan kaynakları açısından da İtilaf Devletleri içinde en büyük kayba uğrayan ülkeydi. 40 milyonluk nüfusu olan Fransa'nın, savaş boyunca 1.700 000 askeri ölmüştü.³⁹⁶ Verilen ağır zayıat sebebiyle savaş sırasında asker temin etmekte zorlandığından sömürgelerden de asker almış ancak yine de Ortadoğu'daki askerî harekâta iştirak etmek için yeterli birlik ayıramamıştı. Savaştan sonra da birliklerinin çoğunu Almanya'ya karşı ankarasında tutacağı ve Osmanlı İmparatorluğu'na yeterli birlik tahsis edemeyeceği anlaşılıyordu.

Hâlbuki Fransız yatırımlarının önemli bir kısmı Suriye, Lübnan ve Çukurova bölgelerinde bulunduğu için Fransızlar bu bölgeleri ele geçirmek istiyordu.³⁹⁷ Fransa için Suriye ve Çukurova, tarım potansiyeli açısından da önemliydi. Fransa, sanayisinin pamuğa ihtiyacı vardı. Bu sebeple, Adana bölgesindeki ovaları ele geçirerek pamuk ihtiyacını buralardan karşılamak istiyordu. Ayrıca, Ergani bölgesindeki bakır madenlerini ve İran'la yapacağı ticareti de ekonomisini onarmak için önemli bir kaynak olarak görüyordu.³⁹⁸

Fransa'nın Suriye üzerindeki emellerinin psikolojik ve tarihi temelleri de vardı. Haçlı Seferleri sırasında bazı Fransız şövalyeleri Suriye'de krallıklar kurduklarından Fransa'nın uzun süreden beri bölge ile irtibatı vardı.³⁹⁹ Ancak Fransızların, diğer Osmanlı topraklarına da asker göndermeleri gerekiyordu. Çünkü 1876'dan sonra Osmanlı İmparatorluğu temerrüde düşünce, İngiliz yatırımcıların çoğu ülke dışına çıkarken onların yerini Fransızlar almıştı.⁴⁰⁰ 1914 yılı itibarıyla Osmanlı'da yabancı sermayenin yaklaşık %45'i ve dış borçların %60'ı Fransızlara aitti. Bu sebeple Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamasını istiyordu.⁴⁰¹

Fransa için padişahın halife olması da o kadar önemli değildi. Çünkü Fransızların İngilizler kadar çok Müslüman tebaası yoktu. Fransa, halifeliğin etkisinden ziyade Arap milliyetçiliğini kendisi için daha tehlikeli görüyor, İngilizlerin Arap milliyetçiliğini körüklemesinden ve Şerif

³⁹⁵ Geniş bilgi için bkz. H. Bayur, a.g.e., s. 119; Ayrıca bkz. J. Barr, a.g.e., s. 82.

³⁹⁶ J. Keegan, a.g.e., s. 451; Krş. G. Parker, a.g.e., s. 342; Krş. G. Alpar, a.g.e., s. 301; Krş. Z. Sarıhan, a.g.e., s. 3; Krş. J. Black, a.g.e., s. 403.

³⁹⁷ İ. Özçelik, a.g.e., s. 59-60; Ayrıca bkz. O. Olcay, a.g.e., s. XIII-XIV.

³⁹⁸ **Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.; 1, Türk İstiklal Harbi C.4, Güney Cephesi**, Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966, s. 10-11; İ. Öztoprak, Yunan Belgeleri..., s. 18.

³⁹⁹ Ö. O. Umar, a.g.e., s. 349.

⁴⁰⁰ J. Barr, a.g.e., s. 19.

⁴⁰¹ Ö. O. Umar, a.g.e., s. 351.

Hüseyin'in etkisinin Kuzey Afrika'ya sıçramasından endişe ediyordu.⁴⁰² Ayrıca İngiltere'nin, gizli anlaşmalarla Fransa'ya verilen bölgelerde kukla Arap devletleri kurularak bu bölgeleri kendi kontrolü altına almaya çalıştığından şüpheleniyordu. Fransa, İngiliz çıkarlarına hizmet edeceğini düşündüğü Yahudi devletinin kurulmasına da karşıydı.⁴⁰³

Fransa'nın İngiltere ile Almanya ve Rusya konusunda da fikir ayrılıkları vardı. İngiltere'nin aksine Fransa, Almanya'nın bir daha kendisi için tehdit teşkil edemeyecek şekilde zayıflatılmasını istiyordu. Rusya konusunda ise, İngiltere Bolşevik rejimin etki alanının sınırlandırılması ile de yetinebilecek gibi görünürken, Fransa rejimin yıkılmasından yanaydı. Çünkü Rusya'da en çok yatırım yapan kesim Fransız özel sermayesiydi ve Bolşevik devrimin ardından Fransa bu yatırımlarını kaybetmişti.⁴⁰⁴

Mondros Mütarekesi imzalandığı günlerde bu İngiliz-Fransız anlaşmazlığı daha açık bir şekilde ortaya çıktı. Makedonya'da Bulgar savunması yarıldığında, İngilizlerle Fransızlar bu bölgedeki birliklerin nasıl ve kimin komutasında hareket edeceği konusunda anlaşmazlık yaşadılar. Bulgarlarla ateşkes anlaşması Fransız General D'Esperey tarafından İtalyan ve İngilizlere danışılmadan imzalandı. İngilizler de, Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan ateşkes anlaşmasını tek başına imzaladılar.⁴⁰⁵

Fransa'nın ardından İtilaf Devletlerinin üçüncü büyük gücü olan İtalya, daha savaşa katıldığı ilk günlerde Avusturya-Macaristan ordusuna karşı yaptığı muharebelerde çok ağır zayıyat vermiş, 1917 yılının Ekim ayında ise çöküşün eşiğine gelmişti.⁴⁰⁶ Ayrıca, topraklarının bir kısmı işgal edilen İtalya, savaşın yıkıcı etkilerinden çok büyük zarar görmüştü. Bu sebeple savaş, insan gücü ve ekonomi açısından İtalya'yı çökme noktasına getirmişti.

İtalya, üç büyük İtilaf Devleti arasında en az nüfusa ve ekonomik güce sahip olan ülkeydi. İngiltere ve Fransa gibi çok sayıda sömürgesi olmadığı gibi sanayisi de zayıftı. 36 milyonluk nüfusunun 600 000'ini yitiren İtalya'da,⁴⁰⁷ Ağustos 1917'de bazı askerî birliklerde isyan çıkmış ve bu isyanlar ancak zor kullanarak bastırılabilmişti.

İtalya'nın savaş sırasında harcadığı para, devletin 1861-1915 yılları arasındaki 54 yılda harcadığı paranın iki katından fazlaydı. Bu aşırı harcamalar sebebiyle ülke ekonomisi

⁴⁰² J. Barr, a.g.e., s. 49-50.

⁴⁰³ Ö. O. Umar, a.g.e., s. 352.

⁴⁰⁴ Rusya'daki yabancı sermaye hakkında geniş bilgi için bkz. Nimet Akdes Kurat, **Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara, 2010, s. 373-374.

⁴⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. D. Fromkin, a.g.e., s. 307-314; Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2001, s. 28; Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi, C. 3, 1914-1918 Genel Savaşı, Ks. 4, Savaşın Sonu**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 728-739; Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da, (1919-1921), C. 1**, TTK Basımevi, Ankara, 1959, s. 5; P. C. Helmreich, a.g.e., s. 3-5; A.F.Türkgeldi, a.g.e., s. 25.

⁴⁰⁶ G. Parker, a.g.e., s. 333-334.

⁴⁰⁷ J. Keegan, a.g.e., s. 451; K. Robbins, a.g.e., s. 147.

çökmüş,⁴⁰⁸ 1914-18 yılları arasında enflasyon yüzde 300, borç yüzde 500 artmıştı. Bunun etkisiyle, ülkede siyasi karışıklıklar ortaya çıktı.⁴⁰⁹ Bu tükenmiş haliyle İtalya, gizli anlaşmalarla kendisine verilmiş olan toprakları işgal etmek için yeterli kaynak ve askerî birlik tahsis edebilecek gibi görünmüyordu.

Bununla birlikte, İzmir, Konya ve Antalya'yı kapsayan Güneybatı Anadolu bölgesini işgal etmeyi planlıyordu ve bu bölgeye ülkesindeki fazla nüfusu yerleştirmeyi düşünüyordu.⁴¹⁰ İtalyanların Rodos ve 12 Ada'da askerî birlikleri bulunuyor ve egemenliklerini bu adalardan Anadolu'ya yaymak için hazırlık yapıyorlardı. Fakat savaş sırasında İzmir için Yunanlılar da hak talep ettiğinden, bunu destekleyen İngiltere ve Fransa ile İtalya arasında anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başlamıştı.⁴¹¹

Savaşa İtilaf Devletleri yanında katılmış ve bir süredir savaş dışı kalmış iki küçük Balkan devleti olan Romanya ve Sırbistan, oldukça yıpranmış durumdaydı. Romenler askerlerinin yüzde yirmi beşini, Sırlar yüzde kırkını kaybetmişlerdi.⁴¹² Her iki ülke de ekonomik açıdan çökmüş bir haldeydi. Ayrıca, Romanya'nın bir kısmı ve Sırbistan'ın tamamı işgal edilmişti.

Diğer bir Balkan ülkesi olan Yunanistan ise, savaş başladıktan sonra uzun süre iç siyasi mücadelelerle uğraştığından, savaşa ancak 2 Temmuz 1917'de katılabiliyordu.⁴¹³ Sadece Makedonya Cephesi'nde meydana gelen muharebelere bir kolordu ile katılan Yunanistan, İtilaf Devletleri arasında savaştan en az zarar gören ülkeldi.⁴¹⁴ Çanakkale Muharebeleri sırasında çıkarma harekâtına katılmak istemiş ancak Yunanlıların Megola İdea fikrini bilen ve Yunanistan'ın Ege Denizi'nde genişlemesini istemeyen Rusya, buna karşı çıkmıştı. Ancak Bolşevik Devrimi'nin ardından, Yunanistan için Rusya engeli ortadan kalkmıştı.

Bu sebeple, 1910 yılında iktidara gelen ve Balkan Savaşları sonucunda Yunanistan'ı bir misli büyüten Başbakan Venizelos, Rusya'nın sahneden çekilmiş, Balkan ülkelerinin yıpranmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmak üzere olmasının Yunanistan için büyük bir fırsat olduğunu düşünüyor ve Yunanistan'ı bir misli daha büyütmek istiyordu.⁴¹⁵

Bunun için, Anadolu'nun batı kıyılarını ve tüm Trakya'yı Yunanistan'a ilhak etmeyi planlıyordu.⁴¹⁶ Bu büyük idealleri ve savaştan yıpranmamış haliyle Yunanistan, Osmanlı

⁴⁰⁸ G. Alpar, a.g.e., s. 302.

⁴⁰⁹ J. Black, a.g.e., s. 414.

⁴¹⁰ İ. Öztoprak, Yunan Belgeleri..., s. 19; Ayrıca bkz. O. Olcay, a.g.e., s. XIV.

⁴¹¹ O. Olcay, a.g.e., s. xxxv-xxxvi; T. Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, C. 1, s. 2-3.

⁴¹² G. Parker, a.g.e., s. 343.

⁴¹³ H. Strachan, a.g.e., s. 352; Krş. M. M. Hatipoğlu, a.g.e., s.72.

⁴¹⁴ TİH, C. 2, Ks. 1, s. 14.

⁴¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Dimitri Kitsikis, **Yunan Propagandası**, Meydan Neşriyat, İstanbul, s. 21-24; Ayrıca bkz. M. M. Hatipoğlu, a.g.e., s. 59; Tefik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. 1, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 120; İ. Öztoprak, Yunan Belgeleri..., s. 19.

⁴¹⁶ O. Olcay, a.g.e., s. XIV-XV.

İmparatorluğu için büyük sorunlara sebep olacak gibi görünüyordu. Fakat Yunanistan, nüfusu oldukça az ve ekonomik kaynakları kısıtlı olduğundan, bu hedeflerini yalnız başına gerçekleştirebilecek güce sahip değildi.

Yunanistan'ın yüzölçümü 122.000 kilometre kare, nüfusu ise 4.817.000 kişiydi. Bu nüfusun 400.000 kadarı Türk ve Arnavut Müslümanlardan oluşuyordu. Kara sınırları 791 kilometre olan Yunanistan, savaş durumunda en fazla 350.000 kişiyi seferber edebilirdi. Fakat geniş sınırları sebebiyle, bir seferberlik durumunda Osmanlı topraklarına bu miktardan çok daha az asker gönderebilirdi. Bu askerleri uzun süre seferi durumda tutması ise oldukça zordu.⁴¹⁷

Üstelik Venizelos da 1910-1914 yılları arasındaki popüler başbakan değildi. 1914'te tarafsızlık politikasını savunan Kral ile Venizelos'un arası açılmış, bunun üzerine Venizelos, İtilaf Devletlerinin yardımıyla Kral'ın ülkeyi terk etmesini sağlamış, ancak ülkenin kralcılar ve Venizalistler diye ikiye ayrılmasına sebep olmuştu.⁴¹⁸

Yunanistan gibi savaştan çok az zarar gören diğer bir devlet de ABD'ydı. I. Dünya Savaşı, savaşa katılan ülkeleri tam bir yıkım içine sokarken ABD bu yıkımdan etkilenmemiş, aksine güçlenerek çıkmıştı.⁴¹⁹ Amerika'nın güçlenmesi ise İngiltere'yi endişelendiriyordu. Çünkü savaş öncesinde Londra dünyanın finans merkezi ve Sterlin en çok kullanılan para birimiydi. Fakat iç savaştan beri Gayri Safi Millî Hâsıla (GSMH)'sı yedi kat büyüyen ABD, daha da güçlenerek bu durumu değiştirmeye başlamıştı.

ABD, savaştan önce dünya altın rezervinin %19'unu elinde bulunduruyordu. Savaş başlar başlamaz artan ihracatla birlikte, dünya altın rezervinin %16'sı daha ödeme olarak ABD'ye aktı ve ABD altın stokunu %88 oranında artırdı. Ayrıca, Avrupa devletleri savaşın daha ilk senesinde ABD'ye 2 Milyar Dolar tahvil sattılar ve 2,4 Milyar Dolar borç para aldılar. Böylece ABD, tarihinde ilk defa kredi veren bir ülke konumuna yükseldi. Savaş sonunda, ABD'nin verdiği borç miktarı 10 Milyar Dolara ulaştı ve İngiltere'nin para piyasalarındaki hâkim pozisyonu ABD'nin eline geçti.

Bununla birlikte savaş, ABD ekonomisi üzerinde de bazı etkiler yarattı. ABD, savaşın sonuna doğru her ay, GSMH'nin %32'sine tekabül eden 2 Milyar Dolar harcıyordu. Fakat bu durum, ekonomiye ağır bir zarar vermedi. Çünkü artan ihracatı ve canlanan üretimi sebebiyle güçlenen ekonomisi sayesinde ihtiyaçlarını kendi kaynakları ile karşılayabildi.⁴²⁰ ABD'nin, savaş

⁴¹⁷ Alexander Anastasius Pallis, **Yunanlıların Anadolu Macerası, (1915-1922)**, Çev.: Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1997, s. 47.

⁴¹⁸ TİH, C. 2, Ks. 1, s. 7.

⁴¹⁹ Geniş bilgi için bkz. J. Black, a.g.e., s. 407-408.

⁴²⁰ Geniş bilgi için bkz. J. Lacey, a.g.e., s. 56-63.

sırasındaki zayıfları da müttefiklerine göre oldukça düşük bir oran olan yüzde beşin altındaydı.⁴²¹

Savaş, dünyanın en büyük gücü durumundaki İngiliz İmparatorluğu'nu bu konumunu koruyamayacak kadar yıprattığından, ABD dünyanın en önemli gücü haline gelmiş gibi görünüyordu. Yapılacak diplomatik ve askerî girişimler, bu durumu daha da kuvvetlendirebilirdi. Fakat ABD yönetiminin de önemli bir sorunu vardı. ABD kamuoyunun, Avrupa devletlerinin dünyayı paylaşma kavgasından başka bir şey olmadığını düşündüğü savaşa ve yapılacak barış görüşmelerine ilgisi çok azdı.

ABD, Anadolu'da Türklerin çoğunluğu oluşturduğu bölgelerin Türklerin elinde kalması ve diğer etnik grupların (Arap, Ermeni vb.) çoğunlukta olduğu bölgelerin Osmanlı İmparatorluğundan ayrılmasını savunuyordu.⁴²² ABD, I. Dünya Savaşı'na girerken Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmamış ancak Osmanlı İmparatorluğu Almanların baskısı ile 20 Nisan 1917'de ABD ile diplomatik ilişkilerini kesmişti. Buna rağmen, Osmanlı topraklarındaki Amerikan okullarına ve kurumlarına dokunulmamıştı.

ABD'nin üzerinde durduğu en önemli konu, Osmanlı topraklarındaki bu ayrıcalıklarının devamını sağlamaktı. Bu haliyle ABD, Ortadoğu ve Yakındoğu topraklarında gözü olmayan tek ülke gibi görünüyordu. Bu durum, bazı Osmanlı aydınlarının gözünde, onu en güvenilir devlet haline getirmişti.⁴²³

2.1.2. İttifak Devletlerin Durumu

I. Dünya Savaşı, kaynakları İtilaf Devletlerine göre daha kısıtlı olan İttifak Devletleri üzerinde daha yıkıcı etkiler yarattı. Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ekonomik yıkım ve insan kayıpları sebebiyle savaşın sonlarına doğru çöküşün eşiğine geldi.⁴²⁴ Bunun sonucunda, Ocak 1918'de Budapeşte ve Viyana'da büyük grevler yapıldı. Bu grevlerin ardından Berlin'de ortaya çıkan grev diğer Alman şehirlerine de sıçradı.⁴²⁵ Almanya ve Avusturya donanmalarında, Haziran ayında İtalya'daki başarısızlığın ardından da Avusturya ordusunda toplu firarlar isyanlar ortaya çıktı.⁴²⁶

⁴²¹ G. Parker, a.g.e., s. 343.

⁴²² O. Olcay, a.g.e., s. xv.

⁴²³ Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, TTK Basımevi, Ankara, 2004, s. 2-3.

⁴²⁴ G. Alpar, a.g.e., s. 302.

⁴²⁵ E. H. Carr, a.g.e., s. 44.

⁴²⁶ J. Black, a.g.e., s. 413.

Bununla birlikte, Alman orduları Doğu Avrupa ve Balkanların büyük bir bölümünü ele geçirmiş durumdaydı. Fakat oldukça geniş bir alana dağılan bu birlikler; Makedonya, İtalya ve Fransa'daki duruma müdahale edemeyecek kadar uzaktaydı. Ayrıca, firarlar ve verilen ağır kayıplar sebebiyle Alman ve Avusturya-Macaristan orduları hızla eriyordu. Savaş süresince; Almanya 2 milyon,⁴²⁷ Avusturya 1,106.000 asker kaybetmişti.⁴²⁸ Bulgaristan ise askerlerinin yüzde yirmi beşini kaybetmişti.⁴²⁹

Savaşın ortaya çıkardığı bu yıpranma, sosyalist hareketlerle ayrılıkçı milliyetçi hareketlerin güçlenmesine sebep oldu. Bu hareketlerden en çok etkilenen ülke Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ydu. Macarlar ve Slav kökenli halklardaki milliyetçi akımlar, savaşın sonuna doğru ülke bütünlüğünü tehdit eder hale geldi. Avusturya-Macaristan'ın 5 Ekim 1918'de ateşkes için gönderdiği notaya Wilson'un 21 Ekim'de verdiği cevap ise Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun sonunun yaklaştığını gösteriyordu.

Çünkü Wilson, verilen notayı reddediyor ve barış temeli olarak milletler için muhtariyeti kabul edemeyeceğini söylüyordu. Zaten Polonyalılar 15 Ekim'de Varşova'da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Wilson'un cevabının ardından Çekoslovaklar 28 Ekim'de Prag'da, Macarlar ise Mondros Mütarekesi imzalandıktan iki gün sonra Budapeşte'de bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Savaşın, İttifak Devletlerinde yarattığı diğer önemli bir sonuç da Rusya'nın ardından bu devletlerde de kralların düşmesi ve yeni rejimlerinin ortaya çıkmasıydı. Bunda da Wilson'un ateşkes isteklerine verdiği cevapların önemli bir etkisi vardı. Çünkü Wilson, Alman hükümetinin 4 Ekim 1918'de gönderdiği ateşkes isteğine 9 Ekim'de, ancak demokratik bir hükümetle barış görüşmeleri yapılabileceği cevabını verdi. 23 Ekim'de de, Almanlarla barış görüşmelerinin şimdiye kadar iş başında olanlarla değil, halkın gerçek temsilcileriyle yapılacağını açıkladı.

Bu ifadeler, Almanya'yı ihtilale teşvik etmek demektir. Nitekim 3 Kasım'da Kiel Limanı'ndaki Alman donanmasında isyan çıktı ve bu isyan diğer limanlara da yayıldı. Berlin'de ise, sosyalistler cumhuriyet ilan etmeye hazırlanıyordu. Bunun üzerine başbakan, ona sormaya bile gerek duymadan 9 Kasım'da İmparator'un istifa ettiğini açıkladı. Almanya'da cumhuriyet ilan edildi ve İmparator Hollanda'ya sığındı.⁴³⁰

⁴²⁷ G. Parker, a.g.e., s. 342.

⁴²⁸ J. Black, a.g.e., s. 403.

⁴²⁹ G. Parker, a.g.e., s. 343.

⁴³⁰ TİH, C. 1, s. 24-27; Ayrıca bkz. Z. Sarıhan, a.g.e., s. 9; Ş. S. Aydemir, Tek Adam, C. 1, s. 333; A.F.Türkgeldi, a.g.e., s. 17-22.

2.1.3. Rusya'nın Durumu

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Rusya'da, Bolşevik rejim tülkeye hâkim olmak için yoğun bir mücadele içindeydi. Bu sırada, Çarlık Rusya'sı orduları dağılmış ve bazı generaller rejime karşı harekete geçmek için Beyaz Ordu ismiyle düzenli birlikler oluşturmaya çalışıyordu. Bolşeviklerin elindeki tek güvenilir askerî güç 1917'de Petrograd'ta kurulan ve silahlandırılmış işçilerden oluşan Kızıl Muhafızlar'dı. Kızıl Muhafızlar bir ordu değil, bir milis birliğiydi. Çünkü Marksist teori klasik ordulara karşıydı. Fakat karşı karşıya gelinen tehditler, düzenli bir ordu kurulmasını zorunlu hale getirmişti.

Bu sebeple Ocak 1918'de Kızıl Ordu'nun kurulmasına karar verildi ve 22 Şubat'ta yayınlanan bir bildiriyle asker toplanmaya başlandı.⁴³¹ Çarlık ordusunun subayları ile görüşülerek bir kısmının Kızıl Ordu'ya katılması sağlandı. Böylece, Nisan ayında Kızıl Ordu'nun personel mevcudu 196 bin kişiye ulaştı.⁴³² Bunun üzerine İtilaf Devletleri, Kızıl Ordu'yu dağıtmak, rejimi devirmek ve Rusya'nın tekrar savaşa katılmasını sağlamak amacıyla harekete geçtiler.

İlk olarak Nisan 1918'de Japonlar Vladivostok'a çıkarma yaptılar.⁴³³ Mayıs ayında, Rusya'da bulunan Çekoslovak Lejyonu isyan etti ve Trans Sibiryaya demiryolunu ele geçirdi.⁴³⁴ Haziran sonlarında İngilizler Murmansk'a, Ağustos başlarında ise İngiliz ve Fransızlar Arhangelsk'e asker çıkardılar. ABD birlikleri de Ağustos ayında Kuzey Rusya'da İngiliz ve Fransızlara, Vladivostok'ta ise Japonlara katıldılar. İtilaf Devletleri ayrıca, 1918 yazından itibaren muhalif gruplara yardım etmeye başladılar.⁴³⁵

Tehditler çok büyük ve geniş bir alana yayılmıştı, fakat Kızıl Ordu henüz bunlarla başa çıkamayacak kadar zayıftı. Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu ateşkes anlaşması imzalayınca, Rusya İtilaf Devletlerince tamamen kuşatılma tehdidi ile karşı karşıya kaldı. Bunun üzerine, bir Bolşevik devrimini tetiklemek için propaganda faaliyetlerinin Orta Avrupa'da yoğunlaştırılmasına ve ortaya çıkabilecek devrimlere destek olmak için üç milyon kişilik bir ordu kurulmasına karar verildi.⁴³⁶

Fakat iç çatışmalar içinde boğuşan Rusya'nın ekonomik durumu, kısa sürede böyle büyük bir ordu kurulmasını desteklemeyecek kadar kötüydü. Bolşevikler barış antlaşması imzaladıktan sonra, İtilaf Devletleri bütün yardımları kesmiş ve donanmaları ile Rus limanlarını ablukaya almışlardı. Almanlar zengin kömür rezervlerine sahip Ukrayna'yı işgal ettiğinden, kömür

⁴³¹ E. H. Carr, a.g.e., s. 64-67.

⁴³² M. T. Akad, 20. Yüzyıl Savaşları..., s. 129.

⁴³³ E. H. Carr, a.g.e., s. 69-82.

⁴³⁴ M. H. Caşın, a.g.e., s. 145.

⁴³⁵ E. H. Carr, a.g.e., s. 82, 89

⁴³⁶ A.g.e., s. 89-94.

sıkıntısı yaşıyordu. Kafkasya elden çıktığı için de petrol kıtlığı vardı. Bu sebeple sanayi üretimi durmuş ve şehirlerde açlık başlamıştı.⁴³⁷

Bu şartlar altında ayakta kalmaya çalışan Rusya'nın, mevcut tehditlerle başa çıkması oldukça zor görünüyordu. Bu sebeple, kendisine bazı müttefikler bulması gerekiyordu. Bu müttefiklerin askerî olarak çok güçlü olmasına da gerek yoktu. Kendisine yönelik İtilaf Devletleri tehditlerini meşgul edebilecek herhangi bir güç, Rusya için doğal bir müttefik olacaktı. En doğal müttefikler ise; savaştan mağlup olarak ayrılan İttifak Devletleri, bağımsızlık isteyen İngiliz ve Fransız sömürgelerinin halkları ve kapitalist ülkelerin kendi vatandaşlarından oluşan proletarya sınıfıydı.

2.1.4. Diğer Devletler ve Bölgelerin Durumu

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, Rusya'nın kontrolünden çıkmış olan Kafkasya'da da önemli gelişmeler yaşıyordu. Rusya'da çarlığı sona erdiren ilk devrimin ardından 17 Mart 1917'de Tiflis'te bir İşçi Temsilcileri Sovyeti, 19 Mart'ta ise Tiflis ve Bakü'de birer Asker Temsilcileri Sovyeti kurulmuştu. Rusya'daki Geçici Hükümet, 22 Mart 1917'de Kafkasya Genel Valiliği'ni lağvederek Maver-i Kafkasya Özel Komitesi'ni (Özokom) kurunca Kafkasya'da da Rusya'da olduğu gibi ikili iktidar ortaya çıktı.

Bunun üzerine bölgedeki halklar, bir yandan kendi millî teşkilatlarını kurmaya, bir yandan da kendilerine destek verecek devletler aramaya başladılar. Ermeniler Rusya ve İtilaf Devletlerine, Gürcüler Almanya'ya, Azerbaycan Türkleri ise Osmanlı İmparatorluğu'na yanaştılar.

26-28 Kasım 1917 tarihleri arasında yapılan seçimlerin ardından bir meclis oluşturuldu ve Maver-i Kafkasya Komiserliği ismiyle bir yürütme organı teşkil edildi. Bölgede yaşayan uluslar kendi idari, siyasi ve askerî yapılarını da geliştirmeye başladılar. Ermeni kökenli Kafkas Orduları Komutanı Yudenîç, Ermeni askerlerden oluşan bir ordu kurdu. Gürcüler de bir ordu teşkil ettiler ve 3 Aralık 1917'de Tiflis'te Gürcü Millî Meclisi'ni kurdular.⁴³⁸

Anadolu ve Kafkasya'daki Rus orduları ise Bolşevik rejime karşı olduklarından dayanaksız kaldılar.⁴³⁹ Bunun üzerine Osmanlı ordusu, ileri harekâta başladı. 23 Şubat 1918'de Tiflis'te Maver-i Kafkasya Seym'i ismiyle kurulan yasama meclisi bundan endişeye kapılarak

⁴³⁷ A. Rosenberg, a.g.e., s. 107-108.

⁴³⁸ Geniş bilgi için bkz. M. Sarı, a.g.e., s. 40-53.

⁴³⁹ D. Fromkin, a.g.e., s. 299-300.

Osmanlı İmparatorluğu'na başvurdu. Fakat 14 Mart'ta Trabzon'da başlayan görüşmelerden bir sonuç alınamadı.⁴⁴⁰

Seym, 22 Nisan 1918 gecesi Maveraya'yı Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan etti ve bunu 23 Nisan'da bir beyanname ile duyurdu. Osmanlı İmparatorluğu bu devleti hemen tanıdı. Kurulan bu bağımsız devletle Batum'da barış görüşmelerine başlandı fakat 11 Mayıs 1918'de başlayan bu görüşmelerden de bir sonuç alınamadı.

Bu görüşmeler sırasında kendi aralarında ortaya çıkan anlaşmazlıklar, her ulusu kendi bağımsızlığını ilan etmeye sevk etti. Gürcüler, 22 Mayıs'ta yaptıkları toplantıda bağımsızlıklarını ilan etmeye karar verdiler. 23 Mayıs'ta limanların kullanımı için Almanlarla anlaşma imzaladılar ve 25 Mayıs'ta üç bin Alman askeri Poti limanına çıktı.

Bu gelişmelerin ardından Maveraya'yı Kafkas Seym'i, 26 Mayıs 1918'de yapılan toplantıda kendini feshetti. Aynı gün Gürcü Millî Meclisi Yürütme Komitesi ülkenin bağımsızlığını ilan etti. 28 Mayıs'ta Azerbaycan ve 29 Mayıs'ta da Ermenistan bağımsızlık ilan etti. Bu üç devlet, 4 Haziran'da Osmanlı İmparatorluğu ile birer anlaşma imzaladı. Osmanlı İmparatorluğu, Şimali Kafkas heyeti ile de 8 Haziran'da bir dostluk anlaşması imzaladı.

Bu anlaşmaların ardından, Osmanlı İmparatorluğu, Mayıs ayında Gence'de kurmuş olduğu Kafkas İslam Ordusu'nu ileri harekete geçirerek 15 Eylül 1918'de Bakü'yü ve 6 Ekim'de Derbent'i aldı. Kuzey Kafkasya'daki Osmanlı birlikleri ise Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Petrovsk'a taarruz ediyordu.⁴⁴¹

Kafkasya'da bu gelişmeler yaşanırken; Rus orduları dağılmış ve yeni kurulan Ermeni ve Gürcü Devletleri oldukça zayıf durumdaydı. İran'daki İngiliz kuvvetleri de Osmanlı ordularına müdahale edemeyecek kadar zayıftı. Bu sebeple İngilizler, Osmanlı ordusunun Kafkasya'dan sonraki hedefinin Orta Asya olacağını düşünüyorlardı.

Orta Asya'da; Taşkent'te bir Bolşevik Sovyeti şehrin yönetimine hâkim olmuş, Buhara ve Hive'de ise Türkler bağımsızlıklarını ilan etmişti. Bu hanlıklar Osmanlılar ile ittifak kurabileceği için, İngilizler bu durumdan tedirgindi. Çünkü Afganistan'ın savaşçı kabilelerinin desteği sağlanarak buradan Hindistan'a saldırılar yapılabilir ve ortaya çıkacak çatışmaların etkisiyle İran ve Mezopotamya'da karışıklıklar çıkabilirdi.

İngilizleri çok korkutan diğer bir tehlike de Almanların Bolşeviklerle işbirliği içine girerek Kuzey Asya üzerinden Orta Asya'yı ele geçirmesi ve buradan Güney Asya istikametinde taarruz etmesiydi. Bu sebeple, bağımsızlığını ilan eden Türkistan Hükümeti yardım isteyince Meşhed

⁴⁴⁰ M. Sarı, a.g.e., s. 83-89.

⁴⁴¹ Geniş bilgi için bkz. A.g.e., s. 128-167.

bölgesinde bulunan General Maldelson derhal Türkistan'a gönderildi. Mandelson'un birlikleri, bölgede yaşayan Türklerin silahlı gruplarıyla birlikte Duşak, Kaakha ve Merv'de Bolşeviklerle çatışmalara tutuştular.

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada bölgedeki çatışmalar hala devam ediyordu. Bolşevikler gün geçtikçe daha da güçlendiğinden, İngiltere bu bölgede bir süre daha askerî birlikler bulduracak gibi görünüyordu.⁴⁴² Çünkü Bolşevikler Orta Asya'ya hâkim olursa, bu durum Hindistan'da istenmeyen gelişmelere sebep olabilirdi.

Zaten Hindistan ve Afganistan'da savaşın başından beri endişe verici bazı gelişmeler yaşanıyordu. Afgan Emiri'nin küçük kardeşi cihadı desteklemişti.⁴⁴³ Hindistan'ın Afganistan sınırındaki bazı kabileler İngiltere'ye sorun çıkarmış ve bu sebeple İngiltere dört tümenini savaş boyunca burada tutmak zorunda kalmıştı.

Öte yandan, Hindistan'daki Müslümanlar ve Hindular savaşın başından itibaren Hindistan'a özerklik ve öz yönetim hakkı tanınmasını istiyorlardı. Hatta hükümetin, üyeleri yerlilerden oluşan bir meclise karşı sorumlu olması için girişimde bulunmuşlar ve 1916 yılından itibaren Hindu ve Müslümanlar öz yönetim konusunda anlaşmışlardı. 1916'da Laknov'da yapılan Müslüman ve Hindu kongresinde ise, Hindistan'ın kendi kendine yönetilen ve diğer İngiliz dominyonları gibi kendi asker ve subaylarını kendi yetiştiren bir devlet olmasını isteyen bir tasarı hazırladılar.

Çanakkale ve Kut'ül Amare yenilgileri sebebiyle, Afganistan ve Hindistan'daki İngiltere karşıtı hareketler daha da güçlendi. Savaşın başında Müslümanların kutsal yerlerine saldırmayacaklarını açıklamalarına rağmen, İngilizlerin Ortadoğu'da yaptığı harekât ve Şerif Hüseyin'in isyan etmesi de bölgedeki Müslümanların tepkisini çekti. Nitekim Hindistan Müslüman Derneği, 27 Haziran 1916'da büyük bir miting düzenleyerek Şerif Hüseyin'i ve ona destek veren Arapları İslam'ın düşmanı ilan etti.

Endişeye kapılan İngilizler, 1917 yılından itibaren Hindistan'da öz yönetim kurumlarını genişlettiler ve Hindulara subay olma hakkı tanıdılar. Fakat ortaya çıkan bağımsızlık sürecinin bu tür tedbirlerle geriye döndürülmesi mümkün görünmüyordu. Çünkü savaş, İngiltere'yi zayıflatmış ve savaşa katılan çok sayıda Hintli savaşmayı öğrenmişti. Öte yandan, Wilson'un yayımladığı ilkeler ve Bolşeviklerin açıkladığı milletlerin kendi kaderlerini tayin hakkı tüm dünyada olduğu gibi Hindistan'da da bu yönde bir beklenti oluşturmuştu.

Hindistan'daki siyasi önderler de, bunun bilincinde olarak hareket ediyorlardı. 1918 yılında Gandhi'nin, askere katılmaları için Hindulara yaptığı çağrı bu durumun açık bir göstergesiydi.

⁴⁴² D. Fromkin, a.g.e., s. 301-304.

⁴⁴³ Ö. O. Umar, a.g.e., s. 256.

Gandi, İngiliz yönetiminin yaptığı kötülüklerin en büyüğünün bir ulusun silahsızlandırılması olduğunu, orduya katılmanın silahsızlandırmanın ortadan kalkması ve Hintlilerin silah kullanmayı öğrenmesi için çok büyük bir fırsat oluşunu söylüyordu. Bu durumda İngiltere, artık Hindu ve Müslüman askerlere güvenemezdi. Bu sebeple, savaş sonrasında Hindistan'da daha fazla İngiliz kökenli asker bulundurması gerekeceği anlaşıyordu.

Ortadoğu'da ise durum İngilizlerin lehine geliyor gibi görünüyordu. Çünkü 1916 yılından itibaren Şerif Hüseyin ve oğulları İngilizlerin yanında Osmanlılara karşı savaşmışlardı.⁴⁴⁴ Fakat Şerif Hüseyin ve oğulları, Araplar üzerinde İngilizlerin umduğu kadar etkili olamadılar. Arap kökenli askerlerin çoğu, Osmanlı Ordusu'nun son yenilgisine kadar sadakatle savaşmaya devam ettiler. Arap milliyetçiliğinin en yaygın olduğu Suriye'de bile, savaşın sonuna kadar genel bir isyan durumu ortaya çıkmadı.

Şerif Hüseyin'in, Ortadoğu'daki tüm Arapları isyana teşvik edememesinin bazı yapısal sebepleri vardı. Örneğin Suriyeliler ile Iraklılar sürekli olarak birbirleriyle didişiyorlardı. Bu iki grup, Şerif Hüseyin'in etrafındaki bedevilerle de hiçbir ortak noktaya sahip değildi. Bir ulus olmaktan çok uzak olan Araplar, sürekli olarak kendi aralarında kan davaları güdüyorlardı.⁴⁴⁵ Fransa ile yaşanan fikir ayrılıkları da göz önüne alındığında, İngilizlerin savaş sonrasında kurmayı düşündüğü Arap krallıklarının kurulması oldukça zor görünüyordu.⁴⁴⁶

Öte yandan, Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Hicaz, Asir ve Yemen gibi Ortadoğu topraklarının bir kısmı hala Osmanlı birliklerinin kontrolündeydi. Savaş sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer alan bu bölgelerdeki aşiretler, İngiliz egemenliğine girmek istemiyorlardı. Bu sebeple İngiltere'nin, savaş sonrasında Ortadoğu'da büyük miktarda askerî birlik bulundurmak zorunda kalacağı anlaşıyordu.

Aynı durum Bingazi ve Trablusgarp'taki İtalyanlar için de geçerliydi. Diğer Kuzey Afrika Müslümanları da halife ve Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu dikkatle takip ediyorlar ve Fransız hükümet temsilcileri nezdinde girişimlerde bulunuyorlardı.⁴⁴⁷ Mısır'da da önemli gelişmeler yaşanıyordu. Çünkü İngiltere, savaşın başında Mısır ordusunun savaşa sokulmayacağını açıklamış ancak daha sonra bu sözünü tutmamıştı. Aksine, Mısır'ın insan kaynaklarını sonuna kadar sömürmüştü. Mısır'dan asker toplamış, mevzi kazmak, su yolu ve demir yolu inşa etmek ve ikmal maddelerini taşımak gibi maksatlarla bir Mısırlı Çalışma ve Deveci Ordusu kurmuştu.

⁴⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. H. Bayur, a.g.e., s. 132-143.

⁴⁴⁵ J. Barr, a.g.e., s. 62.

⁴⁴⁶ Ö. O. Umar, a.g.e., s. 240-243.

⁴⁴⁷ TİH, C. 1, s. 55.

Savaşın sonuna kadar bu askerlerin 30.000'i öldü.⁴⁴⁸ İngiliz ordusu için gerekli yiyecek maddeleri Mısır'dan karşılandığından, savaş sırasında halk açlık çekti. Bu durumu protesto eden aydınlar ve ileri gelen kişiler tutuklandı veya sürgün edildi. Buna rağmen El-Hizbul Vatani (Milliyetçi Parti)'nin faaliyetleri, savaşın sonuna doğru İngilizleri rahatsız edecek seviyeye ulaştı.⁴⁴⁹ Bu gelişmelerden, savaş sonrasında İngiltere'nin Mısır'da da büyük bir askerî güç tutmak zorunda kalacağı anlaşılıyordu.

2.1.5. Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu

Osmanlı İmparatorluğu, daha I. Dünya Savaşı öncesinde ekonomik açıdan emperyalist devletlerin kontrolüne girmiş ve ağır siyasi baskılar karşısında direnemeyecek kadar zayıflamış durumdaydı. Demiryolları, deniz ulaştırması, kredi ve banka kuruluşları ile büyük kabul edilebilecek sanayi ve ticaret işletmelerinin tamamına yakını yabancı devletlerin elindeydi.

Fransız ve İngiliz sermayesi ile kurulmuş olan Osmanlı Bankası, kâğıt para basma tekeli elinde bulunduruyor ve gelir-gider işlemlerini denetliyordu. Dış borç 160 milyon altın lirayı aşmıştı. Borçların % 62,9'u Fransa'dan, % 22,3'ü İngiltere'den, % 13'ü ise Almanya'dan alınmıştı.⁴⁵⁰ Eski borçları tahsil etmek için kurulan Duyunu Umumiye İdaresi, bazı ürünlerin vergilerini bizzat topluyor ve borç taksitlerinden arta kalan parayı Osmanlı Devleti'ne veriyordu. Bu durum devlet gelirlerini azaltıyordu.⁴⁵¹

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada ise, Osmanlı İmparatorluğu ekonomi ve insan gücü açısından tamamen çökmüş durumdaydı. Çünkü I. Dünya Savaşı'na 22 milyon nüfus ve 1,7 milyon kilometre toprakla giren imparatorluğun elinde sadece 10 milyon civarında bir nüfus ve 700 bin kilometrekare kadar bir toprak kalmıştı.⁴⁵² Bu toprakların ve nüfusun çoğu Anadolu'da bulunuyordu. Böylece, Balkan Savaşı'ndan sonra doğuya kayan İmparatorluğun ağırlık merkezi artık Anadolu'da toplanmıştı.⁴⁵³

Fakat Anadolu'nun durumu hiç iç açıcı değildi. Osmanlı İmparatorluğu, savaş süresince 2.850.000 kişiyi askere almış ve bu askerlerin çoğu Anadolu'dan alınmıştı. Bunların 550.000 kadarı şehit olmuş, 340.000 kadarı hastalıktan ölmüş ve 900.000 kadarı da yaralanarak sakat

⁴⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. H. Bayur, a.g.e., s. 147.

⁴⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Ö. O. Umar, a.g.e., s. 218-256.

⁴⁵⁰ A. M. Samsutdinov, a.g.e., s. 9.

⁴⁵¹ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, ATAM Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2013, s. 113-116.

⁴⁵² G. W. Gawrych, a.g.e., s. 90.

⁴⁵³ J. Barr, a.g.e., s. 20.

kalmıştı. Ayrıca 100.000 asker kayıp ve 130.000 asker de esir olmuştu. Diğer yaralılarla birlikte toplam kayıp 2.170.000 kadardı.⁴⁵⁴

Anadolu'daki asker kaçağı miktarı, yarım milyon civarındaydı. Bunlar, ordudan kaçarken silah ve teçhizatlarını da beraberlerinde götürdüklerinden ve ceza alma korkusuyla evlerine gidemediklerinden dağlara sığınmışlar ve teşkilatlanarak çeteler kurmuşlardı. Bu çeteler, köylere ve kasabalara baskınlar yapıyor ve devlete ait ambar ve depolara saldırıyorlardı.⁴⁵⁵

Ekonomi de çok kötü durumdaydı. Savaş öncesinde 162.570 milyon lira olan devlet borçları, mütareke imzalandığı sırada 378.494 milyon liraya ulaşmıştı.⁴⁵⁶ İthal yolları kapanmış, ilkel üretim koşulları ve genç nüfusun askerde olması sebebiyle üretim savaş öncesine göre yarıya düşmüştü. Bunun sonucunda ülkenin yiyecek stokları tükenmiş, iase teşkilatının ambar ve depoları boşalmış ve köylerden şehirlere gıda sevkiyatı yapılmadığından şehirlerde beslenme sorunları yaşanıyordu. Rusların işgal ettiği bölgelerde Ermenilerin Türkleri katletmeleri sebebiyle batıya göç etmiş olan bir milyona yakın insan ise sefalet içinde yaşıyordu.

İstanbul'da hayat pahalılığı savaş öncesinin 15 katına çıkmış, buna mukabil memur maaşları yüzde elli miktarında arttığından memurların harpten önceki satın alma gücü dörtte bir oranına düşmüştü. Dış ticaret savaş öncesi rakamlarının yarısına inmiş, mal yokluğu sebebiyle iç ticaret durma noktasına yaklaşmıştı. Enflasyon sebebiyle kâğıt paranın değeri çok düşmüş ve yeterli altın para bulunmadığından para yerine daha çok hisse senedi kullanılıyordu.⁴⁵⁷

Devletin altyapı tesisleri de yok denecek kadar azdı. Karayolları, şose ve toprak olup büyük bölümü motorlu araçların kullanımına uygun değildi. Islaha muhtaç, sürekli bakım isteyen ve yeniden yapım gerektiren toplam 9711 kilometre karayolu vardı. Demiryolları oldukça kısıtlı olup yeterli lokomotif ve vagon yoktu. Toplam 4.000 kilometre olan demiryolu hatlarının çoğu sahillere yakın bölgelerde bulunuyordu. Deniz ulaştırması için de yeterli gemi yoktu. Uçaklar henüz taşımacılıkta kullanılmadığından, askerî ve sivil maksatlı taşımacılık ağırlıklı olarak kara yolu ve demiryolu ile yapılıyordu.

Sanayi; ağırlıklı olarak Marmara ve Ege bölgesinde toplanmıştı. Sanayi tesislerinin %55'i İstanbul ve çevresinde bulunuyordu. 10 kişiden fazla işçi çalıştıran 300 civarındaki işletmenin 165-170'i İstanbul, 60'ı İzmir, 45'i de Bursa'da idi. Manisa, Uşak, Bandırma ve İzmit'te bulunan bazı sanayi tesislerinden başka Adana ve Tarsus'ta da dört pamuk ipliği fabrikası vardı. Sanayi tesislerinin %24,7'si devlete aitti. Bunlar genellikle askerî fabrikalar olup çoğu

⁴⁵⁴ G. Alpar, a.g.e., s.301; Krş. A. Müderrisoğlu, a.g.e., s. 13; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, TTK Basımevi, Ankara, 2011, s. 577.

⁴⁵⁵ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 130.

⁴⁵⁶ A.g.e., s.116-117; Krş. A. Müderrisoğlu, a.g.e., s. 133.

⁴⁵⁷ A.g.e., s. 130-132.

İstanbul'daydı. Bu fabrikalarda dokuma, elbise, teçhizat ve cephane üretiliyordu. Silah üreten fabrika yoktu.

Tarım arazilerinin %90'ına tahıl ekiliyor, ihracata yönelik sanayi bitkileri daha çok Ege ve Akdeniz bölgelerinde üretiliyordu.⁴⁵⁸ Gizli anlaşmalarla İtilaf Devletlerinin paylaştığı bu bölgelerin elden çıkması durumunda ülkede işe yarar ne bir sanayi tesisi, ne bir ulaştırma sistemi, ne de verimli bir tarım arazisi kalmayacağı görülmüyordu.

Tüm bu olumsuz koşullara rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa katılan diğer devletlere göre bazı avantajları vardı. Öncelikle Osmanlı İmparatorluğu, Almanya ve Avusturya gibi bir rejim sorunu yaşamıyordu. Savaşın sorumluluğu İttihatçılara yüklendiğinden, Padişah alınan mağlubiyetin sorumlusu olarak görülüyordu. Ülkede, İttihat ve Terakki Fırkası (İTF) dışında saltanatı kaldırabilecek herhangi bir güçlü siyasi hareket de bulunmuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, tüm Avrupa'yı etki altına alan sosyalist hareketlerden de etkilenmemişti. Bunda en önemli etken, Osmanlı toplum yapısının Avrupa devletlerine göre oldukça farklı olmasıydı. Nüfusun büyük çoğunluğu köylerde yaşıyor ve geçimini çiftçilikle sağlıyordu. Köylü nüfus ise, eşraf ve ağa denilen kişilerin denetimi altındaydı. Ayrıca Tanzimat'tan itibaren ortaya çıkan bir aydın sınıfı vardı. Bu aydınların çoğunluğunu asker ve memurlar oluşturuyordu.

Burjuva çok küçüktü ve İttihatçıların millî burjuva yaratma çabalarına karşın zenginlerin çoğu hala gayrimüslimlerden oluşuyordu. Ülkede işçi sınıfı da çok küçüktü.⁴⁵⁹ Osmanlı İmparatorluğu açısından Bolşevik akımı önemli bir tehlike yaratmadığı gibi, büyük bir avantaj da sağlıyordu. Çünkü Rus İmparatorluğu'nun yıkılması, Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir tehdidin ortadan kalkması anlamına geliyordu.⁴⁶⁰

Öte yandan, savaşa katılan diğer devletlerin aksine Osmanlı ordusunda savaş boyunca herhangi bir isyan çıkmamış ve askerler mütarekeye kadar tüm cephelerde sadakatle savaşmışlardı. Osmanlı ordusu çok zayıflamış görünse de, uzun savaş yılları boyunca hemen her türlü askerî harekâta katılmış ve bu harekâtlarda yetenekleriyle ön plana çıkmış bir subay ve general kadrosuna sahipti.

Savaş, Osmanlı ordusunu silah, teçhizat ve teknoloji açısından da geliştirmişti. Örneğin, savaşın başında altı askerî uçak varken bu sayı savaş sonunda 300'e yükselmişti.⁴⁶¹ Ordunun elindeki

⁴⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. A. Müderrisoğlu, a.g.e., s. 47-75.

⁴⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Devrim Topses, **Kurtuluş Savaşı Sosyolojisi**, Anı Yayınları, Çanakkale, 2009, s. 3-30.

⁴⁶⁰ N. A. Kurat, a.g.e., s. 579.

⁴⁶¹ G. Alpar, a.g.e., s. 301.

silah ve mühimmat ise 1936 top, 4490 ağır makineli tüfek, 904.394 tüfek, 2.066.300 top mermisi ve 299 milyon tüfek mermisi kadardı.⁴⁶²

Mütareke imzalandığı sırada Osmanlı ordusu sekiz ordu ve bazı müstakil birliklerden oluşuyordu. İngiliz birliklerinden başka (Trablusgarp'taki İtalyan birlikleri hariç) herhangi bir İtilaf Devleti ile temas bulunmuyordu.⁴⁶³ Komutanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın atandığı, 2. ve 7. Ordu'dan oluşan Yıldırım Ordular Grubu karargâhı Adana'da konuşlanmıştı. 2. Ordu'nun komutanı Nihat (Anılmış) Paşa da karargâhı ile Adana'daydı. Ordu birlikleri; Adana, Tarsus, Ceyhan ve İskenderun'da tertiplenmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'na atanması üzerine, 7. Ordu'ya vekâleten komuta eden Ali Fuat Paşa, karargâhı ile Raco'da bulunuyordu. Birlikleri ise Kışla, Kefrşil, Kelcebrin, Katma, Şuvarga ve Kefrhaş bölgelerinde tertiplenmişti.⁴⁶⁴

Yıldırım Ordular Grubu'na bağlı bazı birlikler mütarekeden haberleri olmadığı için Hicaz, Asir ve Yemen'de hala İngilizlere ve isyancı Araplara karşı buldukları yerleri savunuyorlardı. Bunlardan Medine'deki birliklerin Komutanı Fahrettin Paşa, Asir'deki birliklerin komutanı Muhittin Paşa, Yemen'deki 7. Kolordu'nun Komutanı Tevfik Paşa'ydı.⁴⁶⁵ Trablusgarp'ta ise Şehzade Osman Fuat Efendi bulunuyordu.⁴⁶⁶

Irak Cephesi'nde bulunan 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, karargâhı ile Musul'daydı. Ordu birlikleri; Rakka, Deyrizor, Miyadin, Sincar, Telafer, Hamamalil, Büyük Zap mansabı, Güveyr Köprüsü, Dibeke, Kadıhane, Taktak, Cemcemal ve Süleymaniye bölgelerinde konuşlanmıştı.⁴⁶⁷

3. ve 5. Ordular, Trakya ve Boğazlar bölgesinde konuşlanmışlardı. Ayrıca, doğrudan Umumi Karargâh'a bağlı bir Boğazlar Umum Kumandanlığı bulunuyordu. Karargâhı İstanbul'da bulunan 3. Ordu; Çatalca mevzilerine dayanarak İstanbul'u ve İstanbul Boğazı'nı savunmakla görevliydi. 3. Ordu karargâhı Batum'dan yeni getirilmiş ve birliklerinden sadece bir alay intikalini tamamlayabilmişti.

Bu sebeple Doğu Trakya'da, hudut taburları ve hat muhafaza taburları ile Kafkasya'dan getirilen bu alaydan başka bir kuvvet bulunmuyordu. 5. Ordu ise Bolayır mevzilerine dayanarak Çanakkale Boğazını korumakla görevliydi. Birliklerinin çoğu Gelibolu Yarımadası'nda, bir fırkası ise Anadolu tarafındaydı.⁴⁶⁸

⁴⁶² A. Müderrisoğlu, a.g.e., s. 28.

⁴⁶³ Bkz. Ek-1, s.405.

⁴⁶⁴ TİH, C. 1, s. 57; A.F.Türkgeldi, a.g.e., s. 23.

⁴⁶⁵ TİH, C. 1, s. 47-48.

⁴⁶⁶ Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, (1918-1920)**, TTK Basımevi, Ankara, 2011, s. 58-59.

⁴⁶⁷ TİH, C. 1, s. 79; A. F. Türkgeldi, a.g.e., s. 24.

⁴⁶⁸ TİH, C. 1, s. 107-108.

Batı Anadolu'da, Ekim ayında Suriye Cephesi'nden nakledilen 8. Ordu Karargâhı'na bağlı birlikler bulunuyordu. Karargâhı İzmir'de bulunan ve birlikleri Ayvalık'tan Antalya'ya kadar çok geniş bir bölgeye yayılmış olan bu ordunun komutanı Cevat Paşa'ydı.⁴⁶⁹ Doğu Cephesi'nde Kafkas İslam Ordusu ve 9. Ordu bulunuyordu. Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşa, karargâhıyla Bakü'de ve 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa, karargâhıyla Kars'taydı. Bu iki ordunun birlikleri İran'ın kuzeyinden Dağıstan'a kadar çok geniş bir bölgeye yayılmış durumdaydı.⁴⁷⁰

Ahmet İzzet Paşa 21 Ekim 1918'de, Kafkasya ve İran'daki birliklerin Brest-Litovsk Anlaşması ile belirlenen sınırın gerisine çekilmesi ve bazı birliklerin İstanbul'a gönderilmesi emrini verdiği için, bu birlikler geri çekilmeye başlamışlardı.⁴⁷¹ Yukarıda belirtilen sekiz ordu ve müstakil birliklerden oluşan Osmanlı ordusunun muharip ve cephe gerisi birliklerinin toplam personel miktarı 400 binden fazlaydı. Bu da, oldukça önemli bir askerî gücü ifade ediyordu.⁴⁷²

Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm Ortadoğu'yu kaybetmesi önemli bir kayıp gibi görünse de bu durumun askerî ve siyasi açıdan bazı olumlu yönleri de vardı. Osmanlı İmparatorluğu, milliyetçilik akımları sebebiyle kendisine önemli sorunlar yaratan çorak ve seyrek nüfuslu Ortadoğu topraklarında yaşadığı tüm sorunlardan kurtulmuştu. Trakya ve Anadolu ise nüfus olarak daha homojen bir yapıdaydı.

Tüm dünyada geniş bir kabul gören milletlerin kendi kaderini tayin hakkı sebebiyle daha homojen bir nüfusa sahip olmak büyük bir avantaj olarak görülüyordu. Ayrıca, Anadolu ve Trakya tarım ve hayvancılık açısından kaybedilen topraklara göre çok daha verimliydi. Mevcut sanayi tesislerinin ve demiryollarının çoğu da bu topraklarda bulunuyordu. Gerek bu hususlar ve gerekse coğrafi konumu ve arazi yapısı itibarıyla elde kalan topraklar, askerî strateji açısından savaş öncesindeki geniş topraklara göre savunmaya daha elverişliydi.

Bütün bunlar, diğer ülkelerin genel durumundaki gelişmelere de bağlı olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin belirlenmesi üzerinde etkili olacak hususlardı. Bu hususlardan askerî strateji açısından en önemlilerinin, mevcut toprakların coğrafi özellikleri ile ordunun lider kadrosunun nitelikleri olduğu değerlendirildiğinden şimdi bu konular incelenecektir.

⁴⁶⁹ R. Orbay, a.g.e., s. 126.

⁴⁷⁰ Orduların konuş durumu için bkz. Ek-1, s.405.

⁴⁷¹ TİH, C. 1, s. 152-154.

⁴⁷² TİH, C. 1, s. 49.

2.2. OSMANLI İMPARATORLUĞU TOPRAKLARININ JEOPOLİTİK, JEOSTRATEJİ VE ASKERİ COĞRAFYA AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Osmanlı İmparatorluğu, hala iki kıtada toprağı olan oldukça büyük bir ülkeydi.⁴⁷³ Ekvator ile kuzey kutbunun hemen hemen ortasında bulunan ve bir dikdörtgeni andıran Osmanlı topraklarının kuzey ve güneyi arasındaki en uzun mesafe 680 kilometre, batı ve doğusu arasındaki en uzun mesafe ise 1570 kilometre kadardı.⁴⁷⁴

Osmanlı toprakları, bu konumuyla birçok kara ve deniz havzasını ilgilendiren bir coğrafi derinliğe sahipti. İmparatorluk aynı anda Asya, Avrupa, Balkan, Ortadoğu, Akdeniz ve Karadeniz ülkesiydi. Asya ve Avrupa arasında bir köprü konumunda olan Osmanlı toprakları, kuzey-güney uzanımındaki boğazlar ve doğu-batı uzanımındaki kara ülkesi ile bu istikametler üzerinde bir kilit durumundaydı.

Kuzey-güney istikametinde Asya kıtasının merkezini sıcak denizlere ve Afrika'ya bağlayan; ikisi karadan, biri denizden geçen üç stratejik mihver Balkanlar, Kafkasya ve boğazlar vasıtasıyla Osmanlı toprakları üzerinde keşişiyordu.⁴⁷⁵ Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan konumu Afrika'ya yakınlığı ile birlikte değerlendirildiğinde Osmanlı toprakları kıtalar, bölgeler, dinler, kültürler ve siyasi rejimler arasında merkezi bir konumdaydı. Ayrıca, üç tarafı denizlerle çevrili Anadolu toprakları, 1130 metrenin üzerindeki ortalama rakımıyla etrafı su engeliyle kuvvetlendirilmiş bir kale gibiydi.⁴⁷⁶

Bu topraklar, Mackinder'in kara hâkimiyet teorisine göre "kalpgâhı" çevreleyen iç kuşak üzerinde bulunuyordu.⁴⁷⁷ Hava hâkimiyet teorilerinde önemli olan hava yolları da bu topraklar üzerinde yoğunlaşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu, deniz hâkimiyet teorilerine göre önemli kabul edilen Çanakkale ve İstanbul boğazlarına sahipti.

Kara, deniz ve hava yollarının kesişim noktası durumundaki boğazlar bölgesi, Akdeniz havzası ile Karadeniz havzasını ve Tuna Nehri vasıtasıyla Orta Avrupa'yı birbirine bağlayan çok önemli bir jeopolitik bölgeydi.⁴⁷⁸ Bu yol, Süveyş Kanalı'yla birlikte Orta Avrupa ve Karadeniz Havzası'ndan Hint Okyanusu'na çıkan en kısa yoldu. Avrupa ve Asya arasındaki en kısa kara ve demiryolu da buradan geçiyordu.

⁴⁷³ Serdar Sakin, *Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu*, Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2007, s. 14.

⁴⁷⁴ K. Günel, a.g.e., s. 219.

⁴⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. A. Davutoğlu, a.g.e., s. 116-117.

⁴⁷⁶ Geniş bilgi için bkz. M. Bayat, a.g.e., s. 356-362.

⁴⁷⁷ A. Davutoğlu, a.g.e., s. 104.

⁴⁷⁸ C. Akbay, a.g.e., s. 77.

Osmanlı İmparatorluğu'nun oldukça zayıflamasına rağmen uzun süre yıkılmamasında da bu önemli coğrafyada bulunmasının etkisi vardı.⁴⁷⁹ Almanların Baltık, İstanbul ve Basra eksenine kuracakları bir kuşakla Akdeniz ve Hint Okyanusu'na inme planları ile Rusların sıcak denizlere inme planlarının merkezinde İstanbul ve Çanakkale boğazları bulunuyordu.⁴⁸⁰ Aynı bölge İngiltere açısından, Rusya ve Almanya'nın durdurulabileceği en uygun yerdi.

Rusya'nın Akdeniz'e inmesinin kendi çıkarları için bir tehdit oluşturacağını düşünen Fransızlar için de boğazlar bölgesi büyük bir stratejik öneme sahipti. Bu sebeple hiçbir devlet, boğazlar bölgesinin diğer devletlerden biri tarafından ele geçirilmesini istemiyordu.

Boğazların bu önemi Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada da azalmamış, aksine daha da artmıştı. Çünkü İstanbul, Bolşevik Rusya'ya karşı Kafkasya ve Kırım üzerinden yapılacak askerî operasyonlar için çok önemli bir üs; boğazlar ise Avrupa'dan en hızlı şekilde asker, silah, teçhizat ve ikmal maddelerinin taşınabileceği stratejik bir yol durumundaydı.

Benzer bir durum Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgeleri için de geçerliydi. Çünkü Rusların sıcak denizlere inmek için takip ettikleri diğer bir stratejik mihver, Kafkasya üzerinden gelerek Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan geçmekte ve buradan İskenderun Körfezi veya Ortadoğu ve Hint Okyanusu istikametinde uzanmaktaydı. Rusların, İskenderun Körfezi'ne veya Ortadoğu üzerinden Hint Okyanusu'na inmesi ise Fransa ve İngiltere'nin jeopolitik hedeflerine tehdit oluşturuyordu.

Öte yandan, Ortadoğu'da bol miktarda petrol bulunması bölgenin jeopolitik ve jeostratejik önemini tarihte hiç olmadığı kadar artırmıştı. Çünkü petrolle çalışan içten yanmalı motorlar, bir süreden beri ulaşım araçlarında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştı.⁴⁸¹ İngiltere, donanmasındaki gemileri petrolle çalışır hale dönüştürmüş ve bu durum diğer büyük devletlerce takip edilmişti.

Trablusgarp Harbi'nden itibaren harp meydanlarında kullanılan uçaklar ile taşımacılıkta arabalarının yerini alan kamyonlar ve trenler için de petrole ihtiyaç vardı. Bu sebeple petrol, en önemli stratejik hammadde haline gelmişti.⁴⁸² Böylece, Ortadoğu petrollerinin bulunduğu bölgenin kuzeyinde olup Basra Körfezi'ne inen yolu denetleyebilen bir konumda olan Anadolu'nun stratejik önemi artmıştı.⁴⁸³

⁴⁷⁹ K. Günel, a.g.e., s. 32.

⁴⁸⁰ **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), C. 5, II. Kitap**, ATASE Yayınları, Ankara, 2012, s. 1.

⁴⁸¹ Geniş bilgi için bkz. Daniel Yergin, **Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü**, Çev.: Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2009. s. 166-168.

⁴⁸² K. Günel, a.g.e., s. 41.

⁴⁸³ S. Sakin, a.g.e., s. 15.

Rusya'da kurulan yeni rejim, Osmanlı İmparatorluğu'nun jeopolitik ve jeostratejik önemini artıran diğer bir unsurdur. Bolşevik rejim, Avrupa ülkelerinin emperyalist yapılarına ve siyasi sistemlerine karşı büyük bir tehdit ortaya çıkarmıştı. Avrupa devletleri açısından, bu tehditle mücadele etmek için ya rejimi yok etmek veya Rusya merkezinde sınırlandırarak dünyaya yayılmasını önlemek gerekiyordu.

Doğu Avrupa dışında Bolşeviklerin sınırlandırılabilceği en önemli bölgeler Osmanlı İmparatorluğu, Kafkasya ve Balkan topraklarıydı. Çünkü bu bölgeler Akdeniz havzasına, Ortadoğu'ya ve Hindistan'a giden stratejik mihverler üzerinde bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'yı güneyden perdeleyen ve Balkanlar ile Kafkasya üzerinden gelen stratejik mihverlerin kesişme noktasında bulunan konumuyla bu üç bölgenin en önemlisiydi. Bu sebeple, Bolşeviklerin durdurulması için bir set olarak kullanılmaya en uygun bölgeydi.

Anadolu, tarih boyunca doğulu güçler ile batılı güçlerin, doğu dinleri ile batı dinlerinin ve doğu kültürü ile batı kültürünün birbirleriyle temas ve mücadele alanı olma özelliğini de hala koruyordu. I. Dünya Savaşı sırasında dini ve millî özerklik için birçok bölgede Müslüman toplumlar kendi örgütlerini kurmaya başlamışlardı. Bu sebeple İslam ve Hristiyan dünyasının temas noktasında bulunan ve padişahına İslam dünyasının büyük bir kısmında halife olarak saygı duyulan Osmanlı İmparatorluğu, dünya üzerindeki Müslümanların çoğunu yönetimleri altında bulunduran Rusya, İngiltere ve Fransa için stratejik açıdan büyük bir değer taşıyordu.⁴⁸⁴

Osmanlı topraklarına askerî coğrafya açısından bakıldığında ise, Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Osmanlı İmparatorluğu'nun, etrafı kısmen deniz ve kısmen karalarla çevrili bir kenar devleti konumunda olduğu görülmektedir. Bu sebeple her kenar devleti gibi aynı anda hem denizden, hem de karadan gelebilecek tehditlere karşı hassas durumdadır. Onun için hem deniz, hem de kara parçaları askerî strateji açısından önem arz etmektedir.

Millî Mücadele sırasında büyük deniz muharebeleri meydana gelmediğinden ve askerî mücadele genel olarak karada gerçekleştiğinden, burada denizler sadece kıyıların ve kıyılara yakın bölgelerin karadaki askerî harekâta etkileri açısından incelenecektir.

Askerî coğrafya açısından bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu, geniş sahilleri ve çok sayıda limanıyla savaşta üç farklı istikamette bulunan devletlerden ihtiyaç duyacağı silah, teçhizat ve malzemeyi kolayca ülkeye getirebilecek durumdadır. Ancak, işgal kuvvetleri de üç farklı istikametten denizyolu ile ülkeye çıkarılabilir.⁴⁸⁵ Bu denizlerin sağladığı avantaj ve hassasiyetler; konumları, büyüklükleri, yapıları, içlerinde adaların bulunup bulunmadığı,

⁴⁸⁴ K. Günel, a.g.e., s. 211.

⁴⁸⁵ Geniş bilgi için bkz. M. Bayat, a.g.e., s. 361-363.

kıyılarının durumu ve kıyıların kara ülkesinin içlerine bağlantılı olup olmadığı gibi özelliklerine göre değişiklik göstermektedir.

Karadeniz, Batum'dan Bulgaristan sınırına kadar uzanan en uzun sahil kesimini oluşturmaktadır. Bu sahil kesiminin Batum'dan Karadeniz Ereğlisi batısına kadar olan kısmı, dik ve yüksek dağlarla çevrili olduğundan çıkarmaya elverişli değildir. Bu bölgede bulunan Sinop-Samsun-Çarşamba sahilleri çıkarmaya uygun olsalar da kıyının devamındaki dağlar iç kesimlere ilerlemeyi zorlaştırır. Karadeniz Ereğlisi batısından Enez'e kadar olan sahil genel olarak çıkarma harekâtına uygundur. Bu bölümde, İstanbul Boğazı çıkışının iki yanı askerî açıdan en önemli bölgedir.

Karadeniz'de harp ve nakliye gemilerinin barınmasına elverişli körfez ve liman yoktur. Sinop limanı bile bunun için çok uygun değildir. Üs olarak kullanılabilecek şekilde kıyıya yakın adalar da bulunmamaktadır. Sakarya Nehri hariç, Kızılırmak ve Yeşilirmak ile diğer çay ve dereler yüksek dağlardan indiklerinden kıyıya çıkan birliklerin Anadolu içlerine yapacakları harekâta elverişli vadiler yoktur. Denize paralel olarak uzanan dağlar çok dik ve yüksek olduklarından, arazi sahilden içeriye doğru yapılacak harekâta elverişli değildir.

Bu dağlar üzerindeki geçit ve gedikler çok küçük askerî birliklerle tutulduğunda bile, Karadeniz sahillerinden iç bölgelere girmek isteyen istila ordularının ilerlemesi durdurulabilir. Bu sebeple Anadolu, tarih boyunca Karadeniz istikametinden büyük bir istilaya uğramamıştır. Örneğin Rusya, Anadolu'ya yönelik saldırılarını Karadeniz sahilinden değil, Kafkasya üzerinden yapmıştır.

Bununla birlikte, Karadeniz sahilinde askerî açıdan oldukça değerli bazı bölgeler bulunmaktadır. Bunların önemlileri; Karadeniz sahillerini Adapazarı üzerinden Geyve Boğazı'na bağlayan Sakarya ağzı, Kastamonu üzerinden Ankara'ya bağlayan İnebolu, Amasya üzerinden Sivas'a bağlayan Samsun, Bayburt üzerinden Erzurum'a bağlayan Trabzon ve Karadeniz'i demiryolu ile Bakü ve Kars'a bağlayan Batum bölgeleridir.

Samsun, Anadolu'nun bel kemiği durumunda olan Uzunyayla'ya en kısa yoldan el atan ve Karadeniz'i en kestirme yoldan İskenderun Körfezi'ne bağlayan yolun çıkış noktası olması sebebiyle bu mevkiilerin en önemlisidir. Bu sebeple Samsun, Anadolu'yu kontrol etmek isteyen bir güç için ilk olarak el atılacak stratejik bir mevkiidir. Trabzon limanı da Şark Yaylası'nın bel kemiği durumundaki Erzurum Yaylası'na en kısa mesafeden el attığı ve bu bölgeye denizden yapılacak ikmal için en uygun yolun başlangıç noktası olduğu için stratejik bir mevkiidir.

Batum Limanı ise, mevcut kara ve demiryollarından faydalanarak Kafkasya'ya, zengin petrol yatakları bulunan Hazar Havzasına ve İran'a el atma imkânı sağlar. Batum ayrıca, Sarıkamış'a

kadar giden demiryolu hattı sayesinde Doğu Anadolu'ya el atmaya da imkân verir. Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu kontrol etmek isteyen bir güç Batum limanını mutlaka ele geçirmek zorundadır.

Doğal kaynaklar açısından Anadolu'nun Karadeniz kıyılarındaki en önemli liman, kömür havzasını dünyaya bağlayan Zonguldak limanıdır. Ankara bölgesine bağlanan ve Orta Anadolu'ya Karadeniz üzerinden ikmal yapmaya imkân veren İnebolu lojistik açıdan önemlidir.⁴⁸⁶

Karadeniz'in Marmara Denizi ile bağlantısını oluşturan İstanbul Boğazı Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin ve Tuna Nehri vasıtasıyla Orta Avrupa devletlerinin Akdeniz'e çıkış ve Anadolu'dan Trakya'ya veya Trakya'dan Anadolu'ya ilerleyecek ordular için kıtalar arasındaki en uygun geçiş yolu olmasından dolayı stratejik bir öneme sahiptir. Bu bölgenin önemi, kıtalar arasındaki deniz-demir ve kara yollarının kesişim noktasında bulunan ve büyük bir nüfusa sahip olduğundan iletişim, barınma, ikmal ve depolama imkânları fazla olan İstanbul şehri sebebiyle daha da artmaktadır.

İstanbul, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olduğundan ülkeyi kontrol etmek veya istila etmek isteyen bir gücün mutlaka ve en önce ele geçirmesi gereken bir şehirdir. Boğazın ve İstanbul şehrinin savunması için, boğazın iki yakası ile Karadeniz'e çıkış yerinin iki yanındaki kıyı arazileri mutlaka elde bulundurulmalıdır. Trakya'da Çatalca Hattı'na kadar olan bölge ve Marmara'da Kocaeli Yarımadası İstanbul Boğazı'nın emniyeti için çok önemli bölgelerdir.

Marmara Denizi'nin Anadolu yakasındaki Haydarpaşa, İzmit, Gemlik, Mudanya, Bandırma, Biga iskeleleri ile Trakya yakasındaki Ereğli, Tekirdağ ve Şarköy iskeleleri iki kıta arasında geçiş yapacak veya dışarıdan deniz yolu ile gelecek ordular için kullanılacak stratejik noktalar. Bu iskeleler, iki kıyı arasında asker ve ikmal maddeleri taşınması için de kullanılabilir. Bu iskelelerden Trakya yakasında olanlar, Batı'dan gelecek bir istila ordusuna karşı Trakya'da savunma yapacak bir orduyu geriden kuşatmak için çıkarılacak yerler olması açısından da önem arz etmektedir.⁴⁸⁷

Marmara Denizi ile Ege Denizi'ni birbirine bağlayan Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı ile benzer sebeplerden dolayı büyük bir stratejik öneme sahiptir.⁴⁸⁸ Çanakkale Boğazı'nın savunulması için iki yakasındaki arazinin elde tutulması şarttır. Boğazın emniyeti için ayrıca;

⁴⁸⁶ Geniş bilgi için bkz. İ. Hakkı, **Türkiye Askerî Coğrafyası, Sevkulceys, Tabiye ve Harp Tarihi Bakımından Tetkik**, Necmistiklal Matbaası, 2. Basılış, İstanbul, 1934, s. 30-32.

⁴⁸⁷ Geniş bilgi için bkz. A.g.e., s. 14-29.

⁴⁸⁸ Geniş bilgi için bkz. H. Erdem, a.g.e., s. 5-6.

Enez'den Saroz Körfezine kadar olan bölüm, Gelibolu Yarımadası, Biga Yarımadası ve Edremit Körfezi bölgesi elde bulundurulması gereken yerlerdir.

Ege Denizi'nin Trakya kıyılarında bulunan Saroz Körfezi, çıkarma harekâtına uygundur. Ancak buraya çıkarılacak birlikler kıyıdan itibaren Balkan Savaşı'ndan beri tahkim edilen mevzilere çatar. Anadolu kıyıları da genel olarak çıkarma harekâtına uygundur. Anadolu kıyılarındaki Çandarlı, Foça, İzmir, Çeşme, Sığacık, Kuşadası, Büyük Menderes Ağız ve Güllük Körfezleri doğu batı istikametinde akan nehir, çay ve derelerin dağlar arasında oluşturduğu vadi yatakları vasıtasıyla iç kesimlere bağlanırlar.

Ege Denizi'nde bu körfezlere çıkarma yapacak kuvvetlerin üs olarak kullanabileceği Midilli, Sakız, Sisam, Leros ve Kalminos adalarının bulunması çıkarma harekâtını kolaylaştırır. Bu çıkarma yerlerinden İzmir limanı, Anadolu içlerine giden kara ve demiryollarının başlangıcında bulunması sebebiyle Ege Denizi kıyılarındaki en önemli limandır.

İzmir şehri de, yakınındaki Sakız Adası'nın karaya çıkarılacak askerler için üs imkânı sağlaması, donanma ve gemilerin barınmasına uygun bir limanın bulunması ve ikmal imkânlarının fazla olması sebebiyle önemli bir stratejik mevkidir. Bu sebeple Anadolu'yu batıdan işgal etmek isteyen ordular ilk olarak İzmir limanına el atmak ve şehri kontrol altına almak zorundadır.

Akdeniz sahillerinin batı kesiminde bulunan Gökova, Marmaris, Fethiye ve Antalya Körfezleri harp gemileri ve nakliye gemilerinin barınmasına uygun limanlara sahiptir. Bu bölgeye yakın İstanköy, Rodos ve Meis adaları, bu adaları elinde bulunduran bir çıkarma kuvvetine üs imkânı sağlar. Bölgedeki en önemli liman, Antalya Körfezi'dir. Antalya Körfezi Anadolu içine doğru girinti yaptığından, buradan karaya çıkacak kuvvetler en kısa süre içinde orta Anadolu'ya el atabilirler. Çünkü Afyon, İzmir'den 285 kilometre mesafede iken, Antalya'dan 210 kilometre mesafededir.

Bu sebeple, Antalya'ya çıkarak Afyon'a el atacak bir kuvvet kısa sürede Murat Başyayla'sını ele geçirebilir ve böylece Batı ve Orta Anadolu'yu birbirinden ayırabilir. Antalya Körfezi ayrıca, Denizli üzerinden Ege Bölgesi'ne ve Burdur üzerinden Göller Bölgesi'ne giden yolların çıkış noktasında bulunduğundan, buradan karaya çıkarılacak birlikler farklı istikametlerde harekât icra edebilirler.

Antalya'dan sonra çıkarmaya en elverişli yer Silifke'dir. Silifke için uygun deniz üssü Kıbrıs adasıdır. Silifke'ye çıkarma yapacak birlikler, Konya vasıtasıyla İç Anadolu'ya el atabilirler. Bu sebeple Silifke, Orta Anadolu'ya el atmak isteyen bir ordu için ele geçirmesi gereken önemli bir stratejik mevkidir. Silifke'den doğuda bulunan Mersin, Karataş, Yumurtalık ve İskenderun

limanları da çıkarma harekâtına elverişlidir. Bu bölgede de Kıbrıs, çıkarma için uygun bir harekât üssüdür.

Bu limanlardan Anadolu içlerine giden ve Gülek Boğazı, Püren Geçidi ve Pazarcık üzerinden geçen üç önemli yolun bulunması, bu liman ve körfezlerin önemini artırmaktadır. Bu limanlar ayrıca; tarım açısından mümbit bir bölgenin denizle bağlantı noktaları olmaları, Güneydoğu Anadolu, Irak ve Suriye'nin kuzeyine en yakın yaklaşma istikametlerinin çıkış noktaları olmaları ve Rusya'nın sıcak denizlere inme hedefinin Kafkasya'dan gelen stratejik mihverinin son noktasında bulunmaları açısından büyük öneme sahip stratejik mevkiilerdir.⁴⁸⁹ İskenderun Körfezi ayrıca, İstanbul'u Ortadoğu'nun yönetim merkezleri olan Şam ve Bağdat'a bağlayan demiryolunun, dışarıdan müdahale ile en kısa sürede kesilebileceği bir bölgedir.⁴⁹⁰

Denizleri bu şekilde inceledikten sonra kara ülkesine göz atıldığında, üç tarafı denizlerle çevrili olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kara ülkesinin iki yarımadasından oluştuğu görülmektedir. Bunlardan biri olan Trakya yarımadasının, düzensiz şekilli küçük bir toprak parçası olması ve üzerinde savunmaya uygun arazi arızalarının bulunmaması sebebiyle savunulması oldukça zordur. Anadolu yarımadası ise; İran platosunun devamı olan yüksek bir yayla olduğundan, savunmaya elverişlidir.

Anadolu yarımadasının dikdörtgene benzer şekli ve geniş toprakları, batı veya doğudan yapılacak taarruzlara karşı derinlikte savunmaya imkân sağlar. Bu istikametlerden taarruz eden orduların ikmal hatlarını uzatır. Bu taarruzlara karşı uygulanacak savunma harekâtında, ülke derinliğinden istifadeyle oyalama muharebeleri yaparak birbiri gerisindeki mevzilerde savunmaya uygun şartlar sağlar. Bu ise, kazanılan zaman içinde düşman kuvvetlerine denk yeni birliklerin teşkiline ve eğitilmesine imkân verir. Tüm bu özellikler, taarruz edenin yıpranmasına ve gücünün ülke derinliklerinde kırılmasına sebep olabilir.

Fakat Anadolu'nun coğrafi yapısı, birden fazla istikametten taarruza imkân tanınması sebebiyle çok cepheli muharebeler verilmesini gerektirebilir. Doğu ve Batı sınırları arasındaki mesafenin 1500 kilometre civarında olması, cephe sayısının çokluğu ve birbirinden uzaklığı, ulaştırma yollarının ve taşıma vasıtalarının yetersiz olması, cephelerin birinden diğerine kısa sürede kuvvet kaydırılmasına imkân vermez.⁴⁹¹

Anadolu yaylasındaki dağlar, genel olarak doğu-batı istikametinde uzanır. Akdeniz ve Karadeniz kıyılarına paralel olarak uzanan ve sahilden kısa bir mesafe sonra birden yükselmeye başlayan sıradağlar, bu deniz sahillerinden Anadolu içlerine yapılacak harekâtı belli yollara ve

⁴⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. İ. Hakkı, a.g.e., s. 14-29.

⁴⁹⁰ J. Barr, a.g.e., s. 24-25.

⁴⁹¹ İ. Hakkı Tümerdem, **Başkomutan Atatürk'e Değın; Türk Orduları Başkomutanları ve Yaptıkları Büyük Meydan Muharebeleri Üzerine Araştırma**, K.K.K. İstanbul Askerî Basımevi, İstanbul, 1953, s. 40-41;

bu yolların geçtiği boğaz, geçit ve gediklere bağımlı kılar.⁴⁹² Boğaz, geçit ve gedikler, küçük birliklerle savunulabilecek yerler olduklarından bu durum Anadolu yarımadasını güney ve kuzeyden gelecek taarruzlara karşı korur. Bu sayede iç bölgelerde hazırlanacak kuvvetlerin çoğu, doğu veya batıda kullanılabilir.

Coğrafi olarak iki yarımadadan oluşan Osmanlı İmparatorluğu, askerî coğrafya açısından genel olarak Trakya Yaylası, Anadolu Yaylası ve Doğu (Şark) Yaylası ismiyle üç farklı bölüme ayrılarak incelenir. Çünkü bu üç yaylada yapılacak askerî harekât, bu yaylaların coğrafi özellikleri sebebiyle farklı harekât nevelerini gerektirir ve farklı silah, teçhizat ve malzemeye ihtiyaç gösterir. Bu üç bölümden biri olan Trakya Yaylası, Ege Denizi-Çanakkale Boğazı-Marmara Denizi-İstanbul Boğazı ve Karadeniz ile Anadolu Yaylası'ndan ayrılır. Anadolu Yaylası ile Şark Yaylası ise; Ordu-Koyulhisar-Kemaliye-Fırat-Ceylanpınar-Resulayn hattı ile birbirinden ayrılır.

Bu yaylaların içindeki askerî harekâtlar genel olarak nehirlerin oluşturduğu havzaları takip ettiğinden, havzaları birbirine bağlayan yaylalar stratejik olarak önemli bölgelerdir. Birkaç havzayı birbirine bağlayan yaylalara başyayla denir ve bu başyaylalar, boğazlar bölgesiyle birlikte askerî stratejide en belirleyici bölgelerdir. Anadolu'daki başyaylalar; Murat Yaylası, Uzunyayla ve Erzurum Yaylası'dır.⁴⁹³

Murat Yaylası; Marmara, Ege ve Karadeniz havzalarını iç havzaya bağlar. Murat, Zafer, Emir ve Demirci Dağları bu bölgede birbirine kenetlenir. Bu sıradağlar arasındaki Kütahya ve Afyon Yaylaları ile Altıntaş-Sandıklı-Banaz-Uşak-Örencik Ovaları Murat Yaylası'nın içindedir. Murat Yaylası'nı elinde bulunduran bir ordu Ege Denizi kıyılarından Orta Anadolu'ya gelen tüm yaklaşma istikametlerini tıkar. Bu sebeple Murat Yaylası, Batı Anadolu'nun kalesi ve son dayanak noktasıdır.

Uzunyayla; Yukarı Kızılırmak'ın doğu kıyısı boyunca Sivas, Kangal, Kayseri ve Gürün bölgesini içine alır. Kızılırmak, Seyhan, Ceyhan ve Fırat gibi büyük nehirler ile birçok küçük nehir, çay ve dere buradan doğar. Bu yayla Karadeniz, Akdeniz ve Fırat havzalarını birbirlerine bağlar. Kop, Çimen, Tecer ve Toros Sıradağları ile Antitoros kitlesi burada düğümlenir.

Uzunyayla, hem doğuya hem de batıya karşı savunma yapan kuvvetlerin en son çekilebilecekleri bölgedir. Öte yandan Uzunyayla'yı elinde bulunduran bir ordu Kafkasya, İran, Irak, Suriye, Akdeniz, Karadeniz, Ege Denizi ve Marmara Denizi'ne doğru giden stratejik

⁴⁹² Anadolu coğrafyası hakkında geniş bilgi için bkz. Füzûzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 1-6.

⁴⁹³ Bkz. Ek-2, s. 406.

yaklaşma istikametlerinin kesiştiği noktayı kontrol etmiş olur. Bu sebeple Uzunyayla Anadolu'nun bel kemiği durumundadır.

Erzurum Yaylası ise; Karadeniz, Hazar Denizi ve Fırat Havzası gibi üç büyük havzayı birleştirir. Çoruh, Oltu, Tortum, Karasu, Aras, Murat ırmakları ve çayları buradan doğarlar. Kafkasya'dan Çoruh, Kura ve Aras vadilerini takip ederek gelen yollar bu bölgeden geçerek batıya gider. Bu özellikleriyle Erzurum Yaylası, İran ve Kafkasya'dan gelen taarruzları karşılama ve ülke içlerine girmesini engelleme özelliğinden dolayı Doğu Anadolu'nun kalesi ve son dayanak noktası durumundadır.⁴⁹⁴

Tarih boyunca Anadolu'yu işgal etmek isteyen orduların hedefleri daima bu üç yaylayı ele geçirmek olmuştur. Bu yaylalar, Anadolu'yu savunmak isteyen kuvvetler için de temel dayanak noktaları olan üç kale niteliğindedir. Bu kaleleri elde tutmadan Anadolu'yu savunmak ve bu kaleleri ele geçirmeden Anadolu'ya hâkim olmak mümkün değildir. Bu sebeple, yapılacak herhangi bir istila hareketi, asıl kuvvetleri ile bu üç kaleyi hedef tutan yaklaşma istikametlerini takip etmek zorundadır.

Anadolu ve Trakya coğrafyası, komşu bölgelerle beraber mütalaa edildiğinde bu yaylalar aynı zamanda kıtalar ve stratejik bölgeler arasındaki ana yaklaşma istikametlerinin Anadolu coğrafyasındaki kesişim noktalarıdır. Bu sebeple Osmanlı toprakları üzerindeki stratejik yollar, boğazlar bölgesi ile bu başyaylaların oluşturduğu stratejik bölgelerden geçmektedir. Bu stratejik bölgelerden geçen biri denizden, beşi karadan olmak üzere toplam altı stratejik yaklaşma yolu bulunmaktadır.

Bunların ikisi; Sofya-Filiba-Edirne-Çorlu üzerinden ve Selanik-Gümölcine-Dimetoka-Çorlu üzerinden İstanbul'a gelen yaklaşma istikametleridir. Karadan giden diğer üç yolun ikisi İstanbul'dan başlayarak İzmit üzerinden Eskişehir'e ulaşmakta, burada yollardan biri Konya ve Adana üzerinden Halep'e, diğeri ise Ankara-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum-Kars ve Gümrü üzerinden Tiflis'e ulaşmaktadır.

Bu yollardan birincisi Ortadoğu'dan veya Ortadoğu'ya yapılacak istila hareketlerinde, ikincisi İran ve Kafkasya'dan veya İran ve Kafkasya'ya yapılacak istila hareketlerinde ana stratejik istikametlerdir. İzmir'den başlayan üçüncü yol ise Manisa ve Uşak üzerinden Afyon'a gelmekte, buradan Ankara veya Konya istikametine dönerek diğer yollarla birleşmektedir. Bu yol, Ege sahillerinden başlayacak bir istilayı Orta Anadolu'ya taşıyarak diğer stratejik yaklaşma istikametlerine bağlar.

⁴⁹⁴ Geniş bilgi için bkz. Suat Ener, **Türkiye'nin Sıradağları, Havzaları, Ana Yolları, Türkiye'nin Coğrafi Engelerine Genel Stratejik Bakış**, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1937, s. 9-17.

Stratejide belirleyici olan bölgelerin yanında, bu yollar üzerinde bulunan ve konumları itibarıyla büyük önem taşıyan mevki ve noktalar, stratejik mevki veya nokta olarak kabul edilir. Trakya’da stratejik mevki; Edirne, Çatalca bölgesi ve İstanbul’dur. Marmara Bölgesi’nde Balıkesir (Karesi), Bursa ve İzmit; Ege Bölgesi’nde İzmir, Manisa, Afyon, Aydın ve Denizli; Orta Anadolu’da Eskişehir, Konya, Ankara, Kayseri ve Sivas; Karadeniz Bölgesi’nde Samsun ve Trabzon; Doğu Anadolu’da Erzurum ve Kars, Güneydoğu Anadolu’da Antep, Urfa, Mardin ve Diyarbakır; Akdeniz Bölgesi’nde Antalya, Antakya, Tarsus, İskenderun, Adana ve Maraş’tır.⁴⁹⁵ Geyve ve Gülek boğazları ise Anadolu’daki en önemli stratejik noktalardır.

Bu mevki ve noktalar savaşlarda muharebelerin yapıldığı yerlerdir. Nitekim tarih boyunca istilacılar hep bu mevki ve noktaları takip ederek ilerlemişler ve yapılan savaşlar hep bu mevki ve noktalarda yapılmıştır. Örneğin Haçlılar Marmara Bölgesi’nden İç Anadolu’ya Geyve boğazından geçmiş, İskender ve İç Anadolu’ya giren Haçlı Orduları Suriye bölgesine Gülek Boğazı’ndan geçmişlerdir.

Haçlılarla en önemli muharebeler Eskişehir, Konya, Adana ve Antakya civarında, Kartacalı General Annibal ile Romalılar arasındaki son savaş Manisa civarında, Timur ve Yıldırım Beyazıt arasındaki savaş Ankara civarında yapılmıştır. Doğu’da Rusların taarruzları ise hep Kars ve Erzurum istikametini takip etmiştir.

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, Kırklareli ve Edirne’den İstanbul’a ve İstanbul’dan İzmit-Eskişehir-Kütahya-Afyon-Konya-Adana-Halep yoluyla Nusaybin’e uzanan bir demiryolu bulunmaktadır. Bu demiryolu diğer bir hatla Halep’ten güneye doğru uzanmaktadır. Ayrıca İzmir, Manisa ve Uşak üzerinden Afyon’a gelen demiryolu, burada bu demiryolu hattıyla birleşmektedir. Bandırma, Balıkesir, Manisa, İzmir; İzmir, Söke, Burdur, Çivril ve Eskişehir ile Ankara arasında da demiryolu hatları vardır.⁴⁹⁶

Bu demiryolu hatları, söz konusu yaklaşma istikametlerinin değerlerini daha da artırmaktadır. Dolayısıyla, Osmanlı topraklarını kontrol altına almak veya istila etmek isteyen orduların bu demiryolu hatlarının kesişme noktaları ile geçitler, tüneller ve köprüler gibi kritik noktalarını muhakkak kontrol altına almaları gerekmektedir.

Çünkü istila hareketleri, ana kuvvetleriyle mutlaka bu demiryolu güzergâhlarını takip etmek zorundadır. Aksi takdirde, kara yolu şebekesi yetersiz geniş Anadolu topraklarında silah, teçhizat ve askerî birlikleri istenilen bölgelere hızla nakletmek ve Ortadoğu ile İstanbul, Trakya ve Ege sahilleri arasında irtibatı sağlamak mümkün olmayacaktır. Bu geçit, köprü ve tünellerden

⁴⁹⁵ İ. Hakkı, a.g.e., s. 4-5.

⁴⁹⁶ Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarih Encümeni, **Türk İstiklal Harbi Hülasesi, 1919-1922**, Askerî Matbaa, İstanbul, 1937, s. Kroki No-1.

en önemlileri ise Orta Toros Geçitleri bölgesinde bulunmaktadır. Dolayısıyla istila amacı güden herhangi bir güç, öncelikle Orta Toros Geçitleri bölgesini ele geçirmek isteyecektir.

Osmanlı topraklarını bir bütün olarak bu şekilde inceledikten sonra şimdi de Trakya, Anadolu ve Doğu Yaylaları askerî harekâta etkileri açısından ayrı ayrı incelenecektir. Trakya yaylası; coğrafi özellikleri açısından Anadolu'dan oldukça farklı bir askerî özellik taşır. Bu sebeple Trakya'da başlayan bir harbin Anadolu'ya atlaması, harbin bir devrinin kapanarak başka bir devrinin başlaması anlamına gelir.⁴⁹⁷

Bölgenin en önemli şehirleri, Meriç ve Tunca Nehirleri arasındaki Edirne ve yarımada'nın doğu ucundaki İstanbul'dur. Edirne ile İstanbul, Karadeniz'den Akdeniz'e ve Avrupa'dan Anadolu'ya yapılacak tüm geçişleri kontrol altında tutan iki şehirdir. Edirne, vadilerinin Makedonya'ya, Bulgaristan'a ve Karadeniz'e geçit verdiği üç nehrin bulunduğu bir noktada bulunmaktadır. Ayrıca, Avrupa'nın güneydoğu ucundaki en büyük ovaya sahiptir. Bu sebeple, doğudan batıya veya batıdan doğuya yapılan her askerî harekâtın mutlaka bir çarpışmaya dönüştüğü stratejik bir mevkidir.

Bu ovanın diğer ucunda, boğazın kenarında ve kolayca savunulabilecek bir yerde kurulmuş olan İstanbul şehri bulunmaktadır.⁴⁹⁸ İstanbul; İzmit ve Eskişehir üzerinden Anadolu'ya giden yolların birleşim yerinde olması, Boğazlardan geçen denizyolu üzerinde bulunması, Asya ve Avrupa'nın birleştiği yerdeki büyük bir şehir olması ve elverişli limanlara sahip olması sebebiyle stratejik açıdan bu bölgedeki en önemli şehirdir. Bu sebeple İstanbul, her yönden yapılacak askerî harekâtların nihai hedefi olma özelliğine sahiptir.⁴⁹⁹

Trakya'da; Selanik'ten başlayarak Dimetoka ve Çorlu üzerinden Çanakkale'ye ulaşan yolun dışındaki yaklaşma istikametlerinin tamamının son hedefi İstanbul'dur. Bunlar; Sofya'dan başlayarak Edirne üzerinden İstanbul'a gelen ana yaklaşma istikameti ile Yanbolu-Gaipler-Kırklareli-Vize-Saray-Çatalca-İstanbul yolları ve Yunanistan'dan gelen Gümülcine-Kırcaali-Edirne-Kırklareli-Saray-İstanbul; Gümülcine-Dedeoğaç-Dimetoka-Babaeski-Çorlu-Silivri-İstanbul; Gümülcine-Dedeoğaç-Ferecik-İpsala-Keşan-Malkara-Tekirdağ-Silivri-İstanbul yaklaşma istikametleridir.⁵⁰⁰

Bu yaklaşma istikametlerini tıkayan ve savunmaya uygun olan ilk hat, bu günkü Türk-Yunan sınırını teşkil eden Meriç Nehri ve Edirne'de bu nehirle birleşen Tunca Nehri ile kuzey uzanımı

⁴⁹⁷ S. Ener, a.g.e., s. 14.

⁴⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. J. Keegan, a.g.e., s. 101-102.

⁴⁹⁹ İ. Hakkı, a.g.e., s. 14-15.

⁵⁰⁰ Suat Ener, **Türkiye'nin Havzaları, Ana Yolları, C.2, Türkiye'nin Coğrafi Engebelerine Genel Bir Bakış**, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1937, s. 11.

hattıdır.⁵⁰¹ Tunca ve Meriç Nehri ile birleşen Ergene Nehri, Trakya'nın orta kısmında, kollarıyla birlikte kuzey-güney doğrultusunda savunmaya elverişli hatlar oluştururlar. Bunun dışında, Istranca Dağları, kuzeyden İstanbul Boğazı istikametinde ve Kuru Dağları Çanakkale Boğazı istikametinde yapılacak harekâtları güçleştirir.⁵⁰²

Trakya, doğuya doğru gidildikçe daraldığından, daralan bölgelerde az kuvvetle savunma yapma imkânı vardır. İstanbul'a giden yaklaşma istikametlerini kapatmaya en uygun savunma hattı Çatalca bölgesinde Terkos Gölü ve Büyükçekmece Gölü arasındaki savunma mevzilerinin bulunduğu hattır.⁵⁰³ Kuru Dağları ise Gelibolu yarımadasını korumak için savunma yapılabilecek en uygun bölgedir.⁵⁰⁴

Trakya Yaylası'nın doğusunda bulunan Anadolu Yaylası; etrafı dağlarla çevrili, ortası yayvan ve geniş bir yayladır. Üç tarafı denizlerle kuşatılmıştır.⁵⁰⁵ Anadolu Yaylası; Batı Anadolu, Akdeniz, Karadeniz ve Suriye'den gelebilecek saldırılara karşı tek bir harekât alanı olarak kabul edilir. Fakat Millî Mücadele'de ortaya çıkan dış tehditlere uygun olarak burada; Batı Anadolu, Orta Anadolu, Akdeniz ve Suriye harekât alanı bölgelerine göre incelenecektir.

Batı Anadolu harekât alanı, Şaphane Dağları ile iki bölgeye ayrılır. Askerî açıdan bunlardan biri Ege Bölgesi harekât alanını, diğeri Marmara Bölgesi harekât alanını oluşturur. Ege Bölgesi, Ege Denizi sahillerinden başlayıp Gediz ve Menderes Nehirleri ile Afyon ve Kütahya yaylalarına uzanan bölümdür.

Marmara Bölgesi ise; Bandırma, Kemalpaşa, Orhaneli, Tavşanlı hattı ile Adapazarı, Mudurnu, Beypazarı, Ayaş hattı arasından Kütahya, Eskişehir ve Ankara'ya doğru uzanan harekât sahasıdır. Bunlardan biri Boğazlarla Marmara bölgesini, diğeri ise Ege Denizi'ni Orta Anadolu'ya bağlar. Bu sebeple her iki bölge de birer stratejik harekât sahasıdır.⁵⁰⁶

Ege Bölgesi, dağlık bir karaktere sahiptir. Ege sahillerinde sıfır olan rakım, Afyon Yaylası ile Ege havzasının birleştiği bölgeye gelindiğinde 2000 metreye kadar yükselir. Bu bölgedeki dağlardan doğan Gediz, Büyük Menderes ve Küçük Menderes Nehirlerinin havzaları arasında batıya doğru uzanan sıradağlar bulunmaktadır. Ege Bölgesi'nin bu dağlık yapısında nehirler; Çandarlı, İzmir ve Kuşadası kıyılarından Afyon yaylası doğrultusunda yollar açarlar. Bu bölgelere çıkarma yapan istila kuvvetleri bu yolları takip ederek Orta Anadolu'ya el atabilirler.

⁵⁰¹ İ. Hakkı, a.g.e., s. 12-13.

⁵⁰² C. Akbay, a.g.e., s. 74.

⁵⁰³ Mahmut Belig Üzdil, **Balkan Savaşı'nda Mürettep 1. Kolordu'nun Harekâtı**, Yay. Haz.: Ahmet Tetik ve Şeyda Büyükcan, ATASE Yayınları, 2006, s. 4.

⁵⁰⁴ C. Akbay, a.g.e., s. 75.

⁵⁰⁵ S. Ener, a.g.e., s. 9-13.

⁵⁰⁶ S. Ener, Havzalar ve Sıradağlar, C.2, s. 6.

Bu vadiler arasındaki dağlar ise, bu vadilerden ilerleyecek büyük kuvvetlerin yanlarını örterler.⁵⁰⁷

Bölgedeki önemli şehirler; İzmir, Manisa, Aydın, Denizli ve Afyon'dur. Bölgede İzmir'den başlayan ve bu illeri takip eden üç stratejik yaklaşma istikameti bulunmaktadır. Bunlardan büyük kuvvetlerle ilerlemeye uygun olan ana yaklaşma istikameti; İzmir-Manisa-Uşak-Afyon istikametidir. Diğer ikisi tali istikametlerdir.

Bunlardan biri; İzmir-Manisa-Balıkesir istikametinden Bursa'ya ulaşır. Diğer ise İzmir'den Aydın ve Denizli istikametine gider. Bu üç yol; Ayvalık, Dikili, Çandarlı ve Kuşadası'na çıkacak kuvvetlerin ilerleyebileceği daha sınırlı bazı yaklaşma istikametleriyle birleşir. Ege Bölgesi'ndeki bu yaklaşma istikametlerinde ayrıca; İzmir-Manisa-Balıkesir-Bandırma, İzmir-Manisa-Uşak-Afyon ve İzmir-Aydın-Denizli-Eğirdir demiryolları vardır. Bu demiryolları askerî harekâtı kolaylaştırır.

Ege sahillerinden çıkarma yapacak bir istila ordusuna karşı savunmaya uygun ilk hat, doğu-batı istikametinde uzanan dağların denizle birleştiği yerdeki ilk hâkim sırtlar hattıdır.⁵⁰⁸ Sahilden sonra ikinci savunma hattı, savunmaya uygun arazi kesimlerinin başladığı ve bütün cephenin yan yollarla birbirine bağlandığı, Millî Mücadele'de Milne Hattı⁵⁰⁹ olarak bilinen hattır. Son savunma hattı olan Afyon bölgesindeki dağlar, İç Anadolu'yu kuzey ve batıya karşı örter.⁵¹⁰

Marmara bölgesinde Balıkesir; Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı, Biga Yarımadası ve Edremit Körfezi sahillerinin merkezindedir. Bu sebeple önemli bir stratejik mevkidir. Edremit Körfezi'ne çıkacak düşman, Balıkesir üzerinden Bandırma ve Karacabey istikametiyle Bursa'ya ilerleyebilir. Bu yaklaşma istikameti, Marmara sahillerinin kısa yoldan kontrol edilmesini sağlar.

Öte yandan denizyolu ile Bandırma veya Gemlik Körfezi'ne asker çıkarmak ya da İstanbul-İzmit-Bursa istikametinden ilerlemek, Ege Bölgesi'nden Anadolu içlerine ilerlemeye göre daha elverişlidir. Çünkü İzmir-Eskişehir arası 450-500 kilometre iken, Mudanya'dan Eskişehir'e olan

⁵⁰⁷ C. Akbay, a.g.e., s. 75.

⁵⁰⁸ S. Ener, Havzalar ve Sradağlar, C.2, s. 3.

⁵⁰⁹ İngiliz General Milne, Temmuz 1919'da Paris Barış Konferansı'nda Yüksek Konsey tarafından, Türk ve Yunan tarafları arasında, iki tarafın da aşamayacağı bir hat tespit etmekle görevlendirilmiştir. Bunun üzerine Milne tarafından tespit edilen ve 3 Kasım 1919'da Harbiye Nezareti'ne bildirilen bu hat; Ayvalık kuzeyinde sahilden başlayarak Hacıosman, Yaylacıkdağı, Madra Dağı, Kestane Dağı, Akmaz Dağı, Döşeme Köyü, Bakırçay ve Cumali Deresi birleşme noktası, Fuğracık batısı, Örpekkaya, Karasilli, Yenice, Tepecik, Tatarköy, Yeni Çiftlik, Papazlı (Halitpaşa), Belen Dağı güneydoğusu, Kestelli, Sart, Bucak, Çaylı, Bademiye, İzmir Sancağı güney sınırı, Umurlu, Büyükmenderes Nehri, Muşlukdere'nin Büyükmenderes Nehri'ni kestiği nokta, Aydın demiryolunun Selçuk yakınlarında İzmir Sancağı sınırını kestiği nokta ve İzmir sancağının Yunan işgal bölgesi ile kesiştiği noktada Ege denizi ile birleşen hattır. **Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.; 1, Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 2**, Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s. 120-122; Milne Hattı'nın geçtiği yerler için ayrıca bkz. Ek-3, s. 407.

⁵¹⁰ C. Akbay, a.g.e., s. 75.

mesafe 150 kilometredir. Bu nedenle Biga Yarımadası'nın Anadolu savunması için ve Anadolu'ya karşı Çanakkale Boğazı'nın savunması için büyük bir önemi vardır.

Bu bölgede diğer önemli bir şehir de İzmit'tir. İzmit, İstanbul'dan karayoluyla veya denizyoluyla gelen birlikler için bir toplanma bölgesi ve bu birliklerin Anadolu içlerine gidebileceği birçok yaklaşma istikametinin başlangıç noktası durumundadır. İzmit Körfezi'ne çıkacak bir kuvvet, İzmit-Adapazarı-Bolu ve Ankara istikametinde ilerleyebilir. Bu yol üzerinde İzmit şehri, Sakarya Nehri ve Bolu Dağları engel niteliğindedir. Bolu Dağlarından İç Anadolu'ya geçişi sağlayan geçitler ile Kızılcahamam bölgesi mutlaka dikkate alınması gereken stratejik noktalaradır.

İzmit'e çıkan kuvvetler Adapazarı'ndan sonra Mudurnu-Nallıhan-Beyazırma üzerinden de Ankara'ya ulaşabilir. Diğer bir yaklaşma istikameti ise İzmit-Geyve-Eskişehir istikametidir. İstanbul'dan gelen demiryolu hattı da bu istikameti takip eder. Bu iki yaklaşma istikameti Marmara cephesini Orta Anadolu'ya bağlayan asıl yaklaşma istikametleridir. İzmit, Karadağ ve Sakarya Nehri ile Samanlı Dağları arasındaki Geyve Boğazı savunma için uygun bölgelerdir.

Gemlik veya Mudanya'ya çıkacak birlikler ise; bölgenin önemli bir şehri olan Bursa üzerinden İnegöl-İnönü-Eskişehir stratejik yolu ile ilerleyebilir. Bu yol üzerinde harekâtı engelleyecek önemli arızalar yoktur. Bu yol istikametinde, başka yan yollar da vardır. Ayrıca Mudanya'dan Bursa'ya kadar demiryolu hattı bulunması denizden ikmal imkânı sağlar. Bu yol, büyük birliklerin harekâtına en uygun yaklaşma istikametidir.⁵¹¹

Orta Anadolu harekât alanında dağlar, Karadeniz ve Akdeniz kıyılarında denize paralel olarak uzanmaktadır. Bölgenin doğu ve batısında iki başyayla bulunduğundan Orta Anadolu, kenarları dağlık ve ortası düz bir yayla özelliği gösterir. Bölgedeki nehirler derin vadiler oluşturmamıştır ve havzaları çok yayvandır. Bölgede; Sakarya, Kızılırmak, Yeşilirmak, Seyhan ve Ceyhan Nehirleri ve Havzaları bulunmaktadır. Orta kesimlerde yükseklik 900-1000 metre civarındadır. Uzunyayla bölgesinde ise 1000 metrenin üzerine çıkar ve buradaki yükseltiler Doğu Anadolu dağlarıyla birleşir.⁵¹²

Orta Anadolu'yu çevreleyen Karadeniz Dağları, Toros ve Antitoros Dağları ile göller bölgesi engellik vasfı taşıdıklarından Orta Anadolu'yu kuzey ve güneye karşı korurlar.⁵¹³ Kuzey ve güneydeki sıradağlar Karadeniz ve Akdeniz'den yapılacak çıkarma harekâtlarına ve Orta

⁵¹¹ İ. Hakkı, a.g.e., s. 19-26.

⁵¹² C. Akbay, a.g.e., s. 81.

⁵¹³ S. Ener, Havzalar ve Sıradağlar, C.2, s. 8.

Anadolu'ya yapılacak sızmalara karşı savunma mevzii teşkil ederler.⁵¹⁴ Anadolu'nun merkezi durumundaki Orta Anadolu, bütün cephelerin destek, ikmal ve geri bölgesini teşkil eder.

Bu özellikleriyle, tarih boyunca Anadolu'da kurulmuş olan devletlerin istilacı güçlere karşı savunma yapabilmek için kuvvetlerini topladığı bir bölge olmuştur. Örneğin Haçlı Seferleri sebebiyle ağır bir sarsıntı yaşayan Anadolu Selçuklu Devleti, Konya'yı başkent yapıp Türkmenleri orta Anadolu'da toplayarak toparlanmıştır.⁵¹⁵ Bu sebeple Orta Anadolu bölgesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun da dayanak noktasıdır.

Bu bölgenin elde bulundurulması için Karadeniz ve Akdeniz limanlarından gelen yollar üzerindeki boğaz, geçit ve gedikler savunmaya uygun yerlerdir. Orta Anadolu'ya İstanbul ve Halep istikametlerinden gelen ve bu bölgeleri birleştiren demiryollarının geçtiği Gülek ve Geyve Boğazları mutlaka tutulması gereken stratejik noktalardır.

Öte yandan, batıya karşı Murat Yaylası, doğuya karşı Uzunyayla elde bulundurulmalıdır. Anadolu'nun temel dayanağı olan Uzunyayla'yı içinde bulunduran Orta Anadolu bu özellikleriyle, Anadolu içlerine giren istilacıların mutlaka kesin sonuçlu muharebeler vermek zorunda oldukları bir bölgedir.

Bu bölgenin orta kesimleri; zayıf bitki örtüsü, kısıtlı ikmal imkânları, sert iklimi ve denizlerden uzak olması sebebiyle büyük birliklerin ikmal ve barınma sorunları yaşayabileceği bir bölgedir. Bu sebeple İskender⁵¹⁶ ve Kyros⁵¹⁷ Suriye istikametine doğru giderken, hem daha kolay ikmal yapabilmek, hem de donanmaları ile daha kolay irtibat kurabilmek için bölgenin güney kısmından hareket etmişler ve bu sayede büyük sorunlar yaşamadan yollarına devam edebilmişlerdir. Orta Anadolu'ya giren Haçlı orduları ise, bu bölgenin giriş ve çıkışındaki boğazlarda ve bölgenin orta kesimlerinde bazı yıpratıcı muharebeler vererek ilerlemek zorunda kaldıkları gibi ikmal sorunları sebebiyle de büyük zorluklar yaşamışlardır.⁵¹⁸

Akdeniz harekât alanında; Göksu, Manavgat Çayı, Aksu, Alakız Çayı, Kocaçay ve Dalaman Çayı bulunmaktadır. Bunlar kuzeyden güneye aktıklarından Orta Anadolu'dan Akdeniz'e inen başlıca yolları oluştururlar. Bunların dışında Hamidiye Yaylası ile Göller Bölgesi'nde harekâta uygun şeritler vardır. Bölgenin genel karakterini denize paralel şekilde uzanan Toros Dağları belirlemektedir. Bu dağ silsilesi Akdeniz'den iç bölgelere yapılacak askerî harekâtı belli yollara tabi kılarak zorlaştırır.

⁵¹⁴ C. Akbay, a.g.e., s. 82.

⁵¹⁵ Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi**, TTK Yayınları, Ankara, 2014, s. 116; Ebru Altan, **İkinci Haçlı Seferi (1147-1148)**, TTK Basımevi, Ankara, 2003., s. 2.

⁵¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Plutarkhos, **İskender**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 36-47.

⁵¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Ksenophon, **Anabasis, On Binlerin Dönüşü**, Çev.: Arı Koçana, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015, s. 3-17.

⁵¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Suat İlhan, **Türk Askerî Kültürünün Tarihi Gelişmesi, Kutsal Ocak**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 129-140.

Bu yollardan Güllük-Milas-Muğla-Tavas-Denizli yolu önemli bir stratejik yoldur. Muğla-Akyaka-Marmaris yolu ise bu yolla birleşerek Marmaris ve Kerme Körfezlerini Denizli'ye bağlar. Antalya'dan Dinar, Isparta, Burdur istikametinden Afyon'a giden yol ile Acıpayam üzerinden Denizli'ye giden yolar da önemlidir. Manavgat-Akseki-Bozkır istikametinden Konya'ya gelen yol ise Orta Anadolu'ya doğrudan el attığı için çok önemlidir. Konya-Manavgat yolundan Çumra'da ayrılarak Karaman'a gelen ve buradan Sivas, Kayseri, Niğde, Karaman yolu ile birleşerek Göksu havzası boyundan Silifke'ye inen yol Akdeniz'le Sivas, Ankara ve Afyon'u birbirine bağlar.

Suriye harekât alanı, Halep'in kuzeyindeki dağlardan başlar. Akdeniz'e paralel olarak uzanan Amanos Dağları, bu hattın doğusu ve batısındaki büyük ovaları birbirinden ayırır. Suriye harekât alanında belli başlı akarsular; Asi, Fırat, Ceyhan ve Seyhan'dır. Asi Nehri hariç bütün akarsular kuzey-güney istikametinde akar. Böylece harekâta elverişli yolları oluştururlar. Amanos Dağları hariç Urfa'dan Antep, Maraş, Antakya ve Adana'ya kadar olan arazi kısmen düz olduğundan askerî harekâta uygundur.⁵¹⁹

Seyhan ve Ceyhan Nehirlerinin oluşturduğu delta, Ortadoğu'nun en verimli ovalarından biridir. Ayrıca Adana, Tarsus, Kozan, Silifke, Mersin, İskenderun, Ayas ve Anavarza gibi yerleşim yerleri çeşitli kültürlerin iç içe geçtiği çatışma noktaları niteliğindedir. Daha içeride Zeytun (Süleymanlı), Maraş, Antep, İslahiye gibi yerleşim yerleri ise antik dönemden beri Ortadoğu tarihini etkilemiş eski sitelerdir.

Anadolu-Suriye eski kervan yolu üzerinde bulunan Çukurova, Anadolu tarihinin kilit noktalarından biridir. Bu bölgeyi kara ve demiryolu ile Anadolu içlerine bağlayan Orta Toros geçitleri önemli stratejik noktalardır. Bu sebeple, Orta Toros geçitlerinin Suriye ve Anadolu arasında yapılacak bir askerî harekâta muhakkak ele geçirilmesi gerektiği öteden beri bilinmektedir. Bağdat Demiryolu'nun yapılmasından sonra Suriye'yi Anadolu'ya bağlayan Orta Toros geçitlerinin önemi daha da artmıştır.⁵²⁰

Suriye'den Anadolu'ya gelen yaklaşma istikametlerinin en önemlileri Orta Anadolu'ya en kısa yoldan el atan ve Gülek Boğazı'ndan geçen yaklaşma istikametleridir. Bu yollar; Halep-İslâhiye-Fevzipaşa-Osmaniye ve Antakya-İskenderun-Dörtyol istikametlerinden Adana'ya gelir ve Mersin Körfezi'nden gelen yaklaşma istikametiyle Tarsus yakınlarında birleşir.⁵²¹ Bu yaklaşma istikametleri üzerindeki Tarsus, Adana, İskenderun ve Antakya yerleşim yerleri Anadolu ile Suriye arasındaki ana yaklaşma istikametlerini tıkayan stratejik mevkiilerdir.

⁵¹⁹ S. Ener, Havzalar ve Sıradağlar, C. 2, s. 13-15.

⁵²⁰ S. Hatipoğlu, a.g.e., s. 3-4.

⁵²¹ İ. Hakkı, a.g.e., s. 40.

Bu sebeple tarih boyunca iki bölge arasındaki seferlerin tamamında bu yerleşim yerlerinde veya yakınlarında önemli muharebeler yaşanmıştır. Örneğin Haçlı Seferleri⁵²² ve İskender'in seferi bu bölgelerde çatışmalara dönüşmüş ve İskender Pers ordusu karşısındaki en önemli muharebeyi İskenderun bölgesinde yapmıştır.⁵²³ Tarsus, Emeviler tarafından Anadolu'ya yapılan akınlarda ana harekât üslerinden biri olarak kullanılmış, Adana, İskenderun ve Antakya ise bütün istila ordularının hedefi olmuştur.

Suriye'den gelerek Tarsus yakınlarında birleşen yaklaşma istikametleri, bundan sonra Tarsus-Ulukışla istikametinde devam ederek Gülek Boğazı vasıtasıyla Suriye ve Akdeniz bölgesini Orta Anadolu'ya bağlar. Ulukışla'da bu yoldan bir kol Niğde istikametinde ayrılarak Kayseri ve Sivas'a ulaşır. Ulukışla'dan sonra da; bir koldan Konya-Afyon istikametine, bir koldan Tuz Gölü-Ankara istikametine gidilir.⁵²⁴

Bu üç istikamet, Orta Anadolu'ya ve özellikle Uzunyayla ve Murat Başyaylası'na en kısa mesafeden el atmaları sebebiyle stratejik açıdan birinci derecede önemlidir. Bu yaklaşma istikametlerinin geçtiği Toros Dağları, kuzeye doğru ilerlemeyi Gülek Boğazı'na bağlı kıldığından savunmaya uygundur. Ayrıca, Niğde kuzeybatısındaki dağlar ile Tuz Gölü ve Kızılırmak taarruzların ilerlemesini engeller.⁵²⁵

Suriye'den gelen diğer yaklaşma yolları; Deyrizor-Mardin, Rakka-Harran-Urfa-Siverek ve Halep-Urfa-Siverek üzerinden Diyarbakır'a giden, Halep-Kilis-Antep-Besni-Malatya ve Antep-Pazarcık-Gölbaşı-Malatya istikametinden Sivas'a giden yollar ile Halep-Kilis-Antep-Maraş-Göksun-Gürün-Aziziye-Kayseri-Ankara yoludur.⁵²⁶ Maraş'a, Antakya-İslahiye veya Halep-İslâhiye-Kömürler istikametinden de ulaşılır. Bu iki yol Fevzipaşa'dan Osmaniye ve Adana'ya da gider. Ayrıca Antakya-İskenderun-Dörtüol-Adana sahil yolu vardır. Bu yolların iç bölgelere bağlandığı boğazların bulunduğu Adana, Maraş, Antep ve Urfa şehirleri Anadolu içlerine yayılmayı planlayan bir istila ordusunun ilk hedefleri olacak stratejik mevkiilerdir.

Ayrıca, Fevzipaşa bölgesi, demiryolu tünellerinin ve Osmaniye'ye karayolu ile geçiş yapılan geçidin kontrol altında bulundurulması açısından önemli bir stratejik noktadır. Bu nokta ve mevkiiler tarih boyunca tüm istila hareketlerinin hedefi olmuştur. Örneğin Urfa, ilk Haçlı Kontluğu'nun kurulduğu şehirdir.⁵²⁷ Bu sebeple, Anadolu'nun savunması, bu nokta ve mevkiilerde başlamalı ve bunların kuzeyi istikametindeki boğaz ve geçitlerin bulunduğu dağlar ile yolları tıkayan diğer meskûn mahallerde yapılmalıdır.

⁵²² Haçlı Seferlerinin takip ettiği güzergah ve yapılan muharebeler hakkında bilgi için bkz. E. Altan, a.g.e., s. 2-3.

⁵²³ İskender'in Pers ordusu ile savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. bkz. Plutarkhos, İskender, s. 43-47.

⁵²⁴ S. Ener, Havzalar ve Sıradağlar, C. 2, s. 13.

⁵²⁵ İ. Hakkı, a.g.e., s. 29-30.

⁵²⁶ A..g.e., s. 39-40.

⁵²⁷ Haçlı Ordularınca ele geçirilen bölgede ele geçirilen şehirler hakkında geniş bilgi için bkz. E. Altan, a.g.e., s. 3.

Şark yaylası; Kafkasya, İran ve Irak'a karşı tek bir harekât alanı özelliği taşır. Fakat Kafkasya ve Irak'a karşı yapılacak harekât coğrafya açısından farklı özellikler taşıdığından burada Doğu Anadolu ve Irak harekât alanı ayrı ayrı ele alınacaktır. Doğu Anadolu harekât alanında en önemli ve en büyük yayla Erzurum Yaylası'dır.⁵²⁸ Bu bölgedeki dağlar kuzeyden itibaren birbirine paralel olarak uzanır. Bu sıradağlar yer yer birbirlerine düğümlenirler ve düğümlendikleri yerlerde doğuya karşı büyük engeller teşkil eden sıradağ kümeleri oluştururlar.

Bu dağlardan en kuzeyde, Çoruh Nehri'nden itibaren Karadeniz kıyılarına paralel olarak uzanan Zigana silsilesi vardır. Bu dağlar askerî harekâta elverişli değildir. İkinci sıradağ silsilesi, Çoruh Havzasını Aras-Karasu Havzasından ayırır. Bu sıradağlar, Posof bölgesinde Küçük Kafkas sıradağlarından batıya doğru devam eder ve Oltu Çayı batısından itibaren Erzincan'a kadar uzanır. Bu bölgede savunmaya en elverişli bölge Soğanlı Dağları bölgesidir.

Üçüncü sıradağ silsilesi, Ağrı Dağı silsilesi ile Bingöl ve Munzur silsilesi şeklinde batıya doğru uzanır. Bu silsile Erivan, Tiflis ve Gümrü bölgelerindeki orduların Aşağı Murat havzasına inmesine engel olur. Yukarı Aras, Karasu ve Yukarı Fırat Havzası'nı Murat Havzası'ndan ayırır. Dördüncü sıradağlar, Murat Havzası'nı Van Havzası ile Yukarı Dicle Havzası'ndan ayırır. Bu dağlar Elazığ batısında Fırat'a kadar uzanır.⁵²⁹ Beşinci sıradağlar ise; Hakkâri, Mazı ve Karacadağ silsilesidir.⁵³⁰

Doğu Anadolu harekât alanı büyük dağlarla çevrili olduğundan, bu bölgede yapılacak bir harekât ancak belli geçit, gedik ve yollardan faydalanılarak yapılabilir. Bu sebeple geçit, gedik ve yollar çok önemlidir. Öte yandan arazi birbiri gerisinde savunma hatları hazırlamaya imkân verdiği için derinlikte savunma yapmaya uygundur. İlerde cephe oldukça geniş olmakla birlikte geriye doğru gidildikçe cephe daralır ve daha az kuvvetle savunulabilir. Taarruzda; birlikler farklı havzalardan hareket etmek zorunda olduklarından, bu havzalardan taarruz eden birliklerin işbirliğini sağlamak zor, kuvvet kaydırmak ise neredeyse imkânsızdır.⁵³¹

Bölgedeki yaylaların yüksekliği 2000, dağların yüksekliği 3000 metreye kadar uzanır. Rakımın bu kadar fazla olması ve iklimin sertliği, kışın yapılacak askerî harekâtı zorlaştırır. Bu yapıdan dolayı, yollar ve meskûn mahaller az ve kaynaklar yalnız yerel halkı besleyecek kadardır. Bu sebeple bölge, büyük orduların harekâtına elverişli değildir. Öte yandan, birçok bölgenin askerî harekât yapılamayacak kadar sarp olması savunma harekâtını kolaylaştırır.⁵³² Ayrıca, dağ

⁵²⁸ S. Ener, a.g.e., s. 10-12.

⁵²⁹ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Osmanlı-Rus Kırım Harbi, Kafkas Cephesi (1853-1856)**, ATASE Yayınları, 1986, s. 13-15.

⁵³⁰ S. Ener, a.g.e., s. 9.

⁵³¹ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı-Rus Kırım Harbi, s. 27-28.

⁵³² C. Akbay, a.g.e., s. 78-81.

silsilelerinin oluşturduğu hatlar güneye gidildikçe daraldığından buralarda savunma imkânı daha da artar.

Kafkasya ve İran'dan batıya doğru uzanan sıradağ silsilelerinin arasında bulunan Çoruh, Kelkit, Karasu, Aras ve Murat Nehirleri birbirlerine paralel olarak doğuya doğru akarlar. Dicle Nehri ise güneye doğru akar. Bölgedeki sıradağ silsileleri arasından akan nehirlerin oluşturduğu vadiler temel yaklaşma istikametlerini oluştururlar ve bazı bölgelerde yan istikametlerle birleşirler.

Bu bölgedeki yaklaşma istikametlerinden en kuzeyde, Batum-Hopa-Rize-Trabzon sahil yolu bulunmaktadır. Bu yol ve güneyindeki Tiflis-Ahılkelek-Ardahan-Artvin-Çoruh Vadisi-İspir-Bayburt yolu büyük kuvvetlerin harekâtına uygun değildir. Kura (Kür) Nehri vadisini takip eden Tiflis-Ardahan-Göle-Oltu-Tortum-Gürcü Boğazı-Erzurum yolu da geniş cepheyle harekâta uygun değildir fakat ana yaklaşma istikameti üzerindeki savunma mevzilerini kuzeyden tehdit ettiği için önemlidir.

Aras Nehri havzasını takip eden Tiflis-Gümrü-Kars-Sarıkamış-Köprüköy-Hasankale-Erzurum yolu ana stratejik yaklaşma istikametidir. Kars Kalesi ve Erzurum müstahkem mevkileri bu yol üzerindedir. Ayrıca bu yol, Anadolu derinliklerine giden en kestirme yoldur. Bu yaklaşma istikametinde savunmaya uygun yerler; Arpa Çay; Kalecik Dağı, Kars-Çalkavur Dağları, Kumru Dağı; Soğanlı Dağları-Sarıkamış-Allahüekber Dağları; Palandöken-Erzurum-Deveboynu-Kargapazarı Dağı-Gürcü Boğazı-Gâvur Dağı hatlarıdır.

Diğer önemli bir yaklaşma istikameti de Tiflis-Erivan-Kağızman-Velibaba Geçidi-Köprüköy-Hasankale-Erzurum yoludur. Bu yol ana mihverin güneyden desteklenmesini sağlar. Erivan-Iğdır-Beyazıt-Karaköse-Tahir Geçidi-Köprüköy-Erzurum yolu ise Erzurum'u doğudan tehdit eder. Bu yolların tamamı doğu-batı istikametinde uzanmaktadır.

Güneye doğru ilerleyen yollar; Erivan-Iğdır-Beyazıt-Karaköse-Tutak-Malazgirt-Muş-Kulp-Diyarbakır veya Muş-Bingöl-Elazığ yolu ile Beyazıt-Muradiye-Van Gölü Doğusu-Van yollarıdır. Bu bölgeye İran üzerinden de bazı yaklaşma istikametleri gelmektedir. Bunlar; Tebriz-Doğu Beyazıt-Ağrı-Köprüköy-Erzurum yolu, Hoy-Saray-Van-Bitlis yolu; Hoy-Başkale-Hakkâri veya Urmiye-Başkale-Hakkâri yollarıdır.⁵³³

Bu yol durumuna göre Kafkasya ve İran'dan Doğu Anadolu'ya yapılacak bir taarruzun harekât mihveri; Murat Havzası'nda Eleşkirt-Ağrı bölgesinde, Kars-Sarıkamış bölgesinde ve Artvin-Ardahan bölgesinde olmak üzere başlıca üç noktada düğümlenir. Denizden yapılacak bir

⁵³³ İ. Hakkı, a.g.e., s. 32-38.

harekâtta ise bu düğümleme Trabzon bölgesinde gerçekleşir. Bunların gerisinde merkezi bir durumda olan Erzurum, Doğu Anadolu harekât alanının kilit noktasını teşkil eder.⁵³⁴

Doğu Anadolu harekât alanının önemli şehirleri; Kars, Trabzon ve Erzurum'dur. Trabzon, hem bir kale hem de Doğu Anadolu için bir ikmal merkezidir. Bu sebeple stratejik bir mevkidir.⁵³⁵ Kars, askerî açıdan Kafkasya'nın ileri dayanak noktasıdır. Hazar Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan Bakü-Tiflis-Batum demiryolundan Tiflis'ten ayrılan bir kol Kars'a ve oradan da Sarıkamış'a kadar uzanır.⁵³⁶ Erzurum müstahkem mevkii stratejik yaklaşma yolu ile bütün önemli yaklaşma istikametlerinin düğümlendiği bir noktada bulunduğu için Erzurum, bölgedeki en önemli şehir durumundadır.

Şark Yaylasının güneyinde Irak harekât alanı bulunmaktadır. Bu harekât alanında; Bağdat'tan Diyarbakır'a kadar olan bölgeye El cezire veya Yukarı Mezopotamya denir.⁵³⁷ Bu bölgedeki harekât sahasını Dicle Nehri havzası teşkil eder. Diyarbakır yaylası ile Irak tarafında Dicle Nehri'nin geçtiği arazi ana harekât sahasıdır. Eskişehir-Kars ana yolundan Sivas'ta ayrılarak bu bölgeye bağlanan Elazığ-Diyarbakır-Savur-Midyat-Cizre-Musul-Bağdat yolu, Dicle yatağını takip ederek bu cephenin ana stratejik yolunu oluşturur ve Irak Cephesi'ni Orta Anadolu'ya bağlar. Dicle'nin kolları ise operatif seviyede yaklaşma istikametlerini oluşturur.⁵³⁸

Bu yaklaşma istikametleri Musul'dan başlayarak İmadiye-Hakkâri-Başkale-Van; Zaho-Silopi-Cizre-Şırnak-Siirt; Zaho-Midyat-Diyarbakır ve Nusaybin-Mardin-Diyarbakır istikametlerini takip eder.⁵³⁹ Bu bölgede Musul, birçok yolun kesişim noktasında bulunması, zengin petrol yataklarına sahip olması ve Irak'tan gelen yaklaşma istikametlerinin çıkış noktası olması sebebiyle stratejik bir mevkidir.

Diyarbakır ise, Suriye ve Irak istikametinden gelen birçok yaklaşma istikametinin kesişim noktasında bulunması ve Dicle Vadisi'nde Doğu Anadolu içlerine giden yolları kontrol eden bir bölgede bulunması sebebiyle stratejik bir mevkidir. Bölgenin diğer önemli yerleşim yerleri, Orta Anadolu vasıtasıyla İstanbul'a giden demiryolunun başlangıç noktasında bulunan Nusaybin ve iç bölgelere geçiş imkânı veren Mardin'dir.

⁵³⁴ Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı-Rus Kırım Harbi, s. 25-28.

⁵³⁵ Yakov Kefeli, **Anılar (1916-1919)**, Çev.: Erdoğan Altınkaynak, TTK Basımevi, Ankara, 2013, s. 81-82.

⁵³⁶ A.g.e., s. 59.

⁵³⁷ C. Akbay, a.g.e., s. 86.

⁵³⁸ S. Ener, Havzalar ve Sıradaglar, C. 2, s. 12-13.

⁵³⁹ İ. Hakkı, a.g.e., s. 38.

2.3. MİLLÎ MÜCADELE'Yİ YÜRÜTEN SUBAY VE GENERALLERİN STRATEJİ VİZYONLARININ TEMELLERİ

Atatürk, kendisiyle yapılan bir söyleşide, asker olarak yetişmesinde üç önemli imtihandan geçtiğini; bunlardan birincisinin harbiye ve subay çıktığı sıralarda başından geçenler; ikincisinin Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı yaptığı mücadele ve üçüncüsünün I. Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'ndeki görevi olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴⁰

Bu ifadeden hareketle, Atatürk ve Millî Mücadele'nin askerî faaliyetlerini yürüten diğer subay ve generallerin askerî kültürlerinin ve strateji anlayışlarının oluşmasında, askerî okullarda gördükleri eğitimin ve meslek yaşamları boyunca edindikleri tecrübelerin önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Bununla birlikte, bu subay ve generaller askerî okullardaki eğitimleri ve meslek yaşamlarındaki uygulamaları mevcut askerî talimnamelere göre yaptıklarından, bunlara ordunun sevk ve idaresinde temel usul ve esasları gösteren talimnameleri de ilave etmenin uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Bu sebeple, Millî Mücadele'yi yürüten subay ve generallerin strateji alt yapılarının oluşumu üç başlık altında incelenecektir. Bunlar, eğitim altyapısı; meslek yaşamları boyunca yaptıkları görevler ile katıldıkları muharebelerde edindikleri tecrübeler ve askerî talimnamelerdir.

2.3.1. Eğitim Altyapısı

Millî Mücadele'nin askerî faaliyetlerini yürüten subay ve generallerin eğitim gördükleri okullar incelendiğinde, bunların çoğunun askerî eğitimlerine askerî ortaokuldan başladıkları ve sırasıyla; askerî lise, harp okulu ve harp akademisinde okudukları görülmektedir. Mustafa Kemal (Atatürk)'ün Askerî Rüştîye (Askerî Ortaokul)⁵⁴¹ ve Askerî İdadi (Askerî Lise) karnelerinden⁵⁴² bu okullarda askerlikle ilgili derslerin okutulmadığı anlaşılmaktadır.

Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne (Harp Okulu)⁵⁴³ ve Erkân-ı Harbiyye-i Şâhâne (Harp Akademisi) karnelerine⁵⁴⁴ bakıldığında ise, askerlikle ilgili derslerin Harp Okulu'nda okutulmaya başlandığı ve Harp Akademisi'nde daha yüksek bir seviyede öğretildiği görülmektedir. O dönemin Harp Okulu ve Harp Akademisi'nde uygulanan askerî eğitim, temel olarak Alman eğitim sistemine

⁵⁴⁰ Falih Rıfıkı Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2010, s. 78.

⁵⁴¹ Cemil Sönmez, **Atatürk'ün Yetiştirmesi ve Öğretmenleri**, ATAM Yayınları, Ankara, 2014, s. 79.

⁵⁴² A.g.e., s. 112-114.

⁵⁴³ A.g.e., s. 157-166.

⁵⁴⁴ A.g.e., s. 189-195.

göre yapılmaktadır. Çünkü bu okulların eğitim sistemi, II. Abdülhamit'in talebi üzerine 1882 yılında Almanya'dan gönderilen bir ıslah heyeti ve bu heyete 1883 yılında katılan Binbaşı Von Der Goltz tarafından düzenlenmiştir.

Binbaşı Goltz, Millî Mücadele'ye katılan hemen her subay ve generalin üzerinde önemli bir etki yaratmış olan Millet-i Müselleha isimli kitabın yazarı olan, bilgili ve tecrübeli bir subaydır. Goltz'un bu kitabı, onun İstanbul'a gelmesinden kısa bir süre sonra Türkçe'ye çevrilerek yayımlanmıştır.⁵⁴⁵ Felsefi olarak, Clausewitz'in görüşlerinin takipçisi olan Goltz'un Millet-i Müselleha isimli kitabı, topyekûn harp kavramı temelinde askerî gücün nasıl etkili bir şekilde kullanılabileceğini anlatan bir kitaptır.

Millet-i Müselleha terimi ile Goltz, silahlıdaki halk veya halk ordusunu kastetmektedir. Goltz, muhtemel bir dünya savaşının büyük kuvvetlerle ve geniş alanlarda gerçekleşeceğini düşündüğünden, devletlerin böyle bir savaşa hazırlanmak için profesyonel bir çekirdek kadronun sevk ve idare ettiği, mecburi askerlik sistemiyle orduya katılmış askerlerden oluşan büyük bir ordu teşkil etmeleri gerektiğine inanıyordu.⁵⁴⁶

Ona göre; son zamanlarda yapılan savaşlarda sadece ordular değil tüm uluslar savaşa katıldığından, savaşta başarı ülkelerin kendi vatandaşlarından silahlanmış bir ulus yaratmalarına bağlıydı. Goltz ayrıca, subayların millet hayatında üst seviyede bir yer tutması ve devlet siyasetinde önemli bir rol oynaması gerektiğini savunuyordu.⁵⁴⁷ Bu düşüncelerle işe başlayan Goltz, askerî okullarda modern eğitimin yaygınlaştırılması ve millî liderler dediği seçkin bir subay sınıfının yetiştirilmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun canlandırılabilmesine inanıyordu.

1885 yılında Alman askerî heyetinin başkanlığına getirilen Goltz, 1895 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu ordusunda görev yaptı ve bu düşüncelerine uygun olarak önemli reformlar gerçekleştirdi. Yaptığı reformlardan en önemlisi, Harp Okulu ve Harp Akademisi eğitimini Alman ekolüne göre yeniden düzenlemesiydi. Bunun için, göreve başlar başlamaz 1835'ten beri askerî okullarda uygulanan Fransız eğitim sistemi yerine Alman eğitim sistemini yerleştirmeye başladı.

1885 yılından itibaren tamamen Alman sistemine göre düzenlenen ders programları, ders konuları ve yöntemleri uygulamaya konuldu.⁵⁴⁸ Goltz'un, askerî eğitim sistemini Alman sistemine göre yeniden düzenlemesi ve askerî öğrencilerin Clausewitz ve Goltz'un kitaplarıyla yetişmeleri sebebiyle Alman (Prusya) askerî kültürü kısa süre içinde Osmanlı askerî eğitim

⁵⁴⁵ Von Der Goltz, **Millet-i Müselleha, Asrımızın Usul ve Ahvali Askerîyesi**, Mütercimi: Mehmet Tahir, Matbaa-i Ebulziya, Kostantiniye, 1309, s. 1-5.

⁵⁴⁶ C. V. D. Goltz, a.g.e., s. 11-12.

⁵⁴⁷ G. W. Gawrych, a.g.e., s. 28

⁵⁴⁸ C. V. D. Goltz, a.g.e., s. 10.

sisteminde ağırlıklı bir yer kazandı. Böylece, Goltz ülkeden ayrılırken, geride onun kurduğu eğitim sisteminde yetişmiş bir subay kuşağı bıraktı.⁵⁴⁹ Bu subaylar da Millî Mücadele'yi yöneten subay ve generalleri yetiştirdiler.

Nitekim Millî Mücadele'de görev yapan subay ve generallerin Harp Okulu'na giriş tarihlerine bakıldığında, bunların çoğunun Goltz'un ülkeden ayrılmasından sonra Harp Okuluna giren kişiler olduğu görülmektedir. Harp Okulu'na 1890 yılında giren Nurettin İbrahim (Konyar),⁵⁵⁰ 1893 yılında giren Fevzi (Çakmak)⁵⁵¹ ve 1894 yılında giren Yakup Şevki (Subaşı)⁵⁵² gibi az sayıda kişi, Goltz henüz İstanbul'dan ayrılmadan önce okula başlamış olmakla birlikte bu kişiler de yine onun kurduğu sistemde yetişen öğretmenler tarafından yetiştirilmişlerdir.

Goltz ayrıldıktan sonra Harp Okulu'na giren subaylardan Refet (Bele) 1896 ve Fahrettin (Altay)⁵⁵³ 1897; Cafer Tayyar (Eğilmez)⁵⁵⁴ ve Ali Fethi (Okyar) 1898;⁵⁵⁵ Mustafa Kemal (Atatürk), Ali Fuat (Cebesoy)⁵⁵⁶ ve Mehmet Arif (Ayıcı) 1899⁵⁵⁷; Kâzım (Karabekir)⁵⁵⁸ ve Kâzım (Özalp) 1900 yılında⁵⁵⁹ Harp Okulu'nda okumaya başlamıştır. İsmet (İnönü) ise, 1901 yılında topçu subaylarının yetiştirildiği Mühendishane-i Berr-i Hümayun'a girmiştir.⁵⁶⁰ Ali İhsan (Sabis), İzzettin (Çalışlar) ve Selahattin Adil de aynı okulda okumuştur.⁵⁶¹

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere; Nurettin İbrahim (Konyar), Fevzi (Çakmak), Yakup Şevki (Subaşı), Refet (Bele), İsmet (İnönü), Ali İhsan (Sabis), İzzettin (Çalışlar) ve Selahattin Adil hariç Millî Mücadele'de görev yapan üst seviyedeki subay ve generallerin önemli bir kısmı Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal (Atatürk) ile Harp Okulu'nda en az bir yıl beraber okumuşlardır.⁵⁶²

Bu kişilerden başka; Halil (Kut) ve Enver (Paşa)⁵⁶³ gibi meslek yaşamlarında önemli görevler üstlenmiş diğer kişilerin de Mustafa Kemal (Atatürk) ile aynı dönemde Harp Okulu'nda okuması, bu dönemin ayırt edici bir özelliği olduğunu göstermektedir. Bunun, Alman ekolüne

⁵⁴⁹ G. W. Gawrych, a.g.e., s. 27-28.

⁵⁵⁰ Necati Fahri Taş, **Nurettin Paşa**, ATAM Yayınları, Ankara, 2014, s. 7; **Gazi Nurettin Paşa Hazretlerinin Tercüme-i Hali**, Matbaa-i Osmaniye, 1339, s. 3.

⁵⁵¹ Veli Yılmaz, **Fevzi Çakmak**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 11.

⁵⁵² Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri**, ATAM Yayınları, Ankara, 2002, s. 2.

⁵⁵³ Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası, 1912-1922**, Eylem Yayınları, Ankara, 2008, s. 9

⁵⁵⁴ Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 31.

⁵⁵⁵ İhsan Sabri Balkaya, **Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943)**, TTK Basımevi, Ankara, 2005, s. 5

⁵⁵⁶ A.F. Cebesoy, a.g.e., s. 23.

⁵⁵⁷ Nazmi Eroğlu, **Ayıcı Arif, Atatürk'ün Okul ve Silah Arkadaşı Miralay Mehmed Arif Bey**, Hayatı, Konuşmaları ve Eseri, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014

⁵⁵⁸ Cemalettin Taşkiran, **Millî Mücadele'de Kâzım Karabekir Paşa**, ATAM Yayınları, Ankara, 2008, s. 7.

⁵⁵⁹ Kâzım Özalp, **Millî Mücadele, 1919-1922**, C. 1, TTK Basımevi, 4. Baskı, Ankara, 1998, s.xiii.

⁵⁶⁰ İ. İnönü, a.g.e., s. 26.

⁵⁶¹ Hamdi Gürler, **Paşaların Gözüyle Millî Mücadele**, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, s. 71.

⁵⁶² **Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet**, ATASE Yayınları, Ankara, 2009, s. 24; Mustafa Kemal Atatürk'ün Harp Okulu eğitimi dönemi hakkında geniş bilgi için bkz. A. F. Cebesoy, a.g.e., s. 23-50.

⁵⁶³ A.F. Cebesoy, a.g.e., s. 31.

göre düzenlenmiş eğitim sisteminin artık iyice kökleşmiş olmasından ve bu eğitimi veren öğretmenlerin aynı eğitim sisteminde yetişmiş, yetenekli ve tecrübeli kişiler olmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Nitekim bu dönemde Harp Okulu'nda görev yapan öğretmenlere bakıldığında, bunların harp görmüş, ülkenin değişik bölgelerini tanımış, isyanlar ve eşkıya takibi gibi faaliyetler içinde bulunmuş tecrübeli kişiler olduğu görülmektedir.⁵⁶⁴ Ayrıca, bu öğretmenlerin bir kısmı, emsalleri arasında başarılı oldukları için Almanya'da okumuş veya staj görmüş subaylardır.⁵⁶⁵

Harp Okulu'nda verilen eğitime bakıldığında, askerî konularla ilgili derslerin toplam ders sayısı içinde %70 gibi büyük bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Derslerin %15'i de askerî konularla ilgili uygulamalı derslerdir.⁵⁶⁶ Birinci sınıfta okutulan askerî dersler; topoğrafya nazariyatı, hikmet-i tabiye, talim nazariyatı, malumat-ı terbiye-yi askerîye, harita tersimi, topoğrafya ameliyatı ve talim ameliyatı dersleridir.

İkinci sınıfta; hizmet-i seferiye, fenn-i furusiyyet nazariyatı, talim nazariyatı, malumat-ı terbiye-yi askerîye, kılıç talimi, istikşafat-ı askerîye, harita tersimi ve talim ameliyatı dersleri okutulmaktadır. Üçüncü sınıfta ise; sınıf-ı salise tabiyesi, İstihkâmat-ı hafife, fenn-i esliha, hıfzı's sıhha-yı askerî, coğrafya-yı askerî, devlet-i aliye ordu teşkilatı, talim nazariyatı, malumat ve terbiye-yi askerî, istikşafat-ı askerîye, istihkâm eşkâli, talim ameliyatı ve tabiye tatbikatı dersleri görülmektedir.⁵⁶⁷

Hikmet-i tabiye dersi, taktik dersi olup bu derste Osmanlı ordusu ve komşu devletlerin ordularının uyguladıkları taktik kurallar öğretilmekte ve bu bilgiler taktik meseleler üzerinde uygulanmaktadır.⁵⁶⁸ Taktik ile ilgili diğer bir ders olan hizmet-i seferiye dersi ise, seferde uygulanacak harp nizamları ve askerlerin alacağı düzenlerin neler olduğu, harp esnasında emirlerin ve raporların nasıl yazıldığı, harp ceridesi gibi askerî kayıtların nasıl tutulduğu, keşif ve emniyet hizmetinin nasıl yerine getirildiği gibi konuların öğretildiği bir derstir. Bu derste

⁵⁶⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam, 1884-1938, C. 1**, Fevzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 36.

⁵⁶⁵ A. F. Cebesoy, a.g.e., s. 31; C. Sönmez, a.g.e., s.128; Türk Tarihi İçinde..., s. 25. Mustafa Kemal Harbiye'de eğitime başladığı sırada okul komutanı, bu görevi 24 yıl (1884-1908) yapan Mustafa Zeki Paşa, öğretim başkanı ise daha sonra Çanakkale'de kendisine kolordu komutanlığı yapacak olan Albay Esat Bey'dir. Harp Okulu'ndaki öğretmenleri arasında, onun kişiliğini etkileyen kişiler arasında Fransızca öğretmeni Necip Asım (Yazıksız) Bey (1861-1935), talim öğretmeni Rahmi Paşa ve onun maiyetindeki Binbaşı Fazıl Bey, Yüzbaşı Naci (İldeniz) Bey ve Teğmen Osman Efendi (Koptagel) bulunuyordu. Talim öğretmenlerinin başında bulunan Rahmi Paşa öğrenimini Almanya'da görmüştü. Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, http://www.kho.edu.tr/hakkında/harbiyeli_ataturk/ogretmenleri.html; Yüzbaşı Naci (İldeniz) Bey de iki yıl Almanya'da öğrenim görmüştü. G. W. Gawrych, a.g.e., s. 32.

⁵⁶⁶ Diğer derslerden Fen derslerinin oranı %2 ve yabancı dil derslerinin oranı %13'tür. C. Sönmez, a.g.e., s. 116-118.

⁵⁶⁷ A.g.e., s. 157-166.

⁵⁶⁸ **Erkâm Harbiye Mektebi Ders Programı**, Matbaa-i Askerîye, 1325, s. 4.

ayrıca; kale muharebesi, kuşatma, savunma ve yürüyüşler gibi harekât konuları hakkında da bilgiler verilmektedir.⁵⁶⁹

Ders müfredatı içerisinde oldukça ağırlıklı bir yer kaplayan haritacılıkla ilgili derslerden topoğrafya dersinde, arazinin harbin sevk ve idaresine olan etkilerinin neler olabileceği, harita tersimi dersinde ise arazinin basit haritasını çıkarmak, arazinin krokisini çizmek ve arazi tarifi gibi konular öğretilmektedir.⁵⁷⁰ Coğrafya-yı askerî dersi, daha çok teknik konuların öğretildiği diğer haritacılık derslerinden farklı olarak coğrafyanın askerî açıdan değerinin incelendiği ve bu konuda teorik ve uygulamalı bilgilerin verildiği bir derstir.

Devlet-i Aliye ordu teşkilatı dersinde; Osmanlı İmparatorluğu'nun ordu teşkilatı, bu teşkilatın devletin kuruluşundan o ana kadar olan gelişimi ve mevcut ordunun karargâh ve birlik teşkilatları hakkında bilgiler verilmektedir.⁵⁷¹ Talim ameliyatı dersinde, birliklerin eğitilmesi ile ilgili konuların fiili olarak uygulanması, talim nazariyatı dersinde ise eğitimlerin nasıl yaptırılması gerektiği öğretilmektedir. Malumat-ı terbiye-yi askerîye dersi, askerî ahlak ve davranış kuralları ile ilgili bir derstir.

Fenn-i furusiyyet nazariyatı dersinde, silahların kullanımı konusunda bilgiler verilmekte, kılıç talimi dersinde ise kılıç kullanılması öğretilmektedir. İstikşafat-ı askerîye dersi, son zamanlarda meydana gelen askerî gelişmeler hakkındaki bilgilerin; fenn-i esliha dersi, değişik silahlar ile bunların teknik ve taktik kullanımlarının ve hıfzı's sıhha-yı askerî dersi, temel askerî sağlık bilgilerinin öğretildiği derslerdir. İstihkâmat-ı hafife dersi konuları; toprak mevziler, hafif silah mevzileri ve irtibat hendekleri gibi muharebe sahasında yapılabilen sahra istihkâmcılık faaliyetlerini kapsamaktadır.

Bu ders konuları ve derslerin içeriği dikkate alındığında, Harp Okulu eğitiminin; amaca uygun olarak düzenlenmiş, oldukça iyi bir askerî eğitim olduğu değerlendirilmektedir. Çünkü bu dersleri alarak Harp Okulu'ndan mezun olan subaylar, ülkenin değişik bölgelerindeki askerî birliklere takım komutanı olarak tayin edilmektedir. Bu sebeple Harp Okulu'nda verilen eğitimin birinci maksadı, kıtalarda takım komutanlığı yapacak subaylar yetiştirmektir ve uygulanan ders programının bu amaca uygun olarak düzenlendiği görülmektedir.

Harp Okulu'nda görülen eğitimin diğer bir amacı da, daha üst seviyedeki bir askerî eğitim kurumu olan Harp Akademisi'nde görülen eğitim için gerekli askerî bilgi altyapısına sahip subaylar yetiştirmektir. Çünkü Harp Okulu'nu başarı ile tamamlayan subayların bir kısmı Harp

⁵⁶⁹ **Hidemat-ı Seferiye Nizamnamesi, (Yeni Alman Seferiye Nizamnamesinin Tercümesidir, 1908)**, Askerî Kütüphane, 1320, s. Fihrist Münderecatı.

⁵⁷⁰ Erkânı Harbiye Mektebi Ders Programı, s. 9.

⁵⁷¹ Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Rüşü, **Devlet-i Aliye Ordu Teşkilatı**, Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1311 (1893).

Akademisi'ne gönderilmekte ve burada gördükleri eğitimin ardından kurmay subay veya mümtaz subay⁵⁷² olarak mezun olmaktadır. Görüldüğü gibi Harp Okulu'nda verilen eğitim, Harp Akademisi'ne gidecek öğrencilere bu okulda görecekleri askerî eğitim için gerekli temel bilgi altyapısını sağlamaktadır.

Millî Mücadele'nin askerî faaliyetlerini yürüten subay ve generaller incelendiğinde, Nurettin İbrahim (Konyar) hariç bunların tamamının bu şekilde Harp Okulu'nda başarılı olarak Harp Akademisi'nde okuyan subaylar olduğu görülmektedir. Bunlardan Fevzi (Çakmak) 1898,⁵⁷³ Yakup Şevki (Subaşı) 1899;⁵⁷⁴ Fahrettin (Altay) 1902;⁵⁷⁵ Ali Fethi (Okyar) ve Ali Fuat (Erden) 1903; Mustafa Kemal (Atatürk), Ali Fuat (Cebesoy) ve Ali İhsan (Sabis) 1904; Kâzım (Özalp)⁵⁷⁶ ve Kâzım (Karabekir) 1905, İsmet (İnönü) ve İzzettin (Çalışlar) 1906 devresi olarak akademi'den mezun olmuştur.⁵⁷⁷

Mustafa Kemal (Atatürk) ile aynı dönemde Harp Akademisi'ne giren ve okuldan 1904 yılında mümtaz yüzbaşı olarak mezun olan Mehmet Arif (Ayıcı), 1908'de kıtalardan Akademi'ye öğrenci alımına izin veren bir kanun çıkınca sınava girerek kurmay subay olmuştur.⁵⁷⁸ Refet (Bele) ise, Harp Okulu'ndan mezun olduktan sonra kıt'aya tayin olmuş ve aynı kanun gereğince sınavı kazanarak Harp Akademisi'nde okumuştur.⁵⁷⁹

Harp Akademisi'nde bu kişilerin eğitimine katkıda bulunan öğretmenler de Harp Okulu'ndaki öğretmenler gibi; harp görmüş, ülkenin değişik bölgelerini tanımış ve isyanlar, baskınlar, eşkıya takibi gibi faaliyetler içinde bulunmuş bilgili ve tecrübeli subaylardır. Yine bu öğretmenlerin bir kısmı, emsalleri arasında daha başarılı oldukları için Almanya'da okumuş veya staj görmüş kişilerdir.⁵⁸⁰ Ayrıca, meslek dersleri veren öğretmenler arasında bazı Alman ve Fransız subay ve generalleri de bulunmaktadır.⁵⁸¹

Harp Akademisi ders programına bakıldığında, matematik ve yabancı dil hariç derslerin tamamının askerî konularla ilgili olduğu görülmektedir. Birinci sınıfta görülen askerî dersler; coğrafya-i sevkülceyş, istihkamat-ı hafife tatbikatı, fenn-i esliha nazariyatı, tarih-i fenn-i harp,

⁵⁷² Mümtaz subay, kurmay subay olmayıp, kıta ve karargâhlarda planlama faaliyetlerinde görev yapan subaydır. Mümtaz subay uygulaması 1902 yılında başlamıştır. Harp Akademisi'ne giren subaylardan başarı sırasına göre belli bir kısmı kurmay subay olurken geriye kalanlar mümtaz subay olarak mezun olmaktadır. Bu uygulama 1909 yılına kadar devam etmiştir. Türk Tarihi İçinde..., s. 28.

⁵⁷³ V. Yılmaz, a.g.e., s. 11; İ. İnönü, a.g.e., s. 28.

⁵⁷⁴ S. Yel, a.g.e., s. 3.

⁵⁷⁵ F. Altay, a.g.e., s. 16; Ayrıca bkz. Türk Tarihi İçinde..., s. 29.

⁵⁷⁶ K. Özalp, a.g.e., s. xiii

⁵⁷⁷ İ. İnönü, a.g.e., s. 28; Ayrıca bkz. C. Taşkıran, a.g.e., s. 8.

⁵⁷⁸ N. Eroğlu, a.g.e., s. 24.

⁵⁷⁹ İ. İnönü, a.g.e., s. 28.

⁵⁸⁰ C. Sönmez, a.g.e., s. 170-172.

⁵⁸¹ Örneğin İsmet İnönü'nün hatıralarında bahsettiğine göre, Harp Akademisi'nde meslek derslerine giren iki Alman ve bir Fransız generali vardır. Bunlardan biri 1902-1909 yılları arasında İstanbul'da görev yapan Alman İnhoff Paşa'dır. İ. İnönü, a.g.e., s. 28-29.

talim nazariyatı, kitabet-i askerîye, ta'biye nazariyatı, muharebe-i meşhure münakaşatı, mufassal topoğrafya, istikşafat-ı askerîye ve talim ameliyatı dersleridir.

İkinci sınıfta; topçuluk ve topçu ta'biyesi, muharebe-i meşhure münakaşatı, coğrafya-i sevk-ül ceys, istihkamat-ı cesime, ta'biye tatbikatı, ecnebi ordu teşkilatı, tabakat-ül arz, talim nazariyatı, istikşafat-ı askerîye ve talim ameliyatı dersleri okutulmaktadır.⁵⁸² Üçüncü sınıfta ise; tabiye, harp tarihi, kale muharebesi, erkânı harp vazifeleri, bahriye muharebesi ve taksim-i arazi dersleri verilmektedir.⁵⁸³

Bunlardan ta'biye nazariyatı, en önem verilen derslerin başında gelmektedir. Bu derste ilk amaç, subaylara Osmanlı ordusunun ve komşu ülkelerin ordularının taktik kurallarını öğretmektir. Subaylar, bu temel kuralları öğrendikten sonra, Osmanlı taktik kurallarını günün harp usullerine göre, meseleler üzerinde uygulayarak taktik bilgi ve becerilerini geliştirmektedirler. Bu sebeple taktik dersi üç eğitim yılı içinde, basitten karmaşığa ve küçük birlikten büyük birlik seviyesine doğru hiyerarşik bir sıra içinde işlenmektedir.

Birinci sınıfta, öncelikle Osmanlı ordusunun teşkilatı ile uyguladığı taktik kurallar hakkında bilgiler öğretilmektedir. Müteakiben yeni talimnameler, seferi hizmetler talimnamesi ve tatbikat talimnamesinin birliklerin sevk ve idaresi ile ilgili bölümleri işlenmektedir.⁵⁸⁴ Bundan sonra da, Avrupa ordularının muharebe düzenleri öğretilmekte ve bu düzenlerin değerlendirilmesi yapılmaktadır. Bu bilgilerin ardından, Osmanlı ordusunun yürüyüş ve muharebe düzenleri ile arazide tertiplenmesi, taktik meselelere göre tatbiki olarak uygulanmaktadır. Ayrıca, değişik sınıfların muharebede birlikte kullanılması ve birbirlerine yardımcı usulleri hakkında da bilgi verilmektedir.

Birinci sınıfta taktik dersi ile ilgili bu temel bilgiler öğretildikten sonra ikinci sınıfta piyade ve süvari fırkası seviyesinde; üçüncü sınıfta ise ordu ağır topçusunun desteklediği bir kolordu seviyesinde mesele çözümleri yapılmaktadır. Bu meseleler, harp tarihinden örneklere uygun olarak hazırlanmakta ve meseleler çözümlenirken en son meydana gelen harplerin sonuçları dikkate alınmaktadır.⁵⁸⁵

Taktik dersinde ayrıca, klasik harp konularının yanında gerilla harbi ile ilgili konular da işlenmektedir.⁵⁸⁶ O dönemde ülkenin değişik bölgelerinde çıkan isyanlar ve Abdülhamit

⁵⁸² C. Sönmez, a.g.e., s. 189-195.

⁵⁸³ Mustafa Kemal (Atatürk)'ün üçüncü sınıfta okuduğu yıl hangi derslerin işlendiğine dair bir kayıt bulunamamıştır. Üçüncü sınıfta görülen ders konuları 1325 yılına ait Erkânı Harbiye Ders Programı'ndan alınmıştır. Bkz. Erkânı Harbiye Mektebi Ders Programı, s. 14.

⁵⁸⁴ **Hidemat-ı Seferiye Nizamnamesi**, Kütüphane-i Askerî, 1325.

⁵⁸⁵ Erkânı Harbiye Mektebi Ders Programı, s. 2-5.

⁵⁸⁶ A. F. Cebesoy, a.g.e., s. 57.

yönetimine karşı ortaya çıkmaya başlayan muhalefet hareketleri gibi sebeplerle gerilla harbi öğrencilerin oldukça ilgisini çeken bir konudur.⁵⁸⁷

Bu dersi veren bir hocanın, konuyu Kocaeli Yarımadası'nda isyan eden halkın İstanbul'a karşı yapabileceği bir gerilla harekâtı üzerinden incelemesi sayesinde ileride Millî Mücadele'yi idare edecek olan subaylar, bu derste ilk defa bir iç isyanın nasıl yapılabileceği ve nasıl etkili olabileceğine dair fikirler edinmişlerdir.⁵⁸⁸

Harp Okulu'nda o dönemde yazılmış olan gerilla harbi ile ilgili bir kitaptan, konunun daha çok askerî harekâtlarda geri bölge emniyeti, menzil hatlarının emniyeti, köprü ve tünellerin korunması, baskın ve pusu gibi taktik ve teknik konular hakkındaki bilgileri kapsadığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen, taktik dersi öğretmenin konuyu gerilla doktrini açısından ve örnek üzerinden işlemesi, onun da öğrenciler gibi gerilla harekâtı konusuna büyük bir ilgi duyduğunu göstermektedir.⁵⁸⁹

Taktik dersinden sonra, kurmay subayların yetişmesi açısından çok önem verilen diğer bir ders te harp tarihi dersidir. Bu ders, harbin sevk ve idaresi sanatının kurallarına uygun olarak bazı eski savaşların taktik açıdan incelenmesi şeklinde işlenmektedir. Bu derste, büyük komutanların harbin cereyanına nasıl bir etkide buldukları ve askerî kıtalar ile harp silah ve araçlarının birbirlerine olan etkileri de incelenmektedir. Ayrıca, tarihte meydana gelen önemli muharebeler, seferi sevk ve idare ediyormuş gibi adım adım incelenerek bu muharebelerden savaşa dair her zaman geçerli olan fikirleri ortaya çıkarmaya çalışmak esas alınmaktadır.⁵⁹⁰

Harp tarihi konusuyla ilgili başka bir ders ise, meşhur harplerin tartışması dersidir. Bu ders, incelenen muharebeler hakkında genel bilgi vermek yerine, öğrencilerin bu muharebelerdeki orduların yetkili mevkilerindeki kişilerin yerine geçerek kendi hareket tarzlarının nasıl olacağını açıklamaları şeklinde aktif bir yöntemle işlenmektedir.⁵⁹¹

Basılı hatıratlardan ve resmi belgelerden anlaşıldığına göre harp tarihi ve meşhur harplerin tartışması derslerinde incelenen muharebelerde zaman zaman değişiklikler yapılmakta ve bazı eski muharebeler çıkarılarak bunların yerlerine son zamanlarda meydana gelen yeni muharebeler konulmaktadır.

⁵⁸⁷ Türk Tarihi İçinde..., s. 29-30.

⁵⁸⁸ Bu dersi veren öğretmen Trabzonlu Yarbay Nuri Bey'dir. Bkz. Ş. S. Aydemir, Tek Adam, C. 1, s. 81-82; Ayrıca bkz. G. W. Gawrych, a.g.e., s. 31-32; Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 13. Basım, İstanbul, 2014, s. 46-47; Türk Tarihi İçinde..., s. 29.

⁵⁸⁹ Mahmut Faik, **Askerî Harekât-ı Sagire**, Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1305-1306, s. 1-3.

⁵⁹⁰ Erkânı Harbiye Mektebi Ders Programı, s. 6.

⁵⁹¹ Ş. S. Aydemir, İkinci Adam, C. 1, s. 37.

Örneğin Ali Fuat (Cebesoy)'un anlattığına göre derslerde; Niğbolu Meydan Muharebesi gibi eski Osmanlı seferleri ile Napolyon savaşları, Frederick savaşları, 1866 Prusya-Avusturya Savaşı, 1871 Prusya-Fransa Savaşı ve kale savaşları detaylı bir şekilde incelenmiştir.⁵⁹² Ondan iki yıl sonra Harp Akademisi'ne giren İsmet (İnönü)'nün ifadesine göre, Ali Fuat (Cebesoy)'un bahsetmediği 1854-55 Kırım Savaşı, 1897 Türk-Yunan Savaşı⁵⁹³ ve 1787-1792 Osmanlı Rus Harbi de incelenmiştir.⁵⁹⁴

1325 yılı Harp Akademisi ders programına göre ise, harp tarihi dersinde; birinci sınıfta 100 Yıl Savaşlarındaki seferler, ikinci sınıfta Napolyon'un 1805 ve 1806 seferleri ve son dönem Osmanlı savaşları, üçüncü sınıfta; 1866 Prusya-Avusturya Harbi, 1870-1871 Prusya-Fransa Harbi, 1905 Rus-Japon Harbi ve Boer hareketi incelenmiştir.⁵⁹⁵ Bununla birlikte öğrenciler, derslerde işlenmese bile yabancı dil bilgileri sayesinde Plevne Muharebesi ve Sırp-Bulgar Savaşı gibi değişik muharebeleri de yabancı kitaplardan okumaktadırlar.⁵⁹⁶

Kurmay subay yetiştirmek açısından önemli bir diğer ders olan erkânı harp vazifeleri dersinde, kurmay subayların savaş ve barış dönemindeki görevleri öğretilmektedir. Bunun yanında; sonbahar tatbikatlarının nasıl yapılacağı, seferberlikte neler yapılacağı, şimendiferlerin askerî amaçlarla kullanımı, harpte menzil ve levazım hizmetlerinin nasıl yürütüleceği gibi konular hakkında da bilgiler verilmektedir.

Bu ders kapsamında üçüncü sınıfın sonunda kurmay gezisi düzenlenmekte, bu gezi sırasında arazi tetkiki ve arazinin taktik ve stratejik açıdan değerlendirmesi yapılmaktadır. Gezi bölgesinde ayrıca, çeşitli durumlara göre hazırlanan meseleler öğrenciler tarafından komutan veya karargâh subayı sıfatıyla çözülmektedir.

Fenn-i esliha nazariyatı dersinde; ateşli silahlar ile ilgili genel bilgiler ile son zamanlarda kullanıma giren silahların özellikleri öğretilmekte ve Avrupa büyük devletlerinin ordularındaki silahların birbirleri ile mukayesesi yapılmaktadır. Ayrıca, muhtelif çap ve büyüklükteki topların kabiliyetleri, fiili atışlı tatbikatlarda uygulanacak kurallar ve zamanın mermilerinin muhtelif taktikler ve harp tarzları üzerine olan etkileri üzerinde durulmaktadır.

Ecnebi ordu teşkilatı dersinde, yabancı orduların teşkilatları öğretilmektedir. İstihkâmcılık derslerinde, hafif ve büyük daimi istihkâmlar konuları ayrı ayrı işlenmektedir. Hafif istihkâmcılık olarak; muharebe meydanı sahra istihkâmcılığı ile geçici istihkâm ve tahkimat

⁵⁹² A. F. Cebesoy, a.g.e., s. 53-56.

⁵⁹³ İ. İnönü, a.g.e., s. 30.

⁵⁹⁴ Ş. S. Aydemir, İkinci Adam, C. 1, s. 37.

⁵⁹⁵ Erkânı Harbiye Mektebi Ders Programı, s. 6.

⁵⁹⁶ İ. İnönü, a.g.e., s. 30.

usulleri öğretilmektedir. Büyük daimi istihkâmlar ise harp tarihinden Sivastopol ve Plevne gibi istihkâmlar örnek gösterilerek anlatılmaktadır.

İstihkâmcılık konuları anlatılırken Alman istihkâmcılığı esas kabul edilmekle birlikte eski istihkâmlar da incelenmekte ve sahra istihkâmcılığı arazide fiilen uygulanarak gösterilmektedir. Ayrıca, zamanın muharebelerindeki istihkâmcılık faaliyetlerine göre değerlendirilmeler yapılmaktadır. İstihkâmcılıkla bağlantılı olan kale muharebeleri dersinde, tarihi kale muharebeleri örnekleri de incelenmekte fakat esas olarak zamanın kale muharebelerinin nasıl icra edildiği üzerinde durulmaktadır.

Karacı subaylar açısından farklı bir askerî alan olan bahriye (deniz) muharebesi dersinde; deniz muharebelerinde uygulanan kurallar, Osmanlı deniz kuvvetlerinin gücü, teşkilatı, gemilerinin nevi, cinsi ve teçhizatı, seferberlikte denizyolu ile asker sevki, sahil tahkimatı etrafında harp ve diğer devletlerin deniz kuvvetleri gibi konular hakkında bilgiler verilmektedir.

Haritacılık ve topoğrafya derslerine Harp Okulu'nda olduğu gibi Harp Akademisinde de büyük bir önem verilmektedir. Harp Okulu'nda bu derslerde verilen bilgiler Harp Akademisi'nde daha detaylı ve meseleler üzerinde uygulamalı olarak işlenmektedir. Bu derslerden taksim-i arazi dersinin, günümüzde askerî okullarda “yer ölçmesi dersi” ismiyle okutulan ders olduğu anlaşılmaktadır.

Coğrafya-i sevkülceyş dersinde ise ülkelerin kurulması ve genişlemesi ile coğrafya arasındaki bağlantı anlatılmaktadır. Bu derste, Osmanlı ülkesi ve komşu devletler esas inceleme konusudur. Ancak Avrupa kıtasına da önem verilmektedir.⁵⁹⁷ Bu dersin, bu günkü anlamda jeopolitik ve jeostrateji konularını içeren bir ders olduğu değerlendirilmektedir. Tabakat-ül arz dersi ise jeoloji konularının öğretildiği bir derstir.

Talim ameliyatı ve nazariyatı dersleri, birliklerde eğitimin nasıl yaptırılacağı ile ilgili konuların öğretildiği derslerdir. İstikşafat-ı askerîye dersinde, zamanın dünya ordularında meydana gelen askerî gelişmeler; kitabet-i askerîye dersinde, askerî yazışma usulleri; topçuluk ve topçu ta'biyesi dersinde ise topçunun taktik ve teknik kullanımı öğretilmektedir.

Yukarıda açıklanan dersler ve bu derslerin içeriği dikkate alındığında, Harp Akademisi'nde; bir kurmay subayın bilmesi gereken hemen her konunun öğretildiği ve ders programının okulda verilen eğitimin amacına uygun bir şekilde düzenlenmiş olduğu değerlendirilmektedir. Çünkü Harp Akademisi'nde verilen eğitimin amacı, kıta ve karargâhlarda görev yapmak üzere, günün muharebelerine uygun bilgilerle donanmış kurmay subaylar yetiştirmektir ve bu ders konularının bu amaca uygun olarak düzenlendiği görülmektedir.

⁵⁹⁷ Erkânı Harbiye Mektebi Ders Programı, s. 7-14.

Harp Okulu ve Harp Akademisi ders programları birlikte ele alındığında, Millî Mücadele'yi yürüten subay ve generallerin askerî konularda oldukça uzun süreli ve iyi bir eğitim aldıkları anlaşılmaktadır. Bu eğitim, Alman askerî eğitim sistemine göre düzenlenmiş ve Alman askerî düşünürlerinin felsefi bakış açılarıyla desteklenmiştir.

Bu sebeple, Millî Mücadele'nin askerî stratejisini belirleyen ve uygulayan subay ve generallerin, askerî okullarda aldıkları eğitimin sonunda askerlik, savaş ve strateji anlayışlarının genel olarak Alman ekolüne, özelde ise Napolyon savaşlarının bir yorumcusu olan Clausewitz ile Clausewitz'in takipçisi durumunda olan Goltz'un askerî anlayışına göre şekillendiği söylenebilir. Ancak, dersler harp tarihi örnekleri üzerinden yapılan incelemelerle birlikte işlendiğinden, bu durumun öğrencilere, tarihi derinliği de olan bir savaş ve strateji anlayışı kazandırdığı değerlendirilmektedir.

2.3.2. Meslek Yaşamlarından Edinilen Tecrübeler

Dönemin Harp Okullarından mezun olan subaylar kıtalara takım komutanı olarak gönderilirken, Harp Akademisi'nden mezun olan kurmay subaylar ise çeşitli sınıfların taktik ve tekniği hakkındaki bilgilerini pekiştirmek için kıtalara staj yapmaya gönderilmekte ve stajı tamamladıktan sonra değişik seviyedeki birlik ve karargâhlara atanmaktadır.

O dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok yerinde eşkıyalık ve isyanlar yaygın olduğundan, subaylar okulda ağırlıklı olarak klasik harp eğitimi almalarına rağmen, meslek yaşamlarına başladıkları ilk andan itibaren iç güvenlik harekâtı ve gerilla harbi taktik ve tekniklerini uygulamak zorunda kalmaktadırlar.

Nitekim Mustafa Kemal (Atatürk) de, staj için gittiği Suriye'deki ilk görevinde eşkıya takibi faaliyetlerine katılmıştır.⁵⁹⁸ Bu tür harekâtlar, her ne kadar askerî açıdan büyük bir değer taşımasa da, subayların ülkenin değişik bölgelerindeki coğrafi koşulları ve halkı tanımlarını sağlamıştır.⁵⁹⁹ Bu harekâtlarda ayrıca; halkla ilişkiler, küçük birlik harekâtı, ayaklanmaları bastırma, propaganda, psikolojik harekât ve meskûn mahallerde muharebe gibi Millî Mücadele'de de kullanacakları çok önemli bilgi ve tecrübeler kazanmışlardır.⁶⁰⁰

Öte yandan, bu görev bölgelerinin çoğunda sosyal imkânlar oldukça kısıtlı olduğundan, mesai saatleri dışında bolca boş vakitleri olan genç subaylar askerî konularda çok miktarda kitap okuma fırsatı bulmuşlardır. Örneğin Mustafa Kemal (Atatürk)'ün, Şam'da görev yaparken

⁵⁹⁸ Uluğ İğdemir, **Atatürk'ün Yaşamı**, C. 1, 1881-1918, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1988, s. 8-9.

⁵⁹⁹ A. İnan, a.g.e., s. 8.

⁶⁰⁰ M. K. Atatürk'ün 1905-1908 yıllarında bu konuda defterine aldığı günlük notlar hakkında geniş bilgi için bkz. **Atatürk'ün not defterleri-V**, Yay. Haz.: Zekeriya Türkmen ve Diğerleri, ATASE Yayınları, Ankara, 2005, s. 40-43.

tuttuğu defterlerinden, onun boş zamanlarında İslam'ın ilk dönem savaşlarını, Napolyon, Wellington⁶⁰¹, Blücher⁶⁰² ve Grouchy'nin⁶⁰³ askerî faaliyetlerini ve Waterloo Savaşı'nı okuduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰⁴

Ülkenin birçok bölgesinde asayiş sorunu yaşanmakla birlikte; Rumeli'de, 1902 yılından itibaren sıradan eşkıyalıktan farklı olarak siyasi bir yönü de olan komitacılık faaliyetleri yoğunlaşınca, devletin ve ordunun dikkati bu bölgeye çevrilmiştir. Batı'nın müdahalesinden çekinildiği için 3. Ordu komitacıların tenkiline görevlendirilmiştir.⁶⁰⁵ Subay olarak daha iyi yetişmiş oldukları için Harp Akademisi'nden mezun olan kurmay ve mümtaz subayların çoğu bu bölgeye tayin edilmeye başlanmıştır.⁶⁰⁶ Böylece, bu genç subaylar ilk çatışma tecrübelerini gerilla harbi yöntemlerini uygulayan komitacılarla mücadele ederek kazanmışlardır.

Bu bölgeye atanan subaylar, çatışma bölgelerinde sivil bürokrasi yetersiz kaldığı için aynı zamanda Müslüman köylerini korumak zorunda kalmışlar ve mülki görevleri de üstlenmişlerdir. Devletin diğer kurumlarından yeterli destek göremedikleri için isyancı gruplarla mücadele etmeyi kendi kendilerine öğrenmişlerdir.

Mücadele sırasında, sıradan silahlı çetelerin zamanla gerilla taktikleri uygulayan komitacılara dönüştüklerini görmüşler ve bu tür tehditlerle mücadele için halk desteğinin önemli olduğunu anlamışlardır. Bunun üzerine, komitacıların hedefi durumunda olan Müslüman halkın desteğini kazanmaya ve isyancı silahlı grupları birbirlerine karşı kullanmaya başlamışlardır. Bu çabaları onların müzakere yeteneklerini artırmıştır.

Bu durum, komitacılarla mücadele eden subayların büyük bir inisiyatif kullanma alışkanlığı kazanmalarına da sebep olmuştur. Böylece üst makamlardan emir beklemeden, dünyada meydana gelen benzer gelişmeleri takip ettiler ve öğrendikleri yeni taktikleri uyguladılar. Öte yandan, komitacılarla yaşanan yoğun mücadele zamanla taraflar arasında bir etkileşim kurulmasını sağladı. Böylece, içinde yaşadıkları ve ideolojik bir boyutu da olan savaş, genç subayların siyasi görüşlerinde önemli bir değişikliğe sebep oldu. Komitacıların milliyetçi ideolojileri, propaganda teknikleri ve teşkilatlanmaları onları da etkiledi ve rakiplerine karşı benzer yöntemler kullandılar.

Bu mücadele ve gösterilen çabalar, subaylarla bölgede yaşayan Müslüman halk arasında büyük bir yakınlaşmaya sebep oldu. Çünkü subayların her zaman onların yanında olduğunu gören

⁶⁰¹ 1815 yılında, Waterloo Savaşı'nda Napolyon'un ordusuna karşı savaşan İngiliz birliklerinin komutanı.

⁶⁰² 1815 yılında, Waterloo Savaşı'nda Napolyon'un ordusuna karşı savaşan Prusya birliklerinin komutanı.

⁶⁰³ Napolyon ordusunda görev yapmış bir Fransız Mareşal.

⁶⁰⁴ G. W. Gawrych, a.g.e., s. 38; Atatürk'ü etkileyen kitaplar konusunda detaylı bilgi için ayrıca bkz. Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar**, TTK Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 2012.

⁶⁰⁵ Ahmet Turan Alkan, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, Cedit Neşriyat, Ankara, 1992, s. 39.

⁶⁰⁶ A. F. Cebesoy, a.g.e., s. 97.

Müslüman halk, subaylara güven duymaya ve onlarla yakın ilişkiler kurmaya başladı. Bu sayede subaylar, halkın ruh halini öğrenme ve halkı daha iyi tanıma fırsatı buldular.

Ayrıca, yapılan çok sayıdaki küçük birlik harekâtı sırasında subaylar ve askerler aynı mevzilerde yan yana yaşamak zorunda kaldıklarından, bu durum çoğu Anadolu'dan gelen ve genellikle Türk kökenli olan askerler sayesinde subayların Anadolu'daki halkın yapısını daha iyi tanımlarını ve kendilerini onlarla özdeşleştirmelerini sağladı.⁶⁰⁷

Öte yandan, ileride Millî Mücadeleyi yürütecek çok sayıda kurmay subay bu bölgede toplandığı için, bu subaylar birbirlerini tanıdılar ve birbirlerinin yeteneklerini öğrendiler. Örneğin Mustafa Kemal (Atatürk) 1907'de Selanik'teki 3. Ordu'ya tayin olduğunda; Ali Fuat (Cebesoy), Ali Fethi (Okyar)⁶⁰⁸ ve Refet (Bele) Selanik'te, İsmet (İnönü)⁶⁰⁹ ve Kâzım (Karabekir) Edirne'de görev yapıyordu. Kendi hatıratlarından da anlaşıldığı üzere bu kişiler birbirleri ile sık sık görüşüyorlardı.⁶¹⁰

1907 yılında Balkanlarda harp ihtimali belirince, ordunun harbe hazırlık derecesini yükseltmek için iç güvenlik harekâtının yanında klasik harbe yönelik eğitime de önem verilmeye başlandı. Bu maksatla numune taburları kurularak eğitim birlikleri oluşturuldu. Bu birliklerin başına Almanya'da eğitim görmüş subaylar getirildi. Birlikler tek er seviyesinden birlik seviyesine kadar yoğun bir eğitime tabi tutuldular. Daha sonra kurulan Numune Alaylarında ise Alman subaylara da görev verildi.⁶¹¹

Ayrıca, İstanbul'dan gelen heyetler vasıtasıyla tatbikatlar yapıldı ve askerî konularla ilgili konferanslar düzenlendi. Bu tatbikatlar, meselelerinin ve mesele çözümlerinin hazırlanması görevini icra eden kurmay subayların planlama yeteneklerinin gelişmesine ve kendilerine olan güvenlerinin artmasına katkı sağladı. Genç subaylar ayrıca, tatbikatlar sırasında daha sık bir araya geldiklerinden ülkenin gitmekte olduğu kötü durumu konuşmak için daha fazla fırsat buldular.

Böylece, eğitim ve öğretim hayatlarında Goltz'un, subayların millet hayatında üst seviyede bir yer tutması ve devlet siyasetinde önemli bir rol oynaması gerektiği düşüncesiyle yetişmiş olan bu subaylar, siyasi konulara daha çok ilgi göstermeye başladılar ve mevcut düzeni değiştirmeyi amaçlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) bünyesinde toplandılar.

⁶⁰⁷ Geniş bilgi için bkz. M. Uyar ve E. J. Erickson, a.g.e., s. 431-436.

⁶⁰⁸ A. F. Cebesoy, a.g.e., s. 131-134.

⁶⁰⁹ Geniş bilgi için bkz. İ. İnönü, a.g.e., s. 43.

⁶¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Ş. S. Aydemir, Tek Adam, C. 1, s. 146-147.

⁶¹¹ Abdullah Cüneyt Küsmey, **Türk İstiklal Harbi'nde Askerî Talimnamelerin Uygulanması (1918-19)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2016, s. 25-26.

Bu durum, birbirlerini tanımayan subayların tanışmalarına, tanıyanlarınsa daha da yakınlaşmalarına sebep oldu. Örneğin İsmet (İnönü), daha önce hiç tanımadığı Ali Fethi (Okyar) ile bu görevi sırasında sık sık görüştüğü için, onu çok iyi tanıdı. Refet (Bele) ile de ilk defa, Ali Fethi (Okyar)'ın İTC ile ilgili olarak gönderdiği bir mektubu kendisine getirdiği zaman Edirne'de tanıştı ve Erkânı Harbiye'den kısmen tanıdığı Mustafa Kemal (Atatürk) ile Selanik'te sık sık görüşmeye başladı.⁶¹²

Öte yandan, birçoğu çete takibinde bizzat dolaşarak araziye öğrenmiş olan subaylar, tatbikatlar ve arazi gezilerinde coğrafyayı askerî açıdan daha iyi inceleme imkânı buldular ve ülke coğrafyasının değişik bölgelerini jeopolitik, jeostrateji ve askerî coğrafya açısından değerlendirmeye başladılar.⁶¹³ Bu da, ülkenin içinde bulunduğu tehlikeyi daha iyi kavramalarına, hiçbir tedbir almadıklarını düşündükleri padişah ve hükümete karşı tepkilerinin artmasına ve daha da politikleşmelerine sebep oldu.

Bunun sonucunda, üyelerinin çoğunluğunu askerlerin oluşturduğu İTC, 1908 yılında İstanbul'a karşı harekete geçti. Amaç, hükümeti değiştirmek, meclisi yeniden açmak, anayasayı tekrar yürürlüğe koymak ve dış tehditlere karşı gerekli tedbirleri alacak bir hükümeti iktidara getirmektir. Uygulanan strateji ise; askerî okullarda okudukları dersler, komitacılarla ve eşkıyalarla yaptıkları mücadeleden edindikleri tecrübeler ve dünyada benzer olaylarla ilgili haber ve yazılardan öğrendikleri bilgilerle oluşturdukları ve psikolojik harekât yönü ağır basan bir dizi eyleme dayanıyordu.

Buna göre; önce bazı subaylar yanlarına aldıkları asker ve sivil kişilerle dağa çıkarak merkezi otoriteye karşı isyan bayrağını açtılar. Bunlardan ilki olan Resneli Niyazi, dağa çıktığında bir beyanname yayımladı. Yapılan hareketin devlete ve padişaha karşı değil, bilakis devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmak ve halk iradesine dayalı bir çarenin bulunması için yapıldığını ve gerekirse ölmeyi göze aldığını bildirdi. Bundan sonra, tüm halkı isyana destek vermeye çağırdı. Onun ardından dağa çıkan diğer subaylar tarafından da benzer beyannameler yayımlandı.

Öte yandan şehir ve kasabalarda, İTC tarafından organize edilen gösteriler yapıldı. İstanbul'a, isyanı destekleyen çok sayıda telgraf çekildi. İsyani bastırmak için hükümetin gönderdiği görevlilere karşı konuldu ve bunların birliklerin başına geçmeleri engellendi.⁶¹⁴ 3. Ordu

⁶¹² Geniş bilgi için bkz. İ. İnönü, a.g.e., s. 33-45; Ayrıca bkz. **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, Haz.: Abdi İpekçi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 10.

⁶¹³ M. K. Atatürk'ün 1905-1908 yılları arasında defterine bu konularla ilgili olarak aldığı günlük notlar için bkz. Atatürk'ün not defterleri-V, s. 43-44.

⁶¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, C. 9, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı**, TTK Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 2011, s. 27-37.

subaylarının çoğu isyancılarla aynı görüşte olduklarından, merkezden emir verilmesine rağmen isyancılar takip edilmedi.⁶¹⁵

Böylece, hükümetin bölgedeki otoritesi ortadan kalktı. Kontrolün isyancılara geçtiğini gören Padişah, onların taleplerini kabul etmek zorunda kaldı. İleride Millî Mücadele'yi yürütecek olan kadroların çoğunun bu süreçte yaşanan olayların içinde bulunması, onlara Millî Mücadele'de kullanacakları çok önemli tecrübeler kazandırdı.

Meşrutiyet, genel olarak halkta memnuniyet oluşturmakla birlikte bazı bölgelerde Meşrutiyet'e karşı tepkiler ortaya çıktı. Bu tepkilerin yaşandığı yerlerden biri de Trablusgarp'tı. Bu direnişi ortadan kaldırması için Mustafa Kemal (Atatürk), 1908 yılının Eylül ayı sonlarında Trablusgarp'a gönderildi.⁶¹⁶ Bu görevi başarıyla yerine getiren Mustafa Kemal (Atatürk), Trablusgarp ve Bingazi'de ileride Trablusgarp Harbi'nde çok işine yarayacak olan bölge arazisini tanıma, sivil halk ve aşiretlerle ilişkiler gibi konularda önemli tecrübeler kazandı.⁶¹⁷

1909 yılında ise, 31 Mart ayaklanması diye bilinen olaylar ortaya çıktı. Bunun üzerine, İTC örgütlerinden İstanbul'a çok sayıda protesto telgrafı çekilmeye başlandı. İTC, güçlü olduğu bölgelerde telgrafhaneleri kontrol altına alarak bölgedeki yöneticilerin İstanbul'la görüşmesine engel oldu. Defterdarlar da 31 Mart ayaklanması ile kurulan hükümetin meşruluğunu kabul etmediklerini ilan edince, bölgede hükümet otoritesi tamamen ortadan kalktı.⁶¹⁸ 1908 ve 1909'daki bu eylemler adeta, Sivas Kongresi'nden sonra İstanbul hükümetine karşı uygulanacak olan stratejinin bir provası gibiydi.

Bunun ardından, Selanik'teki 3. Ordu'dan teşkil edilen ve bünyesinde bazı sivil gönüllülerin de bulunduğu bir askerî birlik, isyanı bastırmak üzere İstanbul'a gönderildi. Hüsnü Paşa komutasında yola çıkan birliğin kurmay başkanlığını Mustafa Kemal (Atatürk) yapıyordu.⁶¹⁹

15/16 Nisan 1909 gecesi Selanik'ten yola çıkan Hareket Ordusu'na, Edirne'den Şevket Turgut Paşa komutasındaki gönüllülerden oluşan bir fırka katıldı. Bu birliğin kurmay başkanı Kâzım (Karabekir) idi.⁶²⁰ Kâzım (Özalp) Serez'den toplanan gönüllülerin başında Çatalca'da bu birliklere katıldı.⁶²¹ Hareket Ordusu İstanbul'a girdikten sonra, İsmet (İnönü) de Şevket Turgut Paşa'nın karargâhına katıldı.⁶²² Hareket Ordusu İstanbul'da düzeni tekrar kurduğu günlerde, bu harekâta er kıyafeti ile katılmış olan Hüseyin Rauf (Orbay),⁶²³ Mustafa Kemal (Atatürk)⁶²⁴ ve

⁶¹⁵ İ. S. Balkaya, a.g.e., s. 37; M. M. Hatipoğlu, a.g.e., s. 47.

⁶¹⁶ U. İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, C. 1, s. 13.

⁶¹⁷ Geniş bilgi için bkz. A. İnan, a.g.e., s. 76-93.

⁶¹⁸ E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, C. 9, s. 97.

⁶¹⁹ U. İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, C. 1, s. 15.

⁶²⁰ A. F. Cebesoy, a.g.e., s. 176; Ayrıca bkz. Ş. S. Aydemir, Tek Adam, C. 1, s. 158-159.

⁶²¹ K. Özalp ve T. Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 3-4.

⁶²² İ. İnönü, a.g.e., s. 57.

⁶²³ R. Orbay, a.g.e., s. 74.

İsmet (İnönü) ile tanıştı.⁶²⁵ Böylece, Millî Mücadele’de beraber çalışacak olan bu kişiler ilk defa bu harekâta bir araya geldiler ve uzun yıllar sürecek olan kader birliğinin temellerini attılar.⁶²⁶

Öte yandan, bu harekât onlara taşradaki bir bölgede merkezi hükümetin otoritesinin nasıl ortadan kaldırılabileceği, taşrada teşkil edilen bir kuvvetle merkezin nasıl kontrol altına alınabileceği, merkezi yönetimin nasıl değiştirilebileceği ve meskûn mahallerde askerî harekâtın nasıl icra edileceği gibi Millî Mücadele’de de kullanabilecekleri önemli tecrübeler kazandırdı.

Bu olayların ardından, 1 Ağustos 1908’den beri Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olarak görev yapan Ahmet İzzet Paşa’nın gayretleriyle, ordunun teşkilat ve eğitiminde köklü yenilikler yapılmaya başlandı.⁶²⁷ Yapılan en önemli yenilik, orduyu modern harbin ihtiyaçlarını dikkate alarak yeniden teşkilatlandırmak oldu. Bu teşkilatlanma çalışması öncesinde ordular genellikle firkalardan, firkalar ise taburlardan oluşuyordu. Yeni teşkilata göre; ordular kolordulardan, kolordular firkalardan, firkalar ise alaylardan oluşturuldu.

Aynı zamanda, kolordu seviyesinden itibaren birlik sayılarında standartlaşmaya gidilerek üçlü teşkilata geçildi.⁶²⁸ Bu teşkilatlanmaya göre; her kolordu üç fırka, bir nişancı alayı, bir istihkâm taburu, bir telgraf bölüğü, bir nakliye taburu ve bir ağır topçu taburundan oluşuyordu. Firkalarda ise üç piyade alayı, bir nişancı taburu, bir topçu alayı, bir atlı piyade bölüğü ve bir sıhhiye bölüğü bulunuyordu. Bu değişikliklerle birlikte ordu karargâhları da daha az personelden oluşan ordu müfettişliklerine çevrildi.⁶²⁹

Üçlü teşkilatlanma, ilk olarak Almanya’da ortaya atılan ancak I. Dünya Savaşı’na kadar uygulanmayan bir sistemdi. Bu sebeple Osmanlı ordusu, Avrupa’da üçlü sisteme geçen ilk ordu oldu. Bununla birlikte, Napolyon savaşlarının bir sonucu olan ve Avrupa’da uzun süredir uygulanan kolordu teşkilatına ancak 1911 yılında geçilebildi.

Teşkilatta yapılan bu yeniliklerin yanında personel konularında da düzenlemelere başlandı. Bu kapsamda, subay sınıfında tasfiye faaliyeti başlatıldı. Zaten Goltz’un ortaya attığı subay sınıfının homojen olması gerektiği fikri orduda uzun süredir tartışılıyordu. Bu sebeple orduda, alaylı subayların tasfiye edilmesi konusunda genel bir eğilim vardı.⁶³⁰ 1909 yılında bu konuyla ilgili bir kanun çıkarılarak general, amiral, subay ve askerî memurların bir kısmı emekliye sevk edildi.

⁶²⁴ A. F. Cebesoy, a.g.e., s. 178.; Ş. S. Aydemir, Tek Adam, C. 1, s. 374-375.

⁶²⁵ R. Orbay, a.g.e., s. 207.

⁶²⁶ Ş. S. Aydemir, Tek Adam, C. 1, s. 375.

⁶²⁷ Geniş bilgi için bkz. Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Askerî ve Siyasi Hayatı**, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 2013, s. 26-31.

⁶²⁸ İ. İnönü, a.g.e., s. 59.

⁶²⁹ **Devlet-i Aliye-yi Osmaniye Ordusunun Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi**, Matbaa-i Askerîye, İstanbul, 1326, s. 1-5; Ayrıca bkz. M. Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa...**, s. 27.

⁶³⁰ M. Uyar ve E. J. Erickson, a.g.e., s. 443.

Ayrıca subayların, okul bitirme yıllarına göre bulunmaları gereken rütbeler belirlendi ve 1910 yılında çıkarılan bir kanunla her rütbe için bir yaş sınırı getirildi.⁶³¹ Bu şekilde teşkilat yapısının değiştirilmesi ve genç subaylara fırsat tanınması, ordunun yönetim sisteminin etkinliğini artırdı ve kurmay subaylara farklı karargâh alanlarında uzmanlaşma imkânı sağladı.⁶³²

Bu yeniliklerle birlikte, askerî eğitimde de büyük bir atılım yapıldı. Askerî kulüplerde konferanslar verilmeye ve geniş katılımlı tatbikatlar düzenlenmeye başlandı.⁶³³ Depolardaki modern silah ve mühimmat birliklere dağıtıldı. Komuta tatbikatları ve kurmay gezileri yapıldı.⁶³⁴ Goltz, yeniden Osmanlı İmparatorluğu'na davet edildi ve 1909'un Ekim ayından 1910'un Ocak ayına kadar danışman sıfatıyla orduda görev yaptı.⁶³⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa, Albay Mersinli Cemal Bey yönetiminde geniş çaplı bir kurmay gezisi ve Goltz'un da katıldığı İstanbul'daki 1. Ordu ve Edirne'deki 2. Ordu arasında gerçekleşen bir manevra tatbikatı ve harp oyunu yapıldı.⁶³⁶ Bu tatbikatlarda birçok kurmay subay görev aldı.⁶³⁷

Bir süredir Avrupa ordularını tanımaları ve yeni gelişmeleri takip etmeleri için yurt dışındaki bazı tatbikatlara gözlemci olarak kurmay subaylar gönderiliyordu. Bu kapsamda 1910 yılında Mustafa Kemal (Atatürk) de Paris'teki Picardie manevralarına gözlemci olarak katıldı.⁶³⁸

Ahmet İzzet Paşa'nın Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olarak görev yaptığı süre içinde ayrıca, subay talimgâhları ve subay kursları meydana getirildi. Küçük subay (astsubay) okulları açıldı ve yedek subay sınıfı teşkil edildi. Seferberlik durumunda ordunun ikmal ve iâşe usullerini düzenlemek için Almanya'dan bir idare subayı getirilerek kurslar ve konferanslar verildi. İstanbul'dan başlayarak tüm ülkenin 1/100 000 ve 1/200 000 ölçekli haritaları yapıldı.⁶³⁹

Bu yenilikler yapılırken, 1909 ve 1910 yıllarında Arnavutluk ve Yemen isyanları çıktı. Suriye'de Dürziler ve Kilikya'da Ermeniler isyan ettiler. Makedonya'daki Sırp, Bulgar ve Rum çeteleri de eylemlerini artırdılar.⁶⁴⁰ Bu isyanları bastırmak için yapılan harekâtlara katılan genç kurmay subaylar, ülkenin değişik bölgelerini tanıma ve bu tür harekâtlarda uygulanan taktik ve stratejilerle ilgili tecrübe kazanma fırsatı buldular.

Örneğin Mahmut Şevket Paşa, Arnavutluk İsyanı'nı bastırmaya giderken ordusuna kurmay başkanı olarak Mustafa Kemal (Atatürk)'ü aldı. Bu harekâta Mustafa Kemal (Atatürk), İpek'te

⁶³¹ A. C. Küsmes, a.g.e., s. 32.

⁶³² M. Uyar ve E. J. Erickson, a.g.e., s. 442.

⁶³³ A. İnan, a.g.e., s. 102.

⁶³⁴ M. Uyar ve E. J. Erickson, a.g.e., s. 445.

⁶³⁵ C. V. D. Goltz, a.g.e., s. 11.

⁶³⁶ Ş. S. Aydemir, İkinci Adam, C. 1, s. 64.

⁶³⁷ A. F. Cebesoy, a.g.e., s. 179-180; İ. İnönü, a.g.e., s. 59.

⁶³⁸ U. İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, C. 1, s. 21.

⁶³⁹ M. Ayıışığı, Mareşal Ahmet İzzet Paşa..., s. 27-28.

⁶⁴⁰ Ş. S. Aydemir, İkinci Adam, C. 1, s. 65.

fırka komutanlığı yapan Mustafa Fevzi (Çakmak) ile tanıştı.⁶⁴¹ Bu isyanın bastırılmasına katılanlar arasında Kâzım (Özalp), Nuri (Conker), Kara Vasıf,⁶⁴² Cafer Tayyar (Eğilmez) gibi daha sonra Millî Mücadele'ye katılacak olan başka subaylar da vardı.⁶⁴³

Yemen ayaklanmasını bastırmak için Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Ahmet İzzet Paşa görevlendirildi. Ahmet İzzet Paşa, karargâhına İsmet (İnönü)'yü aldı. Onları Yemen'e götürülen Hamidiye Kruvazörü'nün komutanı Rauf (Orbay)'dı. Ahmet İzzet Paşa, askerî yöntemlerin yanında diplomatik yöntemleri de kullanarak isyanı çıkaran imamlarla anlaşma yoluna gitti. O İstanbul'a döndükten sonra, İsmet (İnönü) 1913 yılının ilk aylarına kadar Yemen'de kaldı. Bu harekât ona, Millî Mücadele sırasında da sık sık karşılaşılaacağı iç isyanların nasıl bastırılacağı konusunda tecrübe kazandırdı.⁶⁴⁴

Yemen isyanı devam ederken, 1911 yılında İtalyanlar Trablusgarp'ı işgal etmeye başladılar. Bunun üzerine Sunusi tarikatı ve aşiretlerle işbirliği sağlanarak İtalyanlara karşı gerilla harbiyle mücadele edilmesine karar verildi.⁶⁴⁵ Çünkü bu sırada Trablusgarp'taki Osmanlı birliklerinin sadece 3000 kadar askeri vardı ve bölgeye yeni birlikler gönderilmesi mümkün görünmüyordu.⁶⁴⁶

Alınan bu karar gereğince, birçok subay gizli olarak Trablusgarp'a gitti. Bunların arasında, o sırada Genel Kurmay Başkanlığı karargâhına atanmış olan Mustafa Kemal (Atatürk) de vardı. 8 Eylül 1911'de yola çıkan Mustafa Kemal (Atatürk), önce Tobruk'taki birliklerin kurmay başkanlığını yaptı. Daha sonra, Derne'deki kuvvetlerin komutanlığı görevini üzerine aldı.⁶⁴⁷ Burada; Sunusi tarikatı üyeleri, aşiret reisleri ve diğer yerli halk ile görüşmeler yaparak onları İtalyanlara karşı mücadeleye katılmaya ikna etti.⁶⁴⁸

Mustafa Kemal (Atatürk) ve savaşa katılan diğer subaylar, bu savaş sırasında edindikleri tecrübelerle, propaganda ve kamuoyu oluşturmanın ne kadar önemli olduğunu bir defa daha anladılar.⁶⁴⁹ Ayrıca, kabile reisleri ile görüşmeleri neticesinde diplomasi ve ikna kabiliyetinin başarı için önemli olduğunu gördüler. Bu görevde, küçük askerî birliklerin desteklediği sivil gönüllü savaşçılarla, düzenli ve modern bir orduya karşı uyguladıkları yöntemler adeta Millî Mücadele'nin bir provasası oldu.⁶⁵⁰ Nitekim Mustafa Kemal (Atatürk) bir söyleşide, bu bölgede

⁶⁴¹ U. İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, C. 1, s. 21.

⁶⁴² K. Özalp ve T. Özalp, Atatürk'ten..., s. 4.

⁶⁴³ M. Ayıışı, Mareşal Ahmet İzzet Paşa..., s. 146.

⁶⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. İ. İnönü, a.g.e., s. 62-77.

⁶⁴⁵ Hale Şıvgın, **Trablusgarp Harbi ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri, Trablusgarp Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler**, ATM Yayınları, Ankara, 2006, s. 62-63, 68-69.

⁶⁴⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Enver Paşa, 1908-1914**, C. 2, Remzi Kitabevi, 5. Basım, Ankara, 1993, s. 227.

⁶⁴⁷ U. İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, C. 1, s. 23-25.

⁶⁴⁸ H. Şıvgın, a.g.e., s. 80-81.

⁶⁴⁹ İ. S. Balkaya, a.g.e., s. 16-18.

⁶⁵⁰ G. W. Gawrych, a.g.e., s. 51.

icra ettiği faaliyetlerin asker olarak yetişmesinde etkili olan en önemli olaylardan biri olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵¹

İtalyanlarla Uşi Antlaşması yapıp İstanbul'dan yurda dönmeleri emredilince Mustafa Kemal (Atatürk), 25 Kasım 1912'de Bolayır'da kurulan Akdeniz Boğazı Kuvâ-yı Mürettebesi harekât şube müdürü oldu.⁶⁵² Bu görev, onun ilk klasik harp tecrübesiydi.⁶⁵³ Bu sırada mevcut hükümetin şartları çok ağır bir anlaşma imzalayacağı ortaya çıkınca, İTC liderleri tekrar harekete geçtiler ve 1913 yılı başında Bab-ı Ali baskını ile iktidarı ele geçirdiler.

Bunun ardından Bulgarlara karşı bazı askerî harekâtlar icra edildi ancak önemli bir başarı elde edilemedi. Bununla birlikte, bu harekâtlardan biri olan ve Bolayır Kolordusu ile koordineli olarak yapılması planlanan amfibi harekât, Osmanlı subaylarının askerlik vizyonlarının ne kadar gelişmiş olduğunu gösteriyordu.⁶⁵⁴

Balkan devletleri kendi aralarında anlaşamayıp İkinci Balkan Harbi başlayınca, ordu ileri harekete geçti ve Bulgar sınırına kadar ilerledi. Ordu birlikleri bu sınırdaki durmalarına rağmen teşkil edilen bir gönüllü grubu Batı Trakya'ya girdi ve orada bir geçici hükümet kurdu.⁶⁵⁵ Bu durum, halkın askerî liderlerle desteklenmesiyle kısa sürede bir yönetim teşkilatı ve hatta bir devlet kurulabileceğini göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etti. Bu hükümet sadece iki ay hayatta kalmasına rağmen, ileride yapılacak olan Millî Mücadele için adeta bir laboratuvar işlevi gördü.⁶⁵⁶

Savaş sona erdikten sonra, orduda görev yapan herkes alınan ağır yenilgi sebebiyle sistemi sorgulamaya başladı. Bunun sonucunda, eski sistemin tamamen değiştirilmesi ve başarısızlığın sebebi olarak görülen yaşlı komutanlar ile alaylı subayların ordudan tasfiye edilmesi gerektiği inancı kuvvetlendi. Bu sebeple, tekrar ordunun ıslahına başlandı.

14 Ekim 1913 tarihinde, General Liman von Sanders başkanlığında bir Alman ıslah heyeti İstanbul'a geldi.⁶⁵⁷ Bu heyetteki personel, eski heyetler gibi okullara ve kıtalara eğitmen olarak görevlendirilmek yerine, değişik kademelerdeki birliklere komutan olarak görevlendirildi.

⁶⁵¹ F. R. Atay, a.g.e., s. 78.

⁶⁵² U. İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, C. 1, s. 26-27.

⁶⁵³ G. W. Gawrych, s. 52; Balkan Savaşı'na katılan subay ve generaller için bkz. İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi**, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014. s. 3-53.

⁶⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. U. İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, C. 1, s. 26-34.

⁶⁵⁵ İ. İnönü, a.g.e., s. 78-79.

⁶⁵⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev.: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 26. Baskı, İstanbul, 2011, s. 168; Batı Trakya'nın ele geçirilmesi ve Garbi Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'nin kuruluşu hakkında geniş bilgi için bkz. **1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi**, Hz.: Nevzat Günadağ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 789, Ankara, 1987, s. 116-143.

⁶⁵⁷ Ş. S. Aydemir, İkinci Adam, C. 1, s. 83.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti teşkilatı da yeniden düzenlendi ve şube müdürlüklerinin çoğuna Alman subaylar getirildi.⁶⁵⁸

Alman heyetinin bu şekilde görevlendirilmesinden maksat, subayları görev başında ve Alman modeline göre usta çırak usulüyle yetiştirmektir. Bunun için, şube müdürlüklerine ve bazı birlik komutanlıklarına Alman subaylar atanırken yardımcılıklarına da çoğu Almanya’da eğitim görmüş olan Türk subayları atandı.⁶⁵⁹ Bu şekilde I. Dünya Savaşı’nda ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında uygulanacak olan ordu teşkilatı oluşturulmuş oldu.⁶⁶⁰

Bu sırada, İTC’nin yönetime tamamen hâkim olmak istemesi sebebiyle, Enver Bey’i ordunun başına getirebilmek için Ahmet İzzet Paşa istifa etmeye zorlandı. Ahmet İzzet Paşa’nın istifasının ardından, önce paşa ve 1 Ocak 1914 tarihinde Harbiye Nazırı olan Enver Bey, hemen harekete geçerek Balkan Harbi’ni yapan orduyu tamamen temizledi.⁶⁶¹

Enver Paşa’nın ilk icraatlarından biri Balkan Harbi sırasında üst seviyedeki birliklerde komutanlık yapan askerî erkânın hepsini tasfiye etmek oldu. Tasfiye edilen bu subayların yerine genç subaylar getirildi. Bu subaylar; savaşın içinde yetişecek, savaşın bütün özelliklerini, güçlüklerini ve inceliklerini yaşayarak öğrenecek ve Millî Mücadele’yi yapacak kadroları oluşturacak subaylardı.

Orduda yapılan bu köklü değişiklikler devam ederken, I. Dünya Savaşı başladı. Bunun üzerine, Osmanlı İmparatorluğu seferberlik ilan etti. Bu sırada Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’nde görev yapan İsmet (İnönü), kendi şubesi bu işten sorumlu olduğu için, Millî Mücadele’de düzenli ordu kurulurken çok işine yarayacak tecrübeler kazandığı asker toplanması, lojistik faaliyetler ve diğer idari faaliyetlerle ilgili görevlerin yerine getirilmesinde fiilen çalışmaya başladı. Genel Karargâh’ta, İsmet (İnönü)’den başka Ali İhsan (Sabis) ve Kâzım (Karabekir) de bulunuyordu.⁶⁶²

Savaş başlayınca Enver Paşa, Balkanlarda çetelerle ve Trablusgarp’ta İtalyanlarla yapılan mücadeleden ve Batı Trakya Hükümeti deneyiminden etkilendiğinden olsa gerek;⁶⁶³ istihbarat, istihbarata karşı koyma ve gayri nizami harp gibi faaliyetleri icra edecek bir birim kurdu. “Teşkilat-ı Mahsusa” ismindeki bu birimin fiilen ne zaman kurulduğuyla ilgili değişik iddialar bulunmakla birlikte resmi olarak Enver Paşa’nın 5 Ağustos 1914 tarihli emriyle kuruldu.

⁶⁵⁸ İ. İnönü, a.g.e., s. 85-86.

⁶⁵⁹ M. Uyar ve E. J. Erickson, a.g.e., s. 474.

⁶⁶⁰ İ. İnönü, a.g.e., s. 86.

⁶⁶¹ Geniş bilgi için bkz. Ş. S. Aydemir, Enver Paşa, C. 2, s. 426-437.

⁶⁶² Geniş bilgi için bkz. İ. İnönü, a.g.e., s. 84-91.

⁶⁶³ Batı Trakya’da görev yapan subaylar ve gönüllüler hakkında geniş bilgi için bkz. İ. Görgülü, a.g.e., s. 54-55.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın görev tanımı, I. Dünya Savaşı süresince genişletildi ve niteliği değiştirildi. Bu teşkilat savaş boyunca; yıkıcı faaliyetlerle mücadele, ayrılıkçı grupların düşmanla işbirliğini engelleme, eğitilmiş ajanların Rusya ile İngiliz ve Fransız sömürgelerine gönderilmesi, çeşitli askerî operasyonların icrası, gönüllülerden oluşturulan yarı askerî birliklerle düşman gerilerinde baskın, sabotaj, aldatma, haberleşme hatlarının tahribi ve casusluk gibi faaliyetlerde bulundu.⁶⁶⁴

Teşkilata; doğu harekât alanında, Irak'ta ve Mısır'da gönüllülerden oluşan birliklerle icra edeceği değişik görevler verildi.⁶⁶⁵ Bazı Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri beraberlerindeki gönüllülerle Artvin bölgesinde Ruslara karşı çarpışırken, Çerkez Ethem gibi bazı başka teşkilat üyeleri ise Sina ve Kanal bölgesinde akınlar yaptı.⁶⁶⁶ Bu faaliyetler, savaşın gidişatına etki edecek kadar büyük sonuçlar yaratmasa da bu harekâtlara katılan ve ileride Kuvâ-yı Milliye'nin örgütlenmesinde önemli görevler alacak olan kişilerin yetişmesini sağladı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra yaptığı ilk önemli muharebe Sarıkamış Harekâtı oldu.⁶⁶⁷ Bu harekâta uğranılan başarısızlık, Avrupa'nın düz arazilerinde, gelişmiş demiryolu ağının yardımıyla yapılan iç hat manevralarının ve geniş kuşatma hareketlerinin Doğu Anadolu'nun engebeli arazisinde ve şiddetli soğuk iklim ve hava koşullarında yapılamayacağını ortaya çıkardı.

Bu sebeple, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'de bölgede yapılan taarruz harekâtlarında geniş kuşatma manevralarından kaçınıldı. Bu bölgedeki muharebelerde ayrıca, çeteler kuran Ermenilerin yaptığı saldırılara karşı geri bölge emniyeti ve ayaklanmaları bastırma konularında da önemli tecrübeler kazanıldı.⁶⁶⁸

Sarıkamış Harekâtı'nın ardından Ocak 1915'te, birinci Kanal Harekâtı icra edildi. Bu harekâta Millî Mücadele'de önemli görevler alacak olan Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele) ve Mersinli Cemal Paşa katıldı.⁶⁶⁹ Refet (Bele) ve Mersinli Cemal Paşa, Haziran ayında yapılan ikinci Kanal Harekâtına da katıldılar. Bu harekâtlar başarısız olunca, bu bölgede savaşın sonuna kadar savunma harekâtları icra edildi.

⁶⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. Philip H. Stoddard, **Teşkilat-ı Mahsusa**, Çev.: Tansel Demirel, Arba Yayınları, İstanbul, 1993, s. 43-52; Ayrıca bkz. Arif Cemil, **I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa**, Arba Yayınları, İstanbul, 1997, s. 9.

⁶⁶⁵ Örneğin Kuşçubaşı Eşref'e Yemen'de ikmal yapılamayan birliklere yardım götürmekle ilgili bir görev verilmiştir. Bkz. Eşref Kuşçubaşı, **Hayber'de Türk Cengi**, Yay. Haz.: Philip H. Stoddard ve H. Basri Danışman, Arba Yayınları, İstanbul, 1997, s. 20.

⁶⁶⁶ M. Aydın, a.g.m., s. 266.

⁶⁶⁷ Sarıkamış Harekâtı'na katılan subay ve generaller için bkz. İ. Görgülü, a.g.e., s. 133-136.

⁶⁶⁸ Ermenilerin faaliyetleri ve alınan tedbirler hakkında geniş bilgi için bkz. E. J. Zürcher, a.g.e., s. 174-175.

⁶⁶⁹ Bu harekâta katılan birlik komutanları hakkında geniş bilgi için bkz. İ. Görgülü, a.g.e., s. 190.

Bundan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndaki en önemli çarpışmaları olan Çanakkale Muharebeleri yapıldı. Bu muharebelerde, Millî Mücadele'ye katılan subay ve generallerin birçoğu görev aldı. Buradaki çarpışmalarda yan yana birliklerde komutanlık yapan veya aynı birlikte ast-üst ilişkisi içinde bulunan bu kadro, birbirlerini muharebe meydanlarında daha iyi tanıma fırsatı buldu.⁶⁷⁰

Örneğin Mustafa Kemal (Atatürk) Çanakkale Muharebesi'ne 19. Fırka Komutanı olarak katıldı.⁶⁷¹ Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı, Millî Mücadele başlarken Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olan Cevat (Çobanlı) Paşa'ydı.⁶⁷² Millî Mücadele'de Ege Bölgesi'nde Kuvâ-yı Milliye teşkilatını kuranlardan biri olan Şefik (Aker) Bey 19. Fırka'da alay komutanı ve Millî Mücadele'de önemli görevler üstlenen İzzettin (Çalışlar) Bey kurmay başkanıydı.⁶⁷³

Mustafa Kemal (Atatürk), Anafartalar Grup Komutanı olunca, başka kişiler de muharebelerde onun emrinde görev yaptılar.⁶⁷⁴ Mustafa Kemal (Atatürk) bu muharebeler esnasında ilk defa kolordu seviyesindeki bir birliğe komuta etti.⁶⁷⁵ 10 Aralık 1915'te bölgeden ayrılırken komutanlık görevini devrettiği kişi ise Fevzi (Çakmak) Paşa'ydı.⁶⁷⁶

Çanakkale Muharebeleri, kıyı savunması ve mevzi harbi uygulamaları açısından I. Dünya Savaşı muharebeleri içinde önemli bir yer tutmaktadır. Burada, iç hat konumunda olan Osmanlı ordusunun verdiği mücadele, modern harp silah ve araçlarının etkili bir şekilde kullanıldığı dar bir alanda, bir bölgenin nasıl savunulabileceğinin önemli bir örneğini teşkil etti.

Bu muharebeler aynı zamanda, Millî Mücadele sırasındaki Sakarya Meydan Muharebesi'nin bir provası niteliğini taşıyordu. Çanakkale Muharebelerinin belki de en önemli tarafı Millî Mücadele'nin liderliğini yapacak olan Mustafa Kemal (Atatürk)'ün ilk defa tanınması ve ön plana çıkması oldu.

Çanakkale Muharebeleri sırasında Irak'ta da çatışmalar yaşanıyordu. Osmanlı birliklerine karşı üstün durumda olan Basra'daki İngiliz birlikleri, Mart 1915'te ileri harekâta başladılar ve 14 Nisan 1915'te yapılan Şuaybiye Muharebesi'nde Osmanlı birliklerini yendiler. Bu durum, geniş bir cephede tertiplenmiş ve yerel halktan oluşturulan yarı askerî birliklerle takviye edilmiş zayıf askerî birliklerin, güçlü bir düzenli orduya karşı klasik harp yöntemlerinin uygulandığı mevzi savunması ile başarılı olamayacağını gösterdi.

⁶⁷⁰ Çanakkale Muharebelerine katılan subay ve generaller hakkında geniş bilgi için bkz. A.g.e., s. 76-124.

⁶⁷¹ **Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 1, Gn. No: 060**, Ankara, 1982, Belge: 7, 7/a, s. 7.

⁶⁷² F. Altay, a.g.e., s. 82-84.

⁶⁷³ Görgülü, a.g.e., s. 107.

⁶⁷⁴ İ. İnönü, a.g.e., s.102.

⁶⁷⁵ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 8, 8/a, 8/b, 9/a, s. 8-9.

⁶⁷⁶ U. İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, C. 1, s. 76.

İngilizler, sayısal üstünlüklerinin yanında ikmal üssü vazifesi gören Basra Körfezi'ndeki limanlara da yakın olduklarından Osmanlı birliklerine göre avantajlı durumdaydılar. Fakat bu başarılarının ardından ilerlemeye devam edince, bu avantajlarını ve sayısal üstünlüklerini kaybettiler. Bunun sonucunda 24 Kasım 1915'te Bağdat yakınlarındaki Selman-ı Pak'ta yenildiler.⁶⁷⁷

Bu harekât, derinlikte savunma yapılabilen geniş bir bölgede, kuvvet-mekân ve zamanı iyi kullanan ve düşmanını oyalama muharebeleriyle ikmal üslerinden uzaklaştırarak zayıflatan bir kuvvetin, savunma alanı derinliklerinde onu mağlup edebileceğini gösterdi ve Millî Mücadele'de Batı Cephesi'ndeki benzer uygulamalar için bir örnek teşkil etti.

Çanakkale Muharebeleri sona erince, buradaki birliklerin bir kısmı Irak'a gönderilirken bir kısmı da Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine sevk edildi. Bunun sonucunda, ileride Millî Mücadele'ye katılacak olan subay ve generallerin çoğu, doğuda Ruslarla savaşıyor birliklerde toplanmaya başladılar.

İsmet (İnönü) Bey'in kurmay başkanlığına atandığı Trakya'da konuşlu 2. Ordu Diyarbakır'a gönderildi.⁶⁷⁸ Mustafa Kemal (Atatürk),⁶⁷⁹ Ağustos 1915'te Edirne'deki 16. Kolordu Komutanlığı'na atandı.⁶⁸⁰ 14 Ocak 1916'da bu kolordu ile birlikte Diyarbakır bölgesinde gitti.⁶⁸¹ Fevzi Paşa ise Trabzon-Bayburt bölgesinde 5. Kolordu Komutanı olarak görevlendirildi.⁶⁸²

16. Kolordu, 2. Ordu'ya bağlıydı. Kolordu'nun kurmay başkanı, Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'de beraber çalıştığı İzzettin (Çalışlar) Bey'di. Ali Fuat (Cebesoy) Bey ve Refet (Bele) Bey aynı bölgede fırka komutanlığı yapıyordu.⁶⁸³ Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin çekirdek kadrosunu oluşturacak bu kişiler burada, farklı türdeki harekâtlara katılarak muharebe tecrübelerini geliştirdiler. Bu cephedeki zorluklardan; sabrı, bir fikre bağlanmayı, o fikirde durmayı ve bölgede yaşayan insanları öğrendiler.⁶⁸⁴

Gelibolu'da dar bir alanda yapılan ve kısa mesafeli karşı taarruzlar hariç manevraların çok kısıtlı olduğu muharebelerin ardından burada daha hareketli muharebeleri idare ettiler. Bu muharebeler, dağ ve geçitlerde savunma, dağ ve geçitlere taarruz gibi değişik harekât nevilerini

⁶⁷⁷ İ. Ş. Kaymaz, a.g.m., s. 247-249.

⁶⁷⁸ İ. İnönü, a.g.e., s. 104.

⁶⁷⁹ Mustafa Kemal Bey, Çanakkale Muharebelerinde gösterdiği başarılarından dolayı bir yıl kıdem verilerek 30 Mart 1916 tarihli Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın teklifi ve 1 Nisan 1916 tarihli Padişah buyruğu ile Tuğgeneralliğe terfi ettirilmiştir. Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 10, 10/a, s. 10-11.

⁶⁸⁰ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 9, 9/a, s. 9-10.

⁶⁸¹ A. İnan, a.g.e., s. 11.

⁶⁸² M. Ayıışı, Mareşal Ahmet İzzet Paşa..., s. 161.

⁶⁸³ U. İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, C. 1, s. 79-81.

⁶⁸⁴ F. R. Atay, a.g.e., s. 78.

de ihtiva ediyordu. Öte yandan, kısmen de olsa büyük birlik harekâtına uygun ovaların bulunması sebebiyle, uzun mesafeli manevraları gerektiren taarruz harekâtları da icra ettiler.

Mustafa Kemal Paşa, 12 Aralık 1916'da vekâleten 2. Ordu Komutanlığı'na atanınca, Millî Mücadele'ye beraber başlayacağı kişilerin çoğu ilk defa topluca onunla birlikte çalışmaya başladı. Ordu kurmay başkanı olan İsmet (İnönü) Bey, bir süre sonra orduya bağlı 4. Kolordu komutanlığına atandı.⁶⁸⁵ Bu kolorduya bağlı 11. Fırka Komutanı, Refet (Bele) Bey idi. Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey 2. Kolordu Komutanı, Ali Fuat (Cebesoy) Bey ise 16. Kolordu'ya bağlı 5. Fırka Komutanıydı.⁶⁸⁶

Böylece, Doğu Cephesi'ndeki muharebelerde Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele kadrolarını iyice tanıdı.⁶⁸⁷ Onun emir ve komutası altında savaşan bu kadrolar da burada onun liderliğini benimsediler.⁶⁸⁸ Mustafa Kemal Paşa ayrıca, Millî Mücadele'ye başlarken kendisine destek sağlayabilecek olan bölge ileri gelenlerini de bu görev sırasında tanıma fırsatı buldu.⁶⁸⁹

1917 yılında Rusya'da yaşanan devrim ve meydana gelen gelişmelerle ilgili bilgiler, Avrupa üzerinden Osmanlı İmparatorluğu'na ulaşmaya ve gazetelerde yayınlanmaya başladı. Bu yazılar sayesinde, Çar'ın devrilmesine sebep olan ilk devrim dalgası, ardından ortaya çıkan ikili hükümet dönemi ve Bolşeviklerin bir darbe ile hükümeti ele geçirmeleri tüm ülkede olduğu gibi subay ve generaller tarafından da dikkatle takip edildi.⁶⁹⁰ Bu haberlerden, ülkenin değişik şehirlerinde örgütlenen Sovyetlerin (şuraların) bir üst yapılanma etrafında birleştirildiğini ve bu şuraların birliği sonucunda Bolşeviklerin ülkeye hâkim olduğunu öğrendiler.

Doğu Cephesi'nde Rus tehdidinin azalması üzerine, ordunun dikkati Suriye-Filistin bölgesine yöneldi. Millî Mücadele'nin lider kadrosu, bu sefer de savaştaki son tecrübelerini kazanacakları bu bölgeye gitmeye başladılar. Mustafa Kemal Paşa, Hicaz Kuvve-i Seferiyesi ismiyle kurulması düşünülen orduya komuta etmek için Halep'e gitti. Bu ordunun kurulmasından vazgeçilince, 5 Mart 1917'da 2. Ordu Komutanlığına asaleten atandı.⁶⁹¹

Bir süre sonra 2. Ordu Komutanlığı'nı Fevzi Paşa'ya devrederek⁶⁹² Suriye-Filistin bölgesindeki 7. Ordu'ya komutan olarak atandı. Fakat Halep'ten İstanbul'a, mevcut durumu anlatan eleştirel

⁶⁸⁵ U. İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, C. 1, s. 87; Ayrıca bkz. Ş. S. Aydemir, Tek Adam, C. 1, s. 298-299.

⁶⁸⁶ Geniş bilgi için bkz. İ. Görgülü, a.g.e., s. 160-161.

⁶⁸⁷ F. R. Atay, a.g.e., s. 112-113.

⁶⁸⁸ G. W. Gawrych, a.g.e., s. 80-81, İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, s. 11.

⁶⁸⁹ F. R. Atay, a.g.e., s. 78.

⁶⁹⁰ Geniş bilgi için bkz. N. A. Kurat, a.g.e., s. 317-333.

⁶⁹¹ U. İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, C. 1, s. 88; Ayrıca bkz. Ş. S. Aydemir, Tek Adam, C. 1, s. 299.

⁶⁹² Bkz. İ. Görgülü, a.g.e., s. 166.

yazılar göndermesinin ardından ordu komutanlığından ayrılarak İstanbul'a gitti.⁶⁹³ Onun yerine 2. Ordu Komutanı Fevzi Paşa atandı.⁶⁹⁴

İsmet (İnönü) ise, 1 Mayıs 1917'de Suriye-Filistin Cephesi'ndeki 7. Ordu'ya bağlı 20. Kolordu Komutanlığı'na görevlendirildi.⁶⁹⁵ Refet (Bele) de bu bölgeye gönderildi. Bu kişiler, Millî Mücadele'de önemli faaliyetler yürütecek olan Mersinli Cemal Paşa, Mehmet Arif (Ayıcı) ve Cafer Tayyar (Eğilmez) gibi subay ve generallerle birlikte değişik kademelerdeki birliklerin komutanları olarak 1. ve 2. Gazze Muharebelerine katıldılar.

Bu bölgede cephe çok geniş, arazi nispeten az engebeli ve birlikler çok zayıf durumdaydı. Bu durumu iyi değerlendiren İngilizler, taarruz için büyük bir süvari kütlesi teşkil ettiler.⁶⁹⁶ 1917 yılının Ekim ayı sonunda, Gazze-Birüssebi hattına taarruza geçtiler ve süvari birliklerini kuşatıcı şekilde kullandılar. Bunun üzerine, Osmanlı birlikleri Kudüs'e kadar çekilmek zorunda kaldı.

I. Dünya Savaşı'na girilirken orduların neredeyse üçte birini oluşturan süvariler, modern silahların yoğun ateşi altında işe yaramadıkları düşünülerek savaş sırasında oldukça azaltılmıştı. Fakat bu muharebede, geniş bir cephede ve derinliği olan bir arazide yapılan muharebelerde süvari üstünlüğünün hala önemli olduğu ortaya çıktı. Bu muharebeler sırasında Fevzi Paşa 7. Ordu Komutanı, İsmet (İnönü), Ali Fuat (Cebesoy) ve Refet (Bele) kolordu komutanı; Mehmet Arif (Ayıcı) ve Fahrettin (Altay) fırka komutanı olarak görev yaptığından bu tecrübenin Millî Mücadele'de büyük bir süvari gücü oluşturulmasında etkili olduğu değerlendirilmektedir.⁶⁹⁷

Fevzi Paşa, 1918 yılının Haziran ayında hastalanıp görevden ayrılınca 7 Ağustos 1918'de onun yerine Mustafa Kemal Paşa atandı.⁶⁹⁸ Bu sırada, Millî Mücadele başlarken 2. Ordu Müfettişi olan Mersinli Cemal Paşa 4. Ordu Komutanı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olan Cevat Paşa ise 8. Ordu Komutanı'ydı.⁶⁹⁹

1916 yılında başlayan Arap isyanının gelişmesi sonucunda Suriye'de Araplar arasında Osmanlı İmparatorluğu aleyhine oluşan hava artık daha da belirgin bir hal almıştı. Bu durum Osmanlı birlikleri için çok yıpratıcı oluyordu. Bu tecrübenin, doğudaki Ermeni terörü tecrübesi ile

⁶⁹³ Geniş bilgi için bkz. Ş. S. Aydemir, Tek Adam, C. 1, s. 299-304.

⁶⁹⁴ Bu yazışmalar sonucunda Mustafa Kemal Paşa'nın 2. Ordu Komutanı ile yer değiştirmesi emri verildi. Bkz. Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 12, 12/a, s. 13; Ancak Mustafa Kemal Paşa 2. Ordu Komutanlığını kabul etmeyerek İstanbul'a gitti. Bkz. Ş. S. Aydemir, İkinci Adam, C. 1, s. 303-304.

⁶⁹⁵ Ş. S. Aydemir, İkinci Adam, C. 1, s. 97-98; İ. İnönü, a.g.e., s.108.

⁶⁹⁶ İ. Görgülü, a.g.e., s. 195-197.

⁶⁹⁷ A.g.e., s. 201-203.

⁶⁹⁸ Ali Fuat Cebesoy, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010, s. 67; Ayrıca bkz. İ. İnönü, a.g.e., s. 125; Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 15, 15/a, 16, s. 19-20; Limon von Sanders, **Türkiye'de Beş Yıl, C.3**, Çev.: Ergün Uğurlu, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1999, s. 58.

⁶⁹⁹ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 67; Ayrıca bkz. Ş. S. Aydemir, Tek Adam, C. 1, s. 316-317; U. İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, C. 1, s. 124.

birlikte Millî Mücadele’de iç isyanların bastırılmasına cepheden birlik çekilecek kadar öncelik verilmesinde etkili olduğu değerlendirilmektedir.

İngilizler, bazı Alman ve Osmanlı birliklerinin Kafkasya’ya gönderilmesi sebebiyle iyice zayıflamış olan Osmanlı savunmasına karşı 19 Eylül 1918’de taarruza başladılar. İngilizler, taarruzun doğudan yapılacağı yönünde aldatma tedbirleri uygularken kuvvet çoğunluğu ile batıda ve sahile yakın kesimde tertiplenmişlerdi.

Böylece, burada elde ettikleri nisbi muharebe gücü üstünlüğü ile sıklet merkezi Birüssebi-Kudüs demiryolu istikameti üzere taarruz ederek kısa sürede 8. Ordu cephesini yardılar. Bunun ardından süvari ve tank birliklerini bu yarma gediğinden ileri sürerek Osmanlı Ordusu’nun geri çekilme yolları üzerindeki geçitleri ele geçirdiler. Piyade birlikleriyle de kuşatma manevraları yapmaya başladılar.⁷⁰⁰

İngilizlerin bu taarruzu sonucunda 8. Ordu’nun savunması çökünce, Mustafa Kemal Paşa 20 Eylül 1918’de, kendisine bağlı kolorduların komutanları olan İsmet (İnönü) Bey ve Ali Fuat (Cebesoy) Paşa’ya, kendi birliklerini ve rastladıkları tüm döküntüleri toplayarak kuzeye doğru çekilmeleri emrini verdi.⁷⁰¹ Toplanabilen kuvvetlerle uzun mesafeli bir geri çekilme yapılarak İngilizlerle aradaki mesafe açıldı ve kazanılan zaman içinde ordulardan geriye kalanlar Halep bölgesinde toplandı.⁷⁰²

Bu birlikler Halep bölgesine yerleştiklerinde, silahlı sivil halkın ayaklanma girişimi ile mücadele etmek zorunda kaldılar. 23 Ekim’de, şehre dışarıdan yapılan saldırıları bertaraf etmek için sokak muharebeleri yapıldı. İsyancı Araplar ve İngiliz birlikleri şehirden uzaklaştırıldıktan sonra Halep terk edildi ve birlikler şehrin kuzeyine çekildi. İngiliz birlikleri ve silahlı Arap isyancıların 26 Ekim 1918’de yaptığı taarruzlara burada yapılan savunma ile karşılık verildi ve ilerlemeleri durduruldu.⁷⁰³

Her ne kadar büyük sıkıntılar içinde yapılmış olsa da bu geri çekilme Mustafa Kemal Paşa ve beraber çalıştığı kişilere kuvveti korumanın önemini ve bunun için en zor kararları almaktan çekinmemek gerektiğini öğretti. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele’de Kütahya-Eskişehir-Muharebesi sonrasında verdiği uzun mesafeli geri çekilme kararını nasıl aldığını açıklarken; *“Eğer ben askerî hayatımda Suriye ricat hareketinin bir kısmını idare etmemiş*

⁷⁰⁰ İ. İnönü, a.g.e., s. 126-129; Ayrıca bkz. A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 67; L. V. Sanders, Türkiye’de Beş Yıl, C.3, s. 71-74.

⁷⁰¹ G. W. Gawrych, a.g.e., s. 89; Mustafa Kemal Paşa, birlikleri dağılmadan geri çekmeye çalışırken, İstanbul’da 23 Eylül 1918 tarihli padişah buyruğu ile Padişah’ın Fahri Yaverliğine getirilmiştir. Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 17, s. 20.

⁷⁰² U. İğdemir, Atatürk’ün Yaşamı, C. 1, s. 128-131.

⁷⁰³ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları..., s. 69-71.

*olsaydım, belki de geri çekilme hareketini yapmaya bu kadar katiyetle cesaret edemezdim.” demiştir.*⁷⁰⁴

Fahrettin Altay’ın ifadelerine göre, İngiliz ordusunun harekâtının başarısından da dersler çıkarılmıştı. Fahrettin Altay bu hususta; “*General Allenbi bundan sonra süvari kumandanını değiştirmiş ve bu savaşta (Gazze Muharebesi) edindiği tecrübe ile bir yıl geçmeden Hayfa yakınlarında ordumuzu yarararak çember içine almış ve bütün Suriye’yi ele geçirmişti. Bizim de bu tecrübe ile beş yıl sonra süvari kolordumuz Afyon’da Yunan ordusunu sarmış ve onun esir olmasını sağlamıştı.*” ifadelerini kullanmaktadır.⁷⁰⁵ Gerçekten de Büyük Taarruz’un icra şekli, bu bölgedeki İngiliz harekâtının icra şekli ile önemli benzerlikler göstermektedir.⁷⁰⁶

Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa ve onun emrindeki birlik komutanları Halep’te, silahlanmış sivil halkla mücadelenin ani kararlar vermeyi ve inisiyatif kullanmayı gerektirdiğini yaşayarak öğrendiler. Bu çarpışmalarda, meskûn mahallerde savunmanın nasıl yapılması gerektiğini de gördüler.⁷⁰⁷ Millî Mücadele’de güney illerinde Fransızlara karşı yapılan mücadeleyi planlarken, muhtemelen bu tecrübelerden de faydalandılar.

Suriye’de bu olaylar yaşanırken, Rusya’daki Bolşevik darbenin ardından ortaya çıkan güç boşluğundan faydalanan Doğu Cephesi’ndeki Osmanlı ordusu, Kafkasya içlerinde doğru ilerliyordu. Millî Mücadele’de önemli görevler üstlenecek olan Kâzım (Karabekir) Paşa, Yakup Şevki (Subaşı) Paşa ve Yusuf İzzet (Met) Paşa da bu bölgede görev yapıyordu.

Uzun süredir Doğu Cephesi’nde görev yapmakta olan Kâzım (Karabekir) Paşa, bu taarruz harekâtına kolordu komutanı olarak katılıyordu.⁷⁰⁸ Bu bölgede icra ettiği askerî harekâtlar Kâzım (Karabekir) Paşa’ya, bölgeyi çok iyi tanıma ve adeta Millî Mücadele’de icra edeceği görevlerin provasını yapma imkânı sağladı.

Mütareke’den sonra 9. Ordu Komutanlığı görevine tayin edilen Yakup Şevki (Subaşı) Paşa’nın ise bu harekât sırasında Kafkasya’da ortaya çıkan halk hareketleri ve Sovyet (şura) sistemini öğrendiği ve mütareke döneminde Doğu Anadolu’da benzer teşkilatlar kurulması için gerekli bilgi ve tecrübeyi kazandığı değerlendirilmektedir. Benzer şekilde Yusuf İzzet (Met) Paşa da,

⁷⁰⁴ A. İnan, a.g.e., s. 147.

⁷⁰⁵ F. Altay, a.g.e., s. 140; General Allenby, (Edmund Henry Hynman, Londra, 1861-1936), Afrika’da Boer savaşına katılmış, 1914 yılında süvari tümeni komutanı olarak Fransa cephesine gitmiş, daha sonra 5. Kolordu Komutanı ve 3. Ordu Komutanı olarak görev yapmıştır. Bu görevlerin ardından Mısır’daki İngiliz Seferi Ordular Komutanlığı’na getirilmiş ve 7., 8., 4. Türk Orduları ile mücadele etmiştir. Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada hala bu görevine devam etmektedir. Faruk Yılmaz, **General Allenby’nin Hatıraları, Arap İllerinin Elimizden Çıkış Öyküsü**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2003, s. 7-8.

⁷⁰⁶ A. g. e., s. 76-98.

⁷⁰⁷ Halep’te yaşanan olaylar hakkında geniş bilgi için bkz. İsmet Görgülü, **Atatürk’ün Anıları**, Bilgi Yayınevi, Beşinci Basım, Ankara, 2013, s. 115-117.

⁷⁰⁸ Geniş bilgi için bkz. N. Yüceer, a.g.e., s. 22-27.

Şimali Kafkasya'da düzenli birliklerce desteklenen gönüllülerle harekât icra ederken, Batı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye unsurları ile çalışırken yararlanacağı tecrübeler edinmiştir.⁷⁰⁹

Görüldüğü gibi, Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Osmanlı ordusunun değişik kademelerindeki birliklerin komutanları; savaş meydanlarında yetişmiş, her türlü muharebeyi yaşamış ve birliklerini başarıyla sevk ve idare etmiş tecrübeli kişilerden oluşuyordu. Bu kişiler; okul sıralarında beraber okumuş, okuldan sonra aynı olayların içinde bulunmuş, ordunun geçirdiği değişim, gelişim ve dönüşüm sürecine fiilen katılmış, kendileri de bu süreç içinde gelişmiş ve dönüşmüşlerdi.

Bu sebeple birbirlerini çok iyi tanıyor ve birbirlerinin yeteneklerini biliyorlardı. I. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Rus ordularına karşı kazanılan muharebelerde büyük devletlerin yenilebildiğini gördüklerinden kendilerine güvenleri de oldukça yüksekti.⁷¹⁰

2.3.3. Askerî Talimnameler

I. Dünya Savaşı sonrasındaki Türk Ordusu, oldukça uzun süreli bir değişim ve dönüşüm süreci sonunda meydana gelmiş bir orduydü. Ordunun kökleri, Orta Asya'da gelişen bozkırlı atlı göçebelerin askerî kültürüne dayanıyordu. Orta Asya'da, hareket üstünlüğü ve manevra kabiliyetine dayalı bir askerî doktrin, taktik ve strateji anlayışına sahip olan Türkler, batıya doğru ilerledikçe ordularını ve savaş tarzlarını geliştirmişlerdi.

Osmanlı ordusu bu savaş tarzını, teknolojik gelişmelerden de faydalanarak kuruluşundan itibaren çok üstün bir konuma getirmişti. Fakat zamanla, yeni gelişmelere adapte olamayan Osmanlı ordusunda bazı zayıflıklar ortaya çıktı ve 17. yüzyılın başından itibaren orduda ıslahat yapılması ihtiyacı hissedilmeye başlandı.

Bu durum karşısında önce; Osmanlı ordusunun yapısal bozulmalar sebebiyle gerilediği düşünüldü. Bu maksatla, ordunun yeniden güçlendirilmesi için teşkilat, teçhizat ve doktrinde değişiklik yapılmadan eski zamanlardaki idari uygulamalara dönülmesi yönünde bazı fikirler ileri sürüldü.⁷¹¹ Ancak, 1689 Viyana Bozgunu ve devamında gelen yenilgilerin ardından, mevcut sistemin yetersiz olduğu ve bunun idari uygulamalarda eskiye dönülerek düzeltilemeyeceği anlaşıldı.

⁷⁰⁹ Yakup Şevki Paşa ve Yusuf İzzet Paşa'nın bu dönemdeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. S. Yel, a.g.e., s. 31-69.

⁷¹⁰ Mustafa Kemal Paşa'nın katıldığı muharebeler hakkında bilgi için bkz. Suat İlhan, **Atatürk ve Askerlik, Düşünce ve Uygulamaları**, ATAM Yayınları, Ankara, 1990, s. 34.

⁷¹¹ Geniş bilgi için bkz. **Koçibey Risalesi**, Yay. Haz.: Seda Çakmakçıoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 1-13.

Bunun sonucunda, 18. yüzyılın başlarından itibaren orduda reform girişimlerine başlandı. Bu maksatla bazı Avrupalı askerlerden danışman olarak yararlanılmaya çalışıldı. İlk olarak, 1729 yılında İstanbul'a gelen ve Fransa ile Avusturya ordularında görev yapmış olan Kont de Boneval 1731 yılından itibaren topçu birliklerinin Avrupa usulüne göre ıslah edilmesi için görevlendirildi. Boneval, topçu birliklerini ıslah faaliyetlerine başlayınca, bu birliklere subay yetiştirmek için hendesehane adıyla bir mühendislik okulu açılmasını sağladı.

1773 yılında ise, Macar asıllı Fransız topçu subayı Baron dö Tot'un yardımıyla topçu birliklerinde yeniliklere devam edildi. Mühendislik okulunda, Avrupa'dan getirilen birçok kitapla bir kütüphane kuruldu. 1784 yılında, Fransa'dan getirilen iki subay vasıtasıyla yeni bir eğitim sistemi oluşturuldu. Matbaanın kullanılmaya başlanmasının ardından İbrahim Müteferrika tarafından Avrupa ordularının uyguladığı askerî taktikleri de anlatan Usul'ül Hikem Fi Nizam'ül Ümem isimli ilk Türkçe eser kaleme alındı.

III. Selim, mevcut sistemin ıslah edilmesiyle ordunun Avrupa orduları seviyesine ulaşamayacağını açık olarak gördüğünden, 1792-1807 yılları arasında Avrupa tarzında yeni askerî birlikler kurdu. Böylece, Avrupa tarzı askerlik anlayışı ve yabancı askerî kitaplar Osmanlı ordusunda kullanılmaya başlandı.

Reformun amacı Osmanlı ordusunu teknik donanım, eğitim ve kabiliyet açısından Avrupa orduları seviyesine çıkarmak olduğundan, bu konularla ilgili Fransızca yayınların bir kısmı Türkçeye çevrildi. Topçuluk, istihkâmcılık ve gemicilik konularında eğitim veren okullar açıldı. Bu okullara öğretmen olarak Fransız subaylar getirildi ve Fransızca kitaplardan oluşan kütüphaneler kuruldu.⁷¹² Fakat Yeniçeriler isyan edince, bu yenilikler rafa kalktı.

Bundan sonra, Yeniçerilerin Yunan isyanındaki başarısızlığının yarattığı uygun ortamı fırsat bilen II. Mahmut, 1826 yılında Avrupa tarzında talim görecektir, silahlandırılacak ve teçhiz edilecek yeni bir askerî birlik kurulmasını emretti. Yeni birliklerin kurulmaya başlanmasından kısa bir süre sonra, Yeniçeriler tekrar ayaklandılar. Fakat bu isyan çok sert bir şekilde bastırıldı ve Yeniçeri Ocağı kaldırılarak "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" ismiyle yeni bir ordu kuruldu. Bunun ardından da, orduda köklü reformlara başlandı.

II. Mahmut, Mora isyanında Yunanlılara destek verdikleri için Fransız subaylar yerine farklı ülkelerden subaylara yöneldi. Önce İngiltere'den bazı subaylar getirildi. 1835'te ise, Prusyalı teğmen Helmuth von Moltke İstanbul'a geldi. Moltke'nin ardından Prusya ve Avusturya'dan

⁷¹² Geniş bilgi için bkz. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev.: Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2011, s. 64-83; III. Selim dönemindeki ıslahat hareketleri için ayrıca bkz. E. J. Zürcher, a.g.e., s. 43-54.

daha fazla askerî danışman talep edildi. Öte yandan, bir miktar askerî öğrenci eğitim görmeleri için Viyana'ya gönderildi.⁷¹³

Osmanlı ordusu, bugünkü anlamdaki ilk askerî talimnameyle de bu dönemde tanıştı. Serasker Hüsrev Paşa'nın Fransızca bir piyade talimnamesini Türkçe'ye çevirterek İstanbul'daki birliklere dağıtmasıyla, orduda ilk defa talimname kullanılmaya başlandı.⁷¹⁴

Bir süre sonra Fransa ile ilişkiler düzeldi ve tekrar Fransız usulüne göre ıslahatlara devam edildi. Yapılan ıslahatlarla ordu, Napolyon'un ordusuna benzetilmeye çalışıldı ve onun nizamnameleri tercüme edilerek buna göre teşkilatlanma yapıldı. Fransızcadan bazı nizamnameler, muhtıralar ve layihalar tercüme edildi. Fakat 1871 yılında Almanlar Fransızları yenince, Alman askerî sistemi daha üstün görülerek 1882 yılından itibaren ordunun ıslahı için Alman danışmanlar getirilmeye başlandı.

1883 yılında Binbaşı Goltz'un gelişinden itibaren, Alman eğitim kılavuzları ve bazı Alman talimnameleri askerî okullardaki eğitimlerde kullanılmak üzere Türkçe'ye çevrildi.⁷¹⁵ Tercüme edilen en önemli talimnamelerden biri, temel askerî konuların anlatıldığı "Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra" idi.⁷¹⁶ Goltz'un yazmış olduğu "Harbin Sevk ve İdaresi" kitabı ise Harp Okulu'nda kullanılmak üzere Türkçeye tercüme edilen diğer bir önemli kitaptı.⁷¹⁷

Önceleri okullarda eğitim maksadıyla yayımlanan Alman talimnameleri, Almanya'dan çeşitli silah ve teçhizat alımlarıyla birlikte hemen her konuyu kapsayacak şekilde yaygınlaştı. Satın alınan silah ve teçhizatın taktik ve teknik kullanımları ile çeşitli sınıflara dair Alman talimnameleri, Osmanlı ordusunun her kademesine yayıldı. Bundan başka, ülkedeki Alman askerî heyetlerinin yayımladıkları çeşitli muhtıralarla Alman yayınları daha da zenginleşti.

Zamanla, orduda kullanılan talimnamelerin tamamı Almancadan çevrilen talimnameler haline geldi. Ancak, bakanlık teşkilatı kanunları ve nizamnamelerinde Fransızcadan çevrilenler bir süre daha kullanıldı.⁷¹⁸ Önce Fransızcadan, sonra Almancadan yapılan tercümeler neticesinde Osmanlı ordusu kendi doktrininden uzaklaştı ama bu ülkelerin doktrinlerini tam olarak benimseyemedi. Bu doktrinlerden faydalanarak kendisine has yeni bir doktrin veya askerî teori de geliştiremedi.⁷¹⁹

⁷¹³ Geniş bilgi için bkz. B. Lewis, *Modern Türkiye...*, s. 107-115; E. J. Zürcher, a.g.e., s. 67-72.

⁷¹⁴ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, Çev.: H.Fahri Çeliker, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 9.

⁷¹⁵ G. W. Gawrych, a.g.e., s. 29.

⁷¹⁶ Von der Goltz, *Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra*, Çev.: Mahmud Şevket, Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1301; Von der Goltz, *Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra*, Çev.: Mahmud Şevket, Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1315.

⁷¹⁷ Fon der Golç, *Harbin Sevk ve İdaresi*, Çev.: Osman Senai, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1315.

⁷¹⁸ F. Altay, a.g.e., s. 77.

⁷¹⁹ A. C. Küsmez, a.g.e., s. 20-21.

Mustafa Kemal (Atatürk)'ün, Şam'da bir askerî talimname hazırlanması görevinde kütüphanedeki eski Türk eserlerinden de faydalandığı bilgisinden, bazı birliklerde talimname hazırlama çabaları olduğu anlaşılmalı birlikte bu çabalar hiçbir zaman tüm ordu çapında yaygınlaşamadı.⁷²⁰ Aksine, Alman talimnamelerine bağımlılık her geçen gün daha da arttı.

Bu sebeple, Osmanlı ordusunun doktrini giderek daha fazla Alman talimnamelerine göre şekillenmeye başladı. Almandan tercüme edilen ve askerî birliklerin sevk ve idaresi ile emirlerin nasıl yazılacağı gibi konularını anlatan “Hidemat-ı Seferiye Talimnamesi” ve taktik ve idari hususlarla ilgili “Hidemat-ı Menzil Talimnamesi” bu dönemde tercüme edilen en önemli talimnamelerdi.⁷²¹

Fakat bu talimnameler sınırlı sayıda basıldıkları için Osmanlı ordusu hiçbir zaman yeterli talimnameye sahip olamadı. Öte yandan; silah, teçhizat ve ulaştırma teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmelerle birlikte, eğitim usullerinde de değişim yaşandığı için Türkçe'ye tercüme edilmiş eski talimnameler yetersiz kalıyordu. Bu sebeple, yeni Alman talimnamelerinin Türkçe'ye çevrilmesine devam edildi. Orduda yapılan ıslahatların hız kazandığı 1908-1911 yılları arasında, hemen her sınıfa ait Alman talimnameleri Türkçe'ye çevrildi.

Bu askerî talimname tercümeleri sırasında, birçok subay da kendi çabasıyla bazı Alman talimnamelerini tercüme etmeye başladı. Örneğin Mustafa Kemal (Atatürk), General Litzman'ın “Seferber Mevcudunda Takım, Bölük ve Taburun Muharebe Talimleri” isimli kitabını ele aldı.⁷²² Bu kitabın birinci bölümünü “Takımın Muharebe Talimi” adıyla, ikinci bölümünü ise “Bölüğün Muharebe Talimi” adıyla 1909 ve 1910 yıllarında yayımladı. Bu kitaplar, takım ve bölüğün fiili olarak nasıl muharebe eğitimi yapacağını açıklayan kitaplardı.⁷²³

Takımın Muharebe Talimi kitabının ön sözünden de anlaşıldığı gibi, genç Osmanlı subayları teorik eğitime önem vermekle birlikte fiili tatbikatların önemini de kavramışlardı. Çünkü son zamanlarda yoğun bir şekilde uygulamalı eğitimler ve arazi tatbikatları yapıyorlardı. Fakat tatbikatlardaki uygulamalardan sadece bu tatbikatlara katılanlar faydalanabiliyordu. Bu sebeple Mustafa Kemal (Atatürk), 1909 yılında Ordu Kurmay Başkanı ile birlikte gittiği Köprülü bölgesindeki Cumalı mevkiinde yapılan süvari alayları tatbikatında tuttuğu notları “Cumalı Ordugâhı” ismiyle yayımladı.⁷²⁴

⁷²⁰ A. İnan, a.g.e., s. 102; A. F. Cebesoy, a.g.e., s. 131.

⁷²¹ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), C. 3, Ks. 6, 1. Kitap**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985, s. 293-298.

⁷²² A. İnan, a.g.e., s. 413.

⁷²³ F. R. Atay, a.g.e., s. 69; Adı geçen kitapların tam metni için bkz. **Atatürk'ün Askerlikle İlgili Çeviri Kitapları**, Haz.: Nurer Uğurlu, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 17-124.

⁷²⁴ U. İğdemir, Atatürk'ün Yaşamı, C. 1, s. 16.

1911 yılında ise “Beşinci Kolordu Erkânı Harbiyesi Tabiye ve Tatbikat Seyahati” broşürünü yayımladı.⁷²⁵ Aynı yıl “Birinci Tabiye Meselesinin Halli” isimli broşürü yayımlandı. Bu broşür, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından 1. Şube Müdürü’ne hazırlatılan bir meselede belirlenen görevlerin çözümü için Mustafa Kemal (Atatürk)’ün verdiği cevapları içeriyordu.⁷²⁶ Başka kurmay subaylar tarafından da bu broşürlere benzer yayımlar yapılıyordu.⁷²⁷ Bu tatbikatlar ve tatbikatlarla ilgili hususların broşürler şeklinde yayımlanması faaliyetleri, kurmay subayların gelişmesini hızlandırdı.⁷²⁸

Tüm bu çabalara rağmen, Balkan Savaşlarına girerken Osmanlı ordusunun elindeki talimnameler hem içerik olarak hem de basılı adet olarak hala yetersizdi. Balkan Savaşı’ndan sonra orduda yeniden yapılmaya başlanan ıslahatla birlikte, talimname tercümelerine de hız verildi. Fakat Balkan Savaşlarından sonra belki de en önemli gelişme, bazı yazarların askerî rönesans diye tabir ettikleri, savaş hakkındaki yayın patlaması oldu. Bu yayınlar, “Elif” mahlası ile Ali İhsan (Sabis) tarafından yazılan “Balkan Harbi’nde Neden Münhezim Olduk?” isimli kitapla başladı.

Bu kitap çok talep görünce, “Balkan Harbi’nde Askerî Mağlubiyetlerimizin Esbabı (Neden Münhezim Olduk?) Eserinin Kısım-ı Sanisidir” adıyla aynı kitabın ikinci cildi yayımlandı. Bu kitapta Şarköy ve Bolayır Muharebelerinin başarısız olmasının taktik hatadan kaynaklandığının belirtilmesine üzülen Ali Fethi (Okyar), 1914 yılında bu muharebeleri anlatan bir kitap yayımladı. Bunun ardından, başka kişiler eleştiri mahiyetindeki başka kitaplar yazdılar. Eleştirilen kişiler de bunlara cevap olarak bazı kitaplar yazınca, kitap sayısı daha da arttı. Bu durum Osmanlı ordusunda ilk defa, yaşanan tecrübelerin tüm orduya aktarılmasını sağladı.⁷²⁹

Bu dönemde yazılan önemli kitaplardan biri de; 1. Fırka Kurmay Başkanı Binbaşı Mehmet Nuri (Conker)’in, subayların sahip olması gereken nitelikleri anlattığı konferanslarını bir araya getirerek 1914’te kaleme aldığı “Subay ve Kumandan” isimli eseri idi. Mustafa Kemal (Atatürk), bu eser hakkındaki yorumlarını ve incelenen konular hakkındaki görüşlerini “Subay ve Kumandan İle Hasbihal” adıyla yeni bir kitap olarak yayımladı. Mustafa Kemal (Atatürk), Trablusgarp ve Balkan Harbi’nden sonra askerlik vizyonunda ortaya çıkan gelişmeyi ilk defa bu kitapta ortaya koydu.⁷³⁰

⁷²⁵ A. İnan, a.g.e., s. 8-9.

⁷²⁶ Mustafa Kemal, **Birinci Ta’biye Meselesinin Halli**, 3 Haziran 1911, ATASE Yayınları, Ankara, 2011, s. 11.

⁷²⁷ Örneğin, Bkz.; Mülazım-ı Sani T. Ekrem, **Tabiye ve Sevk-ül Ceyş Mesaili**, İstanbul, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1328.

⁷²⁸ A. İnan, a.g.e., s. 414.

⁷²⁹ M. Uyar ve E. J. Erickson, a.g.e., s. 479-481; İ. S. Balkaya, a.g.e., s. 28.

⁷³⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Zabit ve Kumandan İle Hasbihal**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2017, s. VII-VIII.

Bu ve benzeri yayınlar oldukça artmasına rağmen Osmanlı ordusu, yaşanan tecrübelerin aktarıldığı yeni talimnameler yazmak yerine Alman talimnamelerini tercüme ederek kullanmaya devam etti. I. Dünya Savaşı'na da Almandan tercüme edilen talimnamelerle girildi ve savaş sırasında yeni yazılan Alman talimnamelerinin tercüme edilerek kullanılmasına devam edildi. Ancak bir yandan da muharebelerde edinilen tecrübeler günü gününe birliklere aktarıldı.

Savaş boyunca, büyük birliklere komutan olarak atanmış olan genç Osmanlı subayları, katıldıkları muharebelerde kendi hareket tarzlarını ve karşı taraftaki orduların hareket tarzlarını dikkatle incelediler. Diğer ordular hakkında yaptıkları tahliller sonucunda, onların kuvvetli ve zayıf taraflarını tespit ettiler. Bu tespitlere göre bazı yeni taktik uygulamaları geliştirdiler. Elde ettikleri bu deneyimleri ve geliştirdikleri taktikleri kâğıda dökerek kalıcı belgelere dönüştürdüler.

Başkomutanlık karargâhı tarafından bu deneyimler kitapçıklar halinde bastırılarak birliklere dağıtıldı. Bir yandan da cephelelerdeki birliklere, edinilen tecrübelerle ilgili konferanslar verildi. Bu konferans metinlerinin de yayımlanmasıyla askerî konularla ilgili Türkçe telif eserler daha da zenginleşti.

Bu tür yayımlar, zamanla tüm ordu kademelerince yapılmaya başlandı. Örneğin “Sahra Tahkimatı Hakkında Tecarib-i Harbiye” isimli risale 1915 yılında Süleymaniye'deki askerî matbaada basıldı. “Hal-i Hazır Muhaberatta Elde Edilen Netayice Nazaran Topçuluk Hakkında Mütalaat” başlıklı risale ise 1916 yılında Topçu Müfettişliği tarafından basıldı.

Bu tür taktik ve teknik konuların yanında istihbarat konularında da birçok emir ve layiha yayımlandı. Örneğin Karargâh-ı Umumi tarafından 1916 yılında ast birliklere, “Fransız Karargâh-ı Umumi'sinin 16.04.1915 Tarihli Mahrem Emirnamesi” ve 1918 yılında “İngiliz Usul-ü Harbi” risalesi yayımlandı.⁷³¹ 1915 yılında, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi tarafından yayımlanan Yunan ordusu hakkındaki risale gibi eserlerden, sadece savaş halinde olunan devletler hakkında değil, henüz savaşılmayan devletler hakkında da bazı istihbarat bilgilerinin yayımlandığı anlaşılmaktadır.⁷³²

1916 yılında Galiçya'ya gönderilen 15. Kolordu ise, bu bölgedeki muharebeler sırasında Almanların en son taktik ve strateji anlayışına göre hazırladıkları yeni talimnameleri ve meydana gelen muharebelere elde edilen derslerle ilgili olarak birliklerine yayınladıkları kroki ve kitapçıkları tercüme ederek kullandı.⁷³³

⁷³¹ Geniş bilgi için bkz. **Arşivi Kaybolan Savaş, Sina-Filistin-Suriye Cephesi**, Haz.: Murat Çulcu, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 123-126.

⁷³² **Yunan Ordusu Hakkında Muhtasar Risale**, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, 1331.

⁷³³ İ. H. Tümerdem, Başkomutan..., s. 4-5.

Bu tür yeni Alman talimnameleri, Karargâhı Umumi tarafından da tercüme edilerek birliklere yayımlandı. Örneğin Prusya Harbiye Nezareti'nce savaş sırasında yayımlanan talimnamelerden tercüme edilen Mevzi Muharebeleri Hakkında Sınıfı Muhtelifiyeye Mahsus Talimatname, 1916 yılında yayımlandı.⁷³⁴

Bunlardan başka, harbin sevk ve idaresi, durum muhakemesinin yapılması ve emirlerin yazılması ile ilgili olarak da yayınlar yapıldı. Bu kapsamda Mustafa Kemal Paşa'nın 16. Kolordu Komutanı iken bütün subaylarca okunmasını istediği ve Çanakkale Muharebelerinde edindiği tecrübelerin ışığında, taktik meselelerin çözümü hakkında verdiği emir önemlidir.

Emrin meselelerin çözümüyle ilgili bölümünde, günümüz Kara Harp Okulu ve Harp Akademisi'nde de önerilen, bir meseleyi çözmeden önce yapılması gereken temel işlemler açıklanmaktadır. Bundan sonraki bölümde de durum muhakemesinin nasıl yapılacağıyla ilgili bazı tavsiyeler verilmektedir.

Burada ilginç olan, o zamanki Alman talimnamelerinde ve bu gün NATO talimnamelerinde takip edilen durum muhakemesi sürecinde, önce düşman imkân ve kabiliyetlerinin tespiti ve ardından bu imkân ve kabiliyetlere göre uygulanacak hareket tarzlarının belirlenmesi işleminin sırasının değiştirilmiş olmasıdır.⁷³⁵ Bu emirdeki öneri, daha proaktif bir yaklaşımdır.

Bu yönüyle söz konusu emir, Mustafa Kemal Paşa'nın Subay ve Kumandan İle Hasbihal eserinden sonra, yaşadığı mücadelelerden edindiği tecrübelerle Alman askerî anlayışı ve doktrinini aşan özgün fikirler geliştirdiğini ortaya koyan önemli bir göstergedir. Mustafa Kemal Paşa'nın, Millî Mücadele'de karar verirken de klasik yönetime göre değil, yazdığı bu emre göre hareket ettiği değerlendirilmektedir.

Görüldüğü gibi, Millî Mücadele öncesindeki Türk ordusu, uzun bir süredir uyguladığı Alman doktrinini, katıldığı muharebelerde kazandığı deneyimlerle kendine has bir şekilde yorumlayabilecek seviyeye ulaşmış durumdaydı. Subay ve generaller; Balkan Savaşı'nın ardından edindikleri bilgi birikimini yazılı dokümanlara aktarmaya başlamış, buna I. Dünya Savaşı'nda ve savaştan sonra da devam edilmişti. Bununla birlikte, yeni Alman talimnameleri de tercüme edilerek kullanılmaya devam edilmişti.

Mütareke döneminde ve Millî Mücadele sırasında da; "1. Kafkas Kolordusu'nun 1918 yılı harekâtı,"⁷³⁶ "Filistin Ricatı,"⁷³⁷ "Harpte Talim ve Terbiye"⁷³⁸ ve "Hücum Talimi ve

⁷³⁴ **Mevzi Muharebeleri Hakkında Sınıfı Muhtelifiyeye Mahsus Talimatname**, Matbaai Askeriye, İstanbul, 1916.

⁷³⁵ Mustafa Kemal, **Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler**, ATASE Yayınları, 3. Baskı, Ankara, s. III-12.

⁷³⁶ **1. Kafkas Kolordusu'nun 1918 Senesindeki Harekât-ı Meşhudatı**, 15. Kolordu Matbaası, Erzurum, 1919.

⁷³⁷ Erkânı Harbiye-İ Umumiye Riyaseti, **Harb-i Umumi'den Alınan Malumat ve Tecrübeden 2, Hücum Talimi ve Terbiyesi**, Matbaai Askeriye, Derseadet, 1337.

Terbiyesi”⁷³⁹ gibi Osmanlı ordusunca yazılan kitaplar ve “Süvari ve Makineli Tüfenk,⁷⁴⁰ Mevzi Harbinde Müdafaa,⁷⁴¹ Harpte Kıtaat-ı Cesimenin Sevk ve İdaresi,⁷⁴² Hücüm Kıtaatının Talim ve Terbiyesi,⁷⁴³ Mevzi Harbinde Taarruz⁷⁴⁴ ve Mevzi İnşasına Dair Mevad-ı Umumiye”⁷⁴⁵ gibi Alman talimnameleri kullanıldı.

⁷³⁸ Arşivi Kaybolan..., s. 215.

⁷³⁹ **Harb-i Umumi'den Alınan Malumat ve Tecrübeden 4, Harpte Talim ve Terbiye**, Matbaai Askeriye, Derseadet, 1337.

⁷⁴⁰ **Harb-i Umumi Tecaribine Müstenid Eser-i Resmîye Külliyyatı 2, Süvari ve Makineli Tüfenk**, Derseadet, Matbaa-i Askeriye, 1337.

⁷⁴¹ **Harb-i Umumi Tecaribine Müstenid Eser-i Resmîye Külliyyatı 3, Mevzi Harbinde Müdafaa (Defi ve tard)**, Derseadet, Matbaa-i Askeriye, 1337.

⁷⁴² **Harb-i Umumi Tecaribine Müstenid Eser-i Resmîye- Ecnebiye Külliyyatı 5, Süvari ve Makineli Tüfenk**, Derseadet, Matbaa-i Askeriye, 1338.

⁷⁴³ **Hücüm Kıtaatının Talim ve Terbiyesi**, Erkânı Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1336.

⁷⁴⁴ **Her Sınıfa Mahsus Mevzi Harbi Talimnameleri, 14. Kısım, Mevzi Harbinde Taarruz**, 1 Kanun-i Sani 1918 (1 Şubat 1918 ilaveleri de idhal olunmuştur), Mütercimi: Erkânı Harp Yüzbaşısı M. Tevfik, Eskişehir Matbaası, 2. Tabı, 1337.

⁷⁴⁵ **Harb-i Umumi'de Neşrolunan Ecnebi Ordulara Ait Talimname ve Nizamnameler Külliyyatı 1, Mevzi İnşasına Dair Mevad-ı Umumiye**, Derseadet, Matbaa-i Bahriye, 1337.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE'DE UYGULANAN ASKERİ STRATEJİNİN OLUŞUMU

3.1. MÜTAREKE DÖNEMİNDE MEYDANA GELEN GELİŞMELER

3.1.1. İşgaller ve Meydana Gelen Tepkiler

Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından İtilaf Devletleri, ülkenin henüz işgal edilmemiş olan bazı bölgelerini de işgal etmeye başladılar. Bu işgalleri; mütarekeden İstanbul'un işgal edildiği 13 Kasım 1918'e, 13 Kasım'dan Mart 1919'a ve Mart 1919'dan İzmir'in işgal edildiği 15 Mayıs'a kadar olmak üzere üç dönem halinde incelemek uygun olacaktır. Bu dönemler, işbaşında olan hükümetlere göre; Ahmet İzzet Paşa, Tevfik Paşa ve Damat Ferit Paşa hükümeti dönemleri olarak da ifade edilebilir.

Birinci dönemin en belirgin özelliği, işgallerin ağırlıklı olarak İngilizler tarafından veya İngilizlerin öncülüğünde yapılmış olmasıdır. Bu dönemdeki işgallerin üç önemli hedefi vardı. Bunlardan birincisi Boğazlar ve İstanbul, ikincisi mütarekede Kilikya diye tarif edilen bölge ve üçüncüsü Musul vilayeti idi.

Boğazlardaki istihkâmların işgal edileceği mütarekede belirtildiği için bu bölgenin işgali, tüm İtilaf Devletleri tarafından ortak bir plan dâhilinde yapıldı. İngiliz ve Fransızların Ortadoğu topraklarını paylaşma mücadelesinin nirengi noktaları olan Kilikya ve Musul bölgelerindeki işgaller ise ağırlıklı olarak İngilizlerin yaptığı işgallerdi.

Bu işgaller sırasında İngilizler, oldukça dikkatli bir zorlama konsepti uyguladılar. Çünkü İstanbul ve Boğazlar henüz işgal edilmemiş ve Merkezi Devletler mütareke imzalamamış olduğundan, çatışmaların yeniden başlamasına sebep olmak istemiyorlardı. Ayrıca, bütün Irak ve Suriye'yi işgal eden ve kuvvetlerinin bir kısmını ele geçirdikleri yerlerin kontrolü için ayıran İngilizlerin, Osmanlı orduları ile temas halindeki birliklerinin nisbî muharebe gücü hayli azalmış durumdaydı.

Bu sebeple İngilizler, 2 Kasım 1918'de bir inceleme heyetinin Seddülbahir'e çıkacağını Osmanlı hükümetine bildirdiler⁷⁴⁶ fakat Irak ve Suriye bölgesinde herhangi bir uyarıda

⁷⁴⁶ TİH, C. 1, s. 110.

bulunmadan fiili olarak harekete geçtiler. 1 Kasım'da Hamamalil (Hammam al-Alil)⁷⁴⁷ ve Reyhanlı'yı, 2 Kasım'da ise Köysancak'ı işgal ettiler.⁷⁴⁸ Sonra da Doğu Akdeniz'de stratejik bir mevki olan İskenderun'a yöneldiler.⁷⁴⁹

Boğazların işgal edileceği mütareke maddelerinde açıkça belirtildiği için, buna itiraz edilmedi. Tam aksine, işgalin kolaylaştırılması maksadıyla Müstahkem Mevki Kumandanlığı, büyük gemilerin geçebilmesi için Çanakkale Boğazı'ndaki mânia ağını ve bir miktar mayını 2/3 Kasım 1918'de kaldırdı.⁷⁵⁰ Fakat diğer işgaller, mütarekeye aykırı olduğu gerekçesiyle dirençle karşılandı. En kararlı tepkiyi gösterenler, Yıldırım Ordular Grubu ve 6. Ordu Komutanları oldu.

Yıldırım Ordular Grubu bölgesinde, 3 Kasım'da bir Fransız gemisi İskenderun Limanı'na girdi ve limanda mayın araması yapılacağını bildirdi. 5 Kasım'da ise, İngilizler Halep bölgesindeki Osmanlı birliklerinin teslim olmasını istediler ve Halep'teki birliklerine ikmal yapmak için İskenderun'u işgal edeceklerini bildirdiler.

Mustafa Kemal Paşa, bu taleplerin 7. Ordu'nun gerisini kapatarak teslim alınmasına yönelik bir adım olduğunu değerlendirerek ordu karargâhını Adana'ya ve 20. Kolordu Karargâhı'nı İslâhiye'ye çekmeye başladı.⁷⁵¹ İskenderun'daki birliklere de İngilizlerin karaya asker çıkarması durumunda ateşle karşılık verilmesi emrini verdi.⁷⁵² Fakat 6 Kasım 1918'de Ahmet İzzet Paşa tarafından İngilizlere ateşle karşılık verilmemesi ve sadece protesto etmekle yetinilmesi bildirilince, bu emri iptal etti.⁷⁵³

Bununla birlikte, Ahmet İzzet Paşa'ya bir telgraf çekerek İngilizler lehine verilecek emirleri yerine getiremeyeceğini ve hükümet böyle emirler vermeye devam edecekse kendisinin başka bir göreve tayin edilmesinin uygun olacağını bildirdi. Bunun üzerine, çatışmaların yeniden başlamasından çekinen hükümet 7 Kasım'da Yıldırım Ordular Grubu ile 7. Ordu'yu lağvetti ve Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a çağırdı.⁷⁵⁴

Bunun ardından, 9 Kasım 1918'de İngilizler⁷⁵⁵ ve 10 Kasım'da Fransızlar İskenderun'a asker çıkardılar.⁷⁵⁶ Osmanlı birlikleri de, 9 Kasım'da İskenderun'u ve 10 Kasım'da Payas'a kadar

⁷⁴⁷ TİH, C. 1, s. 80;

⁷⁴⁸ Z. Sarıhan, a.g.e., s. 5-6.

⁷⁴⁹ Kemal Çelik, **Millî Mücadelede Adana ve Havalisi**, TTK Basımevi, Ankara, 1999, s. 39.

⁷⁵⁰ TİH, C. 1, s. 110.

⁷⁵¹ K. Çelik, a.g.e., s. 39-40.

⁷⁵² Atatürk'ün Tamim..., s. 19-20.

⁷⁵³ Z. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun...*, s. 47-48.

⁷⁵⁴ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 18, s. 21.

⁷⁵⁵ Z. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun...*, s. 50.

⁷⁵⁶ K. Çelik, a.g.e., s. 54.

olan bölgeyi boşalttılar. Mustafa Kemal Paşa ise emir ve komutayı Nihat Paşa'ya devrederek 10 Kasım akşamı trenle İstanbul'a hareket etti.⁷⁵⁷

6. Ordu bölgesinde İngilizler, Ali İhsan Paşa'nın 1 Kasım'da gönderdiği, tarafların buldukları yerde kalmalarını öneren mektubuna rağmen, Kerkük'ün kuzeyindeki Köysancak ve Musul'un 20 km. güneyindeki Hamamalil'e kadar ilerlediler. 2 Kasım'da da; Musul'un işgal edileceğini bildirdiler ve Osmanlı birliklerinin şehrin 5 mil kuzeyine çekilmesini istediler. Fakat Ali İhsan Paşa, bunu kabul etmedi.

Buna rağmen, İngiliz General Cassel 3 Kasım 1918'de Musul'a geldi ve Süleymaniye, Erbil, Akra, İmadiye, Siirt, Silvan, Osmaniye ve Siverek kuzeyinden geçtiğini iddia ettiği Irak hududunun güneyindeki birliklerin teslim olmasını istedi. Ali İhsan Paşa, bunu da kabul etmedi fakat hükümet şehrin boşaltılması yönünde emir verince, 8 Kasım'da birliklerini kuzeye doğru çekmeye başladı. Böylece, 15 Kasım'a kadar Musul Vilayeti tamamen boşaltıldı.⁷⁵⁸ Geri çekilen birlikler, Diyarbakır Vilayeti sınırına ulaşınca burada yeniden tertiplendiler.⁷⁵⁹

Bu iki bölgedeki birlikler İngiliz baskısı ile geri çekilirken, 9. Ordu bölgesinde ise İran ve Kafkasya'daki birlikler hiçbir düşman baskısı olmadan geri çekiliyordu. Çünkü Ahmet İzzet Paşa, Brest Litovsk Anlaşması'yla kazanılan üç sancağı elde tutabilmek için daha mütareke imzalanmadan önce Kafkasya'nın boşaltılmasını emretmişti.⁷⁶⁰

Geri çekilme başlayınca halk, kendi bölgelerinin Ermenilere verilmesini önlemek için örgütlenmeye başladı. Bu örgütlenme Osmanlı birliklerince de desteklendi. Bunun sonucunda 29 Ekim 1918'de Ahıska bölgesinde Ahıska Hükümet-i Muvakkatası ve 3 Kasım'da Aras bölgesinde Aras Türk Hükümet-i Muvakkatası kuruldu.⁷⁶¹ Aynı günlerde Ardahan'da Millî Şura ve 5 Kasım'da Kars'ta Millî İslam Şurası toplandı.

Bu gelişmelerin ardından, 11 Kasım 1918'de bir İngiliz heyeti Kars'a geldi. Bu heyet Elviye-i Selase'nin bir an önce boşaltılmasını istedi.⁷⁶² Bunun üzerine bölgedeki örgütlenme faaliyetleri hızlandırıldı ve 14 Kasım'da Oltu, Ardahan ve Kağızman'dan da temsilcilerin katılımıyla Birinci Kars Kongresi yapıldı. Bu kongrede, Kars sancak ve kazaları ile Ahıska, Artvin ve Batum sancak ve kazalarında da Kars İslam Şurası şubelerinin açılmasına karar verildi. 30

⁷⁵⁷ Z. Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun..., s. 48-50.

⁷⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 1, s. 79-92.

⁷⁵⁹ Geniş bilgi için bkz. Z. Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun..., s. 39-42.

⁷⁶⁰ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 1, s. 153-154.

⁷⁶¹ Ahmet Ender Gökdemir, **Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, s. 35; M. Sarı, a.g.e., s. 320.

⁷⁶² TİH, C. 1, s. 155.

Kasım'da düzenlenen büyük katılımlı kongrede Millî Şura Hükümeti kurulmasına karar verildi.⁷⁶³

Bu üç ordu bölgesinin aksine, Boğazlar bölgesindeki işgaller Osmanlı hükümeti ile koordineli bir şekilde yürütülüyordu. Fakat burada da İngiltere ve Fransa arasında, İstanbul'a daha önce ulaşma mücadelesi yaşanıyordu. İngilizler, Çanakkale Boğazı'nı işgal etmek için hazırlıklara başlayınca, Fransızlar da 6 Kasım'da Bulgaristan'dan Uzunköprü'ye bazı subaylar gönderdiler. 10 Kasım'da 100 kişilik bir kuvvet, ardından da bir alay Uzunköprü'ye geldi. Bu kuvvetler, 4000 kişilik bir birlik olarak 16 Kasım'da trenle İstanbul'a gönderildiler ve Bakırköy'deki Reşadiye Kışlası'na yerleştiler.⁷⁶⁴

İngilizler ise, Çanakkale Boğazı'nın her iki tarafına asker çıkardılar ve 10 Kasım'da bölgeye tamamen hâkim oldular.⁷⁶⁵ Aynı gün 61 parçalık İtilaf donanması Çanakkale Boğazı'na girdi ve 13 Kasım'da İstanbul önlerine geldi. Gemilerden karaya çıkarılan 3500 İngiliz ve Fransız askerî, 15 Kasım sabahından itibaren boğazdaki tabyaları işgal etmeye başladı.⁷⁶⁶ Şehirde ise, İtilaf Devletleri temsilcilerinden oluşan bir askerî idare kuruldu.⁷⁶⁷

Bu askerî idareye İngiltere Amiral Calthorpe'ü, İtalya Kont Sforza'yı, Fransa ise Visamiral Amet'i yüksek komiser olarak atadı. Ayrıca, Fransız Şark Orduları Başkomutanı General Franchet d'Esperey, İngiliz Selanik Kuvvetleri Başkomutanı General Milne, Avrupa Türkiye'si ve Boğazlar İtilaf Kuvvetleri Komutanı General Wilson, Türkiye'de İtilaf İşgal Kuvvetleri Komutanı Yardımcısı General Buruneat, İtilaf Deniz ve Kara İdaresi Komisyonu Komutanı General E.J.F. Vaugen ve 122. Fransız Tümeni Komutanı General Topart ta İstanbul'a yerleşti.⁷⁶⁸

Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun en stratejik bölgesi İtilaf Devletlerinin kontrolü altına girmiş oldu. Bu sırada Avusturya-Macaristan ve Almanya da mütareke imzalamış olduklarından, savaş sona ermişti. Bu sebeple, Avrupa'daki kuvvetleri serbest kalan İtilaf Devletleri'nin kendi aralarındaki çıkar çatışmalarından kaynaklanan ikinci dönemdeki işgaller başladı.

Bu işgaller, Ortadoğu toprakları için mücadele eden İngilizler ve Fransızlar tarafından gerçekleştirildi. Bu dönemin özelliği, işgalcilerin ordu birliklerine karşı kontrollü bir şekilde uyguladıkları zorlama konseptini bırakarak isteklerini doğrudan hükümete dikte etmeye

⁷⁶³ M. Sarı, a.g.e., s. 198.; A. E. Gökdemir, a.g.e., s. 65.

⁷⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 1, s. 117-121.

⁷⁶⁵ Z. Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun..., s. 29.

⁷⁶⁶ G. Jaeschke, a.g.e., s. 29; ATASE ARŞ., K.7, D.83; İstanbul ve boğazların işgali hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. TİH, C. 1, s. 111-117.

⁷⁶⁷ B. Lewis, Modern Türkiye..., s. 324.

⁷⁶⁸ TİH, C. 1, s. 122-123.

başlamalarıydı. Osmanlı ordusu da artık direnmekten vazgeçerek mevcut birlikleri dağılmadan iç bölgelere çekmeye çalışıyordu.

İşgalcilerin tutum değişikliğinin ilk uygulaması, General Allenby'nin İngiltere Genelkurmayı'na 15 Kasım 1918'de gönderdiği; *“Meseleler Türklerle münakaşa edilmemeli, onlara isteklerimizin icrasının zaruri olduğu söylenmelidir.”* ve 20 Kasım'da gönderdiği; *“Hakikaten şiddetli bir baskı yapıldığı takdirde, işgaller için kuvvet kullanmaya gerek kalmayacağı”* şeklindeki mesajlarının ardından başladı.

İngiltere Genelkurmay Başkanı, İstanbul'daki İngiliz makamlarına Allenby'nin önerdiği şekilde davranılmasını bildirince, General Wilson 22 Kasım 1918'de Osmanlı hükümetine bir nota verdi. Bu notada; *“hezimetin sonuçlarından kaçınmak kaygısıyla harekete devam olunduğu takdirde, İngiliz hükümetinin yeniden çarpışmaya girmekte tereddüt etmeyeceğini”* bildiriyordu.⁷⁶⁹

Bu yöntem hemen sonuç verdi ve hükümet, Osmanlı birliklerinin Pozantı'ya kadar çekilmesi isteğini itiraz etmeden kabul etti.⁷⁷⁰ 24 Kasım'da Allenby, Çukurova'nın işgal edileceğini bildirdiğinde de bir itirazla karşılaşmadı. Bunun üzerine İngilizler, Mersin'e iki tabur asker çıkardılar ve işgal sahasını Adana'ya kadar genişlettiler.⁷⁷¹

Bu işgaller sebebiyle 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa, 13 Aralık 1918'de karargâhı ile birlikte Adana'dan ayrılarak Konya'ya gitti. Fakat hükümet, iki gün sonra 2. Ordu'yu lağvetti ve Nihat Paşa'yı Adana vali vekilliğine atadı. Ordu'ya bağlı kolordular ise 26 Aralık'ta Pozantı kuzeyine, buradan da Ereğli ve Ulukışla'ya çekildiler.

İngilizlerin Kilikya bölgesinde ilerlemesi Fransızları da harekete geçirdi. 11 Aralık 1918'de bir Fransız Taburu Dörtöl'ü işgal etti. 17 Aralık'ta ise 1500 Fransız askeri Mersin'e çıktı ve bu askerlerden bir kısmı Tarsus, Adana ve Misis'e gönderildi. İlerlemeye devam eden Fransızlar, 27 Aralık'ta Pozantı'yı işgal ettiler.

9 Ocak 1919'da Fransız Albay Bremond, Genel Vali olarak Adana'ya geldi. Sancak ve kazalara da sivil idareciler ile Fransız subayları gönderildi.⁷⁷² İşgal Kuvvetleri Komutanı General Allenby, işgal altında bulunan yerlerdeki yetki ve sorumlulukları ikiye ayırdı. Mülki idareyi Fransızlara verdi. Askerî kontrolü ise İngilizlere bıraktı. Böylece, Mersin'den başlayarak

⁷⁶⁹ Mehmet Okur ve Murat Küçükkuşurlu, **İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Millî Mücadele, 1918-1920**, Serander Yayınları, Trabzon, 2006, s. 29; G. Jaeschke, a.g.e., s. 31-32.

⁷⁷⁰ TİH, C. 1, s. 66.

⁷⁷¹ S. Hatipoğlu, a.g.e., s. 37-38.

⁷⁷² TİH, C. 1, s. 69-77.

doğuda Kilis ve kuzeyde Pozantı'ya kadar olan bölge idari olarak Fransız kontrolü altına girdi. Fransızların 3 Şubat'ta Akköprü ve Çiftehan'ı işgal etmesinin ardından işgaller sona erdi.⁷⁷³

6. Ordu bölgesinde ise, İran'dan çekilen son Osmanlı birliği 6 Aralık'ta Musul'dan Nusaybin'e hareket etti. 6. Ordu Karargâhı ve 5. Fırka Nusaybin'de, 2. Fırka Cizre'de, Süvari Tugayı Resulayn'da konuşlandı. İngilizler, bu hattı da aşarak Diyarbakır Vilayeti sınırlarına girmek istediler ama Ali İhsan Paşa'nın direnci sebebiyle giremediler. Fakat 2. Ordu'nun boşalttığı bölgede 27 Aralık 1918'de Kilis'i, 1 Ocak 1919'da Antep'i ve 3 Ocak'ta Carablus'u işgal ettiler. 14 Ocak'ta da Arappınar ve Siftek demiryolu istasyonlarını kontrol altına aldılar.

Bu işgaller sırasında Ali İhsan Paşa'nın tavrı ve 6. Ordu'nun varlığı İngilizleri rahatsız ediyordu. Bu sebeple Allenby, 7 Şubat'ta İstanbul'a geldi. Harbiye ve Hariciye Nazırlarını elçiliğe çağırarak Ali İhsan Paşa'nın görevden alınmasını, 6. Ordu'nun lağvedilmesini, silah ve mühimmatının İngilizlere teslim edilmesini, jandarmanın görevine son verilmesini ve Konya'nın doğusundaki bütün demiryolları ile her türlü haberleşme vasıtasının İngilizlerin kontrolüne verilmesini bildiren bir ultimatom verdi.

Bunun üzerine hükümet; 9 Şubat 1919'da 6. Ordu'yu lağvetti, yerine 13. Kolordu'yu kurdu ve Ali İhsan Paşa'yı İstanbul'a çağırdı. İngilizler, Ali İhsan Paşa'nın 21 Şubat'ta trenle İstanbul'a hareket etmesinden bir gün sonra Maraş'ı ve 27 Şubat'ta Birecik'i işgal ettiler. 2 Mart'ta da, İstanbul'da trenden inen Ali İhsan Paşa'yı tutukladılar.⁷⁷⁴

Bu dönemde 9. Ordu bölgesindeki İngilizlerin karşısına, 2. ve 6. Orduların aksine Osmanlı ordusu değil halkın kurduğu teşkilatlar çıktı. 9. Ordu da bu teşkilatları destekliyor ve henüz örgütlenmemiş bölgelerde yeni teşkilatların kurulmasını teşvik ediyordu.⁷⁷⁵ Kafkasya'nın sorumluluğunu üzerlerine alan İngilizler, bölgeye müdahale etmeye başlayınca karşılarında bu teşkilatları buldular.

İngilizler, Kafkasya'ya müdahale etmek için ilk olarak 1 Aralık 1918'de bir kruvazörü Batum'a gönderdiler. 7 Aralık'ta Gürcüler, şehre taarruz ettiler fakat Türk birliklerince püskürtüldüler.⁷⁷⁶ 7 ve 18 Aralık'ta iki İngiliz harp gemisi daha Batum'a geldi. 24 Aralık 1918'de bu gemilerden karaya asker çıkardılar ve iki gün sonra şehrin yönetimini ele aldılar.⁷⁷⁷

İngilizlerin Batum ile birlikte üç sancağı da işgal edeceği anlaşılınca, bölgesel örgütler çalışmalarını hızlandırdı. 30 Kasım 1918'de Kars'ta Millî Şura Hükümeti adıyla kurulan hükümet Oltu, Ardahan, Kağızman ve Nahçıvan'da beşer kişilik Millî Şuralar teşkil etti. 3-5

⁷⁷³ S. Hatipoğlu, a.g.e., s. 64-65.

⁷⁷⁴ Z. Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun..., s. 41-45.

⁷⁷⁵ S. Yel, a.g.e., s. 89-90.

⁷⁷⁶ M. Sarı, a.g.e., s. 196-199.

⁷⁷⁷ TİH, C. 1, s. 161.

Ocak 1919 tarihleri arasındaki I. Ardahan Kongresi ve 7-9 Ocak'ta II. Ardahan Kongresi yapıldı. İkinci kongrede bütün şuraların Cenub-i Garbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi adı altında birleştirilmesi kararlaştırıldı.⁷⁷⁸

Bu gelişmelere engel olmak isteyen İngilizler, 7 Ocak'ta General Walker'ı Kars'a gönderdiler. Yakup Şevki Paşa ile görüşen Walker, Ermeni hükümet heyetinin 12 Ocak'ta bir İngiliz müfrezesiyle Kars'a geleceğini ve Kars telsiz istasyonu ile telgraf merkezinin İngilizlerce işgal edileceğini bildirdi. Ayrıca, üç sancağın 25 Ocağa kadar boşaltılmasını, Kars ve Ardahan'daki askerî birliklerin bir aylık ihtiyacı dışındaki erzakın teslim edilmesini, demiryolunun 15 Ocak'ta Ermenilere teslim edilmesini, hudut birliklerinin çekilmesini ve Rus malı silahların geri götürülmemesini istedi.

Bu isteklere rağmen Yakup Şevki Paşa, mümkün olduğu kadar çok silah, malzeme ve mühimmatı Erzurum'a taşıttı ve 13 Ocak 1919'da Ordu karargâhı ile birlikte Erzurum'a hareket etti. Aynı gün, 200 kişilik bir İngiliz birliği Kars'a geldi.⁷⁷⁹ İngilizler, şehrin yönetimi için 50-60 Ermeni'yi de yanlarında getirmişlerdi fakat Millî Şura Hükümeti bir mitingle bunu protesto edince Ermeniler geri gönderildi. Böylece İngilizler, Şura Hükümeti'ni fiilen tanımış oldular. Bunun üzerine Şura Hükümeti, 17/18 Ocak gecesi Büyük Kars Kongresi'ni topladı ve Cenub-igarbi Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi'nin kurulmasına karar verdi.⁷⁸⁰

Bölgede yeteri kadar askeri bulunmayan İngilizler bu hükümete dokunmadılar ve başka bir yeri işgal etmediler. Fakat üçüncü dönem olarak tanımladığımız Mart ayından itibaren bu durum değişti. Bu dönemde; İngilizler, Ermeniler, Gürcüler ve İtalyanlar tarafından bazı yeni bölgeler işgal edildi. Daha önceki işgallerin aksine bu işgaller yapılırken İngiliz ve İtalyanlara hiçbir direnç gösterilmedi fakat Osmanlı birlikleri buldukları bölgelerden ayrılmadılar ve memurlar da görevlerinin başında kalmaya devam ettiler.

İlk olarak 9 Mart 1919'da İngilizler, Karadeniz kıyılarında stratejik bir mevki olan Samsun'u işgal ettiler. 30 Mart'ta da Samsun'dan Merzifon'a bir miktar asker gönderdiler. Doğu Anadolu'da ise, bölgeyi Ermeni işgaline hazırlamak için mevcut şuraları ve hükümetleri etkisiz hale getirmek istiyorlardı. Fakat Yakup Şevki Paşa komutasındaki 9. Ordu'nun varlığı İngilizleri bunu yapmaktan alıkoymuyordu.

Bu sebeple Şubat ayı sonlarında, Yakup Şevki Paşa'nın İstanbul'a gelmesini istediler. Paşa, gözlerinden rahatsız olduğunu öne sürerek bunu reddetti fakat İngilizler bu isteklerini 29 Mart'ta tekrarladılar. Bunun üzerine Harbiye Nezareti, 2 Nisan 1919'da 9. Ordu'yu lağvetti ve

⁷⁷⁸ A. E. Gökdemir, a.g.e., s. 69, 79-80.

⁷⁷⁹ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 1, s. 163-165.

⁷⁸⁰ A. E. Gökdemir, a.g.e., s. 87-90.

yerine 15. Kolordu'yu kurdu. 3 Nisan'da da 15. Kolordu ve Sivas-Samsun bölgesindeki 3. Kolordu doğrudan Harbiye Nezareti'ne bağlandı. Ordusu lağvedilen Yakup Şevki Paşa, 14 Nisan'da Erzurum'dan ayrıldı.⁷⁸¹

Bu sırada İngilizler, 12 Nisan'da Kars Millî Meclisi ve hükümet üyelerini tutuklayarak Malta'ya gönderdiler.⁷⁸² Aynı gün Oltu hariç diğer şura hükümetlerini de ortadan kaldırmaya başladılar. 13 Nisan'da idareyi, içinde Rum ve Malakanların da bulunduğu bir Ermeni heyetine teslim ettiler.⁷⁸³

İngilizler, Güneydoğu Anadolu'da ise Mart ortalarında bazı tren istasyonlarını ve 24 Mart 1919'da Urfa'yı işgal ettiler.⁷⁸⁴ Bu işgallerin maksadı, Musul ve Suriye'nin paylaşılması konusunda yaşanan mücadelede Fransızlarla takas edebilecekleri daha fazla yeri ele geçirmek ve İstanbul-Bağdat Demiryolu üzerindeki önemli noktaları kontrol altına almaktı.

Fakat bu döneme asıl damgasını vuran, İtalya tarafından gerçekleştirilen işgaller oldu. Bu işgaller, İzmir ve çevresi için Yunanistan'la İtalya arasındaki mücadeleden kaynaklanıyordu. İngiltere ve Fransa, Doğu Akdeniz'de güçlü bir İtalya istemediklerinden bu mücadelede Yunanistan'ı destekliyordu. ABD'nin tavrı da aynı yöneydi. Bu sebeple, Yunanlılara engel olamayacaklarını anlayan İtalyanlar, onlardan önce Anadolu'ya çıkmaya karar verdiler.

İlk olarak 28 Mart 1919'da stratejik bir mevki olan Antalya'yı işgal ettiler. Paris Barış Konferansı, Nisan ayında İzmir ve çevresinin Yunanistan'a verilmesini kabul edince konferansı terk ettiler ve hızla yeni işgallere başladılar. Haydarpaşa'dan trenle gönderdikleri 500 kişilik bir birlik 24/25 Nisan gecesi Konya'ya vardı. 25 ve 26 Nisan 1919'da yeni birlikler sevk ederek bu birliğin mevcudunu 1500'e çıkardılar ve bir telsiz istasyonu kurdular.⁷⁸⁵

Bir İtalyan müfrezesi 10 Ocak'ta Edirne'ye gelmişti. 29/30 Nisan gecesi, Edirne'deki bu İtalyan birliği 24 kişiyi Karaağaç'a gönderdi. 2 Mayıs'ta, Tekirdağ'a bir tabur asker çıkardılar ve bu taburdan yüz kişiyi Muratlı'ya gönderdiler.⁷⁸⁶ 11 Mayıs'ta Marmaris, Fethiye ve Bodrum'u, 14 Mayıs'ta ise Kuşadası ve Selçuk istasyonunu işgal ettiler.⁷⁸⁷ 16 Mayıs'ta 262 kişilik bir İtalyan birliği Afyon'a geldi ve tren istasyonunu denetim altına aldı. Bu birlikten 50 asker, Akşehir istasyonunu İngilizlerden devraldı. Aynı gün Güllük'ü ve 17 Mayıs'ta da Söke'yi işgal ettiler.⁷⁸⁸

⁷⁸¹ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 1, s. 169-171, 174.

⁷⁸² M. Sarı, a.g.e., s. 328; A. E. Gökdemir, a.g.e., s. 156-157.

⁷⁸³ S. Yel, a.g.e., s. 135-136; G. Jaeschke, a.g.e., s. 44.

⁷⁸⁴ Özçelik, a.g.e., s. 44-46; Z. Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun..., s. 44; Z. Sarıhan, a.g.e., s. 183.

⁷⁸⁵ TİH, C. 1, s. 141-148.

⁷⁸⁶ Mevlüt Çelebi, **Millî Mücadele Döneminde Türk İtalyan İlişkileri**, ATAM Yayınları, Ankara, 2002, s. 89.

⁷⁸⁷ TİH, C. 1, s. 150-152.

⁷⁸⁸ M. Çelebi, a.g.e., s. 105.

İtalyanlar bu işgaller sırasında, İngiliz ve Fransızlardan farklı bir strateji uyguluyorlardı. Onlar daha çok sert güçlerine, yani ordularına dayanırlarken İtalyanlar yumuşak güç uygulamalarına öncelik verdiler. Halka ve yöneticilere yakın davrandılar. Hastaneler açtılar. İlaç ve yiyecek dağıttılar. Kalıcı bir işgalci gibi değil geçici bir misafir gibi hareket ettiler. Bu sebeple, İtalyan işgali halktan büyük bir tepki görmedi.

3.1.2. Ordunun Yeniden Teşkilatlandırılması ve Konuşlandırılması

Mütareke imzalandıktan sonra Harbiye Nezareti, hemen ordunun yeniden teşkilatlandırılması çalışmalarına başladı. Önce, artık ihtiyaç duyulmayan Karargâh-ı Umumi lağvedildi ve 27 şubesi bulunan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti yedi şubeli hale getirildi. Bunun ardından da ordular lağvedilmeye başlandı ve 2 Nisan 1919'a kadar bütün ordular lağvedilerek ordu komutanları İstanbul'a çağırıldı.⁷⁸⁹

Ordu komutanlıkları lağvedildikçe, bu ordulara bağlı birlikler kolordular halinde yeniden teşkilatlandırıldı ve yeni yerlerine konuşlandırıldılar. Bir yandan da depolardaki silah ve mühimmatın kurtarılmasına çalışıldı. Bunun için, jandarmayı ordu kadrolarından personel ve silahla takviye etmek de dâhil her fırsattan yararlanıldı.

Mütareke imzalandığı sırada Anadolu ve Trakya'daki ordu birliklerinin mevcudu 400 bin kişi civarındaydı. Müttefikler bunun 50.000'e düşürülmesini istiyorlardı. Kuruluş çalışmalarına başlayan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, 2 Ocak 1919'da orduyu dokuz kolordu, 20 fırka ve dört süvari alayı şeklinde teşkilatlandıracağını İngilizlere bildirdi. Mütarekede birlik miktarı belirtilmediğinden, bu teşkilatlanma ile mevcutları az da olsa, mümkün olduğu kadar çok birlik muhafaza edilmeye çalışılıyordu.

Hükümet bu planı, 9 Ocak 1919'daki komiserler toplantısında dile getirdi. Herhangi bir itirazla karşılaşmayınca, birliklerin personel ve silah kadrolarının belirlenmesi çalışmalarına başladı ve bu çalışmaları 21 Ocak 1919'da tamamladı. Buna göre orduda; 40.801 tüfekli er, 632 top, 756 makineli tüfek bulunacaktı. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, belirlenen teşkilat ve kadroları 27 Ocak'ta General Milne'e sundu. İngilizler, kadrolara dokunmadan sadece top miktarını 256'ya ve makineli tüfek miktarını 240'a indirdiler.⁷⁹⁰

Yeniden teşkilatlanan kolordular, ülkenin iç güvenliğini sağlayacak ve mevcut toprakların korunması için hayati öneme sahip olan dört stratejik bölgeyi savunacak şekilde stratejik bölge

⁷⁸⁹ Metin Ayışığı, "Mütareke Döneminde Harbiye Nezareti ile Kuvâ-yı Milliye Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Belgeler", *Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri-II, (Sunulmayan Bildiriler)*, 20-22 Mayıs 2009, ATESE Yayınları, Ankara, s. 1.

⁷⁹⁰ Z. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun...*, s. 78-81; TİH. C. 1, s. 175.

ve mevkilere, fırkalar ise bu bölgelere gelen yaklaşma istikametleri üzerindeki stratejik mevki ve noktalara yerleştirildiler.

Trakya'yı savunmakla görevli 1. Kolordu'nun karargâhı Edirne'de, 49. Fırka Kırklareli ve Edirne bölgesinde ve 60. Fırka Şarköy-Malkara-Keşan bölgesinde tertiplendi. Ülkenin en önemli stratejik bölgesi olan Boğazlar bölgesi için iki kolordu görevlendirildi. Bunlardan İstanbul Boğazı'ndaki 25. Kolordu'nun karargâhı ve 10. Kafkas Fırkası İstanbul'a, 1. Fırka Kocaeli Yarımadası'na; Çanakkale Boğazı'ndaki 14. Kolordu'nun karargâhı ve 55. Fırka Tekirdağ'a, 61. Fırka Bandırma'ya yerleştirildi.

Geriye kalan kolordular, Anadolu'daki üç stratejik bölge olan Murat Yaylası, Uzunyayla ve Erzurum Yaylası ile bu yaylalar arasındaki Anadolu topraklarını çepeçevre savunabilecek şekilde konuşlandırıldılar. Ayvalık'tan Antalya'ya kadar olan bölgeden sorumlu 17. Kolordu'nun karargâhı İzmir'de; 56. Fırka İzmir, Menemen, Manisa ve Ayvalık'ta; 57. Fırka ise Aydın ve Antalya'da tertiplendi.

Doğu Akdeniz ile Suriye'den Orta Anadolu'ya gelen yaklaşma istikametlerini tıkayan 12. Kolordu'nun karargâhı Konya'ya, 11. Fırka Niğde'ye ve 41. Fırka Karaman'a tertiplendi. Irak'tan Orta ve Doğu Anadolu'ya gelen yaklaşma istikametlerini tıkayan 13. Kolordu Diyarbakır'da, 5. Fırka Nusaybin'de ve 2. Fırka Cizre'de konuşlandırıldı. Daha sonra 5. Fırka Mardin'e, 2. Fırka ise Silvan'a çekildi.

İran ve Kafkasya ile Doğu Karadeniz'den gelen yaklaşma istikametlerini kapatan 15. Kolordu'nun karargâhı ve 9. Kafkas Fırkası Erzurum'da, 3. Kafkas Fırkası Erzincan'da, 11. Kafkas Fırkası Van'da ve 12. Fırka Harput bölgesinde görevlendirildi. Fakat daha sonra ortaya çıkan gelişmeler üzerine 3. Fırka Trabzon'a intikal ettirildi, 12. Fırka ise Hasankale ve Horasan bölgesinde bırakıldı.

Orta Karadeniz'den Orta Anadolu'ya gelen yaklaşma istikametlerini tıkayan 3. Kolordu'nun karargâhı Sivas'ta, 5. Kafkas Fırkası Amasya'da ve 15. Fırka Samsun'da tertiplendi. Bu kolorduların oluşturduğu çemberin içinde ve adeta bir stratejik ihtiyat gibi Anadolu'nun ortasında tertiplenmiş olan 20. Kolordu'nun karargâhı ile 24. Fırka Ankara'da, 23. Fırka ise Afyon'da konuşlandırıldı.⁷⁹¹

⁷⁹¹ TİH. C. 2, Ks. 1, s. 37; Z. Türkmen, a.g.e., s. 37; Muzaffer Erendil, **Çok Yönlü Lider Atatürk**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1986, s. 75; Cevdet Kerim İncedayı, **İstiklal Harbi (Garp Cephesi)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 49-50.

3.1.3. İç gelişmeler

Mütarekenin ardından yaşanan işgallerin yarattığı etki, sadece orduda değil ülkenin iç dengelerinde de büyük bir değişimi beraberinde getirdi. Bu durum öncelikle saray, hükümet ve meclis arasında paylaşılan yönetim erkinin dağılımının değişmesine sebep oldu. İTF'den başka köklü bir siyasi parti olmadığından, İTF'nin iktidardan düşmesiyle birlikte meydana gelen boşluk padişah tarafından doldurulmaya başlandı. Bu sebeple saray ve Padişah ağırlık kazandı.

Bu durumun farkında olan Vahdettin, daha Talat Paşa istifa ettiği günden itibaren yeni bir aktör olarak siyasetteki yerini almak için harekete geçti. Zaten henüz padişah olmadan önce yaptığı Almanya seyahatinde Mustafa Kemal Paşa kendisine; yeni padişahın ilk hareketinin, kuvvetin sahibi olmak olduğunu söylemişti.⁷⁹² Şimdi kuvvetin sahibi olmanın zamanıydı. Çünkü ülkenin bağımsızlığı gibi kendi iktidarı ve saltanatın geleceği de tehlikedeydi. Bu tehlike, iç ve dış olmak üzere iki farklı düzlemdeki tehditlerden kaynaklanıyordu.

Rusya'da Çarlık rejimi, 1917'de çıkan iç karışıklıklar sonucunda yıkılmıştı. Bulgaristan'da Kral, 4 Ekim 1919'da tahtı oğluna bırakmak zorunda kaldı. Almanya'da 9 Kasım 1918'de ve Avusturya'da 13 Kasım'da cumhuriyet ilan edildi. Bu iki ülkedeki kraliyet rejimleri, Wilson'un monarşilerle barış yapılmayacağını açıklamasının etkisiyle kendi hükümetleri tarafından ortadan kaldırıldı.⁷⁹³ Mağlup devletler içinde iktidarını koruyan tek kişi Vahdettin ve henüz rejimi değişmeyen tek imparatorluk Osmanlı İmparatorluğu'ydu.

Bu durumun yarattığı baskı altındaki Padişah'ın, saltanatını ve Osmanlı topraklarını muhafaza edebilmek için Talat Paşa istifa ettiği andan itibaren iki yönlü bir strateji uygulamaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu stratejinin bir ayağı ülke içinde kişisel iktidarını güçlendirmeye, diğer ayağı ise işgalci güçler arasında en güçlüsü ve Osmanlı İmparatorluğu'na benzer bir yönetim şekli olan İngiltere'nin himaye ve desteğini kazanmaya dayanıyordu.

Stratejisinin iç politika ile ilgili bölümünü, uygun fırsatları kollayarak adım adım tüm gücü eline geçirmeye göre oluşturmuştu. 1909'da yapılan anayasa değişikliğiyle padişahın gücü azaltılmıştı. Vahdettin bu sistemi değiştirip 1876 sistemini yeniden kurarak padişahı en güçlü makam haline getirmek istiyordu.⁷⁹⁴

⁷⁹² F. R. Atay, a.g.e., s. 132; Ahmet İzzet Paşa da kendi anılarında; Padişah tahta geçtikten sonra kendisiyle yaptığı görüşmelerde; saltanatın gücünü kaybettiğini, gücün İttihat ve Terakki'nin elinde olduğunu, bu gücün kısa sürede tekrar ele geçirilemeyeceğini, bunun için Talat Paşa'yı destekleyerek Enver Paşa ve ekibinin tasfiyesi ile adım adım uygulanan bir strateji takip edilmesi gerektiğini söylediğini belirtmektedir. Bkz. Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C2, s. 15-16.

⁷⁹³ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XX. Basım, İstanbul, 2016, s. 114-115; T. Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, C. 1, s. 31.

⁷⁹⁴ Tanık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler, C. 2, Mütareke Dönemi**, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1986, s. 7; Ahmet İzzet Paşa'ya göre; padişah mağlup devletlerde hanedanlıkların ve bir kralın düşmesinden

Padişah ve saltanat için muhtemel iç tehditler İTF, ordu, meclis ve hükümetten kaynaklanıyordu. Bu sebeple Vahdettin, bütün dikkatini bu dört unsur üzerinde topladı. Talat Paşa istifa edince, hanedana yakın bir kişi olan Tefvik Paşa'ya hükümet kurma görevi verdi fakat Tefvik Paşa hükümeti kuramayınca eski İttihatçıların da içinde olduğu bir hükümet kurulmasına rıza gösterdi.

Çünkü İTF ileri gelenleri hala İstanbul'daydı ve Meclis-i Mebusan'ın çoğunluğu İttihatçı vekillerden oluşuyordu. Ayrıca, İTF ülkenin her yerinde örgütlenmiş bir siyasi partiydi ve ülke dengelerini her an değiştirebilecek güçteydi. Bu nedenle diğer herkes gibi o da, İttihatçıların gücünü hesaba katmadan hareket edemiyordu.⁷⁹⁵

Ordu ve kolordu komutanları da İTF tarafından bu görevlere getirilmiş kişilerdi fakat bunların çoğu İstanbul'dan uzakta bulunuyordu. Bu yüzden öncelikle merkezdeki askerî teşkilat yeniden düzenlenmeli, bu teşkilata saraya sadık kişiler getirilmeli ve ordu komutanlarından işbirliği yapılabileceklerle temas kurulmalıydı. Meclis ise, çoğunluğu İttihatçı vekillerden oluştuğu ve kendi iktidarını sınırlayan bir yapı olduğu için en kısa zamanda kapatılmalıydı.

Padişah için en önemli dış tehdit, demokrasi söylemleri ile Alman hanedanlarının yıkılmasına sebep olan ABD'ydı. Cumhuriyetle yönetildiğinden, Fransa da tehlikeliydi. İtalya ise sınırlı bir güce sahipti. Bu sebeple, Padişah'ın stratejisinin dış politika ayağı İngilizlerin destek ve himayesini sağlamaya dayanıyordu.

Bu yüzden, Mondros Mütarekesi görüşmelerine gidecek heyetin başına kendisine yakın ve İngiliz taraftarı bir kişi olan Damat Ferit Paşa'yı göndermek istemiş ancak hükümete kabul ettirememişti.⁷⁹⁶ Bununla birlikte, mütareke için giden heyete verdiği talimatın birinci maddesinde hilafetin, saltanatın ve Osmanlı hanedanının hukukunun korunmasının bütünüyle sağlanmasını istemişti.⁷⁹⁷

Padişah, mütareke imzalanmadan önce henüz bağımsız hareket edebileceği ve gücü ele geçirebileceği ortamın olmadığını farkındaydı. Bu sebeple, içinde bazı İttihatçı bakanların bulunduğu hükümete karşı temkinli davranıyordu. Ama mütarekenin ardından bu durum hızla

dolayı kendisinin de düşeceğinden endişe ediyordu. Mütareke'den sonra bir kurtuluş ışığı görünce hemen, gasp edildiğini düşündüğü haklarını, yani mutlakıyeti geri getirmek ve I. Selim Han idaresine dönmek, bunun için de idareye eski adamlarını getirmek ve hükümet başkanlığını hanedan mensuplarına vermek çabası içine girmişti. Bkz. Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C. 2, s. 39.

⁷⁹⁵ R. Orbay, a.g.e., s. 72.

⁷⁹⁶ Geniş bilgi için bkz. Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C. 2, s. 27-29; Ayrıca bkz. T. Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, C. 1, s. 7; R. Orbay, a.g.e., s. 122-123.

⁷⁹⁷ S. Selek, Anadolu İhtilali, C. 1, s. 42-43; A.F.Türkgeldi, a.g.e., s. 31; TİH, C. 1, s. 31; Padişah, Damat Ferit Paşa'yı mütareke heyeti ile göndermeyi hükümete kabul ettiremeyince bu maddeyi bizat dikte etmişti. Bkz. Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İştiklerim**, TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara, 2010, s. 155.

değişmeye başladı. Çünkü İTF'nin gücünü kaybettiğini gören ve onun hışmına uğramış olan kişiler, 10 yılın hesabını sormaya hazırlanıyorlardı.⁷⁹⁸

Ayrıca, mütarekenin hemen ardından, İTF kendi içinde parçalanmaya ve zayıflamaya başladı. Bunun sonucunda bazı yeni siyasi parti ve dernekler ortaya çıktı. 22 Ekim 1918'de İTF karşıtlarınca Radikal Avam Fırkası kuruldu.⁷⁹⁹ İçişleri Bakanı Fethi Bey de bazı İttihatçılarla birlikte 31 Ekim'de Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nı kurdu. Aynı gün Ahali İktisat Fırkası ve İstislah-ı Vatan Cemiyeti kuruldu.⁸⁰⁰ Böylece, hiçbiri yalnız başına padişah için bir tehdit oluşturamayacak olan yeni parti ve derneklerden oluşan çok parçalı bir siyasi yapı ortaya çıkmaya başladı.

Bu gelişmeler üzerine İTF, 1 Kasım'da son kongresini yaptı. Kongre'de partinin kapatılması fakat ülkenin her köşesine yayılmış olan parti teşkilatlarından yararlanmak için teşkilata yeni bir isim verilerek faaliyetlere devam edilmesine karar verildi.⁸⁰¹ Bunun ardından parti ileri gelenleri 2/3 Kasım 1918 gecesini yurt dışına kaçtılar. 5 Kasım'da da, İTF kendini feshetti⁸⁰² ve yerine 9 Kasım'da Teceddüt Fırkası kuruldu.⁸⁰³ İTF mensuplarını korumak ve zor durumda kalanları Anadolu'ya kaçırmak için de tedbirler alındı.⁸⁰⁴

İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken; işgallerin yarattığı endişe, devlet merkezindeki belirsizlik ve yakında başlayacak olan barış görüşmelerinde kendi bölgelerinin Ermenilere, Bulgarlara veya Yunanlılara verileceği söylentileri sebebiyle bazı bölgelerde yerel örgütler kurulmaya başlandı.

Bu durum merkezin taşra üzerindeki kontrol ve etkisinin azalmaya başladığını gösteriyordu. Çünkü bu örgütlerin kurulması, bölgesel siyasi ve idari mekanizmaların ortaya çıkması anlamına geliyordu. Nitekim bu örgütler, daha kurulur kurulmaz merkezden ayrı olarak kendi bölgelerinin kurtuluşu için bir takım faaliyetler planlamaya başladılar. Böylece, merkezde güç kazanan padişah, taşrada gücünü kaybediyordu.

Daha sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ismiyle anılacak olan bu örgütler, ilk olarak Trakya ve Batı Anadolu'da ortaya çıktılar.⁸⁰⁵ 2 Kasım 1918'de İstanbul'da bazı Edirneliler Trakya-Paşaeli

⁷⁹⁸ F. R. Atay, a.g.e., s. 154-173.

⁷⁹⁹ T. Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. 2, s. 85.

⁸⁰⁰ Z. Sarihan, a.g.e., s. 3.

⁸⁰¹ N. A. Kurat, a.g.e., s. 581.

⁸⁰² Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, TTK Basımevi, Ankara, 2000, s. 2.

⁸⁰³ T. Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. 2, s. 92.

⁸⁰⁴ Erik Jan Zürcher, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, Çev.: Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2016, s. 126-129; Yücel Özkaya, **İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler**, ATAM Yayınları, Ankara, 2011, s. 40-41; Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihani, İstiklal Savaşı Hatıraları**, Can Sanat Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2017, s. 32-33; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev.: Mehmet Harmancı, C. 2, E Yayınları, İstanbul, 1983, s. 405; TİH, C. 2, Ks. 2, s. 50.

⁸⁰⁵ Nazım H. Polat bu cemiyetlerin, Balkan Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun uğradığı bozgun üzerine kurulmuş olan ve ülkenin birçok yerinde şubesi bulunan Müdafaii Milliye Cemiyeti'nin ismen değişikliğe uğramış

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin,⁸⁰⁶ 6 Kasım'da da İzmir ve çevresindeki bazı kişiler İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti'nin kurulmasına karar verildiler.⁸⁰⁷ Aynı günlerde Manisa'da İstihlas-ı Vatan Cemiyeti⁸⁰⁸ ve 10 Kasım'da Batı Trakya'da, Trakyalılar Cemiyeti veya diğer ismiyle Garbi Trakya Cemaat-i İslamiyesi kuruldu.⁸⁰⁹

Bu sırada hükümet ise, Suriye ve Irak bölgelerinde meydana gelen gelişmeler sebebiyle oldukça sıkıntılı anlar yaşıyordu. Çünkü bir yandan pasif direnişle işgalleri engellemeye çalışırken, bir yandan da ordu komutanlarının gösterdiği tepkileri yatıştırmaya çalışıyordu.⁸¹⁰ Ayrıca, İTF ileri gelenlerinin kaçması sebebiyle hükümet aleyhinde yazılar yayınlanıyor ve hükümetin bazı üyeleri suçlanıyordu.

Bunu fırsat bilen Padişah, suçlanan bakanların istifa etmesi için hükümete baskı yapmaya başladı. İmzaladığı mütarekenin sorumluluğu altında ezilen ve ne iktidarda kalmak, ne de İtilaf Devletleri ile mücadele etmek için belirgin bir stratejisi olmayan Ahmet İzzet Paşa hükümeti, bu baskıların yarattığı gerilime daha fazla dayanamayarak⁸¹¹ 8 Kasım 1918'de istifa etti.⁸¹²

Hükümet istifa ettiği sırada Padişah, kendisine verilen yanlış bilgiler sebebiyle, ortaya çıkan derneklerin ülkeyi Bolşevizm'e sürükleyeceğinden endişe ediyordu.⁸¹³ Fakat asıl endişesi, İtilaf Devletleriydi. Çünkü 8 Kasım'da bazı Fransız ve İngiliz subayları İstanbul'a çıkmış ve İtilaf donanması Çanakkale Boğazı'na doğru ilerliyordu.⁸¹⁴

Bu sebeple, içerde tepki çekmeyecek ve İtilaf Devletleri ile uyum içinde çalışabilecek kişileri hükümete getirmek istiyordu. Fakat İtilaf Devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile iyi geçinmek gibi bir niyetleri yoktu.⁸¹⁵ Bundan habersiz olan Padişah, hükümet kurma görevini dönemin ihtiyaçlarına uygun olduğunu düşündüğü Tefvik Paşa'ya verdi. Hükümetin kurulduğu 11 Kasım'dan iki gün sonra da İtilaf Devletleri donanmaları İstanbul'a geldi.⁸¹⁶

şekli olduğunu, bu sebeple Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin Millî Mücadele'nin öncüsü olduğunu ileri sürmektedir. Nazım H. Polat, **Müdafaa-i Milliye Cemiyeti**, Kültür Bakanlığı Yayınları/ 1293, Kaynak Eserler Dizisi/52, Ankara, 1991, s. 172.

⁸⁰⁶ Geniş bilgi için bkz. T. Bıyıklıoğlu, Trakya'da Millî Mücadele, C. 1, s. 123-124; Zekai Güner, **Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920)**, ATAM Yayınları, Ankara, 1998, s. 12-13.

⁸⁰⁷ U. Kocatürk, T.C. Tarihi Kronolojisi, s. 4-5; Ayrıca bkz. T. Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, C. 1, s.9.

⁸⁰⁸ Y. Özkaya, a.g.e., s. 11.

⁸⁰⁹ A.g.e. s. 67.

⁸¹⁰ TİH, C. 1, s. 88-89.

⁸¹¹ Geniş bilgi için bkz. R. Orbay, a.g.e., s. 220-242; Ayrıca bkz. Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C.2, s.47.

⁸¹² İnönü, a.g.e., s. 158.

⁸¹³ A. F. Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, s. 162.

⁸¹⁴ TİH, C. 1, s. 121.

⁸¹⁵ İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu için neler düşündükleri hakkında bilgi için bkz. M. Okur ve M. Küçükuşurlu, a.g.e., s. 27-28.

⁸¹⁶ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 32; Hükümetin kurulması süreci ile ilgili geniş bilgi için bkz. A. F. Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, s. 161-165.

İstanbul ve Boğazlar İtilaf Devletleri işgali altına girince, bu durum iç dinamikler üzerinde hemen etkisini gösterdi. Hristiyan azınlıklarda büyük bir hareketlenme ortaya çıktı.⁸¹⁷ Bu durum, bazı yeni siyasi oluşumların ortaya çıkmasına da sebep oldu. 20 Kasım 1918'de kurulan Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti (ya da Sulh-ü Selamet)⁸¹⁸ gibi İngiltere taraftarı bazı dernekler kurulmaya başlandı.

Fakat bu işgalden rahatsız olanlar da harekete geçmekte gecikmediler. 29 Kasım'da, birçok derneğin birleşmesiyle Millî Kongre kuruldu ve derneğin programı 7 Aralık 1918'de Minber Gazetesi'nde yayınlandı.⁸¹⁹ İngilizlere güvenmeyen ama büyük bir devletin desteği sağlanmadan ülkenin ayakta duramayacağını düşünen bazı aydınlar ise Aralık ayında, ABD himayesini savunan Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurdular.⁸²⁰

Bu merkezi cemiyetlerin yanında 1 Aralık'ta Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi (Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti)⁸²¹ ve İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti,⁸²² 4 Aralık'ta Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti,⁸²³ 21 Aralık'ta Kilikyalılar Cemiyeti⁸²⁴ ve Ocak 1919'da Trabzon ve Havalisi Âdem-i Merkezîyet Cemiyeti gibi yerel cemiyetler kuruldu.⁸²⁵

Bu cemiyetlerin kurulmasının bir sebebi de, Paris Barış Konferansı hazırlıklarının başlamasıydı. Çünkü bu durum, ülkedeki Hristiyan azınlıklar ile Ermenistan, Gürcistan ve Yunanistan'ın propaganda faaliyetlerini hızlandırmıştı. Bu propagandaların söylemi, bazı bölgelerde nüfusun çoğunluğunun kendi etnik ve dini gruplarına mensup insanlardan oluştuğu iddiasına dayanıyordu.

Bu tür faaliyetler, başta İstanbul olmak üzere Ege, Trakya, Doğu Anadolu, Adana ve çevresi ile Karadeniz sahillerinde yoğunlaşıyordu. Örneğin Trabzon ve doğusunda Gürcüler; "Lazistan Lazlarıdır." şeklinde propaganda yapıyorlardı. Trabzon'da Pontuşçuluk faaliyetleri de

⁸¹⁷ TİH, C. 1, s. 123.

⁸¹⁸ T. Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. 2, s. 138-139.

⁸¹⁹ Y. Özkaya, a.g.e., s. 22-23.

⁸²⁰ T. Z. Tunaya, cemiyetin kuruluş dilekçesinin tarihinin 14 Ocak olduğunu fakat yazışmalarından Aralık 1918'de kurulduğunun anlaşıldığını belirtmektedir. Bkz. T. Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. 2, s. 245; Krş. H. E. Adıvar, a.g.e., s. 29.

⁸²¹ 2 Kasım'da Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla fiilen kurulmuş olan bu cemiyet, 1 Aralık'ta Edirne Valiliğine verdiği kuruluş beyannamesinde adını Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi şeklinde değiştirmiştir. Bkz. Z. Güner, a.g.e., s. 13, 15; Krş. Y. Özkaya, a.g.e., s. 61.

⁸²² TİH, C. 1, s. 134.

⁸²³ S. Yel, a.g.e., s. 142.

⁸²⁴ Y. Özkaya, a.g.e., s. 45-46.

⁸²⁵ T. Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. 2, s. 359; Cemiyetler hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 18-21.

yaygındı. Samsun, Amasya ve Sivas bölgelerinde ise Pontus Cemiyeti'ne bağlı Rum çeteleri faaliyet gösteriyordu.⁸²⁶

Fransızlar, Adana ve çevresinden Ermenistan diye bahsediyorlardı. Fransızların Anadolu'dan göç etmiş Ermenileri Adana ve çevresine getirmeye başlaması bölgede büyük bir tedirginlik yaratmıştı. Çünkü bu Ermeniler, silah ve mühimmatlarıyla birlikte ve ayaklanma ruhu ve fikriyle geliyorlardı.⁸²⁷ Yunanlılar ise siyasi temsilcileri vasıtasıyla Batı Anadolu'daki Rum azınlığı kontrol altına almışlardı. Rumlar çok sayıda açık veya gizli dernek kurmuşlardı.⁸²⁸ Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin çabalarıyla bir de Rum-Ermeni Birliği Komitesi kurulmuştu.⁸²⁹

Bu faaliyetlerden etkilenen ve doğu illerinin Ermenistan'a verileceğini düşünen bazı Kürt ileri gelenleri de, 17 Aralık 1918'de Kürdistan Tealî Cemiyeti'ni kurdular.⁸³⁰ Bu cemiyet Diyarbakır, Bitlis, Silvan, Siverek, Elazığ, Dersim ve Malatya'da şubeler ve Kürt kulüpleri açmaya başladı.⁸³¹ Seyyit Abdülkadir başkanlığındaki bir heyet, İngiliz Yüksek Komiserliği'ne başvurarak Ermenilere söz verilen bölgedeki nüfusun çoğunluğunun Kürt olduğunu söyledi ve Kürtlere de bir ülke verilmesini istedi.⁸³²

Bu ayrılıkçı hareketlerin etkisiyle, ülke dağılma sürecine girerken Padişah Vahdettin kendi planı doğrultusunda İstanbul'a gelen subay ve generallerle görüşerek ordunun kendisine karşı tavrını öğrenmeye çalışıyordu. Ülkenin yönetim gücünü kendi ellerinde toplamaya başlayan Padişah, bu görüşmeler sonucunda orduda kendisine karşı bir tavır olmadığını gördü. Ama çoğunluğu İttihatçılardan oluşan Meclis hala önünde bir engel olarak duruyordu.

Bu sebeple, 21 Aralık 1918'de Tevfik Paşa'nın da desteğiyle meclisi feshetti ve 4 Ocak 1919'da, seçimleri barış anlaşmasına kadar erteledi.⁸³³ Meclis'in kapanmasıyla birlikte padişah, ülke yönetimine kimlerin getirileceğini belirleyen tek merci haline geldi.⁸³⁴ Böylece sarayın siyasi gücü en üst seviyeye çıkmış oldu. İttihatçıların siyasette ve ülke yönetimindeki etkinliği ise iyice azaldı. Çoğu İTF döneminde ordudan atılmış olan bazı subaylar, bundan cesaret alarak

⁸²⁶ TİH, C. 1, s. 172-173.

⁸²⁷ TİH, C. 4, s. 11-12.

⁸²⁸ Geniş bilgi için bkz. Y. Özkaya, a.g.e., s. 102-108.

⁸²⁹ Bülent Atalay, **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-19)**, TATAV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 116; Rum ve Ermenilerin kurduğu örgütler hakkında geniş bilgi için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 17-18.

⁸³⁰ T. Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. 2, s. 186.

⁸³¹ Y. Özkaya, a.g.e., s. 121-122.

⁸³² S. R. Sonyel, a.g.e., s. 235-236.

⁸³³ Geniş bilgi için bkz. A. F. Türkgeldi, Görüp İştiklerim, s. 167-171; Ayrıca bkz. Celal Bayar, **Ben de Yazdım, Milli Mücadele'ye Gidiş, C. 5**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 6-12; Z. Türkmen, a.g.e., s. 35; Damat Ferit Paşa da, 2 Aralık 1918'de Ayan Meclisi'nde, Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesini istemişti. Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s.40.

⁸³⁴ Ahmet İzzet Paşa bu durumu, dünyanın üç güçlü imparatorluğunda hanedanlıklar yıkılıp cumhuriyet yönetimine geçilirken Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı işgal güçlerine dayanarak mutlakiyete dönülmeye çalışıldığı şeklinde eleştirmektedir. Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C. 2, s. 51.

1-2 Ocak 1919'da Askerî Nigehbân (Nigehbân-ı Askerî) Cemiyeti'ni kurdular.⁸³⁵ 14 Ocak'ta ise, 1911'de kurulan ve İTF baskısıyla dağılan Hürriyet ve İtilaf Fırkası yeniden siyasi hayata geri döndü.⁸³⁶

İstanbul'u fiilen işgal etmelerine rağmen şehirde yaşanan gelişmelere tam olarak nüfuz edemediklerini fark eden İtilaf Devletleri, bu duruma müdahale etmeye karar verdiler. İtilaf Kuvvetleri Komutanı General Wilson, Osmanlı zabıtasının kontrolünü 17 Ocak'ta üzerine aldı ve İstanbul'u üç İtilaf Devleti arasında paylaştırdı. Ülkenin diğer kısımlarının kontrolü için de Doğu Karadeniz (Trabzon-İnebolu) İngiltere; Batı Karadeniz (Zonguldak ve Ereğli) ile İskenderun ve Mersin limanları Fransa; Edremit, İzmir, Bodrum, Marmaris ve Antalya kıyıları İtalya'nın kontrolüne bırakıldı.⁸³⁷

İngilizler ayrıca, bazı Osmanlı subaylarını savaş sırasında işlediklerini iddia ettikleri suçlardan dolayı yargılamaya karar verdiler. İngiltere Savaş Bakanlığı'nın 3 ve 13 Ocak'ta gönderdiği emirlere uygun olarak bu subayları yargılamak için Mısır, Bağdat ve Kafkasya'da askerî mahkemeler kuruldu. Diğer bölgelerdeki suçluların ise Malta'ya gönderilmesine karar verildi.⁸³⁸

Bunun üzerine, İngiliz Yüksek Komiserliği, 15 Ocak 1919'da hükümetten, Kafkasya ve Doğu Anadolu'da bulunan dokuz generalin Azerbaycan'a asker sokmak, Ermenilere zorbalık yapmak ve Türk ordusunun geri çekilmesini geciktirmek suçlarından tutuklanmasını istedi. Ocak ve Şubat aylarında ise Batum askerî mahkemesi bazı fırka komutanları ile Nuri Paşa'yı tutukladı.⁸³⁹

Bu gelişmeler sebebiyle hükümet üyeleri arasında anlaşmazlıklar çıkınca, Tevfik Paşa istifa etti. Fakat görev tekrar kendisine verildiğinden 12 Ocak'ta ikinci kabinesini kurdu.⁸⁴⁰ Bu hükümet kurulduktan sonra, İTF ileri gelenlerinden sivil ve asker 27 kişi 30 Ocak günü Ermeni tehciri, bazı aşiretleri İngiltere aleyhine karşı ayaklanmaya kışkırtmak ve İngiliz esirlerine kötü davranmak suçlamalarıyla tutuklandı.⁸⁴¹ İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken, taşrada yeni yerel cemiyetler kurulmaya devam ediyordu. 12 Şubat 1919'da, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti⁸⁴² ve 19 Şubat'ta Samsun'da, Karadeniz Türkleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu.⁸⁴³

⁸³⁵ Y. Özkaya, a.g.e., s. 132.

⁸³⁶ Osman Öndeş, **Vahdettin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor, Millî Mücadele ve Sürgün Yılları**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 165; Tunaya, firkanın kuruluş tarihinin tam olarak saptanamadığını ve 14 Ocak tarihinin firkanın ilk toplantısının yapıldığı gün olduğunu belirtmektedir. T. Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 2, s. 264.

⁸³⁷ TİH, C. 1, s. 126-127.

⁸³⁸ M. Sarı, a.g.e., s. 329- 330.

⁸³⁹ TİH, C. 1, s. 163-169; S. Yel, a.g.e., s. 131-140.

⁸⁴⁰ Tek Adam, C. 1, s. 360.

⁸⁴¹ C. Bayar, *Ben de Yazdım*, C. 5, s. 61.

⁸⁴² Mehmet Goloğlu, **Erzurum Kongresi, Nüve Matbaası**, Ankara, 1968, s. 17-18.

⁸⁴³ Y. Özkaya, a.g.e., s. 71.

Bu sırada, İtilaf Devletlerinin uyguladıkları politikalar arasında belirgin bir farklılık ortaya çıkmaya başladı. İzmir'in Yunanistan'a verileceğini anlayan ve Aralık ayından itibaren Osmanlı devlet görevlileri ve yerel derneklerin yetkilileriyle görüşen İtalyanlar, İtalya hesabına propaganda yapmak üzere Türk vatandaşı bazı kişileri İzmir'e gönderdiler. Ayrıca, Celal (Bayar) Bey gibi İttihatçılarla⁸⁴⁴ ve İzmir Valisi Nurettin Paşa ile görüştüler.⁸⁴⁵

Bu gelişmeler, İtilaf Devletleri'nde endişeye sebep oldu. Çünkü abluka altında olan Osmanlı topraklarında gıda kıtlığı sebebiyle açlık yaşandığından, kurulan yerel cemiyetlerin öncülüğünde genel bir asayişsizlik ortaya çıkarsa, bu durum aralarında birlik kalmamış olan İtilaf Devletleri tarafından kontrolü mümkün olmayan sonuçlar doğurabilirdi. Öte yandan, abluka İtilaf Devletlerinin ekonomileri için gerekli olan ticareti de engelliyordu. Muhtemelen bu sebeplerle 21 Şubat 1919'da abluka kaldırıldı.⁸⁴⁶

Bununla birlikte İngilizler, Ermeni olaylarıyla ilgili yargılamaların ağır yürüdüğü gerekçesiyle hükumete karşı baskılarını artırdılar. Çünkü mütarekenin üzerinden üç aydan fazla bir süre geçmesine rağmen henüz çok az kişi hakkında soruşturma başlatılmıştı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile bazı fırka ve cemiyetler de hükumeti yargılamalarda gevşek davrandığı için eleştiriyor ve gazetelerde ismini yayınladıkları birçok kişinin tutuklanmasını istiyorlardı.

Bu baskılara dayanamayan Tevfik Paşa, 3 Mart 1919'da istifa etti. Bunun üzerine, Padişah hükümet kurma görevini Damat Ferit Paşa'ya verdi.⁸⁴⁷ Böylece 4 Mart'ta birinci Damat Ferit Paşa hükümeti kuruldu.⁸⁴⁸ Bu hükümet değişikliğinde, Paris'te Osmanlı İmparatorluğu hakkında bazı kararların verilmek üzere olmasının ve azınlık temsilcilerinin Paris'te taleplerini anlatmaya başlamasının da etkili olduğu söylenebilir.

Nitekim Bogos Nubar Paşa, Faysal ve Venizelos'un ardından Fener Rum Patrikhanesi patrik vekili de bir heyet ile birlikte Paris'e gitmek üzere 3 Mart'ta yola çıktı.⁸⁴⁹ Venizelos, Ermenileri müttefik olarak kazanmak için Trabzon ve civarını Ermenilere bırakmaya razıydı.⁸⁵⁰ Fakat onun aksine Trabzon, Samsun, Amasya ve Şarki Karahisar'ı kapsayan bölgede bir Pontus Devleti kurulması için canla başla çalışan Trabzon Metropolit Hrisanthos 27 Mart 1919'da Patrikhane heyeti ile birlikte Paris'e gitti.⁸⁵¹

⁸⁴⁴ C. Bayar, Ben de Yazdım, C. 5, s. 140-141.

⁸⁴⁵ TİH, C. 1, s. 132-134.

⁸⁴⁶ Ablukanın kaldırılmasının sonuçları hakkında geniş bilgi için bkz. K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 12.

⁸⁴⁷ Tek Adam, C. 1, s. 361.

⁸⁴⁸ **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920**, Der.: Ali Satın, Çev.: Burak Özsoz, Tarihçi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2010, s. 31.

⁸⁴⁹ B. Atalay, a.g.e., s. 110-111.

⁸⁵⁰ TİH, C. 4, s. 11.

⁸⁵¹ Hrisanthos'un Millî Mücadele sırasındaki faaliyetleri için bkz. B. Atalay, a.g.e., s. 146-151; Ayrıca bkz. Mehmet Okur, "Millî Mücadele Döneminde Fener Rum Patrikhanesinin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurulmasına

Bu gelişmeler, yerel cemiyetlerin kendi bölgelerinin Ermenilere ve Yunanlılara verileceği endişesini artırdı ve bu dernekler faaliyetlerine hız verdiler. 4 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulmuş olan Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (Şark Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti)'nin bazı üyeleri, 10 Mart 1919'da cemiyetin Erzurum şubesini kurdular.⁸⁵² İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti 2-19 Mart günleri arasında geniş katılımlı bir kongre yaptı.⁸⁵³ 17 Mart'ta Edremit'te Redd-i İlhak Cemiyeti kuruldu.⁸⁵⁴ Kars'ta ise parlamento, 25 Mart 1919'da Cenub-i Garbi Kafkas Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etti.⁸⁵⁵

Damat Ferit Paşa, bu gelişmelerin ve Paris'te ülkenin paylaşılmak üzere olduğunun farkında olmasına rağmen ülkenin kurtulmasının tek çaresinin İngilizleri memnun etmek olduğunu düşünüyordu. Hükümetin politikası İngilizlerin destek ve himayesini kazanmaya, stratejisi ise İtilaf Devletleri ne yapmak istiyorsa onlar söylemeden önce yapmaya dayanıyordu. Bu sebeple, İttihatçılar ve onlara yakın kişiler tutuklanmaya başlandı.⁸⁵⁶

Bu tutuklamalar üzerine, kendilerinin de tutuklanacağını öğrenen bazı İttihatçılar ve subaylar buldukları yerleşim yerlerinden kaçarak dağlara sığındılar.⁸⁵⁷ İstanbul'da bulunan birçok subay da Anadolu'daki birliklerde görev almak için harekete geçti.⁸⁵⁸ Bu kişiler, ileride Kuvâ-yı Milliye'nin çekirdeğini teşkil edecek kadroları oluşturacaklardı.

Bu yargılamalar, halkın da tepkisini çekti ve cezalar infaz edilmeye başlanınca bu tepki açıkça görünür hale geldi. Örneğin 10 Nisan 1919'da idam edilen Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in cenazesini çok büyük bir kalabalık kaldırdı. Cenaze geçerken askerler de cenazeyi selamlayarak tepkilerini açıkça gösterdiler.⁸⁵⁹

Bu sırada, ülkenin değişik bölgelerinde yaşayan Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki ilişkiler iyice bozulmuştu. Mütarekeden sonra Rum ve Ermeni çetelerinin yaptığı saldırılar üzerine kurulan Müslüman çeteleri eylemlerini artırmış ve yeni Müslüman çeteleri ortaya çıkmaya başlamıştı. Zaten savaş sırasında ordudan kaçan askerlerin oluşturduğu çeteler yüzünden Anadolu'da asayiş çok zayıftı. Bir de bu çatışmalar ortaya çıkınca, Anadolu'daki asayiş iyice bozuldu.

Yönelik Girişimleri", Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, S. 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s. 108-110, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/816/10350.pdf>

⁸⁵² T. Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, C. 1, s. 11; Y. Özkaya, a.g.e., s. 52.

⁸⁵³ TİH, C. 1, s. 134; C. Bayar, Ben deYazdım, C. 5, s. 145-147.

⁸⁵⁴ Y. Özkaya, a.g.e., s. 11.

⁸⁵⁵ M. Sarı, a.g.e., s. 326; A. E. Gökdemir, a.g.e., s.147.

⁸⁵⁶ İ. İnönü, a.g.e., s. 163.

⁸⁵⁷ F. R. Atay, a.g.e., s. 203; C. Bayar, Ben deYazdım, C. 5, s. 156-159.

⁸⁵⁸ Z. Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun..., s. 84.

⁸⁵⁹ C. Bayar, Ben deYazdım, C. 5, s. 70.

Bu durumu gören Karadeniz'deki İngiliz istihbarat subayları, Türklerin yeniden seferber duruma geçeceklerini ve Rum ve Ermenilerden intikam alacaklarını rapor etmeye başladılar. Ayrıca, Karadeniz'de asayişin sağlanması ve halkın silahsızlandırılması için İşgal Orduları Komutanlığı'ndan asker göndermesini talep ettiler. Yeterli birlik olmadığı gerekçesiyle bu talep karşılanmayınca İngilizler, asayişin sağlanmasını hükümetten istediler.

İngilizlerin güvenliği bahane ederek Karadeniz sahillerini işgal edeceğinden endişeye kapılan hükümet, hemen bazı tedbirler almaya başladı. Önce, asker kaçaklarının evlerine dönebilmeleri için af çıkarıldı. Ardından da, kargaşa yaratan Rumların iç bölgelere göç ettirilmesi ve Jandarma mevcutlarının 20 binden 35 bine çıkarılması için çalışmalara başlandı.⁸⁶⁰ Fakat İngilizler ve İtalyanların bazı bölgeleri işgal etmesi ve Yunanlıların da bu işgallere katılacağını gösteren belirtilerin ortaya çıkması üzerine bu tedbirlerin yeterli olmayacağı anlaşıldı.

17 Nisan 1919'da Averof Zırhlısı'ndan bir Yunan müfrezesi şehre çıkınca İzmir'deki Rumların yaptığı taşkınlıklar, hükümeti daha da endişelendirdi. Gelişmeleri takip eden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Yunanlıların İzmir'e çıkarma yapabileceği konusunda hükümeti uyardı. Bu uyarı üzerine hükümet, Harbiye Nezareti'nden gerekli tedbirleri almasını istedi. Harbiye Nezareti buna, 17. Kolordu mevcudunun ancak eşkıya takibine yetecek kadar olduğu, İtilaf Devletlerinin asker toplanmasına ve birlik kaydırılmasına izin vermediği, bu sebeple siyasi yönden tedbir alınması gerektiği cevabını verdi.⁸⁶¹

Bu cevabı alan hükümet, unsurlar arasında artan gerginliği ortadan kaldırmak ve asayişin sağlamak için Trakya ve Anadolu'ya nasihat heyetleri (Heyet-i Nasıha) göndermeye karar verdi.⁸⁶² Hükümet, bu yolla Osmanlılık çerçevesinde halkı birleştirmeyi ve asayişin sağlamayı umuyordu.⁸⁶³ Halk ile temas kurmak isteyen saray da bu fikri destekledi.

16 Nisan'da, Şehzade Abdürrahim Efendi başkanlığında yola çıkan ilk heyet; Bursa, Balıkesir, İzmir, Afyon, Antalya, Isparta, Konya ve Eskişehir'e uğradıktan sonra 18 Mayıs 1919'da geri döndü. Cevat ve Fevzi Paşaların da katıldığı Şehzade Cemalettin Efendi başkanlığındaki diğer bir heyet ise 28 Nisan'da Trakya gezisine çıktı ve 9 Mayıs'ta geri döndü. Ayrıca Şehzade Abdülhalim Erzurum'a ve Şehzade Cemalettin Trabzon'a gönderildi. Bu heyetlere, endişe içindeki Müslüman halk ilgi gösterdiyse de Hristiyan halk ilgi göstermediğinden, nasihat heyetlerinden istenen sonuç alınmadı.

⁸⁶⁰ Z. Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun..., s. 86-87.

⁸⁶¹ TİH, C. 1, s. 133-141.

⁸⁶² V. Yılmaz, a.g.e., s. 229.

⁸⁶³ Adnan Sofuoğlu, **Millî Mücadele Döneminde Kocaeli**, ATAM Yayınları, Ankara, 2006, s. 25.

Dâhiliye Nazırı, asayişin temini için diğer bir tedbir olarak orduya iç güvenlik görevi verilmesini düşündü.⁸⁶⁴ Gerçi 11 Aralık 1918'de Meclis-i Vükela kararıyla, asayişin sağlanması için Osmanlı ülkesi 10 bölgeye ayrılarak başlarına birer mülkiye müfettişi getirilmesine dair bir plan hazırlanmıştı ama bunun sorunları çözmeye yeterli olmayacağı ortadaydı.

Bu sebeple; biri Trakya'da, üçü Anadolu'da toplam dört ordu müfettişliği kurulmasına ve mülkiye müfettişliklerinin görev ve yetkilerinin de bu müfettişliklere verilmesine karar verildi. Hazırlanan ordu müfettişlikleri teşkilatı 30 Nisan 1919'da Harbiye Nezareti'nce onaylandı ve aynı gün Padişah'ın iradesi alındı.⁸⁶⁵

Bu sırada İstanbul'daki siyasi hava artık her türlü propagandaya uygun bir hale gelmişti. Herkes kendi planına göre fikirlerini halka telkin ediyor ve memlekete yaymaya çalışıyordu. İşgallere direnilmezse ülkenin parçalanacağına inanan bazı kişiler Anadolu'ya geçmeye başlamışlardı ama siyasi partiler, hükümet, padişah ve aydınların çoğu savaşla yapılabilecek bir şey olmadığı kanaatindeydi.

Bunların bazıları İngiliz himayesini, az bir kısmı da Fransız himayesini savunuyordu.⁸⁶⁶ Bazı aydınlar ise ülkenin kurtuluşu için tek çarenin Amerika'nın yardımı olduğunu düşünüyordu. Fakat 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesiyle birlikte herkesin ayağı suya erdi.⁸⁶⁷

3.1.4. Uluslararası Gelişmeler

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Atlantik'ten Pasifiğe kadar tüm Avrupa ve Asya tam bir karmaşa içindeydi. Çünkü savaş, tarafları tükenme noktasına getirmiş, endişe verici bir tehdit olan Bolşevizm yükselişe geçmiş ve etkisini tüm dünyaya yaymak için her türlü vasıttan faydalanıyordu. Bolşevik devrimi henüz iki yaşını doldurmamıştı ama daha şimdiden Almanya ve Avusturya'da işçi ve asker sovyetleri bazı bölgelerde yönetimi ele geçirmeye başlamışlardı. Paris, Lyon, Brüksel, Glasgow, San Francisco ve hatta Kanada'da bile işçi grevleri yapılıyordu.⁸⁶⁸

⁸⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. Z. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun...*, s. 88-96; Ayrıca bkz. O. Öndeş, a.g.e., s. 178-179; Celal Bayar, **Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş**, C. 6, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 26-27; K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 21.

⁸⁶⁵ Z. Türkmen, a.g.e., s. 44-47.

⁸⁶⁶ 1914'te Cemal Paşa'nın öncülüğünde Türk-Fransız Cemiyeti kurulmuştur. Mütarekeden sonra cemiyet tekrar hayata geçirilmek istenmiştir. Fakat 15 Aralık 1919'da Türk-Fransız Muhipleri Cemiyeti, 1920'de de Pierre Loti Cemiyeti isminde yeni dernekler kurulmuştur. T. Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 2, s. 536-537.

⁸⁶⁷ İ. İnönü, a.g.e., s. 167-169.

⁸⁶⁸ M. Macmillan, a.g.e., s. 5.

Fakat Bolşevikler de içerde büyük sorunlarla boğuşuyorlardı. Mayıs 1918'de isyan eden Çek-Slovak askerleri Kızıl Ordu tarafından geri sürülmüş fakat onların yerini Amiral Kolçak komutasındaki Beyaz Ordu almıştı. Bir başka Beyaz Ordu da Volgograd'ı tehdit ediyordu.⁸⁶⁹

Buna rağmen Bolşevikler, 1 Kasım 1918'de Moskova'da I. Rusya Müslüman Komünistler Kongresi'ni topladılar.⁸⁷⁰ Çünkü Rusya'da büyük miktarda Müslüman yaşıyordu ve Müslümanların desteğini kazanmak iç savaşta Bolşeviklere büyük bir avantaj kazandırabilirdi. Ayrıca, İngiltere ve Fransa idaresinde de çok miktarda Müslüman yaşıyordu ve Müslümanların çoğunlukta olduğu yerlerde ortaya çıkan bağımsızlık hareketleri bu ülkelerle mücadele açısından ümit verici bir gelişmeydi.

Bu sırada Avrupa'da ortaya çıkan bazı gelişmeler de Bolşeviklerin emperyalist devletlere karşı verdiği mücadele açısından önemliydi. Nitekim 10 Kasım 1918'de Berlin ve Potsdam İşçi ve Asker Konseylerinin denetimine geçince Lenin, Bolşevikliğin Batı Avrupa'ya yayılacağına inanmaya başladı.⁸⁷¹

Gerçekten de Kasım ayında Avrupa'da her türlü devrime uygun bir ortam vardı. Çünkü silahlar sustuğunda, savaşan devletlerden geriye tam bir yıkım ve karmaşa kalmıştı. Dört yıllık savaş; hükümetleri devirmiş, güçlü devletleri zayıflatmış ve toplumları paramparça etmişti. Avrupa'da Polonya, Letonya, Estonya ve Litvanya gibi yeni devletler ortaya çıkmış, Yugoslavya ve Çekoslovakya'nın kurulması ise barış görüşmeleri konuları arasına girmişti.⁸⁷²

Fakat buna rağmen, savaşın sona ermesi Rusya için barış değil yeni çatışmalar getirecek gibi görünüyordu. Çünkü Avrupa'daki sosyalist hareketlere son vermenin en kolay yolu tehlikeyi kaynağında yok etmektir. Bunun farkında olan Lenin, İngiliz ve Fransızların Boğazlardan geçerek Karadeniz'den veya karayolu ile Bulgaristan ve Romanya üzerinden Rusya'ya saldıracaklarını düşünüyordu.⁸⁷³

Bu sebeple 13 Kasım 1918'de Brest Litovsk Anlaşması'nı iptal eden Rusya, Almanya ile Avusturya-Macaristan emekçilerine bir çağrı yaptı. Bu çağrıda, işçiler ve askerlerin yönetimi ele geçirmeleri ve Sovyetlerle birleşmeleri isteniyordu.⁸⁷⁴ Ruslar bir yandan da, Almanların boşalttığı bölgelerde Bolşevik idareleri kurmaya başlamışlardı.⁸⁷⁵

Ortaya çıkan bu tehditlere rağmen İngiltere, kendisi için çok önemli olan başka bölgelerdeki sorunlar sebebiyle Rusya'ya müdahale etmek için kuvvet tahsis etmek istemiyordu. Hindistan'a

⁸⁶⁹ N. A. Kurat, a.g.e., s. 592-593.

⁸⁷⁰ Z. Sarihan, a.g.e., s. 6.

⁸⁷¹ E. H. Carr, a.g.e., s. 97; Ayrıca bkz. A. Rosenberg, a.g.e., s. 124.

⁸⁷² M. Macmillan, a.g.e., s. 2.

⁸⁷³ A. M. Samsutdinov, a.g.e., s. 31.

⁸⁷⁴ E. H. Carr, a.g.e., s. 97-98.

⁸⁷⁵ N. A. Kurat, a.g.e., s. 592-593.

ve Uzak Doğu'daki diğer sömürgelere giden su yolu üzerinde çok önemli bir yerde bulunan Mısır bu yerlerin başında geliyordu. Çünkü Mısırlılar, milletlerin kendi kaderini tayin hakkı söyleminden etkilenmiş ve bu hakkın kendilerine de verilmesini istiyorlardı. Bu talepleri savunan bazı milliyetçilerin tutuklanması, ülkede gerginliğe sebep olmuştu.⁸⁷⁶ 13 Kasım 1918'de Mısır Başbakanı bağımsızlık istemeye hakları olduğunu açıklayınca, gerginlik daha da arttı.⁸⁷⁷

İngilizlerin aksine Fransızlar, Rusya'ya müdahaleyi savunuyorlardı. Bu sebeple, İngilizlerle anlaşarak Kafkasya ile Orta Asya'nın sorumluluğunu onlara bıraktılar ve Kırım ile Ukrayna'nın sorumluluğunu kendi üzerlerine aldılar.⁸⁷⁸ Ukraynalılar Bolşeviklere karşı kendilerinden yardım isteyince de, İstanbul'da bulunan iki Yunan tümeniyle birlikte Kasım ayı sonlarında Odesa ve Sivastopol'a asker çıkardılar.⁸⁷⁹

Öte yandan İngiltere ve Fransa, Başkan Wilson barış görüşmeleri için Avrupa'ya gelmeden önce aralarında fikir birliği sağlamak için 1 Aralık 1818'de Londra'da bir görüşme yaptılar. Bu görüşmede İngilizler, Musul ve Filistin'in İngiltere'de kalmasını istediler. Fransızlar, Almanlara karşı destek sağlayabilmek için Ortadoğu'da taviz vermeye razı oldular fakat buna rağmen bir anlaşmaya varılamadı.⁸⁸⁰ İtalyanların da katılımıyla yapılan görüşmede de taraflar arasında fikir birliği sağlanamadı.⁸⁸¹

Bu üç İtilaf Devleti kendi aralarında görüşmeler yaparken Amerika da, açlık tehlikesiyle boğuşan Almanya ile gıda yardımı konusunda görüşüyordu. Litvinov'un 24 Aralık'ta Wilson'a barış çağrısı yapması üzerine, bir Amerikalı diplomat da Kopenhag'ta Litvinov'la görüşmeye başladı.⁸⁸²

Bu sırada; Epir'in tamamını, Doğu ve Batı Trakya'yı, Batı Anadolu'nun tamamını ve Ege adalarını topraklarına katmayı planlayan Yunanistan ise, bu topraklarla ilgili taleplerini hazırlamakla meşguldü. Yunanistan hazırladığı muhtıradan, Trabzon Vilayeti'nin Rus Ermenistanı ve Anadolu'dan verilecek topraklarla kurulacak ve büyük devletlerden birinin mandasına verilecek olan Ermenistan'a bağlanmasını, ayrıca Adana Viayeti'nin de bu Ermeni devletine verilmesini istemektedir.⁸⁸³ Nitekim hazırlıkları tamamlanan Yunan talepleri, 30 Aralık 1918'de Venizelos tarafından bir memorandumla İtilaf Devletleri'ne verildi.⁸⁸⁴

⁸⁷⁶ M. Macmillan, a.g.e., s. 393; Ayrıca bkz. P. C. Helmreich, a.g.e., s. 12.

⁸⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. H. Bayur, a.g.e., s. 148-149.

⁸⁷⁸ M. Macmillan, a.g.e., s. 76.

⁸⁷⁹ Geniş bilgi için bkz. N. A. Kurat, a.g.e., s. 590-593; A. A. Pallis, a.g.e., s. 37.

⁸⁸⁰ D. Fromkin, a.g.e., s. 315; Ö. O. Umar, a.g.e., s. 376.

⁸⁸¹ M. Macmillan, a.g.e., s. 27.

⁸⁸² E. H. Carr, a.g.e., s. 109-110.

⁸⁸³ D. Kitsikis, a.g.e., s. 27-36.

⁸⁸⁴ G. Jaeschke, a.g.e., s. 50.

İtilaf Devletleri arasında yaşanan bu politik oyunlara rağmen, Avrupa'da yaşayan sıradan insanlar artık savaştan bıkmış ve bir an önce barışın gelmesini istiyordu. Barış için esas alınan temel ilke, Wilson Prensipleri idi. Üstelik sadece Avrupalılar değil; Araplar, Polonyalılar, Çinliler ve Japonya'dan kurtulmak isteyen Koreliler de ilhamlarını Wilson'dan alıyorlardı.

Wilson ise, kendisi için önemli olanın Milletler Cemiyeti olduğu izlenimini veriyor ve konferansta ilk önce bu konuyu konuşmak istiyordu.⁸⁸⁵ Ama Fransa ve İngiltere'nin Wilson'dan çok farklı öncelikleri vardı. Örneğin Fransızlar, daha fazla Alman toprağı almak ve Alman saldırılarına karşı güvence istiyorlardı.

İngiltere içinse asıl önemli olan denizlerdeki üstünlüğünün korunması ve Avrupa'da güç dengesinin kurulmasıydı. Fakat İngiltere, bunu gerçekleştirebilecek durumda değildi. Çünkü sorumluluk sahası Balkanlardan Rusya'ya ve Afganistan'a kadar çok geniş bir bölgeye uzanıyordu. Üstelik Hindistan, Mısır ve İrlanda'daki sorunlar da büyüyordu. Dominyonlar ise konferansa İngiliz heyeti içinde değil bağımsız olarak katılmak istiyorlardı.⁸⁸⁶

İngiltere'nin sorunları sadece bunlardan ibaret te değildi. İngilizler savaş sırasında birçok halka yerine getiremeyecekleri sözler vermişler, şimdi bu halkların temsilcileri taleplerini iletmek için hızla Paris ve Londra'ya akın ediyorlardı.⁸⁸⁷ Bunların başında da, kendisine büyük bir Arap krallığı vaat edilen Faysal vardı.

Nitekim Paris'e gelen Faysal, 1 Ocak'ta Arap isteklerinin konferans gündemine alınmasını sağladı.⁸⁸⁸ Bunu, verilen sözlerin yerine getirilmesini isteyen başkaları takip etti. Çoğu birbiriyle çelişen bu taleplerin karşılanması mümkün olmadığından, bu durum yeni çatışmalara sebep olacak gibi görünüyordu. Galip devletlerin, buna hazırlıklı olmak için ordularını muhafaza etmeleri gerekiyordu ancak ordular terhis edilmeye başlanmış ve yeni gelişmeler sebebiyle artık daha hızlı terhis edilmeleri gerekiyordu.

Çünkü İtilaf Devletleri ordularındaki askerler, terhis olmak için gösteriler yapıyor ve bunun bir Bolşevik isyanına dönüşmesinden korkuluyordu. Üstelik İtilaf Devletleri ordularında dominyonlardan alınmış çok sayıda asker de kendi ülkelerindeki milliyetçilik akımlarından etkilenmişti. Bu sebeple, artık askerlere güvenilmiyordu.

⁸⁸⁵ M. Macmillan, a.g.e., s. 22-23.

⁸⁸⁶ A.g.e., s. 43-49.

⁸⁸⁷ 1919 yılının Ocak ayında Paris'e tüm dünyadan birçok delegasyon akın etti. Bu delegasyonlar İtilaf Devletleri temsilcilerine haritalar ve istatistiklerle destekledikleri iddia ve taleplerini anlatmaya başladılar. Yunan, Ermeni, Suriyeli ve Siyonist delegasyonları da Paris'te oldukça aktif bir şekilde çalışıyorlardı. P. C. Helmreich, a.g.e., s. 38.

⁸⁸⁸ Ö. O. Umar, a.g.e., s. 402.

Bunun üzerine İtilaf Devletleri tarafından hemen terhis planları hazırlandı ve uygulamaya konuldu.⁸⁸⁹ Bu terhisler sonucunda asker sayısı hızla azalmaya başlayınca, İngiltere başbakanı Bolşeviklerin ezilmesi fikrinden tamamen uzaklaştı. Bakanlar Kurulu da Rusya ile savaşmaya istekli değildi. Bu sebeple Genelkurmay; Arhangelsk'in boşaltılması, Denikin ve Kolçak'ın yanına birer danışman heyeti verilmesi ve Kafkasya'nın İtalya'ya bırakılmasını öneren bir rapor hazırladı.⁸⁹⁰

Bunun ardından İngilizler, Rus meselesini 16 Ocak 1919'da Yüksek Konsey'in önüne getirdiler.⁸⁹¹ Lloyd George; önlerinde Bolşevik rejimini yok etmek, dış dünyadan izole etmek ve bütün Rus taraflarını barış görüşmelerine davet etmek şeklinde üç seçenek olduğunu açıkladı. İlk iki seçeneğe yönelik bazı adımlar atılmış fakat bunlardan herhangi bir sonuç alınamamıştı. Bu sebeple, kendisinin son seçeneği desteklediğini söyledi. Wilson da bu öneriyi destekledi fakat İtalya ve Fransa buna karşı çıktı.

Böylece, katılımcılarının henüz hiçbir konuda fikir birliğine varamadığı Paris Barış Konferansı, 18 Ocak'ta ilk toplantısını yaptı.⁸⁹² Bu toplantıya Faysal da katıldı. Toplantı sırasında Faysal'ın Suriye'nin bağımsızlığı için gösterdiği yoğun çaba, Fransızlarla Araplar arasında çatışmalar yaşanacağı endişesini doğurdu.⁸⁹³ Bu durum, İngiltere için de bir tehdit anlamına geliyordu. Çünkü Araplar, İngiltere'ye karşı da harekete geçebilirdi. Zaten Bağdat'ta şimdiden bir milliyetçi akım ortaya çıkmaya başlamıştı.⁸⁹⁴

Toplantıda Ermeni konusu da görüşüldü. Türkiye'de yaşayan Ermenilerin çok az olduğu anlaşılınca, göç eden Ermenilerin geri dönmesi konusu tartışıldı. Aynı şey Balkan Savaşı sırasında göç eden Rumlar için de geçerliydi.⁸⁹⁵ Fakat başka konuların görüşülmesine geçilince, 30 Ocak 1919'da kadar Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili konular bir daha gündeme gelmedi.⁸⁹⁶

Tekrar Rusya konusu tartışılmaya başlandığında Wilson, 21 Ocak 1919'da ABD'li diplomatlarla Litvinov arasında Kopenhag'da yapılan görüşmelerin tutanaklarını okudu ve Rusya'daki taraflarla bir toplantı yapılmasını önerdi.⁸⁹⁷ Litvinov'un, eğer barış yapılırsa Rusya'nın Batı'ya yönelik propagandaya son vereceğini söylediğini öğrenen İngiliz, Fransız ve

⁸⁸⁹ D. Fromkin, a.g.e., s. 323.

⁸⁹⁰ Geniş bilgi için bkz. H. Bayur, a.g.e., s. 159-160.

⁸⁹¹ Paris Barış Konferansı için Fransa'da toplanan ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya devlet veya hükümet başkanları ve dışişleri bakanlarından oluşan konseye Yüksek Konsey veya 10'lar Konseyi denilmektedir. ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya devlet veya hükümet başkanlarından oluşan konseye ise Dörtler Konseyi denilmektedir. M. Macmillan, a.g.e., s. 57.

⁸⁹² A.g.e., s. 73-75; Ayrıca bkz. M. Çelebi, a.g.e., s. 44-45; E. H. Carr, a.g.e., s. 110.

⁸⁹³ Ö. O. Umar, a.g.e., s. 360.

⁸⁹⁴ J. Barr, a.g.e., s. 90.

⁸⁹⁵ G. Jaeschke, a.g.e., s. 36; Ermeni talepleri ve Paris Barış Konferansı'na katılan devletlerin bu taleplere bakış açıları için bkz. P. C. Helmreich, a.g.e., s.46-50.

⁸⁹⁶ M. Macmillan, a.g.e., s. 368-369.

⁸⁹⁷ H. Bayur, a.g.e., s. 159.

İtalyanlar bu öneriyi kabul ettiler. Bunun üzerine, Rusya'da savaş halinde olan taraflara çatışmalara son vermek maksadıyla yapılacak toplantıya katılmaları için çağrı yapıldı.⁸⁹⁸

Bunun ardından yapılan görüşmeler sonucunda 25 Ocak 1919'da Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu oybirliğiyle onaylandı.⁸⁹⁹ Bu konuda oybirliği sağlanmasına rağmen diğer konularda görüşmelere katılan taraflar arasında büyük fikir ayrılıkları vardı. Örneğin İngiltere ve Fransa arasındaki toprak paylaşımı mücadelesi hala devam ediyordu.⁹⁰⁰ İtalyanlar ise yeni kurulan Yugoslavya'yı bloke etmeye çalışıyordu. Çünkü yanı başlarında güçlü bir devlet istemiyorlardı.⁹⁰¹ İtalya ayrıca, Londra ve Saint Jean de Maurienne Antlaşmalarına göre kendisine verilen Antalya ve İzmir bölgelerini istiyordu. Bu sebeple Yunanistan ve İtalya arasında da bir çekişme vardı.⁹⁰²

Diğer bir sorun da; Wilson'un sömürgeciliğe ve toprak işgaline karşı olduğunu açıklamış olmasına rağmen, İtilaf Devletlerinin işgal edilen Osmanlı toprakları ile Alman kolonilerini ellerinde tutmak istemeleriydi. Bunun için bir ara çözüm olarak manda yönetimi bulundu.⁹⁰³ Milletler Cemiyeti Nizamnamesi'nin 19. Maddesi mandacılığa ayrıldı ve 30 Ocak 1919'da mandalar taslağı 10'lar Komisyonu'na sunuldu.⁹⁰⁴

Bu sırada Avrupa'daki gelişmeler konferansta ganimet kavgası yapan devletlerin kendilerine olan güvenlerini daha da artırdı. Çünkü Almanya'da ortaya çıkan sosyalist devrim, Ocak ayında Alman hükümetine yenildi ve devrim liderlerinden Karl Liebknecht ile Rosa Luxemburg öldürüldü.⁹⁰⁵

Bu durum, Avrupa'da sosyalist bir devrim umuduna kapılan Bolşevikleriyse tam bir hayal kırıklığına uğrattı. Bunun üzerine Lenin 4 Şubat'ta, Paris Barış Konferansı'nca Rusya'da savaşan tarafların bir araya gelmesi için yapılan çağrıyı kabul ettiğini açıkladı. Ayrıca, Rusya'nın borçlarını reddetmediğini ve İtilaf Devletlerine madencilik ve diğer alanlarda imtiyaz tanıyabileceklerini de belirtti. Lenin, barış için ekonomik avantaj sağlama stratejisi

⁸⁹⁸ E. H. Carr, a.g.e., s. 110.

⁸⁹⁹ M. Macmillan, a.g.e., s. 87.

⁹⁰⁰ Ö. O. Umar, a.g.e., s. 357.

⁹⁰¹ M. Macmillan, a.g.e., s. 6.

⁹⁰² D. Kitsikis, a.g.e., s. 49.

⁹⁰³ Manda konusunda ilk somut plan, 16 Aralık 1918'de Güney Afrika delegesi Jan Smuts'tan geldi. Smuts, Milletler Cemiyeti'ne Rusya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan bölgelerin mandater devletlere dağıtım yetkisi verilmesini önerdi. Bu öneriyeye göre; her bölge tek bir mandater devlete verilecek ve bu devlet faaliyetlerinden Milletler Cemiyeti'ne karşı sorumlu olacaktı. İlhak yasak olacak ve mandater devlet ekonomik gelişme ve ticaret konusunda açık kapı politikası izleyecekti. Manda idaresinin sonunda bu bölgeler bağımsız devletler olacaktı. Fakat Rusya ile Avusturya-Macaristan'dan ayrılan bölgelerde bağımsız devletler kurulmuş olduğundan bu devletlerin bağımsızlığı tanındı. Manda rejiminin sadece Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak olan bölgeler ve Alman sömürgeleri için uygulanmasına karar verildi. P. C. Helmreich, a.g.e., s. 26-27.

⁹⁰⁴ Ö. O. Umar, a.g.e., s. 357.

⁹⁰⁵ A. Rosenberg, a.g.e., s. 125.

uyguluyordu. Çünkü Rusya'nın barışa çok ihtiyacı vardı. Fakat Beyazlar bu öneriyi reddettiklerinden görüşme yapılamadı.⁹⁰⁶

Şubat ayının diğer bir önemli gelişmesi de Yunanistan'ın ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki etnik grupların temsilcilerinin ayın başından itibaren taleplerini konferansa iletmeye başlamalarıydı. Fakat bu talepler, büyük devletlerin kendi aralarındaki mücadelelerden de çetrefilliydi. Çünkü iletilen talepler, hem diğer talep sahipleri, hem de büyük devletlerin çıkarları ile çelişiyordu. İlk olarak 3-4 Şubat 1919'da Venizelos, daha önce verdiği memorandumunu 10'lar Konseyi önünde savundu.⁹⁰⁷ 6 Şubat'ta ise Faysal, Arap isteklerini açıkladı.⁹⁰⁸

Bu sırada İngilizler de, Amerikalıları Boğazlar ve Ermenistan'ın mandasını almaya ikna etmeye çalışıyorlardı. Fakat İngiliz generalleri, güçlü bir devlet olan ABD'yi bölgede görmek istemiyordu. Hindistan Ofisi ise, padişahı bir dış gücün etkisi altına almanın Hindistan Müslümanlarını öfkeliendireceğinden korkuyordu.⁹⁰⁹

Polonya ile Bolşevikler arasındaki çatışmalar yayılmaya başlayınca, bu tartışmalara ara verildi ve tüm dikkatler tekrar Rusya üzerinde yoğunlaştı. Polonyalılar, Rusya içlerine doğru ilerleyip Belarus'un bir kısmını ele geçirince tam bir yalnızlık içinde kalan Rusya, 15 Şubat'ta Osmanlı hükümetine barış çağrısında bulundu. İtilaf Devletlerine hoş görünmek isteyen Osmanlı hükümeti buna cevap vermedi.⁹¹⁰

Fakat Paris'te bunu dikkate alan olmadı. Çünkü herkes Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha fazla toprak koparmaya çalışıyordu. Örneğin Bogos Nubar Paşa başkanlığında bir heyet, 26 Şubat 1919'da Yüksek Konsey'den doğudaki altı vilayet ile Kilikya'nın ve Maraş Sancağı'nın Ermenilere verilmesini ve Ermenistan'ın 20 yıl süreyle bir büyük devlet tarafından himaye edilmesini istedi. Ayrıca, Ermenistan Cumhuriyeti Hükümeti Başkanı tarafından 12 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'na verilmiş olan buna benzer bir muhtıranın açıklaması yapıldı.

12 Şubat 1919'da Osmanlı İmparatorluğu da büyük devletlere bir muhtıra vermiş ve Ermenilerin Büyük Ermenistan taleplerinin Wilson Prensiplerine uymadığını, çünkü istenilen bölgelerde beş milyonu aşan Müslüman nüfusa karşılık sadece birkaç yüz bin Ermeni'nin yaşadığını bildirmişti. Osmanlı hükümetinin görüşü, bu toprakların Osmanlı egemenliğinde kalması ve Ermenilerin azınlık haklarının geliştirilmesi yönündeydi.⁹¹¹

⁹⁰⁶ E. H. Carr, a.g.e., s. 110-111.

⁹⁰⁷ G. Jaeschke, a.g.e., s. 50; M. Macmillan, a.g.e., s. 345-349.

⁹⁰⁸ Ö. O. Umar, a.g.e., s. 402.

⁹⁰⁹ M. Macmillan, a.g.e., s. 369-370.

⁹¹⁰ N. A. Kurat, a.g.e., s. 594; Polonya ve Rusya arasındaki çatışmaları gösteren kroki için bkz. ATASE ARŞ., K. 113, D. 48; K.113, D. 48AA.

⁹¹¹ **Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.; 1, Türk İstiklâl Harbi, C.3, Doğu Cephesi, (1919-1921)**, Haz.: Tefik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965, s. 9-11, Kroki: 2.

Bu talepleri dinleyen büyük devletler, Ermenistan konusunda bir karar vermekte zorlanıyorlardı. Çünkü Ermenistan çok uzaktaydı ve çevresi düşmanlarıyla çevriliydi. Bölgeye askerî yardım göndermek ise oldukça zordu. Bakü'den Batum'a gelen petrol arzını korumak ve Bolşeviklerle Ortadoğu'da işgal ettikleri bölgeler arasına bir engel koymak açısından Ermenistan himayesi İngilizler için cazip görünüyordu ama İngilizlerin bu bölgeye gönderebilecekleri askerî birlikleri yoktu.

Fransa'da, dışişleri bakanlığı Ermenistan himayesine sıcak bakıyor fakat başbakan buna karşı çıkıyordu. İtalyanlar ise, dikkatlerini Anadolu'nun Akdeniz kıyısında ve Avrupa'da kazanç sağlamaya odaklamışlardı. Ermenistan mandası için geriye sadece ABD kalıyordu. Nitekim 7 Mart'ta Amerikalılar, mandayı üstlenmeyi kabul ettiler fakat onlar da ABD kamuoyunun bunu kabul etmeyebileceğini söylediler.⁹¹²

Bu sırada meydana gelen bazı gelişmeler, dikkatlerin tekrar Rusya'daki çatışmalara yönelmesine sebep oldu. Rusya'da; Doğu'da Kolçak, Petrograd'ta Yudeniç, Don boyları ve Güney Rusya'da Denikin ve bazı bölgelerde de İtilaf Devletleri askerleri Bolşevikleri çepeçevre kuşatmış durumdaydılar. Fakat bu avantajlı durumdan gerektiği gibi faydalanamıyorlardı. Çünkü Beyaz generaller arasında bir koordinasyon yoktu ve İtilaf Devletleri birlikleri oldukça küçüktü. Bununla birlikte ilkbaharda Kolçak Kazan'a taarruz edince Kuzey Kafkasya'daki Denikin de Kuban ve Volga'ya doğru ilerledi.⁹¹³

Ancak, bu sıkıntılı duruma rağmen Bolşevikler mücadeleden vazgeçmediler. 4 Mart 1919'da Moskova'da Komünist Enternasyonal'i kurdular ve askerî zayıflıklarını telafi etmek için ülkedeki yabancı ordulara yönelik yoğun bir propaganda faaliyeti gerçekleştirdiler. Bunun sonucunda, yapılan propandadan etkilenen bazı İngiliz, Fransız ve ABD birlikleri cepheye gitmeyi reddetmeye başladılar.

Rusya'da bu mücadeleler yaşanırken, Orta Avrupa da hala istikrara kavuşamamıştı. Açlık sebebiyle Hollanda ve İsviçre gibi tarafsız ülkelerde bile sık sık grevler yapıldığından İtilaf Devletleri yine Bolşevizm'in Avrupa'ya yayılacağından endişe etmeye başladılar. Nitekim bu endişeyi haklı çıkaracak şekilde 21 Mart 1919'da Budapeşte'de Macar Sovyet Cumhuriyeti, Nisan başında ise Münih'te Bavyera Konsey Cumhuriyeti kuruldu.⁹¹⁴

Bu gelişmeler sebebiyle bir an önce barış anlaşmalarının yapılmasını isteyen İngilizler, 23 Mart'ta barışla ilgili görüşlerini açıkladılar. Buna göre İngiltere'nin; Boğazlar ve Doğu Anadolu'da Amerika, Kafkaslarda ise Amerika ve İtalya sayesinde bir savunma duvarı tesis

⁹¹² M. Macmillan, a.g.e., s. 372.

⁹¹³ N. A. Kurat, a.g.e., s. 592-593.

⁹¹⁴ E. H. Carr, a.g.e., s. 121-126; Ayrıca bkz. A. Rosenberg, a.g.e., s. 125.

ederek Ortadoğu'da; Yunanistan sayesinde de Akdeniz'de güven içinde hareket etmek istediği anlaşılıyordu.⁹¹⁵

Fakat sahada meydana gelen gelişmeler, İngilizlerin bu planının pek işe yaramayacağını gösteriyordu. Çünkü Hindistan'da milliyetçiler gösteriler yapıyor ve Mısır'da Vafd Partisi güçleniyordu. Arap milliyetçiliği Irak'ta zayıftı ama Suriye ve Mısır'da oldukça güçlenmişti. Mısır Hidivi 7 Mart 1919'da İngiltere'den tam özerklik istemiş, İngilizler buna milliyetçi liderleri tutuklayıp Malta'ya göndererek cevap verince her yerde grevler ve protestolar başlamıştı.⁹¹⁶

Nisan ayına gelindiğinde, ortaya çıkan yeni gelişmeler ise artık İtilaf Devletleri için işlerin tamamen ters gitmeye başladığını gösteriyordu. Kolçak, 1919 yılında geniş bir cepheyle yaptığı taarruzlar sonucunda Kazan'ı bile tehdit eder hale geldi. Fakat Bolşevik propagandasından etkilenen Odesa'daki ve Karadeniz sahillerindeki diğer Fransız birliklerinde isyanlar çıkınca, Fransızlar iki Yunan tümenini de alarak bölgeden çekilmek zorunda kaldılar.⁹¹⁷ Fransız ordusunun başına gelenlerden ders alan İngilizler ise Bolşeviklerle çatışmaya girmekten özenle kaçınıyor ve Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'a askerî yardım yapmakla yetiniyorlardı.⁹¹⁸

Bu sırada, Osmanlı ordusu ve yöneticilerinin gösterdiği direnç ve kurulan yerel örgütleri gören Calthorpe 3 Nisan 1919'da, Türklerin hesaba katılacak bir faktör olmaktan uzak durmayacaklarını bildirdi.⁹¹⁹ Hindistan bakanı Montagu da, paylaşım politikasının İslam dünyası ile sonsuz savaş anlamına geldiğini söylüyordu.

İngiltere'deki askerî yetkililer ise daha çok Hindistan ve Mısır'daki huzursuzluklar sebebiyle endişeliydiler.⁹²⁰ Ama Hindistan milliyetçiliği, Mısır milliyetçiliğinden de güçlüydü. Halifeliliğin Türklerden alınacağı haberleri Hindistan Müslümanlarında büyük bir tepkiye sebep olmuştu. Bu sebeple Mart ayında büyük kentlerde çok sayıda gösteriler yapıldı. Bundan faydalanmak isteyen Gandhi'nin, 6 Nisan 1919'da genel grev çağrısı yapması ve 13 Nisan'da Pencap'ta askerlerin halka ateş etmesi üzerine işler iyice çığırından çıktı.

Bu olaylar, İngilizlerin kendilerine olan güvenini sarstı. Genelkurmay Başkanı, artık tüm güçlerini Hindistan ve Mısır'a yoğunlaştırmayı düşünüyordu. Çünkü terhisler sebebiyle İngiliz orduları eriyip gitmişti. Bir tek Ortadoğu'da Allenby, nispeten güçlü bir orduyla hareket

⁹¹⁵ Geniş bilgi için bkz. H. Bayur, a.g.e., s. 160-161; Ortadoğu toprakları üzerindeki İngiltere ve Fransa mücadelesi ve meydana gelen gelişmeler hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. P. C. Helmreich, a.g.e., s. 64-79.

⁹¹⁶ M. Macmillan, a.g.e., s. 390-394.

⁹¹⁷ N. A. Kurat, a.g.e., s. 592-593; E. H. Carr, a.g.e., s. 124-125.

⁹¹⁸ H. Bayur, a.g.e., s. 160.

⁹¹⁹ G. Jaeschke, a.g.e., s. 38.

⁹²⁰ Geniş bilgi için bkz. H. Bayur, a.g.e., s. 162.

edebiliyordu. Fakat ülke ekonomisinin oldukça kötü bir durumda olması sebebiyle bu ordunun da ne kadar muhafaza edilebileceği belli değildi.⁹²¹

Bu sırada İtalya ve Yugoslavya arasında hakemlik yapan Wilson, İtalyan isteklerine uygun olmayan bir öneri getirince işler İtilaf Devletleri açısından daha da karışmaya başladı. İtalya başbakanı 24 Nisan 1919'da Paris'ten ayrıldı. İzmir'in Yunanistan'a verileceği anlaşıldığından, İtalyan ordusu Anadolu'da bir seri işgal faaliyetine girişti. Bunun üzerine İtalyanların İzmir'i de işgal edeceğinden endişelenen ABD, Fransa ve İngiltere 6 Mayıs 1919'da Yunanistan'ın İzmir'i işgal etmesine izin verdi.⁹²²

Wilson 14 Mayıs'ta, Senato'da onaylanmak koşuluyla Ermenistan mandasını üstlenince bundan da Fransızlar rahatsız oldular. Çünkü önerilen manda, Karadeniz'den Akdeniz'e kadar uzanıyor ve Kikya bölgesini de kapsıyordu. İngiltere ise, ABD mandasını şiddetle destekliyordu. Çünkü boğazlarda oldukça büyük bir kuvvet tutmak zorunda kaldığından, giderek daha sıkıntılı hale gelen Hindistan ve Mısır'da kullanmak üzere Kafkasya'daki birliklerini çekiyordu.⁹²³

3.1.5. Millî Mücadele'nin Lider Kadrosunun Faaliyetleri

Millî Mücadele'nin lider kadrosunun mütareke dönemindeki faaliyetleri incelendiğinde, bu kişilerin düşünce ve eylemlerinde yukarıda açıklanan işgaller, ordunun yeniden teşkilatlanması ve konuşlandırılması ile iç ve dış gelişmelere bağlı olarak bir değişim ve gelişim süreci yaşandığı görülmektedir. Dolayısıyla bu bölümde incelenecek faaliyetlerin bu gelişmelerin bir sonucu olduğu söylenebilir.

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, ileride Millî Mücadele'de görev alacak subay ve generallerden Fevzi⁹²⁴ ve Mersinli Cemal Paşa⁹²⁵ ile Rauf,⁹²⁶ Refet⁹²⁷ ve İsmet Bey⁹²⁸ İstanbul'da bulunuyordu. Kâzım (Karabekir) Paşa, Ahmet İzzet Paşa tarafından İstanbul'a çağırılmış,⁹²⁹ diğer subay ve generaller ise birliklerinin başındaydı.

⁹²¹ M. Macmillan, a.g.e., s. 394-396.

⁹²² M. Çelebi, a.g.e., s. 86-90; Yunanistan'ın talepleri hakkında Paris Barış Konferansı'nda yaşanan gelişmeler ve Yunanlıların İzmir'e asker çıkarmasına izin verilmesi hakkında geniş bilgi için bkz. P. C. Helmreich, a.g.e., s. 83-101.

⁹²³ M. Macmillan, a.g.e., s. 372-373.

⁹²⁴ Fevzi Paşa, Suriye Cephesi'nde 7. Ordu Komutanı iken, hastalığı sebebiyle İstanbul'a dönmüştür. Bkz. Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 15, 15/a, s. 19.

⁹²⁵ Cemal Paşa Suriye Cephesi'nde ordusu lağvedilince İstanbul'a dönmüştür. Aydemir, Tek Adam, C. 1, s. 317.

⁹²⁶ Hükümette Bahriye Nazırı olarak görev yapmaktadır. Orbay, a.g.e., s.82.

⁹²⁷ Refet Bey, Suriye Cephesi'nde kolordusu dağılınca Ahmet İzzet Paşa tarafından İstanbul'a çağırılmıştır. Bkz. Orbay, a.g.e., s. 111; Mütareke sırasında Jandarma Genel Komutanı olarak görev yapmaktadır. Z. Sarıhan, a.g.e., s. 4.

⁹²⁸ Harbiye Nezareti Müsteşarı olarak görevlendirilmek üzere Ahmet İzzet Paşa'nın kendisini çağırması üzerine Suriye Cephesi'nden İstanbul'a dönmüştür. Aydemir, Tek Adam, C. 1, s. 318.

⁹²⁹ K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 2.

Bu sırada henüz mütarekenin neler getireceği belli olmadığından, çoğu subay ve general ülkenin siyasi tedbirlerle kurtarılabilceğini düşünüyordu. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa da, daha savaş sona ermeden önce, kurulacak hükümette Harbiye Nazırı olmak istediğini padişaha bildirmişti. Çünkü ona göre güçlü bir hükümet, Türk olmayan bölgelerden fedakârlık etmek şartıyla ülkeyi kurtarabilirdi.⁹³⁰

Bazı yazarlar tarafından, Millî Mücadele için daha o zaman hazırlıklara başlandığı ileri sürülmüş olsa da⁹³¹ mevcut dokümanlar incelendiğinde, çoğu kimse gibi Mustafa Kemal Paşa'nın da Wilson Prensiplerinin Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili maddelerinden etkilendiği ve barış antlaşmasının bu ilkelere uygun şekilde yapılacağı beklentisi içinde olduğu anlaşılmaktadır.⁹³²

Nitekim 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldikten sonraki faaliyetleri de⁹³³ Ahmet İzzet Paşa'nın yeniden kuracağı bir hükümette Harbiye Nazırı olmaya çalıştığını göstermektedir. Hatta İtilaf Devletleri, Ahmet İzzet Paşa, padişah ve Meclis-i Mebusan ile kurduğu ilişkileri ve nerede kalacağı da dâhil tüm faaliyetlerini buna göre düzenlediği söylenebilir.

O sırada, İtilaf Devletleri donanması ve askerleri İstanbul'a gelmişti ve ülkenin başkenti onların kontrolü altına girmek üzereydi. Ülkenin kaderini kontrol altına almak üzere olan bu devletler içinde, en güçlüsü İngiltere'ydı. Ayrıca, mütareke İngiltere ile imzalanmış ve işgal altındaki Osmanlı topraklarının çoğu İngilizlerce işgal edilmişti. Osmanlı topraklarında bulunan yabancı askerlerin ve payitahtı işgal ederek ülkeyi abluka altına alan gemilerin de çoğu onlara aitti. Dolayısıyla, eğer siyasi yoldan bir çözüm aranacaksa öncelikle İngilizlerle temas kurmak gerekiyordu.⁹³⁴

Muhtemelen bu sebeple, Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a geldiğinde, annesi ve kız kardeşi ile birlikte kalmak yerine, birçok yabancı gazeteci ve İtilaf Devletleri ordu mensubunun kaldığı veya yemek için geldiği Beyoğlu'ndaki Pera Palas'a yerleşti.⁹³⁵ Buraya yerleştiğinin ertesi

⁹³⁰ Mustafa Kemal Paşa, 14.10.1918'de padişahın başyaveri Naci Bey'e, Talat Paşa kabinesinin sona erdiğini, Tevfik Paşa'nın yeni bir kabine kurmadığını haber aldığını, orduların muharebe kabiliyetinden mahrum halde olduğunu, bir an önce mütareke imzalanması gerektiğini, bu sebeple Ahmet İzzet Paşa başkanlığında; Fethi, Tahsin, Rauf, Azmi, Canbulat, Şeyhülislam Hayri ve kendisinden oluşacak bir hükümet kurulmasının zaruri olduğunu belirtmiştir. Bkz. Atatürk'ün Tamim..., s. 13-14; İ. İnönü, a.g.e., s. 164; F. R. Atay, a.g.e., s. 189; Ali Arslan, **İstanbul'dan Çıkış, Millî Mücadele'ye Giriş**, İdil Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s. 12; Ahmet İzzet Paşa anılarında, Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği telgrafın hükümet kurulduktan sonra eline geçtiğini ve hükümet üyelerini bu telgrafa göre değil kendi görüşüne göre seçtiğini söylemektedir. Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C. 2, s.20-24.

⁹³¹ Z. Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun..., s. 49; A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 85-86; Sinan Meydan, **Atatürk'ün Gizli Kurtuluş Planları, Parola Nuh**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 67-69.

⁹³² M. D. Kılınçkaya, a.g.e., s. 134-135; Ayrıca bkz. Kemal Atatürk, **Nutuk, Vesikalar**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 637; T. Biyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, C. 1, s. 11; Falih Rıfkı Atay, **Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981; s. 7; K. Özalp, a.g.e., s. 3.

⁹³³ U. Kocatürk, T.C. Tarihi Kronolojisi, s. 7.

⁹³⁴ Bkz. Cemal Güven, **Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri (Asker, Siyasi Temsilci ve Gazeteciler)**, Eğitim Yayınevi, Konya, 2012, s. 15.

⁹³⁵ Ş. S. Aydemir, Tek Adam, C. 1, s. 356-357; İ. İnönü, a.g.e., s. 162.

gününden itibaren İngilizlerle temas kurmaya başladı. Önce Daily Mail Gazetesi muhabiri G. Ward Price ile daha sonra Çanakkale Muharebelerine katılmış olan İngiliz Generali William Riddell Birdwood ile görüştü.⁹³⁶

Ayrıca, basın yoluyla da İngilizlere olumlu mesajlar gönderdi. 17 Kasım 1918’de Minber Gazetesi’ndeki röportajında⁹³⁷ İngilizlerle ilgili düşünceleri sorulduğunda; “İngilizlerin Osmanlı milletinin hürriyetine ve devletimizin istiklaline riayette gösterdikleri hürmet ve insaniyet karşısında yalnız benim değil, bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha hayırhah bir dost olamayacağı kanaatıyla mütehasıs olmaları pek tabiidir.” şeklinde cevap verdi. Bir gün sonra, Vakıf Gazetesi’nde çıkan mülakatında da bu minvalde ifadeler kullandı.⁹³⁸

Mustafa Kemal Paşa, bir yandan İngilizlerle temas kurmaya çalışırken, bir yandan da Ahmet İzzet Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kurulması için girişimlere başladı. 14 Kasım’da, Ali Fethi ve Rauf Bey ile birlikte Ahmet İzzet Paşa’nın konağına giderek onu yeniden hükümet kurmaya ikna etti.⁹³⁹ Bunun ardından, arkadaşlarıyla birlikte Meclis-i Mebusan’da Tevfik Paşa’nın güvenoyu almasını önlemek için çalışmaya başladı.

Ayrıca, Padişah nezdinde girişimlerde bulunmak maksadıyla 15 Kasım 1918’de Cuma selamlığında Sultan Vahidettin’le görüştü. Fakat Padişah, kendi iktidarı derdine düşmüş ve onu dinlemek yerine ondan ordunun kendisine sadık kalıp kalmayacağını öğrenmeye çalışıyordu. Padişahı ikna edemeyen Mustafa Kemal Paşa, Meclis’teki milletvekillerini de ikna edemeyince Tevfik Paşa hükümeti güvenoyu aldı.⁹⁴⁰ Bunun üzerine Kasım ayının son Cuma selamlığında padişahla tekrar görüştü ama bundan da bir sonuç alamadı.⁹⁴¹

Mustafa Kemal Paşa, sadece yukarıda bahsedilen zevatla değil İstanbul’daki değişik çevrelerden birçok kişiyle de görüşüyordu. Bu kapsamda İsmet Bey’le yaptığı bir görüşmede ona Anadolu’ya geçmek ve orada çalışmak için en uygun yerin neresi olduğunu sormasından, artık Anadolu’ya geçmeyi de bir seçenek olarak düşünmeye başladığı anlaşılmaktadır.⁹⁴²

Bu sırada yolda olan Kâzım (Karabekir) Paşa, 28 Kasım’da İstanbul’a geldi. Ertesi gün ilk olarak, ordudaki görevinden alınmış ve çiftçilik yapmayı düşünecek kadar karamsar görünen İsmet Bey’le görüştü. Kâzım Paşa, İstanbul’a çağrılmış olmasından dolayı mutsuzdu ve

⁹³⁶ Bu görüşmeler hakkında geniş bilgi için bkz. C. Güven, a.g.e., s. 15-22; Ayrıca bkz. O. Öndeş, a.g.e., s. 85; Semih Yalçın, “Millî Mücadele Dönemi”, 90’ıncı Yılında Millî Mücadele Bildirileri, ATAM Yayınları, Ankara, 2011, s. 16.

⁹³⁷ Mustafa Kemal Paşa’nın verdiği mülakatın tam metni için bkz. Minber, 17 Teşrinî sani 1918, Pazar, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2365>.

⁹³⁸ R. Orbay, a.g.e., s. 281; G. Jaeschke, a.g.e., s. 98-99.

⁹³⁹ İ. İnönü, a.g.e., s. 160.

⁹⁴⁰ S. Yalçın, a.g.m., s. 13-16.

⁹⁴¹ R. Orbay, a.g.e., s. 279.

⁹⁴² İ. İnönü, a.g.e., s. 167-168; Ayrıca bkz. İ. Görgülü, Atatürk’ün Anıları, s. 183-184; Ş. S. Aydemir, Tek Adam, C. 1, s. 392-393.

Anadolu'ya geri dönmek istiyordu. Çünkü Anadolu'daki birlikler muhafaza edilerek bağımsızlığın korunabileceğini, bu sebeple İstanbul'daki diğer subay ve generallerin de birliklerin başına gitmesi gerektiğini düşünüyordu.⁹⁴³

Kâzım Paşa gibi kıtaların başına geçmek ve oradan durumu takip ederek uygun şartların oluşmasını beklemek gerektiğini düşünen başka subay ve generaller de vardı, fakat henüz hiç kimse bu yönde bir adım atmıyordu.⁹⁴⁴ Tam aksine çok sayıda subay, izinli veya izinsiz olarak İstanbul'a gelmeye devam ediyordu.⁹⁴⁵

Bu günlerde, ülkenin değişik bölgelerinde kurulmaya başlanan ve kendilerine destek sağlamaya çalışan bazı yerel cemiyetler, İstanbul'da toplanan bu subay ve generallerle temas kuruyorlardı. Bu cemiyetlerin bir kısmı kendi bölgelerinin Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmasını sağlamaya çalışırken, bir kısmı ise İmparatorluğun artık dağılmakta olduğunu veya ona katılmalarının mümkün olmadığını düşünerek yeni devletler kurmayı planlıyordu.⁹⁴⁶

Bu cemiyetlerin bazılarıyla görüşen ve hala, eğer güçlü bir hükümet kurulursa ülkenin siyasi yönden kurtulabileceğine inanan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, mecliste ve padişah nezdinde yaptıkları teşebbüslerden bir sonuç alamayınca, bu defa hükümeti istifa etmeye zorlamak için basın yoluyla harekete geçtiler. Bu maksatla 1 Aralık 1918'de Minber Gazetesi'nde, "*Kuvvetli bir hükümet isteriz.*" başlıklı yazı yayımlandı. Bir gün sonra da, "*Kabine var mı, yok mu?*" başlığı ile çıkan yazıda hükümet istifaya davet edildi.⁹⁴⁷

Gazete, Mustafa Kemal Paşa ile bir mülakat yayınladı ve onu ordunun en büyük kumandanlarından biri olarak tanıttı. Yazıda, onun hayatı kısaca anlatılıyor ve Anafartalar ve Arıburnu muharebelerinin kahramanı ve İstanbul'u işgalden kurtaran kişi olduğu belirtiliyordu. Ayrıca, milletin hürriyeti ve devletin istiklali üzerinde vurgu yapılıyor ve devlet yetkilileri ülkenin müdafaası için beraber çalışmaya çağırılıyordu. İki gün sonra ise vatanın istikbalde Mustafa Kemal Paşa'dan çok şey beklemekte olduğuna dair bir yazı yayımlandı.⁹⁴⁸

Bu yayınlardan anlaşıldığına göre gazete, onun tanınırlığını artırmaya ve onu politik bir aktör olarak halkın gözü önüne çıkarmaya çalışıyordu.⁹⁴⁹ Çünkü muhtemelen, Mustafa Kemal Paşa artık Ahmet İzzet Paşa'nın yeni bir hükümet kurabileceğinden ümidini kesmişti ve Rauf Bey'in

⁹⁴³ Geniş bilgi için bkz. K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 6-7.

⁹⁴⁴ İ. İnönü, a.g.e., s. 165.

⁹⁴⁵ K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 15.

⁹⁴⁶ M. K. Atatürk, *Nutuk*, s.18-20.

⁹⁴⁷ Rauf Orbay, 1 Aralık'ta başlayan bu yayımların, Mustafa Kemal Paşa'nın Kasım ayında Padişah Vahidettin ile iki defa görüşmesine rağmen herhangi bir sonuç alınamaması üzerine duydukları üzüntüyü kamuoyuna aksettirmek ve padişahı bir kez daha ikaz etmek maksadıyla yapıldığını ifade etmektedir. R. Orbay, a.g.e., s. 279-280.

⁹⁴⁸ G. W. Gawrych, a.g.e., s. 91-92.

⁹⁴⁹ Minber Gazetesi 1 Kasım 1918'de yayına başlamış ve 22 Aralık 1918'e kadar yayınına devam etmiştir. Gazetenin yayınlanmış nüshaları için bkz. <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2365>.

anlarında belirttiği gibi Ali Fethi Bey'in partisini güçlendirerek iktidara getirmeyi düşünüyordu.⁹⁵⁰ Bu sırada Katma'da bulunan Ali Fuat Paşa da, bu sert muhalefetin başladığı 1 Aralık'ta İstanbul'a gelmek üzere trenle yola çıktı.⁹⁵¹

Bu gelişmelerden de anlaşıldığı gibi Aralık ayında, ülkedeki aydınların çoğu gibi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının düşüncelerinde de bir kırılma ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum onların, padişah ve hükümet vasıtasıyla bir şey yapmanın mümkün olmadığını anladıklarını ve artık bağımsız olarak bazı girişimlere başladıklarını göstermektedir. Fakat çabaları hala politik bir çözüm bulmaya yöneliktir.

İstanbul'da toplanmış olan diğer subay ve generaller de gruplar halinde bir araya gelerek ülkenin kurtarılması için neler yapılması gerektiğini tartışıyorlardı. Örneğin Kâzım Paşa; İsmet Bey, Ahmet İzzet Paşa ve Cevat Paşa ile görüşüyordu. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Harbiye Nezareti, ordunun yeniden teşkilatlanması ile uğraşıyordu. Bazı İttihatçılar da kendi aralarında yeniden örgütleniyorlardı.

Bu grupların çoğu birbirleriyle temas halindeydi. Mustafa Kemal Paşa ise bazı yerel cemiyetler, İttihatçılar ve Millî Kongre de dâhil birçok gruba mensup çok farklı kişilerle temas halindeydi. 6 Aralık 1918'de olduğu gibi Cuma selamlığında padişahla ve orada denk geldiği Kâzım Paşa gibi generallerle de görüşüyordu.⁹⁵²

Fakat bu gruplara mensup kişiler arasında henüz bir fikir birliği yoktu. Doğu Anadolu'ya dönmeye çalışan Kâzım Paşa dışında hemen herkes hala İstanbul'da siyasi bir çözüm bulunabileceğini düşünüyordu. Fakat Mustafa Kemal Paşa artık, Anadolu'ya geçmek de dâhil değişik seçenekler üzerinde düşünmeye başlamıştı.⁹⁵³ Muhtemelen bu seçenekler üzerinde daha rahat çalışabilmek için, Pera Palas'tan sonra taşındığı Fansa ailesinin Beyoğlu'ndaki evinden ayrıldı.

Şişli'deki İtalyan İşgal Kuvvetleri Komutanlığı binasının karşısında bir ev kiralayarak annesi ve kız kardeşi ile birlikte kalmaya başladı.⁹⁵⁴ Bu ev, kasıtlı olarak seçilmiş olmasa bile zamanın gelişmelerine uygun bir yerdedi. Çünkü İzmir ve çevresi için Yunanistan'la mücadele halinde olan İtalya, bu günlerde diğer İtilaf Devletlerinden farklı bir politika izlemeye başlamıştı. Bu politikaya yön veren kişi ise İtalya Yüksek Komiseri Kont Sforza'ydı.

Bir İtalyan müfrezesinin evi aramaya gelmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın elçiliğe telefon etmesi üzerine İtalyan müfrezesinin evi aramadan uzaklaşması ve ertesi gün İtalyanların evin önüne

⁹⁵⁰ R. Orbay, a.g.e., s. 286.

⁹⁵¹ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 87.

⁹⁵² K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 6-9.

⁹⁵³ F. R. Atay, a.g.e., s. 198.

⁹⁵⁴ Ş. S. Aydemir, Tek Adam, C. 1, s. 359.

“Bu eve kimse tecavüz edemez.” yazan bir kâğıt asmasının sebebi de muhtemelen bu yeni İtalyan politikasından kaynaklanıyordu.⁹⁵⁵

İtalyanlar, Yunanistan’ın İzmir’i alsa bile bu bölgeye hâkim olamaması için bir direniş hareketi organize etmeye çalışıyorlardı. Çünkü Trablusgarp tecrübesinden gerilla harbinin işgalci bir kuvvete karşı ne kadar etkili bir şekilde uygulanabildiğini biliyorlardı. Bu maksatla Arnavut kökenli bazı kişilerle temasa geçmişlerdi. Başlarına kimin geçmesini istedikleri sorulduğunda, bu kişiler Mustafa Kemal Paşa’nın adını verdikleri için Kont Sforza Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçmeye çalışıyordu. Nitekim ilk görüşme, Kont Sforza’nın talebi üzerine bir İtalyan mimarın evinde yapıldı.

Sforza’nın 17 Aralık 1918’de İtalya’ya gönderdiği rapordan, Aralık ayı ortalarında gerçekleştiği anlaşılan bu görüşmeye Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fethi Bey’in katıldığı anlaşılmaktadır.⁹⁵⁶ Sforza, onların İTC ileri gelenleri olduğunu düşündüğü için, mevcut hükümetin kötülüğünden ve kendisinin Türkiye dostu olduğundan bahsederek ülkede güçlü teşkilatları olup olmadığını sordu. Ali Fethi Bey buna, kuvvetli oldukları ve güçlü arkadaşları bulunduğu cevabını verince, kendilerini göstermelerini tavsiye etti.⁹⁵⁷

Mustafa Kemal Paşa bundan sonra da Ali Fethi, İsmail Canbolat ve Rauf Bey ile kendi evinde toplantılar yapmaya ve değişik çevrelerden ziyaretçilerini kabul etmeye devam etti. Bu görüşmelerde, siyasi yoldan düşüremedikleri Tevfik Paşa’yı bir darbe ile indirmeyi de tartıştılar. Bu maksatla Kara Kemal’in de içinde olduğu bir ihtilal komitesi kurdular ve Tevfik Paşa’yı kaçırmayı planladılar. Fakat İsmail Canbolat’ın karşı çıkması sebebiyle bir süre sonra bu girişimden vazgeçtiler.⁹⁵⁸

Mustafa Kemal Paşa, hükümet kurması gündeme gelen Ahmet Rıza Bey ve aynı konu ile ilgili olarak Albay Refet Bey ile de görüştü.⁹⁵⁹ 20 Aralık 1918’de ise Cuma selamlığında Padişahla bir görüşme daha yaptı.⁹⁶⁰ Fakat bu görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmadığı anlaşılmaktadır. Bu sırada yolda olan Ali Fuat Paşa 20 Aralık’ta İstanbul’a vardı ve akşama doğru Mustafa Kemal Paşa’nın evine gelerek ona ve evde bulunan Rauf Bey’e Anadolu’nun durumu hakkında bilgi verdi.

Ali Fuat Paşa’nın anılarına göre, bundan sonra bütün olayları tek tek gözden geçirdiler. Durumun mütareke imzalandığı zamana göre çok daha kötü olduğu kanaatine vardılar ve

⁹⁵⁵ F. R. Atay, a.g.e., s. 191; R. Orbay, a.g.e., s. 282.

⁹⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. C. Güven, a.g.e., s. 25-27.

⁹⁵⁷ İ. Görgülü, Atatürk’ün Anıları, s. 188-189; Ayrıca bkz. F. R. Atay, a.g.e., s. 199-200; C. Bayar, Ben deYazdım, C. 5, s. 140-143.

⁹⁵⁸ Geniş bilgi için bkz. R. Orbay, a.g.e., s. 280-287.

⁹⁵⁹ S. Meydan, a.g.e., s. 146-147.

⁹⁶⁰ S. Yalçın, a.g.m., s. 15.

mevcut gelişmeler bu şekilde devam ederse ne yapacaklarına dair bir plan hazırladılar. Bu plana göre; önce ordunun terhisı durdurulacak, silah, cephane ve teçhizat teslim edilmeyecek, subaylar kıtaların başına geçirilecek, mukavemete taraftar idare amirleri yerlerinde bırakılacak, fırkacılık mücadelelerine son verilecek ve halkın maneviyatı yükseltilecekti.

Bunları yapabilmek için; kabineyi devirmek veya mevcut kabinede millî mukavemete taraftar bir harbiye ve dâhiliye nazırını iş başına getirmek şeklinde iki yol bulunuyordu.⁹⁶¹ Fakat İtilaf Devletlerinin ülkeye giderek daha fazla hâkim olmaya başlaması sebebiyle böyle bir stratejinin başarıya ulaşamayacağı ortaya çıktı.⁹⁶² Nitekim bu sırada, Ermenilere yapıldığı iddia edilen kötülükleri soruşturmak için tüm ülke çapında 10 soruşturma kurulu teşkil edildi ve bunlar bazı kişileri sorgulamaya başladılar.⁹⁶³

Ocak ayında durum daha da kötüleşti. İngilizler Batum'daki bazı Türk subaylarını tutukladılar. 13 Ocak 1919'da padişaha daha bağlı kişilerden oluşan ikinci Tevfik Paşa hükümeti kurulunca,⁹⁶⁴ İngilizlerin de baskısıyla, savaş sırasında işlendiği iddia edilen suçların araştırılması için Divanı Harpler teşkil edildi.

Bunu yetersiz gören bazı kişiler ordu komutanları hakkında ithamlarda bulunarak onların da tutuklanmasını istemeye başladılar. Bazı gazetelerde de bu yönde yazılar çıkıyordu.⁹⁶⁵ General Allenby'nin 7 Şubat 1919'da İstanbul'a gelmesiyle birlikte bu durum daha da kötü bir hale geldi. Allenby, Harbiye Nazırı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Reisi (Genelkurmay İkinci Başkanı)'ne; 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın görevden alınması ve yerine Mustafa Kemal Paşa'nın atanmasını dikte etti fakat Mustafa Kemal Paşa bu görevi kabul etmedi.⁹⁶⁶

8 Şubat'ta d'Esperey'in törenle İstanbul'a çıkmasıyla, artık İstanbul'da bir şey yapılamayacağı iyice anlaşıldı.⁹⁶⁷ Merkez Komutanlığı tutuklularla doluydu, azınlıkların hakaretleri dayanılmaz bir seviyeye gelmişti ve Avrupa gazetelerinde Türklerin İstanbul'dan kovulacağı, doğu illerinde ve Adana'da Ermenistan kurulacağı, Trakya'ya muhtariyet verileceği, İzmir'in Yunanlılara verileceği ve Karadeniz'de Pontus devleti kurulacağı yönünde yazılar yayımlanıyordu.

Bu gelişmeler üzerine Kâzım Paşa, Erzurum'a tayin olabilmek için temaslarda bulunmaya başladı.⁹⁶⁸ Mustafa Kemal Paşa da artık, mücadele için Anadolu'ya geçmeye karar vermişti.

⁹⁶¹ Geniş bilgi için bkz. A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 87-94; Ayrıca Bkz. R. Orbay, a.g.e., s. 282-283; Z. Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun..., s. 55; Z. Türkmen, a.g.e., s. 53-56.

⁹⁶² İ. Görgülü, Atatürk'ün Anıları, s. 162.

⁹⁶³ M. Goloğlu, a.g.e., s. 12; Ayrıca bkz. K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 11.

⁹⁶⁴ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 95.

⁹⁶⁵ Orbay, a.g.e., s. 294.

⁹⁶⁶ İ. Görgülü, Atatürk'ün Anıları, s. 192.

⁹⁶⁷ Ş. S. Aydemir, Tek Adam, c. 1, s. 360-361; Ayrıca bkz. İ. İnönü, a.g.e., s. 163.

⁹⁶⁸ Kâzım Karabekir Paşa'nın ifadelerinden, Le Temps ve Le Matin gibi Fransızca yayınlanan gazetelerin İstanbul'da okunduğu ve bu tür haberlerin bu gazeteler vasıtasıyla öğrenildiği anlaşılmaktadır. K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 11-13.

Nitekim 15 Şubat 1919'da Refet Bey'le görüşüp Anadolu'ya geçmek fikrini açtı. Refet Bey kendisine katılmayı kabul etti. Onun dışında Rauf Bey ile bazı fırka komutanları ve kurmay başkanları da görev almayı kabul ediyorlardı. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçmesi için bir yol aranmaya başlandı.

Ali Fuat Paşa kolordusunun başına dönmek için Ankara'ya hareket etmeden önce, Şişli'deki evde bir toplantı yapıldı. Ali Fuat Paşa'nın anılarından bu görüşmede Millî Mücadele'de uygulanacak stratejiye dair ilk fikirlerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Buna göre Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da bir görev alacak, ardından Rauf Bey ona katılacak, önce askerî birliklerin kontrolü sağlanacak ve sonra da halkın desteği ile mücadeleye başlanacaktı.

Bu genel planda bir aksaklık olur da Mustafa Kemal Paşa bir görev alamazsa, bu sefer herhangi bir görev ve yetki almadan Rauf Bey'le birlikte Anadolu'ya geçecek ve güvendiği birlik komutanları ile birlikte hareket edecekti.⁹⁶⁹ Bunun üzerine Rauf Bey, Anadolu'ya rahat bir şekilde geçebilmek için Bahriye Nezareti'ne emeklilik başvurusunda bulundu.⁹⁷⁰

Artık İstanbul'da kalmak gün geçtikçe daha da tehlikeli bir hale geliyordu. Çünkü 24 Şubat 1919'da Harbiye Nezareti'nce otomobilinin ve yaverinin alınması ve ödeneğinin kesilmesinin ardından Mustafa Kemal Paşa, nereden geldiğini anlamadığı bir baskı ile karşılaşmaya başladı.

Bir süre sonra İngilizlerin onu araştırdığını öğrenince, İtalyan elçiliğinde Kont Sforza ile tekrar görüştü. Sforza ona, herhangi bir tehlike anında elçiliğin emrine hazır olduğunu söyledi. Bu görüşmeden sonra Ali Fethi Bey ve bazı kişiler tutuklandı fakat Ali Fethi Bey kısa bir süre sonra serbest bırakıldı.

Bu baskıya rağmen Mustafa Kemal Paşa, 3 Mart'ta Harbiye Nezareti'ne bir dilekçe yazarak otomobilinin ve yaverinin alınmasını protesto etti.⁹⁷¹ Fakat bir cevap alamadan Tevfik Paşa istifa etti ve 4 Mart 1919'da Damat Ferit Paşa hükümeti kuruldu.⁹⁷² Bu hükümetin kurulmasıyla birlikte her şey daha da kötüleşti. 10 Mart'ta Vehip Paşa, Ali Fethi Bey, Halil Bey, Yunus Nadi Bey ve bazı gazeteciler tutuklandı.⁹⁷³ Bazı gazeteler ise Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in de tutuklanmaları gerektiğini yazıyordu.⁹⁷⁴

Mustafa Kemal Paşa, tutuklanan kişileri ziyarete gittiği günden itibaren takip edildiğini hissetmeye başladı. 14 Mart 1919'da bir gazetede subay ve generaller hakkında hakaret dolu bir yazı yayınlanınca, Harbiye Nazırı'na ordu şerefine daha iyi korunmasını isteyen bir mektup

⁹⁶⁹ A. F. Cebesoy, Milli Mücadele..., s. 96-97.

⁹⁷⁰ R. Orbay, a.g.e., s. 287, 289.

⁹⁷¹ İ. Görgülü, Atatürk'ün Anıları , s. 190-193; Kont Sforza ile görüşme hakkında bilgi için ayrıca bkz. F. R. Atay, a.g.e., s. 200,201; C. Güven, a.g.e., s. 28-29.

⁹⁷² O. Öndeş, a.g.e., s. 155-156.

⁹⁷³ K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 16; Ayrıca bkz. F. R. Atay, a.g.e., s. 201-202.

⁹⁷⁴ R. Orbay, a.g.e., s. 294.

gönderdi. Fakat Nazır bu mektubu gazeteye verince, gazete sahibi kendisine dava açtı. Avukatı bu suçtan tutuklanabileceğini söyledi.⁹⁷⁵

Bu sırada, kendine rakip gördüğü kişileri hedef almaya başlayan Damat Ferit Paşa, 31 Mart 1919'da Ahmet Rıza Bey'i Ayan başkanlığından aldırdı. Mustafa Kemal Paşa da Padişah, İtilaf Devletleri temsilcileri ve Ahmet Rıza Bey'le görüştüğü için onu da aradan çıkarmaya çalışabilirdi.⁹⁷⁶ Fakat yaşanan bazı olaylar, gelişmelerin çok farklı bir mecrada seyretmesine sebep oldu. Bu olaylar tüm Anadolu'da kargaşanın artması ve Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında çatışmaların başlamasıydı.⁹⁷⁷

Bu olaylar üzerine İngilizler, hükümetten asayişin sağlanmasını istediler ve asayiş sağlanmazsa bazı yerleri işgal edeceklerini bildirdiler.⁹⁷⁸ Damat Ferit Paşa, Dâhiliye Nazırı ile bu konuyu görüştü. Dâhiliye Nazırı, bölgeye dirayetli bir komutan göndermek gerektiğini ve bunun için Mustafa Kemal Paşa'nın uygun olduğunu söyledi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa sırasıyla; Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Bahriye Nazırı Avni Paşa, Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ve Damat Ferit Paşa ile görüştü.⁹⁷⁹

Bu sırada, Paris'te Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği hakkındaki kararlarla ilgili olumsuz haberler halkta daha büyük bir endişeye sebep olmaya başlamıştı. Bu endişe son zamanlarda Ermeni tehciri ile ilgili olarak yapılan tutuklamalar ve verilen cezalarla birlikte milliyetçi bir tepkiye dönüşüyordu.⁹⁸⁰ Artık İstanbul'da da sıkıntılı bir duruma düşen hükümet şehirde bulunan çok sayıda subay ve generalin kendisi için bir tehdit olduğunu düşünerek bunları birliklerin başına göndermeye başladı. Zaten bunların büyük bir kısmı İstanbul'daki havadan tedirgin olduklarından Anadolu'ya geçmek istiyorlardı.

Bunlardan biri olan ve Erzurum'a gitmeye hazırlanan Kâzım Paşa, 11 Nisan 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın evine gitti. Ona, önce mevcut teşkilatları birleştirerek doğuda bir millî hükümet teşkil etmeyi, Ermenileri etkisiz hale getirmeyi ve sonra da batıya yönelmeyi planladığını

⁹⁷⁵ İ. Görgülü, Atatürk'ün Anıları, s. 192-195.

⁹⁷⁶ A.g.e., s. 199.

⁹⁷⁷ F. R. Atay, a.g.e., s. 205; G. Jaeschke, a.g.e., s. 102-111.

⁹⁷⁸ HTVD, Sayı: 1, Belge: 18 a, b, c.

⁹⁷⁹ Bu görevlendirmenin Ali Fuat Paşa ile yakınlığı olan İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey'in tavsiyesiyle yapıldığı veya Damat Ferit Paşa'nın muhaliflerini uzaklaştırmak için yapıldığı gibi birçok iddia bulunmaktadır. Fakat hemen hatırlanması gereken bir nokta şudur: savaş sona ererken sekiz ordu komutanı vardır ve bunlardan sağlık sorunları bulunanlar, İngilizlerce ve Osmanlı mahkemelerince tutuklananlar ve İngilizlerin baskısıyla görevinden alınmış olanlar dışında teşkil edilen ordu müfettişliklerine atanmaya müsait üç ordu komutanı kalmıştır. Daha önce ordu komutanlığı yapan Fevzi Paşa ile birlikte ordu seviyesindeki birliklerde görevlendirilebilecek dört kişi bulunmaktadır. Hükümetin bu dört kişiden biri olan Mustafa Kemal Paşa'yı 9. Ordu Müfettişi olarak atamasının çok olağanüstü bir durum olmadığı değerlendirilmektedir. Çünkü geriye kalan üç kişiden Fevzi Paşa 1. Ordu Müfettişi, Mersinli Cemal Paşa 2. Ordu Müfettişi ve Cevat Paşa Erkânî Harbiye-i Umumiye Reisi olarak görevlendirilmiştir.; Görevlendirme hakkında ileri sürülen sebepler hakkında geniş bilgi için bkz. R. Orbay, a.g.e., s.283- 295; A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 118-119; Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirmesi hakkında bir değerlendirme için ayrıca bkz. T. Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, C. 1, s. 41-48; G. Jaeschke, a.g.e., s. 113.

⁹⁸⁰ F. R. Atay, a.g.e., s. 205.

anlattı.⁹⁸¹ Mustafa Kemal Paşa, Batı ve Orta Anadolu'yu ihmal ederek bir harekât başlatmayı uygun bulmuyordu. Bununla birlikte, iyileşir iyileşmez ona katılacağını söyledi.⁹⁸²

Yaptığı veda görüşmelerinin ardından 12 Nisan 1919'da vapurla İstanbul'dan yola çıkan Kâzım Paşa, 19 Nisan'da Trabzon'a vardı ve şehirde değişik çevrelerle görüşmeler yaptıktan sonra 30 Nisan'da Erzurum'a hareket etti.⁹⁸³ İstanbul'da ise, Harbiye Nazırı Şakir Paşa, 29 Nisan'da 9. Ordu Müfettişliği görevini Mustafa Kemal Paşa'ya teklif etti. Bu görevi kabul eden Mustafa Kemal Paşa, Kâzım (İnanç) Bey ile birlikte kendisine en fazla yetki verecek şekilde bir talimatname hazırladı ve Harbiye Nazırı'na onaylattı.⁹⁸⁴

9. Ordu Müfettişi'nin görevleri, sadece askerî değil mülki konuları da kapsıyordu. Bu görevler, müfettişlik bölgesinde iç güvenliği sağlamak ve asayişsizliğin çıkış sebeplerini tespit etmek, çeşitli yerlerde dağınık bir halde bulunan silah ve cephaneyi uygun yerlere toplamak ve muhafaza altına almak, çeşitli yerlerde asker topladığı ve ordunun bunları koruduğu söylenen komiteleri ortadan kaldırmaktı.

Müfettişlik emrine 3. ve 15. Kolordular verilmişti. Müfettişlik bölgesi; Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleri ile Erzincan ve Canik bağımsız livalarını kapsıyordu. Bu sebeple buralardaki vali ve mutasarrıflar da müfettişlik görevi ile ilgili emirleri yerine getirecekti. Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara, Kayseri vilayetleri ile buralardaki kolordu komutanları ise müfettişliğin göreviyle ilgili yapılacak başvuruları dikkate alacaktı.⁹⁸⁵

Mustafa Kemal Paşa, ertesi gün Rauf Bey'le birlikte tutuklu bulunan Ali Fethi Bey'i ziyaret etti. Rauf Bey'in anılarına göre, Mustafa Kemal Paşa'nın burada Ali Fethi Bey'e söylediklerinden, onun Anadolu'da uygulamayı düşündüğü planın biraz daha tekâmül ettiği anlaşılmaktadır. Bu planın dayandığı strateji; padişah ve hükümet ile dış güçlere karşı olmak üzere iki ayrı boyutluydu.

Buna göre, hükümetin yabancıların elinde oyuncak haline geldiğini düşündüğünden yabancı işgalcilerden önce, iktidara geldiği günden beri yaptığı uygulamalarla halkın tepkisini üzerine çeken hükümete karşı harekete geçmeyi planlıyordu. Bu hareket milletle beraber yapılacak ve

⁹⁸¹ K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 17-21.

⁹⁸² A. F. Cebesoy, *Millî Mücadele...*, s. 100-102.

⁹⁸³ Geniş bilgi için bkz. K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 18-21.

⁹⁸⁴ Görgülü, *Atatürk'ün Anıları*, s. 202-206; R. Orbay, a.g.e., s. 295; İ. Z. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun...*, s. 105; HTVD, Sayı: 1, Belge: 13; Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişliğine tayini 30 Nisan 1919'da Padişah buyruğu ile onaylanmıştır. Bkz. *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge: 19, 19/a, s. 21-22.

⁹⁸⁵ *Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge: 20, 21, 22, 23, 24, s. 22-25; "...böylesine geniş yetkilerle donatılmasının arkasında yatan sebep Pontusçu güçlerin Samsun'dan Batum'a kadar yayılan Karadeniz sahillerinde ayrı bir devlet yaratma emelleriydi." Bkz. Celal Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Haz.: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010, s. xv.

hükümetin millî irade karşısında boyun eğmesi sağlanacaktı. Bu hareketin ilk hedefi Meclis-i Mebusan'ın açılmasıydı.

Dış güçlerle mücadele ise Anadolu'da oluşturulacak bir siyasi ve askerî hareket ile gerçekleştirilecekti. Bunun için öncelikle ordu birliklerine el atmayı planlıyordu.⁹⁸⁶ Bu plana uygun olarak, Ali Fuat Paşa kolordusunu Anadolu'nun merkezi durumundaki Ankara'da topluyordu. Kâzım Paşa ise kolordusunun başına gidiyordu.⁹⁸⁷

Mustafa Kemal Paşa, Mayıs'ta, Şakir Paşa ile birlikte Damat Ferit Paşa ve Mehmet Ali Bey'le görüştü.⁹⁸⁸ Bu sırada yolda olan Kâzım Paşa, 3 Mayıs 1919'da Erzurum'a vardı ve İstanbul'da söylediği minvalde çalışmaya başladı.⁹⁸⁹ İstanbul'da ise, İzmir'in işgal edileceğini haber veren 17. Kolordu Komutanı'na Harbiye Nazırı imzasıyla işgale silahla mukabele etmesini bildiren Fevzi Paşa'nın Harbiye Nazırı'yla arası açılmış ve 14 Mayıs'ta Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi görevinden alınarak 1. Ordu Müfettişliği'ne atanmıştı. 2. Ordu Müfettişliği'ne Cemal Paşa ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne de Cevat Paşa getirildi.⁹⁹⁰

Mustafa Kemal Paşa, 14 Mayıs'ta gittiği Damat Ferit Paşa'nın evinden beraber ayrıldığı Cevat Paşa'ya, Anadolu'ya bir mücadele başlatmak için gittiğinden üstü kapalı olarak bahsetti.⁹⁹¹ Zaten mütarekeden sonra Cevat Paşa ve Fevzi Paşa ile diğer bazı kişiler zaman zaman ülkenin işgal edilmesine karşı neler yapılabileceği konusunda tartışıyor ve bu toplantılara bazen Mustafa Kemal Paşa da katılıyordu.⁹⁹²

Mustafa Kemal Paşa, 15 Mayıs 1919'da İsmet Bey'i evinde ziyaret etti. Bundan sonra veda için Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gitti. Herkes İzmir'in işgali sebebiyle heyecan içindeydi. Cevat ve Fevzi Paşa; müfettişliklerin bir an önce teşkili, silah ve cephanenin teslim edilmemesi, hükümetin emirlerinin dinlenmemesi, Anadolu'da bir millî irade kurulması, Kuvâ-yı Milliye teşkili ve millî iradenin buna dayanması ve işgalcilere karşı savunma yapmakla yetinmeyip karşı taarruza geçilmesi gibi hususları tartışıyorlardı.

Mustafa Kemal Paşa, kendisinin de bu maksatla Anadolu'ya gittiğini söyledi. Bunun üzerine işbirliği içinde hareket etmeye karar verdiler. Mustafa Kemal Paşa, Cevat Paşa'dan 20. Kolordu'nun bir an önce Ankara'ya taşınmasını ve aralarında yapacakları gizli görüşmelerde kullanmak için bir şifre vermesini istedi.⁹⁹³ Bundan sonra bakanları ve en son olarak da padişahı

⁹⁸⁶ R. Orbay, a.g.e., s. 296.

⁹⁸⁷ K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 22.

⁹⁸⁸ İ. Görgülü, *Atatürk'ün Anıları*, s. 208-211.

⁹⁸⁹ K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 22.

⁹⁹⁰ Z. Sarıhan, *İkili İktidar...*, s. 33.

⁹⁹¹ İ. Görgülü, *Atatürk'ün Anıları*, s. 212-215; Ş. S. Aydemir, *Tek Adam*, C. 1, s. 407.

⁹⁹² M. K. Atatürk, *Nutuk*, s. 47; Z. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun...*, s. 58.

⁹⁹³ Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998, s. 78; Salih Polatkan, *Askerî ve Siyasi yönleriyle Mareşal Fevzi Çakmak*, Önsöz Basım ve Yayımcılık, İstanbul, 1981, s. 29-30; Celal

ziyaret etti.⁹⁹⁴ Son gün, vapura binmeden önce Rauf Bey'le, onun da bir süre sonra yanına gelmesine karar verdiler.⁹⁹⁵

3.1.6. Yunan İşgali ve Kuvâ-yı Milliye'nin oluşumu

14 Mayıs 1919'da İzmir'de, şehrin Yunanlılar tarafından işgal edileceği haberi duyuldu. Bunun üzerine hükümet konağı yakınlarında bir araya gelen bazı kişiler, buna engel olmak için neler yapılabileceğini tartıştılar. Vali ve Kolordu Komutanı'nın hiçbir girişimde bulunmayacağına kanaat getirdiklerinden, işgale karşı mücadele etmek için Redd-i İlhak Heyeti isminde bir heyet teşkil etmeye karar verdiler. Bu heyet, hemen şehir halkını işgal hakkında uarmaya ve komşu yerleşim yerlerine telgraflar çekerek İzmir'in işgal edileceği haberini duyurmaya başladı.⁹⁹⁶

Bu heyetin yaptığı çağrı üzerine, 14 Mayıs gecesi Yahudi Maşatlığı'nda büyük bir kalabalık toplandı.⁹⁹⁷ Burada, Redd-i İlhak prensibi kabul edildi. Belirlenen Redd-i İlhak Heyeti tarafından işgalin İtilaf Devletleri temsilcileri nezdinde protesto edilmesine ve bütün vilayetlere telgraflar çekilerek mukavemete iştirak etmelerinin istenmesine karar verildi.⁹⁹⁸ Bu karara uygun olarak 15 Mayıs 1919 sabahı her yere telgraflar çekilerek İzmir'in işgal edileceği duyuruldu. İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti de İstanbul'daki devlet adamlarına, İtilaf Devletleri temsilcilerine ve Darülfünûn Müdürlerine İzmir'in işgali hakkında bir beyanname gönderdi.⁹⁹⁹

Fakat bu çabalar hiçbir sonuç vermedi. Aynı gün limana yanaşan gemilerden bir tümen büyüklüğündeki bir Yunan birliği karaya çıktı.¹⁰⁰⁰ Bu birlik limandan şehre doğru ilerlerken halkın arasından ateş açılınca, Yunan askerleri şehirdeki Rumlarla birlikte kışlaya ve çevresine yoğun şekilde ateş etmeye başladılar. Bunun ardından da Müslümanlara karşı katliama giriştiler. Askerî birlikleri basarak bazı subayları öldürdüler ve geri kalanları tutukladılar.¹⁰⁰¹

Erikan, **Komutan Atatürk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, C. 1-2, Ankara, s. 287; Z. Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun...**, s. 104-105; Z. Türkmen, a.g.e., s. 42-43.

⁹⁹⁴ Geniş bilgi için bkz. İ. Görgülü, **Atatürk'ün Anıları**, s. 218-222; Ayrıca bkz. T. Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da**, C. 1, s. 62.

⁹⁹⁵ R. Orbay, a.g.e., s. 296-298; Ayrıca bkz. M. K. Atatürk, **Nutuk**, s. 39.

⁹⁹⁶ K. Özalp, a.g.e., s. 4-6; Çekilen telgraflar hakkında bilgi için bkz. **Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları**, ATAM Yayınları, Ankara, 1993, s. 16.

⁹⁹⁷ Maşatlıkta yapılacak olan toplantıyı duyurmak için basılan ilan metni için bkz. Haydar Rüştü Öktem, **Mütareke ve İşgal Yılları**, Haz.: Zeki Arıkan, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 33-34.

⁹⁹⁸ TİH, C. 2, Ks. 1, s. 52.

⁹⁹⁹ TİH, C.2, Ks. 1, s. 63.

¹⁰⁰⁰ Geniş bilgi için bkz. K. Özalp, a.g.e., s. 8.

¹⁰⁰¹ Geniş bilgi için bkz. ATBD, Sayı: 93, Belge: 2364, 2365, 2366, 2367, 2370, s. 1-34.

Bu katliam, Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından telgraflarla tüm ülkeye duyuruldu.¹⁰⁰² İzmir'den kaçabilenler de yapılan katliamı gittikleri bölgelerde anlattılar. Bu cinayetler duyulunca, İzmir'e yakın bölgelerde yeni cemiyetler kurulmaya başlandı. Bu cemiyetler, yapılan katliamları her yere duyurarak işgale karşı bir kamuoyu oluşturdular ve psikolojik olarak halkı direnişe hazırladılar.

Ayrıca, birçok yere protesto telgrafları çekerek zamanla tüm ülkeye yayılacak olan protesto telgrafi salgınını başlattılar. Bu da, yöneticileri ve halkı harekete geçmeye zorladı. Böylece, 16 Mayıs 1919'da Batı Anadolu'da başlayan miting ve protesto dalgası 17 Mayıs'ta Hınıs'a ve 18 Mayıs'ta Erzurum'a kadar yayıldı.¹⁰⁰³

Halk ve idareciler işgale tepkisiz kaldığı zaman, işgalci gücü şiddet uygulamaya zorlamak ve böylece halkın tepkisini çekerek harekete geçirmek gayri nizami harpte (gerilla harbinde) uygulanan bir kuraldır. İyi yetişmiş askerlerden oluşan tecrübeli bir ordu böyle bir durumda sükûnetini korumaya dikkat eder. Fakat Yunan ordusu, stratejik bir hata yaparak Anadolu'ya çıktığı ilk gün katliama başlayınca, kendisini başarısızlığa götüreceği yolun ilk taşlarını kendi elleriyle döşemiş oldu.¹⁰⁰⁴

Bu sebeple, başvuru orantısız şiddet ve gerçekleştirilen katliam, Yunan işgal harekâtının ilk dönüm noktası olmuştur. Çünkü İzmir'e hiçbir direnişle karşılaşmadan çıkmalarına rağmen, bu olay yaşandıktan sonra, tüm ülkede işgale karşı büyük bir tepki ortaya çıktı. Nitekim İzmir'in işgal edileceğini bildiği halde bunu engellemek için herhangi bir tedbir almayan Damat Ferit Paşa da bu katliamın yarattığı tepkiler sebebiyle 15 Mayıs 1919'da İtilaf Devletlerine bir nota verdi ve 16 Mayıs'ta istifa etti.

Verdiği notada; Osmanlı Hükümeti'nin İtilaf ordularının bir işgali için Paris Konferansı'nın kararına muhalefette bulunmayacağı ama bir Helen işgaline asla razı olmayacağı belirtiliyordu.¹⁰⁰⁵ Hükümet kurma görevi tekrar kendisine verilen Damat Ferit Paşa yeni

¹⁰⁰² "15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, işgal sırasında gerçekleştirdikleri mezalim ve İtilaf devletleri yetkililerinin olanlar karşısındaki tavırları, Türkler için her şeyden önce onur kırıcıydı ve bilhassa Yunanlıların Anadolu'da işgale katılmasını sağlayan galip devletlerin iyi niyetli olmadıklarını açıkça ortaya koymuştu. Gerek İzmir'in gerekse Anadolu'da birçok yerin işgal edilmesi Türk milletinin nefsi-i müdafaada bulunması için önemli bir sebepti". Mustafa Turan, "Küvayı Millîye'nin Anlamı, Tarihi ve Fikri Temelleri", Türk Yurdu, S. 366, Şubat 2018, Ankara, s. 63, http://www.mustafaturan.gen.tr/FileUpload/as799722/File/kuva-yi_milliyeye_nin_anlamini.pdf; İzmir'in işgali ve sonrasında yaşananlar hakkında geniş bilgi için bkz. C. Bayar, Ben de Yazdım, C. 6, s. 48-57.

¹⁰⁰³ Y. Özkaya, a.g.e., s. 12-13.

¹⁰⁰⁴ Bu konuda herhangi bir somut bilgi olmamakla birlikte, ilk kurşunu attığı kabul edilen Hasan Tahsin (Osman Nevres)'in Teşkilat-ı Mahsusa'nın eski silahşörlerinden biri olması bu kurşunun daha önceden planlanmış ve bilinçli bir şekilde atılmış olabileceğini düşündürmektedir. Geniş bilgi için bkz. Zeynel Kozanoğlu, **Amir Adam Osman Nevres, Hasan Tahsin**, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İzmir, t.y., s. 15-26, Ayrıca bkz. S. Akşin, a.g.e., s. 124; M. M. Hatipoğlu, a.g.e., s. 90-91.

¹⁰⁰⁵ G. Jaeschke, a.g.e., s. 81.

hükümeti kurduğu gün, mütarekeden beri ülkenin ağır bir saldırıya uğradığına dair bir beyanat verdi.

Bu psikolojik ortamın etkisiyle Hürriyet ve İtilaf Fırkası da, ortaya çıkan millî tepkiyi destekledi. 17 Mayıs'ta parti genel merkezinde yapılan toplantıda, diğer partilerle birlikte bir cephe oluşturulmasına karar verildi. 18 Mayıs 1919'da çok sayıda parti ve cemiyetle birlikte yapılan toplantının ardından İtilaf Devletleri temsilcilerine sert bir muhtıra verildi.¹⁰⁰⁶

Öte yandan, 17 Mayıs'ta Darülfünun profesör ve öğrencilerinin üniversite konferans salonunda toplanmasıyla başlayan İzmir'in işgaline tepki hareketleri,¹⁰⁰⁷ 18 Mayıs'ta Türk Ocağı'nda yapılan toplantıda alınan karara uygun olarak 19 Mayıs 1919'da bütün talebe birliklerinin katılımıyla Fatih'te yapılan mitingle devam etti.¹⁰⁰⁸ 23 Mayıs'ta ise 200 bin kişinin katıldığı Sultanahmet mitingi ile işgale gösterilen tepki en üst seviyeye çıktı.¹⁰⁰⁹

Bu gelişmeler üzerine Hükümet, 23 Haziran'da İtilaf Devletlerine verdiği bir notada; “...hiçbir hükümet halkın iradesine karşı hareket edemez. Vilayetlerde kurulmuş Millî Komitelerin ve akdedilen mitinglerde yalnız bir fikir görünmektedir: Birlik ve istiklâl!” diyordu. Bu mesajlara rağmen Damat Ferit Paşa, İngilizlerin kızdırılmaması için oldukça temkinli davranıyordu.¹⁰¹⁰

Damat Ferit Paşa, Dâhiliye Nezareti kanalıyla, 27 Mayıs 1919'da Karesi Mutasarrıflığı'na; “Merkezden sarıh bir emir ve İngilizlerden konferansın mukerreratına dair bir tebliğ almadıkça, asla Yunanlılar tarafından asker çıkarılmasına ve işgale müsaade edilmemesi ve iktiza ederse her türlü kuvvetlerle mukavemet olunması” lüzumunu bildirdi.¹⁰¹¹

İzmir Valisi'ne ve mutasarrıflara ise; “Galip kuvvetlere maddi mukavemet mümkün değildir. Fakat bu serfuri etmek (boyun eğmek), hiçbir vakit hakkından fariğ olmak, vazgeçmek manasına gelmez. Hükümet, tezühüratın şu anda sükûnetle yapılması ve mesela İstanbul'da İtilaf mümessillerine ve Amerika mümessiline telgrafnameler çekilmesi suretiyle ifasını muvafık görmektedir.” diye bir telgraf gönderildi.¹⁰¹²

Damat Ferit Paşa'nın bu tavrına rağmen Harbiye Nazırı'nın desteğiyle Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde bir askerî durum değerlendirmesi yapıldığı ve alınacak askerî tedbirler hakkında çalışmalara başlandığı anlaşılmaktadır. Bu durum değerlendirmesine esas alınacak kuvvetlere bakıldığında, Yunanlılar iki piyade alayı ve bir Evzon alayından oluşan bir tümenle İzmir'e çıktığı sırada onların karşısında şu Türk birlikleri bulunuyordu.

¹⁰⁰⁶ Z. Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun..., s. 96.

¹⁰⁰⁷ C. Bayar, Ben deYazdım, C. 6, s. 97.

¹⁰⁰⁸ Yapılan mitingler hakkında geniş bilgi için bkz. H. E. Adıvar, a.g.e., s. 35-47.

¹⁰⁰⁹ C. Bayar, Ben deYazdım, C. 6, s. 97; İşgale karşı gösterilen tepkiler için ayrıca bkz. G. Jaeschke, a.g.e., s. 81-82.

¹⁰¹⁰ Z. Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun..., s. 97-98.

¹⁰¹¹ TİH, C. 2, Ks. 1, s. 101; Ayrıca bkz. K. Özalp, a.g.e., s. 9;.

¹⁰¹² C. Bayar, Ben deYazdım, C.6, s. 60-61.

17. Kolordu Karargâhı ve bu kolorduya bağlı 56. Fırka karargâhı İzmir'deydi. 56. Fırka'ya bağlı 174. Alay ile 173. Alay'ın bir taburu ve bir süvari bölüğü İzmir'de, 173. Alay'ın karargâhı ve kalan iki taburu Urla'da, 172. Alay Ayvalık'ta ve üç taburlu Topçu Alayı Seydiköy (Gaziemir)'deydi. Manisa'da bulunan Mevki Komutanlığı bünyesinde de bir piyade taburu ile bir makineli tüfek ve bir topçu birliği vardı.

Karargâhı Aydın'da olan 57. Fırka'ya bağlı 135. Alay Söke'de, 175. Alay Aydın'da ve 176. Alay Antalya'da, Topçu Alayı Denizli'de bulunuyordu.¹⁰¹³ 14. Kolordu'ya bağlı 61. Fırka ile Fırka'nın 188. Alayı Balıkesir'de, 189. ve 190. Alayları ise Bandırma'daydı. 14. Kolordu'ya bağlı 55. Fırka Tekirdağ'ındaydı. Bu birliklerin isimleri büyük olmakla birlikte, güçleri çok azdı. Tabur mevcutları ise 100-150 kişi civarındaydı. 56. ve 57. Fırkalar I. Dünya Savaşı sırasında kıyı muhafızı ve depo birliği olarak kullanıldıklarından, askerlerin savaş tecrübesi yoktu.¹⁰¹⁴ 20. Kolorduya bağlı 23. Fırka ise Afyon'daydı.¹⁰¹⁵

İzmir'e çıkan Yunan kuvvetlerinin bu işgali iç bölgelere doğru genişletebileceği üç yaklaşma istikameti bulunuyordu. Bunların birincisi İzmir-Manisa-Akhisar-Balıkesir; ikincisi İzmir-Turgutlu-Salihli-Uşak; üçüncüsü İzmir-Aydın İstikameti idi. Aydın istikameti tali bir istikametti ve bu istikametın güneyi İtalyan işgali altındaydı. Ayrıca, bu bölgede 57. Fırka bulunuyordu. Diğer iki istikamet ise askerî harekât için oldukça uygun ana yollardı.

Üstelik 17. Kolordu ve 56. Fırka karargâhları Yunanlıların eline düştüğünden bölgedeki birlikleri sevk ve idare edecek bir askerî makam kalmamıştı. Yunan ilerlemesini durdurmak için bu iki hat üzerinde derhal bazı tedbirler alınması gerekiyordu.¹⁰¹⁶ Bu sebeple Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, bu birlikleri yeniden teşkil ve tertipleme için çalışmalara başladı.

Bu sırada işgal, yanlara doğru genişleyerek 18 Mayıs 1919'a kadar Seydiköy, Urla, Çeşme, Menemen ve Foça hattına ulaştı. Böylece Yunanlılar, yeni birlikler getirerek geniş bir cepheyle ilerleyebilecekleri uygun bir kıyı başını tutmuş oldular. Ancak, İzmir'de bir vapura sevkettikleri subayları, ortaya çıkan tepkiler sebebiyle gemiyle Mudanya'ya naklettiler.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, bu personelle 56. Fırka Karargâhı'nın Bursa'da tekrar kurulması emrini verdi.¹⁰¹⁷ Ayrıca, işgalden sonra görevden alınan 17. Kolordu Komutanı'nın yerine, Yunan ilerlemesine karşı durmaya gönüllü bir subay aramaya başladı. Bu görev, 18 Mayıs 1919'da Rauf Bey aracılığıyla Albay Bekir Sami (Günsav) Bey'e teklif edildi. Görevi kabul eden Bekir Sami Bey, 20 Mayıs'ta sıra ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Erkan-ı

¹⁰¹³ TİH, C. 2, Ks. 1, s. 40.

¹⁰¹⁴ Garp Rahmi Apak, **İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, TTK Basımevi, Ankara, 1990, s. 1-2.

¹⁰¹⁵ K. Ayrıca bkz. K. Özalp, a.g.e., s. 10.

¹⁰¹⁶ Hamdi Gürler, **Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami Günsav**, Genkur. Basımevi. Ankara, 1994, s. 40-41; ATASE ARŞ., K. 37, D. 85.

¹⁰¹⁷ K. Özalp, a.g.e., s. 11-12.

Harbiye-i Umumiye İkinci Reisi, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye 1. Şube Müdürü ve Harbiye Nazırı ile görüştü.

Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, verdiği sözlü emirde özet olarak; İzmir ve çevresinde dağılmış durumda olan birlikleri toplamasını, mecbur kalmadıkça Yunanlılarla çatışmaya girmemesini (Bu, hükümetin politikasının aksine mecbur kalırsa silahlı çatışmaya girilebileceği anlamına geliyordu.) ve durum neyi gerektiriyorsa onu yapmasını söyledi.¹⁰¹⁸ Bu emri alan Bekir Sami Bey, Yunan işgali hızla genişleme eğilimi gösterdiği için ertesi gün yola çıktı.¹⁰¹⁹

O yola çıktığı sırada, Yunanlılar Menemen'i işgal ettiler ve buradaki silah ve cephaneyi ele geçirdiler. Bunun üzerine, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi tüm birliklere, *“Devletin Yunanlılara kaptırarak fazla ne bir silahı ve ne de bir fişengi vardır. Binaenaleyh bu gibi tehlikelere maruz mallarla esliha ve cephane ile toplarımızı hiçbir dağdağaya meydan vermemek üzere emin mahallere nakil ettirmenizi rica ve böylece teslimi silah gibi zilletlere meydan bırakılmamasını ehemmiyetle ilave ederim.”* emrini gönderdi.¹⁰²⁰

Bekir Sami Bey ise, aldığı emre uygun olarak Bandırma'da karaya çıktığı 21 Mayıs 1919'dan itibaren askerî birliklerle temas kurmaya ve halkı silahlı mücadeleye davet etmeye başladı. İlk olarak 61. Fırka Karargâhı'nı denetlemekte olan 14. Kolordu Komutanı ile görüştü. 22 Mayıs'ta camide bir konuşma yaparak halkı mücadeleye çağırdı. Okul arkadaşı Çerkez Reşit'e haber gönderdi ve toplayabildiği kadar adamla birlikte kendisine katılmasını istedi.

23 Mayıs 1919'da, trene bineceği sırada karşılaştığı Albay Kâzım (Özalp) Bey de ona katıldı ve birlikte Manisa'ya doğru hareket ettiler. Balıkesir'e geldiklerinde Manisa'nın işgal edildiği haberini alınca, Akhisar'da durmaya karar verdiler.¹⁰²¹

Bu sırada, işgalin ardından ne yapılacağı konusunda bir karara varmak zorunda olanlardan biri de 57. Fırka Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey'di. Şefik Bey, 23 Mayıs'ta Harbiye Nezareti'ne bir rapor göndererek, Anadolu'yu işgalden kurtarmak için en iyi önlemin Kuvâ-yı Milliye örgütü kurmak olduğunu söyledi. Cevat Paşa bu yazıya olumlu not düştü.¹⁰²²

¹⁰¹⁸ Geniş bilgi için bkz. **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Millî Mücadele Anıları, C.1**, Yay. Haz.: Muhittin Ünal, TTK Basımevi, Ankara, 2016, s. 10-13; Ayrıca bkz. H. Gürler, Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami..., s. 41-42; TİH C. 2, Ks. 1, s. 68; C. Bayar, Ben deYazdım, C. 6, s. 111.

¹⁰¹⁹ H. Gürler, Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami..., s. 42-43.

¹⁰²⁰ K. Özalp, a.g.e., s. 14-15.

¹⁰²¹ Geniş bilgi için bkz. **Miralay Bekir Sami Günsav'ın Millî Mücadele Anıları, C.1**, s. 14-20; Ayrıca bkz. H. Gürler, Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami..., s. 45-54.

¹⁰²² Sadık Sarısanman, *“Belgelerin Işığında Kuvâ-yı Milliye'nin Tanımı” 90. Yılda Millî Mücadele Bildirileri*, ATAM Yayınları, Ankara, 2011, s. 28; Albay Şefik (Aker) Bey tarafından Kuvâ-yı Milliye kurulması teklif edilmekle birlikte bu tür kuvvetler kurmak yeni bir uygulama değildi. *“Türk milletinin, vatan, can, mal ve namusunun tehlikeye düştüğü zamanlarda kutsal kabul ettiği değerler uğruna milis kuvvetleri oluşturarak silahlı mücadeleyi giriştiği, dolayısıyla Kuvâ-yı Milliye'nin daha önceki tarihlerde ortaya çıktığı bilinmektedir. 1877-1878 Osmanlı- Rus, 1897 Osmanlı-Yunan ve 1912-1913 Balkan Harplerinde Türk milis kuvvetleri savaşlara iştirak etmişlerdi. I. Dünya Harbi'nde de İttihatçılar, bir yandan Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkması halinde şerefli bir barış*

Bekir Sami Bey'in halka yaptığı konuşmalar ve bölgedeki silahlı gruplarla temasa geçmeye çalışması ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin Şefik Bey'in raporuna yazdığı nottan, Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin, elde Yunanlılara karşı koyabilecek bir askerî kuvvet olmaması sebebiyle sivil halkın katılımıyla bir millî direniş hareketi örgütlemeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bunun diğer bir sebebinin de, işgalin İtilaf Devletleri'nin izniyle yapılmış olması ve hükümetin askerî birlikleri kullanarak İtilaf Devletleri ile karşı karşıya gelmek istememesi olduğu söylenebilir.¹⁰²³

Bekir Sami Bey, 24 Mayıs 1919'da geldiği Akhisar'da da aynı esaslar çerçevesinde faaliyetlerine devam etti. Akhisar'ın ileri gelenlerine Yunanlılar gelmeden bir Cemaat-i İslâmiye teşkil etmelerini ve direnişe hazır olmalarını söyledi. Bölgede etkili bir aile olan Karaosmanoğulları'ndan Halit Paşa ile görüştü. Ertesi gün, Kâzım Bey ve Halit Paşa ile birlikte bazı köyleri ziyaret etti.

Fakat Manisa ve Turgutlu'nun işgal edildiğini öğrenince, Akhisar'a geri döndü.¹⁰²⁴ Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'nın; *"Hükümet de gayet ani emrivakiler karşısında kalmakta bulunduğundan size şimdilik sarih ve muayyen talimat vermek mümkün değildir. Mamefih işlerimize vakti zamanında sahip olabilmek için hükümetçe icap eden mukarreratın ittihaz buyurulması Bâbîalî'den tekrar rica olunmuştur."* şeklindeki emrini alınca aynı şekilde faaliyetlerine devam etti.¹⁰²⁵

Manisa işgal edilirken silah ve mühimmat Yunanlıların eline geçmiş ve askerlerin çoğu firar ederek dağılmıştı. Bunun üzerine Bekir Sami Bey, 17. Kolordu'nun silah ve mühimmatının depolandığı yerlerden biri olan Bergama'da da benzer bir durum yaşanmaması için 26 Mayıs 1919'da Bergama'daki birlikleri Ayvalık'taki 172. Alay Komutanlığı emrine verdi.¹⁰²⁶

172. Alay'ın iaşe mevcudu 550 olmakla birlikte hastalar ile ikmal ve diğer görevler için ayrılanlar dışında savunma için kullanabileceği en fazla 300 askeri vardı.¹⁰²⁷ Alay Komutanı Ali (Çetinkaya) Bey, Bekir Sami Bey'in ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin verdiği emirler doğrultusunda alaydaki silahları emniyetli bir bölgeye taşıtmış ve savunma hazırlıklarına başlamıştı. Edremit kaymakamının yardımıyla bölgeden de 300 gönüllü toplamıştı.¹⁰²⁸

yapılabilmesi için bazı tedbirler almaya çalışırken, bir yandan da yeniden savaş için gerekli gördükleri silah ve malzemeyi bazı yerlerde depolamışlardı. Hatta savaş devam ederken ülkenin iç kısımlarında kurulacak teşkilatın sivil ve askerî idarecileri belli olmuş, mütarekeden hemen sonra her ihtimale karşı son bir savunma yapmak için gizlice bir İslam İhtilal Komitesi dahi kurmuşlardı". M. Turan, a.g.m., s. 63; Kuvâ-yı Milliye teşkilatının kurulması fikrinin ortaya çıkışı hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. TİH, C. 2, Ks. 1, s. 123.

¹⁰²³ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 1, s. 123.

¹⁰²⁴ H. Gürler, Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami..., s. 58-61.

¹⁰²⁵ K. Özalp, a.g.e., s. 16.

¹⁰²⁶ Geniş bilgi için bkz. H. Gürler, Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami..., s. 64-67.

¹⁰²⁷ Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları, s. 49; Krş. TİH, C. 2, Ks. 1, s. 97.

¹⁰²⁸ H. Gürler, Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami..., s. 69.

Bu sırada Kâzım Bey, Bekir Sami Bey'den ayrılarak İstanbul'a gitti. Cevat Paşa'ya, halkın Yunanlılara karşı büyük bir düşmanlığı olduğu için ortaya çıkacak herhangi bir mukavemet hareketine kolaylıkla iştirak edeceğini anlatarak millî mukavemete katılmak için 61. Fırka Komutanlığı'na atanmasını sağladı.¹⁰²⁹

Bekir Sami Bey ise Ayvalık, Bergama ve Akhisar hattında temelini attığı savunma hattını güneye doğru uzatmak ve İzmir'den doğuya giden ikinci yaklaşma istikameti üzerinde bulabildiği askerleri toplamak amacıyla 27 Mayıs'ta Akhisar'dan ayrıldı ve ertesi gün Salihli'ye vardı. Aynı gün, Ayvalık Yunanlılar tarafından işgal edildi. Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, işgallerin Marmara'nın güneyine doğru yayılacağını düşünerek Balıkesir ve Bursa bölgesinde savunma tertibatı almak amacıyla birlikleri yeniden teşkilatlandırdı ve sorumluk sahalarını düzenledi.

Buna uygun olarak 28 Mayıs 1919'da yayımladığı bir emirle, 17. Kolordu'nun lağvedildiğini, 14. Kolordu Karargâhı'nın Bandırma'ya nakledileceğini, 56. Fırka'nın 14. Kolordu'ya ve 57. Fırka'nın doğrudan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlandığını bildirdi. Bu emirde ayrıca, 17. Kolordu bölgesi 14. Kolordu ve 57. Fırka arasında paylaştırıldı.¹⁰³⁰

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin tahmin ettiği gibi Ayvalık'taki Yunan birliği 29 Mayıs'ta ileri harekâta başladı.¹⁰³¹ Bunun sonucunda, Yunanlılarla bir ordu birliği arasındaki ilk silahlı çatışma yaşandı.¹⁰³² Çatışma başlayınca, yakın köylerden birçok kişi Alay'a katıldı. Edremit ve Burhaniye Redd-i İlhak Cemiyetleri de millî bölükler kurarak cepheye gönderdiler.¹⁰³³

Ayvalık'ta bu ilk çatışma yaşandığı sırada, Bekir Sami Bey Salihli'den Alaşehir'e gidiyordu. Burada, Manisa işgal edilirken şehirden ayrılan bazı subay ve askerleri buldu. Ayrıca, şimdiye kadar haberleşemediği 57. Fırka Komutanı ile irtibat kurmak için yanında bulunan Yüzbaşı Rasim'i Ödemiş'e gönderdi.¹⁰³⁴ Ödemiş'e giden Yüzbaşı Rasim, işgale karşı silahlı direnişe başlanması emrini ilgililere bildirdi. Bunun üzerine Ödemiş'te de Kuvâ-yı Milliye teşkilatları kurulmaya başlandı.¹⁰³⁵

¹⁰²⁹ K. Özalp, a.g.e., s. 17.

¹⁰³⁰ Geniş bilgi için bkz. H. Gürler, Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami..., s. 72-84; Ayrıca bkz. Miralay Bekir Sami Günsav'ın Millî Mücadele Anıları, C. 1, s. 40-51.

¹⁰³¹ Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları, s. 50; Ayrıca bkz. A. Hilmi Ergeneli, **1919'da Ayvalık Savunması İle İlgili Anılar**, Düz.:Adnan Ergeneli, TTK Basımevi, Belleten C. XLVII, Sayı: 189-190 (Ocak-Nisan 1984)'dan Ayrıbasım, Ankara, 1985, s. 196-197.

¹⁰³² K. Özalp, a.g.e., s. 15.

¹⁰³³ Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları, s. 71.

¹⁰³⁴ H. Gürler, Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami..., s. 81, 87.

¹⁰³⁵ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 1, s. 91.

25 Mayıs 1919'da Ödemiş askerlik şubesine ellerindeki silahları köylülere dağıtmalarını, eğer bu mümkün değilse gizli bir yere depolanmasını bildiren,¹⁰³⁶ Yunanlıların Aydın'a yaklaşması üzerine fırka karargâhını Çine'ye çeken fakat henüz fiili bir mukavemette bulunmamış olan 57. Fırka Komutanı Şefik Bey, bu emir kendisine ulaşınca çalışmalara başladı.¹⁰³⁷ Celal (Bayar) gibi İttihatçıların ve gönüllü subayların yardımıyla bölgedeki efeler mücadeleye ikna edildi¹⁰³⁸ ve kısa süre içinde bir cephe tesis edildi.¹⁰³⁹

Bu sırada Yunanlılar, 18-31 Mayıs tarihleri arasında iki piyade ve bir süvari alayı ile bir jandarma ve bir muhafız taburu daha getirerek Anadolu'daki kuvvetlerini iki tümen seviyesine çıkardılar.¹⁰⁴⁰ Fakat bu kuvvet, işgale devam edebilmek için yeterli değildi. Çünkü 56. Fırka bölgesinde olduğu gibi 57. Fırka bölgesinde de mukavemet hareketi geliyordu.

Nitekim 29 Mayıs 1919'da Denizli'de Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti kuruldu ve halkı silahlı mücadeleye için örgütlemeye başladı.¹⁰⁴¹ 30 Mayıs'ta da, Nazilli'ye doğru ilerleyen Yunan birliği ile millî müfrezeler arasında çatışmalar yaşandı.¹⁰⁴²

Bu sırada Alaşehir'de bulunan Bekir Sami Bey, 31 Mayıs'ta 2. Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa ve 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya birer telgraf çekerek ilk defa durum hakkında bilgi verdi.¹⁰⁴³ Ödemiş'te Kuvâ-yı Milliye birlikleri ile Yunanlılar arasında çatışmalar meydana gelip Ödemiş işgal edilince, 2 Haziran'da Alaşehir'deki piyade taburunu Eşme'ye gönderdi ve 3 Haziran'da da kendisi yola çıktı.

Burada, müftü ile işbirliği içinde gönüllü Kuvâ-yı Milliye birlikleri toplamaya başladı.¹⁰⁴⁴ 5 Haziran'da ise Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bir telgraf çekerek, Afyon'daki veya başka bir yerdeki bir firkadan bazı birliklerin firar etmiş gibi gösterilerek bölgeye getirilmesini teklif etti.¹⁰⁴⁵ Bu sırada, 2 Haziran 1919'da 61. Fırka Komutanlığı'nı devralmış olan Kâzım Bey de Balıkesir'de çalışmalara başlamıştı.¹⁰⁴⁶

5 Haziran'da, Manisa'dan gelen bir Yunan müfrezesi Akhisar'ı işgal etti.¹⁰⁴⁷ Fakat kısa süre sonra, halkın ve askerlerin mukavemeti Yunanlıları endişeye düşürdüğü için Yunan ordusu, daha toplu durmak amacıyla küçük müfrezeleri bir araya toplamaya başladı. Bu sebeple 8

¹⁰³⁶ C. Bayar, Ben deYazdım, C. 6, s. 118.

¹⁰³⁷ TİH, C. 2, Ks. 1, s. 90.

¹⁰³⁸ C. Bayar, Ben deYazdım, C. 6, s. 145-147.

¹⁰³⁹ Celal Bayar, **Ben de Yazdım, Millî Mücadeleye Gidiş**, C. 7, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 8-9.

¹⁰⁴⁰ TİH C. 2, Ks. 1, s. 105.

¹⁰⁴¹ Y. Özkaya, a.g.e., s. 14.

¹⁰⁴² K. Özalp, a.g.e., s. 15.

¹⁰⁴³ Telgrafın tam metni için bkz. Miralay Bekir Sami Günsav'ın Millî Mücadele Anıları, C. 1, s. 64-66.

¹⁰⁴⁴ A.g.e., s. 71-73; Ödemiş'teki çatışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 1, s. 93-94.

¹⁰⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. H. Gürler, Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami..., s. 116-117.

¹⁰⁴⁶ K. Özalp, a.g.e., s. 17.

¹⁰⁴⁷ A.g.e., s. 21.

Haziran'da Ahmetli, 9 Haziran'da Turgutlu ve 10 Haziran 1919'da Akhisar'daki birliklerini geri çekti.¹⁰⁴⁸

Hangi sebeple olursa olsun bu duraklama, Yunan ordusunun harekâtında ikinci dönüm noktası oldu. Birinci Bölüm'de de belirtildiği gibi savaşta taarruz ve savunma olarak iki harekât çeşidi vardır. Çok nadir durumlar hariç, bir taraf bir harekât çeşidini uygularken diğer taraf da öbür harekât çeşidini uygular. O ana kadar Yunanlılar ilerlediği için millî kuvvetler onları durduracak bir savunma cephesi tesis etmeye çalışıyordu. Yunanlılar tedafüi bir durum alınca, bu durum millî kuvvetlerin karşı taarruzlar yapabilmesi için fırsat yaratmış oldu.

Bu ise Yunanlıların İzmir katliamından sonra yaptıkları ikinci büyük stratejik hatadan kaynaklanıyordu. Bu hata, Anadolu'ya yetersiz birliklerle çıkmalarına rağmen daha sonra da yeterince yeni birlik getirmemeleriydi. Gerçi yeni birlikler getirmişlerdi ama bunlar ancak bir tümen kadardı. Bu yüzden, işgal bölgesi genişledikçe büyük bir alana dağılan birlikler, harekâta devam etmek için yetersiz kaldı. Böylece, bazı yerlerdeki Yunan birliklerinin nisbi muharebe gücü millî kuvvetlerden zayıf hale geldi.¹⁰⁴⁹

Savaşta, bir tarafın zayıflığı diğer tarafın güçlenmesine sebep olur. Yunanlıların büyük bir bölgeyi yetersiz birliklerle işgal etmesi, örneğin Akhisar gibi büyük bir yerleşim yerine ancak bir müfreze gönderebilmeleri, halkta Yunanlıların gücünün sınırlı ve yenilmelerinin mümkün olduğu inancını yarattı. Bu sebeple Kuvâ-yı Milliye'ye katılım artmaya başladı. Bu durum, Yunanlıların Anadolu'ya iyi bir hazırlık yapmadan çıktıklarını ve üzerinde iyi düşünülmüş bir stratejileri olmadığını ortaya çıkardı.

Kuvâ-yı Milliye büyüdükçe bu durum Yunan birliklerinde endişeye sebep oldu ve işgalin başlamasının üzerinden henüz bir ay geçmeden Yunan ilerlemesi durdu. Bu duraklamanın bir sebebi de Yunanlıların Kuvâ-yı Milliye unsurlarını imha etmeye değil de daha fazla yerleşim yeri ele geçirmeye odaklanmalarıydı. Böylece, Yunanlılar ilerledikçe Kuvâ-yı Milliye gücünü koruyarak bir gerideki hatta çekiliyor, Yunanlılar ise çok sayıda yerleşim yeri ele geçirdiklerinden bu yerlere yeterince birlik tahsis edemiyorlardı.

¹⁰⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. H. Gürler, Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami..., s. 103-104; Bu geri çekilmeye İngiliz temsilcisinin daha ileri gidilmesine izin vermemesinin de etkisi vardı. Nitekim Yunanlılar Ödemiş'teki kuvvetlerinin Alaşehir'den saldırıya uğrayabileceği bahanesiyle İzmir'deki İngiliz temsilcisine başvurarak Ahmetli'nin işgal edilmesi için muvafakat almak istemişler ancak bu teklifi İngiliz temsilcisi kabul etmemişti. Fakat Yunanlılar 5 Haziran'da Ahmetli'yi işgal ettiler. Bu durum kendisine bildirilince, İngiliz temsilcisi Yunan harekâtının Manisa ve Turgutlu Kazaları hudutlarını aşmamasını, bu sebeple Ahmetli'nin tahliyesini istemişti. TİH, C. 2, Ks. 1, s. 157.

¹⁰⁴⁹ Nisbi muharebe gücü, iki tarafın sahip olduğu askerî birliklerin birbirleriyle mukayese edilen muharebe gücü anlamında kullanılmıştır. Nisbi muharebe gücü, bir birliğin hangi harekât çeşidini icra edebileceğine karar verilmesi de dâhil uygulayacağı harekâtın planlanmasında dikkate alınan güçtür. Bu güç; araç, silah, malzeme, personel miktarı ile birlikte bunların, askerlerin ve komuta kademesinin nitelikleri de dikkate alınarak hesaplanır.

Bu durumun farkına varan Osmanlı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ve Harbiye Nezareti, Anadolu'daki Yunan kuvvetlerinin gücünün sınırına yaklaştığını düşünerek askerî birliklere daha açık ve somut emirler vermeye başladılar. Nitekim 7 Haziran 1919'da Cevat Paşa Ayvalık Mıntika Komutanı'na ve 9 Haziran'da da Şevket Turgut Paşa birliklere birer telgraf göndererek Ayvalık'ta ilk silahlı direnişi başlatan Ali Bey'i takdir ettiler ve bu tavrın bütün birlik komutanlarına örnek olması gerektiğini bildirdiler.¹⁰⁵⁰

Şevket Turgut Paşa, Yunanlılar ilerlerse mukavemet edilip edilmeyeceğini soran 14. Kolordu Komutanı'na da, mukavemet edilmesi emrini verdi.¹⁰⁵¹ Kuvâ-yı Milliye birlikleri oluşturulması ve Yunanlılarla savaşmasının resmi olarak desteklendiği anlamına gelen bu telgraflardan sonra,¹⁰⁵² bazı sivil devlet görevlileri de harekete geçtiler ve her yerde yeni gönüllü birlikleri teşkil edilmeye ve temas hattına gönderilmeye başlandı.

Bunun üzerine, Yunan birlikleri Denizli'ye doğru ilerleyince Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti 10 Haziran 1919'da, Yunanlılara silahla karşılık verileceğine dair bir bildiri yayımladı.¹⁰⁵³ Böylece, giderek güçlenen Kuvâ-yı Milliye, Yunan ordusunun çok ileride ve müstakil durumda bulunan bazı birliklerine taarruz etmeye başladı.

İlk olarak 14-15 Haziran'da, Kuvâ-yı Milliye unsurları Bergama'daki Yunan taburuna saldırdılar. Hiç beklemediği bu saldırı karşısında baskına uğrayan ve büyük bir zayıat veren tabur, dağınık bir şekilde bölgeyi terk etti.¹⁰⁵⁴ Bunun üzerine Yunanlılar, Dikili'ye bir alay çıkardılar ve Bergama'ya gönderdiler. Fakat bu Alay da, gördüğü direniş sebebiyle geri dönmek zorunda kaldı.

Bergama'da baskına uğrayarak kaçan Yunan taburundan arta kalanlar ise Menemen'de toplandılar ve 17 Haziran'da kazadaki Türklere saldırarak katliam yaptılar.¹⁰⁵⁵ Yunanlıların bu katliamı, İzmir'de yaptıkları hatadan ders çıkarmadıklarını gösteriyordu. Çünkü bu katliam haberlerinin ulaştığı her yerde, daha fazla insan Kuvâ-yı Milliye birliklerine katılıyordu.

Bu katliam üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ve Kazım Paşa imzasıyla hükümete, Yunan zulmüne siyaseten bir tedbir getirilmesi veya asker vasıtasıyla halkı ve memleketi kurtarmak için seferberlik ilan edilmesini isteyen bir yazı gönderildi. Fakat hükümet,

¹⁰⁵⁰ Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları, s. 60-61; Ayrıca bkz. ATASE ARŞ., K. 15, D.29.

¹⁰⁵¹ TİH, C. 2, Ks. 1, s. 70.

¹⁰⁵² H. Gürler, Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami..., s. 115-116.

¹⁰⁵³ Y. Özkaya, a.g.e., s. 14.

¹⁰⁵⁴ Geniş bilgi için ayrıca bkz. TİH, C. 2, Ks. 1, s. 165-167.

¹⁰⁵⁵ K. Özalp, a.g.e., s. 25.

bu olayın sadece protesto edileceği ve Kuvâ-yı Milliye'nin faaliyetlerinin yasaklanacağı cevabını verdi.¹⁰⁵⁶

Çünkü ülkenin her yerinde ortaya çıkan kitlesel mitingler üzerine Dörtler Konseyi Osmanlı İmparatorluğu'ndan Paris'e bir heyet göndermesini istemiş ve Damat Ferit Paşa başkanlığında kurulan bu heyet Paris'e gitmek üzere yola çıktığından¹⁰⁵⁷ hükümet, çatışmaların bu görüşmelere zarar vermesinden çekiniyordu.¹⁰⁵⁸ Ayrıca, Kuvâ-yı Milliye'nin, hükümetin görevini üzerine alacak şekilde halktan asker ve para toplamaya başlaması da hükümeti endişelendiriyordu.¹⁰⁵⁹

Buna rağmen, Bekir Sami Bey 17 Haziran'da gittiği ve yerli Rumların etkisiyle sorunlar yaşanan Kula'da millî teşkilatı güçlendirmeye devam etti. Fakat 14. Kolordu Komutanı'nın 21 Haziran 1919'da verdiği emirle Kula'dan ayrılarak komutanı olduğu 56. Fırka'nın bulunduğu Bursa'ya hareket etmek zorunda kaldı.¹⁰⁶⁰ Bundan sonra cephenin kuzeyi 61. Fırka Komutanı, güneyi ise 57. Fırka Komutanı tarafından idare edilmeye başlandı.

28-30 Haziran 1919 günleri arasında 57. Fırka bölgesinde yapılan taarruzla Aydın geri alınınca, Yunanlıların yenilebileceği bir defa daha ortaya çıkmış oldu.¹⁰⁶¹ Cephe kurulup Yunanlılara karşı bu başarılar elde edilince millî mukavemete katılımlar daha da arttı. Çerkez Ethem, 61. Fırka Komutanı Kâzım Bey'in yanına geldi ve kendisine bir miktar silah verilerek Salihli bölgesine gönderildi. Akhisar'a da Binbaşı Konyalı Hüsnü Bey gönderildi. Aydın ve Ödemiş bölgesinde ise; Celal Bey (Celal Bayar) Galip Hoca adıyla çalışmaya başlamıştı. Aydın'da Yörük Ali Efe ve Demirci Efe Binbaşı Hacı Şükrü Bey'le birleşerek harekete geçmiş; Ödemiş'te Sarı Edip Efe, İsmail Efe ve Mestan Efe gibi kişiler halktan katılan gönüllülerle birlikte Yunanlılarla çarpışıyorlardı.¹⁰⁶²

Bu katılımlarla cephedeki personel sayısı artınca Ayvalık, Soma, Akhisar, Salihli, Ödemiş ve Aydın bölgelerinde ayrı ayrı cepheler kuruldu. Geniş bir alana yayılan Kuvâ-yı Milliye'nin ihtiyaçları hükümet tarafından karşılanmadığından, bu işleri yürütecek bir kurum oluşturulması ihtiyacı ortaya çıktı. 61. Fırka bölgesindeki Kuvâ-yı Milliye birliklerinin faaliyetlerini düzenlemek için 28 Haziran 1919'da, Soma ve Akhisar ile Ayvalık ve Balıkesir'e bağlı diğer kazalardan temsilcilerin katılımıyla Balıkesir'de bir kongre toplandı.

¹⁰⁵⁶ Celal Bayar, **Ben de Yazdım, Millî Mücadele'ye Gidiş**, C.8, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s. 69.

¹⁰⁵⁷ C. Bayar, Ben de Yazdım, C. 7, s. 20.

¹⁰⁵⁸ C. Bayar, Ben de Yazdım, C.8, s. 69.

¹⁰⁵⁹ C. Bayar, Ben de Yazdım, C. 7, s. 17.

¹⁰⁶⁰ Bekir Sami Bey'in bu dönemdeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. H. Gürler, Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami..., s. 127-149; Ayrıca bkz. Miralay Bekir Sami Günsav'ın Millî Mücadele Anıları, C.1, s. 165-166.

¹⁰⁶¹ Aydın'ın ele geçirilmesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 1, s. 148-154.

¹⁰⁶² K. Özalp, a.g.e., s. 31.

12 Temmuz'a kadar süren Kongre'de, ilçe temsilcilerinin katılımıyla bir merkez heyeti teşkil edildi ve bu merkezin reisliğine Hacim Muhittin Bey seçildi. Kongre'de, hangi bölgelerin hangi yerleşim yerleri tarafından iâşe edileceği ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin yetkileri de dâhil pek çok hayati konuda kararlar alındı.¹⁰⁶³

57. Fırka bölgesinde ise benzer faaliyetler Denizli Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyeti tarafından yürütülüyordu. Bu cemiyet, gönüllülere silah ve cephane sağlamak ve Yunan zulmünü anlatmak için Isparta, Eğridir ve Burdur'a kurullar gönderdi. Afyon ve Dinar'dan da silah ve cephane temin etti.

Cemiyetin 10 Temmuz 1919'da yaptığı çağrı üzerine Muğla, Burdur ve Isparta'dan bazı gönüllüler cepheye gelmeye başladılar.¹⁰⁶⁴ 11 Temmuz'da da Demirci Mehmet Efe 200 adamıyla birlikte Kuvâ-yı Milliye'ye katıldı.¹⁰⁶⁵ Bu katılımlarla birlikte mevcut oldukça arttığından iâşe ve ikmal işlerini bir düzene sokmak için 12 Temmuz'da kendi bünyesinden Denizli Heyet-i Milliyesi adında bir heyet seçti.¹⁰⁶⁶ Heyet ilk genel toplantısını 18 Temmuz'da yaptı ve aynı gün seferberlik ilan etti.¹⁰⁶⁷

Yunanlılarla rekabet halinde olan İtalyanlar da 2 Haziran'dan 24 Temmuz'a kadar; Milas, Kurfalı, Burgaz, Musalı, Efes, Yatağan, Çine, Kayapınar, Kurna, Eskihisar, Bucak, Burdur, Muğla ve Kaş'ı işgal ettiler ve Kütahya ile Alayunt tren istasyonlarına asker gönderdiler. Fakat İtalyanlar, bu işgalleri Yunanlılara karşı halkı korumak için yaptıklarını söylediklerinden, tepkiyle karşılanmadılar.¹⁰⁶⁸

Yeni getirilen birliklerle beraber Anadolu'da bulunan İtalyan askerlerinin sayısı, jandarma birlikleri dâhil 10.000 kişi civarına yükseldi.¹⁰⁶⁹ Bu işgaller sebebiyle bazı bölgelerde Yunanlılarla çatışma tehlikesi ortaya çıkınca 29 Temmuz'da Yunanistan ve İtalya başbakanları arasında bir anlaşma yapıldı. Buna göre Menderes Nehri iki ülke işgal kuvvetleri arasında sınır olarak belirlendi.¹⁰⁷⁰

Güneyde bu gelişmeler yaşanırken 61. Fırka bölgesinde 26 Temmuz 1919 tarihinde İkinci Balıkesir Kongresi toplandı. Toplantıda kongre heyeti, Hareketi Milliye Redd-i İlhak Heyeti ismini kabul etti. Cepheleri ve sorumluluk alanlarını belirledi. Personel maaşlarından asker

¹⁰⁶³ A.g.e., s. 38-39.

¹⁰⁶⁴ Y. Özkaya, a.g.e., s. 17-18.

¹⁰⁶⁵ Erol Akcan, **Milli Mücadele'de Demirci Mehmet Efe (1919-1920)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2014, s. 24.

¹⁰⁶⁶ Y. Özkaya, a.g.e., s. 18.

¹⁰⁶⁷ TİH C. 2, Ks. 1, s. 182.

¹⁰⁶⁸ M. Çelebi, a.g.e., s. 108-115.

¹⁰⁶⁹ İtalyan belgelerinde personel sayısı hakkında farklı rakamlar bulunmaktadır. Bkz. a.g.e., s. 127-128.

¹⁰⁷⁰ A.g.e., s. 186-187.

ailelerine yardıma ve ikmalden para toplamaya kadar, normalde bir derneğin yapamayacağı çok geniş yetkileri kendisinde topladı. Ayrıca asker alma sistemi ve menzil teşkilatları kuruldu.¹⁰⁷¹

Bu sırada Türkler ve Yunanlılar arasındaki çatışmaların görüldüğü Paris Barış Konferansı'nda, iki taraf arasında bir tampon bölge oluşturulmasına karar verildi. Bu bölgenin sınırlarının tespiti için 18 Temmuz 1919'da İtilaf Devletleri İşgal Kuvvetleri Komutanı General Milne görevlendirildi. Milne, 10 Ağustos'ta Yunanlılara, halen buldukları hattın ileri geçmemelerini bildirdi ve iki taraf arasında bir hat belirlemek için cepheye bir heyet gönderdi. Tespit edilen hat 12 Aralık 1919 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Paris Konferansı tarafından Milne Hattı olarak kesinleştirildi.¹⁰⁷²

Bunun üzerine çatışmalar büyük oranda durdu. Yunanlılar, İzmir'e çıktıktan sonra Küçük Menderes, Büyük Menderes, Gediz ve Bakırçay vadilerinden dört kol halinde ilerleyerek Ayvalık-Bergama-Ödemiş-Aydın hattına kadar olan araziye ele geçirmeye çalışmışlar fakat Manisa ile Bergama arasındaki geniş bir bölgeyi ele geçirememişlerdi.¹⁰⁷³

Bu durum, Yunan işgalindeki üçüncü dönüm noktası oldu. Çünkü bu duraklama, Türk tarafı için büyük bir anlam taşıyordu. Öncelikle, bu durum Yunan ordusunun gücünün sınırlı olduğunu gösteriyordu. 15 Mayıs 1919'da Ege sahillerinde karaya çıkan Yunan ordusu, yaptığı katliamın yarattığı şok ile büyük bir sarsıntıya sebep olarak tüm ülkeyi ayağa kaldırmasına rağmen sadece sahile yakın ilk yükselteleri aşabilmiş ve bu yükseltelerin ardındaki düzlükleri geçemedi durmuştu.

Üstelik Yunanlıları, Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin sınırlı desteği ile hareket eden ve ellerinde doğru dürüst bir askerî güç olmayan üç albayın çabaları durdurmuştu. Bu durum, ülke çapında bir hareket organize edilirse Yunanlıların ülkeden atılabileceği inancını güçlendirdi.¹⁰⁷⁴

Öte yandan, bu hattın tesisiyle Kuvâ-yı Milliye uluslararası alanda fiilen tanınmış oluyordu. Bu duraklama, millî kuvvetlere zaman kazandırması açısından da önemliydi. Nitekim bu fırsattan yararlanılarak 16-25 Ağustos 1919 tarihleri arasında, her ay yapılan kongrelerin üçüncüsü olan Alaşehir Kongresi yapıldı. Bu kongrede, bir önceki kongrede alınan kararlar kapsamı

¹⁰⁷¹ Geniş bilgi için bkz. K. Özalp, a.g.e., s. 43-53.

¹⁰⁷² A. Sofuoğlu ve S. Yıldırım, a.g.e., s. 39-40.

¹⁰⁷³ TİH, C. 2, Ks. 2, s. 118.

¹⁰⁷⁴ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 193.

geniştirilerek kabul edildi.¹⁰⁷⁵ Güney’de ise 6-8 Ağustos tarihleri arasında Nazilli Kongresi ve 18 Ağustos’ta Muğla Kongresi yapıldı.¹⁰⁷⁶

Yunan taarruzunun Milne Hattı’nda durması, 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkan ve o sırada Erzurum’a varmış olan Millî Mücadele’nin lider kadrosuna da örgütlenmek için gerekli zamanı kazandırdı. Bundan sonra, bir yıla yakın bir süre devam eden Batı Anadolu’daki çatışmasız durumdan faydalanan Millî Mücadele’nin lider kadrosu, mücadele için gerekli teşkilatı kurdu, uygulanacak stratejiyi belirledi ve yeni bir siyasi ve askerî otorite tesis etmeyi başardı.

3.2. MİLLÎ MÜCADELE’DE UYGULANACAK ASKERİ STRATEJİNİN BELİRLENMESİ

3.2.1. Amasya Tamimi ve İlk Planlama Çalışmaları

İzmir’in işgalinden önce ülke, hiçbiri İtilaf Devletleri ile doğrudan bir çatışmayı öngörmeyen üç fikir arasında bölünmüş durumdaydı. Birinci gruptakiler, tam bir teslimiyet içinde olup Müttefikleri Türkiye’nin hatalarından pişmanlık duyduğuna ikna ederek sert muameleye maruz kalmaktan kurtulmanın mümkün olduğunu düşünüyordu. Mütareke öncesinde işgal edilen topraklar da dâhil ülkenin bütünlüğünü korumak için bir devletin manda veya himayesine girmek gerektiğine inanıyor ve yarı sömürge halinde de olsa büyük bir devlet olarak kalmayı hayal ediyorlardı.

Bunlar, İtilaf Devletleri arasında himayesini istedikleri devletlere göre farklı alt gruplara ayrılıyordu. Hükümet, Padişah, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve bazı parti ve cemiyetler kurtuluşu İngiltere himayesine girmekte görüyordu. Bunun için uyguladıkları strateji, İngilizleri memnun etmek için onlar ne isterse yerine getirmekten ibaretti. Kurtuluşu Fransa veya İtalya himayesinde görenler de vardı ancak bunların sayısı sınırlıydı. İtilaf Devletleri’ne güvenmeyen ve Wilson Prensipleri Cemiyeti çevresinde toplanan bazı kişiler ise ABD manda veya himayesini savunuyorlardı.¹⁰⁷⁷

Mustafa Kemal Paşa’nın da dâhil olduğu ikinci gruptakiler, Müttefikler arasında bir birlik bulunmadığına,¹⁰⁷⁸ başlatılacak topyekûn bir direnişin dışarıda Bolşevik, milliyetçi ve İslamcı güçlerin yükselişe geçmiş olmasının da katkısıyla başarılı olacağına ve bunun da Müttefikleri

¹⁰⁷⁵ Enver Konukçu, **Alaşehir Kongresi**, ATAM Yayınları, Ankara, 2000, s. 193-196; Y. Özkaya, a.g.e., s. 18.

¹⁰⁷⁶ Bülent Tanör, **Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 7.

¹⁰⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. A. Sofuoğlu ve S. Yıldırım, a.g.e., s. 24-25; Ayrıca bkz. M. Okur ve M. Küçükuşurlu, a.g.e., s. 47; M. Turan, a.g.m., s. 62.

¹⁰⁷⁸ İ. İnönü, **İstiklal Savaşı...**, s. 11

Türkiye konusunda bir kez daha düşünmek zorunda bırakacağına inanıyorlardı. Çünkü Müttefiklerin bu akımlar sebebiyle büyük sorunlar yaşadığını, vatandaşlarının savaş istemediğini, askerlerinin büyük bir kısmının terhis edildiğini, mevcut askerlerin yeni bir savaşa girmeye gönüllü olmadığını ve bu şartlar altında Anadolu'ya yeni birlikler gönderemeyeceklerini değerlendiriyorlardı.¹⁰⁷⁹

Bu düşüncede olanlar, Bolşevik devriminin ve Wilson Prensiplerinin dünyada yarattığı havanın farkında olduklarından amaçlarına bir halk hareketiyle ulaşmayı öngörüyorlardı. Bu sebeple, planlarının ilk amacını meclisin yeniden açılması teşkil ediyordu. Bunlar, Wilson Prensiplerine uygun olarak Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada henüz işgal edilmemiş olan Anadolu ve Trakya topraklarında millî bir devlet kurmayı tasarlıyorlardı.

Bu grup arasında iki farklı görüş vardı. Kâzım Paşa'nın temsil ettiği birinci görüşün amacı, İtilaf Devletlerinin ulaşamayacağı doğu bölgelerinde bir hareket başlatmak ve bu hareketi tüm ülkeye yaymaktı. Bu düşünce, Enver Paşa'nın yaptığı planlara benziyordu. Savaş sonunda Enver Paşa da, mücadeleye Kafkasya ve Doğu Anadolu'da devam etmeyi düşünüyordu. Bu sebeple Kafkasya'daki birliklerin Azerbaycan ve Dağıstan ordusu olarak yerlerinde kalmalarını tasarlamıştı.

Bunu yapmaktan maksadı, Kafkasya ve İran'dan yeni insan ve ekonomik kaynaklar temin ederek şarkta bir dayanak noktası oluşturmaktı. Kendisi, Adapazarı bölgesinde teşkil edeceği bir çete ile Kafkasya'ya geçecek, önce Ermenistan'ı ezecek, sonra da İtilaf Devletlerinin kolayca ulaşamayacağı dağlık bir bölgede, mesela Kars'ta bir hükümet kuracak ve gelişmelere göre hareket edecekti. Yani Enver Paşa, uzun süreli gerilla harbine dayanan bir kurtuluş savaşı yapmayı düşünüyordu. Fakat bu fikrinden son İTF kongresinde vaz geçti.¹⁰⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın temsil ettiği ikinci görüşe göre, hareket tüm ülkede aynı anda başlatılmalıydı. Çünkü parça parça ve uzun vadede yapılacak girişimler, yeterince güçlü olamayacakları için parça parça imha edilebilirdi. Üstelik kaynaklarının çoğu tükenmiş olan ülkenin uzun vadeli bir harekete dayanamama ihtimali de vardı.¹⁰⁸¹

Üçüncü grubu, yerel çareler peşinde koşanlar oluşturuyordu. Bu gruptakiler, kendi bölgelerine yönelik işgal tehdidi sebebiyle fiili olarak yeni iktidar merkezleri oluşturma yolunda

¹⁰⁷⁹ Bkz. K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 19.

¹⁰⁸⁰ Bkz. A. F. Cebesoy, *Millî Mücadele...*, s. 80; Ayrıca bkz. Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, MEB Yayınları, C. 1, İstanbul, 1991, s. 136-137.

¹⁰⁸¹ A. F. Cebesoy, *Millî Mücadele...*, s. 101-102; Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, millî cemiyetlerin her bölgede müstakil olarak çalışmasının başarılı olmak için yeterli olmadığını, bütün cemiyetlerin tek merkezde birleştirilerek tüm ülke çapında ortak mücadele verilmesini her fırsatta vurgulamıştır. Bkz. Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. 1, TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara, 2009, s. 29.

ilerliyorlardı.¹⁰⁸² Bu grup, ülkenin farklı bölgelerinde kurulan yerel cemiyetlerce temsil ediliyordu. Bu bölgeler Yunanistan, Gürcistan veya Ermenistan'a verileceği duyulan ve Rum veya Ermeniler tarafından kurulacak yeni bir devletin parçası olacağı konuşulan Karadeniz, Doğu Anadolu, Batı Anadolu, Trakya ve Adana bölgeleriydi.¹⁰⁸³

Bu yerel cemiyetler, amaçlarına göre iki alt gruba ayrılıyordu. Birinci gruptakiler, kendi bölgelerinin Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmasını sağlamaya çalışıyorlardı. İkinci gruptakiler ise Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmalarına izin verilmeyeceğini düşünerek kendi bölgelerinde İngiltere veya Fransa himayesinde bağımsız bir cumhuriyet kurmayı veya âdemi merkezîyetçi bir yapı oluşturmayı düşünüyorlardı.¹⁰⁸⁴

Fakat Yunan ordusunun İzmir'i işgali, bu gruplara mensup pek çok kişinin düşüncesini silahlı bir direniş olmadan kurtuluşun mümkün olmadığı yönünde değiştirdi.¹⁰⁸⁵ Bunun için ülkede uygun koşullar da vardı. Mütarekeden sonra yapılan işgallere karşı belirgin bir tepki ortaya çıkmış, bu sebeple birçok ulusal ve yerel cemiyet kurulmuştu.

Askerî yetkililer, depolardaki silah ve mühimmatı İtilaf Devletleri kontrolü dışındaki bölgelere taşıyordu. Silahlı mücadeleye dâhil edilebilecek çok sayıda çete ortaya çıkmıştı. Ülke, adeta patlamaya hazır bir bomba gibiydi. İhtiyaç duyulan, bu bombanın fitilini ateşleyecek bir kıvılcımdı ve bu kıvılcım İzmir'in işgali oldu.¹⁰⁸⁶

Bunun görünürdeki sebebi İzmir'de yapılan katliamdı. Fakat asıl sebep, bu işgalin bir ilhak olarak görülmesiydi. Mütareke, Wilson Prensiplerine güvenilerek imzalanmıştı. Wilson Prensipleri ise Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin Türklerin hâkimiyetinde kalacağını belirtiyordu. Bu nedenle, Yunanlıların İzmir'i işgali Wilson Prensiplerine, dolayısıyla mütarekeye aykırıydı. Ayrıca, bağımsızlığını kazandıktan sonra katıldığı savaşlarla sınırlarını sürekli olarak Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişleten Yunanlılar, Türkler tarafından diğer işgalcilere göre daha büyük bir tehdit olarak görülüyordu. Muhtemelen bu sebeple, işgalle birlikte İzmir'de kurulan cemiyete de Redd-i İlhak Cemiyeti ismi verildi.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸² B. Tanör, *Yerel Kongre...*, s. 7.

¹⁰⁸³ Bu cemiyetler hakkında geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 1, s. 27-28.

¹⁰⁸⁴ M. K. Atatürk, *Nutuk*, s. 18-20, 24; Örneğin Trabzon ve Havalisi Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti bazı Fransız yetkililerin desteğiyle ayrılıkçı bir amaç için çalışıyordu. **Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No. 1, Türk İstiklal Harbi, C. 6, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)**, Haz.: Tefvik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1974, s. 30-31; Ayrıca bkz. TİH C. 2, Ks. 1, s. 27-28.

¹⁰⁸⁵ Muhtemelen bu sebeple Emekli Tümgeneral Celal Erikan gibi bazı yazarlar Millî Mücadele'nin İzmir'in işgaliyle başladığını yazmaktadırlar. Bkz. C. Erikan, a.g.e., s. 3.

¹⁰⁸⁶ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, s. 34.

¹⁰⁸⁷ G. Jaeschke, a.g.e., s. 47; TİH C. 2, Ks. 2, s. 8; *"Yapılan mitinglerin hemen hemen hepsinde bu prensiplerden bahisle, esaslarının yerine getirilmesi istenildi. Bunun içinde bizzat prensipleri ortaya atan Wilson'dan bu prensiplerin tahakkuku için elinden geleni yapması talep edildi."* Bkz. Mehmet Şahingöz, *"Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler"*, **Türkler, C. 15**, Ed.: Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 738.

Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in işgaliyle mevcut durumun hızla değiştiğini daha İstanbul'dan ayrılmadan önce fark etmiş ve görüştüğü bazı kişilerle, yapılacak faaliyetler hakkında genel bir çerçeve oluşturmaya başlamıştı. O yoldayken, İzmir'in işgaline gösterilen tepki yeni yerel örgütlerin kurulması ve kitlesel protestolar şeklinde kendi kendini besleyen bir ateş gibi büyümeye ve silahlı bir direniş için uygun şartları oluşturmaya başladı. Öte yandan doğuda da, kendi bölgelerinin Ermenilere verileceğinden endişe eden halk, harekete geçmişti.

Şimdi Mustafa Kemal Paşa'nın önündeki görev, Doğu'da Ermeni Devleti kurulmasına karşı ortaya çıkan direniş, İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilmesine karşı oluşan tepki ve ülkenin hemen her yerinde faaliyet gösteren cemiyetlerle silahlı grupların koordinasyonunu sağlamak ve ordunun da desteğiyle bunları bir hedef doğrultusunda bir araya getirmektir.¹⁰⁸⁸ Fakat harekete geçmeden önce mevcut durumu tam olarak tespit etmesi gerekiyordu.

Nitekim Nutuk ta, "19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktım. Ülkenin genel durumu ve görünüşü şöyledir." diye bir durum tespitiyle başlamaktadır.¹⁰⁸⁹ Bu duruma bakıldığında, halkın moralinin çöktüğü ve mütarekeden sonra yapılan terhisler sebebiyle Silahlı Kuvvetlerin adeta kadro halinde olduğu görülmektedir. Ülkenin dört bir yanının işgal edilmesi ise cepheleri çoğaltmış ve ülkenin gücünü azaltmıştı. Ayrıca, devlet idaresi zayıflamış ve ülkede parçalanma belirtileri ortaya çıkmıştı.

Öte yandan, Rumlar İzmir ve İstanbul civarını Yunanistan'a ilhak etmek; Trabzon, Giresun, Ordu ve Samsun'da bir Pontus Devleti kurmak; Ermeniler Adana ve çevresi ile tüm Doğu Anadolu'yu kapsayan bir Ermenistan kurmak; Kürdistan Teali Cemiyeti ise Güneydoğu Anadolu'da bir Kürt devleti kurmak istiyordu. Bu ayrılıkçı hareketlerle iç ve dış politikadaki istikrarsızlıklar devletin varlığını tehdit eder durumdaydı.¹⁰⁹⁰

Mevcut hükümet, bu tehditlere karşı uygun tedbirleri alamıyor ve İtilaf Devletlerinin kuklası gibi davranarak halkın tepkisini çekiyordu. Nitekim İzmir'in işgalinin ardından gösterilen tepki üzerine, Damat Ferit Paşa 16 Mayıs'ta istifa etmek zorunda kalmış, ancak padişah görevi tekrar kendisine verdiğinden Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919'da ikinci defa hükümet kurmuştu.

İzmir'in işgali, direniş yönünde genel bir eğilim yaratmıştı ama Harbiye Nazırı hariç yeni kurulan hükümet ve Padişah hala İngilizlere yanaşmaktan başka bir çözüm düşünemiyordu.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁸ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, s. 36; Nitekim 8 Temmuz 1919'da kolordulara askerlik mesleğinden ayrıldığını bildirmek için çektiği çektiği telgrafta da vatan ve milleti Yunan ve Ermeni emellerine kurban etmemek için açılan millî mücadeleye daha rahat iştirak etmek için istifa ettiğini belirtmektedir. ATBD, Sayı: 120, Belge: 5, s. 9.

¹⁰⁸⁹ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 17.

¹⁰⁹⁰ TİH C. 2, Ks. 1, s. 26-29.

¹⁰⁹¹ Z. Sarıhan, İkili İktidar..., s. 33.

Nitekim İngilizlerin desteğini sağlayarak ülkenin bağımsızlığının elde edebileceğine inananlar, Damat Ferit Paşa ve Said Molla gibi kişilerin de katılımıyla, 20 Mayıs 1919'da İngiliz Muhipleri Cemiyeti'ni kurdular.¹⁰⁹²

Fakat bazı olumlu gelişmeler de vardı. Çarlık Rusya'sı yıkılmış ve zor durumdaki Bolşevikler İtilaf Devletlerine karşı mücadele ediyorlardı.¹⁰⁹³ Bazı olaylar, İtilaf Devletleri'nin silahlı halk hareketleriyle mücadele edemediklerini gösteriyordu. Örneğin Fransızlar, Odesa ve Sivastopol'de Bolşeviklerle başa çıkamayarak Nisan ayında bölgeden çekilmek zorunda kalmışlardı.¹⁰⁹⁴ Benzer sorunlarla yüzleşmekten çekinen İngilizler ise Bolşeviklerle çatışmaya girmiyorlar ve kendi askerlerini kullanmak yerine Beyaz generalleri askerî yardım yaparak destekliyorlardı.¹⁰⁹⁵

Hem yoğun bir iç savaş veren, hem de İtilaf Devletlerinin işgallerine karşı mücadele eden Bolşevikler, 1919 yılında askerî güçlerini pek fazla artıramamışlardı. Bu zayıflıklarını dengelemek için Doğu politikasında büyük bir hamle yapmaya karar vermişlerdi. Bunda İttifak Devletlerinin çöküşüyle oluşan şartların uluslararası güç dengesini değiştirmesi etkili olmuştu. Rusya'nın artık Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelecek bir tehditten endişe etmesi gerekmiyordu. Fakat İtilaf Devletleri, kaynaklarını Sovyetlerle mücadeleye ayırmaya başlamıştı.

Özellikle, İngilizlerin Beyaz Rus ordularına yaptığı yardım ve Kafkasya ile Orta Asya'daki birliklerini 1919'un ilk aylarında takviye etmesi, Sovyetleri sıkıntıya sokuyordu. İngilizlerin bu eylemleri sebebiyle Ruslar da Ortadoğu'da harekete geçtiklerinden, Ortadoğu Rus-İngiliz mücadelesine sahne olacak gibi görünüyordu. Üstelik Ortadoğu, İngiliz politikasının saldırılara karşı en hassas noktasıydı.

Mart 1919'da Komintern kurulduktan sonra Sovyet dış politikasının dünya devrimi üzerindeki vurgusu artmış ve bu Asya'ya karşı da bir taarruza sebep olmuştu. Birinci Komintern'in manifestosunda, sömürgelerde yaşayan halkların Wilson Prensiplerine güvenmek yerine sömürgeci ülkelerdeki işçi hareketleriyle birlikte mücadele vermesi gerektiği belirtiliyor ve Avrupa'da proletarya diktatörlüğü kurulmasının Afrika ve Asya'nın sömürge halklarının kurtuluşu olacağı ilan ediliyordu.

Aynı ay içindeki Komünist Partisi toplantısında Buharin, tüm dünyada milliyetçi hareketlerin destekleneceğini ve böylece Hindistan gibi yerlerin ayrılmasının İngiliz emperyalizminin yıkımına sebep olacağını ileri sürdü. Daha sonra yapılan Tüm Rusya Müslüman Komünist Örgütler Kongresi'nin ikinci toplantısında Lenin, bunu bir adım ileriye taşıdı ve sosyalist

¹⁰⁹² T. Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. 2, s. 472-473; Y. Özkaya, a.g.e., s. 86-87.

¹⁰⁹³ M. Macmillan, a.g.e., s. 85.

¹⁰⁹⁴ A.g.e., s. 76.

¹⁰⁹⁵ A.g.e., s. 433.

devrimin sadece proletaryanın burjuvaziye karşı değil tüm ezilen ülkelerin emperyalizme karşı bir mücadelesi olacağını söyledi.

Böylece Sovyetlerin 1919'daki Asya ve Ortadoğu politikası hem dünya devrimi hem de Emperyalist ülkelerin başı olan İngiltere'ye karşı verilecek bir mücadele haline geldi. Bu politikanın ilk sonucu Afganistan'da görüldü. Afganistan'da iktidara gelen Amanullah Han, Nisan 1919'da daha önceki Emir'in imzaladığı, dış politikada İngilizlerin tavsiyelerini izleme zorunluluğu getiren anlaşmayı iptal etti ve Üçüncü Afganistan Savaşı olarak bilinen bir dizi sefer başlattı. Bu sebeple kendisine destek arayan Amanullah Han, Lenin ve Çiçerin'e selamlarını sunan bir mektup gönderdi.

Lenin 27 Mayıs'ta bu mektuba cevap verdiğinde Afgan saldırıları İngilizlerce durdurulmuştu. Fakat İngiltere, Afganistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı.¹⁰⁹⁶ Bu gelişmeler Millî Mücadele'yi başlatacak olan kadro ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından yakından takip ediliyor ve Osmanlı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi çektiği mesajlarla Yunanlılara karşı ortaya çıkan mücadeleyi destekleyen askerî birlikleri ve Anadolu'daki birlik komutanlarını birlik içinde hareket etmeye ve direnişe teşvik ediyordu.

İtilaf Devletleri yönetimi altındaki bazı bölgelerde de umut verici gelişmeler yaşanıyordu. İzmir'in işgali ve Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına karşı çıkan Hint Müslümanlarından bir heyet, Hindistan Bakanı Montagu ve Hindu bir grupla birlikte 17 Mayıs 1919'da Dörtler Konseyi'nin karşısına çıktı. Montagu Konsey'e; Hindistan'dan başka Orta Asya Müslümanlarının, Barış Konferansı'nın İslam âlemine karşı cephe aldığını düşündüğünü söyledi. Mısır'da da durum gergindi.¹⁰⁹⁷

Ayrıca Müttefikler arasında birlik bozulmuş ve bu ülkelerin kamuoylarında bölünme ortaya çıkmıştı. Örneğin bazı Fransız gazeteleri, İzmir'in işgalinin Fransız çıkarlarına zarar vereceğini yazıyordu.¹⁰⁹⁸ 21 Mayıs 1919'da Clemenceau ve Lloyd George, Orta Doğu konusunda şiddetli bir tartışmaya başlayınca bu konular gündemden düştü ama Hindistan Müslümanları kaygılarını dile getirmeye devam ettiler. Halife komiteleri birleştiler ve Müslüman Birliği Lloyd George'la görüşmek üzere bir heyet gönderdi. Gandhi de bu harekete destek veriyordu.¹⁰⁹⁹

Daha da önemlisi, İtilaf Devletlerinin bu gelişmeleri engelleyecek durumda olmamalarıydı. Çünkü ordularını terhis etmeye başlamışlardı ve yeniden harbe başlamaları mümkün görünmüyordu. Bu sebeple, yapılacak bir millî mücadele karşısında bilfiil çatışmaya girmek

¹⁰⁹⁶ Geniş bilgi için bkz. E. H. Carr, a.g.e., s. 222-225.

¹⁰⁹⁷ Geniş bilgi için bkz. D. Kitsikis, a.g.e., s. 63-65.

¹⁰⁹⁸ Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922**, ATAM Yayınları, Ankara, 1988, s. 78.

¹⁰⁹⁹ M. Macmillan, a.g.e., s. 395.

yerine Yunanlıları, Ermenileri ve Gürcüleri kullanacakları anlaşılıyordu. Ülkede, bu devletlere karşı koyacak kadar silah vardı.¹¹⁰⁰

Tüm bu gelişmelerin yanında halkın tavır ve düşüncelerinde de önemli bir değişim ortaya çıkmıştı. İzmir'in işgaliyle birlikte, bir süredir halk arasında güçlenmekte olan milliyetçi ruhta bir patlama meydana gelmiş, İzmir ve çevresinde ortaya çıkan kıvılcım tüm ülkeye yayılarak büyük bir yangın haline gelmişti. Mustafa Kemal Paşa, bu yangının yarattığı etkiyi anlayabilmek için Samsun'a çıkar çıkmaz halk, askerler ve sivil devlet görevlileriyle temas kurmaya başladı.

Bu temaslarından, İzmir'in işgalinin büyük bir tepkiye sebep olduğu açıkça anlaşılıyordu. Nitekim bu işgale engel olmak için hiçbir şey yapmayan Damat Ferit Paşa yoğun kamuoyu baskısı sebebiyle işgali İtilaf temsilcilikleri nezdinde protesto ederek istifa etmişti. Fakat hükümet kurma görevi tekrar kedisine verildiğinden 19 Mayıs 1919'da yeni bir hükümet kurmuştu. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa, temasları sonucunda edindiği kanaati ertesi gün kendisine bildirdi.¹¹⁰¹

Bunun ardından, emrindeki bazı subayları şehirdeki İngiliz birliğine göndererek onların durumunu anlamaya çalıştı. 22 Mayıs'ta, bölgedeki azınlıkların şikâyetleri ve İngilizlerle görüşmeler sonucunda elde ettiği malumatı değerlendirerek hükümete aktardı.¹¹⁰² 24 Mayıs 1919'da da sorumluluk bölgesindeki asayiş durumu hakkında bir rapor gönderdi.¹¹⁰³

İzmir'in işgalinden sonra halkta ve yöneticilerde yeni bir ruh hali ortaya çıktığı gibi bölgedeki Müslüman çeteler de faaliyetlerini artırmış ve bazı küçük rütbeli subaylar birlikleri ile beraber dağa çıkmaya başlamışlardı. Ayrıca, başta işgal edilen bölgelere yakın yerler ve İstanbul olmak üzere ülkenin her yerinde protesto mitingleri yapılıyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın, bu tespitlerin ardından bir durum muhakemesi yaptığı ve bunun sonucunda, yapılacak bir millî mücadelenin iyi planlanır ve yönetilirse mutlaka başarıya ulaşacağı sonucuna vardığı anlaşılmaktadır. Nitekim Samsun'dan ayrıldığı andan itibaren her yerde bu tespitlerini anlattığı ve mücadelenin mutlaka başarıya ulaşacağını söyleyerek insanları kendisine katılmaya çağırdığı görülmektedir.

¹¹⁰⁰ TİH C. 2, Ks. 1, s. 112.

¹¹⁰¹ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 25, s. 26.

¹¹⁰² Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 27, 28, 29, s. 27-32; Tevfik Bıyıklıoğlu bu telgrafla verilen raporun millî mücadelenin ilk ana programını teşkil ettiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın ne gibi fikirlerle müfettişlik görevini kabul ettiğini gösterdiğini belirtmektedir. Bkz. T. Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, C. 1, s. 50.

¹¹⁰³ Raporun tam metni için bkz. ATBD, Sayı: 120, Belge: 1, s. 3-4; Ayrıca bkz. Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 34, s. 34-36.

Bir durum muhakemesi yapan ve aynı sonuca ulaşan sadece kendisi de değildi. Doğu’da Kâzım Paşa¹¹⁰⁴ ve batıda Bekir Sami Bey¹¹⁰⁵ halka ve askerî personele yaptıkları konuşmalarda, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ise ordu müfettişlikleri ve kolordulara çektiği telgraflarda aynı şeyleri söylüyordu.¹¹⁰⁶

Mustafa Kemal Paşa’nın, bu sonuca vardıktan sonra bir strateji oluşturma sürecine başladığı anlaşılmaktadır. Strateji oluşturma süreci önce bir tehdit değerlendirmesiyle başlar. O sırada mevcut iki tehditten biri olan dış tehdidi ülkenin değişik bölgelerini işgal eden yabancı ordular teşkil ediyordu. Bu orduların en güçlüsü İngiliz ordusuydu. İngiliz askerlerinin çoğu Boğazlar ve İstanbul’da bulunuyordu.

Bunun dışındaki İngiliz birlikleri Samsun, Merzifon ve Kars ile Musul’dan Mersin’e kadar geniş bir bölgeye yayılmış durumdaydı. Bu birliklerin sayısı oldukça sınırlıydı. İngilizler, Anadolu içlerine birlik konuşlandırmamışlar ve sadece demiryolları boyunca önemli istasyonlarda bazı küçük birlikleri bulunuyordu.

Fransızlar da birliklerinin çoğunu İstanbul ve boğazlara yerleştirmişlerdi. Ayrıca Adana ve çevresinde ve bazı demiryolu istasyonlarında birlikleri bulunuyordu. Güneybatı Anadolu’yu işgal eden İtalyanların da yeterli birliği yoktu. Ermeni ve Gürcüler, Osmanlı birliklerinin boşalttığı bölgelere girmişler ancak bu iki devletin ordularının gücü sınırlıydı. 15 Mayıs 1919’da bir tümenle İzmir’e çıkan Yunanlılar ise birliklerini hızla iki tümene çıkarmışlar ve yeni birlikler getirmeye hazırlanıyorlardı. Bu durumda en büyük dış tehdit Yunan ordusuydu.

İç tehditler ise Hristiyan azınlıkların dernekleri ve Kürdistan Teali Cemiyeti gibi bölücü cemiyetlerdi. Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Trabzon ve Havalisi Âdem’i Merkeziyet Cemiyetleri de ayrılıkçı düşüncede görünüyorlardı. En önemli iç tehdit ise İtilaf Devletleriyle işbirliği içinde hareket eden hükümet ve hükümeti destekleyen parti ve cemiyetlerdi.¹¹⁰⁷

Bu tehditlere karşı bir strateji oluşturmak için yapılması gereken ilk şey, millî değerlerin doğru bir şekilde tespit edilmesi ve yapılacak mücadelenin bu değerlere dayandırılmasıydı. Nutuk’ta bu değerler, milletin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşaması şeklinde belirtilmektedir. Milletin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşaması için, Türklerin çoğunlukta olduğu

¹¹⁰⁴ Bkz. K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 19.

¹¹⁰⁵ Bkz. Miralay Bekir Sami Günsav’ın *Millî Mücadele Anıları*, C. 1, s. 70-71.

¹¹⁰⁶ Zekeriya Türkmen, “*Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a Hareketi ve Müfettişlik Bölgesindeki Faaliyetleri*”, **90. Yılında Millî Mücadele Bildiriler**, ATAM Yayınları, Ankara, 2011, s. 88; Z. Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun...*, s. 137.

¹¹⁰⁷ İşgal güçlerinin durumu ve milli varlığa düşman cemiyetler hakkında Mustafa Kemal Paşa’nın yaptığı tespitler için bkz. M. K. Atatürk, *Nutuk*, s. 17, 20-21.

toprakların korunması ve milletin tam istiklale sahip olması gerekiyordu.¹¹⁰⁸ Bu sebeple, milletin bağımsızlığı ve vatanın bütünlüğü temel millî çıkarlar olarak belirlendi.¹¹⁰⁹

Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 3 Haziran 1919'da ülkenin değişik bölgelerinde bulunan askerî ve mülki amirlere gönderdiği telgrafta da, milletçe kesin bir şekilde savunulması gereken iki hak olduğunu, bunların devlet ve milletin tam bağımsızlığı ve ülkenin bütünlüğü olduğunu belirtiyordu.¹¹¹⁰ Bu millî çıkarlara göre millî hedef; millî çıkarları elde etmek, yani milletin bağımsızlığını ve vatanın bütünlüğünü korumaktı.

Bu millî hedefe uygun olarak bir stratejik değerlendirme yapan Mustafa Kemal Paşa'ya göre izlenmesi gereken politik amaç millî hâkimiyete dayanan kayıtsız ve şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmaktı.¹¹¹¹ Yani millî politikanın esasını bu oluşturacaktı ve bu politik amacı gerçekleştirmek için bir millî strateji oluşturmak gerekiyordu.

Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta, bu mücadelede tırmandırma stratejisi uygulamaya karar verdiğini belirtmektedir. Bunun için uygulama safhalara ayrılacak ve adım adım hedefe varılacaktı. Ayrıca, mücadele bir halk hareketi olarak yürütülecekti.¹¹¹² Bu sebeple halkla hemen temas kurması gerekiyordu. Fakat hem hükümeti bilgilendirmek ve uyarmak, hem de faaliyetlerine bir süre daha resmi bir sıfatla devam edebilmek maksadıyla hükümetle görüşmeye de devam ediyordu.

Bu görüşmeler ve temaslar sonucunda iki önemli tespit bulundu. Ülke çok zor bir durumda olmasına rağmen ordu ve halk kendinden önce hilafet ve saltanat makamının kurtarılmasını ve dokunulmazlığını düşünüyordu. İkinci husus ise çoğunluğun, kurtuluş çaresi ararken İngiltere, Fransa ve İtalya'nın gücendirilmemesini düşündüğü gerçeğiydi. Çünkü bu devletlerin yalnız biriyle bile başa çıkılamayacağı genel bir inanç halindeydi. Bu durumda, kurtuluş çaresi ararken iki şey gözden kaçırılmayacaktı. Öncelikle İtilaf Devletlerine karşı düşmanca bir tavır takınılmayacak, ayrıca Padişah ve Halife'ye canla başla bağlı ve sadık kalmak temel esas olacaktı.¹¹¹³

¹¹⁰⁸ A.g.e., s. 25.

¹¹⁰⁹ İzmir'in işgalinin ardından yapılan bütün mitinglerde alınan kararlarda ve çeşitli yerlere çekilen protesto telgraflarında da vatanın bütünlüğü ve milletin istiklali sürekli olarak vurgulanan iki husus olmuştur. Bkz. M. Şahingöz, a.g.e., s. 737.

¹¹¹⁰ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 35-36; Mustafa Kemal Paşa, Tasvir-i Efkar Gazetesi Başyazarı Velid'in 13 Ekim 1919'da sorduğu sorulardan Kuvâ-yı Milliye'nin "*Asıl amacı nedir?*" sorusuna da; "*Asıl amacı vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığını sağlamaktır.*" diye cevap vermiştir. "*Asıl amacına ulaşmak için neler yapmaktadır?*" sorusunu ise "*...Kuvâ-yı Milliyeyi etken ve millî iradeyi egemen kılmaya kesin karar vermiş....*" şeklinde cevaplamıştır. ATBD, Sayı: 120, Belge: 6, s. 10-15.

¹¹¹¹ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 25.

¹¹¹² A.g.e., s. 26-27.

¹¹¹³ A.g.e., s. 23-24.

Bu genel esaslar çerçevesinde harekete geçen Mustafa Kemal Paşa, 21 Mayıs 1919'da 15. Kolordu Komutanı'na bir telgraf çekerek Samsun'da birkaç gün kaldıktan sonra yanına gelmek için yola çıkacağını bildirdi. Bu telgrafta millet ve memlekete borçlu oldukları bu son vicdan görevini yakında, ortak bir çalışma ile yerine getirmenin mümkün olacağı inancını belirtmesinden, İstanbul'da görüştükları hususlar çerçevesinde harekete geçmek üzere olduğunu haber verdiği anlaşılmaktadır. 23 Mayıs'ta da Ali Fuat Paşa'ya geldiğini haber verdi. Ayrıca, Konya'daki Ordu Müfettişliği'nden Yunan işgalleri ve askerî birliklerin durumu ile yerel örgütler hakkında bilgi istedi.¹¹¹⁴

Artık açık bir şekilde faaliyete geçmeye karar verdiğiinden, İngiliz işgali altındaki Samsun'da faaliyet göstermesi güvenli değildi. Bu sebeple 25 Mayıs 1919'da Samsun'dan ayrılarak Havza'ya gitti. 28 Mayıs'ta tüm mülki amirlere, ordu ve kolordu komutanlarına çektiği telgraflarla İzmir'in işgalinin her yerde protesto edilmesini ve millî teşkilatlar kurulmasını bildirdi.¹¹¹⁵

Mustafa Kemal Paşa, halkla ilk yakın teması da Havza'da kurdu. İlk tespitlerine göre İzmir'in işgali halkı endişeye sevk etmiş ama olan biten şeyler tam olarak anlayışlamamıştı. Onun için, mevcut gelişmeler her yere duyurulmalı ve halk harekete geçirilmeliydi.¹¹¹⁶ Bu sırada Padişah ise onun tam aksine, galeyan halindeki halkı yatıştırmaya çalışıyordu.

Bu maksatla 26 Mayıs 1919'da, önde gelen devlet ricali ve özel kesim temsilcilerinden oluşan bir saltanat şurası topladı. Fakat bu toplantıdan Padişah'ın istediği sonuç elde edilemedi. Hükümet sert eleştirilere maruz kaldı.¹¹¹⁷ Millî bir meclisin toplanması istendi ve seçimlerin yapılması gündeme geldi. Ama padişah ve Hükümet seçimlerin yapılmasını istemiyordu.¹¹¹⁸

Mustafa Kemal Paşa, uygulanacak askerî strateji ile ilgili ilk direktifi de işte bu sırada verdi. 29 Mayıs'ta 3., 15. ve 20. Kolordulara verdiği direktif bir harekât planı değil, bir ön emir mahiyetindeydi. Ön emrin maksadı, ast birliklere planlama için zaman kazandırmak ve tasarlanan harekât hakkında azami bilgiyi ve ayrıntıyı önceden vermek suretiyle hazırlıklara başlanmasına yardım etmektir.

Bu direktifte Mustafa Kemal Paşa, iki faraziyeye dayalı olarak uygulanabilecek hareket tarzları ile ilgili ana fikrini belirtiyordu. Öngördüğü faraziyelerden birincisi Karadeniz bölgesindeki Rumların isyan ederek bir cumhuriyet kurmaları, ikincisi ise yabancı bir devletin sahile asker

¹¹¹⁴ Geniş bilgi için bkz. a.g.e., s. 27-29; Bu haberleşmelerle ilgili telgraflar için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, Vesikalar, s. 617-619; Ayrıca bkz. K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 33.

¹¹¹⁵ S. Yalçın, a.g.m., s. 19.

¹¹¹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal, 1919-1922, C. 2**, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul, 1993, s. 32-33.

¹¹¹⁷ A. M. Samsutdinov, a.g.e., s. 51-52; Ayrıca bkz. C. Bayar, Ben de Yazdım, C. 6, s. 100-103.

¹¹¹⁸ Z. Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun..., s. 100.

çıkarması ve iç bölgelere girmeye çalışması ihtimaline dayanıyordu. Birinci durumda, Müslüman köylerine silah dağıtılıp kendilerini korumaları sağlanırken jandarma ve askerî birliklerle isyana müdahale edilecekti.

İkinci durumda ise, Yunanlılar asker çıkarırlarsa buna halk ve askerî birliklerle müdahale edilecekti. Kıyıya çıkan kuvvet İtilaf Devletlerine ait olursa, sadece miting ve protestolar yapılacak ama bu kuvvet ülke içlerine ilerlerse yine halk ve askerî birliklerle karşı konulacaktı. Bu sırada Ermeni ve Gürcüler gerilla harekâtıyla durdurulacak, 20. Kolordu batıya, 12. Kolordu ise güneye karşı emniyet alacaktı. Bunun için hazırlıklara şimdiden başlanacak, kıyı bölgelerindeki silah, cephane ve malzeme iç bölgelere taşınarak muhafaza edilecekti.¹¹¹⁹

Bu ön emir Mustafa Kemal Paşa'nın uygulamayı düşündüğü tırmandırma stratejisinin ilk safhasının nasıl olacağını da gösteriyordu. Bu strateji; Erzurum Yaylası, Uzunyayla ve Murat Yaylası mihverinde Anadolu'nun üç büyük kalesinin ve bu kaleler ile kuzey ve güneydeki sıradağlar arasındaki Anadolu topraklarının güvenli bir bölge haline getirilmesi ve bu bölgede mücadele için bir teşkilat kurulmasına dayanıyordu.

Bu emirden sonra; halk, ordu ve sivil idarecilerle temaslarına devam eden Mustafa Kemal Paşa, bir yandan da yerel cemiyetlerle temas kurmaya çalışıyordu.¹¹²⁰ Onun bu faaliyetlerini takip eden İngilizler, bir hareket organize etmeye çalıştığını hemen anladılar.¹¹²¹ 6 Haziran 1919'da hükümetten, onun geri çağırılmasını istediler.¹¹²²

Bunun üzerine Harbiye Nezareti, 8 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa'yı geri çağırdı.¹¹²³ Ayrıca, müfettişliklerin yerine daha küçük bölgeleri kapsayacak ve kontrolü daha kolay olacak şekilde Anadolu'nun on bölgeye ayrılması ve her bölgeye bir askerî yetkili görevlendirilmesiyle ilgili bir planı Calthorpe'a bildirdi. Fakat Türklerin direnişe hazırlandığı istihbaratı almış olan Calthorpe bu planı kabul etmedi.

İngilizler, Fevzi Paşa başkanlığındaki bir heyetin Batı Anadolu'daki gelişmeleri izlemek üzere Bandırma'ya gönderilmesine de karşı çıktılar.¹¹²⁴ Bunun sebebi, İzmir'in işgalinin üzerinden bir ay bile geçmeden Batı Anadolu'da bir savunma cephesinin tesis edilmesiydi. Nitekim Bekir Sami Bey'in Ordu Müfettişlerine gönderdiği telgraf da bunu teyit ediyordu.¹¹²⁵

¹¹¹⁹ Atatürk'ün Tamim..., s. 25-27; Ayrıca bkz. K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 36-37; TİH C. 2, Ks. 1, s. 113.

¹¹²⁰ Y. Özkaya, a.g.e., s. 51.

¹¹²¹ M. Okur ve M. Küçükkuşurlu, a.g.e., s. 50-51.

¹¹²² HTVD, Sayı:1, Belge: 17.

¹¹²³ HTVD, Sayı:1, Belge: 19; M. K. Atatürk, Nutuk, s. 37.

¹¹²⁴ Z. Türkmen, Mütareke Döneminde Ordunun..., s.100-101.

¹¹²⁵ Bekir Sami Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgraf için bkz. Miralay Bekir Sami Günsav'ın Millî Mücadele Anıları, C. 1, s. 64-66.

İstanbul'a çağırılan Mustafa Kemal Paşa, bu emre uymadığı gibi 9 Haziran 1919'da vilayetlerin ve livaların belediye başkanları ile Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerine gönderdiği bir telgrafla millî istiklal uğrunda milletle beraber sonuna kadar çalışacağına mukaddesatı üzerine söz verdiğini bildirdi.¹¹²⁶ Ayrıca, Harbiye Nazırı'nın kendisini İngilizlerin isteği üzerine İstanbul'a çağırıldığını öğrendiğinden, İngilizlerin Havza'ya bir baskın yapmaları ihtimaline karşı 12 Haziran'da Amasya'ya gitti.¹¹²⁷

15 Haziran 1919'da Amasya'dan Irak'ta Uceymi Paşa'ya bir mektup yazdı ve onu ortak mücadeleye davet etti. Bu girişim, o sırada Bogos Nubar Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa ve Faysal arasında bir anlaşma imzalandığına dair bir belge verilmesiyle birleşince İngilizleri tedirgin etti.¹¹²⁸ Mustafa Kemal Paşa, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin İngilizlerin destek ve teşvikiyle yaptığı faaliyetlere de müdahale ediyordu. 15 Haziran'da Diyarbakır Valiliği'ne¹¹²⁹ ve 17 Haziran'da 15. Kolordu'ya, Diyarbakır'da Kürt kulübü kurulmasına izin verilmemesini, bunun yerine kulüp üyeleri ile anlaşarak nahiyelere kadar her yerde Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri kurulmasını bildirdi.¹¹³⁰

Onun, bu faaliyetleri yaparken 2. Ordu Müfettişi ile işbirliği içinde hareket ettiğini öğrenen İngilizler, 17 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Mersinli Cemal Paşa'nın da İstanbul'a çağırılmasını istediler.¹¹³¹ Bu sırada Osmanlı hükümeti, Mustafa Kemal Paşa ve onunla işbirliği içinde hareket eden birlik komutanlarının Paris Konferansı'ndan çıkabilecek olumsuz bir karara karşı silahlı bir direniş için halkı kışkırttığını düşünüyordu. Bu hareket, konferans kararlarını kabul etmeye hazır olan hükümete karşı da bir tehdit teşkil ediyordu ve devrimci bir karakteri vardı.¹¹³²

Mustafa Kemal Paşa'nın harekete geçer geçmez Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleriyle irtibat kurması ve onları bir amaç doğrultusunda yönlendirmeye çalışması, bu hareketin devrimci niteliğini açıkça gösteriyordu. Mustafa Kemal Paşa, Balkanlardaki komitacıların silahlı unsurlarının yanında siyasi unsurlarının da olduğunu ve bunların nasıl çalıştığını görmüş, Trablusgarp'ta ise mevcut aşiret ve tarikat yapılarını benzer bir şekilde kullanarak bir direniş örgütlemişti.

Suriye'de mücadele etmek zorunda kaldığı Arap hareketinin örgütlenme tarzını da biliyordu. Muhtemelen Finlilerin bağımsızlık mücadelesini ve Lenin'in Bolşevik devrimini de takip

¹¹²⁶ ATBD, Sayı:120, Belge: 4, s. 7.

¹¹²⁷ R. Orbay, a.g.e., s. 303-304; HTVD, Sayı: 1, Belge: 21.

¹¹²⁸ Salahi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Faaliyetleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1995, s. 18-19.

¹¹²⁹ M. K. Atatürk, Nutuk, Vesikalar, s. 616-617.

¹¹³⁰ K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 51-52.

¹¹³¹ TİH, C. 2, Ks. 1, s. 119.

¹¹³² M. Okur ve M. Küçükkuşurlu, a.g.e., s. 54-55.

etmişti. Dolayısıyla bir halk hareketi örgütlemek için yeterince bilgi ve tecrübeye sahipti ve bunun için ülkenin her köşesine yayılmış bir teşkilat ağının gerekli olduğunu biliyordu.¹¹³³

Bu sebeple, Lenin'in yeni bir teşkilat kurmak yerine çeşitli sosyalist grupları barındıran Sovyetlerin hazır yapısını kullanmak için onları kontrol altına alması ve birleştirmesine benzer şekilde onun da mevcut cemiyetlere el atmaya çalıştığı anlaşılıyordu. Zaten siyasi bir amaç için dernekler kurmak ve ortak bir hedefe ulaşmak maksadıyla kongreler düzenlemek Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde oldukça yaygındı ve İTC örneğinde olduğu gibi başarılı olabileceği görülen bir uygulamaydı.

Nitekim bu sırada, eski Osmanlı toprağı olan Suriye'de de benzer gelişmeler yaşıyordu. Bu faaliyetlerin en önemlisi, 17 Haziran 1919'da geniş katılımlı bir Suriye Konferansı düzenlenmesiydi. Gerçi bu konferansla 10 Haziran'da Yafa'ya gelmiş olan King-Crane Komisyonu'nu etkilemeye çalışıyorlardı ama yine de bu hareket Anadolu'daki hareketle benzer bazı özellikler taşıyordu.

Öncelikle iki hareket de milliyetçiydi. Daha sonra Anadolu'da da yapılacağı gibi Suriyeliler kararlarını geniş katılımlı bir konferansla almışlardı ve mandacılık onların önünde de bağımsızlığa karşı bir alternatif olarak duruyordu. Tam bağımsızlık mümkün olmazsa öncelikle ABD, o kabul edilmezse İngiltere mandası tercih ediliyordu.¹¹³⁴

Bundan bir gün sonra Cafer Tayyar Paşa'ya çektiğı telgraftan, Mustafa Kemal Paşa'nın da Millî Mücadele'yi bir kongre toplayarak başlatmayı düşündüğü ve bunu nasıl yapacağını ana hatlarıyla planladığı anlaşılıyordu. Buna göre, Sivas'ta güçlü bir heyet kurulacak, Anadolu ve Rumeli'deki millî teşkilatlar birleştirilerek bu heyete bağlanacak, bu cemiyetler vasıtasıyla heyetin etkisi tüm ülkeye yayılacak ve Mustafa Kemal Paşa bu heyetin başında ülkenin kurtarılması için çalışacaktı.¹¹³⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın bu faaliyetlerini takip eden hükümet, 16 Haziran 1919'da, yerel cemiyetlere ait telgrafların çekilmemesi emrini verdi. Bunu öğrenen Mustafa Kemal Paşa 20 Haziran'da, bu derneklerin telgraflarını çekmeyen memurların askerî mahkemeye verileceğine

¹¹³³ 1922'de Ankara'ya gelen Rus elçisi Aralov'un belirttiğine göre, Mustafa Kemal Paşa'nın Kızıl Ordu'nun kuruluşu ve örgütlenmesi, iç savaş sırasındaki durumu ve hatta bazı özel savaşları hakkında esaslı bilgisi vardı. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa Aralov'a, Türk subayları ve aydınlarının Ekim Devrimi'nin ilk günlerinden beri Bolşeviklerin izlediğı politikayı büyük bir dikkatle takip ettiklerini söylemiştir. Bkz. Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, 1922-1923**, Çev.: Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2014, s. 65.

¹¹³⁴ J. Barr, a.g.e., s. 93-94; Geniş bilgi için ayrıca bkz. M. D. Kılınçkaya, a.g.e., s. 109-113.

¹¹³⁵ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 29-30.

dair her yere telgraflar çekti ve bunu hükümete de bildirdi.¹¹³⁶ Bu telgraflar, artık hükümet otoritesine açıkça karşı koymaya başladığını gösteriyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu faaliyetleri hükümet gibi İngilizleri de endişelendirdi ancak onlar için çok daha önemli bazı yeni gelişmeler ortaya çıktığından dikkatleri bu olaylar üzerinde toplanmıştı. Bolşeviklerle de temas kurmuş olan Amanullah Han Afganistan'da İngilizlere sorunlar yaratıyordu.¹¹³⁷ Rusya'da Bolşevikler, karşı taarruza geçmişler ve Haziran ayı sonuna kadar Kolçak kuvvetlerinin merkezini çökertmişlerdi.¹¹³⁸ Haziran ortalarında ise Viyana'da bir komünist ayaklanma ortaya çıkmıştı. Macar sosyalist yönetimi ise Romanya birliklerinin müdahalesiyle düştü.¹¹³⁹

Bu gelişmeler sebebiyle İngiltere, kendisi için hayati önemi olan Mısır, Afganistan ve Hindistan gibi bölgelerde kullanmak maksadıyla Kafkasya'daki askerlerini yılsonuna kadar çekme kararı aldı ve Denikin ile anlaşarak bağımsız devletlere dokunmamak şartıyla ona silah ve mühimmat vermeye söz verdi.¹¹⁴⁰

Bu gelişmelerin farkında olan Mustafa Kemal Paşa, İngiliz müdahalesinden çekinmeden faaliyetlerine devam ediyordu. Bu sırada İstanbul'dan ayrılarak Batı Anadolu'daki direniş hareketini yerinde gören ve Ankara'ya gelen Rauf Bey de, 19 Haziran 1919'da Ali Fuat Paşa ile birlikte Amasya'ya geldi.¹¹⁴¹

Onların gelişi Kâzım Paşa'ya da bildirildi¹¹⁴² ve Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı bir taslak üzerinden¹¹⁴³ 19/20 Haziran 1919 akşamı görüşmelere başlandı.¹¹⁴⁴ Bu görüşmelerde, mütarekeden önce işgal edilmiş Ortadoğu topraklarının fiilen kaybedildiği ve elde kalan Anadolu ve Trakya topraklarının kurtarılmaya çalışılması gerektiği kabul edildi.

Padişah ve hükümetin bunu yapmaya niyeti ve yeteneği olmadığı görülüyordu. Bu sebeple, vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığını sağlayabilmek için milletin çeşitli bölgelerde başlattığı mücadelelerin bir noktaya teksif edilmesi gerekiyordu. Bunun için Sivas'ta bir millî kongre toplanmasına karar verildi.

Bu noktalarda mutabık kalınca, hazırlanan metin Mersinli Cemal Paşa, Refet Bey ve Kâzım Paşa'ya telgrafla bildirildi. Mersinli Cemal Paşa hemen arayarak kararları kabul ettiğini bildirdi.

¹¹³⁶ Y. Özkaya, a.g.e., s. 15-16; Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 37, 37/a, 38, 39, 40, s. 38-40.

¹¹³⁷ E. H. Carr, a.g.e., s.225.

¹¹³⁸ M. Macmillan, a.g.e., s. 85.

¹¹³⁹ E. H. Carr, a.g.e., s. 129.

¹¹⁴⁰ M. Macmillan, a.g.e., s. 433.

¹¹⁴¹ TİH, C. 2, Ks. 1, s. 114.

¹¹⁴² R. Orbay, a.g.e., s. 305-306; Ayrıca bkz. A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 129.

¹¹⁴³ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 130; Bu taslak metnin nasıl hazırlandığı hakkında bilgi için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 37-38.

¹¹⁴⁴ TİH, C. 2, Ks. 1, s. 115.

Kâzım Paşa ise kararları kabul etmekle birlikte, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in önce Erzurum Kongresi'ne katılmak için yanına gelmelerini istiyordu. Mustafa Kemal Paşa, ülkeyi batı-doğu diye ayırmaya karşı olmakla birlikte bunu kabul etti.¹¹⁴⁵

Hazırlanan metin 21 Haziran akşamı Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey ve Refet Bey tarafından imzalandı ve 22 Haziran 1919'da yayımlandı.¹¹⁴⁶ Amasya Tamimi olarak bilinen bu bildirin maddeleri incelendiğinde bunun Millî Mücadele'nin fiili olarak başladığının ilanı anlamına geldiği görülmektedir.

Bu maddeler, o ana kadar yapılan durum muhakemesinin sonucunda artık bir karara varıldığını ve bu kararın bir harekât planı haline getirildiğini göstermektedir. Hatta bu metnin formatı bile durum, vazife, icra, idari ve lojistik hususlar, emir komuta ve muhabere başlıkları altında hazırlanan askerî harekât planı formatındadır.

Bildirinin ilk maddesinde, durum kısa ve açık bir şekilde belirtilmektedir. Buna göre; vatanın bütünlüğü ve milletin istiklali, yani millî çıkarlar tehlikededir. Merkezi hükümet, İtilaf Devletlerinin tesir ve denetimi altında bulunduğu için yerine getirdiği sorumluluğun gereğini ifa edememektedir. Bu durum milleti yok olmuş göstermektedir.

Bundan sonra vazife olarak; milletin istiklalini milletin azim ve kararının kurtaracağı belirtilmektedir. İcra bölümünde ise bu vazifenin nasıl icra edileceği anlatılmaktadır. *“Milletin hal ü vazını derpiş etmek ve sada-yı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden âzâde bir heyet-i milliyenin vücudu elzemdir. Bunun için bildiği her taraftan vaki olan teklif ve arzu-yı millî üzerine Anadolu'nun bil vücuh en emin mahalli olan Sivas'ta millî bir kongrenin serian in'ikadı tekrâr etmiştir. Bunun için tek mil vilâyât-ı Osmaniye'nin her livasından ve firka ihtilâfatı nazar-ı dikkate alınmaksızın muktedir ve milletin itimadına mazhar üç kadar zatın sürat-i mümküne ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icap etmektedir.”*

Bu açıklamadan sonra da idari ve lojistik hususlar belirtilmektedir. *“Her ihtimale karşı bunun bir sır-ı millî halinde tutularak dağdağaya mahal verilmemesi ve lüzum görülen mahallerde seyahatin mütenekkiren icrası lazımdır. Vilâyât-ı Şarkiyemiz namına on Temmuz'da Erzurum'da in'ikadı mukarrer kongre için vilâyât-ı mezkurenin Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinden mürekkep azalar zaten Erzurum'a müteveccihen yola çıkarılmışlardı. O vakte kadar vilâyât-ı sairemizin murahhasları da Sivas'a vasıl olabileceklerinden Erzurum Kongresi'nin azası da tensip edeceği zamanda içtima-ı umumiye*

¹¹⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. R. Orbay, a.g.e., s. 306-309; Ayrıca bkz. A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 130-131.

¹¹⁴⁶ TİH, C. 2, Ks. 1, s. 117; Refet Bey, 21 Haziran'da Amasya'ya gelmiş ve akşam yapılan toplantıya katılmıştır. A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 133-134.

dâhil olmak üzere Sivas'a hareket edecektir.” Tamimde ayrıca, alınan kararların tatbikinden ve üye seçiminden kimlerin sorumlu olduğu belirtiliyor, muhaberenin nasıl yapılacağı açıklanıyordu.¹¹⁴⁷

Bu tamim yayımlandıktan sonra, İstanbul'daki ileri gelen kişilere de mektuplar gönderildi. Bu mektuplarda; yalnız mitingler ve gösterilerle büyük amaçların gerçekleştirilemeyeceği, bunların ancak milletin bağrından doğan ortak bir güce dayanırsa kurtarıcı olacağı, durumu tehlikeli hale sokan en etkili sebebin İstanbul'daki muhalif akımların ve millî faydayı yüzüstü bırakan siyasi ve gayri millî propagandaların olduğu, artık İstanbul'un Anadolu'ya egemen değil bağlı olmak mecburiyetinde olduğu ve kendilerine büyük fedakârlıklar düştüğü belirtiliyordu.¹¹⁴⁸

Amasya Tamimi yayımlanır yayımlanmaz, hükümet bildirinini doğrudan kendisini hedef alındığını anladı ve 23 Haziran 1919'da, halkı hükümete karşı kıskırttığı için Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'nce görevden alınmasına ve verdiği emirlerin yapılmamasının Dâhiliye Nezareti'nce her yere yazılmasına karar verdi.¹¹⁴⁹

Bunun üzerine Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, illere çektiği bir telgrafla artık Mustafa Kemal Paşa'nın hükümet işleri ile ilgili hiçbir isteğinin yerine getirilmemesini bildirdi.¹¹⁵⁰ Fakat Mustafa Kemal Paşa, bu emri alan mülki idarecilere, görevin kendisine Padişah tarafından verildiğini ve Harbiye Nezareti tarafından kendisine ulaştığı bir emir olmadığını, bu sebeple Dâhiliye Nazırı'nın verdiği emrin geçerliliği bulunmadığını söyleyerek müfettişlik yetkisi dâhilinde emirler vermeye devam etti ve bunu Harbiye Nezareti'ne de bildirdi.¹¹⁵¹

Mustafa Kemal Paşa'ya bir türlü söz geçiremeyen hükümet, bu sırada siyasi olarak da oldukça zayıflamış durumdaydı. Çünkü Damat Ferit Paşa'nın tüm idari gücü kendi elinde toplama eğilimi, destekçileriyle arasının açılmasına sebep olmuştu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası bile Damat Ferit Paşa ile ilişkisini kesmeye başlamıştı. Ayrıca, Damat Ferit Paşa bu kritik dönemde Paris'te olduğu için, hükümet başsız durumdaydı.

Paris Barış Konferansı'nın çağrısı üzerine teşkil edilen bir heyetin başında Paris'e gitmiş olan Damat Ferit Paşa, Dörtler Kurulu'na savaş döneminin tüm sorumluluğunun İttihatçılara ait olduğunu, Türkiye'nin işgaline son verilmesini ve 1914 sınırları esas alınarak bir barış yapılmasını içeren bir muhtıra verdi.¹¹⁵²

¹¹⁴⁷ M. K. Atatürk, Nutuk, Vesikalar, s. 627.

¹¹⁴⁸ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 40-41; Gönderilen mektubun tam metni için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, Vesikalar, s. 628.

¹¹⁴⁹ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 41, 42, s. 41-42.

¹¹⁵⁰ TİH, C. 2, Ks. 1, s. 118; M. K. Atatürk, Nutuk, s. 41.

¹¹⁵¹ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 46, s. 45; HTVD, Sayı: 2, Belge: 27 a, b, c.

¹¹⁵² A. M. Samsutdinov, a.g.e., s. 53-54.

Bu muhtırada Batı Trakya da dâhil tüm Trakya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na verilmesi, doğu sınırının eski sınır olması, Akdeniz'den doğuya doğru Halep ve Musul'a uzanan hattın kuzeyinin Osmanlı İmparatorluğu'na bırakılması isteniyordu. Ayrıca Ermenistan sınırının müzakere edilebileceği, Arap Yarımadası'na Padişah'ın hâkimiyeti altında geniş bir muhtariyet verilebileceği, Mısır ve Kıbrıs konusunun İngiltere ile müzakere edilebileceği belirtiliyordu.¹¹⁵³

Muhtıra, bazı küçük değişikliklerle Mondros Mütarekesi imzalanmadan önce Ahmet İzzet Paşa hükümetinin belirlediği esasları içeriyordu. Fakat Damat Ferit Paşa'nın Paris'te yaptığı bu teşebbüsler, onur kırıcı bir şekilde reddedildi. Bu haber İstanbul'da duyulunca, yaşanan fiyaskonun, sürecin idaresindeki başarısızlıktan kaynaklandığı düşünüldüğünden hükümetinin itibarı iyice azaldı.¹¹⁵⁴

3.2.2. Erzurum Kongresi

Mustafa Kemal Paşa, hükümetin geri dön çağrılarına rağmen Erzurum Kongresi'ne katılmak üzere 26 Haziran 1919'da Amasya'dan ayrılarak Sivas'a gitti.¹¹⁵⁵ Sivas'ta Vali ve halkın ileri gelenleriyle görüşerek işgallerin devam edeceğini, hükümetin aciz durumda olduğunu, ülkenin kurtarılması için düşmana silahla mukavemet edilmesi gerektiğini, İtilaf Devletlerinin yeniden savaşa girmesine iç durumlarının müsait olmadığını, bu sebeple geriye mücadele edilmesi gereken bir tek Yunanistan'ın kaldığını ve Yunanlıların yenilebileceğini anlattı.

Sivas'ta bir gün kaldıktan sonra 28 Haziran 1919 sabahı Erzurum'a hareket etti.¹¹⁵⁶ O yoldayken Suriye'de Arap milliyetçilerinin girişimiyle 2 Temmuz'da Suriye Kongresi toplandı.¹¹⁵⁷ Öte yandan, 1919 yılının başlarında ortaya çıkan ve Millî Mücadele döneminin ilk ayrılıkçı iç isyanı olan Ali Batı ayaklanması da 11 ve 12 Mayıs'ta Nusaybin'deki olayların ardından Cizre, Nusaybin, Savur ve Mardin bölgesine yayılıyordu.¹¹⁵⁸

Bu sırada, Mustafa Kemal Paşa'nın örgütlediği hareketin giderek geliştiğini gören İngiliz Yüksek Komiserliği, Mustafa Kemal Paşa ve Mersinli Cemal Paşa'nın halkı Hristiyan azınlıklara ve İtilaf Devletlerine karşı kışkırttığı gerekçesiyle geri çağırılmasını ve

¹¹⁵³ C. Bayar, Ben de Yazdım, C. 7, s. 23-24.

¹¹⁵⁴ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, s. 32-33; TİH, C. 2, Ks. 2, s. 11; Geniş bilgi için ayrıca bkz. A. Sofuoğlu ve S. Yıldırım, a.g.e., s. 40-50.

¹¹⁵⁵ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 41-42.

¹¹⁵⁶ C. Bayar, Ben de Yazdım, C. 8, s. 126-127.

¹¹⁵⁷ Kongre ve aldığı kararlar hakkında geniş bilgi için bkz. M. D. Kılıncıkaya, a.g.e., 111-112.

¹¹⁵⁸ TİH, C. 6, s. 40-43; TİH C. 2, Ks. 1, s.173; ATBD, Sayı: 120, Belge: 1, s. 3-4.

müfettişliklerin lağvedilmesini tekrar istedi.¹¹⁵⁹ Bunun üzerine Harbiye Nazırı, 5 Temmuz'da Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul'a dönmesini emretti.¹¹⁶⁰

Fakat 3 Temmuz'da vardığı Erzurum'da çalışmalara başlayan Mustafa Kemal Paşa, bu emri dinlemediği gibi Ordu Müfettişi sıfatıyla faaliyetlerine de devam ediyordu. Bu sırada İngilizler Kafkasya'dan bazı birlikleri çekmeye başlamışlar, Batum'dan getirdikleri 150 askeri 5 Temmuz 1919'da Samsun'a çıkarmışlar ve 1000 asker daha getireceklerini söylemişlerdi. Bunun, millî harekete müdahale etmek için yapılan bir hazırlık olabileceğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, karaya başka asker çıkarılmasına ve iç kesimlere asker gönderilmesine izin verilmeyeceğini İngilizlere ve İstanbul'a bildirdi.¹¹⁶¹

Buna uygun olarak 3. Kolordu'ya, Samsun-Kavak ve Çarşamba-Bafra arasında tedbir alması ve 20. Kolordu'ya, gerekirse Kastamonu ve Çorum'daki kuvvetlerini İngilizleri engellemek için kullanması emrini verdi.¹¹⁶² Bunun üzerine İngiliz Yüksek Komiserliği, Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz askerlerinin iç bölgelere sokulmasına itiraz ettiği ve bu itirazlara tehditler ilave ettiği gerekçesiyle derhal İstanbul'a getirilmesini veya hakkında gerekli işlemin yapılmasını hükümetten istedi.¹¹⁶³

Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerle ve hükümetle sıkı bir çekişme içine girdiği bu günlerde, Amasya Tamimi görüşmeleri sırasında hiç kimsenin birliklerinin başından ayrılmayacağına karar verilmesine rağmen 2. Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a gittiğini öğrenince benzer olayların bir daha yaşanmaması için 7 Temmuz 1919'da tüm askerî birliklere bir bildiri yayımladı.

Buna göre; kurulmuş olan millî kuvvetlere kimse dokunmayacak, devlet ve milletin kaderine millî irade hâkim olduğundan ordu bu millî iradeye bağlı ve onun hizmetinde olacaktır. Birlik komutanları birliklerinin başından ayrılmayacak, yerlerine biri atanırsa, eğer bu kişi işbirliği yapmaya uygunsa komuta devredilecek ancak eski komutanlar yine yerlerinde kalacak ve hükümet herhangi bir birliği veya millî teşkilatı dağıtma emri verirse bu emre uyulmayacaktır.

Ayrıca, Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin başarısızlığa uğramasına sebep olacak müdahaleleri ordu önleyecek ve bütün sivil memurlar da buna yardım edecek, vatanın herhangi

¹¹⁵⁹ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 45, s. 44.

¹¹⁶⁰ TİH C. 2, Ks. 1, s. 119; HTVD, Sayı: 2, Belge: 29.

¹¹⁶¹ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 47, s. 45-46.

¹¹⁶² Ali Fuat Cebesoy, **Bilinmeyen Hatıralar, Kuvâ-yı Milliye'nin İcyüzü**, Temel Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011, s. 40.

¹¹⁶³ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 43, s. 42-43.

bir yeri saldırıya uğrarsa bu durum her yere duyurulacak ve bu bölgenin savunulması için işbirliği yapılacaktır.¹¹⁶⁴

Bu bildiriye yayınladıktan bir gün sonra, tam bir aydan beri Mustafa Kemal Paşa'yı İstanbul'a çağırarak fakat emirlerini bir türlü dinletemeyen hükümet, son bir çare olarak padişahı devreye soktu. Padişah'ın, 30 Haziran tarihli bir iradeyle, iki ay hava değişimi almasını ve barışa kadar istediği bir yerde kalmasını tavsiye etmesine ve Harbiye Nazırı'nın 5 Temmuz 1919'da İstanbul'a dönmesini emretmesine rağmen Mustafa Kemal Paşa bunlara olumlu karşılık vermediğinden; hükümet onun görevden alındığına dair bir kararı 8 Temmuz günü padişaha onaylattı.¹¹⁶⁵

Mustafa Kemal Paşa bunu öğrenince, 8/9 Temmuz 1919 gecesi ordu müfettişliğinden ve askerlikten istifa etti.¹¹⁶⁶ Bunu İstanbul'a, bütün ordu birimlerine ve kamuoyuna duyurdu. Böylece, hükümetin onu görevden almasına fırsat vermedi. Artık bir sivil olarak siyasi faaliyetlerde bulunabileceği için Raif Bey 10 Temmuz'da, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti idare heyeti adına, onun cemiyetin başına geçmesini ve Rauf Bey'in de ikinci başkanlığı kabul etmesini teklif etti.¹¹⁶⁷

Bundan sonra, kongreye katılacak delegelerin toplanmasını bekleyen ve iç ve dış gelişmeleri yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa, bir yandan da askerî konularla ilgili hususlarda Kâzım Paşa ile görüşmeler yapıyordu. 13 Temmuz'da, Ermenilere karşı yapılabilecek askerî harekât hakkında görüştüler ve yaptıkları değerlendirme sonucunda; Bolşevikler ilerleyip Ermeniler İngiliz desteğinden mahrum kalınca kolordu birlikleriyle harekete geçmeye ve Ermenileri etkisiz hale getirmeye karar verdiler.¹¹⁶⁸

Bu sırada yeterli miktarda delege toplandığı için, 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi açıldı. Mustafa Kemal Paşa'nın açış konuşmasının ardından görüşmelere başlayan Kongre toplantılarına devam ederken, İngilizlerin Sivas Kongresi'ni engellemek için asker gönderecekleri ve Sinop'u işgal edecekleri haberleri gelmeye başladı.¹¹⁶⁹

Öte yandan hükümet de 29 Temmuz'da, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in tutuklanmasına karar verdi.¹¹⁷⁰ 30 Temmuz'da, Harbiye Nazırı tarafından 15. Kolordu Komutanı'na bu kararı

¹¹⁶⁴ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 49-51.

¹¹⁶⁵ TİH C. 2, Ks. 1, s. 119; Bu konu ile ilgili yazışmalar için bkz. Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 48, 49, 50, 51, 52, 53, s. 46-51.

¹¹⁶⁶ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 49; Geniş bilgi için ayrıca bkz. M. M. Kansu, C. 1, a.g.e., s. 37-39; Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 54, 55, s. 51-52; ATBD, Sayı: 120, Belge: 5, s. 9.

¹¹⁶⁷ M. K. Atatürk, Nutuk, Vesikalar, s. 635.

¹¹⁶⁸ Bu görüşme hakkında detaylı bilgi için bkz. K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 83.

¹¹⁶⁹ A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 89-91.

¹¹⁷⁰ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 56, 57, 58, s. 53-54.

uygulaması bildirildi.¹¹⁷¹ Fakat Kâzım Paşa, bu kişilerin kanunsuz bir faaliyeti görülmediğini söyleyerek emri yerine getirmedi.¹¹⁷²

Bu ve benzeri tüm tehdit ve engelleme çabalarına rağmen çalışmalarına devam eden Kongre, 7 Ağustos 1919'a kadar Millî Mücadele'nin temel esaslarını oluşturacak olan çok önemli kararlar aldı. Bu kararlar şu hususları ihtiva ediyordu:

“1-Trabzon Vilayeti ile Canik sancağı ve Doğu Vilayetleri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Ma'mûratülaziz, Elaziz, Van ve Bitlis vilayetleri ile bu saha dâhilindeki bağımsız sancaklar hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılmaz bir bütündür. Tasada ve kıvançta eşit paya sahiptirler. Mukadderatları hakkında da aynı gayeyi hedef tutarlar. Bu bölgede yaşayan bütün İslam halkı, birbirlerine karşı aynı his ve dürüstlikle dolu olarak, âdetlerine ve sosyal hayatlarına bağlı öz kardeşlerdir.

2-Osmanlı vatanının bütünlüğü, millî istiklalimizin elde edilmesi, Saltanatın ve Hilafetin korunması için Kuvâ-yı Milliye'yi güçlendirmek ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır.

3-Her türlü işgal ve müdahale, Rum ve Ermeni devleti kurulması gayesine yönelik bir hareket olarak kabul edileceğinden topyekün savunmaya geçilmesi ve karşı konulması esası kabul edilmiştir. Siyasi hâkimiyeti ve sosyal dengeyi bozacak şekilde azınlıklara yeni bir takım özel haklar verilmesi kabul edilmeyecektir.

4-Merkezi hükümetin, diğer devletlerin baskısı karşısında buraları terk etmek zorunda kalması ihtimali göz önünde bulundurularak, Hilafet ve Saltanat makamına bağlılığı, millî varlığı ve hakları koruyacak tedbir ve kararlar alınmıştır.

5-Vatanımızda öteden beri birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan vatandaşların, Osmanlı Devleti kanunlarıyla teminat altına alınmış olan kazanılmış haklarına tam olarak uymaktayız. Mal, can ve ırzlarının korunması, zaten dinimizin, millî geleneklerimizin ve kanuni esaslarımızın gereği olduğundan, bu esas Kongremizin genel kanaatiyle bir kere daha sağlamlaştırılmıştır.

6-İtilaf Devletlerince mütarekenin imza olunduğu 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız dâhilinde kalan ve her bölgede olduğu gibi Doğu Anadolu Vilayetlerinde de ezici çoğunluğunu İslamların teşkil ettiği kültür ve iktisadi üstünlüğü Müslümanlara ait bulunan ve birbirinden ayrılmaz öz kardeş olan din ve soydaşlarımızın yerleşmiş oldukları ülkemizin, paylaşılması görüşünden tamamen vazgeçilerek, varlığımıza, tarihi haklarımıza, geleneklerimize, dinimize riayet edilmesine ve bunlara aykırı teşebbüslerin desteklenmemesine, bu suretle tamamiyle hak ve adalete dayalı bir karar çıkarılması beklenir.

7-Milletimiz, insani ve çağdaş gayeleri saygıyla karşılar, teknik ve ekonomik durumumuzu ve ihtiyaçlarımızı takdir eder. Bundan dolayı, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış bağımsızlığı, vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla, altıncı maddede açıklanmış sınırlar içerisinde milliyet esaslarına saygılı ve memleketimize karşı istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin teknik ve ekonomik yardımını memnuniyetle karşılıyoruz. Bu adil ve insani şartları ihtiva eden bir barışın da acilen kararlaştırılması, insanlığın selameti ve dünyanın huzuru adına, en başta gelen millî emelimizdir.

¹¹⁷¹ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 66; K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 106; HTVD, Sayı: 3, Belge: 48.

¹¹⁷² Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 62, s. 60-61.

8-Milletlerin kendi kaderlerini bizzat tayin ettikleri bu tarihi devirde, merkezi hükümetimizin de millî iradeye bağlı olması zorunludur. Çünkü millî iradeye dayanmayan herhangi bir hükümetin vermiş olduğu kararlara milletçe uyulmadığı gibi, dışardan da geçerli olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar geçmiş olaylar ve bunların sonuçları ile anlaşılmıştır. Bunun için, milletin içinde bulunduğu üzüntülü ve endişeli halden kurtulmak çarelerine bizzat girişmesine lüzum kalmadan, merkezi hükümetimizin Millî Meclisi hemen vakit kaybetmeden toplaması ve bu suretle milletin ve memleketin kaderi hakkında alacağı bütün kararları, Millî Meclis'in kontrolüne sunması zorunludur.

9-Vatanımızın karşı karşıya kaldığı üzücü olaylar ile tamamen aynı maksatla millî vicdandan doğan cemiyetlerin anlaşarak birleşmesinden meydana gelen kitle, bu defa Doğu Anadolu Müdaf'a-i Hukuk Cemiyeti ünvanıyla isimlendirilmiştir. Bu cemiyet, her türlü partçilik cereyanlarından tamamen uzaktır. Bütün İslam vatandaşlar cemiyetin tabii üyesidirler.

10-Kongre tarafından bir Heyet-i Temsiliye seçilerek, köylerden itibaren, vilayet merkezlerine kadar mevcut olan teşkilatlar birleştirilmiş ve sağlaştırılmıştır."¹¹⁷³

Erzurum Kongresi'nin bu kararları, Amasya Tamimi'nde belirtilen esasları bir ileri aşamaya taşıyarak bir program haline sokuyordu. Kongre, bölgesel bir kongre olmakla birlikte aldığı kararlar tüm ülkeyi ilgilendiriyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı andan itibaren belirlediği strateji oluşturma sürecini detaylandırıyor.

Osmanlı vatanının bütünlüğü, millî istiklalinde elde edilmesi, Saltanatın ve Hilafetin korunması millî hedef olarak ortaya konuluyor ve bu millî hedefin gerçekleştirilmesi için yapılacak mücadelenin Kuvâ-yı Milliye (millî kuvvetler) tarafından yapılacağı ve millî iradeye dayanacağı belirtiliyordu. Böylece, stratejinin temel unsurlarından olan; neyin elde edileceği, kimin elde edeceği ve nasıl elde edileceği belirleniyordu.

Bu kararlarda askerî stratejinin temel esasları da ilk defa belirgin bir hale geliyordu. Çünkü mütareke imzalandığı sıradaki sınırlar bir fiziki hedef olarak ortaya konuluyor ve her türlü işgal ve müdahaleye karşı topyekûn savunmaya geçilmesi ve karşı konulması kabul ediliyordu. Böylece askerî hedefin ele geçirilmesi için kullanılacak kuvvetlerin tüm halk, uygulanacak yöntemin ise topyekûn savunma olduğu belirtiliyordu. Böylece, askerî strateji açısından da neyin elde edileceği, kimin elde edeceği ve nasıl elde edileceği saptanıyordu.

Mustafa Kemal Paşa 7 Ağustos 1919'da, bu kararlara uygun olarak millî teşkilatın ve Kuvâ-yı Milliye'nin dayanacağı esaslar, teçhizat, teşkilat, konuş, kuruluş ve doktrinle ilgili bir talimatname hazırlayarak yayımladı. Bu kararların yayımlanmasının ardından hükümet, kongre kararlarının etkisini azaltmak maksadıyla milletvekili seçimi için hazırlıklara başlanmasına dair bir tamim yayımladı.¹¹⁷⁴ 9 Ağustos'ta da, Mustafa Kemal Paşa'yı etkisizleştirmek için askerlik

¹¹⁷³ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 61, s. 58-59; Ayrıca bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 62-63.

¹¹⁷⁴ A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 84-89.

mesleğinden çıkarılmasına ve taşıdığı nişanların ve fahri yaverlik rütbesinin geri alınmasına karar verdi.¹¹⁷⁵

Hükümetin bu çabalarına rağmen mütarekeden sonra ortaya çıkan üç farklı görüşten birinci gruba dâhil olan ve çoğu milliyetçi kişilerden oluşan Wilson Prensipleri Cemiyeti taraftarları bu sırada millî harekete yaklaşmaya ve Sivas Kongresi'nde dikkate alınmasını istedikleri görüşleri mektuplarla bildirmeye başladılar.

Bu mektuplardan, Osmanlı İmparatorluğu'nu eski sınırları içinde bir bütün olarak ABD mandasına vererek muhafaza etmeyi düşündükleri anlaşılıyordu. Bu kişilere göre, artık milleti esas alan bir idare gerekiyordu ve ABD, Filipinler gibi yerlere bu sistemi getirmiş ve ilerleme sağlamıştı. Bu sebeple ABD mandası seçilmeliydi.¹¹⁷⁶

Fakat Mustafa Kemal Paşa ve beraberindekilerin manda veya himaye kabul etmesi mümkün değildi. Çünkü Amasya Tamimi ile tüm ülkeye duyurdukları programa ve Erzurum Kongresi'nde alınan kararlara uygun olarak Sivas Kongresi hazırlıklarına devam ediyorlardı ve bu kararlarda manda veya himayenin kabul edilmediği açık bir şekilde görülüyordu.

Yapılan hazırlıkların bir boyutu da güvenlikle ilgiliydi. 22 Temmuz 1919'da İngilizlerin Samsun'a yeni birlikler çıkardıkları haberi üzerine bu birliklerin iç bölgelere geçmemesi için tedbirler alınmaya başlandı. Bu maksatla Amasya'daki 5. Fırka Komutanı Arif (Ayıcı) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği emre uygun olarak Ünye'den Sivas'a gelen yolları tıkmak için birliklerini bu yollar üzerinde tertipliyordu.¹¹⁷⁷ Çünkü 15 Ağustos 1919'da Kafkasya'yı boşaltmaya başlayan İngilizlerin,¹¹⁷⁸ buradan çektikleri birliklerin bir kısmını Samsun'a getirerek Sivas Kongresi'ne müdahale edebileceğinden endişe ediliyordu.¹¹⁷⁹

Ancak, asıl büyük tehlikeyi hükümetin faaliyetleri teşkil ediyordu. Çünkü Erzurum Kongresi'ni engelleyemeyen ve tehlikenin giderek daha da büyüdüğünü gören hükümet, Sivas Kongresi'ni engellemek için yeni bazı yöntemler denemeye başladı. Bu maksatla, Sivas Valisi'ni kongrenin yapılmasını engellemeye ikna etmek ve kongreyi basmak için çeteler oluşturmak ta dâhil değişik yöntemler üzerinde çalışılıyordu.¹¹⁸⁰

¹¹⁷⁵ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 58, 58/a, 59, 60, s. 54-57.

¹¹⁷⁶ Geniş bilgi için bkz. R. Orbay, a.g.e., s. 358-363; Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ta toplanacak kongrenin güvenliği için daha Amasya'da iken Sivas'a gelen bütün yollar üzerinde emniyet tedbirleri alınması gerektiğini düşünmüştü. Bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 70.

¹¹⁷⁷ M. M. Kansu, C. 1, a.g.e., s. 63-69.

¹¹⁷⁸ M. Sarı, a.g.e., s. 376.

¹¹⁷⁹ "İngilizler, Kafkasya'daki kuvvetlerini 'terhis' ve 'tasarruf', en nihayet son Osmanlı meclisinin toplandığı sıralarda İstanbul'da kuvvetli bulunmak düşüncesiyle geri çekmişlerdir." T. Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, C. 1, s. 30.

¹¹⁸⁰ R. Orbay, a.g.e., s. 331-332.

Nitekim 20 Ağustos 1919 tarihinde Sivas Valisi, bazı Fransız subaylarının Sivas'ta kongre yapılırsa şehrin işgal edileceğini söylediğinden ve hükümetten de bunu teyit eder tarzda telgraflar geldiğinden bahsederek kongrenin daha emniyetli bir yerde yapılmasının uygun olacağını bildirdi. Mustafa Kemal Paşa buna, Fransızların Anadolu içlerine sefer düzenlemeyi gerektirecek böyle bir harekette bulunamayacakları, bu sebeple kongrenin planlandığı gibi Sivas'ta yapılacağı cevabını verdi.¹¹⁸¹

Mustafa Kemal Paşa'nın söylediği gibi Fransızlar herhangi bir girişimde bulunmadılar ama hükümet, Sivas Kongresi'nin toplanmasına engel olmak için yeni bir yöntem denemeye başladı. Ali Fuat Paşa görevden alındı, 3. Ordu Müfettişliği lağvedildi ve Müşir Abdullah Paşa 3. Ordu Komutanı olarak atandı.¹¹⁸² Böylece millî hareketin temel dayanağı olan 3., 15. ve 20. Kolordular kontrol altına alınacak, bundan sonra da Millî Mücadele'nin lider kadrosu etkisiz hale getirilecekti.

Bu sırada İngilizler de İstanbul'dan bazı birlikleri trenle Eskişehir'e kaydırmaya başladılar. Buradan da Kütahya'ya bir bölük ve Afyon'a bir tabur gönderdiler. Bu faaliyetleri, Batı Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliye'ye cephane sevkini durdurmak ve doğu ile batıdaki hareket arasına girerek millî hareketi bölmek için yaptıkları anlaşılıyordu. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa 26 Ağustos'ta gerekli tedbirlerin alınmasını ilgili birliklere bildirdi.¹¹⁸³

Mustafa Kemal Paşa ise, Millî Mücadele'ye desteği artırmak ve İngilizlerin yaptığı bölücü propagandanın önünü almak için I. Dünya Savaşı sırasında tanıdığı aşiret reisleri ile bazı etkili kişilere mektuplar gönderiyor ve yakın bölgelerden gelenlerle de bizzat görüşüyordu. Kongreye katılacak delegelerin Sivas'ta toplandığı haberi gelince, 29 Ağustos 1919'da yola çıkmaya karar verdi.¹¹⁸⁴

Bu sırada İngilizlerin ve İstanbul Hükümeti'nin faaliyetlerini yakından takip eden Ali Fuat Paşa, hükümetin İstanbul ve çevresine hâkim olmaya ve millî harekete yardım eden teşkilleri lağvetmeye başladığını, 30 Ağustos'ta gönderdiği bir telgrafla Heyet-i Temsiliye'ye bildirdi. Telgrafta ayrıca, İngilizlere engel olmak için Sakarya'dan itibaren doğuya doğru sanayi tesislerinin tahrip edilmesini, batıdan doğuya hiçbir yabancı kuvvetin kabul edilmemesini, Afyon ve Kütahya'daki cephaneliklerin Kuvâ-yı Milliye tarafından işgal edilmesini teklif etti.¹¹⁸⁵

¹¹⁸¹ Geniş bilgi için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 70-74.

¹¹⁸² R. Orbay, a.g.e., s. 332-333; Ayrıca bkz. TİH, C. 2, 1. Kitap, s. 206;

¹¹⁸³ A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 152-153.

¹¹⁸⁴ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 74-75; Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği mektuplar için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, Vesikalar, s. 647-654

¹¹⁸⁵ A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 154-155.

3.2.3. Sivas Kongresi

Bu telgraf gönderildiği sırada, Heyet-i Temsiliye yola çıkmıştı. 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan ayrılan Heyet-i Temsiliye, 3 Eylül'de Sivas'a vardı ve 4 Eylül'de Sivas Kongresi ilk toplantısını yaptı.¹¹⁸⁶ Kongrenin ikinci günü, bazı aşiret reislerinin bir İngiliz binbaşı ile birlikte Malatya'ya geldiğini öğrenen Mustafa Kemal Paşa, telgrafhaneye asker gönderip tüm telgrafları aldirdi. Bu telgraflar incelendiğinde, İstanbul hükümetinin 7-8 gündür haberleştiği Elazığ valisi Ali Galip'e, Sivas Kongresi'ni basıp Kongre'ye katılanları tutuklaması emrini verdiği anlaşıldı.¹¹⁸⁷

Ali Galip ve beraberindekileri etkisiz hale getirmek için bulunabilen bütün kuvvetler derhal Malatya'ya gönderildi. Alınan bu tedbirler sonucunda Ali Galip ve beraberindekiler şehirden ayrılarak İngiliz kontrolü altındaki bölgeye kaçtılar.¹¹⁸⁸ İngilizlerin ve hükümetin bu faaliyetleri Kongre'de gündeme gelince, Eskişehir bölgesi ile Geyve Boğazı'nın elde edilmesine ve Konya, Afyon ve Kütahya gibi önemli merkezlerin İngiliz kuvvetlerinden temizlenmesine karar verildi.¹¹⁸⁹ Kongre 9 Eylül 1919'da, Ali Fuat Paşa'yı Batı Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye Komutanı olarak görevlendirdi ve kendisine gerekli tedbirleri alması için yetki verdi.¹¹⁹⁰

Ayrıca, görüşmelere hız verildi ve Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar tüm ülkeyi kapsayacak şekilde genişletilerek kabul edildi. 11 Eylül 1919'da sona eren Sivas Kongresi'nde, tüm Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleştirildi ve Mustafa Kemal Paşa başkanlığında bir Heyet-i Temsiliye seçildi.¹¹⁹¹ Böylece, uygulanan tırmandırma stratejisinin ilk hedefi olan teşkilatlanma safhası gerçekleşmiş oldu.

Şimdi Heyet-i Temsiliye'nin önünde üç önemli mesele vardı. Bunlardan birincisi Eskişehir-Afyon-Kütahya üçgenindeki askerî faaliyetleriyle millî hareketi ikiye bölmeye çalışan İngilizlerin bu faaliyetlerinin önlenmesiydi. İkincisi, Güney Anadolu'daki Fransızlara karşı tedbir alınmasıydı. Üçüncü ve en önemli husus ise; hükümetin düşürülmesi, Sivas Kongresi kararları çerçevesinde hareket edecek bir hükümetin kurulması ve Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılmasıydı. Çünkü artık Anadolu ve Trakya'da tam bağımsız bir devlet kurma fikri bir program haline getirilmiş ve bu programı uygulayacak bir hükümetin iktidara getirilmesi gerekiyordu.

¹¹⁸⁶ Geniş bilgi için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 75-77.

¹¹⁸⁷ R. Orbay, a.g.e., s. 342-345.

¹¹⁸⁸ TİH, C. 6, s. 43-52; Ayrıca bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 101-108; M. K. Atatürk, Nutuk, Vesikalar, s. 659-672.

¹¹⁸⁹ TİH, C. 2, Ks. 2, s. 72-73.

¹¹⁹⁰ Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1989, s. 1-2; A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 174-175.

¹¹⁹¹ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 78-79, 100; Kongre kararlarının tam metni için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, Vesikalar, s. 764-766.

Bu sırada Yunan ordusu, Ayvalık-Bergama-Akhisar-Göğdes-Ödemiş-Nazilli hattına kadar yayılmış ve Afyon ve Kütahya bölgelerine el atacak bir stratejik taarruzun çıkış mevzilerine tertiplenmişti. Boğazlara, İstanbul'a ve İzmit'e yerleşen İtilaf Devletleri de Marmara havzasını Orta Anadolu'ya bağlayan diğer bir harekât sahasını işgal etmişti.

Sakarya Nehri ile kollarının, İzmit-Gemlik-Bursa sahil mıntikasını Eskişehir bölgesine bağlayan bu ana harekât sahasının başlangıcında bulunan İtilaf Devletleri, Orta Anadolu'ya Yunanlılara göre daha kısa sürede varabilecek durumdaydı.¹¹⁹² Afyon ve Eskişehir'deki İngiliz kuvvetleri ile birlikte bu durum, İtilaf Devletleri'ni daha önemli bir tehdit haline getiriyordu. Ayrıca, İngilizlerin bulunduğu bu yerlerdeki mülki idareciler İstanbul hükümetine bağlılıklarını devam ettiriyor ve İngiliz birlikleri, hükümetin Anadolu'da hâkimiyetini koruması için bir dayanak oluyordu.

Bu sebeple, İngilizlerin Eskişehir-Kütahya ve Afyon üçgenindeki faaliyetlerine ve İstanbul hükümetinin onlara dayanarak millî hareketi akim kılmak maksadıyla yaptığı girişimlere engel olma görevi, daha Sivas Kongresi sona ermeden önce Ali Fuat Paşa'ya verilmişti. Bu görevi alan Ali Fuat Paşa, asıl hedef olarak Eskişehir'i seçti ve şehri uzaktan kuşattı. Şehrin telgraf haberleşmesi kesildi ve Ankara-Eskişehir arasındaki demiryolu köprüleri tahrip edildi. Tecrit edilmiş duruma düşen İngilizler 21 Eylül 1919'da Ali Fuat Paşa'ya bir heyet göndererek, hükümetle mücadelelerinde tarafsız kalacaklarını bildirdiler.¹¹⁹³

Böylece, İngilizlerin Orta Anadolu'da yapmaya çalıştığı faaliyetler önlenmiş oldu. Fakat Ege ve Marmara'dan Orta Anadolu'ya gelen ana yaklaşma istikametlerinden ilerleme eğiliminde olan Yunan ve İtilaf Devletleri birlikleri hala yerlerinde duruyordu. Bu sebeple Türk kuvvetleri, Murat Başyaylasında stratejik savunma yaparak bu tehditlere karşı Anadolu'nun doğuya uzanan derinliklerini örtmek ve bu derinliğe dayanmak zorundaydı.

Bunun için, Fransızlara karşı da tedbir almak gerekiyordu. Çünkü Pozantı'ya kadar ilerlemiş olan Fransızların Ankara istikametinde ilerlemesi, bu savunmayı arkadan tehdit eden stratejik bir etki yaratabilirdi. Benzer şekilde Samsun ve Merzifon bölgelerindeki İngiliz kuvvetleri ile Pontus çetelerinin Yunanlılarca takviye edilerek Kızılırmak boyunca Ankara istikametine doğru ilerlemesi de batıya karşı tesis edilecek savunma hattını arkadan tehdit ederek stratejik bir etki yaratabilirdi.

Eğer tedbir alınmazsa, Kilikya'ya ve Samsun bölgesine dayanacak bu iki stratejik hareketin, batıdaki Türk kuvvetlerini doğudaki Türk kuvvetlerinden ayırma ihtimali vardı. Bu sebeple,

¹¹⁹² Suat Ener, **Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları**, Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1938, s. 7-8.

¹¹⁹³ Bu harekât hakkında detaylı bilgi için bkz. A. F. Cebesoy, *Bilinmeyen...*, s. 198-266; Ayrıca bkz. TİH, C. 2, Ks. 2, s. 75-76; K. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. 1, s. 175.

Marmara ve Ege havzalarından gelecek istila hareketlerine karşı yapılacak stratejik savunmayı yan ve gerilerden gelecek tehditlerden korumak için Fransızları Toroslardan güneye atmak, Maraş ve Urfa'yı kurtarmak ve mümkünse Dörtyol-Mümbiç hattının güneyine kadar olan bölgeyi ele geçirmek gerekiyordu. Samsun bölgesindeki Pontus isyanı da bir an önce bastırılmalı ve bu bölgedeki İngilizlerin iç bölgelere geçmesi önlenmeliydi.

Bunlar yapılırsa; Orta Anadolu tamamen güvenli ve korunmuş bir halde Batı'dan gelecek bir istilayı geriye atacak veya Anadolu içlerinde yok edebilecek bir askerî harekâta dayanak olabilirdi. Çünkü Doğu'daki Ermeni ve Gürcü kuvvetleri, karşılarındaki 15. Kolordu tarafından kısa sürede ezilebilecek kadar zayıftı. 15. Kolordu, Doğu'da Pontus çetelerine karşı da gerekli tedbirleri alıyordu.¹¹⁹⁴

Samsun ve çevresinden iç bölgelere gelebilecek İngiliz kuvvetleri veya Pontus çetelerini önlemek için 3. Kolordu birlikleri Karadeniz sahillerinden Orta Anadolu'ya gelen yolların geçtiği geçitleri tutmuştu. Nitekim 11 Eylül 1919'da, Amasya ile Samsun arasındaki bir İngiliz bölüğünün iç bölgelere geçmesi, Türk birlikleri tarafından önlendi.¹¹⁹⁵

Geriye bir tek güneyden gelebilecek Fransız tehdidine karşı tedbir almak kalıyordu. Bunun için bir an önce Güney Anadolu'da bir silahlı direniş hareketinin örgütlenmesi gerekiyordu. Mütarekeden sonra, Türk ordusu gibi Fransız ordusu da terhisler sebebiyle zayıfladığından, Fransızlar işgal ettikleri bölgeye yeterince kuvvet getirememişlerdi. Bunu telafi etmek için Ermeni çetelerini ileri sürerek kendileri zayıf birliklerle geride hareket ediyorlardı. Bu durumda, Toroslar bölgesinde hızlı başarılar elde etmek mümkün görünüyordu.¹¹⁹⁶

Bu sebeple Heyet-i Temsiliye, Güney Anadolu bölgesinde bir cephe teşkil etmek ve bu cephedeki faaliyetleri yürütecek bir teşkilat kurmak için derhal çalışmalara başladı. 11 Eylül'de, Güney Anadolu'da işgal edilmiş topraklar üç bölgeye ayrıldı ve bu bölgeler kolordulara tahsis edildi. Ayrıca, bu bölgede yapılacak teşkilatlanma ve uygulanacak faaliyetlere yön verecek bir talimat hazırlandı.¹¹⁹⁷

Heyet-i Temsiliye, önünde duran üçüncü ve en önemli mesele olan hükümete karşı ise bizzat kendisi harekete geçti. Gerekçesi, hükümetin padişahı olaylardan haberdar etmeyip aldattığı tezine dayanıyordu. Padişah gerçekleri öğrenirse, kendisini aldatanlar hakkında gerekli işlemi yapacağına güvenlerinin tam olduğu ileri sürüldü. Bunun için hazırlanan telgraf metni İstanbul'a

¹¹⁹⁴ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 8-9.

¹¹⁹⁵ M. Okur ve M. Küçükuşurlu, a.g.e., s. 111.

¹¹⁹⁶ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 9.

¹¹⁹⁷ TİH, C. 4, s. 65-67; İ. Özçelik, a.g.e., s. 147-148; A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 322-325; A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 290-291.

çekilmek üzere kolordulara gönderildi. 11/12 Eylül 1919 akşamı Sadrazam'a, Padişah'la doğrudan görüşmek için haberleşme yolunun açılmasını isteyen telgraflar çekildi.¹¹⁹⁸

Padişah'la görüşmek için haberleşme yolu açılmayınca, 12 Eylül'de Anadolu'nun İstanbul'la her türlü irtibatının kesilmesine karar verildi. Bu durum 13 Eylül'de bütün kolordu komutanlıklarına, müstakil fırkalara ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine haber verildi. Ayrıca, meşru bir hükümet kuruluncaya kadar bütün haberleşmenin Sivas'taki Heyet-i Temsiliye ile yapılacağı bildirildi.¹¹⁹⁹

Bu durum, Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul hükümetine karşı gücünü ispat etme girişimiydi. Bu gücü hissettiği an hükümetin istifa edeceğini biliyorlardı. Çünkü Heyet-i Temsiliye üyelerinin bir kısmı, buna benzer bir stratejinin 1908 ve 1909 yılında Abdülhamit'e ve hükümete karşı başarıyla uygulanmasına şahit olmuşlardı. Bu sebeple, alınan bu karar taviz vermeden uygulanmaya başlandı.

Ama bazı mülki idareciler bu kararı dinlemeyerek hükümetle işbirliğine devam ettiler. Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye, hükümetle işbirliği içinde olan Kastamonu, Ankara, Bursa, Edirne, Trabzon, Diyarbakır valileri ile Dersim, Çorum, Bolu ve Niğde mutasarrıflarını zorla görevden uzaklaştırdı. Konya valisi Cemal Bey ise Refet Bey'in Konya'ya geldiğini öğrenince İstanbul'a kaçtı.¹²⁰⁰ Anadolu'nun her yerinde alınan kararlı tedbirler sonucunda çoğu yerleşim yeri Heyet-i Temsiliye'nin kontrolüne geçti. Böylece, batıda Milne Hattı'ndan doğuda 15. Kolordu'nun tertiplendiği hatta kadar olan bölgenin yönetimi Heyet-i Temsiliye'ye bağlanmış oldu.

Heyet-i Temsiliye, İstanbul'daki İtilaf Devletleri Komiserlerine ve bazı yabancı elçiliklere birer telgraf çekerek, vatana ihanet etmedikleri müddetçe ülkedeki tüm vatandaşların ve ülkede yaşayan yabancıların dokunulmazlık içinde yaşadığını, Anadolu hareketinin maksadının vatana ihanet ettiği sabit olan Damat Ferit Paşa hükümeti yerine millî emellere bağlı, meşru ve güvenilir bir hükümetin iktidara gelmesi olduğunu bildirdi.¹²⁰¹

Bunun üzerine hükümet, padişahın saygınlığından yararlanarak halkı kendi yanına çekebilmek için 20 Eylül 1919'da padişahın bir bildirisini yayınladı. Bu bildiriye; hükümetin siyaseti sayesinde İzmir faciasının medeni milletlerin dikkatini çektiği, bir heyetin olayları incelemeye başladığı, bazı kişilerin halk ve hükümet arasında anlaşmazlık varmış gibi gösterdiği, bunun

¹¹⁹⁸ TİH, C. 2, Ks. 2, s. 25; Çekilen telgraflar için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, Vesikalar, s. 682-687.

¹¹⁹⁹ Geniş bilgi için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 116-120.

¹²⁰⁰ TİH, C. 2, Ks. 2, s. 55; Ayrıca bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 135-141; ATBD, Sayı: 87, Belge: 2083, 2085, s. 7, 12-13.

¹²⁰¹ ATBD, Sayı: 87, Belge: 2084, s. 10.

seçimlerin yapılması ve meclisin açılmasını zorlaştırdığı, vatandaşların hükümetin emirlerine uyması gerektiği belirtiliyordu.¹²⁰²

Bu bildirin ardından, Konya Valisi'nin kaçmadan önce serbest bıraktığı mahkûmlar ve halktan bazı kişiler, 27 Eylül 1919'da Bozkır'da isyan çıkardılar. Fakat bu isyan kısa sürede bastırıldı.¹²⁰³ İstanbul hükümeti, Batı Anadolu'daki hareketi Orta ve Doğu Anadolu'dan koparmak için de harekete geçmiş ve daha Sivas Kongresi sırasında yardım edileceği vaadiyle Balıkesir'den İstanbul'a bir heyet gönderilmesi istemişti.

Dâhiliye Nazırı, Balıkesir'den gönderilen üç kişilik heyetle 1 Ekim'de yaptığı görüşmede; Batı Anadolu'daki cemiyetlerin Yunanlılarla savaştığını ama Sivas Kongresi'ni düzenleyenlerin siyasi ve şahsi çıkarlarını sağlamaya çalıştığını, eğer onlarla ilişkileri bulunmadığını açıklarlarsa kendilerine yardım edileceğini söyledi. Fakat bu teklif, heyet tarafından kabul edilmedi. Hükümetin 2 Ekim 1919'da istifa etmesi üzerine bu girişim de başarısızlıkla sona erdi.¹²⁰⁴

Yeni hükümet, Ali Rıza Paşa tarafından kuruldu. Mersinli Cemal Paşa, Kuvâ-yı Milliye temsilcisi sıfatıyla Harbiye Nazırı olarak bu hükümette yer aldı. Yeni hükümetin programında, millî hareketle paralellik vardı. Hükümetin amacı; Wilson Prensipleri çerçevesinde, Mondros Mütarekesi imzalandığı sıradaki sınırlar içinde müstakil bir devlet olarak ülkenin bekasını sağlamak olarak belirlendi.¹²⁰⁵

7 Ekim 1919'da hükümetle Heyet-i Temsiliye arasında genel esaslar konusunda bir anlaşmaya varıldı.¹²⁰⁶ Bundan sonra Kuvâ-yı Milliye'nin güçlendirilmesi ve ülkenin savunması için gerekli tedbirler alınmaya başlandı. İşgal altındaki Batı Anadolu topraklarında millî teşkilat kurulması için Ali Fuat Paşa'ya ve 23. Fırka Komutanı'na talimat verildi. Aydın Bölgesi'ndeki Kuvâ-yı Milliye'nin komuta altına alınması için Refet Bey görevlendirildi.¹²⁰⁷ Maraş ve Antep'te millî kuvvetler teşkil etmek için de Üsteğmen Asaf (Kılıç Ali) bölgeye gönderildi.¹²⁰⁸

20-22 Ekim tarihleri arasında, hükümetle anlaşmak ve bir anlayış birliğine varmak maksadıyla Bahriye Nazırı Salih Paşa ve Heyet-i Temsiliye arasında Amasya'da bir görüşme yapıldı. Görüşme, Sivas Kongresi kararları üzerinden yürütüldü ve ikisi gizli toplam beş protokol imzalandı. Açık protokollerle; Kürtlere bağımsızlık kazandırma çabalarının engellenmesi, Kilikya bölgesinde tampon bir devlet kurma girişimlerinin önlenmesi, Aydın'ın savunulması ve

¹²⁰² M. K. Atatürk, Nutuk, s. 131.

¹²⁰³ TİH C. 6, s. 52-54.

¹²⁰⁴ TİH, C. 2, Ks. 2, s. 37.

¹²⁰⁵ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 162; Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. 2, TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara, 2009, s. 399; M. Okur ve M. Küçükuşurlu, a.g.e., s. 102

¹²⁰⁶ R. Orbay, a.g.e., s. 392-393.

¹²⁰⁷ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 191, 222-224.

¹²⁰⁸ **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Der.: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 15. Basım, İstanbul, 2013, s. 82-83.

Edirne'nin bağımsız bir İslam hükümetine katılmak için bile olsa bırakılmaması kararlaştırıldı. Sivas Kongresi kararları da mecliste kabul edilmek şartıyla uygun bulundu.

Gizli protokoller ise; padişah iradesi ve diğer emirlerle bazı subaylar hakkındaki haksız uygulamalarının iptali, Malta sürgünlerinin yurda getirilmesi çarelerinin aranması, Millî Mücadele karşıtı kişi, cemiyet ve basın organlarının faaliyetlerine engel olunması, Aydın Kuvâ-yı Milliye'sinin güçlendirilmesi ve Uceymi Sadun Paşa ve adamlarının desteklenmesi gibi hususları içeriyordu. Gizli protokollerin askerî açıdan en önemli maddeleri; Aydın Kuvâ-yı Milliye'sinin güçlendirilmesi ve iâşesi ile Irak'ta Uceymi Sadun Paşa'nın desteklenmesiydi.¹²⁰⁹

Fakat millî harekete karşı olan güçler de boş durmuyordu. Mustafa Kemal Paşa bu görüşme için Sivas'tan ayrılınca, Şeyh Recep ve arkadaşları telgrafhaneyi ele geçirerek 18 ve 19 Ekim 1919 tarihlerinde padişaha, Mustafa Kemal Paşa'ya ve Salih Paşa'ya Heyet-i Temsiliye aleyhinde telgraflar çektiler.¹²¹⁰

Bu sırada Damat Ferit Paşa da; Askerî Nıgehbançılar, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve İngiliz Muhipler Cemiyeti ile anlaşarak bir blok tesis etti ve bu bloğun görevlendirdiği kişiler Geyve, Karacabey, Bursa, Adapazarı ve İzmit civarında adam toplamaya başladılar. Alınan tedbirler sayesinde bu kişiler de amaçlarına ulaşamadı.¹²¹¹ Fakat Biga Yarımadası ve Bozkır bölgelerinde yeni isyanlar çıkmasına engel olunamadı.

Bozkır bölgesinde Hoca Zeynelabidin'le irtibatlı bazı hocaların elebaşılığında 20 Ekim 1919'da çıkan isyan, askerî birlikler ve millî müfrezelerin müdahalesiyle 4 Kasım'da sona erdi.¹²¹² 25 Ekim'de Gönen ve Manyas civarında dolaşarak Kuvâ-yı Milliye aleyhinde propaganda yapmaya başlayan Anzavur'un 2 Kasım'da Susurluk'a gelmesiyle başlayan isyan ise 30 Kasım'da sona erdi.¹²¹³

Hükümet ve Heyet-i Temsiliye iç isyanlarla uğraşırken, Suriye İtilafnamesi'ne göre güney Anadolu'yu boşaltacak olan İngilizler, Fransızların gelmesini beklemeden Ekim ayı sonlarında İskenderun üzerinden Filistin'e çekilmeye başladılar.¹²¹⁴ Çünkü Ekim ayında Afgan ordusu ile kanlı bir mücadeleye girmişler, Hindistan'da galeyana halindeki Müslümanlar ve bağımsızlık isteyen Hindularla uğraşıyorlar ve Mısır'da sıkıntılılar yaşıyorlardı.¹²¹⁵

¹²⁰⁹ Geniş bilgi için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 192-196; İmza altına alınan protokol metni için bkz. Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 69, s. 67-69.

¹²¹⁰ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 197-201.

¹²¹¹ Geniş bilgi için bkz. M. M. Kansu, C. 2, a.g.e., s. 429-438.

¹²¹² Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 6, s. 55-59.

¹²¹³ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 6, s. 66-71.

¹²¹⁴ K. Çelik, a.g.e., s. 118.

¹²¹⁵ Ö. O. Umar, a.g.e., s. 380.

1919 sonbaharında Sibiryaya ve güneyinde Kolçak, Petrograd'ta Yudenic, Ukrayna ve Orta Rusya'da Denikin başarılarının en üst noktasına ulaşmıştı.¹²¹⁶ Fakat Denikin ordusu Oryol ve Voronej'de yenilince¹²¹⁷ bu gelişme de İngilizleri tehdit eden bir durum yarattı. Çünkü Bolşevikler, İngiltere için hayati önemi olan Hindistan ve Irak'a yaklaşıyorlardı. Bu sebeple İngilizler, Suriye'den bazı birliklerini çektiler ve bu birlikleri önce demiryolu ile İstanbul'a, oradan da gemilerle Batum'a gönderdiler.¹²¹⁸

İngilizlerin Güney Anadolu'dan çekilmeye başladığını öğrenen Heyet-i Temsiliye, hükümete ve diğer ilgililere Maraş, Urfa ve Antep'in Fransızlar tarafından işgal edilmesini önlemek için gerekli tedbirlerin alınmasını bildirdi.¹²¹⁹ Fakat bölgenin Fransızlarca işgal edilmesine engel olunamadı.¹²²⁰

Heyet-i Temsiliye, bir yandan da yapılacak seçimlerin hazırlıklarıyla ilgileniyordu. 29 Ekim 1919'da, seçimlerle ilgili hususları görüşmek üzere kolordu komutanları Sivas'a çağırıldı. 16 Kasım'da yapılan toplantıda Meclis'in toplanma yeri, meclis toplandıktan sonra Heyet-i Temsiliye ve millî teşkilatın alacağı şekil ve Paris Barış Konferansı'nın olumsuz bir karar vermesi durumunda ne yapılacağı konuları görüşüldü.

Mahzurlu görülmeyle birlikte, Meclis'in İstanbul'da toplanmasına fakat Anadolu'dan seçilen vekillerle görüşülerek uygulanacak programın anlatılmasına karar verildi. Heyet-i Temsiliye'nin ve millî teşkilatın alacağı şekil konusunda ise; Heyet-i Temsiliye'nin durum netleşinceye kadar tüzükte yazıldığı şekilde göreve devam etmesi ve Paris'te menfi bir karar alınır ve bu karar Meclis ve hükümetçe kabul edilirse tüzükte açıklanan esasları yerine getirmeye çalışması kararlaştırıldı.¹²²¹

Bu toplantı sırasında Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti'nin de onayıyla 12. ve 14. Kolordulara Batı Cephesi'ndeki millî kuvvetlerin 23., 57. ve 61. Fırkalara bağlanmasını bildirdi. Bundan sonra Kuvâ-yı Milliye; millî alaylar, millî taburlar, millî bölükler ve efe bölükleri şeklinde teşkilatlandırıldı.¹²²²

Seçimler tamamlanıp milletvekilleri İstanbul'da toplanmaya başlayınca Heyet-i Temsiliye, Anadolu'dan seçilen milletvekilleriyle İstanbul'a gitmeden önce görüşmek maksadıyla Sivas'tan ayrıldı ve 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gitti. Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya

¹²¹⁶ E. H. Carr, a.g.e., s. 129.

¹²¹⁷ A. M. Samsutdinov, a.g.e., s. 56.

¹²¹⁸ M. Sarı, a.g.e., s. 395.

¹²¹⁹ Yaşar Akbıyık, **Millî Mücadelede Güney Cephesi, Maraş**, ATAM Yayınları, Ankara, 1999, s. 80-82.

¹²²⁰ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 4, s. 57-61.

¹²²¹ Geniş bilgi için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 213-215; **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Haz.: Uluğ İğdemir, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 38; Meclisin nerede toplanacağı hakkında Kolordu Komutanlarının dışında bazı sivil ve asker kişilerin de görüşleri alındı. Bkz. ATBD, Sayı; 87, Belge: 2089, 2090, s. 24-25.

¹²²² TİH, C. 2, Ks. 2, s. 109.

taşınması, Ankara'nın stratejik konumundan kaynaklanıyordu. Çünkü Ankara, İstanbul ile Güney ve Batı Cephesi'ne yakın olduğu gibi tren ve kara yollarının da önemli bir kavşak noktasıydı. Bu sebeple, askerî ve idari merkez olmak için uygun bir konumdaydı.¹²²³

Bu sırada, Yunanlıların İzmir'e yeni birlikler getirdiği ve Yunan ordusunun bulunduğu hatlardan ileriye doğru yeni bir harekâta başlayacağı duyumları alınmaya başlandı. Bunun üzerine Harbiye Nezareti, 21 Aralık'ta 12. ve 14. Kolordulara, işgal edilen bölgelerde ve muhtemel harekâta sahne olacak bölgelerde keşifler yapılmasını bildirdi.¹²²⁴ 24 Aralık 1919'da da bütün kolordulara ve müstakil 57. Fırka'ya, emir verildiğinde veya seferberlik ilan edildiğinde hangi birliğin hangi askerlik şubesi tarafından bütünleneceğine dair bir emir yayımladı.¹²²⁵

Fakat bu sefer de, Yunanlıların İzmir ve çevresinde millî bir ordu kurarak Paris Barış Konferansı tahliye kararı verse bile isyan etmiş gibi davranarak işgale devam edecekleri ve İzmir'i resmen ilhak etmeye hazırlandıkları duyumları alınmaya başlandı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 31 Aralık 1919'da kolordu ve müstakil fırka komutanlarına, böyle bir durumda Kuvâ-yı Milliye cepheyi tutmaya yetmeyeceği için 12. ve 14. Kolorduların hükümetle alakasını keserek Kuvâ-yı Milliye haline dönüştürülmesi konusunda değerlendirmelerini sordu.¹²²⁶

Bu değerlendirmeler alındıktan sonra, 9 Ocak 1920'de ilk defa tüm ülkeyi kapsayan bir harekât planı hazırlandı. Bu plan; İtalya, Fransa ve Amerika'nın kendi iç gelişmeleri sebebiyle böyle bir harekâta müdahale edemeyecekleri, İngiltere'nin de dünya çapında karşı karşıya olduğu siyasi sorunlar sebebiyle Anadolu'ya büyük bir ordu göndermesinin mümkün olmadığı, bu durumda geriye dikkate alınması gereken sadece Yunanistan ve Ermenistan'ın kaldığı değerlendirmesine dayanıyordu.¹²²⁷

Plan, diğer bölgelerde stratejik savunma yapılırken Batı Anadolu'da stratejik taarruzu ön görüyordu. Buna göre; Yunanlıların Aydın vilayetinin ilhakını ilan etmesi veya İtilaf Devletlerinin Sivas Kongresi'nin çizdiği sınırlar içindeki toprakların bölünmesi hakkında yapacağı bir teklif karşısında Padişah, hükümet ve meclisin herhangi bir teşebbüste bulunmaması durumunda 3., 12., 13., 14. ve 20. Kolordu, Harbiye Nezareti'nin 24 Aralık 1919'da yayımladığı emre göre derhal seferi kadrolarını tamamlayacaktı.

¹²²³ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 260-263; Heyet-i Temsiliye Sivas'tan 18 Aralık 1919'da ayrıldı. Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 71, 78, 78/a, s. 71, 76-77.

¹²²⁴ HTVD, Sayı: 20, Vesika: 508.

¹²²⁵ HTVD, Sayı: 20, Vesika: 509.

¹²²⁶ HTVD, Sayı: 20, Vesika: 511; K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 470-471; TİH, C. 2, Ks. 2, s. 136-137.

¹²²⁷ HTVD, Sayı: 20, Vesika: 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518; Ayrıca bkz. Atatürk'ün Tamim..., s.164-171; A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 296-298; A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 346-352.

Bu seferberliğin yapılabilmesi için, ilk önce demiryolu hatları ele geçirilecek ve silah ve cephane depolarına el konulacaktı. Afyon ve Konya'daki İtilaf Devletleri kuvvetleri karşısında onların iki katı kuvvet toplanarak kontrollerinde bulunan bütün nakliye vasıtalarını, demiryollarını, askerî malzemeleri, cephane ve silah depolarını terk etmelerini, aksi takdirde silahla mukabele edileceği bildirilecek, bilahare bu kuvvetler silahları alınarak buldukları yerlerde etkisiz hale getirilecekti.

İstanbul'daki İtilaf Devletleri kuvvetlerinin müdahalesini önlemek için İzmit'in batısındaki İngiliz ordugâhı ile İzmit arasındaki şimendifer imalathanesi tahrip edilecek, Fransızların kuzeye hareket etme ihtimaline karşı da Toros tünel ve köprülerinin tahribi için müteyakkız bulunulacaktı. 3. Kolordu, Samsun-Sinop-Merzifon bölgesindeki Hristiyan azınlıkların taşkınlıklarını ve dışarıdan gelebilecek bir kuvveti önleyecek, aynı tedbirleri Silifke dâhil Adana işgal bölgesinden batıya ve kuzeye gelebilecek tehditler için de uygulayacaktı.

Cephedeki 61. ve 56. Fırkalar görevlerine devam ederken, teşkil edilecek üç alaylı bir kuvvet Akhisar'da, üçer alaylı iki kuvvet Alaşehir'de ve 2000 kişilik bir kuvvet Aydın ve Söke bölgesinde toplanacaktı. Yunanlıların Selanik'teki ihtiyatlarını Edremit veya Çanakkale Boğazı'nda karaya çıkararak kuzey grubunun gerilerine karşı bir harekât yapma ihtimalinden dolayı Bandırma'da da bir ihtiyat kuvveti teşkil edilecekti.

Batı Cephesi, Gediz Nehri sınır olmak üzere ikiye ayrılacak, kuzeyden 14. Kolordu, güneyden ise Alaşehir'de kurulacak ve komutanlığını Refet Bey'in yürüteceği kolordu sorumlu olacaktı. Bu kolordunun karargâhı 12. Kolordu tarafından teşkil edilecekti. 20. Kolordu Afyon'da bir başkomutanlık karargâhı kuracak, her iki kolorduyu da Umum Anadolu Komutanı namıyla Afyon'da bulunacak olan Mustafa Kemal Paşa idare edecek, kurmay başkanlığını ise Ali Fuat Paşa yürütecekti.

3., 13., ve 15. Kolordular Kâzım (Karabekir) Paşa'ya ve Kâzım Paşa da Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı olacaktı. Batı harekât alanının geri bölgesinde İzmit, Eskişehir ve Bolu sancaklarında; Afyon, Isparta, Burdur, Konya Vilayetlerinde ve Niğde Sancağı ile Ankara ve Kastamonu Vilayetlerinde birer mıntika komutanlığı teşkil edilecekti. Bu mıntika komutanları da doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı olacaktı.

Yunan kuvvetleri, İzmir ve Foça olmak üzere iki hareket üssüne dayanıyordu. İki grup halinde bulunan Yunanlıları birbirinden ayırmak, Aydın Vilayetinin önemli bir kısmını geri almak ve cepheyi küçültmek için ilk hedef Manisa ve doğusundaki boğaz ile İzmir-Torbalı demiryolu hattının doğusundaki dağları ele geçirmek olacaktı.

Trakya'daki 1. Kolordu da seferberlik icra edecek, Bulgarların tarafsızlığı sağlanacak, Hristiyanların Müslüman halka karşı yapacakları her türlü tecavüz ile Batı Trakya'dan yapılabilecek taarruz önlenecek ve duruma göre Selanik civarındaki Yunan kuvvetlerinin Aydın'a naklini önleyecek şekilde hareket edilecekti.¹²²⁸

Bu planın yayınlanmasından bir gün sonra İtalya, İngiltere ve Fransa, Azerbaycan ve Gürcistan'ın, 19 Ocak'ta da Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyınca,¹²²⁹ Mustafa Kemal Paşa İtilaf Devletlerinin Bolşeviklerle Türkiye arasında bir Kafkas seddi teşkil etmeye çalıştığını değerlendirdi. Bu gerçekleştirilirse, ülke abluka altına alınarak hükümet şartları ağır bir anlaşmayı imzalamaya zorlanabilirdi. Bu sebeple Kâzım Paşa'ya, harekete geçmek ve gerekirse Bolşeviklerle işbirliği içinde taarruz ederek bu setti dağıtmak gerektiğini bildirdi.

Kâzım Paşa, bölgenin ekonomik koşulları, mevsim şartları ve iâşe zorlukları sebebiyle böyle bir harekâtı uygulamanın mümkün olmadığını söyledi. Onun düşüncesine göre, Bolşevikler Kafkasları ve Azerbaycan'ı aşıp temasa geçmedikçe bu hareket tarzının uygulanması, kolordu birliklerinin İtilaf Devletleri tarafından ezilmesine sebep olabilirdi.¹²³⁰

1920 yılı başlarından itibaren Denikin ve Kolçak büyük bir yenilgiye uğratılmış ve İngiliz birlikleri her yerde geri çekiliyordu. Biraz daha beklenirse bu şartlar kendiliğinden oluşacaktı.¹²³¹ Kafkas seddi ortadan kaldırılır ve Rusya ile fiziki temas sağlanırsa, İtilaf Devletleri bütün limanları sıkı bir abluka altına alsalar bile silah ve cephane yardımını kesemezlerdi.¹²³²

Bu sırada Güney Anadolu'da her yerde millî teşkilat kurulmuş, Maraş'ta çatışmalar başlamış, Batı Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliye birlikleri de ordu imkânları kullanılarak ikmal ediliyordu. Harbiye Nazırı, İngilizlerin Kuvâ-yı Milliye birliklerinin Milne Hattı gerisine çekilmesi talebini yerine getiremeyeceğini söylemişti. Bundan rahatsız olan İngilizler 21 Ocak'ta, Harbiye Nazırı ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin görevden alınmasını istediler.¹²³³

Cevat ve Cemal Paşa, hükümetin düşmesine sebep olmamak için 21-22 Ocak'ta istifa etti.¹²³⁴ Fakat İngilizlerin bununla yetinmeyeceği ve Harbiye Nazırı ile bazı milletvekillerini

¹²²⁸ HTVD, Sayı: 20, Vesika: 519.; Atatürk'ün Tamim..., s. 166-171; TİH, C. 2, Ks. 2, s. 137-142; A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 461-471; A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 351-352; F. Altay, a.g.e., s. 206-208.

¹²²⁹ M. Sarı, a.g.e., s. 420-421.

¹²³⁰ K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 512-516; TİH, C. 2, Ks. 2, s. 152-154.

¹²³¹ E. H. Carr, a.g.e., s. 229; Ocak 1920'de Kafkasya'daki durum için bkz. ATASE ARŞ., K. 113, D. 50.

¹²³² Rusya yardımı ve Kafkasya'nın önemi hakkında geniş bilgi için bkz. A. A. Pallis, a.g.e., s. 45.

¹²³³ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 282-283.

¹²³⁴ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, s. 40-42.

tutuklayacakları söyleniyordu. Mustafa Kemal Paşa, böyle bir durumda Anadolu'da bulunan yabancı subayların tutuklanması için askerî birliklere emir verdi.¹²³⁵

Bu gelişmelerin ardından, İngilizlerle millî hareket arasında iplerin tamamen kopmasına sebep olan yeni bir gelişme ortaya çıktı. Bu günlerde Wrangel ordusu, Rusya'da Bolşeviklerin devrilmesi için son umut durumundaydı. Bu ordunun silah ihtiyacı Osmanlı ordusuna ait depolardan karşılanıyordu. Bu depolardan biri olan Gelibolu'daki Akbaş Cephaneliği'ndeki silah ve mühimmat, Köprülü Hamdi Bey tarafından, 26/27 Ocak 1920 gecesi Anadolu'ya kaçırıldı.

Bunun üzerine, İngilizler Bandırma'ya asker çıkardılar.¹²³⁶ Fakat artık her şey İtilaf Devletleri aleyhine geliyordu ve bu tür kısmi askerî tedbirlerle bir sonuç elde etmeleri mümkün görünmüyordu. Nitekim Meclis-i Mebusan'da millî hareketi temsil eden vekiller Felah-ı Vatan grubunu kurdular ve meclis, İtilaf Devletlerine meydan okuyacak şekilde 28 Ocak'ta Misak-ı Millî kararlarını kabul etti.¹²³⁷

Buna göre; mütareke imzalandığı sırada işgal edilmiş olan Arap topraklarının geleceğinin halkoyuyla belirlenmesi isteniyor ve diğer toprakların ayrılmaz bir bütün olduğu belirtiliyordu. Kars, Ardahan ve Batum ile Batı Trakya'nın durumunun bir plebisitle belirlenmesi kabul ediliyordu.

İstanbul ve Marmara Denizi'nin iki tarafının her türlü müdahaleden masun olması ve bu esas çerçevesinde güvenliğinin sağlanması ve boğazların ticaret gemilerine açık olmasının ilgili devletlerin kararına göre belirlenmesi isteniyordu. Azınlıkların hukukunun, komşu devletlerdeki Müslümanların da aynı haklardan yararlanması şartıyla sağlanacağı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tam bağımsızlık ve özgürlüğe sahip olması gerektiği belirtiliyordu. Bu sebeple siyasi, adli, mali ve diğer alanlarda ülkenin gelişmesine engel olacak kayıtlara karşı çıkılıyordu.¹²³⁸

Bu sırada İngilizler, artık tamamen İstanbul ve boğazları elde bulundurmaya odaklanmışlardı. Çünkü Rusya'daki gelişmeler, Bolşeviklerin iç savaşı kazanmak üzere olduğunu gösteriyordu. Bolşeviklerin Akdeniz'e çıkmasını önlemek için boğazların savunmasının daha da güçlendirilmesi gerekiyordu. Bu sebeple, 17 Şubat 1920'den itibaren küçük bir birlik hariç Batum'daki birliklerini İstanbul'a getirdiler.¹²³⁹

¹²³⁵ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 289.

¹²³⁶ Geniş bilgi için bkz. K. Özalp, a.g.e., s. 89-93; Ayrıca bkz. T. Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, C. 1, s. 56.

¹²³⁷ S. Yalçın, a.g.m., s. 21; Ayrıca bkz. D. Fromkin, a.g.e., s. 355.

¹²³⁸ TİH, C. 2, Ks. 2, s. 95-96; Misak-ı Millî'nin tam metni için bkz. A. Sofuoğlu ve S. Yıldırım, a.g.e., s. 58-59.

¹²³⁹ M. Sarı, a.g.e., s. 426.

Fakat İstanbul'daki durum kontrolden çıkmak üzereydi. Damat Ferit Paşa ile işbirliği içinde engellemeye çalıştıkları milliyetçi hareket örgütlenmesini tamamlamış ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasını sağlamıştı. O sırada toplantılar yapan Meclis'te milliyetçiler çoğunluğa sahip durumdaydı. Batı Anadolu'daki Kuvâ-yı Milliye'nin etki alanı İstanbul sınırlarına yaklaşmış ve İngiliz birlikleri için tehdit teşkil ediyordu.¹²⁴⁰

Bu sebeple Biga Yarımadası'ndaki Pomak ve Çerkezlerin isyan girişimlerini desteklediler. Yeni kurulan Kuvâ-yı Milliye birliklerine para ve asker vermek istemeyen Pomaklar da İngilizlerle irtibata geçtiler. Bunun sonucunda, Pomaklar ve Çerkezler 16 Şubat'ta Biga'yı bastılar. 17 Şubat'ta da Ahmet Anzavur Biga'ya geldi. Bunun üzerine, ordu ve Kuvâ-yı Milliye birlikleri isyana müdahale ettiler.¹²⁴¹

Bu sırada Rusya'daki iç savaş sona ermek üzereydi. Kızıl Ordu, Azak Denizi sahiline kadar ulaşmıştı.¹²⁴² Bu gelişmelerin yarattığı endişe sebebiyle İngilizlerin Akdeniz Filosu 23 Şubat 1920'de İstanbul'a geldi.¹²⁴³ Ortaya çıkan bu durumdan faydalanan Yunanlılar 18-20 Şubat arasında İzmir'e yeni kuvvetler çıkardılar ve 3 Mart'ta Gölcük Yaylası ve Bozdoğan'ı işgal ettiler.

Bu işgallerin yapıldığı gün, İtilaf Devletlerinin bir gün önce verdiği ve Kuvâ-yı Milliye birliklerinin cephe hattından üç kilometre geriye çekilmesini bildiren notayı kabul etmeyen Ali Rıza Paşa, istifa etmek zorunda kaldı. 6 Mart 1920'de hükümet kurma görevi Salih Paşa'ya verildi.¹²⁴⁴ Yeni hükümet 8 Mart'ta kuruldu. Salih Paşa hükümeti de millî hareketle işbirliğine devam ediyordu.¹²⁴⁵

Milliyetçilerin çoğunlukta olduğu Meclis ise İngiliz çıkarlarına aykırı kararlar alıyordu. Bolşeviklerin güneye doğru indiği bu günlerde, İstanbul'daki siyasi durumun kendileri için büyük bir tehdit teşkil ettiğini değerlendiren İngiltere hükümeti, 10 Mart'ta İstanbul'un işgal edilmesi emrini verdi.¹²⁴⁶ Bunun üzerine, İngiliz birlikleri 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal ettiler.¹²⁴⁷ Çok sayıda Osmanlı devlet adamı ve milletvekili tutuklandı.¹²⁴⁸ Bu işgal, askerî olarak basit bir operasyondan ibaretti fakat daha işgalin duyulduğu ilk saatlerden itibaren hiç de hesapta olmayan sonuçlara sebep olacağı ortaya çıkmaya başladı.¹²⁴⁹

¹²⁴⁰ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, s. 44-46.

¹²⁴¹ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 6, s. 71-87; Ayrıca bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 343.

¹²⁴² K. Özalp, a.g.e., s. 94.

¹²⁴³ A. M. Samsudinov, a.g.e., s. 124.

¹²⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 305-310.

¹²⁴⁵ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, s. 46.

¹²⁴⁶ A. M. Samsudinov, a.g.e., s. 125.

¹²⁴⁷ M. K. Atatürk, Nutuk, s.318.

¹²⁴⁸ D. Fromkin, a.g.e., s. 356; Krş. R. Orbay, a.g.e., s. 451.

¹²⁴⁹ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, s. 47.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ASKERİ STRATEJİ VE HAREKÂT STRATEJİLERİ

4. 1. STRATEJİK PLANLAMA, SİYASİ VE ASKERİ YAPILANMA

Heyet-i Temsiliye, İstanbul'un işgal edildiğini öğrenir öğrenmez hemen işgali tüm ülkeye duyurdu ve İtilaf Devletleri temsilcilerine telgraflar çekerek bunu protesto etti.¹²⁵⁰ Bundan sonra kolordu komutanları ve diğer ilgililerle görüşerek durum değerlendirmesine başladı. İstanbul'un işgaliyle, 16 Kasım 1919'da Sivas'ta yapılan komutanlar toplantısında alınan kararlarda ve 9 Ocak 1920'de hazırlanan harekât planında belirtilen durum ortaya çıkmıştı. Bu sebeple, alınan kararlara ve plana göre hemen harekete geçildi.

Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce verdiği emre uygun olarak Anadolu'daki İngiliz subayları tutuklandı.¹²⁵¹ Orta Anadolu'daki İngiliz birliklerinin dışarıya çıkarılması ve demiryollarının kontrol altına alınması görevi 20. Kolordu'ya verildi. Bu görev 24. Fırka Komutanı Mahmut Bey tarafından ve herhangi bir çatışmaya sebep verilmeden yerine getirilecekti.¹²⁵²

24. Fırka'nın 143. Piyade Alayı, 17/18 Mart 1920 akşamı millî müfrezelerle birlikte Ankara'dan hareket etti ve demiryolu hattı üzerindeki 25 İngiliz askerini tutuklayarak Ankara'ya gönderdi.¹²⁵³ Demiryolu tünel ve köprülerini, gerektiğinde tahrip edilecek şekilde hazırladı. İngilizlerin İstanbul'la bağlantısını kesmek için Geyve yakınlarındaki Canbazkaya Köprüsü'nü tahrip etti ve Eskişehir'in etrafındaki tepeleri işgal etmeye başladı.¹²⁵⁴

Bu gelişmeleri haber alan Afyon'daki İngiliz birliğinin komutanı, şehirdeki Mevki Komutanı'na birliğini Eskişehir'e çekeceğini bildirdi ve çekilme esnasında ateş edilmemesini istedi. Kütahya daha önce boşaltıldığından, 19 Mart 1920'de Afyon da boşaltılınca geriye bir tek Eskişehir kaldı.¹²⁵⁵

Aynı gün Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa bir beyanname yayımlayarak Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanacağını ilan etti.¹²⁵⁶ Bu sırada, Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul'un işgal edilmesi üzerine yayımladığı talimata uygun olarak tüm askerî

¹²⁵⁰ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 323-324; Ayrıca bkz. ATBD, Sayı: 87, Belge: 2106, s. 68; Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), C.2, Nisan-Aralık 1920**, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 2000, s. 5-6.

¹²⁵¹ Geniş bilgi için bkz. A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 380-382.

¹²⁵² A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 314-317.

¹²⁵³ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 381-382.

¹²⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 2, s. 79-81.

¹²⁵⁵ A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 314-317

¹²⁵⁶ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 326-328; TİH, C. 2, Ks. 2, s. 158-159; ATBD, Sayı: 87, Belge: 2110, s. 79.

birlikler İstanbul'la irtibatı kesmişti.¹²⁵⁷ Bir tek 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, İstanbul'la irtibatı kesmek istememiş fakat bu hususta kolorduya bağlı fırka komutanları ile arasında ihtilaf çıktığından komutayı Bursa'daki 56. Fırka Komutanı Bekir Sami Bey'e bırakmıştı.

Bu bildirinin yayımlandığı gün, İngiliz gemilerinin getirdiği Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin emrini alan Yusuf İzzet Paşa göreve geri döndü ve bu emri diğer kolordulara ilettiler. Emirde, Anadolu'daki en kıdemli kolordu komutanı olarak diğer kolordulara İstanbul hükümetinin tanınmasını tebliğ etmesi isteniyordu.¹²⁵⁸

Orduda ikilik çıkarma tehlikesi yaratan bu durum, büyük bir endişeye sebep oldu. Çünkü bu sırada Anzavur isyanı devam ediyor ve Damat Ferit Paşa ile irtibat halinde olan bazı kişiler İzmit, Adapazarı, Geyve ve Düzce bölgelerinde hükümet ve millî hareket aleyhinde karışıklık çıkarmaya çalışıyordu.¹²⁵⁹

Yunan ordusunun durumu da tehdit edici bir durum arz ediyordu. Yunanlılar Milne Hattı tesis edildikten sonra Anadolu'ya yeni birlikler çıkararak Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes Nehirlerinin vadileri üzerinde birer tümen yerleştirmiş, İzmir ve çevresini de bir tümenle kontrol altına almışlardı. Ayrıca, İzmir'de "Küçükasya İşgal Ordusu Komutanlığı" kurulmuş ve mevcut tümenlerden iki kolordu teşkil edilmişti.¹²⁶⁰

Bu gelişmeler, İngiliz birliklerinin bir an önce Anadolu'dan çıkarılmasını gerekli hale getirdi. Bu maksatla 24. Fırka Komutanı, 20 Mart'ta Eskişehir'i tamamen kuşattı ve İngilizlere şehri terk etmelerini, bir saate kadar cevap verilmezse çatışmaların başlayacağını bildirdi. Bu uyarıyı alan İngiliz birliklerinin komutanı Albay Hart, 24 saat süre istedi fakat bu talep Ali Fuat Paşa tarafından reddedildi. Bunun üzerine İngilizler, trenle şehirden ayrıldılar. Böylece, Eskişehir-Ankara ve Eskişehir-Ulukışla demiryolu 21 Mart 1920'den itibaren kontrol altına alınmış oldu.¹²⁶¹

Bu gelişmeler yaşandığı sırada Yusuf İzzet Paşa'nın yarattığı sorun hala devam ediyor ve giderek daha tehlikeli bir hale geliyordu. Çünkü Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin emrini tebellüğ eden 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey, 21 Mart 1920'de Yusuf İzzet Paşa'ya telgraf çekerek onun emrine girdiğini bildirdi.¹²⁶²

¹²⁵⁷ Trakya'daki Kolordu Komutanı'nın bu konu ile ilgili olarak çektiği telgraf için bkz. ATBD, Sayı: 87, Belge: 2107, s.72-73.

¹²⁵⁸ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 386-388.

¹²⁵⁹ TİH, C. 6, s. 89.

¹²⁶⁰ TİH, C. 2, Ks. 2, s. 117-118.

¹²⁶¹ A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 314-317; Ayrıca bkz. ATBD, Sayı: 87, Belge: 2111, s. 83-84.

¹²⁶² A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 386-389; Ayrıca bkz. ATBD, Sayı: 87, Belge:2112, s.86-87.

Bu durum Konya'dan Batı Anadolu'ya ve oradan da Biga ve Kocaeli Yarımadası'na kadar uzanan bölgenin İstanbul'a bağlı kalmasına, dolayısıyla Batı ve Doğu Cephelerinin ikiye ayrılmasına sebep olabilirdi. Üstelik İngilizler de, Eskişehir ve çevresindeki birliklerinin çekilmesini sağlamak için İzmit'ten gönderdikleri bir birlikle Geyve Boğazı'nı tutmuşlardı. İzmit ve Derince'deki iki İngiliz taburu İzmit'ten doğuya giden yolu tutmuş ve diğer birlikler Pendik-Alemdağ hattında tahkimat yapıyordu.¹²⁶³

Bu durumda, Anadolu'nun üç büyük kalesinden en batıdaki Murat Yaylası ve mücadelenin yönetim ve detek üssü konumundaki Orta Anadolu tehdit altına girdiğinden, batı-doğu istikametinde uzanan stratejik mihver üzerinde ve ülke derinliğinde yapılacak savunma harekâtı imkânsız hale gelebilirdi. Bu da Millî Mücadele'yi akamete uğratma potansiyeli olan bir gelişmeydi.

Ancak, Eskişehir ve çevresinden ayrılan İngilizler 25 Mart 1920'de Lefke bölgesine çekildikten sonra, İzmit'ten Lefke'ye kadar yol boyunca tertiplenmiş olan İngiliz birlikleri Lefke'nin doğu ve kuzeyindeki köprüleri imha ederek 27/28 Mart akşamı İzmit'e çekildiler. Bu durum Heyet-i Temsiliye'yi rahatlattı. Çünkü İngilizlerin herhangi bir direniş göstermeden çekilmesi, İtilaf Devletlerinin Anadolu'da yeni bir çatışmaya girmeyeceği düşüncesinin doğruluğunu ispatlıyordu.

Savunma Planı'na göre, Torosların kuzeyindeki Fransız birliklerinin de güneye sürülmesi gerekiyordu. Bu bölgedeki millî müfrezeler harekete geçince, Fransızlar da İngilizler gibi hiçbir direniş göstermeden Çiftahan'dan çekildiler. Akköprü'den ise zorla çıkarıldılar.¹²⁶⁴ Böylece, tüm Orta Anadolu kontrol altına alınmış oldu.

Ama ordu içinde ortaya çıkan ikilik hala sona ermemişti. Çünkü 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa, Harbiye Nezareti ile irtibatını sürdürüyordu ve 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Bey de kendisine bağlı kalmaya devam ediyordu. 12. ve 14. Kolordu Komutanlarının bu tavrı büyük bir endişe yaratıyordu.¹²⁶⁵ Bu sebeple, sorunun bir an önce sona erdirilmesi için hızla harekete geçildi.

Bunun için, önce 12. Kolordu Komutanı'nın yarattığı sorunun halledilmesine karar verildi. Bu meseleyi halletmekle görevlendirilen Refet Bey, 2 Nisan'da Afyon'dan hareket ederek Sarayönü'ne geldi. 3 Nisan 1920'de; 12. Kolordu Komutanı, karargâh personeli, Vali ve şehrin

¹²⁶³ A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 317-318.

¹²⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 2, s. 79-81; Ayrıca bkz. A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 384-385.

¹²⁶⁵ A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 320.

ileri gelenlerini görüşmek bahanesiyle yanına davet etti. Davet edilen kişiler gelince, bir emrivaki ile hepsini trenle Ankara'ya götürdü.¹²⁶⁶

Bu kişilerle görüşen Heyet-i Temsiliye, Vali ve 12. Kolordu Komutanı'nın görevden alınmasına ve 12. Kolordu Komutanlığı'na 9 Nisan'da Ankara'ya gelmiş olan İsmet Bey'in atanmasına karar verdi. Fakat Konya'ya dönen Fahrettin Bey, kolordu personeline hareketlerinin yanlış olduğunu ve Ankara'ya bağlı kalmak gerektiğini söyleyip Yusuf İzzet Paşa'ya aynı yönde bir telgraf çekince görevde bırakıldı.¹²⁶⁷ 56. Fırka Komutanı Bekir Sami Bey, Yusuf İzzet Paşa'ya 10 Nisan'da trenle Ankara'ya gönderince sorun tamamen çözüldü.¹²⁶⁸

Bu meselenin suhuletle halledilmesinde etkili olan diğer bir unsurun da İngilizlerin Millî Mücadele'nin tanınmamasını hükümetten talep etmesi üzerine, bu emrivakiyi kabul etmeyen Salih Paşa hükümetinin 2 Nisan 1920'de istifa etmesi olduğu söylenebilir.

5 Nisan'da kurulan dördüncü Damat Ferit Paşa hükümeti, İngilizlerin istekleri doğrultusunda harekete geçerek, hemen Millî Mücadele aleyhinde bir bildiri yayınladı ve bir fetva çıkararak bunu bütün Anadolu'ya gönderdi.¹²⁶⁹ Bununla halkın dinî duygularını harekete geçirerek bir karşı hareket yaratabileceklerini hesapladıkları açıktır. Durumu derhal fark eden, Heyet-i Temsiliye, 45 kadar müftü ve müderrisin imzasıyla bir karşı fetva yayınladı.¹²⁷⁰ Mamafih, özellikle İstanbul'a yakın bölgelerde, mesela Düzce'de, 8 Nisan'da bir isyan çıktı ve iç çatışmanın fitili ateşlenmiş oldu.

Bu sırada, kendileriyle işbirliği içinde hareket edecek bir hükümetin iktidara gelmesini sağlayan İngilizler, artık tamamen İstanbul ve boğazların elde bulundurulmasına yoğunlaşmaya başladılar. Çünkü Anadolu ve Bağdat demiryolu üzerinde hiçbir etkileri kalmadığı gibi 30 Mart'ta General Denikin'in Kızıl Ordu'ya yenilmesinin ardından Kafkasya'da da etkinliklerini kaybettiler. Bunun üzerine 6 Nisan 1920'de Samsun'daki birliklerini İstanbul'a getirdiler.¹²⁷¹ 8 Nisan'da da Batum'da bulunan Denikin ordusunu gemilerle İstanbul'a taşıdılar.¹²⁷²

Öte yandan, dağıtılan Osmanlı Mebusan Meclisi'nin yerine Türk milletinin iradesini temsil etmek üzere TBMM'nin kurulması için seçimlerin yapıldığı, Meclis-i Mebusan'dan bazı vekillerin de Meclis'e katılmak üzere Ankara'ya gelmeye başladığı bu dönemde, meclisin toplanabilmesi için isyanların bir an önce bastırılması ve iç bölgelere doğru yayılmasının

¹²⁶⁶ ATBD, Sayı: 87, Belge: 2116, s. 97.

¹²⁶⁷ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 406-407; Ayrıca bkz. ATBD, Sayı: 87, Belge: 2118, s. 102.

¹²⁶⁸ A.g.e., s. 414.

¹²⁶⁹ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, s. 47-49.

¹²⁷⁰ TİH, C. 2, Ks. 2, s. 104-105.

¹²⁷¹ Rahmi Doğanay, **Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2001, s. 204.

¹²⁷² M. Sarı, a.g.e., s. 502.

önlenmesi gerekiyordu. Bu sebeple Ali Fuat Paşa, 14 Nisan'da Ankara'dan ayrıldı. Bilecik ve Lefke'ye uğradıktan sonra 19 Nisan'da Bursa'ya gitti.¹²⁷³

Fakat alınan tüm tedbirlere rağmen, isyanlar hızla Ankara yakınlarına kadar yayıldı. Meclis'in açılması hazırlıklarının yapıldığı günlerde isyanların şiddeti en üst seviyeye ulaştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920'de böyle gergin bir ortamda açıldı. Böylece Millî Mücadele'nin yeni bir safhası başlamış oldu.

Amasya Tamimi'nden sonra, Meclis-i Mebusan'ın açılması ve İstanbul'da Millî Mücadele taraftarı bir hükümetin iktidara getirilmesine çalışılıyordu. Yani Millî Mücadele taraftarları ile onlara karşı olanlar, İstanbul'daki iktidar için mücadele ediyorlardı. Şimdi ise, Anadolu'da yeni bir meclis oluşturulmuş ve ülkeye hâkim olmaya çalışan iki iktidar merkezi ortaya çıkmıştı. Artık iktidarı ele geçirmek için değil, iki iktidar merkezinin ülkenin kontrolünü ele geçirmek için yaptığı mücadele söz konusuydu.

Bu sebeple TBMM kurulur kurulmaz, ülkeyi yönetmek için gerekli organlar oluşturulmaya başlandı. 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa meclis başkanlığına (meclis reisliğine) seçildi.¹²⁷⁴ 2 Mayıs'ta, 11 bakanlık ilk "İcra Vekilleri Heyeti" teşkil edildi. Fevzi Paşa; Müdafaa-i Milliye Vekili (Millî Savunma Bakanı), İsmet Bey Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekili (Genelkurmay Başkanı) oldu.¹²⁷⁵ Böylece, Anadolu'nun yönetimi de, savaşın yönetimi de tek merkezde toplandı.

Bu sırada, askerî açıdan iki cephe bulunuyordu. İç cepheyi, giderek şiddeti artan isyanlar oluşturuyordu. Dış cephe ise, ordu birlikleri ile Kuvâ-yı Milliye birliklerinin yerleştiği cepheydi.¹²⁷⁶ Bu birliklerin karşısında; 38.000 İngiliz, 59.000 Fransız, 17.000 İtalyan ve 90.000 Yunan askeri bulunuyordu. Doğu'da da Ermeni ve Gürcü birlikleri vardı. Bu sebeple TBMM, en az 200.000 kişilik bir orduyla mücadele edecek şekilde hazırlık yapmak zorundaydı.¹²⁷⁷

Bu ülkeler, İstanbul Boğazı'ndan başlayarak Batı, Güneybatı, Güney ve Doğu Anadolu topraklarını; Anadolu'nun iç ve kuzey kesimlerini bir hilal gibi kuşatacak şekilde işgal etmişlerdi. Bu görüntüsüyle ülke, iç hatlar¹²⁷⁸ konumunda bulunuyordu. İç hatlarda esas olan gücün sırayla farklı cephelerde toplanması ve düşman kuvvetlerinin birer birer imha edilmesidir. Anadolu'nun geniş toprakları ve işgalci güçler arasında birlik ve koordinasyon bulunmaması bunun için elverişli şartlar sağlıyordu.

¹²⁷³ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 416-418.

¹²⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 5, s. 38.

¹²⁷⁵ M. K. Atatürk, Nutuk, s.339-341; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 1, s. 185-186.

¹²⁷⁶ İ. İnönü, a.g.e., s. 190.

¹²⁷⁷ TİH, C. 2, Ks. 2, s. 174-175.

¹²⁷⁸ İç hat; yarım daire şeklindeki bir sınır veya temas hattının merkezi tarafına denir ve yarım dairenin içinde bulunan ordu iç hat konumundadır.

Fakat demiryolu ağı yetersiz olduğundan, kuvvetlerin kısa süre içinde bir bölgeden diğer bir bölgeye taşınması mümkün değildi. Bu sebeple, askerî gücün kuvvet çoğunluğu bu tehditlere sırayla ama uzun vadede uygulanmak zorundaydı. Ayrıca, iç hatlarda genel bir kural olan önce en büyük tehdide taarruz etmek yerine, tüm kuvveti bu tehdit karşısında toplayabilmek için önce diğer tehditlerin ortadan kaldırılması gerekiyordu.

İtilaf Devletleri ablukasını etkisiz hale getirmek ve desteği sağlanabilecek tek devlet olan Rusya ile bir an önce temas sağlamak için ilk önce Ermeni tehdidini ortadan kaldırmakla işe başlanmalıydı. Ermenilerin zayıf üç tümeni vardı. Karşılarında ise, onlardan çok daha güçlü olan 15. Kolordu bulunuyordu. Üstelik Ermeniler, Gürcistan ve Azerbaycan ile de sorunlar yaşıyor ve Kafkasya'daki bazı Müslüman kuvvetlerce taciz ediliyordu. Ayrıca, işbirliği içinde oldukları Denikin'in ordusu Kafkasya'dan ayrıldığı ve Bolşevikler güneye doğru ilerlemeye başladığı için zor günler yaşıyorlardı.

Fransızlar, güneyde bazı yerleri işgal etmiş fakat buralarda barınmakta zorlanıyorlardı. İstanbul'daki İngiliz kuvvetleri, İstanbul ve boğazları elde bulundurmaktan başka bir şey düşünmüyordu. Bu iki devletin ülkeyi ablukaya almasının da işe yaramayacağı ortadaydı. Çünkü ülke, gıda ihtiyacını kendi topraklarından karşılıyordu.

Batıda ise, oldukça güçlü bir Yunan ordusu bulunuyordu. Fakat Yunanlılar, o ana kadar isteklerini kabul ettirememişlerdi. Anadolu'nun potansiyel gücü sebebiyle bundan sonra da Türklere yenilgiyi kabul ettirebilmeleri mümkün görünmüyordu. Üstelik Anadolu, büyük kuvvetlerle bile kısa sürede işgal edilemeyecek kadar genişti.

Bu sebeple, mevcut tehditlerin en büyüğü olmasına rağmen Yunan ordusu da Millî Mücadele'yi durdurabilecek güçte değildi ve zaman Türk tarafının lehine işliyordu. Bunun için uygulanması gereken en uygun askerî strateji; önce doğu ve güneydeki tehditleri bertaraf etmek, bu sırada Yunanlılara karşı derinlikte savunma yaparak zaman kazanmak, kazanılan zaman içinde gücü artırmak ve en sonunda tüm gücü Yunan ordusu karşısında toplamaktı.¹²⁷⁹

Bunu yapabilmek için orduyu hızla güçlendirmek gerekiyordu. Orduyu güçlendirmek için para ve silaha ihtiyaç vardı. Fakat TBMM'nin elinde yeterince para, silah ve mühimmat yoktu. Bu sebeple silah ve para temin edebilmek için dış destek bulmak gerekiyordu. Bunun için en uygun ülke Rusya'ydı. Çünkü Millî Mücadele ile Bolşevik Rejimin mücadelesi arasında bir paralellik vardı. Her iki taraf da emperyalist devletlerle ve onlarla işbirliği içindeki iç ve dış güçlerle mücadele ediyordu.

¹²⁷⁹ İ. İnönü, a.g.e., s. 184-189.

Nitekim TBMM kurulduktan bir gün sonra, Polonya Rusya'ya taarruz etmişti ve Wrangel kuvvetleri saldırılarına devam ediyordu.¹²⁸⁰ Bu saldırılar sebebiyle oldukça zor durumda kalan Bolşevikler, hayatta kalabilmek için her türlü gelişmeden fayda sağlamaya çalışıyorlardı. Bu sebeple, sadece sosyalist devrim yapmaya çalışan işçi hareketleriyle değil emperyalizme karşı savaşılan millî hareketlerle de işbirliği yapacaklarını açıklamışlardı. Bu çağrışı olumlu değerlendiren TBMM hükümeti, Ruslarla irtibat kurulmasına karar verdi.¹²⁸¹

Fakat öncelikle iç cepheye hâkim olmak gerekiyordu. Çünkü isyanları bastırmadan ve asayışı temin etmeden hükümet teşkilatını kurmak ve hükümetin otoritesini kabul ettirmek mümkün değildi. O sırada iç cephenin durumu, bunun o kadar kolay olmayacağını ve uzun bir süreç gerektireceğini gösteriyordu.

Düzce ve Bolu ayaklanmaları henüz bastırılmamış, Yozgat bölgesinde yeni bir isyan çıkmış, Konya içten içe kaynıyor, Bursa'da ise şüpheli gelişmeler yaşıyordu. Ayrıca, Güney Anadolu'da 10.000 kadar silahlı Ermeni ile Karadeniz bölgesindeki 20-30.000 silahlı Pontusçu Rum'a karşı tedbir almak ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki bazı Arap ve Kürt aşiretlerine dikkat etmek gerekiyordu.¹²⁸²

Geniş bir bölgeye yayılan ve bir türlü bastırılmayan isyanlar meclisin varlığını tehdit eder hale geldiğinden, hükümet tüm dikkatini öncelikle bu isyanların bastırılmasına yoğunlaştırdı. Bunun için cepheden bazı birlikler çekildi ve isyan bölgelerine gönderildi. Ayrıca, 29 Nisan'da Hıyaneti Vataniye Kanunu'nu çıkarıldı. Buna göre TBMM'nin meşruluğuna karşı çıkan ve fesat yaratanlar vatan haini sayılıyor ve vatan hainlerine idam cezası verilmesi kabul ediliyordu.¹²⁸³

Bu sırada İtilaf Devletleri, yoğun iç çatışmalar sebebiyle çok zor günler yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'na bildirecekleri barış koşullarını görüşmek için 18 Nisan 1920'de ilk toplantısını yapan San Remo Konferansı'nda görüşmelere devam ediyorlardı.¹²⁸⁴ Bu konferansa katılan Ermenistan Cumhurbaşkanı Aharonyan, Van ve Erzurum'un kendilerine verilmesini istedi ama Fransızlar buna itiraz ettiler. Anadolu'da Osmanlı'ya bağlı bir Kürdistan kurulmasını ve Musul bölgesindeki Kürtlerin Irak'a bağlanmasını planlayan İngilizler de Fransızları desteklediler.

Konferans sonunda, Trakya'da Terkos gölü dâhil Çatalca Savunma Hattı'nın doğusunun Türkiye'ye bırakılmasına, batı kesiminin Gelibolu Yarımadası da dâhil Yunanistan'a verilmesine karar verildi. Padişah İstanbul'da kalacak fakat boğazlar İtilaf Devletleri

¹²⁸⁰ M. Macmillan, a.g.e., s. 227.

¹²⁸¹ İ. İnönü, a.g.e., s. 187.

¹²⁸² TİH, C. 2, Ks. 2, s. 174-175.

¹²⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 1, s. 137-145.

¹²⁸⁴ K. Özalp, a.g.e., s. 126-127; Ö. O. Umar, a.g.e., s. 371.

kontrolünde olacaktı. İzmir, Yunanistan idaresine bırakılacak ancak İzmir Kalesi'nde Türk bayrağı bulunacaktı. Suriye ve Adana'nın durumu ise Fransa ve İngiltere arasında görüşülecekti. Konferansın 27 Nisan'da sona ermesinin ardından, bu kararların bildirilmesi için Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir heyet göndermesi istendi. Padişah, bunun için Tevfik Paşa'yı görevlendirdi.¹²⁸⁵ Bu gelişmeleri takip eden Ankara hükümeti, 26 Nisan 1920'de Rusya'ya bir nota göndererek düzenli ilişki kurma ve emperyalizme karşı beraber mücadele etme arzusunu bildirdi. Mustafa Kemal Paşa da aynı gün Lenin'e bir mektup gönderdi.

İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi, Ocak ayında Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ı tanımıştı. Bu durum İngiltere'nin nüfuzunun Kafkasya'ya yerleşmesi anlamına geliyordu. San Remo'da, Boğazların bütün ülkelerin savaş gemilerine açılması ve İran'a Batum'da bir liman önerilmesi İran'ın hamisi olan İngiltere'yi bir Karadeniz gücü haline de getirecekti.¹²⁸⁶ Bu durum, Rusya ile Ankara hükümetini daha da yakınlaştırdı.

Bolşevikler 28 Nisan 1920'de Bakü'ye girince Ankara tekrar Rusya'ya başvurdu.¹²⁸⁷ Buna olumlu cevap alınınca 5 Mayıs'ta, Bekir Sami (Kunduk) Bey başkanlığında bir heyet görüşmeler yapmak üzere yola çıkarıldı.¹²⁸⁸ Bekir Sami Bey Moskova'ya giderken, bir Sovyet Rus elçisi de Ankara'ya doğru geliyordu.¹²⁸⁹

Bu sırada, San Remo kararlarının İstanbul'a kabul ettirilmesinin o kadar kolay olmayacağı ortaya çıktı. 11 Mayıs'ta antlaşma metni Osmanlı heyetine verince, öne sürülen ağır şartları okuyan Tevfik Paşa imza atmayı reddetti ve İstanbul'a geri döndü.¹²⁹⁰ Ama konferans sırasında, Türklerin anlaşma koşullarına direnebileceği düşünülmüş ve bunların Türklere zorla kabul ettirilmesi konusu da görüşülmüştü.

Fransız Mareşal Foch, bunun için 27 tümene ihtiyaç olduğunu belirtmiş, Venizelos ise Yunanistan'ın bunu 14 tümenle ve tek başına başaracağını öne sürmüştü. İstanbul hükümetinin kendisine verilen kararları imzalamaması üzerine bu konu, 15-27 Mayıs 1920 günleri arasında İngiltere'nin Hyte Kasabası'nda tekrar görüşüldü ve Yunan ordusunun Bandırma'dan kuzeye geçmemek şartıyla ilerlemesine izin verilmesi kabul edildi.¹²⁹¹

İtilaf Devletlerinin bu sınırlamayı koymaları, Yunan ordusunun kolay bir başarı elde edeceğini ve hızla boğazlara doğru yayılabileceğini düşüncülerinden kaynaklanıyordu. Çünkü Türkler ikiye bölünmüş, çok şiddetli bir iç savaşa tutuşmuş ve bu savaş hala devam ediyordu. TBMM

¹²⁸⁵ TİH, C. 2, Ks.2, s. 177-180.

¹²⁸⁶ E. H. Carr, a.g.e., s. 234-235.

¹²⁸⁷ M. Sarı, a.g.e., s. 469.

¹²⁸⁸ TİH, C. 2, Ks. 2, s. 170.

¹²⁸⁹ E. H. Carr, a.g.e., s. 235.

¹²⁹⁰ K. Özalp, a.g.e., s. 127.

¹²⁹¹ TİH, C. 2, Ks. 2, s. 181-182.

yeni kurulduğundan henüz örgütlenmesini tamamlayamamış ve ülkeye tam olarak hâkim olamamıştı. Silahlı güçlerini iç isyanları bastırmak maksadıyla cepheden çektiği için cephedeki silahlı gücü Yunan ordusu ile kıyaslanamayacak kadar zayıftı.

TBMM, henüz Rusya'nın desteğini de sağlayamamıştı. Sovyet Dışişleri Bakanı Çiçerin'in Mustafa Kemal Paşa'nın mektubuna cevap olarak 2 Haziran 1920'de gönderdiği mektup da, bu yardım ve desteğin kısa süre içinde sağlanamayacağını gösteriyordu. Çünkü bu mektupta, sadece Ermenistan ve İran'la sınır meselelerinde arabuluculuk ve diplomatik temas öneriliyordu. TBMM, 20 Haziran'da buna verdiği cevapta arabuluculuk konusuna muğlak bir karşılık verirken diplomatik temas önerisini kabul etti.¹²⁹²

Fakat tüm bu olumsuz koşullara rağmen, TBMM hükümeti kısa süre içinde varlığını sürdürebileceğini ispat eden bazı başarılar kazanmaya başladı. Biga ve Kocaeli Yarımadalarında meydana gelen isyanlar kontrol altına alındı ve İstanbul hükümetinin İzmit'e çıkardığı Kuvâ-yı İnzibatiye birliği yenilgiye uğratıldı.

İngilizlerin ateş açması üzerine, Kuvâ-yı Milliye 14 Haziran 1920'de taarruza geçti ve İngiliz birliklerini İzmit'e kadar sürdü. Ali Fuat Paşa, İngilizlere İzmit'i de terk etmelerini bildirdi. İngilizler buna, Türk birliklerini uçaklarla bombalayarak karşılık verince İzmit'e taarruz edildi. 15 Haziranda yapılan taarruz, Ermeni çetelerinin kuzeyden tacizi sebebiyle başarısız oldu.¹²⁹³ İngilizler, 16 ve 17 Haziran'da da millî kuvvetlerin yaptığı saldırılara karşı hava ve deniz kuvvetlerinin desteğiyle mevzilerini savunmaya devam edince, taarruz durduruldu.¹²⁹⁴

Bununla birlikte, Türk kuvvetlerinin İstanbul'a saldırabileceği endişesine kapılan İngiliz Yüksek Komiserliği, İngiltere'den takviye birlik istedi. İngiliz Genelkurmay Başkanlığı ellerinde gönderilecek birlik olmadığını bildirince, Yunanistan'dan İstanbul'u korumak için bir tümen istenmesi gündeme geldi.

Venizelos, bu tümeni vermeyi kabul etti ancak İtilaf Devletleri'nin de Yunan ordusunun ilerlemesine izin vermesini istedi. Bu sırada, İstanbul Hükümeti'ne verilen San Remo Konferansı kararları, tanınan 30 günlük süre geçmesine rağmen hala imzalanmamıştı. Yunan taarruzu, İstanbul Hükümeti'ni antlaşmayı imzalamaya zorlamak açısından da faydalı olabilirdi. Bu sebeple İtilaf Devletleri 20 Haziran 1920'de, sınırlı bir Yunan ilerlemesine izin verdiler.¹²⁹⁵

Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletlerinin Yunan ordusunu ileri sürebileceklerini tahmin ettiğinden, TBMM kurulur kurulmaz ordunun komuta yapısını düzenlemek için çalışmalara

¹²⁹² E. H. Carr, a.g.e., s. 235-236; Krş. TİH, C. 2, Ks. 2, s. 170-173.

¹²⁹³ Damat Ferit Paşa, İngilizlere yapılan taarruzun ardından Yüksek Komiser'i ziyaret edip Millî Hareket'in sadece hükümetin değil İngilizlerin de düşmanı olduğunu söylemiştir. Bkz. M. Okur ve M. Küçükogurlu, a.g.e., s. 208.

¹²⁹⁴ A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 383-384.

¹²⁹⁵ D. Fromkin, a.g.e., s. 358; İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, s. 51-52.

başlamıştı. 21 Haziran'da Eskişehir'de bir araya geldiği Ali Fuat Paşa'ya, TBMM hükümeti askerî organizasyonu tamamlayıncaya kadar batı ve doğuda iki komutanlık kurmayı planladığını, doğudaki komutanlığa Kâzım Paşa'nın atandığını, batıdakine de kendisini düşündüğünü söyledi. Ali Fuat Paşa, bu teklifi kabul etti.¹²⁹⁶

Batı Cephesi Komutanlığı'nı oluşturacak birliklerden Ege mntıkasında bir senedir hareketsiz kalan 61., 23. ve 57. Fırkalar ile millî kuvvetler, Edremit-Soma-Akhisar-Salihli-Nazilli bölgelerinden geçen savunma hattında Gediz ve Büyük Menderes vadilerinin teşkil ettiği ana harekât sahası içinde bulunuyor ve Yunan ordusuna karşı Afyon ve Kütahya bölgesine doğru uzanan stratejik yolları kapatıyordu.

Yunan ordusuna göre oldukça zayıf olan bu kuvvetler, bu ana harekât sahası üzerindeki Yunan birliklerini gözetliyor ve Anadolu derinliklerini örtüyordu. Marmara bölgesindeki 11. ve 24. Fırkalar ile Kuvâ-yı Milliye unsurları da Adapazarı-Geyve bölgesinde yerleşmişlerdi. Bursa bölgesinde ise 56. Fırka bulunuyordu. Bu kuvvetler, Sakarya Nehri ve kollarının Eskişehir bölgesine doğru oluşturduğu ana harekât sahasını örtüyordu.

Toros ve Anti Toros mntıkasında; Adana, Maraş, Urfa ve Antep bölgesi halkının teşkil ettiği millî müfrezelerle 5. ve 41. Fırkalar vardı. Bu kuvvetler Fransızlara karşı başarılı muharebeler vermiş, Maraş ve Urfa kurtarılmış, Pozantı ve Belededik'teki Fransızlar yenilmiş ve Toros geçitleri ele geçirilmişti.

Böylece, Kuvâ-yı Milliye birlikleri Adana ovasına hâkim duruma gelmiş ve bu istikametten gelebilecek taarruzi harekâta karşı Ankara istikametini örtüyorlardı. Maraş ve Urfa'nın kurtarılmasıyla da, Anti Toroslar bölgesi ve Uzunyayla'yı arkasına saklayan bir örtme cephesi teşkil edilmişti.

Dicle bölgesindeki 2. Fırka ise, Irak'a karşı Diyarbakır bölgesini örtüyordu. Doğu'da, 14 Haziran 1920'de kısmi seferberlik ilan edilmiş ve 15. Kolordu Ermenilere karşı yapılacak harekâta hazırlanıyordu. Samsun bölgesindeki 5. Kafkas Fırkası ve 15. Fırka Pontus çetelerini etkisiz hale getirmeye çalışıyordu.

Trakya ve İstanbul'da kalan birlikler hariç ordunun toplam mevcudu 30.000 kişiyi geçmiyordu. Bunlar, ancak Anadolu'yu çepeçevre örtmeye yetiyordu. Bu birlikler herhangi bir muharebeye tutuşursa, bu muharebeyi takviye edecek kuvvet yoktu. Fakat çepeçevre tertiplenen birliklerin örttüğü Anadolu'nun iç kesimleri, ihtiyaç duyulan orduyu çıkaracak kesif bir Türk nüfusuna sahipti. Bu bölgede, orduyu ayakta tutabilecek kaynaklar da vardı.¹²⁹⁷

¹²⁹⁶ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 487-488.

¹²⁹⁷ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 10-12.

Ancak ordunun güçlendirilmesine henüz fırsat bulunamadan, Yunan ordusu 22 Haziran 1920'de taarruza başladı.¹²⁹⁸ Yunan taarruzunda belirgin bir sıklet merkezi yoktu. Taarruzlar Bakırçay, Gediz, Küçükmenderes ve Büyük Menderes Vadilerini takip ederek yapılıyordu. Taarruz istikametleri genel olarak İzmir-Aydın-Köşk, İzmir-Tire-Ödemiş, Manisa-Akhisar, Manisa-Salihli-Alaşehir demiryolu hatlarını takip ediyordu.¹²⁹⁹

Yunan taarruzunu öğrenen Mustafa Kemal Paşa ve Ali Fuat Paşa, Batı Anadolu'nun nasıl savunulacağını anlatmak için 23/24 Haziran 1920'de Eskişehir'den Ankara'ya hareket ettiler.¹³⁰⁰ Bakanlar Kurulu, Ali Fuat Paşa'yı 24/25 Haziran'da Batı Cephesi Komutanı olarak atadı. Bu komutanlığa, 12. ve 20. Kolordu Komutanlıkları ile cephede bulunan fırkalar ve Kuvâ-yı Milliye birlikleri bağlandı.¹³⁰¹

Bu sırada, cephede bulunan 1500-2000 mevcutlu üç fırka ve Kuvâ-yı Milliye birlikleri dağılarak geri çekilmeye başlamışlardı. Edremit Körfezi ile Marmara Gölü arasındaki 61. Fırka; dağınık bir şekilde Balıkesir-Karacabey-Bursa yoluyla geri çekiliyordu.¹³⁰² Taarruzun kuzey istikametinde hızla gelişmesi üzerine, boğazlar bölgesine Yunanlıların girmesini istemeyen İngilizler, 25 Haziran 1920'de Mudanya'ya, 2 Temmuz'da Bandırma'ya birer müfreze çıkardılar.¹³⁰³ Fakat Türk birlikleri ateşle karşılık verince askerlerini gemilere aldılar.

Yunanlılar, Balıkesir'i ele geçirincede kuşatıcı bir manevra ile Türk kuvvetlerini imha etmek için Selanik ve Limni Adası'ndan iki alayı İskeçe Tümeni karargâhının komutasında Erdek ve Bandırma kıyılarına çıkardılar. Bu birlikler Susurluk ve Karacabey istikametinde ilerlediler ancak Türk birliklerinin bir kısmı dağılmış, geri kalanlar da geri çekilmiş olduğundan planladıkları kuşatma harekâtını gerçekleştiremediler.¹³⁰⁴

Bunun üzerine, İskeçe Tümeni Doğu Trakya'nın işgali harekâtına katılmak üzere 5 Temmuz'da Dedeağaç'a gönderildi. Diğer birlikler ise 8 Temmuz'da Bursa'yı ele geçirdiler ve Kestel bölgesine kadar ilerleyip burada mevzilendiler. Bundan sonra Gemlik bölgesine de bir birlik gönderdiler.

¹²⁹⁸ İ. İnönü, a.g.e., s. 201.

¹²⁹⁹ Geniş bilgi için bkz. K. Özalp, a.g.e., s. 136-147; Ayrıca bkz. TİH, C. 2, Ks. 2, s. 185-225.

¹³⁰⁰ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 490.

¹³⁰¹ TİH, C. 2, Ks. 2, s. 214.

¹³⁰² S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 13.

¹³⁰³ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 354.

¹³⁰⁴ 9 Ocak 1920'de hazırlanan harekât plânında, Yunanlıların Selanik'teki ihtiyatlarını Edremit veya Çanakkale Boğazı'ndan karaya çıkararak kuzey grubunun gerilerine karşı bir harekât yapma ihtimalinin öngörülmesi ve bu tehlikeye karşı Bandırma'da da bir ihtiyat kuvveti teşkil edilmesi gerektiğine karar verilmesi Türk komuta heyetinin stratejiye ve coğrafyaya ne kadar hâkim olduğunun bir göstergesidir. Nitekim Yunanlılar, Bandırma bölgesine bir tümen çıkararak planda öngörüldüğü gibi hareket etmişlerdir. 9 Ocak tarihli harekât planı için bkz. HTVD, Sayı: 20, Vesika, 512,513, 514, 515, 516, 517, 518.

Lloyd George ve Venizelos Haziran ayı başında Londra’da buluştuğunda, bir Yunan tümeninin İzmit’e çıkarılması kararlaştırılmıştı. Bu sebeple, Yunan taarruzu Bursa bölgesinde durunca, Bandırma’da bulunan Manisa Tümeni’nin bir alayı İngiliz General Milne’nin emrine girdi. Bu alay 31 Temmuz 1920’de Derince’ye çıkarıldı ve İngiliz Tümeni’ne bağlandı. Alaya, Şile ve Hereke ile Kandıra ve İzmit arasındaki Kuvâ-yı Milliye birliklerinin temizlenmesi görevi verildi.

İzmir Doğu Cephesi karşısındaki Yunan birlikleri ise, taarruzun başladığı 22 Haziran’da bir tümenle Gediz Vadisi’nden, bir tümenle Küçükmenderes Vadisi’nden hareket ettiler ve Alaşehir’de buluşacak şekilde kuşatıcı bir taarruz yaptılar. Yunan taarruzu başarılı olunca, 23. Fırka geri çekilerek İnay İstasyonu’nda tertiplendi. Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, Niğde’deki 11. Fırka’nın Uşak’a hareket etmesi emrini verdi.

İzmir Kolordusu’nun bir tümeni ise, taarruza bir gün geç başladı ve 3 Temmuz 1920’de Nazilli’yi işgal ettikten sonra bu bölgede durdu.¹³⁰⁵ Böylece, Nazilli-Eşme-Demirci-Bursa hattına kadar ilerleyen Yunan ordusu, hem İzmir’e geniş bir arka alan, hem de boğazların doğuya karşı korumasını sağlamış oldu.¹³⁰⁶

Batı Cephesi’nde Yunan taarruzları başarıyla devam ederken Ruslar da Kafkasya’da harekete geçmiş ve güneye doğru ilerliyorlardı. Bunun üzerine İngilizler, 9-10 Temmuz’da Batum’daki son birliklerini de İstanbul’a getirdiler.¹³⁰⁷ İngilizlerin Kafkasya’dan çekilmesi, Ruslarla doğrudan temas sağlayabilmek için Kızıl Ordu’nun Kafkasya’ya hâkim olmasını bekleyen TBMM hükümeti açısından olumlu bir gelişmeydi. Fakat Türk heyeti 11 Temmuz’da Moskova’ya ulaştığında, iki tarafın Ermenistan meselesine bakışının farklı olduğu anlaşıldı.

Bu farklılıkta ve Rusya’nın TBMM hükümeti ile ilişki kurmakta gösterdiği çekingenlikte, 1919-1920 kışında çökmüş gibi görünen dünya devrimi umudunun yeniden canlanmaya başlamasının etkisi vardı. Çünkü Bolşevikler, daha çok devrimci hareketlere destek vermeye çalışıyordu.¹³⁰⁸ Türk ordusunun Yunanlılar karşısında hiçbir varlık gösterememesi de Rusları etkilemişti.

Bu bozgun, iç kamuoyunda da olumsuz bir etki yarattı. TBMM’de yapılan tartışmalar, 12 Temmuz 1920 günü bazı birlik komutanları suçlanmasına kadar vardı. Mustafa Kemal Paşa, bu birlik komutanlarını savundu. Alınan yenilginin bir son olmadığını, Yunanlıların mutlaka yenileceğini ve birliklerin çok yıpranmış olması sebebiyle önce harbi sagir (gerilla harbi) yapılacağını anlattı.¹³⁰⁹

¹³⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 2, s. 185-252.

¹³⁰⁶ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 497.

¹³⁰⁷ M. Sarı, a.g.e., s. 529.

¹³⁰⁸ E. H. Carr, a.g.e., s. 235-236.

¹³⁰⁹ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 502-503, 505.

Fakat yine de, bu yenilginin sorumlusu olduğu düşünölen Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey, Albay Bekir Sami Bey ve Albay Aşir Bey'in cezalandırılması isteniyordu. Bu kişiler cezalandırılmadılar fakat Batı Cephesi Komutanlığı tarafından bir tahkikat yaptırıldı ve Bekir Sami Bey görevden alındı, Aşir Bey'in ise görev yeri değıştirildi.¹³¹⁰

Mecliste bu tartışmalar yaşanırken, geniş bir bölgeyi ele geçirmiş olan Yunanlılar, bu iç sarsıntının ve İtilaf Devletlerinin dikkatlerinin Kafkasya'ya kaymasının yarattığı uygun ortamdan yararlanarak, Doğu Trakya'nın San Remo Konferansı'nda Yunanistan'a verilen kısmını da ele geçirmeye karar verdiler. Bu maksatla 20 Temmuz 1920'de Marmara Ereğlisi bölgesine bir tümen çıkardılar.

Tekirdağ ve Marmara Ereğlisi'ne çıkan Yunan birlikleri, köprübaşını tuttuktan sonra ilerleyince 55. Fırka dağılmaya başladı ve Yunan birlikleri akşama doğru Çorlu'ya girdi. Yunanlılar 23 Temmuz 1920'de Babaeski'yi ele geçirince, Uzunköprü bölgesindeki 60. Fırka'nın arkası tehdit edilir hale geldi. Bunun üzerine 60. Fırka, Havsa'ya çekildi.

Batı Trakya'dan taarruz eden 9. Yunan Tümeni karşısındaki 49. Fırka ise savunmasına başarıyla devam ediyordu. Fakat Yunanlılar Kırklareli'yi işgal edince, Bulgaristan'a çekilme yolunun kapanması tehlikesi ortaya çıktı. Bunun üzerine 24/25 Temmuz 1920 gecesi tüm birlikler Lalapaşa'ya çekildi ve ertesi gün Bulgaristan'a sığındı.¹³¹¹

Bu taarruzlar sırasında, Yunan donanması da Karadeniz'deki faaliyetlerini artırdı. Yunan Yüksek Komiseri, İngiliz Yüksek Komiseri'ne başvurarak Yunan ordusunun Samsun'dan Trabzon'a kadar olan kıyı şeridini ele geçirerek Karadeniz kıyılarında da düzeni yeniden kurabileceğini söyledi.

Trabzon Metropolit, Batum Pontus Komitesi Başkanı ve Albay Katheriotis ise Pontus Cumhuriyeti kurulmasını, bu cumhuriyetin Gürcistan ve Ermenistan'la Kafkas Konfederasyonu oluşturmasını ve bu konfederasyonun İngiliz himayesi altında olmasını istediler. Bunun için Yunan ordusundaki üç-dört bin Pontuslu asker bölgeye gönderilebilir ve Yunan ordusu beş-altı taburla bunları destekleyebilirdi.¹³¹² Fakat İtilaf Devletleri, bu talepleri kabul etmediler.

Öte yandan, San Remo Konferansı kararlarını henüz imzalamamış olan İstanbul Hükümeti'nin itirazlarına da 16 Temmuz 1920'de sert bir cevap verdiler.¹³¹³ Bu uyarının ardından, Yunanlılar Trakya'ya asker çıkardığı için oldukça endişelenen İstanbul Hükümeti, 22 Temmuz'da bir

¹³¹⁰ İ. İnönü, a.g.e., s. 202.

¹³¹¹ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 2, s. 271-282; ATASE ARŞ. K. 275, D. 21; K. 275, D. 21A; K. 275, D. 21B; K. 275, D. 21C; Yunan ordusunun taarruzu ve Trakya'nın işgali krokisi için bkz. Ek-4, s. 408.

¹³¹² M. Okur ve M. Küçükşuğurlu, a.g.e., s. 230-231.

¹³¹³ K. Özalp, a.g.e., s. 155.

saltanat şurası topladı. Bu şura, anlaşmanın kabulüne karar verdi. Bunun üzerine, hükümetin gönderdiği bir heyet tarafından 10 Ağustos 1920'de Sevr Anlaşması imzalandı.¹³¹⁴

Bu anlaşma ile Millî Mücadele çok kritik bir döneme girmiş oldu. Çünkü aynı gün Ruslar da Ermeni hükümeti ile bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmaya göre, Nahçıvan bölgesi ile Şahtahtı-Erivan-Culfa Demiryolu Ermenilere verildi. Böylece, Türkiye ile Rusya arasındaki tek ulaşım yolu Ermenilerin eline geçmiş oldu. Ruslar, Türk heyetinin demiryolu irtibatının sağlanması için müşterek harekât yapılması teklifine de sıcak bakmadılar.

Yapılan görüşmelerde Türk-Rus anlaşmasının esasını oluşturacak maddeler belirlenmesine rağmen, Ruslar Ermenistan için Anadolu'dan toprak isteyince görüşmeler kesildi. Bu sırada Yunanlılar Uşak'a girdiğinden, TBMM'de bu Rus isteklerini kabul etme eğilimleri ortaya çıktı.¹³¹⁵ Çünkü Batı Cephesi'nde durum çok kritik bir hal almıştı.

Yunanlıların İzmir Kolordusu, büyük kısmıyla Bursa-Gemlik hattına tertiplenmiş ve Dimboz-Aksu hattına ileri müfrezelerini sürmüştü. Bu konumuyla İzmir Kolordusu, Marmara havzasını Orta Anadolu'ya bağlayan Bursa-İnegöl-Eskişehir-Ankara stratejik yaklaşma istikametinin başına geçmiş durumdaydı. 61. Fırka ve millî müfrezeler de bu istikameti örtecek şekilde Eskişehir bölgesinde tertiplenmişti.

Güneydeki Yunan kolordusu ise, 31 Ağustos 1920'ye kadar bir tümenle Nazilli'yi, iki tümenle Uşak ve Gediz'i işgal etti. Bu bölgelerden çekilen 23. Fırka Dumlupınar'a ve 57. Fırka Dinar'a tertiplendi. Bunun sonucunda Yunan kuvvetleri Bursa-Uşak-Nazilli hattında, Türk kuvvetleri Eskişehir-Gediz-Dumlupınar-Dinar hattında tertiplendiler.¹³¹⁶

Böylece Yunan ordusu, hem büyük bir araziye ele geçirmiş hem de İstanbul hükümetinin Sevr Anlaşması'nı imzalamasını sağlamış oldu. Ama Yunan ordusu, Türk birliklerini kuşatarak imha edemedi. Tam aksine, Kuvâ-yı Milliye unsurlarının yetersizliğini ortaya çıkararak düzenli ordu kurulması ve bu maksatla çok sayıda yeni asker alınması için uygun şartların oluşmasını sağladı.

Bu sırada Rusya'da yeni gelişmeler ortaya çıkınca, tüm dünyanın dikkati Doğu Avrupa'ya çevrildi. Temmuz sonlarında Kızıl Ordu'nun başlattığı taarruz sonucunda Polonya birlikleri Ukrayna'dan atılmış, 1 Ağustos 1920'de Brest Litovsk düşmüş ve Kızıl Ordu'nun Varşova'ya ulaşana kadar ciddi bir direnişle karşılaşacağı beklenmiyordu.¹³¹⁷ Fakat Polonyalılar 16

¹³¹⁴ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, s. 51-52; Ayrıca bkz. D. Fromkin, a.g.e., s. 358.

¹³¹⁵ **Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları Seri No. 1, Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 3**, Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966, s. 270.

¹³¹⁶ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, 13.

¹³¹⁷ E. H. Carr, a.g.e., s. 198; A. Rosenberg, a.g.e., s.146.

Ağustos'ta Bolşeviklerin gerilerine taarruz ettiler ve bu sefer de Kızıl Ordu geri çekilmeye başladı.¹³¹⁸

Zor durumda kalan Bolşevikler, Polonya ordusu ve Wrangel ordusunu destekleyen batılı “emperyalist” devletlere karşılık vermek maksadıyla 1 Eylül'de Bakü'de Birinci Doğu Halkları Kongresi'ni topladılar.¹³¹⁹ Kongrede, ulusal bağımsızlık hareketlerinin destekleneceği ilan edildi.¹³²⁰ Bu açıklama, Rusların bundan sonra Türk kurtuluş mücadelesine daha fazla destek vereceği anlamına geliyordu.

Bu gelişmeleri takip eden Ermeni Taşnak yönetimi, Avrupa'ya giden Kızıl Ordu birlikleri geri dönmeden önce harekete geçmeye karar verdi. Ermeni birlikleri, 24 Eylül'de Erzurum genel istikametinde taarruza başladılar.¹³²¹ Fakat Bolşeviklerin Avrupa'ya götürdükleri birlikleri geri getirmemiş olması Türk ordusu açısından da uygun şartlar oluşturuyordu. Diğer iç ve dış koşullar da taarruza geçmek için uygun durumdaydı.¹³²² Bu sebeple Doğu Cephesi Komutanlığı, 28 Eylül 1920'de karşı taarruza geçti¹³²³ ve 29 Eylül'de Sarıkamış'ı ele geçirdi.¹³²⁴

Bu harekâta İtilaf Devletleri ve Rusya'dan bir tepki gelmedi. Çünkü İtilaf Devletlerinin dikkati Doğu Avrupa'daki gelişmelere toplanmış Rusya ise Polonya saldırısı yüzünden oldukça zor durumda kalmıştı. Nitekim bu taarruzu durdurmakta zorlanan Rusya, 12 Ekim'de Polonya ile ateşkes anlaşması imzaladı.¹³²⁵ Böylece, Rusya'nın Avrupa istikametinde ilerlemesi durdurulmuş oldu.

Kızıl Ordu artık Kafkasya'ya geri dönebilirdi fakat Bolşevikler önce tüm güçlerini Beyazlara teksif ederek Wrangel kuvvetlerini yendiler. Bunun üzerine, İngilizlerin Bolşevik rejimin yıkılacağına dair son ümitleri de ortadan kalktı. Wrangel Ordusu ve sivillerden oluşan 150 bin kişiyi İstanbul'a taşımaya başladılar.¹³²⁶

Bu sırada, Ermenilere karşı kazanılan başarılar sebebiyle TBMM hükümeti güçlenirken, İstanbul hükümeti ise şartları çok ağır olan Sevr Anlaşması'nı imzalaması sebebiyle oldukça zor anlar yaşıyordu. Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları hükümetten istifa edince, Damat Ferit Paşa hükümeti iyice zayıfladı.

¹³¹⁸ M. Macmillan, a.g.e., s. 227.

¹³¹⁹ E. H. Carr, a.g.e., s. 245.

¹³²⁰ A. M. Samsutdinov, a.g.e., s. 182.

¹³²¹ Geniş bilgi için bkz. S. Ener, *Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları*, s. 23; TİH, C. 2, Ks. 3, s. 270.

¹³²² Nurettin Türsan, *“Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi”*, **Birinci Askerî Tarih Semineri, Bildiriler III**, ATASE Yayınları, Ankara, 1983, s. 26-27.

¹³²³ S. Ener, *Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları*, s. 23.

¹³²⁴ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 270.

¹³²⁵ E. H. Carr, a.g.e., s. 205; A. Rosenberg, a.g.e., s. 141.

¹³²⁶ R. Doğanay, a.g.e., s. 214.

Damat Ferit Paşa'yı İngilizlerin adamı olarak gören Fransızlar da, onun istifa etmesi için kampanya başlattılar. 11 Ekim 1920'de Yüksek Komiserlerle görüşen Padişah'a onun azledilmesini teklif ettiler. İngilizler bu konuda ısrarcı olmayacaklarını belirtince, desteksiz kalan Damat Ferit Paşa hükümeti 16 Ekim'de istifa etti.¹³²⁷

Yeni kurulan Tefik Paşa hükümeti göreve başlar başlamaz, Müttefikler Sevr Anlaşması'nın onaylanmasını istediler. Fakat bu sırada Yunanistan'da ortaya çıkmaya başlayan siyasi belirsizlik, Wrangel'in Kırım'da bozguna uğraması ve Türk ordusunun Ermenilere karşı kazandığı başarılarından cesaret alan hükümet bunu kabul etmedi. Yunanistan'daki durum sebebiyle Müttefikler de bu konuda baskı yapmadılar.¹³²⁸

TBMM hükümeti ise, 21 Ekim 1920'de Moskova'da bulunan Bekir Sami Bey'e, Ermenilere Anadolu'dan toprak verme talebinin kabul edilmediğini bildirdi ve Doğu Cephesi Komutanı'na taarruza devam etmesi emrini verdi. Bunun üzerine Doğu Cephesi birlikleri, 30 Ekim'de Kars'ı ve 7 Kasım 1920'ye kadar Gümrü dâhil Arpaçay doğusundaki bütün araziye ele geçirdiler.¹³²⁹

Bu sırada Batı Cephesi'ndeki Türk birlikleri de, uğradıkları bozgunun yarattığı psikolojik çöküntüden kurtulmuş ve Yunanlılara karşı taarruzi harekâtlar yapmayı düşünmeye başlamışlardı. Gediz'in kuzeyindeki Derbent Boğazı'nı ileri mevzi olarak tutan Yunan tümeninin ileride yalnız başına durduğunu gören Ali Fuat Paşa, bu tümene taarruz etmeyi teklif etti.¹³³⁰ Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili, kuvvet yetersizliği sebebiyle buna karşı çıktı ama Cephe Komutanı ısrar edince taarruza izin verildi.¹³³¹

Bunun üzerine, 24 Ekim 1920'de bu Yunan tümenine taarruz edildi fakat Kuvâ-yı Seyyare'nin geri bölgeye yapacağı harekâtın gecikmesi ve Yunanlıların Bursa istikametinden taarruza geçmesi üzerine taarruz durduruldu.¹³³² Bu durum, Türk ordusunun henüz taarruzi harekât yapamayacak kadar zayıf olduğunu gösterdi.

Yunan ordusu, Batı Anadolu topraklarını işgal ederek Orta Anadolu'ya yaklaşmıştı. Karşısındaki Türk kuvvetleri sadece gözetleme ve örtme yapabilecek güçte olduklarından Yunan ordusu ilerlemeye devam etseydi, Türk kuvvetleri geri çekilmekten başka bir şey yapacak durumda değildi.

Bu durumda uygulanması gereken en uygun hareket tarzı, birliklerin tamamen elden çıkmasına sebep olabilecek riskli harekâtlar yapmak yerine, Yunan birliklerinin ilerlemesine karşı araziden

¹³²⁷ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, s. 53-54.

¹³²⁸ A.g.e., s. 59-60.

¹³²⁹ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 270.

¹³³⁰ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 558.

¹³³¹ İ. İnönü, a.g.e., s. 205.

¹³³² Geniş bilgi için bkz. A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 563-566.

en uygun şekilde yararlanarak Orta Anadolu'yu savunmaya çalışmaktı. Çünkü Orta Anadolu işgal edilirse, Doğu bölgesinin kaynakları millî mücadeleyi yürütmeye yeterli gelmeyebilirdi. Ayrıca, Yunan ordusu Pontus çetelerine ve Toroslara yaklaşacağından durum daha da umutsuz bir hal alabilirdi.

Üstelik daha dört ay önce açılan TBMM ve onun kurduğu hükümet, iç isyanlar ve Yunan ilerlemesi yüzünden teşkilatlanma ve ülke kaynaklarını kontrol etme açısından henüz yeterli düzeyde değildi. Kısa sürede çok sayıda askeri celp etmek ve bu askerleri silahlandırıp teçhiz etmek için mali kaynak da bulunmuyordu.

Bu sebeple, stratejinin üç ana unsurundan kuvveti geliştirmek için zamana ihtiyaç vardı. Zamanı kazanmak içinse mekânı bir faktör olarak kullanmaktan başka çare yoktu. Bunun için, kuvvet yetersizliğini telafi ederek savunmayı güçlendirecek coğrafi koşulların bulunması ve kullanılması gerekiyordu.

Zaten Yunanlıların durdukları hat da buna uygun şartları sağlıyordu. Yunanlılar, Batı Anadolu'yu Orta Anadolu'dan coğrafi olarak ayıran Zafer ve Murat sıradağları ile Bozdağ hattını işgal etmemişlerdi. Uşak ve Nazilli'deki Yunan kuvvetleri Dinar, Uşak ve Gediz yolları ile Afyon ve Kütahya'ya çıkmak için Zafer ve Murat sıradağlarını aşmaya mecburdu. Bu sıradağlar, yüksek ve arızalı oldukları gibi yaklaşma istikametlerine karşı da hâkim durumdaydılar. Üzerlerinden geçen yollar sarp boyun ve geçitlerden geçtiğinden, zayıf birliklerle savunmaya elverişliydi.

Bursa bölgesindeki Yunan birlikleri ile İnönü bölgesindeki Türk birlikleri arasında da savunmaya oldukça elverişli bir alan bulunuyordu. Bu bölge, kuşatmalara karşı kısmen korunaklı olduğundan küçük kuvvetlerle büyük kuvvetleri Yenişehir-Bilecik-Söğüt ve Bursa-İnegöl-Bozöyük yolları üzerinde karşılamaya imkân veriyor ve savunmaya güç kazandırıyor. Emir Sıradağları ile Eskişehir bölgesindeki Türkmen Dağı'ndan Eskişehir doğusuna uzanan sırtlar ise savunmaya derinlik sağlıyordu.

Bu sebeple 11., 24. ve 61. Fırka ile bir süvari tugayından oluşan bir grup kuruldu ve İnönü mevzilerini savunmakla görevlendirildi. Bir fırka Bilecik'ten, bir fırka İnegöl'den gelen yolu kapatacak şekilde ileride ve 61. Fırka ile Süvari tugayı Eskişehir civarında tertiplendi. Uşak-Gediz-Kütahya yolunu kapatmak için Çerkez Ethem kuvvetleri Kütahya'da ve Dinar-Çivril bölgesinden Afyon'a gelen istikameti Ahır Dağları üzerinde kapatmak için 23. ve 57. Fırkalar Afyon civarında konuşlandırıldı.¹³³³

¹³³³ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 14-17.

4.2. BATI CEPHESİ HAREKÂT STRATEJİLERİ

Bu tertiplenmeden sonra hükümet, bir an önce düzenli ordu kuruluşuna geçilmesine ve Kuvâ-yı Milliye unsurlarının ordu kuruluşuna alınmasına karar verdi.¹³³⁴ Gerçi Yunan taarruzundan sonra cephede askerî yapılanma güçlenmiş ve Kuvâ-yı Milliye birliklerinin ağırlığı azalmıştı. Cephe, çoğu fırka yapılanmasında olan askerî birliklere paylaştırılmış, Balıkesir Kongresi gibi oluşumlar ortadan kalktığı için lojistik faaliyetler askerî ikmal sistemi tarafından yapılmaya başlanmıştı. Ancak yine de, asker olmayan kişilerin kontrolündeki birlikler cephede önemli bir yer tutuyordu.

Bu durum, bu birliklerin liderleriyle düzenli birlik komutanları arasında yoğun bir çekişmeye sebep oluyordu. 24 Ekim 1920’de yapılan Gediz Taarruzu başarısız olunca, Ethem ve taraftarlarının başarısızlığın sorumluluğunu düzenli birliklere yüklemeye çalışması ve düzenli ordu aleyhine propaganda yapması sebebiyle bir an önce düzenli ordu teşkilatına geçilmesi zorunlu hale geldi.¹³³⁵

Bunun üzerine hükümet, cephede bazı düzenlemeler yaptı. İlk olarak Kuvâ-yı Milliye birlikleri ile çalışmaya alışmış komutanlar cepheden çekilerek yerlerine düzenli ordu taraftarı komutanlar atandı. Bu kapsamda, uzun süredir Kuvâ-yı Milliye ile çalışan 61. Fırka Komutanı Kâzım (Özalp) Bey¹³³⁶ ve Ali Fuat Paşa görevden alındı. 8 Kasım 1920’de, Batı Cephesi ikiye ayrıldı. Kuzey Cephesi Komutanlığı’na İsmet Bey ve Güney Cephesi Komutanlığı’na Refet Bey atandı.¹³³⁷

Bu iki cephe komutanlığı ve Adana Cephesi Komutanlığı yerine kurulan 2. Kolordu, doğrudan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti’ne bağlandı. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekilliği vekâleten Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa’ya verildi.¹³³⁸ Cephe gerisinden Sivas’a kadar olan menzil sahasının sorumluluğu da Fevzi Paşa’ya verildi. Bu düzenlemenin ardından cephe komutanlarına; süratle düzenli ordu kuruluşuna geçilmesi ve güçlü süvari birlikleri oluşturulması emri verildi.¹³³⁹

¹³³⁴ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 41.

¹³³⁵ Geniş bilgi için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 377-380; Ayrıca bkz. K. Özalp, a.g.e., s. 164-166.

¹³³⁶ Kâzım (Özalp) Bey, I. Dünya Savaşı’nda gönüllü olarak kendi fırkasına katıldığı için Çerkez Ethem’i o zamandan beri tanıyordu. Çerkez Ethem Kuvâ-yı Milliye’ye katılacağı zaman da Soma’da Kâzım (Özalp) Bey ile buluşup ondan silah aldıktan sonra Alaşehir’e gitmiş ve Birinci Anzavur İsyanı’nın bastırılması sırasında da beraber çalışmışlardı. K. Özalp ve T. Özalp, Atatürk’ten..., s.13.

¹³³⁷ **Org. İzzettin Çalışlar’ın Anılarıyla Gün Gün, saat saat İstiklal Harbi’nde Batı Cephesi**, Haz.: İzzeddin Çalışlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 81; İ. İnönü, a.g.e., s. 205.

¹³³⁸ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 42; Ali Fuat Paşa, Sivas Kongresi tarafından 9 Eylül’de, Batı Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı olarak görevlendirilmiş ve o zamandan beri Kuvâ-yı Milliye unsurları ile çalışıyordu. Bkz. B. S. Baykal, a.g.e., s. 1-2; A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 174-175.

¹³³⁹ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 382-383.

10 Kasım 1920'de, Kuzey Cephesi'nin adı Batı Cephesi olarak değiştirildi. 2. Kolordu ile Güney Cephesi ara hattı Seyhan Nehri ile Adana-Kozan Feka yolu, Güney ve Batı Cephesi ara hattı ise Murat Çayı-Kızıltaş Deresi-Döğer hattı olarak belirlendi. Batı Cephesi Karargâhı Eskişehir'de, Güney Cephesi Karargâhı Konya'da konuşlandı.¹³⁴⁰

Kütahya'nın stratejik konumu, İnönü ve Eskişehir bölgesini Gediz, Tavşanlı ve Altıntaş istikametine karşı örtmeye uygun olduğu için, İnönü grubu ile Kütahya müfrezesinden oluşan birlikler Batı Cephesi Komutanlığı kuruluşuna verildi. Bu cephe Eskişehir-Ankara demiryolu ile ülke içlerine bağlanıyordu.

Kütahya hariç Murat-Zafer sıradağları ve Toroslar bölgesindeki birlikler ise Güney Cephesi Komutanlığı kuruluşuna verildi. Bu cephe, Afyon-Akşehir-Konya demiryolu ile Kilikya ve Uzunyayla'ya bağlanıyordu. İki cepheyi ülke derinliklerine bağlayan bu demiryolları sayesinde gerideki birlikler ve ikmal maddeleri kısa sürede cephelere taşınabiliyordu. Afyon-Eskişehir demiryolu ise Eskişehir, Kütahya ve Afyon bölgelerindeki kuvvetlerin bir yerden diğerine taşınabilmesine imkân sağlıyordu.

Yunan kolordularının, birbirinden çok uzak iki kol halinde ilerlemek zorunda kalacak şekilde tertiplenmesi de savunma açısından avantajlıydı. Bursa ile Uşak arasında kuş uçuşu mesafe 160 kilometre kadardı. Ayrıca, bu iki şehir arasında bulunan Demirci Sıradağları, Şaphane Dağları ve Domaniç Sıradağları iki grubun birbiri ile temas kurmasını zorlaştırıyordu.

Bu durum, savunmada iç hat konumundan yararlanmaya imkân sağlıyordu. Fakat bunun için Yunan Uşak Kolordusu'nun, Murat ve Zafer sıradağlarının birleştiği bölgeyi ele geçirmemesi gerekiyordu. Çünkü bu bölgenin ele geçirilmesi, iki Yunan kolordusunun birbirine yaklaşmasına imkân veriyordu.

Bu bölge kaybedilmediği müddetçe Türk birlikleri, Afyon-Eskişehir demiryolu sayesinde kuvvetlerin çoğunu kesin sonuç yerinde toplayarak savunma yapabiliirdi. Bu sıradağlar ve Afyon-Eskişehir demiryolunun Yunanlılara kaptırılması ise savunmayı imkânsız hale getirebilirdi. Çünkü Eskişehir-Çankırı hattı ile Afyon-Konya hattı arasındaki arazi doğuya doğru gidildikçe genişliyor ve savunma yapabilmek için büyük kuvvetlere ihtiyaç gösteriyordu.

Türk ordusunun bu hattan sonra yapacağı stratejik savunma, Ankara-Sivas-Erzurum-Kars ana stratejik yolu üzerinde, ülke derinliklerine dayanarak ve gerektiğinde kademe kademe bu derinliğe çekilerek yapılmalıydı. Dikkat edilmesi gereken husus, geri çekilirken ana harekât sahasından ayrılmamak, kuzeyde Karadeniz'e veya güneyde Bozkır yaylası ile Orta Toroslar ve Kilikya'ya atılmamaktı.

¹³⁴⁰ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 43.

Kuzeye doğru kaymak imha tehlikesi yaratabilir, güneye doğru atılmak ise savunmanın derinlikte devam etme imkânı kalmamasına sebep olabilirdi. Çünkü o sıradaki genel durum, Kilikya ve Diyarbakır bölgelerinin derinliğine bağlanmaya uygun değildi. Ama Orta Anadolu'nun ana hattı elde tutulursa, güney ve kuzeydeki sıradağlar küçük birliklerle tutulabileceğinden, savunmaya devam edilebilirdi.¹³⁴¹

Bu mülahazalara göre gerekli talimatları alan Batı Cephesi Komutanı İsmet Bey, 10 Kasım 1920'de görev yerine gitti. 11 Kasım'da Yunanlıların Gediz'i boşaltması üzerine 12 Kasım'da 1. Kuvâ-yı Seyyare'yi ileri sürülerek önce Gediz'i, 13 Kasım'da da Demirci'yi ele geçirdi. Yunanlıların Uşak'ı da boşaltacağı haberi alınınca, ikmal malzemelerini götürmelerine engel olmak için Kuvâ-yı Seyyare ile Eynihan-Çamköy-Sorkun hattındaki Yunan birliklerine taarruz edildi ve Eynihan-Çamköy hattı ele geçirildi. Buradan gönderilen bir müfreze ile 20 Kasım'da da Gördes ele geçirildi.

Batı Cephesi Komutanı, Yunanlıların Uşak ve Bursa'yı da boşaltacağı haberleri üzerine genel taarruza geçmeyi önerdi ancak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti demiryolu hattından uzaklaşılmasını emretti. Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanı, kuvvetlerini Bursa bölgesinde, Güney Cephesi Komutanı ise Afyon bölgesinde toplamaya başladı.¹³⁴²

Bu sırada Doğu Cephesi'nde elde edilen başarının ardından, Batı Cephesi'ndeki Türk ordusunun da hızla güçlenmeye başlaması, İngilizleri rahatsız etti. Çünkü İngilizler, mütarekeden beri Türkiye'yi parçalamak için üçayaklı bir strateji uyguluyorlardı. Bunlar; Kafkas seddi, iç isyanlar ve Yunan işgaliydi.¹³⁴³

Artık iç isyanlar büyük oranda sona ermişti ve İngilizlerle yakın işbirliği içinde olan Damat Ferit Paşa iktidardan düştüğünden yeni isyanlar çıkarmak da mümkün görünmüyordu. Ermenilerin yenilgiye uğratılması ve Rusya'nın Kafkasya'ya inmesiyle Kafkas seddi de parçalanmıştı. Geriye kullanabilecekleri bir tek Yunanistan kalmış, fakat 25 Ekim 1920'de Kral Aleksandır (Alexandre)'ın ölümünün ardından Yunanistan'da her şey değişmeye başlamıştı.

Yunanistan'da 14 Kasım'da yapılan seçimde Venizelosçu Parti'nin yenilgiye uğraması, durumu İngiltere açısından daha kötü hale getirdi. Aralık ayındaki halkoylamasından sonra Venizelos'un İtilaf Devletleri ile işbirliği içinde tahttan indirerek yurtdışına gönderdiği Kral Konstantin yeniden tahta geçince, İngiliz dostu Venizelos ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.¹³⁴⁴

¹³⁴¹ Geniş bilgi için bkz. S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 17-23.

¹³⁴² TİH, C. 2, Ks. 3, s. 47-51.

¹³⁴³ N. Türsan, a.g.e., s. 41.

¹³⁴⁴ Venizelos ve yandaşlarıyla kralcılar arasındaki çekişmenin önemli bir sebebinin de bu iki grubun Megali İdea fikrini farklı algılamaları olduğu söylenebilir. Venizelos ve yandaşları bunu etnik ve coğrafi bir kavram olarak algıladıklarından emperyalist bir politika uygulanması gerektiğini düşünürlerken Kralcılar bunu kültürel bir kavram

Bu durum, İngilizlerin tüm hesaplarını bozan bir gelişmeydi. Çünkü Venizelos, iktidardan düşmeden önce İngilizlere; Mustafa Kemal'i ezmenin kolay olduğunu ve bunun iki önemli sonuç vereceğini söylemişti. Bunlar; boğazların serbestisinin garanti altına alınması için Türklerin İstanbul'dan sürülmesi ve Pontus Devleti kurularak Ermenistan ve Gürcistan ile işbirliği içinde Türklere ve Bolşeviklere karşı sağlam bir set oluşturulmasıydı.

Bu iki konu, İngilizlerin Mondros Mütarekesi'nden beri uygulamaya çalıştıkları planların da iki önemli dayanağıydı. Yunanistan'da ortaya çıkan yeni siyasi durum, bu planların gerçekleşme ihtimalini azaltıyordu. Üstelik mütarekeden sonra İngiliz parlamentosunda ve kamuoyunda Türkler lehinde ortaya çıkan hava, Yunanistan'daki siyasi gelişmelerle birlikte daha da güçleniyordu.

Bununla birlikte, iktidar değişikliğine en büyük tepkiyi Fransızlar gösterdi. Konstantin'in yeniden tahta oturması, Yunanistan aleyhine güçlü bir kamuoyu oluşmasına sebep oldu. Çünkü Fransızlar, I. Dünya Savaşı'nda Almanlara yakın duran Konstantin'den nefret ediyordu ve Fransız basını Konstantin'den Alman kralı diye bahsediyordu.

Fransız kamuoyu, Kilikya olayları ile Yunan işgali arasında da bağlantı kurmaya başladı. Fransızlar artık, Kilikya işgalini İngiliz-Yunan politikasının işine yarayan bir şey olarak görüyorlardı. Eğer barış yapılırsa, Fransa bir yandan para ve asker kaybetmekten kurtulacak, bir yandan da Türkler tüm güçleri ile batıya döneceklerinden İngilizler ve Yunanlılardan intikam alınmış olacaktı.¹³⁴⁵

Bu gelişmeler üzerine, Fransız ve İngiliz yönetimleri yeni Yunan yönetimine karşı mesafeli bir tavır aldılar.¹³⁴⁶ Bununla birlikte İngiliz hükümeti, Türkiye ile barış yapılana kadar Yunan ordusunun Türk topraklarında bulunmasını İstanbul'daki birliklerinin savunması için faydalı görüyordu. Bu durumun farkında olan Konstantin, İngilizlerin desteğini yeniden kazanabilmek için savaşa devam etmeye karar verdi ve önceki hükümetin politikalarına devam edileceğini açıkladı.¹³⁴⁷

Bunun ardından, Yunan ordusunda birliklerin başına Kralcı komutanlar atanmaya başlandı.¹³⁴⁸ Fakat bu değişiklikler Yunan ordusunu zayıflatıyordu. Çünkü 8 Kasım 1920'de Yunan Küçükasya Ordusu Komutanlığı'na getirilen Papulas ve yeni atanan tümen komutanlarının çoğu

olarak kabul ediyor ve Yunan nüfuzunun kültür ve medeniyet yoluyla Balkanlar ve Anadolu'ya yayılabileceğini düşünüyorlardı. M. M. Hatipoğlu, a.g.e., s. 112.

¹³⁴⁵ G. Jaeschke, a.g.e., s. 90-91; Y. Akyüz, a.g.e., s. 234-236; Yunanistan'da meydana gelen siyasi gelişmeler ve İtilaf Devletlerinin buna gösterdiği tepkiler hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. A. Sofuoğlu ve S. Yıldırım, a.g.e., s. 107-112.

¹³⁴⁶ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 430.

¹³⁴⁷ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 7; A. A. Pallis, a.g.e., s. 42; G. Jaeschke, a.g.e., s. 89; M. M. Hatipoğlu, a.g.e., s. 112-114.

¹³⁴⁸ **General Nikalaos Trikupis ve M. Papulas, Yunan Generallerinin İtirafı**, Berikan Yayınları, Ankara, 2001, s. 66.

uzun süredir muharebe meydanlarından uzak kalmışlardı. Bu sebeple, yeterli muharebe tecrübeleri yoktu. Ayrıca, bu atamalar Kralcı-Venizalist çekişmesini körükledi ve orduda çöküş emareleri ortaya çıkmaya başladı.¹³⁴⁹

Bu gelişmeleri İngiliz hükümetinden daha sağlıklı değerlendiren İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri 27 Kasım 1920'deki raporunda; Anadolu'nun Ermeni sınırına kadar olan kesiminin Türklere verilmesi ve İzmir'in Yunanistan'a verilmeyip özel statüde olması gerektiğini bildirdi. Ayrıca, İngiltere'nin mevcut politikasını değiştirerek Bolşevikliğe karşı İslam'ın koruyucusu rolünü oynamasını tavsiye etti. Çünkü Müslümanlar, İngiltere'yi İslam'ın baş düşmanı olarak görmeye başlamıştı.

Gerçekten de mevcut durum, İngiliz Yüksek Komiseri'nin endişelerinin haklı olduğunu gösteriyordu. Yönetim değişikliğinin ardından Yunan hükümeti ve ordusu zayıflarken TBMM hükümeti ve ordusu giderek güçleniyordu. Ankara Hükümeti isyanları bastırması ve İstanbul Hükümeti'nin silahlı saldırı politikasının iflas etmeye mahkûm olduğunu ispat etmişti. Bu politikaları uygulayan Damat Ferit Paşa hükümeti düşmüş ve iktidara gelen Tevfik Paşa hükümeti Ankara ile temas aramaya başlamıştı.

Bunun sonucunda, Ankara Hükümeti ile görüşmeler yapmak üzere teşkil edilen bir heyet 2 Aralık 1920'de İstanbul'dan yola çıkarıldı. Hükümetin Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki bu heyete verdiği talimata göre, Anadolu'nun merkezi hükümete itaati sağlanacak ve ortaya çıkan ikilik önlenmiş olacaktır.¹³⁵⁰ Yani İstanbul'daki Osmanlı hükümeti, durumu hala yeterince kavrayamamış görünüyordu ve Ankara'yı İstanbul'a bağlamak gayretine girmişti.

Fakat Bilecik'te yapılan görüşmeler, İstanbul hükümetinin planladığı ve İtilaf Devletleri temsilcilerinin umduğu gibi gerçekleşmedi. Mustafa Kemal Paşa, görüşmeden sonra bu heyetin İstanbul'a dönmesine izin vermedi ve Ankara'ya götürdü. Böylece, İstanbul hükümetinin Ankara'yı kendine bağlama girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.¹³⁵¹

Bununla birlikte TBMM hükümeti, hala bazı iç sorunlarla boğuşuyordu. Bu sorunların en önemlisi, ordu birliklerinin düzenli ordu veya Kuvâ-yı Milliye şeklinde düzenlenmesi konusundaki tartışmalardı. Düzenli ordunun kurulması yolundaki çabalar Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe tarafından direnişle karşılanmıştı. Ethem'in tavırlarından, diğer Kuvâ-yı Milliye unsurlarını 1. Kuvâ-yı Seyyare ile birleştirerek düzenli ordu kuvvetleriyle mücadele etmeye hazırlandığı anlaşılmaktaydı.

¹³⁴⁹ A.g.e., 86-88.

¹³⁵⁰ M. Okur ve M. Küçükkuşurlu, a.g.e., s. 265-270; Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 3, Ocak-Eylül 1922, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 2000, s. 21-23.

¹³⁵¹ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 8-9; S. R. Sonyel, Kurtuluş Savaşı..., s. 138; Görüşmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet İzzet Paşa, Feryadım, C. 2, s. 96-99.

Bunun üzerine ilk olarak Demirci Mehmet Efe'ye karşı harekât yapılmasına karar verildi. Refet Bey, 11 Aralık'ta süvari birlikleriyle harekete geçti ve 16 Aralık 1920'de Demirci'nin kaldığı İğdecik Köyü'ne baskın yaptı. Baskından kaçarak kurtulan Demirci Mehmet Efe, Yüzbaşı Nuri'nin ikna etmesi sonucunda 30 Aralık'ta teslim oldu.¹³⁵²

Çerkez Ethem ise, nasihat heyetleri gönderilerek ikna edilmeye çalışıldı. Fakat bu heyetlerden bir sonuç alınmadı. Ethem birlikleri, Eskişehir-Afyon demiryolunu kesecek ve İnönü mevzilerini vurabilecek bir konumdaydı. Savunma hattının bütünlüğünü sağlamak için Yunanlılar taarruza geçmeden Ethem sorunu halledilmeliydi.¹³⁵³ Bu sebeple Güney ve Batı Cephesi Komutanlarına, Çerkez Ethem'e karşı harekete geçmeleri bildirildi.

5.2.1. Birinci İnönü Muharebesi'nde Uygulanan Harekât Stratejisi

Çerkez Ethem'e karşı harekâta başlandığında Yunanistan'ın bir kolordusu Uşak cephesinde ve bir kolordusu Bursa cephesindeydi. Yunan ordusu sekiz yıl içinde beş-altı kat büyüdüğünden, orduya Yunan kökenli subay bulmakta sıkıntı yaşanıyordu. Yunanistan nüfusu, son işgallerle beraber yedi milyona yaklaşmıştı ama bu nüfusun üçte biri Müslüman (Türk, Arnavut), Bulgar ve Ulah'tı. Bu unsurlardan asker alınamadığından, nüfus artışı orduya alınabilecek asker miktarında aynı oranda bir artış sağlamamıştı.¹³⁵⁴

Yunan ordusuna politika girdiğinden ordu kendi arasında bölünmüştü ve eski tertipler askere alınamadığı için genç askerlerin cephe hattında değişimi yapılamıyordu. Hâlbuki Yunanistan, eski tertiplerle birlikte 300.000'den fazla asker çıkarabilirdi. Bunun yerine Anadolu'daki Rumlar askere alınarak kullanılmaya çalışılıyordu fakat Osmanlı ordusunda askerlik yapmadıklarından bunlardan hemen faydalanmak mümkün olmuyordu.¹³⁵⁵

Bu sırada uluslararası alanda meydana gelen bazı gelişmeler de Yunanistan aleyhine bir durum yaratıyordu. 1920 yılı sonlarında Bolşevikliğin Rusya'da artık kesin olarak yerleştiğinin anlaşılması üzerine Fransızlar, Bolşeviklerin kontrolüne girme tehlikesine karşı Türklerle barış yapılması gerektiğini düşünüyorlardı.¹³⁵⁶

Ayrıca, İngiltere ve Fransa'nın mali durumu çok kötüydü ve yüksek ordu harcamaları bunu daha da kötü hale getiriyordu. Hiçbir direniş olmasa bile, mevcut askerî birlikleri buldukları yerde tutmak oldukça yüksek maliyetlere yol açıyor, üstelik Türk ve Arap direnişleri bu durumu

¹³⁵² TİH, C. 2, Ks. 3, s. 54-65.

¹³⁵³ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 24.

¹³⁵⁴ İnönü mevziinde toplanan Türk kuvvetlerinin mevcudu; 8.500 personel, 5.500 tüfek, 47 makineli tüfek ve 28 top, Yunan kuvvetlerinin mevcudu ise 427 subay, 15.816 er, 12.500 tüfek, 279 makineli tüfek, 120 ağır makineli tüfek ve 72 toptan oluşuyordu. TİH, C. 2, Ks. 3, s. 196, 198.

¹³⁵⁵ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 38-40; M. M. Hatipoğlu, a.g.e., s. 117-121.

¹³⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. A. M. Samsutdinov, a.g.e., s. 277-279.

daha da sıkıntılı hale sokuyordu. Her iki ülkede de, bu çıkmazdan kurtulmak için barış yapılmasına dair güçlü bir kamuoyu baskısı ortaya çıkmıştı.

İngiliz Parlamentosu da Türklerle barış yapılmasını destekliyordu. Parlamenterlerin çoğu, böyle bir antlaşmanın doğu halklarının İngilizlere karşı mücadelesini azaltacağını umuyordu. Bazıları ise, Türklerin Bolşeviklerin kucağına düşeceğinden ve ortaya çıkacak dalgalanmalar sebebiyle Musul ve Bağdat'ın elde tutulamayacağından endişe ediyordu.¹³⁵⁷

Bu sırada Avrupa basınında, Türklerin genel bir taarruza geçeceği yönünde haberler çıkmaya başladı. Bu gelişmeler üzerine yeni Yunan yönetimi, İtilaf Devletlerinin desteğini yeniden kazanmak ve bu söylentileri ortadan kaldırarak kendisini ispatlamak için en kısa süre içinde taarruz etmeye karar verdi.¹³⁵⁸

Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı Papulas da, elde edilen istihbarat bilgilerine göre Türk birliklerinin halen düzensiz kuvvetlerden oluştuğunu anlaşıldığını ama kesin durumu tespit etmek için bir keşif taarruzu yapmak gerektiğini değerlendiriyordu. Bu sebeple, Aralık ayı başında Kral'ın Yunanistan'a gelişi sebebiyle yapılan törene katılmak için Atina'ya gittiğinde, başbakanın taarruz etmek için izin istemişti.

Papulas, bu taarruz sonucunda Türk kuvvetlerinin hala düzensiz birliklerden oluştuğu teyit edilirse, silahaltındaki birliklerin miktarının azaltılabileceğini söylemiş ve başbakan da buna onay vermişti.¹³⁵⁹ Bu sebeple, Ethem isyanı başlayınca şartların uygun olduğunu düşünen Papulas taarruz etmeye karar verdi.

Yunan taarruzunun maksadı; Bilecik, Karaköy, Bozüyük ve Eskişehir bölgelerindeki Türk kuvvetlerini ve bu bölgedeki harp malzemelerini imha etmektir. Bunun için Bursa'daki 3. Kolordu tarafından, Türklerin Eskişehir'e çekilmesini önleyici şekilde mahdut hedefli bir taarruz yapılacaktır. Asıl taarruz İnegöl-Bozüyük istikametinde, tali taarruz ise Yenişehir-Söğüt istikametinde yapılarak İnönü-Bilecik demiryolunun doğu sırtları ele geçirilecektir. 1. Kolordu da Uşak'tan Banaz ve Sivaslı istikametlerinde gösteriş taarruzları yaparak bu bölgedeki Türk kuvvetlerinin kuzeye kaydırılmasını önleyecektir.¹³⁶⁰

¹³⁵⁷ G. Jaeschke, a.g.e., s. 89.

¹³⁵⁸ **İstiklal Harbinde Birinci İnönü Muharebesi'nde 126. Piyade Alayı'nın Harekâtı, Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü**, Genkur. Basımevi, Ankara, 1974, s. 5.

¹³⁵⁹ General N. Trikupis ve M. Papulas, a.g.e., s. 178-179; Burada Papulas'ın bahsettiği keşif taarruzu terimi, Yunan askerî literatüründe bulunan bir tabir veya tercüme hatasından kaynaklanan bir ifade olabilir. Türk askerî talimnamelerinde keşif taarruzu diye bir taarruz şekli bulunmamaktadır. Türk talimnamelerine göre; durumu açıklığa kavuşturmak ve bilgi sağlamak, taarruz harekâtının amaçlarından biridir. Ayrıca taarruz kuvvetlerince yapılması gereken görevlerden birinin de düşmanın yerini tespit etmek ve mevziinde tutmak olduğu belirtilmektedir. Bu Yunan harekâtı da, bu maksatlarla yapılmış bir "mahdut hedefli taarruz" özelliği taşımaktadır. Bkz. KKT 194-5, Zırlı ve Mekanize Piyade Tugay Harekâtı, s. 6-4; 6-24.

¹³⁶⁰ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 150-153.

Bu sırada Türk Ordusu, henüz Yunanlılarla kıyaslanamayacak kadar zayıftı.¹³⁶¹ Üstelik Batı ve Güney Cephesi birliklerinin çoğu Ethem Kuvvetlerine karşı harekât icra etmek için Kütahya ve Gediz kesimine gönderildiğinden, Bursa ve Uşak kesimindeki Yunanlılara karşı zayıf örtme birlikleri bırakılmıştı.¹³⁶²

Gediz bölgesindeki Türk kuvvetlerinin Kütahya yoluyla İnönü mevzilerine gitmesi için 130 kilometre mesafe vardı. Hâlbuki Bursa'daki Yunan Kolordusu, İnönü mevzilerine 100 kilometre mesafedeydi. Eğer Yunan ordusu hızla ilerlerse, Türk kuvvetlerini kuzeyden kuşatarak güneye sürebilir ve Uşak grubunun da ilerlemesi durumunda Gediz-Kütahya hattında sıkıştırarak imha edebilirdi.¹³⁶³

Ama Bursa bölgesindeki Türk birlikleri, temas hattından itibaren derinliğine kademelenmiş bir şekilde mevzilenmişti. İnönü mevzileri ise 5 Temmuz 1920'de seçilmiş ve altı aydır güçlendiriliyordu. Bu mevzilerin 15 kilometre gerisinde Beşkardeş Dağı-Oklubaba hattında da ikinci bir savunma hattı vardı. Bu sebeple, Yunanlıların karşısındaki birlikler yeterince direnebilirlerse, diğer birliklerin taşınması için gerekli zamanı kazanabilirlerdi.¹³⁶⁴

Yunan birlikleri 6 Ocak 1921 sabahı ileri harekâta başladılar.¹³⁶⁵ Taarruz haberini alan Batı Cephesi Komutanı, Güney Cephesi Komutanı ile buluştu. Türk ordusunun henüz Batı ve Güney Cephesi birlikleri için hazırlanmış bir savunma planı yoktu. İki Cephe Komutanı, Yunanlıların asıl kuvvetleriyle Bursa istikametinden taarruz ettiğini ve bir Yunan birliğinin de Uşak bölgesinden İstanköy'e doğru ilerlediğini, bu sebeple Ethem harekâtına ara vermek gerektiğine karar verdiler ve bir savunma planı hazırladılar.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ile de koordine edilen bu plana göre; Kütahya bölgesini Ethem kuvvetlerine karşı savunmak için 61. Fırka ve 1. Süvari Tugayı bırakılacak, diğer birlikler derhal İnönü ve Dumlupınar mevzilerine dönecekti. Birliklerin İnönü mevzilerine zamanında dönebilmeleri için İnegöl-Yenişehir-İznik hattındaki örtme kuvvetleri Yunanlıları mümkün olduğu kadar oyalayacaktı.¹³⁶⁶

Bu sırada Yunan ordusu, asıl taarruz Adalar Tümeni bölgesinde olacak şekilde, Adalar Tümeni ile İnegöl-Bozöyük istikametinden ve İzmir Tümeni ile Yenişehir-Bilecik istikametinden taarruz ediyordu.¹³⁶⁷ Yunanlılar akşama kadar, zayıf örtme birliklerini geriye sürdüler ve Köprühisar,

¹³⁶¹ Geniş bilgi için Bkz. Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü, s. 7.

¹³⁶² TİH, C. 2, Ks. 3, s. 147-149.

¹³⁶³ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 25-26.

¹³⁶⁴ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 155-162; 24. Fırka'nın Bozüyük doğusundaki savunma mevzileri üç aydır tahkim ediliyordu. Cevdet Çaldağ ve İbrahim Ethem Tuncel, **Batı Cephesi'nin İki Yanı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 24.

¹³⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. ATBD, Sayı: 127, Belge: 1, 2, s. 3-10.

¹³⁶⁶ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 112, 151-152.

¹³⁶⁷ Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü, s. 8.

Boğazköy, Hasanpaşa hattına kadar ilerlediler. Güney Cephesi karşısından gösteriş taarruzu yapan Yunan kuvvetleri de İslamköy-Şabanköy hattına kadar ilerlediler.

Yunan taarruzunu fırsat bilen Ethem kuvvetleri, 7 Ocak 1921’de Gediz’e taarruz ettiler fakat 61. Fırka karşı taarruzla asileri geri sürdü.¹³⁶⁸ Yunanlılar ise kuvvet çoğunluğu güneyde olacak şekilde taarruzlarına devam ettiler ve bu taarruzları İnegöl kesiminde hızla geliştirdi. Bunun üzerine, Ankara’daki 4. Fırka ve Polatlı’daki bir Depo Taburu trenle cepheye gönderildi.¹³⁶⁹

8 Ocak’ta da devam eden Yunan taarruzu karşısında cephe yer yer çökmeye başlayınca 24. Fırka Komutanı, birliklerini İnönü ve Söğüt bölgesine çekti.¹³⁷⁰ Akşamüzeri, 4. Piyade Fırkası’nın ilk kademesi İnönü mevzilerine ulaştı.¹³⁷¹ Yunan birlikleri 9 Ocak’ta İnönü mevzilerine taarruz ettiler fakat sabahleyin 4. Fırka’nın ikinci kademesi İnönü bölgesine ulaşarak mevzilere girdi.

Ethem karşısından çekilen kuvvetlerden 11. Fırka’nın ilk kafilesi sabahleyin ve ikinci kademesi de öğlen üzeri İnönü mevzilerine varınca¹³⁷² Cephe Komutanı, 4. ve 11. Fırkaların 11. Fırka Komutanı tarafından sevk ve idare edilmesi emrini verdi.¹³⁷³ Kendisi de 9/10 Ocak 1921 akşamı trenle Kütahya’dan Eskişehir’e hareket etti.¹³⁷⁴

Yunan ordusu, 10 Ocak’ta havanın sisli olmasından faydalanarak İnönü mevzilerine karşı baskın tarzında taarruza geçti. Metris Tepe kesiminde cephe yarıldı ve yarma gediği Poyra’ya kadar derinlik kazandı. Bunun üzerine Gündüzbey ile demiryolu arasına birlikler yerleştirilerek yarma gediğinin önü kapatıldı.

Demiryolu güneyindeki kuvvetlerin Kütahya istikametine atılma tehlikesi ortaya çıkınca, elinde hiç ihtiyatı kalmayan Cephe Komutanı, Gündüzbey-İnönü-Poyra hattının doğusuna çekilmeye karar verdi.¹³⁷⁵ Bu emri alan 11. Fırka çekildi ama emri alamayan 4. Fırka Yunan taarruzları ile dağınık bir şekilde geri atıldı. Fakat hava kararmaya başladığından Yunanlılar bu fırkayı takip etmediler.¹³⁷⁶

Tam aksine, Türk ordusunun düzenli bir ordu haline geldiğini gören ve çok ağır zayıat veren Yunan ordusu, taarruza son vermeye karar verdi.¹³⁷⁷ Bu kararda, verilen emir üzerine Kütahya

¹³⁶⁸ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 114-115.

¹³⁶⁹ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 171-178.

¹³⁷⁰ ATBD, Sayı: 127, Belge: 7, 8, s. 29-35.

¹³⁷¹ ATBD, Sayı: 127, Belge: 10, s. 40-41.

¹³⁷² TİH, C. 2, Ks. 3, s. 191.

¹³⁷³ ATBD, Sayı: 27, Belge: 19, s. 68-69.

¹³⁷⁴ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 194.

¹³⁷⁵ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 29-30; ATBD, Sayı: 127, Belge: 33, s. 112-113.

¹³⁷⁶ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 205-208.

¹³⁷⁷ General N. Trikupis ve M. Papulas, a.g.e., s. 178-179.

bölgesinde kuzeye doğru intikal eden 2. Süvari Grubu'nun büyüklüğünün abartılması sebebiyle güneyden bir imha darbesi geleceğini düşünmeleri de etkili olmuştu.

Yunanlılar, 10/11 Ocak 1921 gecesi Bursa istikametine çekilmeye başladılar.¹³⁷⁸ Ertesi sabah, cephede herhangi bir düşman faaliyeti görünmüyordu.¹³⁷⁹ Temas hattındaki birliklerden Yunanlıların çekildiğini öğrenen Cephe Komutanı, keşif için bir uçağın havalanmasını emretti ve ileriye keşif kolları gönderdi.¹³⁸⁰

Keşif kolları düşmana rastlamayınca, Cephe Komutanı Yunanlıların çekildiğinden emin oldu.¹³⁸¹ Bunun üzerine, Gökbayrak Taburu ve Yunanlıların kuzey yanında olan birliklere Yunan ordusunun yan ve gerilerine taarruz etmelerini emretti.¹³⁸² 2. Süvari Grubu'na ise derinlikte keşif yapması ve çekilen Yunan kuvvetlerini takip etmesi görevini verdi. İleri harekete geçen süvari birlikleri 12 Ocak'ta da takibe devam ettiler fakat bu takip yeterince etkili olmadı. Yunan ordusu çıkış mevzilerine geri dönünce Birinci İnönü Muharebesi sona erdi.¹³⁸³

Bu muharebede Yunanlılar, sadece Bursa istikametinden ve yetersiz birliklerle taarruz etmiş, buna rağmen cepheyi Poyra istikametinde yarmayı başarmış fakat bunu anlayamadıklarından geri çekilmişlerdi.¹³⁸⁴ Napolyon, sabahı bekleyebilen komutanın bir gün önceki muharebenin galibinin kendisi olduğunu anlayacağını söylemiştir.

Birinci İnönü Muharebesi, Napolyon'un bu sözünü haklı çıkaran bir muharebe oldu. Bir gün daha dayanabilse, belki de muharebenin galibi olacak olan Papulas, bekleyemediği için yenilirken; bir gün daha bekleyen İsmet Bey, zafer kazandı.¹³⁸⁵ Bu zaferin ardından, tekrar Ethem isyanına dönüldü. 14 Ocak 1921'de başlayan takip sonucunda 23 Ocak'ta isyan sona erdi.¹³⁸⁶

¹³⁷⁸ 2. Süvari Grubu cepheye doğru yavaşırken bir Yunan keşif uçağı tarafından görülmüştür. Bu sırada Grup kol düzeninde ilerlediğinden kolun uzunluğu 4 km.'den fazlaydı. Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 3, s. 208, 219; S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 31; İ. İnönü, a.g.e., s. 231-233.

¹³⁷⁹ ATBD, Sayı: 127, Belge: 38, s. 153-154.

¹³⁸⁰ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 215-218.

¹³⁸¹ ATBD, Sayı: 127, Belge: 42, s. 167-168.

¹³⁸² ATBD, Sayı: 116, Belge: 4278; ATBD, Sayı: 127, Belge: 46, s. 179-180.

¹³⁸³ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 219-221.

¹³⁸⁴ İ. H. Tümerdem, a.g.e., s. 40; Harekâtla ilgili kroki için bkz. Ek-5, s. 409.

¹³⁸⁵ Aslında Papulas gibi İsmet Bey de birliklerini çekmeye başlamıştı. Fakat Papulas çıkış mevzilerine geri dönerken, yani muharebe sahasını terk ederken, İsmet Bey daha uygun koşullarda savunmaya devam edebileceği bir gerideki savunma mevzilerine çekiyordu. Bkz. N. Türsan, a.g.e., s. 60.

¹³⁸⁶ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 31-32.

4.2.2. İkinci İnönü Muharebesi'nde Uygulanan Harekât Stratejisi

Birinci İnönü Muharebesi ile Türk ordusunun savaş gücü olduğu kanıtlandı ve TBMM'nin içte ve dışta itibarı arttı. Bunun sonucunda, devlet mekanizması daha iyi işlemeye başladı. Vergi alma ve asker toplama gibi işler düzene girdi, asayiş sağlandı ve milletin orduya güveni arttı.¹³⁸⁷

Çerkez Ethem kuvvetleri bertaraf edildikten sonra Kuvâ-yı Milliye unsurları, başlarına subaylar verilerek veya bir birliğe bağlanarak düzenli birlikler haline getirildiler. Düzce ve Geyve kesimindeki kuvvetlere komuta etmek için Kocaeli Komutanlığı kuruldu. 19 Ocak 1921'den itibaren de İnönü mevzileri yeniden düzenlenmeye ve geliştirilmeye başlandı.¹³⁸⁸

Bu gelişmelerin ardından İtilaf Devletleri, Türkleri Sevr Anlaşması'nı onaylamaya ikna etmek için mali baskı dışında bir şey yapabilecek durumda olmadıklarını anladılar. Fakat basit yaşam koşulları bulunan bir ülkede, mali baskının herhangi bir etki yaratmayacağı ortadaydı.¹³⁸⁹

Bu zafer TBMM ordusunun ülkeyi savunabileceğini ve TBMM'nin varlığını sürdürebileceğini gösterdiğinden, mütereddit davranan Rusya'nın tavrı da değişti. Lenin, Mustafa Kemal Paşa'ya; gelecekteki ilişkilerin her milletin kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde olacağını bildiren bir mektup gönderdi. Bunun üzerine, Kars'ta bekleyen Ali Fuat Paşa, 16 Ocak'ta Moskova'ya hareket etti.¹³⁹⁰

Öte yandan TBMM, 20 Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu kabul ederek yeni bir Anayasal düzen oluşturulduğunu ortaya koydu ve ülke üzerindeki hâkimiyetinin kalıcı olduğunu gösterdi. Fakat bu başarılarla rağmen, Refahiye ve Ümraniye bölgesinde yeni bir isyan çıktı. Dicle ve Fırat arasında ise, Fransızların desteklediği Milli Aşireti çapulculuk yapıyordu.

Urfa bölgesinde bazı demiryolu istasyonları hala Fransızların elindeydi. Antep, açlık sebebiyle 8 Şubat'ta teslim olmak zorunda kaldı. El Bab ve Mümbiç Fransızlar tarafından tekrar ele geçirildi. Adana bölgesinde de Fransızlarla mücadele devam ediyordu. Fakat Fransa kamuoyunda askerlerinin kanının başkasının hesabına döküldüğü düşüncesi hâkim olduğundan Fransızlar, Sevr Anlaşması'nda Yunanlılar hesabına bazı fedakârlıklar yaparak Türkleri memnun etmek ve kendi çıkarlarını kabul ettirmek için bir yol arıyorlardı.

İtalyanlar da, Batı Anadolu kıyılarında kendilerine nüfuz ve ekonomik bölgeler sağlandığı takdirde İngiltere'ye karşı TBMM hükümetini destekleyeceklerini hissettiriyorlardı. Bu sebeple, 25 Ocak'ta Paris'te yapılan toplantıda İtilaf Devletleri, Sevr Anlaşması'nda bazı değişiklikler

¹³⁸⁷ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 247.

¹³⁸⁸ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 240-243.

¹³⁸⁹ **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1921**, Der.: Ali Satan, Çev.: Sevtap Demirci, Tarihi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 27.

¹³⁹⁰ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 271.

yapılmasına ve 21 Şubat 1921'de Londra'da bir konferans toplayarak yeni şartların Osmanlı hükümetine sunulmasına karar verdiler.¹³⁹¹

Bu karar, İstanbul hükümetine bildirildi ve konferansa Ankara hükümeti temsilcilerinin de katılması istendi. Bu durum, Ankara hükümeti ve TBMM'nin tanınması anlamına geliyordu. Tevfik Paşa, bu daveti 27 Ocak'ta TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi.¹³⁹² Mustafa Kemal Paşa 28 Ocak'ta verdiği cevapta; Türkiye'nin kaderi hakkında söz söylemeye yetkili tek hükümetin TBMM hükümeti olduğunu ve İtilaf Devletlerinin çıkacak fikir ayrılıklarını çıkarları için kullanmak maksadıyla iki hükümeti de çağırdıklarını bildirdi. İstanbul ve Ankara arasındaki yazışmalar 6 Şubat 1921'e kadar sürdü.

TBMM, müstakil olarak davet edilirse konferansa katılmak üzere Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet teşkil etti ve 6 Şubat 1921'de Antalya'ya gönderdi. Bu heyet 17 Şubat'ta Roma'ya vardığında, Bekir Sami Bey İtalya Dışişleri Bakanlığı'na Ankara hükümeti doğrudan davet edilirse konferansa katılacaklarına dair bir nota verdi. Ertesi gün bu notaya olumlu cevap alınınca, heyet Londra'ya hareket etti.¹³⁹³

Bu heyetin Londra'ya hareket ettiği 18 Şubat 1921'de, Ali Fuat Paşa başkanlığındaki diğer Türk heyeti de Moskova'ya ulaştı. Bu tarihte Ermenistan ve Azerbaycan Bolşevikleştirilmişti. Bolşevikler 21 Şubat'ta Gürcistan'a girince, TBMM hükümeti Gürcülere bir nota vererek Artvin'i geri istedi. Gürcüler, istenilen yerlerin boşaltılacağı cevabını verdiler. Bunun üzerine Doğu Cephesi birlikleri, Artvin ve Ardahan'ı ele geçirdiler.¹³⁹⁴

21 Şubat'ta Ruslar Gürcistan'a girdiği sırada, Londra Konferansı Lloyd George başkanlığında ilk toplantısını yapıyordu. Önce Yunan delegeleri çağırıldı ve askerî durum soruldu. Yunan askerî yetkilileri, askerî durumun kendileri açısından mükemmel olduğunu söylediler. Yunanistan başbakanı da, üç ay içinde Şark Meselesini çözebileceklerini söyledi. Fakat Fransız

¹³⁹¹ TİH, C2, Ks. 3, s. 250-255; S. R. Sonyel, Kurtuluş Savaşı..., s. 145-146; "1921 yılına girildiği günlerde, Kâva-yı Milliye'nin Çukurova'daki kahramanca direnişleri Fransızların buradaki bütün ümitlerini bitirmişti." S. Hatipoğlu, a.g.e., s. 117; "Fas'ın Fransız genel yöneticisi Mareşal Lyautey, 21 Aralık 1920 tarihli olarak Fransa Başbakanı Leygues'e gönderdiği raporda, Fas ve öteki Müslüman sömürgelerindeki kamuoyunun Fransa'dan Ankara ile anlaşmasını istediğini dile getiriyordu." Bu ve benzeri talepler ile Fransa'nın iç kamuoyundaki gelişmeler sebebiyle 1920 sonlarından itibaren Fransa'da Türklerle anlaşmak ve Klikya'yı boşaltmak yönünde çok güçlü bir eğilim ortaya çıktı. Y. Akyüz, a.g.e., s. 197; Ayrıca bkz. Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, 1919-1922**, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 123-124; Londra Konferansı öncesi ve sonrasında İtilaf Devletlerinin tutum ve davranışları konusunda bilgi için ayrıca bkz. Y. H. Bayur, a.g.e., s. 189-199.

¹³⁹² M. K. Atatürk, Nutuk, s. 417.

¹³⁹³ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 257-259; Konferans öncesinde meydana gelen iç ve dış gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz. A. Sofuoğlu ve S. Yıldırım, a.g.e., s. 111-156.

¹³⁹⁴ E. H. Carr, a.g.e., s. 283.

Mareşal Foch ve General Gourould ile İngiliz Genelkurmay temsilcisi Albay George Yunanlıların iddialarına itiraz etti.¹³⁹⁵

23 Şubat'ta da Türk delegeleri toplantıya çağırıldı. Tevfik Paşa, kendi görüşlerini yazılı olarak vereceklerini söyleyip sözü TBMM heyetine bıraktı. TBMM heyeti; nüfusunun çoğunluğu Türk olan bölgelerde tam bağımsızlık, İstanbul'un emniyetini bozmayacak şekilde boğazlardan geçiş serbestisi, dış borçların Türkiye'ye kalacak kısmının ödenmesi, azınlıklara diğer anlaşmalarla bağdaşacak şekilde haklar verilmesi ve kapitülasyonların kaldırılması gibi maddelerden oluşan taleplerini bildirdi.

24 Şubat 1921'de, Türklerin ve Yunanlıların Ege ve Trakya bölgelerindeki nüfus istatistikleri hakkındaki iddiaları dinlendi. Görüşmeler 12 Mart'a kadar devam etti ancak konferanstan bir sonuç alınamadı. Bununla birlikte, Bekir Sami Bey İngilizlerle esirlerin değişimi konusunda özel bir sözleşme, Fransa ve İtalya ile de birer anlaşma imzaladı.

Fransızlar ve İtalyanlarla anlaşma yapılması, Lloyd George'tan başka Sevr'i savunan kimsenin kalmadığını gösteriyordu. Fakat Lloyd George, aynı yolda devam etmeye kararlıydı. Konferans dağıldıktan iki gün sonra Yunan heyetini çağırarak Türklerin belirtilen şartları kabul etmemesi halinde bir askerî harekâtın şart olduğunu bildirdi. Yunanlılar buna olumlu cevap verdiler ve Türklerin yakın zaman içinde güneydeki birliklerini batıya kaydıracaklarını düşündüklerini, bu sebeple bir an önce taarruz edeceklerini söylediler.

Yunanlılar acele etmekte haklıydılar. Çünkü Güney Cephesi kapanmamış olsa da Moskova'daki Türk heyeti 1 Mart 1921'de, Afganistan'dan gelen bir heyetle dostluk anlaşması imzalamış ve Ruslarla görüşmeler yapıyordu.¹³⁹⁶ Bu görüşmeler sonucunda 16 Mart'ta Türk ve Rus heyetleri arasında Moskova Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmanın imzalanması, Türklerin Doğu Cephesi'nden Batı Cephesi'ne kuvvet kaydırmasına imkân sağladı.¹³⁹⁷ Nitekim bu anlaşmanın hemen ardında 3. Kafkas Fırkası Batı Cephesi'ne gönderildi.¹³⁹⁸

Bu sırada Ruslarla İngilizler arasında da görüşmeler yapılıyordu ve İngilizler; 26 Şubat'taki İran-Rus anlaşmasının ardından gelen Afgan-Rus, Türk-Afgan ve Türk-Rus anlaşmalarından tedirgin oldular.¹³⁹⁹ Bu sebeple Ruslardan, İngiltere aleyhinde propaganda yapılmamasını ve Hindistan'da Bolşeviklik propagandasının durdurulmasını istediler.¹⁴⁰⁰

¹³⁹⁵ Bu görüşmede yapılan konuşmalar hakkında geniş bilgi için bkz. A. Sofuoğlu ve S. Yıldırım, a.g.e., s. 190-209.

¹³⁹⁶ TİH, C. 2, 3. Kitap, s. 255-272.

¹³⁹⁷ **Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No. 1, Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 4, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)**, Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1974, s. 7; Geniş bilgi için ayrıca bkz. A. Sofuoğlu ve S. Yıldırım, a.g.e., s. 400-402.

¹³⁹⁸ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 587.

¹³⁹⁹ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 274.

¹⁴⁰⁰ E. H. Carr, a.g.e., s. 270.

İngilizler, Rusların Hindistan'da yaptığı Bolşeviklik propagandasından ve Türklerin İslam dünyasını İngiltere aleyhinde kışkırtan girişimlerinden rahatsızdılar. Bu propagandalar ve girişimlerin etkisiyle Hindistan'da Bolşevik akımı güçlenmiş ve İslam dünyasındaki durum İngilizlerin aleyhine geliyordu.

1 Şubat 1921'de Şeyh Sunusi başkanlığında Sivas'ta İslam Kongresi yapılmış ve alınan kararlar bir beyannameyle bütün İslam dünyasına duyurulmuştu. Yemen İmamı Yahya da Türklerle ilişki içindeydi. Öte yandan İbnisuud, Şubat 1921'de Mekke'yi, ardından da Medine'yi ele geçirmiş ve İngilizlerin desteklediği Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı esir almıştı.¹⁴⁰¹

Ruslar, İngilizlerin bu talebini kabul ettiler, çünkü onlar da ülkelerindeki iç istikrarı sağlamak için çatışmalara bir an önce son vermek ve açlık sebebiyle baş göstermeye başlayan kıpırdanmaların önünü almak istiyorlardı. Bu sebeple; İran, Afganistan ve Türkiye ile imzaladıkları barış ve dostluk anlaşmalarının ardından 16 Mart 1921'de İngiltere ile bir ticaret anlaşması¹⁴⁰² ve 18 Mart' 1921'ta Polonya ile Riga Barış Anlaşması'nı imzaladılar.¹⁴⁰³

Rusya'nın bu endişesini haklı çıkaracak şekilde Mart ayında, Baltık Denizi kıyısındaki Kronstad'ta askerler isyan ederek şehrin yönetimini ele geçirdiler ve parti diktatörlüğünden Sovyet demokrasisine geçilmesini istediler.¹⁴⁰⁴ Rusya'nın iç sorunlarına odaklanması, İngiltere'nin Osmanlı toprakları üzerinde daha rahat hareket etmesine imkân verdi. Bu sebeple Lloyd George'un desteği ile Yunanlılar, yeniden taarruz etmeye karar verdiler.

Bu sırada Türk ordusu teşkilat, eğitim ve lojistik ihtiyaçlarını tamamlamakla uğraşıyordu.¹⁴⁰⁵ Türk kara ordusunun personel mevcudu Yunan ordusunun yarısı kadardı.¹⁴⁰⁶ Hesaba katılacak bir deniz kuvveti yoktu. Sadece kıyı emniyeti ve Rusya'dan malzeme, silah ve mühimmat taşımak için kullanılan bazı küçük deniz araçları vardı. Hava kuvvetleri ise Eskişehir'deki 1. Uçak Bölüğü ve Afyon'daki 2. Uçak Bölüğü'nden ibaretti. Bu bölüklerdeki uçak sayısı beşi geçmiyordu.¹⁴⁰⁷

Yunanlıların; Bursa ve Uşak bölgelerinde iki kolordusu vardı. Bursa bölgesindeki Yunan Kolordusunun üç tümeni bulunuyordu.¹⁴⁰⁸ Yunan deniz kuvvetleri iki muharebe gemisi, bir

¹⁴⁰¹ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 273; Londra'ya gönderilen istihbarat raporlarından, İngilizlerin bu faaliyetleri ve özellikle de Şeyh Sunusi'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki faaliyetlerini yakından takip ettikleri anlaşılmaktadır. S. R. Sonyel, Kurtuluş Savaşı..., s.123.

¹⁴⁰² E. H. Carr, a.g.e., s. 270.

¹⁴⁰³ M. Macmillan, a.g.e., s. 227.

¹⁴⁰⁴ A. Rosenberg, a.g.e., s. 144-145.

¹⁴⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 3, s. 274-275.

¹⁴⁰⁶ G. Jaeschke, a.g.e., s. 92; Türk kuvvetlerinin mevcudu 34.175 tüfek, 235 ağır makineli tüfek, 55 hafif makineli tüfek ve 104 top; Yunan kuvvetlerinin mevcudu ise 41.550 tüfek, 720 ağır makineli tüfek, 3134 hafif makineli tüfek ve 220 toptan oluşuyordu. TİH, C. 2, Ks. 3, s. 281.

¹⁴⁰⁷ TİH, C. 2, Ks. 3, s.279; Batı Cephesi birliklerinin konuş durumu için bkz. ATASE ARŞ., K. 568, D. 146; K. 568, D. 146A; K. 568, D. 146B; K. 568, D. 146C.

¹⁴⁰⁸ Türk ve Yunan kuvvetlerinin durumu için bkz. K. Özalp, a.g.e., s. 174-176.

zırhlı kruvazör, bir kruvazör, 14 adet harp gemisi ve yardımcı gemiden oluşuyordu. Yunan donanması, büyük kısmıyla Karadeniz'deki ulaştırmayı kontrol altında tutmaya çalışıyordu. Hava kuvvetlerinin ise Bursa ve Uşak'ta birer taburu vardı.

Taarruz için Bursa bölgesinde yapılan Yunan hazırlıklarını fark eden Batı Cephesi Komutanı, 15 Şubat'ta 11., 24. ve 61. Fırkalara mevzilerini işgal ettirdi. Güney Cephesi Komutanı da, Yunanlıların Uşak bölgesinden yapabilecekleri bir taarruza karşı birliklerini mevzilendirdi. Bundan sonra Yunan ordusunun durumunu tespit etmek için mahdut hedefli taarruzlar yapılmaya başlandı.

17 Mart 1921'de Zonguldak'a gelen bir Fransız subayı, Yunanlıların 23 Mart'ta Eskişehir genel istikametinde taarruz edeceğini haber verince, Yunanlıların taarruz edeceği kesinleşti. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, Yunanlıların asıl taarruz kuzeyde olmak üzere Bursa-Eskişehir ve Uşak-Afyon istikametlerinde iki kol halinde taarruz edeceğini değerlendiriyordu. İkinci düşman imkân ve kabiliyeti olarak, asıl taarruzun Uşak-Afyon istikametinden yapılacağı ve Afyon'dan sonra güneydeki kolun Eskişehir'e yönelerek kuzeydeki kolordu ile birleşeceği düşünülüyordu.

Türk ordusu, bu iki taarruz istikametinde de Yunanlıları durduracak kadar kuvvete sahip değildi. Bu sebeple, iç hat konumu ve cepheye paralel olarak uzanan demiryolundan faydalanarak önce kuvvet çoğunluğu ile Yunan asıl taarruzunu etkisiz hale getirmek ve ardından tüm birliklerle diğer istikametten ilerleyecek olan Yunan birliklerine karşı taarruz yapmak esasına dayanan bir savunma planı hazırlandı.¹⁴⁰⁹

Yunan ordusu, beklendiği gibi 23 Mart 1921'de ilerlemeye başladı.¹⁴¹⁰ Bursa bölgesinden hareket eden Yunan 3. Kolordusu, biri Yenişehir-Bilecik-Söğüt-Gündüzbey istikametinden, diğeri Aksu-İnegöl-Pazarcık-Bozüyük istikametinden ve üçüncüsü bu iki kol arasından olmak üzere üç kol halinde geniş bir cepheyle ilerliyordu.¹⁴¹¹

1. Yunan Kolordusu ise, bir tümenle Uşak-Afyon demiryolu hattının iki yanından, bir tümenle Kapaklar-Kızılcaköy-Ahlatköy istikametinde ilerliyordu. Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, Merkez Ordusu'ndan 5. Kafkas Fırkası'nı Batı Cephesi Komutanlığı ve Adana bölgesinden 41. Fırka'yı Güney Cephesi Komutanlığı emrine gönderdi.¹⁴¹²

1. Yunan Kolordusu, 25 Mart'ta Dumlupınar mevzilerine taarruz etti ve mevzileri ele geçirdi. Bu kolordu, Uşak-Kütahya istikametinden taarruz etmek yerine tüm gücüyle Dumlupınar-Afyon

¹⁴⁰⁹ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 3, s. 279-305.

¹⁴¹⁰ K. Özalp, a.g.e., s. 175.

¹⁴¹¹ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 35.

¹⁴¹² Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 3, s. 316-326.

istikametine bağlandığından 3. Kolordu ile muharebe birliğinden ayrıldı. Bu durum, iki Yunan kolordusunun ayrı ayrı ve sırayla durdurulması imkânını ortaya çıkardı.¹⁴¹³

Yunan 1. Kolordusu, 26 Mart 1921'de, Sinirköy-Saraycık-Balmahmut-Reşadiye-Çatkuyu hattına vardı.¹⁴¹⁴ 3. Kolordu ise örtme kuvvetlerini geri attıktan sonra akşama doğru İnönü Mevzilerinin sağ kanadına yanaştı. Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, önce Yunan 3. Kolordusunu yenmek için Güney Cephesi'nden bir piyade ve bir süvari fırkası ile Kocaeli Grubu birliklerinin büyük bir kısmını İnönü bölgesine gönderdi.¹⁴¹⁵

27 Mart'ta da devam eden Yunan taarruzu karşısında Batı Cephesi'ndeki bütün birlikler İnönü mevzilerine kadar çekilerek burada tertiplendiler. Cephe komutanı sağ ve sol kanattaki fırkaları birleştirilerek grup teşkilatına geçirdi. Güney Cephesi'nde ise saat 15.00'da Afyon Yunanlıların eline geçti. Kısa süre sonra da cephe yarıldı ve birlikler güney ve kuzey grubu olarak ikiye ayrıldı.¹⁴¹⁶

Refet (Bele) Paşa'nın emrindeki birlikler Altıntaş bölgesine, Fahrettin Bey'in emrindeki kuvvetler ise doğuya çekildiler. Fakat Yunanlılar, ortaya çıkan boşluktan girmedikleri gibi Bursa grubu ile birleşmek için kuzeye de dönmediler. Bunun yerine Çay-Bolvadin hattına kadar ilerlediler ve burada durdular.¹⁴¹⁷ Bu gelişme üzerine Güney Cephesi ile irtibatı kesilen 12. Kolordu, 28 Mart'ta doğrudan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ne bağlandı.¹⁴¹⁸

İnönü mevzilerinde ise cephenin sol kanadını kuşatmaya çalışan Yunanlılar Metris Tepe ve Kanlısirt'ı ele geçirdiler.¹⁴¹⁹ 29 Mart 1921'de, her iki kanada birden taarruz ettiler.¹⁴²⁰ İnönü Köyü bölgesinde bazı kritik arazileri ele geçirdiler. Ankara'dan gönderilen Meclis Muhafız Taburu ve 5. Kafkas Fırkası'nın bir alayı akşama doğru İnönü'ye ulaştı.¹⁴²¹

Batı Cephesi'nde 30 Mart, Yunan taarruzunun en şiddetli olduğu gündü. Yunanlılar yine iki taraflı bir kuşatma yapacak şekilde ilerlediler. Sol kanat geri çekilmek zorunda kaldı ve Cephe Karargâhı İnönü'den Çukurhisar'a çekildi. Güney Cephesi'nden gönderilen 23. Fırka ve Ankara'dan gönderilen Meclis Taburu ile 5. Kafkas Fırkası'nın tamamı bölgeye varmış olmasına rağmen durumun kritik bir hale gelmesi sebebiyle Trabzon'dan 3. Kafkas Fırkası ve Samsun'dan 15. Fırka da cepheye gönderildi.

¹⁴¹³ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 35-36.

¹⁴¹⁴ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 333-343.

¹⁴¹⁵ K. Özalp, a.g.e., s. 175.

¹⁴¹⁶ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 357-363.

¹⁴¹⁷ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 40-42.

¹⁴¹⁸ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 381; C. Erikan, a.g.e., s. 209.

¹⁴¹⁹ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 37.

¹⁴²⁰ K. Özalp, a.g.e., s. 175.

¹⁴²¹ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 389-391.

Fakat 31 Mart'ta, Yunan ordusunun geri çekileceğine dair bazı emareler ortaya çıkmaya başladı. Bunun üzerine Batı Cephesi Komutanı, birliklerine karşı taarruzlar yaptırdı.¹⁴²² Bu taarruzlar neticesinde Yunan birliklerinin çekilmekte olduğunu tespit eden Batı Cephesi Komutanı, 1 Nisan'da Ankara'ya muharebenin zaferle sonuçlandığını bildirdi.¹⁴²³

Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, Güney Cephesi Komutanı'nın İnönü bölgesinde yapılacak takip harekâtı için süvari birlikleriyle kuzeye intikal etmesini emretti. Yunanlılar, Güney Cephesi Komutanı emrindeki süvari birliklerinin takibi altında 2 ve 3 Nisan'da da çekilmeye devam ettiler.

Batı Cephesi karşısındaki Yunan birlikleri 31 Mart 1921'den itibaren geri çekilmeye başlamasına rağmen bundan habersiz olan ve 27 Mart'tan beri Afyon bölgesinde hareketsiz duran iki Yunan tümeninden biri, 2 Nisan'da ileri hareket ederek Bolvadin ve Çay'ı ele geçirdi. Fakat İnönü bölgesindeki birliklerin çekildiğini öğrenince, ertesi gün demiryolu boyunca batıya doğru çekilmeye başladı.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, güneydeki 1. Yunan Kolordusu'nun iki tümenle yalnız başına ileride kaldığını görünce, bu kolordunun yan ve gerilerine taarruz etmek için uygun bir durum oluştuğunu değerlendirdi. Bundan faydalanmak için, Batı Cephesi'nden bazı fırkaların Kütahya bölgesinde toplanarak Gediz-Uşak istikametinde taarruz etmesine karar verdi.

Yunan 1. Kolordusu, Kütahya istikametinden yapılacak bir taarruzun kendisini çok zor duruma düşüreceğini anlayarak birliklerini Dumlupınar istikametinde çekmeye başladı. Yunan birlikleri, 5 Nisan'da Afyon'u da boşaltarak Dumlupınar istikametinde çekilmeye devam ettiler. Bu sırada Yunan Ordu Komutanı Dumlupınar bölgesinin elde bulundurulmasını isteyince, çekilen Yunan tümenleri Dumlupınar mevzilerini işgal etmeye başladılar.

Refet Paşa, Yunan birliklerinin hızla çekildiğini görünce, Batı Cephesi'nden gelecek diğer birlikleri beklemeden Altıntaş bölgesindeki 4. Piyade, 11. Piyade ve 5. Kafkas Fırkası ile 4. Süvari Tugayını kullanarak Dumlupınar istikametinde taarruz etmeye karar verdi. 8 Nisan'da, Fahrettin Bey Çay ve Afyon'dan çekilen düşmanı sıkıştırırken, Refet Paşa da Aslıhanlar bölgesindeki bir Yunan alayına taarruz etti.¹⁴²⁴

Yunan birliklerinin Dumlupınar mevzilerine çekilmesini örten bu alay, taarruzu durdurdu ve geriden gelen birliklerle mevzilerini kuvvetlendirdi.¹⁴²⁵ 9 Nisan 1921 sabahı birlikler yeniden

¹⁴²² K. Özalp, a.g.e., s. 175-176.

¹⁴²³ ATBD, Sayı: 116, Belge: 4286.

¹⁴²⁴ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 529-536; Ayrıca bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 435-439.

¹⁴²⁵ İ. H. Tümerdem, a.g.e., s. 84; S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 40-42.

taarruza ettiler ve 12 Nisan'a kadar devam eden taarruzlar sonucunda Yunan kuvvetlerinin tamamı Dumlupınar Mevzilerine çekildi.

Aslıhanlar Muharebesi olarak bilinen bu çarpışmalarda kuvvetler parça parça muharebeye sokulduğundan ve süvari birlikleri kesin sonuç yerinden uzakta kullanıldığından Yunanlılar üzerinde kesin sonuçlu bir etki yaratılamadı.¹⁴²⁶

Refet Paşa, 13 Nisan 1921'de bu sefer de Dumlupınar mevzilerine taarruz etti. Fakat 14 Nisan akşamına kadar devam eden taarruzlardan bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine taarruza son verildi ve birlikler Altıntaş-Sincanlı batısı hattında tertiplendiler.¹⁴²⁷ Böylece Dumlupınar Muharebesi de sona erdi.¹⁴²⁸

İç hatlar konumuna uygun olarak icra edilen bu muharebelerde Türk ordusu, savunmasını örtme kuvvetlerinden asıl savunma hattına kadar büyük bir derinlikte yaptı. Mevziler olabildiğince uzun bir süre elde tutulmaya çalışıldı. İç hatların ve cepheye paralel demiryolunun avantajları iyi kullanıldı. Demiryolu kullanılarak kuvvetin çoğu kesin sonuç yeri olan İnönü bölgesinde toplandı. Savunma, şiddetli karşı taarruzlarla aktif bir şekilde yapıldı. Süvariler aktif bir şekilde kullanılarak Yunanlılar yan ve gerilerinden taciz edildi.¹⁴²⁹

Yunanlılar ise kesin sonuç yerinde yeterince kuvvet toplamamak, Kütahya-Eskişehir doğrultusunu kullanmamak ve sıradan bir savaş tarzıyla hareket etmek gibi Birinci İnönü Muharebesi'nde de yaptıkları üç temel hatayı tekrarladılar.¹⁴³⁰ Ayrıca, bir tümeni Bursa'da, bir tümeni de Uşak'ta bırakarak tüm kuvvetlerini kullanmadılar.

Kuşatıcı manevralar yapma imkânı varken sadece cepheden taarruz ettiler. Sıklet merkeziyle cephenin en kuvvetli yerine çattılar ve tümenlerini birbirleri ile koordineli olarak taarruz ettiremediler.¹⁴³¹ Uşak grubu ile Afyon üzerinden Eskişehir'e yürümeleri gerekirken Konya genel istikametine yöneldiler. Böylece, kuvvetlerini asıl sonuç yerinden uzaklaştırarak hareketsiz ve tehlikeli bir duruma soktular.¹⁴³²

Fakat geri çekilme safhasını büyük bir başarıyla icra ettiler. Geri çekilme safhasındaki Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri, Yunanlıların uyguladıkları oyalama muharebeleri şeklinde gerçekleşti. Bu muharebeler Yunanlılara, daha sonra yapacakları taarruzun sıklet merkezinin neresi olması gerektiğini gösterdi ve bunun için önemli bir çıkış arazisi olan Dumlupınar mevzilerini ellerinde tutmalarını sağladı.

¹⁴²⁶ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 560-562.

¹⁴²⁷ C. Erikan, a.g.e., s. 212-213; S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 42.

¹⁴²⁸ Harekâtın icrası ile ilgili kroki için bkz. Ek-6, s. 410.

¹⁴²⁹ Türk İstiklal Harbi Hülasası, s. 5; İ. H. Tümerdem, a.g.e., s. 77.

¹⁴³⁰ C. Erikan, a.g.e., s. 206.

¹⁴³¹ İ. H. Tümerdem, a.g.e., s. 75.

¹⁴³² N. Türsan, a.g.e., s. 69.

Dumlupınar Mevzileri, Ege havzası ile Orta Anadolu'nun Konya gölleri bölgesini birbirinden ayıran bir yerdedir. Bu mevziler, Kuzeyde Hasandede'ye, güneyde Toklusivrisi'ne dayanır. Bu mevziler, doğu ve batıya karşı koruma sağladığı gibi kuzey ve güneye karşı da hâkim konumdadır. Yunanlılar bu mevzilere yerleşerek Murat ve Zafer sıradağlarının arasına girmeyi ve bu dağlardaki savunma hattını birbirinden ayırmayı başardılar. Afyon ve Altıntaş ovalarına bakan geçitleri ele geçirerek bu ovalara hâkim duruma geldiler.¹⁴³³

Yunanlılar bu bölgeyi işgal ederek ayrıca, İnönü-Kütahya-Murat Dağı-Dumlupınar ve Zafer sıradağları hattında tesis edilen ve demiryollarıyla ülke derinliklerine bağlanan Türk savunma sistemini bozmuş oldular. Bu durum onlara, güneyden sıklet merkeziyle yapacakları bir taarruzla Türk kuvvetlerini kuşatabilme imkânı sağladı.

Çünkü Murat Dağı-Dumlupınar-Zafer sıradağlarının elden çıkması, Türk ordusunun iç hat konumunun avantajlarından faydalanmasını imkânsız hale getirdi. Cephenin güneyinin geriye çekilmesi ise, savunma hattının yarım daireye benzer bir şekil almasına ve güneyden kuşatılmaya karşı hassas hale gelmesine sebep oldu.

Yarım daire şeklindeki İnönü-Kütahya-Nasuhçal hattı, burada alınacak bir mağlubiyet büyük bir tehlikeye sebep olacağı için, savunmaya uygun değildi. Stratejik ve operatif seviyede üstünlüğü daha en baştan Yunanlılara veren bu savunma hattının düzeltilmesi ve bunun için bazı birliklerin geri çekilmesi gerekiyordu, fakat bu yapılmadı.¹⁴³⁴

Tüm bu askerî mahsurlarına rağmen, İkinci İnönü Muharebesi'nde kazanılan zafer, TBMM hükümetinin varlığını tüm dünyaya kabul ettirdi. İngiliz ve Yunan politikasına karşı olan İtalyanların ve Fransızların düşünceleri kuvvetlendi. Hükümetin nüfuz ve itibarı arttı.¹⁴³⁵

Bunun sonucunda İtilaf Devletleri, Türklerin taleplerini dikkate almaya başladılar. Ankara hükümeti, Yunanlıların İstanbul ve Marmara Denizi'ndeki hareketlerinden şikâyetçi olunca, Yunanlılara bazı kısıtlamalar getirmeye karar verdiler. 13 Mayıs 1921'de de boğazlar bölgesi ve çevresindeki tarafsız bölgeyi belirten bir bildiri yayınladılar.¹⁴³⁶

İtalyanlar ise 25 Mayıs'ta Marmaris'i ve 1 Haziran'da Antalya'yı boşalttılar.¹⁴³⁷ Fakat Haziran ayında Rus birliklerinin Karadeniz'den Anadolu'ya taşınması beklentisi ortaya çıkınca, İngiltere Yunanlıların İstanbul'u kullanmalarını engellemekten vazgeçti. Bu sebeple Yunan gemileri İstanbul'da kalmaya devam ettiler.¹⁴³⁸

¹⁴³³ Çalışlar, a.g.e., s. 41-42.

¹⁴³⁴ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 42-45.

¹⁴³⁵ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 510.

¹⁴³⁶ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1921, s. 48-49.

¹⁴³⁷ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 12.

¹⁴³⁸ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1921, s. 50-51.

4.2.3. Kütahya-Eskişehir Muharebesi'nde Uygulanan Harekât Stratejisi

Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri, Yunan ordusuna üç şey öğretti. Bunlardan birincisi, Türk ordusunun sanıldığı kadar zayıf olmadığı ve gün geçtikçe daha da güçlendiği; ikincisi, Yunan ordusunun Türk ordusunu yenmek için çok daha fazla kuvvete, silaha ve mühimmata ihtiyacı olduğu ve üçüncüsü, Yunan ordusunun şimdiye kadar uyguladığı stratejinin yanlış olduğuydu.¹⁴³⁹

Şimdi, Yunanlıların tüm güçlerini kullanarak en kısa sürede yeniden taarruz etmeleri ve Türk ordusunu etkisiz hale getirmeleri eskiye göre çok daha önemli bir hale gelmişti. Çünkü bu zaferden sonra Fransa ve İtalya'nın ardından İngiltere de Türklere daha müsamahalı davranmaya başlamıştı. Üstelik İtalya Anadolu'yu boşaltmaya başlamış ve Suriye'de Arap milliyetçileri karşısında ağır zayıflık veren Fransızların Türklere anlaşma ihtimali artmıştı.¹⁴⁴⁰

Bu sebeple Papulas, Türk ordusunun diğer bölgelerden yeni birlikler getirerek güçlenmesine izin vermemek için 15 gün içinde yeniden taarruz etmenin zorunlu olduğunu Atina'ya bildirdi ve bunun için Anadolu'ya 52.000 asker gönderilmesini istedi. Durumu yerinde görmek için 15 Nisan 1921'de İzmir'e ve oradan da 22 Nisan'da Uşak'a giden Yunan başbakanı kendisine hak verdi.

Bunun üzerine Papulas, yeni bir taarruz planı hazırlamaya başladı. Bu defa, Bursa grubu ile Eskişehir istikametinde taarruz ederken, Uşak grubu ile Afyon ve Kütahya üzerinden geniş bir kuşatma ile Eskişehir doğusuna düşerek Ankara yolunu kesmeyi ve Türk ordusunu imha etmeyi düşünüyordu.¹⁴⁴¹

Bu sırada Türk Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti de, Yunanlıların müteakip taarruzunun güneyden Kütahya-Eskişehir doğrultusunda yapılacağını değerlendiriyordu. Bu sebeple Batı Cephesi Komutanlığı'na, biri Kütahya civarında, diğeri Kütahya ile Eskişehir arasında olmak üzere güneye karşı iki savunma mevzii hazırlanmasını bildirdi.¹⁴⁴²

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ayrıca, İkinci İnönü Muharebesi'nde ortaya çıkan komuta ve koordinasyon sorunları sebebiyle tüm birliklerin tek elden sevk ve idare edilmesi gerektiğini değerlendirilerek 3 Mayıs 1921'de Güney Cephesi Komutanlığı'nı lağvetti ve cepheyi Batı

¹⁴³⁹ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 3.

¹⁴⁴⁰ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 17.

¹⁴⁴¹ General N. Trikupis ve M. Papulas, a.g.e., s. 198; Yunan kuvvetlerinin 1921 yılının Nisan ayındaki mevcudu 4.364 subay, 122.164 er, 66.300 tüfek, 852 makineli tüfek, 460 top; Türk kuvvetlerinin mevcudu ise 6.040 subay, 116.091 er, 60.103 tüfek, 432 ağır makineli tüfek, 238 hafif makineli tüfek ve 162 toptan oluşuyordu. TİH, C. 2, Ks. 4, s. 45, 67.

¹⁴⁴² TİH, C. 2, Ks. 3, s. 589.

Cephesi Komutanlığı adı altında birleştirdi.¹⁴⁴³ Bunun üzerine Cephe Komutanı da, sevk ve idareyi kolaylaştırmak için iki veya daha fazla firkadan oluşan gruplar kurdu.¹⁴⁴⁴

Türk ordusunun başlangıçtan beri uyguladığı strateji, Yunan ordusu taarruz ettikçe bu taarruzlara mukavemet etmek, tespit etmek, yavaşlatmaya ve durdurmaya çalışmak ve kazanılan zaman içinde orduyu güçlendirmek esasına dayanıyordu.

Bu anlayışla hazırlanan yeni savunma planına göre; 1. Grup İnönü mevzilerine, 3. ve 4. Gruplar Kütahya-Nasuhçal kesimine ve 12. Grup Afyon ve civarına konuşlandırıldı. İki piyade ve bir süvari fırkasından oluşan ihtiyat grubu Eskişehir'deydi. Kuzeydeki Kocaeli Grubu'nun sorumluluk sahası, İznik Gölü'nden Sakarya Nehri'ne kadar uzanıyordu. Güneydeki Menderes Grubu ise Dinar ve Çivril bölgesindeydi.

Bu sırada yeniden taarruz etmeye hazırlanan Yunan ordusu ise, Yunanistan'dan getirilen üç tümen ve bir alayla takviye edildi. Yunanistan'dan getirilen bu birliklerle Uşak-Dumlupınar bölgesinde yeni bir kolordu teşkil edilerek, sıklet merkezi bu bölgede oluşturuldu. İzmit'teki 11. Tümen de, buradan çekilerek Bursa kesimine alındı.¹⁴⁴⁵

Birliklerin eksik kadro mevcutları tamamlandı ve haziran ayı başlarında ordu mevcudu 220.000 kişiye yükseltildi. Fakat cephe gerisindeki gerilla harekâtı arttığından, Demiryolu Koruma Alayı ile 4. ve 5. Geri Hizmet Alayları teşkil edildi ve bunlar geri bölge emniyeti için görevlendirildi.¹⁴⁴⁶

Yunanlılara göre, Türk ordusunun konumu kendilerine göre daha avantajlıydı. Çünkü cephenin bir tarafından diğer tarafına kolayca birlik kaydırabiliyorlardı. Yunan ordusu ise birbirinden çok uzak bölgelere yayılmıştı. Eğer Afyon, Kütahya ve Eskişehir ile Eskişehir-Afyon demiryolunu ele geçirirlerse, ordularını bir araya toplayabilirdi.¹⁴⁴⁷

Bu sebeple Yunan harekâtının maksadı, Eskişehir-Kütahya-Afyon hattını ele geçirmektir. Daha önce kuvvetlerini dağıtmaktan dolayı başarılı olamadıkları için bu sefer kuvvetin çoğunu Uşak bölgesinde topluyorlardı. Manevra planı, Türk birliklerini kuşatarak imha edecek şekilde hazırlanmıştı.¹⁴⁴⁸

¹⁴⁴³ N. Türsan, a.g.e., s. 72; ATBD, Sayı: 95, Belge: 2479, s. 9.

¹⁴⁴⁴ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 43.

¹⁴⁴⁵ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 46-48.

¹⁴⁴⁶ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 96-97.

¹⁴⁴⁷ İ. Öztoprak, Yunan Belgeleri..., Belge: 29, s. 119-121.

¹⁴⁴⁸ İ. İnönü, a.g.e., s. 245-246.

Yunanlıların Kocaeli Yarımadası'nı tamamen boşalttığını, İzmit'teki Yunan tümeninin Bursa'ya taşındığını, hava keşiflerinin arttığını ve Yunan birliklerinin yaptığı hazırlıkları öğrenen Batı Cephesi Komutanı, Yunanlıların çok yakında taarruz edeceğini anladı ve birliklerini ikaz etti.¹⁴⁴⁹

Batı Cephesi Komutanı, Kocaeli Yarımadası'nı boşaltan Yunanlıların bütün cephede bir geri çekilmeye hazırlanıyor olabileceğini de düşünüyordu. Fakat yetersiz istihbarat imkânlarından kaynaklanan bu değerlendirme, tamamen hatalıydı. Çünkü Yunanlılar, 19 Haziran 1921'de harekât planını tamamlamış ve birliklerini ileriye yanaştırmaya başlamışlardı.¹⁴⁵⁰

Cephe Komutanı, muhtemel bir taarruzun nasıl yapılacağı konusunu da hatalı değerlendiriyordu. Çünkü Yunanlıların Bursa-Yenişehir ve İnegöl kesimlerinden doğu ve güneydoğuya, Uşak kesiminden de kuzeydoğuya doğru taarruz edeceğini düşünüyordu. Fakat Yunanlılar, Bursa-Orhaneli-Harmancık-Tavşanlı-Kütahya istikametinden iki tümenle taarruz ederek baskın tesiri yaratmayı planlıyorlardı.¹⁴⁵¹ Yani Yunan taarruzunun ağırlık merkezi Kütahya bölgesiydi.

Yunanlılar, İzmit'ten çıktıkları 3. ve 11. Fırka ile Kuzey Tümenler Grubu'nu,¹⁴⁵² 1. ve 2. Kolordu'dan aldıkları birer tümenle de Güney Tümenler Grubu'nu kurdular.¹⁴⁵³ 3. Kolordu, Bursa kesiminden ileri harekâta başladı ve 9 Temmuz'da Orhaneli bölgesinde durdu. Bu sırada diğer Yunan kuvvetleri temas hattına doğru yanaşyordu.¹⁴⁵⁴ Yunan kuvvetleri toplam 10 yoldan ilerleyen 10 tünden oluşuyordu.¹⁴⁵⁵

10, 11 ve 12 Temmuz'da ileri harekâta devam eden Yunan ordusu, 13 Temmuz'da asıl muharebe hattındaki mevzilerle temasa geçti.¹⁴⁵⁶ Yunan 3. Kolordusu Orhaneli istikametinde yürüyerek Tavşanlı'yı işgal ederken, 1. ve 2. Yunan kolorduları ile Güney Tümenler Grubu birbirine paralel altı kol halinde ilerleyerek yarım daire şeklindeki Türk savunma hattının dış duvarına çarptılar.¹⁴⁵⁷

14 Temmuz 1921'de Türk savunmasının en güneyindeki 12. Grup, mevzilerde tutunamayarak akşam olunca bir gerideki savunma mevzilerine çekildi.¹⁴⁵⁸ Yunanlılar ertesi gün daha güçlü olarak taarruz edebilmek için, 14 Temmuz akşamı Güney Tümenler Grubu'nu lağvettiler. Bu grubun bir tümenini Afyon'u korumak için bırakırken bir tümeni 1. Kolordu emrine verdiler.¹⁴⁵⁹

¹⁴⁴⁹ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 153-154; ATBD, Sayı: 95, Belge: 2477, s. 2-3.

¹⁴⁵⁰ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 180.

¹⁴⁵¹ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 37-38.

¹⁴⁵² General N. Trikapis ve M. Papulas, a.g.e., s. 76.

¹⁴⁵³ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 62.

¹⁴⁵⁴ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 189-190.

¹⁴⁵⁵ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 49.

¹⁴⁵⁶ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 220; ATBD, Sayı: 95, Belge: 2481, 2482, 2483, 2484, s. 14-24.

¹⁴⁵⁷ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 49-50.

¹⁴⁵⁸ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 249-250.

¹⁴⁵⁹ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 256.

15 Temmuz'da Yunan taarruzları 12. Grubun batısındaki 4. Grup cephesinde şiddetlendi ve grup cephesi 16 Temmuz'da yarıldı.¹⁴⁶⁰

Cephe Komutanı gelen raporlardan, 30.000 kişiyle 8.000 kişinin savunduğu Emir Dağı'na saldıran ve bu hattı aşan Yunanlıların, savunmanın doğu kanadını geri sürmeye başladığını ve Türk ordusunun kuşatılmak üzere olduğunu anladı.¹⁴⁶¹ Bunun üzerine 16 Temmuz akşamı, tüm birliklerin Seyitgazi doğusu uzanımı hattına çekilmesi ve 5. Grup'un çekilmeyi örtmesi emrini verdi. Bu çekilme ile muharebelerin Kütahya bölümü sona erdi.¹⁴⁶²

Bu sırada cephenin büyük bir bunalım içinde olduğunu gören Mustafa Kemal Paşa, 18 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Karargâhına geldi. Durumu yerinde inceleyince, üstün Yunan taarruzu karşısında daha fazla direnmenin ordunun tamamen elden çıkmasına sebep olabileceğini anladı. Bu durumda askerî olarak yapılması gereken şey, orduyu güçlendirmek için zaman kazanmaktan ibaretti. Bu sebeple Cephe Komutanı'na, orduyu Eskişehir güney ve kuzeyinde topladıktan sonra Sakarya doğusuna kadar çekebileceği direktifini verdi.¹⁴⁶³

Yunan ordusu takip ederse, harekât üslerinden uzaklaşacağından ve yeni menzil hatları tesisine mecbur kalacağından birçok sorunla karşılaşacaktı. Fakat Türk ordusu toplu bir şekilde bulunacak ve daha uygun şartlarda savunma yapma imkânına sahip olacaktı. Bu harekâtın en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli bir şehrin ve çok büyük bir arazinin terk edilmesinden dolayı halkoyunda doğacak moral sarsıntısıydı. Ama ne olursa olsun askerliğin gereğini duraksamadan uygulamak gerekiyordu.

Türk ordusu 18 Temmuz 1921 akşamına kadar Beşkardeşler Dağı-Karacahisar-Süpüren-Seyitgazi hattına çekildi.¹⁴⁶⁴ Cephe Komutanı, ordu birliklerinin bu hatta savunma yapacağını bildirdi.¹⁴⁶⁵ Türk ordusunun çekildiğini fark eden Yunan ordusu 19 Temmuz'da, Kuzey Tümenler Grubu ve Afyon bölgesindeki tümen ile karşılardaki Türk birliklerini tespit ederken, 3. Kolordu ile Kütahya-Eskişehir, 1. Kolordu ile Eskişehir ve 2. Kolordu ile Seyitgazi-Eskişehir istikametinde taarruza geçti.

Bu taarruzlar karşısında Batı Cephesi Komutanlığı, Beşkardeş-Karacahisar-Sübren-Çalhane Dağı hattında oyalama muharebeleri yaparak Sevinç-Sultaniye ve Derbent-Tahtalibaba hattına

¹⁴⁶⁰ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 321.

¹⁴⁶¹ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 51.

¹⁴⁶² Çekilme harekâtının icrası hakkında geniş bilgi için bkz. ATBD, Sayı: 95, Belge: 2489, 2491, 2492, s. 41-48.

¹⁴⁶³ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 52.

¹⁴⁶⁴ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 366.

¹⁴⁶⁵ Cephe Komutanı'nın verdiği emir için bkz. ATBD, Sayı: 95, Belge: 2493, s. 52-53.

çekilmeye başladı. 19 Temmuz 1921 sabahı boşaltılmaya başlanan Eskişehir, akşama doğru Yunanlıların eline geçti.¹⁴⁶⁶

20 Temmuz'da Bozdağ-Gökdere-Sultaniye-Derbent-Tahtalibaba-Sarıbaba-Şecaattin-Seyitgazi hattındaki savunma mevzilerine taarruz eden Yunan kuvvetlerinin merkez kesiminde yavaşladığı görüldü. Bu bölgedeki iki Yunan tümeni Eskişehir güneyine yanaştırıldığından merkezde bir boşluk vardı. Böylece, buradan bir karşı taarruz yapılarak Eskişehir bölgesinde toplanan 5-6 tümenlik Yunan kuvvetinin etki altına alınması için fırsat doğmuştu. Cephe Komutanlığı, 1., 3. ve 4. Grup'la (9 Fırka ile) bu boşluktan bir karşı taarruz yapmaya karar verdi.¹⁴⁶⁷

Yunan Ordusu da 21 Temmuz 1921'de taarruz etmeyi planlıyordu. Bu sebeple Yunan birlikleri ilerlemeye başladığı sırada Türk taarruzu da başlayınca, bu taarruz etkili oldu fakat Eskişehir istikametinde çekilen Yunan kuvvetleri burada toplandıktan sonra karşı taarruza geçtiler.¹⁴⁶⁸ Birliklerin dağılma emareleri gösterdiğini fark eden Cephe Komutanı, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ne birliklerin toparlanabilecekleri kadar geriye çekilmesini teklif etti.¹⁴⁶⁹

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, cephede örtme birlikleri bırakarak tüm birliklerin kademeli bir şekilde Sakarya gerisine çekilmesini emretti.¹⁴⁷⁰ Ayrıca, Sakarya bölgesinin keşfi için bir heyet kurarak bölgeye gönderdi ve bölgenin haritalarını hazırlatmaya başladı. Güney Anadolu'dan ve Merkez Ordusu bölgesinden bazı birlikleri de Sakarya doğusuna getirdi.¹⁴⁷¹

Türk birlikleri herhangi bir Yunan baskısı olmadan geri çekilmeye başladılar.¹⁴⁷² Çünkü Yunan birlikleri, Eskişehir'den doğuya doğru 45 kilometre ilerledikten sonra durdular.¹⁴⁷³ Yunan duraklaması sayesinde Türk birlikleri, 25 Temmuz 1921 tarihine kadar taciz edilmeden Sakarya doğusuna çekildiler. Böylece Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sona erdi.¹⁴⁷⁴

Alınan bu yenilgide Yunanlıların kuvvet üstünlüğü kadar yapılan bazı hataların da etkisi vardı. Batı Cephesi Komutanı, İnönü Muharebelerinin etkisinde kalarak, muharebe öncesinde İnönü-Eskişehir bölgesinde yedi piyade ve iki süvari fırkası ile bir süvari tugayı konuşlandırdı.

¹⁴⁶⁶ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 388-391; Ayrıca bkz. ATBD, Sayı: 95, Belge: 2496, 2499, 2500, s. 59-68.

¹⁴⁶⁷ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 441.

¹⁴⁶⁸ ATBD, Sayı: 95, Belge: 2528, s. 143-145.

¹⁴⁶⁹ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 53.

¹⁴⁷⁰ ATBD, Sayı: 95, Belge: 2513, s. 99; İ. İnönü, a.g.e., s. 247-248.

¹⁴⁷¹ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 485-486.

¹⁴⁷² ATBD, Sayı: 95, Belge: 2519, s. 118-119.

¹⁴⁷³ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 491.

¹⁴⁷⁴ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 53; M. K. Atatürk, Nutuk, s. 455; Harekâtın icrası ile ilgili kroki için bkz. Ek-7, s. 411.

Yunanlıların Orhaneli-Tavşanlı-Kütahya istikametinde ilerleyeceğini tahmin edemedi.¹⁴⁷⁵ Yunanlıların bu istikameti kullanması baskın etkisi yarattı.

Yunanlılar ayrıca, İnönü Muharebelerinden çıkardıkları derslerle bu defa bütün kuvvetlerini kullandılar. İnönü ve Kütahya-Nasuhçal mevzilerine kesin sonuçlu taarruz yapmadılar ve Türk ordusunu güneyden kuşatmaya çalıştılar.¹⁴⁷⁶

Batı Cephesi Komutanı, 10 Temmuz 1921'de durum aydınlanmaya başlamasına rağmen yine kuzeyden güneye birlik kaydırmadı. Bu sebeple muharebenin en yoğun olduğu dönemde ihtiyatlarını girme bölgesine parça parça göndermek zorunda kaldı ve en çok ihtiyaç duyduğu zamanda elinde ihtiyatı kalmadı. Hâlbuki cephenin çıkıntı yapan kısmı geri alınarak cephe daraltılabilir ve tasarruf edilen birliklerle güçlü bir ihtiyat teşkil edilebilirdi. Ayrıca, süvariler ayrı bir grup olarak ihtiyatta tutulsaydı hareketli bir ihtiyat elde edilebilirdi.

Cephe Komutanlığı'nın bu hatalı kararlarına rağmen yaşanan zafiyetlerin en önemli sebebi, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin yaptığı teşkilat düzenlemesiydi. Çünkü Güney Cephesi lağvedilmesine rağmen ordu teşkilatı kurulmamıştı. Bu sebeple, 150 kilometrelik cephede yetersiz muhabere imkânlarıyla çok sayıdaki birliği sevk ve idare etmekte sorunlar yaşandı. Bu sorunlar ise, Kütahya Muharebesi'nin kaderini belirledi.

Kütahya Muharebesi, üç gün süren bir kanat muharebesi şeklinde cereyan etti. Yunanlılar kesin sonuç yerinde dört tümenle taarruz ettiler fakat bundan sonra etkisiz bir kuşatma harekâtı yaptılar. Çünkü Eskişehir-Ankara hattı Yunan ordusunun kuşatma kanadına çok uzak mesafedeydi.

Stratejik yol kuşatma kanadına uzak olursa, kuşatma kolları bu yola varıncaya kadar düşman çekilmeyi başarır. Bu sebeple Yunan ordusu çok daha güçlü bir sıklet merkezi oluşturarak bu merkeze topladığı kuvvetlerle hızla Eskişehir-Beylikköprü demiryoluna yönelmeliydi. Fakat asıl Yunan kuvvetleri bu yola yöneleceğine Eskişehir yönünde ilerleyince, birlikler bu bölgede yığıldılar. Bu sebeple Türk kuvvetlerinin Ankara ile bağlantısı kesilemedi.

Yunanlılar, Eskişehir bölgesinde toplandıktan sonra da hata yapmaya devam ettiler. Şehrin doğusundaki Türk birliklerine kuzeydoğu istikametinde kuşatıcı şekilde taarruz edebilecekleri halde şehrin etrafında toplandılar. Bu durum, birlikler arasında bıraktıkları boşluklar sebebiyle bir zafiyet ortaya çıkardı.

Batı Cephesi Komutanı, bu zafiyetten yararlanmaya çalıştı. Fakat yorgun birliklerle ve yeterli hazırlık yapılmadan başlayan taarruz, Türk ordusunu çok sıkıntılı bir duruma soktu. Bu taarruzu

¹⁴⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. N. Türsan, a.g.e., s. 75-77.

¹⁴⁷⁶ İ. H. Tümerdem, a.g.e., s. 108.

yapmak yerine ordu erkenden Sakarya gerisine çekilseydi, yıpranmaktan kurtulabilirdi.¹⁴⁷⁷ Neyse ki Yunanlılar, takip harekâtına geçmek yerine Eskişehir çevresinde beklediler. Böylece, Türk ordusunun rahat bir şekilde çekilmesi gerçekleşti.

Hâlbuki genel bir askerî kural olarak yenen, yenilene yeni bir harekâta hazırlanması için zaman bırakmamalıdır.¹⁴⁷⁸ Yunan ordusu taktik ve operatif sahada büyük bir zafer kazanmasına rağmen bu genel kurala uyararak takip harekâtı yapmadığı için Türk ordusunu imha edemedi. Bu sebeple, taktik ve operatif sahada kazanılan zafer, stratejik sahada istenen sonucu vermedi ve başarı kısmi olmaktan öteye gidemedi.

Bununla birlikte, bu muharebenin kaybedilmesi Millî Mücadele'nin en kritik döneminin yaşanmasına sebep oldu. Ordunun Sakarya doğusuna çekilmesi, mecliste gizlenemeyecek kadar büyük bir moral bozukluğu yarattı. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa, bu moral bozukluğunu hafifletmek ve tepkileri yatıştırmak için 23 Temmuz 1921'de TBMM'de bir konuşma yaptı. Bu konuşmada; ordunun şehir veya bölge harbi yapmadığını, bu sebeple stratejik olarak en elverişli yerde muharebeye devam edeceğini belirtti ve hükümetin Ankara'yı bir hafta içinde terk ederek Kayseri'ye taşınacağını söyledi.¹⁴⁷⁹

Bunun üzerine milletvekilleri arasında, Ankara'yı sonuna kadar savunmak ve başarısızlıkta payı olan komutanları cezalandırmak şeklinde iki görüş ortaya çıktı. Fevzi Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili olarak bundan kendisinin sorumlu olduğunu ve verilecek karara razı olduğunu belirtince hava yumuşadı. Cepheye meclisten bir kurul gönderilmesine, hükümetin evrak ve ağırlığı Kayseri'ye taşımasına, Ankara'nın savunulması için hazırlık yapılmasına ve meclis çalışmalarına ara verilmeden devam edilmesine karar verildi.

Meclis'ten seçilen bir heyet, 24 Temmuz 1921'de cepheye hareket etti. Meclis'te ve Ankara'da ortaya çıkan tepkiler üzerine Mustafa Kemal Paşa bazı güvenlik tedbirleri almayı gerekli buldu. Meclis Muhafız Taburu ile 3. Süvari Fırkası'nın ilk fırsatta Ankara'ya gönderilmesini istedi.¹⁴⁸⁰

4.2.4. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Uygulanan Harekât Stratejisi

Türk ordusunun Eskişehir doğusunu da terk ederek çekildiği anlaşılınca Papulas, harekâtın birinci safhasının tamamlandığını ve ikinci safha için emir beklendiğini Atina'ya bildirdi.¹⁴⁸¹

¹⁴⁷⁷ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 550-553.

¹⁴⁷⁸ C. V. Clausewitz, a.g.e., s. 28.

¹⁴⁷⁹ Bu konuşmanın tam metni için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, C. 11, s. 348-349; Ayrıca bkz. ATBD, Sayı: 95, Belge: 2523, s. 130.

¹⁴⁸⁰ TİH, C. 2, Ks. 4, s. 547-549.

¹⁴⁸¹ **Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.; 1, Türk İstiklal Harbi, C.2, Batı Cephesi, Ks. 5, 1. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesinden Önceki Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1922)**, Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1972, s. 19; **General Papulas'ın Hatıratı**, Yeni İstanbul Kültür Yayınları, İstanbul, 1969, s. 7.

Bunun üzerine, Yunan Başbakanı Gunaris durumu yerinde incelemek için 25 Temmuz 1921'de Kütahya'ya geldi. Başbakan, Kral, Savunma Bakanı ve üst rütbeli birlik komutanlarının katılımıyla 28 Temmuz'da Kütahya'da bir harp meclisi toplandı.¹⁴⁸²

Bu toplantıda Papulas, istenen hedefe ulaşıldığını ve ileri harekâta devam edilmesine gerek olmadığını söyledi. Kral da onun düşüncesine yakın görünüyordu. Fakat başbakan, bu harekâtı yapmaya mecbur olduklarını, Türkleri ezmeye muvaffak olamazlarsa o ana kadar elde edilen başarıdan bir fayda sağlanamayacağını söyleyerek taarruzun yapılmak zorunda olduğu konusunda ısrar etti.¹⁴⁸³

Toplantının sonunda Ordu komutanı taarruz etme ihtimaline göre hazırladığı raporu sundu.¹⁴⁸⁴ Buna göre, Eskişehir'in alınması ile harekâtın birinci safhası sona ermişti. İkinci safhanın maksadı, Türk kuvvetlerini ezmek ve Ankara'daki erzak ve mühimmatı imha etmek olacaktı. Ama Türkler boyun eğmezse, Ankara'da kalmak tehlikeli olacağından, demiryolunu imha ederek Eskişehir'e geri dönmek gerekiyordu.¹⁴⁸⁵

Yapılan görüşmeler sonucunda, ordunun 20 günlük hazırlık süresinin ardından ileri harekâta devam etmesine karar verildi. Çünkü Türk ordusu yenilmiş ama yok edilememişti. Türk tarafı ne bir ateşkes, ne de barış önerisinde bulunmuştu. Türklerin bir an önce barışı kabul etmeye zorlanması gerekiyordu çünkü Yunanistan'da halk, savaşın sona ermesini ve askerlerin evlerine dönmesini istiyordu.

Öte yandan, eğer taarruz edilmezse Türk ordusunun kısa süre içinde yeniden güçleneceği düşünülüyordu. Çünkü doğudan ve Adana bölgesinden bazı birlikler Batı Cephesi'ne getirilecekti. Ama Ankara ele geçirilirse yeni ayaklanmalar çıkması ihtimali vardı. Bu olmasa bile, Türk ordusu doğuya çekildiğinde, Ankara'nın doğusunda demiryolu olmadığı için, askerî malzemenin çoğunu taşıyamayacak ve Sivas, Kayseri ve Elazığ bölgesine atılacaktı. Bu bölgede de; kuzeyden Pontusçular, doğudan Ermeniler, güneyden isyan edebilecek olan Kürt aşiretleri, içeriden isyanlar ve batıdan Yunanlılar arasında kalarak yok olacaktı.¹⁴⁸⁶

Fakat Yunanlıların, yeni bir taarruza başlanması açısından sıkıntı yaratan bazı önemli sorunları vardı. Yunan ordusunun subay ve er miktarı oldukça eksilmişti. Ağır topçu açısından, Türk ordusu daha üstündü. Uzun ve kötü ikmal yolu sebebiyle motorlu araçların büyük bir kısmı yıpranmış ve kullanılamıyordu.¹⁴⁸⁷

¹⁴⁸² TİH, C. 2, Ks. 4, s. 549-550.

¹⁴⁸³ General N. Trikupis ve M. Papulas, a.g.e., s. 142-147.

¹⁴⁸⁴ TİH, C. 2, Ks. 5, 1. Kitap, s. 20-21; General Papulas'ın..., s. 11.

¹⁴⁸⁵ General N. Trikupis ve M. Papulas, a.g.e., s. 144-145.

¹⁴⁸⁶ TİH, C. 2, Ks. 5, 1. Kitap, s. 22-23.

¹⁴⁸⁷ General N. Trikupis ve M. Papulas, a.g.e., s. 156.

Ordunun moral durumu da iyi değildi. Yunan ordusu Kuvâ-yı Milliye birliklerine karşı kolay başarılar elde ederken, personelin morali yüksekti. Ancak düzenli ordu kuruluşuna geçen Türk ordusunun gösterdiği direnç sebebiyle zayıflar artınca, zaten uzun süredir devam eden savaş yüzünden canları sıkılmış olan askerler, Kral Eskişehir’de madalya dağıtırken “Terhis! Terhis!” diye bağılmaktan çekinmemişlerdi.¹⁴⁸⁸

Türk tarafına bakıldığında ise oldukça farklı bir tablo görünüyordu. Alınan yenilgi ve büyük bir toprak parçasının kaybedilmesi; ordu, meclis ve halkta büyük bir travma yaratmış ama bu durum teslim olmak yönünde değil, tam aksi yönde bir duygusal gelişime sebep olmuştu. Bunda, askerî liderlerin zafere olan inancı ve mevcut durumu iyi okuyarak bunu mecliste açıklamalarının etkisi vardı.

Örneğin Yunan ordusunun Eskişehir’i almasından sonra Kral Konstantin Doğu Roma İmparatorluğu’nun 1077’de Küçük Asya içlerine girmesinden beri nüfuz edilemeyen yerlere kadar girilmesi ile övünürken, Fevzi Paşa Yunanlıların Anadolu içlerine ilerlemelerinin onları mezarlarına yaklaştırdığını söylüyordu.¹⁴⁸⁹

Batı Cephesi Komutanı ise sivil makamlara yayımladığı bir genelgede; Yunanlıların, durumun ciddiyeti sebebiyle endişe içinde olduklarını bildiriyordu. Türk ordusunun maksadı, Yunan ordusunu Anadolu içlerinde bir daha ayakta kalamayacak şekilde yok etmektir ve arazi yapısının da yardımıyla bu kesin sonuca mutlaka ulaşılacaktı.¹⁴⁹⁰

Fakat bu iyimser değerlendirmelere rağmen alınan yenilgi ülke dışında bazı olumsuz yorumlara sebep oldu. Lloyd George parlamentoda, Yunanistan’ın artık Sevr Anlaşması ile yetinemeyeceğini ve kendisine daha geniş çıkarlar verilmesi gerektiğini söyledi.¹⁴⁹¹ Fransız kamuoyu ise savaşın uzaması sebebiyle Ankara üzerinde Bolşevik baskısının artması ve Fransa’nın ekonomik çıkarlarının kaybolmasından endişe ediyordu. Ayrıca, Yunan ilerlemesi sebebiyle ortaya çıkan tahribatın, alacaklıların ve borçlar idaresinin borçları tahsilini zora soktuğu söyleniyordu.¹⁴⁹²

Yunanlılar bu başarıyı elde ederken, Fransız ordusunun çok zor durumda olması da Fransız kamuoyunu etkiliyordu. Mart 1921’den itibaren İskenderun ve Halep kuzeyinden Şam’a kadar olan bölgede Türk taraftarları Kuvâ-yı Vatanîye adı altında oluşturdukları kuvvetlerle

¹⁴⁸⁸ A.g.e., s. 92-94.

¹⁴⁸⁹ G. Jaeschke, a.g.e., s. 92; Bu sırada Yunan makamlarınca verilen demeçler, Türk ordusunun artık yok edilmenin eşğine geldiğini iddia eden abartılı ifadelerle dolu olmakla birlikte, bazı basın organlarında daha gerçekçi değerlendirmeler yapıyordu. Bu değerlendirmelerde Yunan ordusunun çok fazla ilerlediği için zayıfladığı söyleniyor, sürgünde olan Venizelos bile Ankara’ya doğru daha fazla ilerlemenin delilik olduğunu söylüyordu. M. M. Hatipoğlu, a.g.e., s. 128.

¹⁴⁹⁰ ATBD, Sayı: 96, Belge: 2529, s. 2.

¹⁴⁹¹ İ. Öztoprak, Yunan Belgeleri..., Belge: 97, s. 97.

¹⁴⁹² Y. Akyüz, a.g.e., s. 264-265.

Fransızlara karşı genel bir hareket halindeydiler. Fransızlar, Şam güneyinde de Suriyelilerle mücadele ediyorlardı.

Suriye'deki iki tümenlerinden biri ile diğerinin bir alayını ayaklananlarla mücadele ile görevlendirmelerine rağmen bu hareketi bastıramamışlardı. Bunun üzerine, Kozan ve Osmaniye bölgesindeki birliklerini Suriye'ye gönderdiler. Bu sebeple Anadolu'daki Fransız kuvvetleri zayıflamış durumdaydı.

Haziran ayında Suriye'deki çatışmalar çok tehlikeli bir hale gelince, Fransızlar TBMM ile anlaşma eğilimi içine girdiler. Franklin Boillion 9 Haziran 1921'de Ankara'ya geldi ve iki hafta süreyle görüşmeler yapıldı. Fakat Fransızlar, bir anlaşma imzalamadan önce Yunan harekâtının sonucunu görmek istiyorlardı.

Yenilginin sebep olduğu tüm bu iç ve dış sorunlara rağmen Anadolu'da iç istikrar bozulmadı. Meclis, kısa sürede yenilginin şokunu atlattı. Ortaya çıkan moral bozukluğunu düzeltmek için meclisten seçilen üyeler, sivil ve askerî makamlarla temas etmek üzere Bolu, Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Çorum, Kayseri, Kırşehir, Niğde, Aksaray, Konya, Isparta, Silifke, Burdur ve Antalya'ya gönderildi.¹⁴⁹³

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ise yoğun bir şekilde savunma hazırlıkları yapıyordu. Yeni savunma hattının belirlenmesi için Sakarya Nehri bölgesine gönderdiği heyet, araziyi boydan boya dolaşarak savunma mevzilerinin genel yeri hakkındaki tekliflerini bildirdi. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti bu tekliflere göre savunma hattının nereden geçirilmesi gerektiğini değerlendirmeye başladı.

Murat-Zafer sıradağlarından sonra ana harekât sahası üzerinde doğuya doğru savunmaya en elverişli bölge Ankara-Haymana yaylaları bölgesiydi. Kuzey yanını Kütüklüdağı-Aydos Dağı kütesine ve güney yanını Tuz Gölü'ne dayayan ve cephesini Ayaş-Polatlı-Mangal Dağı hattına doğru ileri süren bu bölge, uzunluğu ile orantılı kuvvetlerin elinde mevzi muharebelerinin bütün şartlarına sahip ve yeterince derinliği olan bir savunma bölgesiydi.

Ama ordu mevcudu kısa sürede artırılamayacağından, bu kadar geniş bir bölgede tertiplenmek mümkün değildi. Bu sebeple Eskişehir-Ankara-Sivas hattının iki tarafında ve mevcut kuvvetlerin tertiplenebileceği genişlikte bir savunma bölgesi tesis etmek ve yanları kuvvetli ihtiyatlarla emniyete almak gerekiyordu.

Bunun için Kırmır Suyu'ndan güneye doğru, Ayaş-Polatlı-Mangal Dağı hattı üzerinde stratejik ve taktik açıdan avantajlı noktalardan geçen bir savunma hattı tesis edilmeliydi. Bu hattın

¹⁴⁹³ TİH, C. 2, Ks. 5, 1. Kitap, s. 7-12.

kuzeyi Karadeniz dağlarının koruması altındaydı. Bu sebeple Yunan ordusunun kuzeyden bir kuşatmaya teşebbüs etmesi düşük bir ihtimaldi.

Güneydeki Mangal Dağı bölgesi ise tamamen farklı özellikteydi. Afyon'dan gelen ve Aziziye'den Balâ ve Kırşehir'e giden yaklaşma istikameti bu mevzilere çatıyordu. Yunan ordusunun Eskişehir'deki birliklerini de güney yana kaydırması mümkündü. Bu sebeple Yunanlıların güneyden kuşatma manevrası yapması ihtimaline karşı güney kanadın arkasında kuvvetli ihtiyatlar bulundurulması gerekiyordu.¹⁴⁹⁴

Buna göre seçilen savunma hattı; Ankara Çayı-Orta Sakarya doğu sırtları-Ilıcaözü kuzey sırtları-Temürözü-Türbe Tepe-Mangal Dağı hattından geçiyordu. Savunma hattı, 100-120 kilometre uzunluğundaydı. Ankara Çayı bölgesi çok sarp olduğundan, büyük birliklerin kuşatma yapmasına uygun değildi. Sakarya Nehri dar olduğundan köprü kurmaya elverişliydi fakat nehirden sonraki arazi Ankara'ya kadar giderek yükselen ve birbiri gerisindeki hatlarda savunma imkânı veren bir yapıdaydı.

Hattın güneyi kuşatma harekâtına karşı önemli zorluklar çıkarıyordu. Çünkü bir kuşatma manevrasında başarılı olmak için fazla güneye kaymak gerekiyordu. Güneye kayan kuşatma kuvveti ise gerisini susuz, yolsuz ve kurak bir arazi kesimine vermek zorundaydı. Bu durumda, birliklerin ikmalinin Afyon'dan yapılması gerekiyordu ancak bu yol çok uzun ve güneyden yapılacak saldırılara açıktı.

Sakarya mevzilerinin iki kanadı arasındaki mesafenin kısa olması, Ankara'dan gelen yolların cephenin her tarafına yelpaze gibi uzanması ve demiryolunun kuşatılması zor olan kuzey kanada yakın olması mevziin savunma gücünü artırıyor. Bu sebeple savunan taraf gerektiğinde kuvvetlerini mevziin bir tarafından diğer tarafına kısa sürede kaydırabilirdi.

Bu değerlendirmeye göre seçilen Sakarya mevzileri, 25 Temmuz 1921'den itibaren tahkim edilmeye başlandı. Türbe Tepe ve Mangal Dağı gibi yerler sarp ve taşlık olduklarından iyi tahkim edilemedi. Beylikköprü ile Tekeköy arasında bazı kesimlerde su taşırması¹⁴⁹⁵ yapıldı. Malzeme yetersizliğinden tel engeller bazı bölgelere çekilebildi.¹⁴⁹⁶

Personel konularında da büyük sorunlar yaşanıyor. Çünkü Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sonrasında çok sayıda asker firar ettiğinden birlik mevcutları oldukça düşük bir seviyedeydi. Bu sebeple, bir yandan mevzi hazırlanırken bir yandan da firarlar yüzünden eksilen kadroların

¹⁴⁹⁴ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 54-55.

¹⁴⁹⁵ Su taşırması, bir nehir üzerinde uygun yerlerde setler oluşturarak nehir suyunun geçişi engel teşkil edecek şekilde geniş bir alana yayılmasıdır.

¹⁴⁹⁶ TİH, C. 2, Ks. 5, 1. Kitap, s. 38-41.

bütünlenmesine çalışılıyordu. Alınan sıkı tedbirlerle firarlar geri dönmeye ve yeni asker celp edilmeye başlanınca eksikler kısa süre içinde tamamlandı.

Bu günlerde yaşanan en önemli mesele ise başkomutanlık tartışmalarıydı. TBMM’de çok sayıda milletvekili tarafından, Mustafa Kemal Paşa’nın başkomutanlığı üzerine alması ve ordunun başına geçmesi isteniyordu. Daha önce bir başkomutan yoktu ve bu yetki meclisteydi. Mustafa Kemal Paşa 4 Ağustos’ta yapılan gizli oturumda başkomutanlığı kabul ettiğini fakat üç ay süreyle TBMM yetkilerini fiilen kullanmak istediğini söyledi.¹⁴⁹⁷

5 Ağustos 1921’de yapılan oylamada bu yetki üç ay süreyle Mustafa Kemal Paşa’ya verildi.¹⁴⁹⁸ Bu yetkiyi alan Mustafa Kemal Paşa; Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti (Millî Savunma Bakanlığı) karargâhı personelinden bir Başkomutanlık Karargâhı kurdu. Diğer bakanlıklarla ilgili işleri yürütmek için de bir büro kuruldu.¹⁴⁹⁹ Fevzi Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekilliğinden alınarak sadece Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili olarak görevlendirildi.¹⁵⁰⁰

Bundan sonra, hazırlıkların mümkün olduğu kadar hızlı tamamlanması ve kullanılacak bütün kuvvetlerin Sakarya doğusunda toplanması için çalışmalara başlandı.¹⁵⁰¹ 7-8 Ağustos 1921’de sayıları 10’u bulan tekâlifi milliye emirleri yayınlandı. Ankara’daki istiklal mahkemesinden başka Kastamonu, Konya ve Samsun’da birer istiklal mahkemesi kuruldu.¹⁵⁰²

Batı Cephesi Komutanlığı karargâhı Polatlı’da, Başkomutanlık karargâhı ise Alagöz’de konuşlandı.¹⁵⁰³ Yapılan durum muhakemesi sonucunda, Yunanlıların güneyden kuşatıcı bir manevra yapmasının daha yüksek ve daha tehlikeli bir ihtimal olduğuna karar verildi ve birlikler buna göre yerleştirildi.

Türk ordusu savunma için, 80 kilometrelik bir hat boyunca ve nehir kıyısından sonraki ilk sırtlarda mevzilendi. Demiryolu hattı kuzeyinde yan yana beş fırka tertiplendi. 10 fırkalık bir kuvvet de demiryolu güneyinde, cephenin güney kesimine tertiplendi. Sincanlı civarına da iki fırkalı bir grup, ihtiyat olarak konuşlandı.¹⁵⁰⁴

Savunmanın, arazi derinliğinde adım adım direnecek ve mahdut hedefli taarruzlarla düşmanı yıpratmak şeklinde yapılmasına karar verildi. Kuşatmalara karşı yanlar süvari birlikleriyle korunacak, birlikler uzun geri çekilmeler yapmayacak, geri çekilmek zorunda kalan birlik bir

¹⁴⁹⁷ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C. 2, s. 164.

¹⁴⁹⁸ ATBD, Sayı: 96, Belge: 2530, s. 4; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 12, s. 18-19.

¹⁴⁹⁹ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 459.

¹⁵⁰⁰ TİH, C. 2, Ks. 5, 1. Kitap, s. 17; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 12, s. 20-21.

¹⁵⁰¹ TİH, C. 2, Ks. 5, 1. Kitap, s. 5.

¹⁵⁰² TİH, C. 2, Ks. 5, 1. Kitap, s. 66.

¹⁵⁰³ İ. İnönü, a.g.e., s. 250-251.

¹⁵⁰⁴ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 56.

gerideki sırtlara çekilecek, bir birlik çekilince yanındaki birlik çekilmeyecek, yan vererek teması koruyacak ve çekilen birliği destekleyerek savunmaya devam edecekti.¹⁵⁰⁵

Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa 12 Ağustos 1921'de cepheye geldi ve plan yeniden gözden geçirildi.¹⁵⁰⁶ 14 Ağustos'ta da, üç haftadan beri taarruz hazırlıklarına devam eden Yunan ordusu; iki kolordusuyla Eskişehir bölgesinden, bir kolordusuyla Seyitgazi bölgesinden ve iki tümeniyle Afyon bölgesinden ilerlemeye başladı.¹⁵⁰⁷

Yunan ilerlemesini takip eden Batı Cephesi Komutanı, Yunan ordusunun Türklerin Sivrihisar kesiminde savunma yapma ihtimaline göre hareket ettiğini, burada savunma yapılmadığını görünce birliklerini güneye kaydırıldığını, bu sebeple güneyden kuşatma harekâtı yapmayı planladığını anladı. Bunun üzerine, birlikleri yeniden tertiplendirmeye başladı. İhtiyatta tuttuğu 4. Grubu sol kanada ve 3. Grubu sol kanat gerisine gönderdi.¹⁵⁰⁸

Yunan ordusu, 22 Ağustos'ta intikalini tamamlayarak bir tümeni eksik üç kolordusunu Yukarı Sakarya ile Ilıca Deresi kavisi arasında topladı.¹⁵⁰⁹ 23 Ağustos'ta, Demirci bölgesinde bulunan 7. Tümen ile gösteriş taarruzu yaparken; batıdan doğuya 3., 1. ve 2. Kolordular ile Ilıca Deresi ve Temürözü Deresi güneyinden taarruza başladı ve ilk gün Mangal Dağı'nı ele geçirdi.

23/24 Ağustos 1921 gecesi de 7. Tümen baskın şeklinde nehrin doğusuna geçti. İlk hatlardaki mevzileri ele geçiren bu tümene, Mürettep Kolordu ve 12. Grup'tan birer fırka ile karşı taarruz yapıldı fakat Yunan tümeni nehrin doğusunda tutunmayı başardı.¹⁵¹⁰

24 Ağustos'ta Yunan ordusunun sekiz tümeniyle 40 kilometrelik cepheden yaptığı taarruz, Polatlı-Yıldız Dağı hattının doğusunda tertiplenmiş 10 fırka kadar kuvvete tekrar çarptı.¹⁵¹¹ 25 Ağustos'ta da devam eden taarruzlar sonucunda Türbe Tepe Yunanlıların eline geçti ancak yapılan karşı taarruzla geri alındı.¹⁵¹²

26 Ağustos 1921, muharebenin en buhranlı gününü oldu. Yunan ordusu, Türk ordusunu güney ve doğudan kuşatırken, doğu-batı istikametinde taarruz eden 7. Tümeni ile birleşmeye çalışıyordu. Türk ordusu, 2. Yunan Kolordusu'nun doğudan kuşatma yapmasını önledi ve sol

¹⁵⁰⁵ TİH, C. 2, Ks. 5, 1. Kitap, s. 71-78.

¹⁵⁰⁶ İ. İnönü, a.g.e., s. 250-251.

¹⁵⁰⁷ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 57; Mustafa Kemal Paşa'nın bu Yunan ilerlemesi hakkındaki değerlendirmesi için bkz. ATBD, Sayı: 96, Belge: 2531, s. 7-8.

¹⁵⁰⁸ TİH, C. 2, Ks. 5, 1. Kitap, s. 238-239; Ayrıca bkz. ATBD, Sayı: 96, Belge: 2531, 2532, s. 7-10.

¹⁵⁰⁹ Taarruz eden Yunan kuvvetlerinin mevcudu 3780 subay, 120000 er, 75900 tüfek, 2768 makineli tüfek ve 286 top; savunma yapan Türk kuvvetlerinin mevcudu ise 5401 subay, 96326 er, 54572 tüfek, 825 makineli tüfek, 169 toptan oluşuyordu. **Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.; 1, Türk İstiklal Harbi, C.2, Batı Cephesi, Ks. 5, 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921)**, Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1973, s. 3-4.

¹⁵¹⁰ TİH, C. 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 14-21; Ayrıca bkz. ATBD, Sayı:96, Belge: 2534, s. 15.

¹⁵¹¹ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 58.

¹⁵¹² TİH, C. 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 45; Meydana gelen çarpışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. ATBD, Sayı: 96, Belge: 2536, s. 19-20.

kanada kuvvet kaydırma imkânı buldu. Fakat 2. Grup çekilmek zorunda kalınca, cephenin yarılması tehlikesi ortaya çıktı. Bu tehlikeli gelişme üzerine Mustafa Kemal Paşa İçişleri Bakanı'na, muharebelerin Ankara'ya kadar intikal etmesi ihtimalinin ortaya çıktığını, meclisin, hükümetin ve Ankara'dan çıkması gereken kişilerin Ankara'dan Kayseri'ye nakledilmesini ve bu işlerin 29 Ağustos'a kadar tamamlanmasını bildirdi.¹⁵¹³

Fakat Yunanlılar elde ettikleri başarıyı yeteri kadar kuvvetle takviye edemediklerinden, geri çekilen birlikler bir gerideki sırtlarda tutunarak savunmaya devam ettiler. Türk birlik komutanları, I. Dünya Savaşı'nda da büyük birliklere komuta ettiklerinden tecrübeleriyle duruma hâkim olmuşlardı.¹⁵¹⁴ Bunda Türk komuta heyetinin işbirliği ve uyum içinde çalışması da etkili oldu. Durumun en kritik olduğu bir zamanda, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa Cephe Komutanı'na, adım adım savunma yaparak başarıya ulaşabileceğini bildirdi.

Başkomutan da bundan esinlenerek “Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır.” diye başlayan emrini verdi. Bu emir, hat savunması değil, bölge (alan) savunması yapılacağı anlamına geliyordu. Zaten I. Dünya Savaşı sonundan çıkarılan derslere göre de mevzi savunmasının; en önde asıl savunma hattı (muharebe hattı), onun arkasında dayanak hattı veya istinat hattı ve en arkada da sakınma hattı veya ihtiyat hattı denilen üç hat halinde derinliğine yapılması gerektiği sonucuna varılmıştı.¹⁵¹⁵

Yunan taarruzları durdurulunca, Kayseri'ye taşınmaya gerek kalmadı.¹⁵¹⁶ 27 Ağustos'ta Türbe Tepe kaybedildi fakat bir gerideki hatta savunmaya devam edildi. Gündüz cepheyi yaramayan ve kuşatma yapamayan Yunanlılar, gece taarruzu ile cepheyi yarmayı denediler ama mevzii başarılarla yetinmek zorunda kaldılar.¹⁵¹⁷

Yunan ordusu 30 Ağustos'a kadar, bir yandan 2. Kolordusu ile cephenin doğu kanadından Türk ordusunu kuşatmaya çalışırken bir yandan da diğer kolordularla cepheyi yarmaya çalıştı. Yunanlılar, zaman zaman cepheyi yarabilecek bazı başarılar elde etseler de bu başarılarını yeterince birlikle takviye edemedikleri için bir netice alamadılar. Çünkü Yunan ordusunun bir genel ihtiyatı yoktu. Büyük süvari birlikleri de olmadığından bu başarılarından faydalanamadılar.

Öte yandan, Yunan ordusu kuşatma yapmak için doğuya doğru kaydıkça, kolordular arasında büyük boşluklar ortaya çıktı ve bu durum koordinasyonu imkânsız hale getirdi. Çünkü 30 Ağustos 1921'de 3. ve 1. Kolordu arasında 6-8 kilometre, 1. ve 2. Kolordu arasında ise 12 kilometre mesafe vardı.

¹⁵¹³ TİH, C. 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 61-63.

¹⁵¹⁴ İ. İnönü, a.g.e., s. 250-251.

¹⁵¹⁵ C. Erkan, a.g.e., s. 253; Emrin tam metni için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 461-462.

¹⁵¹⁶ K. Özalp, a.g.e., s. 204.

¹⁵¹⁷ TİH, C. 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 78-79.

Ayrıca, sekiz gündür devam eden yoğun çarpışmalar sebebiyle Yunan kolorduları o kadar çok zayıt vermişlerdi ki, artık etkili bir taarruz yapabilmeleri neredeyse imkânsız hale gelmişti. Üstelik Süvari Kolordusu'nun cephe gerisindeki baskınları yüzünden ikmal aksadığından, askerler doğru dürüst yemek yiyemiyordu.¹⁵¹⁸

Bunların etkisiyle artık Yunan taarruzundaki şiddetin kırılmaya başladığı 31 Ağustos'ta açıkça görülmeye başlandı. Bu durumu fark eden Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa'ya, muharebelerin yıpratma savaşı haline geldiğini, bu sebeple başarının kesintisiz ikmale bağlı olduğunu bildirdi.¹⁵¹⁹

1 Eylül 1921'deki kanlı ve çetin muharebelerin ardından 2 Eylül'de, 1. Yunan Kolordusu ağır zayıtlar pahasına Çal Dağı'nı ele geçirdi ancak daha ileriye gidemedi. Bunun üzerine, birliklerin verdikleri ağır zayıt ve aşırı yorgunluk sebebiyle oldukça yıprandığını gören Papulas, Yunan ordusunu 3 Eylül'de bulunduğu mevzilerde dinlendirdi.¹⁵²⁰ 4 Eylül'de, Yunanlılar yine önemli bir başarı kazanamayınca, Papulas birliklerini savunma durumuna geçirdi ve taarruza devam etmekte hiçbir fayda görmediğini Yunan hükümetine bildirdi.¹⁵²¹

Yunan ordusu 5 ve 6 Eylül 1921'de taarruz etmeyince, Türk ordusu 6/7 Eylül gecesi çeşitli bölgelerde yaptığı keşif amaçlı baskınlar sonucunda Yunan ordusunun ilerde çeşitli silahlarla desteklenen zayıf birlikler bıraktığı ve birliklerinin çoğunu geride topladığını tespit etti. Bunun üzerine, muharebeler sırasında birbirine karışan birlikler yeniden teşkilatlandırıldı.¹⁵²²

Papulas, 7 Eylül'de Başbakan'a bir telgraf daha çekti ve bundan sonra harekâtın uzatılmasının tehlikeli olacağını düşündüğünü söyledi. Başbakan bu telgrafa, her türlü siyasi fikir ve emelin etkisinden bağımsız olarak sadece askerî gereklere göre karar vermesi cevabını verdi.¹⁵²³

Türk komuta heyeti, 9 Eylül 1921'de yapılan hareketlerden Yunanlıların geri çekilmek üzere olduğunu anladı ve Türk ordusu 10 Eylül sabahı erkenden taarruza başladı. Dua Tepe ele geçirildi ve diğer bölgelerde de bir miktar ilerlendi.¹⁵²⁴ Bunun üzerine Papulas, 2. Kolordu'nun emri alır almaz geri çekilmeye başlamasını ve 3. Kolordunun fazla malzemesini Kavuncu köprüsüne göndermesini bildirdi.

¹⁵¹⁸ TİH, C. 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 123-125.

¹⁵¹⁹ C. Erikan, a.g.e., s. 256.

¹⁵²⁰ TİH, C. 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 164-165; ATBD, Sayı: 96, Belge: 2546, s. 48.

¹⁵²¹ TİH, C. 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 172-174.

¹⁵²² TİH, C. 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 188-189.

¹⁵²³ Telgraf metinleri için bkz. General N. Triküpis ve M. Papulas, a.g.e., s. 159,161; Ayrıca Bkz. TİH, C. 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 200.

¹⁵²⁴ TİH, C. 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 223-225; ATBD, Sayı: 96, Belge: 2552, 2553, 2554, 2555, s. 61-68.

Bu emir üzerine Yunan ordusu, 11/12 Eylül 1921 akşamı Sakarya batısına geçmeye başladı ve 12/13 Eylül akşamı tüm birliklerini Sakarya batısına çekerek kuzeyde Porsuk Çayı ile güneyde Sakarya yukarı kısmı arasında savunma düzeni aldı.¹⁵²⁵

Yunan ordusunun Sakarya batısına çekildiği tespit edilince, 13 Eylül'de süvari fırkaları iki gruba ayrılarak bu gruplara birer piyade fırkası verildi. Bu iki takip kuvveti sağ ve sol kanatlardan Yunan ordusunu takip etmekle görevlendirildi. Geriye kalan birlikler, biri süvari olmak üzere beş kolordu ve Kocaeli Grubu şeklinde yeniden teşkilatlandırıldı.¹⁵²⁶

Mustafa Kemal Paşa, Yunanlılara ve dış dünyaya karşı psikolojik harekât kapsamında 14/15 Eylül akşamından itibaren tüm ülkede genel seferberlik ilan edildiğini duyurdu.¹⁵²⁷ Müdafaa-i Milliye Vekili'ne ise, asker alımının eski şekliyle devam etmesini bildirdi.¹⁵²⁸

Bu sırada Türk Mürettep Fırka'sı bir baskınla Sivrihisar'ı ele geçirince,¹⁵²⁹ Yunanlılar 14 Eylül 1921'de 1. Kolordu'yu Sivrihisar'a gönderdiler. 15 Eylül'de Türk Süvari Kolordusu güneyden ilerleyerek Yunanlıların yan ve gerilerini taciz etmeye başladı, fakat vaktinde yetişemediği için Mürettep Fırka Sivrihisar'dan ayrıldı ve Sakarya güneyine atıldı.¹⁵³⁰

Yunan hükümeti ile Savunma Bakanı ve Ordu Komutanı arasında ordunun çekileceği hat konusundaki tartışmalar devam ederken¹⁵³¹ Yunan ordusu, 17 Eylül'den itibaren geri çekilmeye başladı.¹⁵³² 24 Eylül'de Eskişehir doğusuna ulaşan Yunan ordusu, 27 Eylül'e kadar Cevizli-Kırgız Dağı-Hamidiye-Sarıkavakça Dağı-Kızılcaören-Tandır-Bozdağ hattında yerleşti.¹⁵³³

Afyon'da yeterli Yunan birliği olmadığını gören Batı Cephesi Komutanı, 26 Eylül 1921'de Süvari Kolordusu'na, 8. ve 6. Piyade Fırkalarıyla birlikte Afyon'daki Yunan alaylarına taarruz etmesini emretti.¹⁵³⁴ Fakat Afyon'un bir Yunan tümeniyle takviye edilmesi üzerine taarruz 2 Ekim'e ertelendi. Bunun üzerine Cephe Komutanı, bu taarruza 2. Kolordu'nun da katılmasını emretti.¹⁵³⁵

¹⁵²⁵ TİH, C. 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 247-248. Ayrıca bkz. ATBD, Sayı: 116, Belge: 4303, 4304; ATBD, Sayı: 96, Belge: 2560, s. 81.

¹⁵²⁶ C. K. İncedayı, a.g.e., s. 148. ATBD, Sayı: 96, Belge: 2561, s. 83.

¹⁵²⁷ ATBD, Sayı: 96, Belge: 2563, s. 89.

¹⁵²⁸ ATBD, Sayı: 116, Belge: 4301.

¹⁵²⁹ ATBD, Sayı: 96, Belge: 2567, s. 99.

¹⁵³⁰ TİH, C. 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 279-280, 295.

¹⁵³¹ Geri çekilme konusunda Yunan makamları arasındaki yazışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. General N. Trikups ve M. Papulas, a.g.e., s. 160-171.

¹⁵³² TİH, C. 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 305, 309..

¹⁵³³ **Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.; 1, Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 6, 1. Kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)**, Haz.: Tevfik Biyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1967, s. 4.

¹⁵³⁴ TİH, C. 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 365.

¹⁵³⁵ ATBD, Sayı: 96, Belge: 2578, s. 130.

Taarruz ancak 3 Ekim’de yapılabildi ama Yunanlılar Afyon bölgesine yeni birlikler gönderdiğinden başarılı olamadı.¹⁵³⁶ 7 Ekim 1921’de, iki Yunan tümeni Eskişehir’den Türk birliklerinin gerisine sarkınca hassas bir durum oluştu.¹⁵³⁷ Bunun üzerine Türk birlikleri 8/9 Ekim’de Doğlat-Seyitler-Hamidiye hattına alındı.¹⁵³⁸ Böylece Sakarya Meydan Muharebesi sona erdi.¹⁵³⁹

Sakarya Meydan Muharebesi’nde Türk ordusunun başarılı olmasının birinci sebebi, Yunan ordusunun niyetinin erken fark edilmesi ve birliklerin buna göre kaydırılmasıydı. Böylece, Yunanlılar doğuya kaydıkça cephe genişledi. Yunanlılar kuşatma manevraları yapamayınca muharebeler mevzi muharebesine dönüştü.

İkincisi ise birliklerin bir makine gibi hareket ettirilmesi sayesinde operatif ve taktik sahada gösterilen başarıydı. Böylece, belli hatlara bağlı kalmadan birbiri gerisindeki mevzilerde yapılan savunma. Yunanlıların gücünü eritti.¹⁵⁴⁰ Bunda Türk ordusunun komuta kademesinin bu konuda tecrübeli kişilerden oluşmasının etkisi vardı.

Türk komuta heyeti, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele’nin o zamana kadar meydana gelen muharebelerinden önemli tecrübeler kazanmıştı. Bu tecrübeyle, bütün kuvvetlerin tahkim edilmiş bir hatta yerleştirilerek bu hattın son askere kadar savunulması yerine birbiri gerisindeki hatlarda savunmadan oluşan bir harekâtın başarılı olacağına karar vermişlerdi. Bu sebeple, savunma bölgesi içinde “hareketli (oynak) savunma” icra edildi.¹⁵⁴¹ II. Dünya Savaşı’ndan sonra ABD ordusu literatürüne giren oynak savunma, Millî Mücadele sırasındaki Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti yazışmalarında “müteharrik (hareketli) müdafaa” şeklinde geçmektedir.

Başarıda sadece taktik ve operatif yetenekler değil strateji alanındaki doğru hareketler de etkili oldu. Yunan ordusunun Sakarya’da aldığı stratejik düzen, Türk ordusunun sol kanadından kuşatılmasını amaçlıyordu. Fakat uygulanan tedbirlerle Yunanlıların stratejik manevraları engellendi ve kuşatma manevraları boşa çıkarıldı. Böylece Yunanlılar önce stratejik olarak yenildiler.¹⁵⁴² Kuşatma manevraları önlenince Yunanlılar, yarma taarruzuna zorlandılar.¹⁵⁴³

¹⁵³⁶ TİH, C. 2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 407-410.

¹⁵³⁷ Fahri Belen, **Büyük Türk Zaferi, Afyondan İzmir’e, İstiklal Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller**, Doğuş Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1962, s. 9.

¹⁵³⁸ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 5.

¹⁵³⁹ Harekâtın icrası ile ilgili kroki için bkz. Ek-8, s. 412.

¹⁵⁴⁰ C. K. İncedayı, a.g.e., s. 142.

¹⁵⁴¹ A.g.e., s. 155. Oynak savunma, güçlü ihtiyatlar bulundurarak düşman savunma mevzilerinin herhangi bir bölgesine girdiği anda bu düşman kuvvetini ihtiyatlarla durdurmayı, imha etmeyi ve düşmanın taarruz azim ve iradesini kırmayı amaçlayan aktif bir savunma tarzıdır. Ö/T 320-5-1, İngilizce-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü, s. 397.

¹⁵⁴² N. Türsan, a.g.e., s. 88-91.

¹⁵⁴³ İ. H. Tümerdem, a.g.e., s. 121.

2 Eylül 1921'de Çaldağ düşünce cephe yarıldı ancak Yunanlılar artık dönüm noktasına ulaşmıştı ve bu yarma gediğinden içeri kuvvet sokamadılar.¹⁵⁴⁴

Bu durum, muharebenin dönüm noktası olurken; Sakarya Meydan Muharebesi de dönemin askerî literatürüne göre İstiklal Harbi'nin dönük noktası (dönüm noktası) oldu.¹⁵⁴⁵ Yunan ordusu stratejik taarruzdan stratejik savunma durumuna, Türk ordusu stratejik savunmadan stratejik taarruz durumuna geçti.¹⁵⁴⁶

Bu, Yunan ordusunun stratejik seviyede aldığı hatalı kararların kaçınılmaz bir sonucuydu. Londra Konferansı sırasındaki görüşmelerde Fransız Mareşal Foch, General Gourould ve İngiliz Genelkurmay temsilcisi Albay George tarafından uyarılmalarına rağmen, Yunan ordusunun bu kadar uzun menzilli bir harekât yapması hatalıydı.¹⁵⁴⁷ Napolyon Moskova'ya kadar 900 kilometre ilerlemiş ve sonunda yenilmişti. İzmir'den Ankara 600, Sivas ise 900 kilometre uzaktaydı. Üstelik Yunanistan'ın kapasitesi Napolyon Fransa'sı ile kıyaslanamayacak kadar sınırlıydı. Yunan ordusunun Mayıs 1919'dan beri elde ettiği başarılar da Napolyon'un Smolensk ve Brodina zaferleri kadar etkili değildi.¹⁵⁴⁸

Bu muharebe, Yunan ordusunun Türklere herhangi bir şeyi zorla kabul ettiremeyeceğini ve artık taarruz imkân ve kabiliyetini kaybettiğini gösterdi. Bu durum TBMM hükümetinin itibarını artırdı. Böylece, bir süredir bu muharebenin sonucunu bekleyen Rusya ve Fransa gibi ülkelerle devam eden müzakereler hızlandı.

¹⁵⁴⁴ N. Türsan, a.g.e., s. 89.

¹⁵⁴⁵ C. K. İncedayı, a.g.e., s. 163.

¹⁵⁴⁶ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 60-61.

¹⁵⁴⁷ Mareşal Foch Anadolu'nun işgali için silah ve teçhizatı tam 1.000.000 askere ihtiyaç olduğunu, bu sebeple Yunanlıların askerî olarak kesin sonuçlu bir başarı elde etmesinin zor olduğunu belirtmiştir. General Gourould ise Fransa ordusu gibi bir ordunun bile sadece Antep şehrinin işgali için dokuz ay çalışmak zorunda kaldığını, Yunanlıların Kuvâ-yı Milliye diye Türk ordusunu küçümsemesinin doğru olmadığını söylemiştir. İngiliz Albay George de benzer itirazlarda bulunmuştur. Ancak Yunan ordusu temsilcileri bu iddialara karşı çıktılar ve Anadolu'daki ordularının 120.000 kişiye yükseldiğini, bu kadar birlikle ileri harekâta geçerlerse en geç üç ay içinde Şark Meselesi'ni çözeceklerini ileri sürdüler. TİH, C. 2, Ks. 3, s. 260-261; Yunanlıların ileri harekâtının genellikle Kral Konstantin ülkeye döndükten sonra siyasi otoritenin ve askerî makamların verdiği hatalı kararlardan kaynaklandığı ifade edilmektedir. Ancak daha Sevres Anlaşması imzalandığı günlerde Anadolu'daki Yunan ordusunun komutanı olan General Paraskevopoulos Venizelos'a bir rapor göndermiş ve bu raporda Kemalistlerin anlaşmayı kabul etmemesi durumunda iki aşamalı bir harekâta etkisiz hale getirilebileceklerini öne sürmüştür. Buna göre; önce Eskişehir-Afyon bölgesi alınacak, bundan sonra da Ankara veya Konya istikametinde ilerlenerek Türk kuvvetlerine büyük darbe vurulacak, böylece Mustafa Kemal ve kuvvetlerinin imha edilmesi sağlanacaktır. Venizelos iktidardan düşükten ve Anadolu'daki ordunun komutanlığına General Papulas getirildikten sonra da bu plan değiştirilmemiştir. Sadece ikinci safhada ilerlenecek olan Konya ve Ankara istikametlerinden Ankara istikameti tercih edilmiştir. Bkz. M. M. Hatipoğlu, a.g.e., s. 106.

¹⁵⁴⁸ A. A. Pallis, a.g.e., s. 50; I. Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde ilerleyen İngilizler de Basra'dan 600 kilometre uzaklaşıklarında Selman-ı Pak'ta Osmanlı kuvvetlerine yenilmiş ve Kut'ül Amere'ye çekilmişlerdi. Burada Osmanlı ordusu tarafından kuşatılmışlar ve bir süre sonra teslim olmak zorunda kalmışlardı. Geniş bilgi için bkz. C. V. F. Townshend, a.g.e., s. 45, 260-318.

26 Eylül 1921'de Türkiye ile Rusya ve Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin katılımıyla Kars'ta görüşmelere başlandı.¹⁵⁴⁹ Görüşmeler sonucunda 13 Ekim 1921'de Kafkas Cumhuriyetleri ile Kars Anlaşması imzalandı. 20 Ekim'de de Fransızlarla Ankara Anlaşması imzalandı.¹⁵⁵⁰

TBMM hükümetinin Kafkas Cumhuriyetleri ile yaptığı anlaşmalar İngilizleri endişelendirdi, fakat Fransa ile yapılan anlaşma aynı zamanda kızdırdı.¹⁵⁵¹ Çünkü İngilizler, TBMM hükümetinin politikasının, her bir müttefikle sırayla ve ayrı ayrı anlaşma imzalayarak Yunanlıları yalnız bırakmak olduğunu düşünüyordu.¹⁵⁵² Yunanlıların yalnız kalırlarsa yenilecekleri ortadaydı ve İngilizler böyle bir durumda Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki tüm hesaplarının bozulacağını biliyorlardı.

4.3. GÜNEY CEPHESİ HAREKÂT STRATEJİSİ

Güney Anadolu bölgesi, Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edildi. 11 Aralık 1918'de Dört Yol'u işgal eden Fransız birliklerinde bir de Ermeni Alayı vardı. 19 Aralık'ta Ermeni askerlerin yaptığı hakaretlere dayanamayan Özerli Köyü halkı direnince askerler bazı köylüleri katlettiler.

Buradan Karakese Köyü'ne ilerleyen Fransız askerleri, yolları barikatlarla kapatan köylülerin ateşiyle karşılaştılar ve 15 kayıp vererek geri çekildiler. Bu olaylar sırasında Karahasan isminde bir genç, Fransız askerlerinin kardeşini öldürmesi üzerine dağa çıktı ve kısa sürede 300 kişilik bir çete kurdu.¹⁵⁵³

Fakat bu direniş, bu bölgeyle sınırlı kaldı. Güney Anadolu'da Sivas Kongresi'ne kadar örgütlü bir direniş hareketi ortaya çıkmadı. Sivas Kongresi sonrasında Heyet-i Temsiliye bu bölgede bir teşkilat yapılmasına karar verdi. Bu sebeple 11 Eylül 1919'da, Güney Anadolu'da işgal edilmiş topraklar üç bölgeye ayrıldı ve bu bölgeler kolordulara tahsis edildi.

Buna göre Develi, Niğde, Ulukışla ve Lamas Çayı ile Bahçecik, Kozan, Osmaniye ve İskenderun hattı arasındaki bölge 20. Kolordu'nun, bu bölgenin doğusundan Adıyaman, Samsat, Birecik, Antep, Kilis hattına kadar olan bölgeden 3. Kolordu'nun ve bu hattın İran sınırına kadar olan bölge 13. Kolordu'nun sorumluluğuna verildi. 12. Kolordu'ya da Lamas Çayı'nın batısı verildi. Her kolordu kendisine tahsis edilen bölgeyi alt bölgelere bölecek ve buna göre teşkilat kuracaktı. İşgal bölgesinde uygulanması için bir de talimat hazırlandı. Bu talimata göre:

¹⁵⁴⁹ S. İ. Aralov, a.g.e., s. 24.

¹⁵⁵⁰ TİH, C.2, Ks. 5, 2. Kitap, s. 466.

¹⁵⁵¹ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1921, s. 23-24.

¹⁵⁵² A.g.e., s. 74.

¹⁵⁵³ TİH, C. 4, s. 55-56.

“Göç yasaktır. Arazi ve emlak ancak Türklere satılacaktır ve yabancılara ve Hristiyanların araziye sahip olmalarına meydan verilmeyecektir. Halk arasında gayet samimi bir birlik ve beraberlik kurulmasına çalışılacak, herkes birbirine ve millî maksatlar uğruna mal ve beden bakımından yardım etmekle görevli tutulacaktır. Köyler ve nahiyelerde yardım sandıkları meydana getirilerek millet uğrunda çalışan personele ve ailelerine yardım yapılacaktır. Türk olmayan elemanlar hakkında sıkı bir boykot tatbik olunarak alışveriş Türkler arasında yapılacaktır. Jandarma, polis, orman, köy ve çarşı bekçiliği ve her türlü kurulda kolculuk gibi hizmetlerde Türklerin kullanılması sağlanacaktır. Bu kuvvet personelinin kesin olarak sıkı bir disiplin altında tutulması gerekir. Teşkilat başkanlarının ve personelin güvenle çalışması için gerekli emniyet tedbirleri alınmalı ve kişisel güvenlikleri sağlanmalıdır. Bu cümleden olarak teşkilata karşı koyan nüfuzlu şahısların etkisiz bırakılmasına da çalışılacaktır. Millî kurulların idaresi kesinlikle ordu subay ve astsubaylarının ve özellikle başkanlıkta büyük hizmete layık tecrübeli diğer vatanseverlerin eline verilmeli ve bu maksatla kolordu bölgelerinden seçilerek gönderilmelidir.”

Bu esaslara uygun olarak millî ordu teşkilinde alınacak tedbirlerle ilgili olarak ta şu direktif verildi.

“Millî ordu teşkil edilecektir. Bu teşkiler ne kadar gizli kalırsa o kadar başarılı olur. Bunu da İslam cemaati teşkileri şeklinde kurmak ve milleti İslam mabetleri etrafında birleştirerek, hukukunun korunması amacına dini ve ruhani esaslarla kutsal bir şekil vermek pek çok başarı sağlar. Bu esasa göre, cami ve mescidi olan her köy ve mahalle bir piyade takımı sayılarak bu takımın idaresi mescidin imam ve müezzini veya köyün hocası gibi din adamlarına veya bu sıfatı takınacak olan gönüllülere teslim edilecektir. Sayısı fazla olacak takımlara komutan tedariki mümkün olmazsa terhis edilmiş kudretli çavuş ve başçavuşlardan faydalanılır. Her nahiyeye merkezi bir bölük ve her kaza merkezi (vilayet ve sancak merkezleri dâhil) bir tabur heyeti teşkil edecektir. Askerlik şubeleri başkanları tabur ve askerlik şubelerindeki subaylar da bölük komutanı olarak atanırlar. Cami ve mescitlere veya buraya yakın ve gizli yerlere veyahutda kontrol altında olmayan askerlik şubesi ve depolarına gizlemek üzere kolordular şimdiden silahlarla cephanesair gereken gereçleri göndererek hazırlığa başlamalıdır. Millî ordunun iskeletini, takım, bölük, tabur teşkilatı vücuda getirecektir. Sonra genel bir plan gereğince bunların seferberliği kolaydır. Bu maksatla kolordular, bölgenin durumunu göz önünde tutarak bir yönetmenlik hazırlamalıdır. Gönüllü müfrezeler, saldırıya uğrayan köy ve kasabaları savunamayacak kadar zayıf ise, heyetin karar ve askerlik şube başkanlarının emirleriyle bu köy ve kasabalardaki millî ordu takımları gizli bir surette silahaltına alınabilir. Hükümet ve bölge heyetlerinin ve askerî kurulların millî teşkilere üstün derecede yardımda bulunması başarı için şarttır.”¹⁵⁵⁴

Bu sırada, bölgedeki durumu tamamen değiştirecek çok önemli bazı uluslararası gelişmeler ortaya çıkmaya başladı. Ortadoğu'ya gönderilen komisyonlar sebebiyle ABD'nin güvenebileceği bir müttefik olmadığını anlayan İngiltere, o zamana kadar Ortadoğu'da

¹⁵⁵⁴ A.g.e, s. 63-67; Ayrıca bkz. A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 322-325; A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 290-291.

yürüttüğü Fransa aleyhtarı politikayı değiştirdi.¹⁵⁵⁵ Faysal'ın silahlı mücadeleye hazırlandığını gören Fransa da buna olumlu karşılık verdi.¹⁵⁵⁶

Bunun üzerine, Lloyd George ve Clemenceau 13 Eylül 1919'da anlaştı ve bu anlaşma iki gün sonra Paris Barış Konferansı'na bildirildi. Suriye İtilafnamesi adıyla anılan bu antlaşmaya göre; İngiliz birlikleri 1 Kasım'dan itibaren Suriye toprakları ile Mersin, Adana, Urfa, Maraş ve Antep'ten çekilecek, onların yerini Fransız birlikleri alacaktı.¹⁵⁵⁷

Bu antlaşma, Arap milliyetçileri arasında büyük bir tepki yarattı. Faysal da buna şiddetle itiraz etti fakat İngilizlerin zorlamasıyla, Fransızlarla görüşmek üzere Paris'e gitti. Paris'te kendisine, düzen ve asayiş sağlayabildiği sürece sadece Şam'da yönetici olarak kabul edilebileceği bildirilince mutsuz bir şekilde geriye dönen Faysal, silahlı mücadeleye hazırlanmaya başladı.¹⁵⁵⁸

Suriye'de bu gelişmeler yaşanırken, Güney Anadolu halkı da harekete geçmeye hazırlanıyordu. Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin askerî teşkilat kuracak subaylar istemesi üzerine, Heyet-i Temsiliye 13 Ekim 1919'da Üsteğmen Asaf (Kılıç Ali)'i Maraş ve Antep'te millî kuvvetler teşkil etmekle görevlendirdi.¹⁵⁵⁹

Ekim ayı ortalarında, İngilizlerin Urfa ve Antep'ten çekileceği ve yerlerine Fransızların geleceği haberleri alınca, Heyet-i Temsiliye diğer bölgelerde de örgütlenme çalışmalarına hız verdi.¹⁵⁶⁰ Fakat bu örgütlenme çalışmaları tamamlanamadan İngilizler, Ekim ayı sonlarında İskenderun üzerinden Filistin'e çekilmeye başladılar.¹⁵⁶¹

İngilizlerin Güney Anadolu'dan çekilmeye başladığını öğrenen Heyet-i Temsiliye, 26 Ekim'de 13. Kolordu Komutanlığına ve diğer ilgililere işgalin önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını ve buralarda millî teşkilatlar kurularak desteklenmesini bildirdi. Hükümeti de bu konuda ikaz etti¹⁵⁶² fakat 29 Ekim 1919'da Kilis'in, 30 Ekim'de Maraş ve Urfa'nın, 5 Kasım'da da Antep'in Fransızlar tarafından işgal edilmesine engel olunamadı.¹⁵⁶³

Mustafa Kemal Paşa, 4 Kasım'da Heyet-i Temsiliye adına tüm illere ve müstakil livalara bir telgraf göndererek, bu işgallerin İtilaf Devletleri temsilcileri ile Avrupa ve Amerika kamuoyuna

¹⁵⁵⁵ D. Fromkin, a.g.e., s. 326.

¹⁵⁵⁶ M. Macmillan, a.g.e., s. 397.

¹⁵⁵⁷ Ö. O. Umar, a.g.e., s. 377; TİH, C. 1, s. 78; J. Barr, a.g.e., s. 99.

¹⁵⁵⁸ M. Macmillan, a.g.e., s. 398; M. D. Kılınçkaya, a. g. e., s.138-139.

¹⁵⁵⁹ Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali..., s. 82-83; M. K. Atatürk, Nutuk, s. 218.

¹⁵⁶⁰ ATBD, Sayı: 103, Belge: 2858, 2859, 2860, 2866, 2867, s. 4-11,29-34; ATBD, Sayı: 128, Belge: 1, s. 3.

¹⁵⁶¹ K. Çelik, a.g.e., s. 118.

¹⁵⁶² Y. Akbıyık, a.g.e., s.80-81.

¹⁵⁶³ TİH, C. 4, s. 57-61.

duyuracak şekilde protesto edilmesini istedi.¹⁵⁶⁴ Bunun sonucunda Maraş, Urfa ve Antep'te halkın yoğun katılımıyla protestolar yapıldı ve her yere protesto telgrafları çekildi.¹⁵⁶⁵

Bu durum, Fransızların endişeye kapılmasına sebep oldu. Güney Anadolu'yu ve Suriye'yi işgal eden Fransa, bunun için 32 Piyade Taburu, 20 Süvari Bölüğü ve 14 Topçu Bataryasından oluşan "Fransız Şark Ordusu'nu" kurmuş ve bu odunun bir piyade tümenini Kilikya bölgesinde görevlendirmişti. İşgal edilen bölgenin genişliği dikkate alındığında bir tümenin işgal için yetersiz olduğu görülüyordu.¹⁵⁶⁶

Üstelik işgal edilen bölgelerdeki Ermeni çetelerinin halka yaptığı eziyetler büyük bir tepki yaratmış ve Müslümanlar daha İngilizler ayrılmadan önce örgütlenmeye başlamışlardı. Örneğin Urfa'da, 4/5 Eylül 1919 gecesine Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştu.¹⁵⁶⁷ Türklerin oluşturduğu silahlı çeteler de eylem yapmaya başlamışlardı.¹⁵⁶⁸ Fransız birliklerindeki askerlerin çoğunun Tunus, Cezayir ve Senegalli Müslüman askerlerden oluşması da Fransızlar için hassasiyet yaratıyordu.

Kendileri de bu zayıflıklarının farkında olduklarından, Ermenileri hem asker kaynağı, hem de siyasi ve demografik bir dayanak olarak kullanıyorlardı. Bu politikanın esası; askerî harekâta Ermenilerin kullanılması ve bölgenin idari yönden Ermenileştirilmesinden oluşuyordu. Kilikya'da görevli tümenin bir alayı Ermeni Alayı'ydı ve çeteler şeklinde örgütlenmiş Ermeniler de Türklere karşı kullanılıyordu.¹⁵⁶⁹

Fakat bu Ermeni politikasının faydadan çok zarar getireceği daha işgalin ilk günlerinde ortaya çıktı. Maraş'ın işgal edildiği gün, Fransız askerlerine şehri gezdiren bir Ermeni'nin kadınlara sarkıntılık yapması ve buna müdahale edenlerden bazılarını yaralaması üzerine Sütçü İmam lakaplı bir kişi bazı askerleri vurdu. Ertesi gün onun akrabası olan bir genç ölü olarak bulununca ortam iyice gerginleşti.¹⁵⁷⁰

Bu sırada, Elbistan üzerinden Maraş'a gelen Kılıç Ali örgütlenme çalışmalarına başlamıştı. Kılıç Ali, Maraş ve Antep bölgesindeki mücadeleyi üçayak üzerinde duran bir stratejiye göre yürütmeyi planladığı anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi olan propagandanın temel söylemi, Fransızların bölgeyi Ermenilerin idaresine vereceğine ve düşmanın yenilmez olmadığına halkın inandırılmasına dayanıyordu.

¹⁵⁶⁴ ATBD, Sayı: 87, Belge: 2088, s. 21; ATBD, Sayı: 128, Belge: 3, s.8-9.

¹⁵⁶⁵ ATBD, Sayı: 128, Belge: 5, 6, 7, 8, 9, 10, s. 15-29.

¹⁵⁶⁶ K. Çelik, a.g.e., s. 111; İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, s. 45-46; J. Barr, a.g.e., s. 106.

¹⁵⁶⁷ İ. Özçelik, a.g.e., s. 124.

¹⁵⁶⁸ K. Çelik, a.g.e., s. 114.

¹⁵⁶⁹ S. Hatipoğlu, a.g.e., s. 43; Y. Akyüz, a.g.e., s. 180-181.

¹⁵⁷⁰ TİH, C. 4, s. 57-61; Bu olaylar sadece Maraş'ta değil, yakın bölgelerde yaşayan halkta da büyük bir infial uyandırmıştır. ATBD, Sayı: 128, Belge: 4, s. 11-12.

İkinci ayak örgütlenmeydi. Örgütlenme şehir, köy ve kasabaların savunulması için halkın teşkilatlanması ve şehir dışında seyyar Kuvâ-yı Milliye birlikleri teşkil edilmesine dayanıyordu. Üçüncü ayağı ise uygulanan taktik oluşturuyordu. Bu taktik; köylerde, kasabalarda ve şehirlerde yaşayan halk işgalcilere ve Ermeni çetelerine karşı kendilerini savunurken, seyyar Kuvâ-yı Milliye birliklerinin Fransızları tecrit etmesi ve yollar üzerinde kurdukları pusularla ikmal faaliyetlerini engellemesine dayanıyordu.¹⁵⁷¹

Bu sırada, mücadelenin sadece Türklerle Fransızlar ve onların desteklediği Ermeniler arasında yaşanacağı kesinleşmiş durumdaydı. Çünkü ABD, Eylül ayında Wilson'un felç geçirmesi ve senatonun ABD'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasını reddetmesi üzerine bölgeye ilgisini kaybetmişti.¹⁵⁷² İngiltere ise bölgeden çekilmiş ve el altından Fransızlara karşı Arapları destekliyordu.

İngilizlerin bu tavrı Fransızların Ermenileri Araplara ve Türklere karşı kullanmasıyla birleşince, I. Dünya Savaşı sırasında bir kısmı Türk idaresine isyan etmiş olan Araplar, Türklere yaklaşmaya başladılar. Suriye'de kurulan bazı fırka ve teşkilatlar da Kuvâ-yı Milliye ile işbirliği içinde hareket etme eğilimi içine girdiler.¹⁵⁷³

Bu durum, Güney Anadolu halkını daha da cesaretlendirdi. Adana'dan Sivas'a gelen bir heyet, 31 Ekim 1919'da Mustafa Kemal Paşa'dan kendi bölgelerine de halkın mücadelesine yön verecek bir subayın atanmasını talep etti. Bunun üzerine 1 Kasım'da, sorumluluk sahası Adana vilayetinin tamamı ile Tarsus ve Mersin bölgesini kapsayacak şekilde Kilikya Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı kuruldu.

Karargâhı Develi'de bulunacak olan bu komutanlığa Binbaşı Kemal (Kozanoğlu Doğan Bey) ve yardımcılığına Yüzbaşı Osman Nuri (Aydınoglu Tufan Bey) görevlendirildi. Bunlara; halkın Kuvâ-yı Milliye'yi benimsemesinin sağlanması, kurulacak teşkilatın Sivas Kongresi'nde tespit edilen nizamnameye uygun yapılması, Karaisalı tarafında toplanacak kuvvetlerle Adana'ya saldırılması ve Fransızların bölgeden çıkarılması emredildi, Ayrıca, Sivas'dan gizlice ayrılmaları ve isimlerini değiştirmeleri bildirildi.¹⁵⁷⁴

Bu emirden de anlaşıldığı gibi, önce Toroslar bölgesinde kuvvet oluşturulacak, bu kuvvetle kuzeyden güneye, hâkim araziden mahkûm araziye ve kırsal alandan meskûn alana doğru Fransız kuvvetlerinin sürülmesini öngören bir strateji uygulanacaktı.

¹⁵⁷¹ Bu stratejinin uygulaması hakkında geniş bilgi için bkz. Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali..., s. 85-95.

¹⁵⁷² J. Barr, a.g.e., s. 108.

¹⁵⁷³ Geniş bilgi için bkz. Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C. 2, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 419-425; Ayrıca bkz. M. D. Kılınçkaya, a. g. e., s. 138-142.

¹⁵⁷⁴ K. Çelik, s. 148-150; Ayrıca bkz. TİH, C. 4, s. 67-68; B. S. Baykal, a.g.e., s. 41; Osman Tufan Paşa, **Kurtuluş Savaşı Hatıraları**, Arma Yayınları, İstanbul, 1998, s. 13-14;

Adı geçen kişiler Develi'ye giderek bu talimat çerçevesinde çalışmaya başladılar. Bu konu Sivas'ta yapılan komutanlar toplantısında da gündeme geldi. 21 Kasım 1919'da, güneydeki Kuvâ-yı Milliye teşkilatı için hazırlanan talimatname incelendi ve mutabık kalındı.¹⁵⁷⁵ Bundan kısa bir süre sonra da, Güney Anadolu'da önemli gelişmeler ortaya çıkmaya başladı.

27 Kasım'da Maraş kalesindeki Osmanlı bayrağının indirilmesi üzerine, cuma namazı için toplanan halk kaleye yürüyerek bayrağı yeniden göndere çekti. Bu olay halkın örgütlenmesine ivme kazandı. Şehirde 10 kişilik bir merkez heyeti ve 10 semtte birer şube teşkil edildi. Sancaklarda merkez heyetleri, ilçelerde, kasabalarda ve köylerde şubeler kuruldu ve her bölgede bir silahlı grup oluşturuldu.¹⁵⁷⁶

Maraş'ta bu örgütlenme faaliyetleri başarıyla devam ederken Adana ve Mersin bölgesinde henüz önemli bir gelişme sağlanamamıştı. Bunun üzerine Ali Fuat Paşa, Develi'den Kayseri'ye çağırdığı Doğan ve Tufan Bey'le Aralık ayı başında yaptığı görüşmede Kilikya Bölgesini ikiye ayırdı.

Doğan Bey'i bölge komutanı, Tufan Bey'i Zamantı Çayı-Tumkale-Yumurtalık hattı ile Göksun-Andırın-Kaypak hattı arasında kalan Doğu Kilikya Bölgesi Komutanı ve Tekelioğlu Sinan Bey'i (Jandarma Yüzbaşı Ali Ratıp) bu bölge ile Maden-Pozantı-Tarsus hattı arasında kalan Batı Kilikya Bölgesi Komutanı olarak görevlendirdi.¹⁵⁷⁷

Bu subaylara; geriden gönüllülerle desteklenecekleri, silah, mühimmat ve teçhizat ikmalinin kolordu tarafından yapılacağı ve kendileri ile ilgilenecek askerî makamın Niğde'de bulunan 11. Fırka Komutanlığı olduğu söylendi.¹⁵⁷⁸ Konya'da ise, Binbaşı Emin ve Milis Yüzbaşı Aslan beylerle birer gönüllü müfrezesi kurularak Mersin ve Silifke'ye gönderildi.¹⁵⁷⁹

Görevlendirilen bu kişiler, kendi bölgelerine giderek teşkilatlanmaya başladılar. Bölgelerini daha küçük bölgelere ayırdılar ve her bölgeye halktan komutanlar atadılar. Silahlı olan askerlik yapmış kişileri topladılar ve terhis olmuş onbaşı ve çavuşları bunların başına koydular. Manga, takım ve bölük teşkilatları kurarak bu birliklerin eğitimine başladılar.¹⁵⁸⁰

Bu faaliyetler, Fransızlar ve Ermenileri telaşlandırdı. Fakat bu sırada Fransızları endişelendirecek başka gelişmeler de ortaya çıkmaya başladı. Suriye'de Ali Şefik (Özdemir) Bey tarafından Suriye ve Filistin Müdafa-i Kuvâ-yı Osmaniye Heyeti kuruldu ve Şam, Halep, Hama, Humus, Beyrut, Trablusşam ve Kuneytra'da şubeler açıldı.

¹⁵⁷⁵ K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 428; A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 316-319.

¹⁵⁷⁶ TİH, C. 4, s. 75-76.

¹⁵⁷⁷ A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 291-293; O. Tufan Paşa, a.g.e., s. 29-30; **Kuvayı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü**, ATESE yayımları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002, s. 5.

¹⁵⁷⁸ K. Çelik, a.g.e., s. 149-152.

¹⁵⁷⁹ F. Altay, a.g.e., s. 198; TİH, C.4, s. 68.

¹⁵⁸⁰ K. Çelik, a.g.e., s. 149-151.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kullanılan Arap milliyetçiliği artık Fransızlara karşı harekete geçtiğinden, Arap milliyetçileri ve Faysal hükümetinde görevli birçok kişi de bu teşkilata katıldı.¹⁵⁸¹ Bu gelişmeler karşısında Fransızlar, M. Picot'u Sivas'a gönderdiler. Picot, 6 Aralık 1919'da Kayseri'de Ali Fuat Paşa'yla¹⁵⁸² ve 8 Aralık'ta Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa'yla görüştü.

Fransa'da hükümet değişikliği olacağını, Fransız ordusunun Kilikya'dan çekileceğini, Fransa'nın kuvvetli ve müstakil bir Türkiye'nin kurulmasını istediğini söyledi ve Maraş, Urfa ve Antep'te bir ayaklanmaya kalkışılmamasını istedi.¹⁵⁸³ Bu istekler kabul edilmedi çünkü bölgedeki Fransız komutanlığının davranışlarından, Fransızların işgallerini Maraş üzerinden Kayseri'ye doğru genişletmek istedikleri anlaşılıyordu.

Ama 14 Aralık 1919'dan itibaren Arap milliyetçileri Bekaa'da Fransızlara saldırılar düzenlemeye başlayınca, Fransızların Anadolu içlerine ilerlemek için yeni kuvvetler tahsis etmesi imkânsız hale geldi. Üstelik Faysal da Fransızlara karşı tavrını sertleştirdi. Örneğin Fransızların, Anadolu'daki işgal bölgesini desteklemek için kullandıkları Şam-Halep demiryolunu kullanmalarına izin vermedi. Arap milliyetçileri ise İskenderun-Halep hattında sabotajlar düzenlemeye başladılar.¹⁵⁸⁴

Bu gelişmelerin de etkisiyle, 1920 yılının Ocak ayında Güney Anadolu'daki mücadele yeni bir evreye girdi. Bir süredir Kılıç Ali Pazarcık'ta, Yürük Selim Göksun'da çalışıyor, Maraş merkez heyeti başkanı da şehir merkezinde hazırlıklara devam ediyordu. Hazırlıklarını tamamlayan Kuvâ-yı Milliye unsurları, Ocak ayı başından itibaren Fransızlara karşı silahlı eylemlere başladılar.

Fransızlar, demiryolu istasyonu bulunan Kilis ve İslâhiye'yi Amanosların doğusundaki birlikleri için ikmal ve bütünleme merkezi olarak kullanıyorlardı. Maraş'a ikmal ve birlik intikalleri İslâhiye'den, Antep'e ise Kilis'ten yapılıyordu. İslâhiye'den Maraş'a gelen 70-80 kilometre uzunluğundaki yol Amanos Dağlarına paralel olarak uzandığından baskın ve pusulara karşı hassas bir konumdaydı.

60-70 kilometre uzunluğundaki Kilis-Antep yolu ise daha az arızalı bir araziden geçiyordu. Fakat 70-80 kilometre uzunluğundaki Antep ve Maraş arasındaki yol oldukça arızalı bir araziden geçtiğinden gerilla harekâtına karşı hassastı. Bu sebeple saldırılara Maraş-Antep ve Maraş-İslahiye yolları üzerinde yapılan pusularla başlandı.

¹⁵⁸¹ M. D. Kılınçkaya, a.g.e., s.141-142.

¹⁵⁸² Picot'un yaptığı görüşmeler hakkında geniş bilgi için bkz. A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 334-336.

¹⁵⁸³ İ. Özçelik, a.g.e., s. 117-118; Y. Akbıyık, a.g.e., s. 158-160; M. M. Kansu, C. 2, a.g.e., s. 461-462.

¹⁵⁸⁴ J. Barr, a.g.e., s. 107-108.

İlk olarak 5 Ocak 1920'de, yol emniyeti için Maraş'tan İslahiye'ye giden 150 kişilik bir Fransız birliği Kılılı Köyü yakınlarında millî müfrezeler tarafından pusuya düşürüldü ve bozguna uğrattıldı. Bundan iki gün sonra, Maraş'tan yola çıkan bir Fransız taburu Ceceli bölgesinde pusuya düşürüldü. Bu sırada İslâhiye'den gelen bir Fransız taburu da millî müfrezelerin saldırısına uğradı.

13 Ocak'ta ise Antep'ten Maraş'a gönderilen ikmal konvoyu pusuya düşürüldü. Bunun üzerine Fransızlar, Antep-Maraş yolunu açmak için 19 Ocak'ta bir tabur ve iki süvari bölüğü ile Antep'ten Pazarcık'a doğru ilerlediler. Fakat Pazarcık'a gelmeden 4-5 kilometre önce, millî müfrezelerin pususuna düşerek bozguna uğradılar. Aynı gün Maraş'ın kuzeyindeki Fransız birliklerine de baskın yapıldı.

Bu saldırıların ertesi günü, Maraş'taki Fransız birliği komutanı General Querette bir açıklama yaparak, yapılan saldırılar sebebiyle hükümet konağını işgal edeceğini duyurdu. Bunun üzerine, şehirdeki millî kuvvetler hükümet konağı yakınlarında mevzi hazırlamaya başladılar. Fransızlar, ertesi gün şehrin ileri gelenlerini tutuklayıp hükümet konağına asker gönderince, 21 Ocak 1920'de şehir içinde çatışmalar başladı.¹⁵⁸⁵

Bu sırada Urfa'da da benzer gelişmeler yaşanıyordu. Urfa'ya Jandarma Tabur Komutanı olarak atanan Yüzbaşı Ali Saip, 29 Aralık 1919'da mutasarrıf ve şehrin ileri gelenlerinin bazılarıyla anlaşarak Kuvâ-yı Milliye teşkilatını kurmuş, aşiretlerle görüşerek Fransızları bölgeden atmak için plan yapmaya başlamış ve irtibata geçtiği aşiret reislerine ayaklanma için talimatlar dağıtmıştı.¹⁵⁸⁶ Buna göre, Fransızlara 24 saat içinde bölgeyi boşaltmaları bildirilecek, buna olumlu cevap vermezlerse aşiretler telgraf hatlarını kesecek, tren yollarını ve köprüleri tahrip edecek, aşiretlerle desteklenecek olan jandarma birlikleri ise Urfa'daki Fransız birliğine saldıracaktı.¹⁵⁸⁷

Fakat bu faaliyetler Fransızlarca haber alındı ve Ali Saip 16 Ocak 1920'de şehirden ayrılmak zorunda kaldı.¹⁵⁸⁸ Diyarbakır'a giderek 13. Kolordu Komutanı ile durum değerlendirmesi yaptıktan sonra Mardin üzerinden geri dönerken, aşiretlerin verdiği talimatlara uygun olarak 25 Ocak'ta Fransızlara karşı saldırıya geçtiğini öğrendi. Suruç ele geçirilmiş, Fransızlar Urfa'da tahkim ettikleri bir bölgeye çekilmiş ve Urfa'ya giden Fransız konvoyları saldırıya uğradığından, bu birliğin dışarıyla irtibatı kesilmişti.¹⁵⁸⁹

¹⁵⁸⁵ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 4, s. 81-96; Ayrıca bkz. TİH, C. 2, Ks. 2, s. 91; ATBD, Sayı: 128, Belge: 9-10-11-12-13, s. 26-39.

¹⁵⁸⁶ TİH, C. 4, s. 78.

¹⁵⁸⁷ İ. Özçelik, a.g.e., s. 150-152.

¹⁵⁸⁸ TİH, C. 4, s. 78.

¹⁵⁸⁹ İ. Özçelik, a.g.e., s. 159-161.

15. Kolordu Komutanı Kazım Paşa, Fransızların işgal ettiği bölgede yapılacak mücadele hakkındaki görüşlerini Heyet-i Temsiliye'ye şu şekilde bildirmişti. “*Düşmana her şeyi ve her karış toprağı pek pahalıya düşürmek vatan ve milletin şiar-ı namusudur. Ancak bunda asker hiçbir şekilde işe karıştırıldığını açıktan göstermemeli, yani Aydın Cephesi'nde olduğu gibi her şeyi ve şekliyle millî kıyafetler içinde görülmelidir.*”

Bu esaslar, Fransızlara karşı yıpratma ve vazgeçirme konsepti uygulanmasını öngörüyordu. Heyet-i Temsiliye de aynı görüşte olduğundan bu esaslar çerçevesinde, yapılacak mücadelede uygulanacak stratejiyi belirledi. Buna uygun olarak Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa ve İsmet Bey imzasıyla, 25 Ocak 1920'de Güney Anadolu'daki millî kuvvetlerin hareket tarzlarının nasıl olması gerektiğini belirten bir direktif gönderildi. Emre göre uygulanacak strateji şu şekilde olacaktır:

“1-Fransızlar aleyhinde Kuvâ-yı Milliye'nin harekete geçmesini geciktirmek mahzurlu ve zararlıdır. Fransız harekâtına her yerde fülen cevap vermek mecburiyetindeyiz.

2-Fransızlar aleyhine kıyam şekil itibariyle, Fransız kuvvetlerinin hepsini ayrı ayrı ve birdenbire buldukları yerde muhasara etmek ve bundan sonra büyücek Kuvâ-yı Milliye kitlelerini tedricen muhtelif yerlerde toplayarak ve ufak garnizonlardan başlayarak, onları müteakiben esir ve imha eylemektir. Muhasara tedbirleri; demiryolu köprülerini bozmak, yolları otomobil işleyemeyecek hale getirmek, her Fransız kuvvetini ne kadar az olursa olsun mutlaka bir kuvvetle tutuşturılmaktan ibarettir.

3-Kıyam devreleri (Millî ayaklanma) peyderpey tayin olunacaktır. Birinci devre, Urfa millî ayaklanmasıdır. Bu devrede çeşitli cephelerin görev, amaç ve hareket tarzları aşağıda bildirilmiştir.

4-13. Kolordu'nun vazifesi, Fırat'ın doğusunu tahliye ettirmektir. Bunun için demiryolunun tahribiyle görevli birlikler oluşturulmalıdır. Eğer iyi düzenlenir ise, her biri yaklaşık on kişilik, yirmi müfreze ile Fırat'ın doğusundaki bütün Fransızları mahsur bırakmak mümkündür. Bu icraat anında, her taraftan Kuvâ-yı Milliye'nin tamamı Urfa muntakası dâhilinde, fakat işgal altında bulunmayan yerlere sevk edilecektir. Kesin hücumlar Urfa'dan değil, Fransızların en zayıf buldukları yörelerden başlayacaktır. Demiryolu hattının bir kısmı veya belirli bir ulaşım yolu üzerindeki görevi bir aşirete kabul ettirmek pek faydalıdır. Aşiret Fransızlarla tutuştuktan sonra, artık devam edip gider...”¹⁵⁹⁰

Bu stratejinin; tespit et, tecrit et ve imha et şeklinde üçayaklı bir uygulamayı öngördüğü anlaşılmaktadır. Bu faaliyet icra edilirken muharebelerde tarih boyunca başarıyla uygulanan bir yöntem olan gücün düşmanın en zayıf tarafına teksif edilmesi özellikle vurgulanmaktadır.

Buna göre harekât, çevreden merkeze ve en zayıf unsurlardan en güçlü unsurlara doğru icra edilecektir. Güçlü Fransız birliklerine saldırmak yerine, adeta bir ağacı kesmeden önce dallarını budayarak gövdeyi yalnız bırakmak gibi, şehirlerin çevresindeki Fransız birliklerini etkisiz hale

¹⁵⁹⁰ A.g.e., s. 149-150.

getirdikten sonra tek başına ve savunmasız durumda kalan şehir merkezlerindeki kuvvetlere saldırılması salık verilmektedir.

Direnişin örgütlenmesi ve icrası için verilen bu talimat ve savaşın sonuna kadar icra edilen faaliyetler dikkate alındığında bunların, Clausewitz'in halk savaşı ile ilgili ifadelerine bire bir uyduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁹¹ Burada dikkat çeken diğer bir husus da, bu faaliyetlerin askerî birliklerin desteğiyle fakat onlar doğrudan işe karıştırılmadan Kuvâ-yı Milliye unsurları tarafından yapılmasının istenmesidir. Bunun, Mondros Mütarekesi'nin uyulması gereken yasal bir belge olarak kabul edilmesinden ve hükümetin bu belgeye aykırı davranışlar sebebiyle zor duruma düşmemesine gayret edilmesinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Bu gelişmeler duyulunca, kendi bölgelerinde saldırılara başlayan Suriye'deki Arap milliyetçileri ve Halep'te kurulan örgütler de Ocak ayında Heyet-i Temsiliye ile temasa geçtiler. Geriye Fransızlarla çatışmaların yaşanmadığı bir tek Adana bölgesi kalmıştı. Savaşın daha da genişletilmesi ve zaten yetersiz birliklerle işgal ettikleri bölgelere hâkim olmakta sıkıntılar yaşayan Fransızların tamamen sıkıştırılması için Adana bölgesinde de bir an önce çatışmaların başlatılması gerekiyordu. Toros ve Amanos tünelleriyle Ceyhan ve Seyhan Nehirleri üzerindeki köprüler tahrip edilebilirse, Fransızların birlik kaydırmaları zorlaşabileceği gibi bu bölgelerin Fransızlar tarafından muhafaza edilemediği ortaya çıkacağından Fransızlarla İngilizlerin arası da açılabilirdi.¹⁵⁹²

Bu sebeple, savaş alanının mümkün olduğu kadar genişletilmesi için çalışmalara devam edildi. 24 Ocak 1920'de, Halep'teki millî teşkilata yazılan tamimlerle; Halep kuvvetlerinin İskenderun, Lazkiye, Dört Yol ve Humus istikametlerini tıkayarak Ceyhan, İslahiye ve Antep istikametlerinden Fransızlara arkadan saldırması istendi. Ayrıca, bu günkü Ürdün, Lübnan ve Suriye'de isyanlar çıkarılacak; Sayda ve Beyrut'tan iç kısımlara gelen boğazlar ile Lazkiye ve İskenderun'dan Hama ve Halep'e gelen yollar tutulacak; İslahiye, Antep ve Osmaniye istikametinden Fransızlara saldırılacaktı.¹⁵⁹³

Bu tamim, Lübnan'dan Toroslara kadar uzanan çok geniş bir bölgeyi aynı anda ateşe vermek anlamına geliyordu. Eğer isyanlar münferit ve birbirinden kopuk bir şekilde ortaya çıkarsa, Fransızlar kuvvetlerini sırayla belli isyan bölgelerinde toplayarak sıklet merkezi oluşturabilir ve bunları birer birer bastırabilirdi. Ama böyle geniş bir bölge aynı anda yangın yerine dönerse, Fransızların her yerde zayıf birliklerle mücadele etmesi sağlanır ve millî müfrezeler belli bölgelerde toplanarak Fransız birliklerini teker teker imha edebilirdi.

¹⁵⁹¹ Halk savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. C. V. Clausewitz, a.g.e., s. 446-451.

¹⁵⁹² A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 298-300.

¹⁵⁹³ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 355-357; Ayrıca bkz. M. D. Kılıncıkaya, a.g.e., s. 144-145; Atatürk'ün Tamim..., s. 181-182.

Bu tamimin ardından, Maraş'taki çatışmaların başarıyla sürdürüldüğünün duyulmasının da etkisiyle, Fransız işgali altındaki tüm bölgelerde halkın mücadeleye katılımı artmaya başladı. Bunun sonucunda, 25-27 Ocak 1920'de ele geçirilen Suruç gibi bazı yerler kısa süre içinde işgalden kurtuldu. Urfa bölgesindeki bu çatışmalar Fransızların Maraş'a takviye olarak gönderebilecekleri kuvvetlerin burada tutulmasını da sağladı.

Bazı küçük yerleşim yerleri kurtarıldıktan sonra 8 Şubat'ta Urfa her yönden kuşatıldı.¹⁵⁹⁴ 9 Şubat'ta aşiretlerden teşkil edilen birlikler şehre girdi ve şehir içinde çatışmalar başladı.¹⁵⁹⁵ Antep'te ise henüz çatışmalar başlamamış fakat halkın pasif direnişi arttığından, Fransızlar yiyecekleri her şeyi Kilis'ten getirmek zorunda kalıyorlardı. Teğmen Sait (Şahin Bey) Kilis yolunda pusular düzenlemeye başlayınca, bu ikmal faaliyetleri de aksamaya başladı.

Buna rağmen, Fransızlar 8 Şubat 1920'de Antep'e tamamen hâkim olmayı başardılar.¹⁵⁹⁶ Bundan sonra Antep Kuvâ-yı Milliye birliklerinin başına, Şefik (Özdemir) Bey geçti. Kilis'te ise Süvari Yüzbaşı Kamil (Polat Bey) faaliyet gösteriyordu. Fakat Kilis'te çok sayıda askerî birliği bulunan Fransızlar, şehir merkezine hâkim durumdaydılar.¹⁵⁹⁷

Bu sırada Maraş'ta, millî müfrezeler şehri kuşatmış ve takviye birlikler getiren Fransız konvoyları pusularla engelleniyordu. Şehirde daha fazla kalamayacaklarını anlayan Fransızlar 11/12 Şubat gecesi İslâhiye'ye doğru çekildiler. Çekilen birlikler, yol boyunca millî müfrezelerin yaptığı saldırılar ve soğuk havanın etkisiyle çok ağır zayıat verdiler.¹⁵⁹⁸ Bu olay Fransızlar üzerinde öyle yıkıcı bir etki yarattı ki, bazı Fransız subayları bunun Napolyon'un Moskova'dan çekilmesine benzediğini söylüyordu.¹⁵⁹⁹

Maraş'ın kurtuluşu, Heyet-i Temsiliye tarafından tüm ülkeye duyuruldu.¹⁶⁰⁰ Bundan sonra, Maraş bölgesindeki millî müfrezeler Zeytun ve Şar gibi Ermeni yerleşimlerindeki silahlı Ermenileri etkisiz hale getirmek için buraları kuşatmaya başladılar.¹⁶⁰¹ 20. Kolordu Komutanı 8 Mart 1920'de; Feke, Sis ve Haçin (Saimbeyli)'de de 10 Marttan itibaren harekâta başlanması ve Ermeni çetelerinin temizlenmesi emrini verdi.¹⁶⁰²

Bunun üzerine millî kuvvetler, 10 Mart'ta kuzeyden güneye doğru harekete geçtiler. Hedef Sis, Haçin ve Feke'yi kurtarmak ve Pozantı-İslahiye demiryolunun kuzeyindeki millî teşkilatı

¹⁵⁹⁴ A. F. Cebesoy, *Bilinmeyen...*, s. 307.

¹⁵⁹⁵ TİH, C. 4, s. 104-105.

¹⁵⁹⁶ TİH, C. 2, Ks. 2, s. 91.

¹⁵⁹⁷ TİH, C. 4, s. 78-79.

¹⁵⁹⁸ TİH, C. 4, s. 81-96.

¹⁵⁹⁹ Y. Akyüz, a.g.e., s. 182; Y. Akbıyık, a.g.e., s. 244.

¹⁶⁰⁰ ATBD, Sayı: 87, Belge: 2095, s. 40.

¹⁶⁰¹ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 4, s. 99-102.

¹⁶⁰² TİH, C. 4, s. 184.

güçlendirmektir. Niğde’de teşkil edilen müfrezeler Karaisalı’ya, Binbaşı Kemal Bey müfrezeleri Sis ve Haçın’e, Andırın’daki müfrezeler de bunların sol tarafına hareket ettiler.¹⁶⁰³

Rumlu Köyü, 14 Mart’ta ele geçirildi.¹⁶⁰⁴ İstanbul’un işgalinden sonra, Eskişehir ve çevresindeki İngiliz birliklerine karşı yapılan harekâta olduğu gibi bu bölgede de askerî birlikler harekâta katıldılar. 20 Kolordu birlikleri ve millî kuvvetlerin harekâtı karşısında Fransızlar, Ulukışla-Pozantı arasındaki Çiftehan İstasyonu’nu direniş göstermeden terk ettiler. Akköprü’deki birlik ise silah zoruyla Pozantı’ya atıldı.¹⁶⁰⁵ 23 Mart 1920’ye kadar Haçın’in kuzeyindeki Ermeni çeteleri temizlendi, Sis kuşatıldı ve Sis-Adana yolu tutuldu.¹⁶⁰⁶

Bu sırada Suriye’de de önemli gelişmeler yaşandığından, Fransızlar Anadolu’ya takviye birlikler getiremiyorlardı. Çünkü Şubat 1920’de Kudüs’te, Suriye ve Filistin’in birleşmesi için gösteriler yapılmaya başlanmış ve 8 Mart’ta toplanan Suriye Kongresi Faysal’ı Suriye ve Filistin Kralı, Abdullah’ı Mezopotamya emiri ilan etmişti. 4 Nisan’da da, Kudüs’te Yahudi aleyhtarı bir isyan çıktı.¹⁶⁰⁷

Bu durumdan faydalanan millî müfrezeler, 2/3 Nisan akşamı kuşattıkları Hacıkırı’nı üç gün süren çatışmalardan sonra ele geçirdiler. 11 Nisan’da, bu bölgedeki Kuvâ-yı Milliye unsurları kolordu ve fırka komutanlıklarına bağlandı. Bu sırada Pozantı kuşatılmış ve dışarıyla bağlantısı kesilmişti. Pozantı’daki taburu desteklemek için gönderilen Fransız birlikleri 12 Nisan’da Kavaklıhan mevkiinde yapılan muharebeyi kaybederek geri çekildiler.

18 Nisan 1920’de Pozantı’daki Fransız taburuna ilk taarruz yapıldı ve bazı mevziler ele geçirildi. 11. Fırka, 5 Mayıs’ta top ve piyade birlikleri göndererek bu millî kuvvetleri takviye etti fakat 6 Mayıs’ta yapılan taarruzda Pozantı alınmadı. 11. Fırka Düzce isyanını bastırmak için görevlendirilince, 8 Mayıs 1920’de birliklerini çekti. Buna rağmen 19-21 Mayıs günlerinde takviye için gelen Fransız birlikleri İkinci Kavaklıhan Muharebesi’ni de kaybettiler.

Bunun üzerine Fransızlar, Pozantı’daki tabura kendi imkânlarıyla çemberi yararak çıkmasını bildirdiler. Tabur 25 Mayıs akşamı mevzilerinden ayrıldı. Fakat 27 Mayıs’ta Karboğazı mevkiinde pusuya düşürülünce teslim oldu.¹⁶⁰⁸ Bunun ardından Fransızlar, birliklerini dağlık bölgelerden çekerek Mersin-Tarsus-Adana ve Ceyhan ile demiryolu istasyonlarını ellerinde

¹⁶⁰³ A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 311.

¹⁶⁰⁴ TİH, C. 4, s. 184.

¹⁶⁰⁵ A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 332-333.

¹⁶⁰⁶ A.g.e., s. 318.

¹⁶⁰⁷ J. Barr, a.g.e., s. 108-110; M. D. Kılınçkaya, a.g.e., s. 151.

¹⁶⁰⁸ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 4, s. 137-147; Ayrıca bkz. ATBD, Sayı: 104, Belge: 2898, s. 2-3;

tutabilecek şekilde konuşlandırdılar. Kuvâ-yı Milliye birlikleri ise Toroslardan ovaya doğru inmeye başladılar.¹⁶⁰⁹

Bu olaylar sırasında Antep ve Kilis bölgesinde de yoğun çatışmalar yaşanıyordu. 26 Mart'ta Fransızlar, 2500 askerden ve çok sayıda hayvandan oluşan bir kolu Kilis'ten Antep'e gönderdiler. Bu kol, yolda millî müfrezelerin saldırısına uğradı. Fransızlar, 27 Mart'ta Kertil'deki Kuvâ-yı Milliye'ye taarruz ettiler ve 28 Mart'ta Şahin Bey'in vurulmasının ardından Antep'e ulaştılar.

Bunun üzerine, Kılıç Ali Antep'e geldi. Kilisli Yüzbaşı Yusuf Rıza (Aslan Bey) da kendisine katıldı. 1 Nisan 1920'de Antep şehri içinde çatışmalar başladı. Şehir, cephe adı altında yedi bölgeye ayrıldı. Çatışmalar başlayınca, Fransızlar Cerablus'tan gönderdikleri bir alayla 15 Nisan'da şehri kuşattılar. Ama Türk askerî birlikleri tarafından silah yardımı yapılarak desteklenen direniş gruplarının eylemleri sebebiyle Suriye de karıştığından, kuvvetlerinin çoğunu geri gönderdiler. Bunun üzerine zayıf Fransız birliklerinin mevzileri ele geçirildi ve kuşatma kaldırıldı.¹⁶¹⁰

Bu sırada, Urfa'da tecrit edilmiş durumda olan Fransızlar ve Ermeniler açlık çekmeye başlamışlardı. 8 Nisan 1920'de, bazı şartlar yerine getirilirse şehri terk etmeyi teklif ettiler. Yapılan görüşmeler sonucunda 11 Nisan sabahı Fransız birliği Urfa'yı terk etti.¹⁶¹¹ Bu Fransız birliği, yolda aşiretler tarafından saldırıya uğradı ve büyük kısmı ölü, bir kısmı da esir olarak ele geçirildi.¹⁶¹² Fransızlar, bunun intikamını almak için Mayıs ayında ileri harekete geçtiler fakat 5 Haziran'a kadar yapılan muharebelerden sonra Fırat Nehri doğusundan tamamen çekildiler.¹⁶¹³

Bu dönemde Lübnan ve Suriye'de de çatışmalar yoğunlaştı.¹⁶¹⁴ Beyrut, Trablus, Sayda ve Sur kıyılarındaki zayıf Fransız varlığı Arap direniş grupları için cazip bir hedef oluşturuyordu. Fransızlar burada da Anadolu'da yaptıkları aynı hatayı yapmışlardı. Suriye ve Lübnan kıyılarındaki Hristiyan ve Müslüman dini topluluklar arasındaki hassas dengeyi tehdit ederek Güney Anadolu'da Ermenilere olan tepkinin bir eşini yaratmışlardı.¹⁶¹⁵ Ortaya çıkan direniş hareketleri hemen Anadolu ile irtibat kurmak üzere harekete geçtiler ve doğal olarak Türklerden teşvik ve destek gördüler.

Bu çatışmalar sebebiyle oldukça zor durumda kalan Fransızlar, Mayıs ayı başından itibaren Ankara ile temas aramaya başladılar. 25 Mayıs 1920'de Fransız parlamentosu, Ankara'ya geçici

¹⁶⁰⁹ K. Çelik, a.g.e., s. 287.

¹⁶¹⁰ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 4, s. 125-137; Ayrıca bkz. ATBD, Sayı: 103, Belge: 2890-2891-2892-2893-2894-2895-2896-2897, s. 112-135.

¹⁶¹¹ İ. Özçelik, a.g.e., s. 222-226.

¹⁶¹² ATBD, Sayı: 87, Belge: 2120, s. 107.

¹⁶¹³ TİH, C. 4, s. 118-121.

¹⁶¹⁴ Ö. O. Umar, a.g.e., s. 414; M. Macmillan, a.g.e., s. 399.

¹⁶¹⁵ D. Fromkin, a.g.e., s. 340.

bir mütareke önerisinde bulundu. Bu teklif Ankara'da, Fransızların zor durumda oldukları ve bölgeye yeni asker gönderemeyecekleri şeklinde yorumlandı. Fakat siyasi kazançlar elde edilebileceği düşüncesiyle bu öneri kabul edildi.¹⁶¹⁶

Bunun üzerine, Suriye ve Kilikya Yüksek Komiseri adına M. Robert De Caix Ankara'ya geldi. Yapılan görüşmeler sonucunda imzalanan 20 günlük ateşkes anlaşması 29/30 Mayıs gecesi uygulanmaya başlandı.¹⁶¹⁷ Bu ateşkestten faydalanan TBMM hükümeti, millî kuvvetleri düzenlemek ve emir komuta sıkıntılarını çözmek için harekete geçti.¹⁶¹⁸ 7 Haziran'da, 41. Fırka Komutanlığı'nın Pozantı'ya taşınması ve Sinan Bey komutasındaki birliklerin bu firkanın emrine girmesi emredildi.

26 Haziran'da, Fırat'tan İran sınırına kadar olan bölgede El Cezire Cephesi Komutanlığı ve Fırat'ın batısından Toroslara kadar olan bölgede Adana Cephesi Komutanlığı kuruldu. El Cezire Cephesi Komutanlığı'na Nihat Paşa ve Adana Cephesi Komutanlığı'na Selahattin (Adil) Paşa atandı. Fransızlar ise ateşkestten faydalanarak Suriye'deki durumu düzeltmeye çalıştılar. Mütareke imzalandığı sırada, Fransızlar henüz Suriye'ye hâkim değillerdi. Şam'da Kral Faysal'ın Suriye Krallığı vardı. Hama, Humus ve Halep de bu krallığa dâhildi.

Fransızlar, Urfa bölgesinden ve Adana'dan çektikleri birliklerle Faysal Krallığı'nı işgal etmeye başladılar. Fransız birlikleri Suriye'ye yoğunlaşınca millî müfrezeler 5/6 Temmuz 1920'de bir baskınla Misis'e girdiler ancak Fransızlar karşı taarruzla bu müfrezeleri geri attılar. 15-19 Temmuz'da bu sefer de Tarsus Bağları ele geçirildi.

Bu gelişmeler üzerine Fransızlar, 24 Temmuz 1920'de Adana bölgesinde sıkıyönetim ilan ettiler.¹⁶¹⁹ Suriye'de ise, 24 Temmuz'da Şam yakınlarındaki Maysalun'da Arap ordusunu yendiler, Şam'a girdiler ve Faysal'la ailesini sürgüne gönderdiler.¹⁶²⁰ Bundan sonra da Güney Anadolu'da 27-29 Temmuz günlerinde Tarsus'a girdiler, 2 ve 4 Ağustos'ta da kuzeye doğru taarruz ettiler, ancak başarılı olamadılar.

29 Temmuz 1920'de Selahattin (Adil) Paşa, Antep'e bir taarruz düzenledi ama başarılı olamadı. Bununla birlikte 19 Ağustos'ta yapılan taarruzla Antep'teki Fransız kuşatması yarıldı. Bundan sonra karşılıklı taarruz ve karşı taarruzlar yapıldı fakat şehir kurtarılamadı. 9 Kasım'da Adana Cephesi Komutanlığı, 2. Kolordu Komutanlığı'na dönüştürüldü.

Antep uzun süren muharebelere rağmen kurtarılamayınca, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti 30 Aralık 1920'de bölgedeki birliklere, şehre ikmal yapılmasının önlenmesine yönelik bir

¹⁶¹⁶ K. Çelik, a.g.e., s. 381.

¹⁶¹⁷ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 4, s. 149-152.

¹⁶¹⁸ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 348-349.

¹⁶¹⁹ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 4, s. 155-175.

¹⁶²⁰ J. Barr, a.g.e., s. 113; M. Macmillan, a.g.e., s. 399.

dolaylı tutum stratejisi takip etmelerini emretti. Fakat bu stratejiye rağmen bir başarı elde edilemedi. Bunun üzerine şehirdeki birlikler 6/7 Şubat 1921'den itibaren şehir dışına çıktılar ve Antep 8 Şubat'ta Fransızlara teslim oldu.¹⁶²¹

Bölgedeki çatışmalar 20 Ekim 1921'de Ankara İtilafnamesi imzalanınca sona erdi. Fransızlar; 25 Aralık'ta Antep,¹⁶²² 20 Aralık'ta Adana, 27 Aralık'ta Tarsus, 4 Ocak'ta Mersin'i teslim ettiler ve 5 Ocak'ta Güney Anadolu'dan tamamen çekildiler.¹⁶²³ Böylece Güney Cephesi kapanmış oldu.

Güney Cephesi'ndeki mücadele, başlangıçtan itibaren Clausewitz'in halk savaşı olarak tarif ettiği esaslara göre yapıldı. Bunun için bütün halk mücadeleye dâhil edilecek şekilde örgütlendi ve savaş ağırlıklı olarak silahlandırılan halk vasıtasıyla yürütüldü. Burada uygulanan en önemli husus, çatışmaların yayılmasıydı. Çatışmaların sadece alan olarak yayılmasıyla yetinilmedi; zaman ve faaliyet olarak da yayıldı ve yaygınlaştırıldı.

Bu çabaların istenen sonucu verebilmesi için Güney Anadolu'daki çatışmalar hem kendi içinde, hem de Suriye ve Lübnan'daki çatışmalarla senkronize edildi. Böylece, çok geniş bir alana yayılmak zorunda kalan Fransız ordusunun her bölgede nisbi muharebe gücü açısından yetersiz duruma düşmesi sağlandı. Bu durumu aşamayan Fransızlar, hiçbir yerde sıklet merkezi oluşturamadılar ve küçük ama yaygın saldırılarla yıpratıldılar. Başarıyla uygulanan bu strateji sayesinde Fransızlar bölgeyi işgal etmekten vazgeçmek zorunda kaldılar.

Güney Anadolu'da bunlar yaşanırken Irak'ın kuzeyinde ise mücadele farklı bir boyutta gelişti. Çünkü bu bölgede tehdit İngiltere'ydi ve bu cephe Millî Mücadele'de tali bir cephe olarak kaldı. Bu bölgedeki mücadele daha çok kendi iç dinamiklerinin zorlamasıyla ortaya çıktı ve buna göre örgütlendi.

Musul işgal edildiğinde bazı çevreler İngilizlerin gelmesine sevinirken bazı çevreler de bundan memnun olmamışlardı. Süleymaniye, Revandiz, Zabar ve Kerkük'te yaşayan Türkler memnun olmayanların başında geliyordu. Bir süre sonra Kürtler de memnuniyetsizliklerini ortaya koymaya başladılar. Çünkü İngilizler, Arapların aksine Türkler ve Kürtlere çok sert davranıyorlardı. Bu sebeple, 1920 yılı ortalarında Zabar ve Revandiz'de halk ayaklandı. Bu ayaklanmayı bastıramayan İngiliz birlikleri, bölgeden çekilmek zorunda kaldılar.¹⁶²⁴

Musul'da ise, Osmanlı egemenliği altında yaşamak ve İngilizleri Irak'tan kovmak isteyenler tarafından Cemiyeti Hilafîye Örgütü kuruldu. Cemiyet, faaliyetlerini İran'ın Loristan bölgesine

¹⁶²¹ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 4, s. 175-239.

¹⁶²² C. K. İncedayı, a.g.e., s. 160;

¹⁶²³ Geniş bilgi için bkz. K. Çelik, a.g.e., s. 487, 490-495; Anlaşma metni için bkz. ATBD, Sayı: 105, Belge: 2937, s. 9-11.

¹⁶²⁴ TİH, C. 4, s. 266.

kadar yaydı.¹⁶²⁵ Bu cemiyetin taraftarlarınca 4 Haziran 1920'de Telafer'deki İngiliz birliğine bir baskın yapıldı ve bu birlik imha edildi.

Şehri tekrar ele geçirmek için gönderilen motorlu konvoy da pusuya düşürülerek imha edildi. Bu direnişler karşısında İngilizler, ülkenin kendi kendini yönetebileceği zamana kadar Irak'ta kalacaklarını, ondan sonra ülkeden ayrılacaklarını ve ülkenin yönetimi için bir anayasa hazırlanacağını ilan etmek zorunda kaldılar.¹⁶²⁶

Bu bölgedeki direnişleri örgütleyenlerden bazıları Osmanlı yönetimi ve Millî Mücadele liderleri ile irtibat halindeydiler. Örneğin Mustafa Kemal Paşa, Irak Şeyhül Meşayih'i Müntefikli Uceymi Sadun Paşa ile daha Amasya Tamimi'nden önce temas kurmuştu. Uceymi Paşa 5 Haziran 1920'de Mardin'e geldi ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kendisine silah, mühimmat ve bir miktar para verdi.¹⁶²⁷

Temmuz ayında Bağdat güneyindeki şiiler de isyan ettiler.¹⁶²⁸ Bundan sonra, Irak'ın hemen hemen her yerinde isyanlar çıktı. Fakat İngilizler en sert tepkiyi, Musul bölgesindeki Kürt ve Türkmenlerin çıkardığı isyanlara gösterdiler. Köyleri yaktılar ve sivil halk üzerine uçaklarla hava bombardımanı ve makineli tüfek atışları ile büyük bir katliam yaptılar.¹⁶²⁹

Irak'ta direniş artınca, İngilizler Mart 1921'de Kahire'de düzenledikleri bir toplantıda Faysal'ı Irak kralı, Hasan'ı da Ürdün kralı yapmaya karar verdiler. Faysal, Ağustos ayında taç giyerek Irak kralı oldu.¹⁶³⁰ Fakat bu, kuzeydeki olayları yatıştırmadı. Tam aksine şiddetlenmesine sebep oldu.

Bölge halkının talebi üzerine El Cezire Komutanlığı bölgeye üç subay komutasında bir bölük gönderdi. 9 Ağustos 1921'de de Binbaşı Süleyman, Süleymaniye bölgesi komutanlığına atandı. Bu gelişmeler üzerine İngilizler, 1921 sonunda Şeyh Mahmut'u Süleymaniye'ye getirerek Kürdistan Kralı ilan ettiler. Bununla birlikte bazı çevrelerin Ankara hükümeti ile ilişkileri devam etti.

1 Şubat 1922'de Özdemir Bey, Misakı Millî sınırları içinde bulunan Musul'un kurtarılması için bölgeye gönderildi. Aneze ve diğer aşiretlerle Fransız ordusundan kaçan Müslüman askerlerden oluşan bir birlik teşkil edilerek emrine verildi. Bu sırada Irak Kralı ilan edilen Faysal da askerî birlikler kurmaya başlamıştı.

¹⁶²⁵ TİH, C. 4, s. 16.

¹⁶²⁶ J. Barr, a.g.e., s. 117-118.

¹⁶²⁷ TİH, C. 4, s. 17-18.

¹⁶²⁸ J. Barr, a.g.e., s. 119.

¹⁶²⁹ M. Macmillan, a.g.e., s. 399-400.

¹⁶³⁰ Geniş bilgi için bkz. J. Barr, a.g.e., s. 130-135.

Hakkâri yoluyla bölgeye giden Özdemir Bey, 22 Haziran 1922'de Revandiz'e vardı. İngilizler, 10 Temmuz'dan itibaren Revandiz bölgesini havadan bombalamaya başladılar. 31 Ağustos'ta Derbent'teki İngiliz kuvvetlerine taarruz edilerek bozguna uğratıldı. Bunun üzerine İngilizler, Süleymaniye bölgesinin İngiliz mandası altında bağımsızlığını ilan ettiler.

11 Kasım'da Van'dan bir tabur ve bir batarya daha Revandiz'e gönderildi. İngilizlerin 1922 yılının Kasım ve Aralık aylarında yaptığı taarruzlar başarısız oldu. Fakat 8 Nisan 1923'te başlayan taarruzlar sonucunda, Özdemir Bey komutasındaki birlikler tutunamayarak Nisan sonunda İran istikametinde çekilmeye başladılar ve 10 Mayıs 1923'te Van'a vardılar.¹⁶³¹

Böylece, Irak'ta da Güney Anadolu ile aynı konsept uygulanmasına rağmen, tali bir cephe olarak görülen ve diğer harekât alanlarına göre daha az önem verilen bu bölgedeki faaliyetler başarılı olamadı.

4.4. DOĞU CEPHESİ HAREKÂT STRATEJİSİ

Sivas Kongresi'nden sonra, Heyet-i Temsiliye ülkenin savunulması ile ilgili tedbirler alırken Doğu bölgesinin durumunu da değerlendirdi. Heyet-i Temsiliye, Doğu'nun durumunu diğer bölgelere göre daha önemli görüyordu. Yunanlılara ve Fransızlara karşı başlangıçta tedefüi bir maksat takip edildiğinden, bu cephelerde askerî kuvvetlerce desteklenen Kuvâ-yı Milliye ile stratejik savunma yapılması düşünülüyordu. Doğu'da ise, en kısa zamanda stratejik taarruza geçilmesi gerekiyordu. Çünkü burada elde edilecek bir başarı, ülkenin arkasında bir kanser haline gelmiş olan Ermeni tehdidini ortadan kaldırayabileceği gibi İngilizlerin bölgede kurmaya çalıştıkları düzeni de bozabilirdi.¹⁶³²

O sırada ülkedeki en güçlü düzenli birlik olan 15. Kolordu'nun kapasitesi bunu gerçekleştirebilecek durumdaydı. 15. Kolordu'nun; dört piyade fırkası ile doğrudan kolorduya bağlı bir piyade alayı, bir topçu alayı, bir istihkâm taburu, bir inşaat taburu ve iki ulaştırma taburu vardı. Bu birliklerin subay ve askerleri I. Dünya Savaşı sırasında bölgedeki muharebelere katılmış tecrübeli personelden oluşuyordu.

15. Kolordu'nun karşısında, Ermenilerin 7. Kolordu'su bulunuyordu. Bu kolordunun bir tümeni Erivan ve İğdır, bir tümeni Gümrü, bir tümeni ise Kars ve Sarıkamış bölgelerindeydi. Bir süvari tugayı da bulunan bu kolordu, yedi-sekiz bin kişiden oluşuyordu. Ayrıca Antranik komutasında 3.000 kişilik bir gönüllü birliği ile Zengezor bölgesinde konuşlanmış General Dro komutasındaki bir kuvvet vardı.

¹⁶³¹ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 4, s. 265-281; F. Belen, a.g.e., s. 413-144.

¹⁶³² C. K. İncedayı, a.g.e., s. 52.

Gürcistan'ın, Ahıska'da bir piyade taburu ve Ahıska-Gümrü yolu üzerindeki Hocabey Kasabası civarında 3.000 kişilik bir kuvveti vardı. İngilizler ise, 1918'in Ekim ve Kasım aylarında üç piyade alayı olan 3000 mevcutlu bir tümeni Batum'a çıkarmışlardı.¹⁶³³

15. Kolordu, bu askerî güçlerin tek tek hepsinden daha güçlüydü. Bu sebeple, İngilizlerin Ruslarla-Türkler arasında bir Kafkas Seddi teşkil etmeye çalıştıkları anlaşılınca Mustafa Kemal Paşa, 6 Şubat 1920'de 15. Kolordu Komutanı'na bu sedde arkadan saldırılması hakkında görüşünü sordu. Kâzım Paşa, Kafkasya'daki durum ve mevsim koşulları ile İngilizlerin henüz bölgeden çekilmemesi sebebiyle taarruza geçilmesinin uygun olmadığını söyledi.¹⁶³⁴

Bolşevikler 28 Mart 1920'de Kafkas geçitlerini ele geçirip Denikin ordusunu yenince Kâzım Paşa; Bolşeviklerin bir aya kadar Kafkasya'yı ele geçireceklerini, bu orduyu sınırda beklemenin uygun olmadığını, Ruslar gelmeden üç vilayetin ele geçirilmesi gerektiğini bildirdi ve kolordunun iklim şartları sebebiyle 15 Nisan'dan sonra harekete geçmesini teklif etti. Mustafa Kemal Paşa bu teklifi uygun buldu.

Bu sırada 15. Kolordu'nun bir taarruz planı yoktu. Birlikler, Karadeniz sahillerinden ve doğudan gelecek tehditlere karşı savunma düzeni almış durumdaydılar. İstanbul'un işgalinden sonra bazı ilave savunma tedbirleri alınmış ve bölge halkı silahlandırılarak Pazar, Rize, Trabzon, Gümüşhane ve Giresun'da savunma grupları teşkil edilmişti.¹⁶³⁵

Bu sebeple, 15. Kolordu hemen taarruza yönelik planlama çalışmalarına başladı. Bu hazırlıklar devam ederken 20 Nisan 1920'de San Remo'da Osmanlı İmparatorluğu'na yapılacak barış teklifi görüşmelerinde Erzurum, Ermenilere verilecek yerler listesinden çıkarıldı. İngiltere ve Fransa ayrıca, Ermenilerin isteklerini gerçekleştirmek için askerî birlik göndermeyeceklerini ancak Ermenilere yardım edileceğini söylediler.¹⁶³⁶ Bu durum yapılacak taarruzda sadece Ermenilerle savaşılacağı anlamına geliyordu.

Bu sırada Ermenistan; Azerbaycan ile Karabağ, Zengezor ve Gökçe Göl (Sevan Gölü) bölgesinde çatışma halindeydi. Taşnak hükümeti, kendi ordusunu Denikin kuvvetlerinin bir parçası gibi görerek Kars'tan gönderdiği büyük toplarla bu orduya destek vermekteydi. Bu yüzden Bolşevikler de Taşnak hükümetiyle düşmanca bir ilişki içindeydiler.¹⁶³⁷

Nisan 1920'de Bolşevikler Azerbaycan sınırına kadar ilerleyince, İngilizler bütün kuvvetlerini Batum'a ve oradan da limandaki gemilere çektiler. Artık 15. Kolordu için yapılacak tek şey,

¹⁶³³ 15. Kolordu'nun Mayıs 1919 tarihindeki kuvveti;15811 personel, 20782 tüfek, 56 makineli tüfek ve 40 toptan ibaretti. TİH, C. 3, s. 42-48.

¹⁶³⁴ K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 510-516; Mustafa Kemal Paşa'nın siyasi ve askerî durum ile Kafkasya'nın önemi hakkındaki değerlendirmesi için bkz. Atatürk'ün Tamim..., s. 192-196.

¹⁶³⁵ TİH, C. 3, s. 54-58.

¹⁶³⁶ TİH, C. 3, s. 13.

¹⁶³⁷ TİH, C. 3, s. 17.

taarruz zamanının Kızıl Ordu'nun Kafkasya'daki harekâtıyla senkronize edilmesinden ibaretti. Kızıl Ordu ise hızla Türk sınırına yaklaşıyor ve hava şartları da düzeliyordu.

Bu sebeple, taarruz için uygun koşulların oluştuğunu değerlendiren 15. Kolordu Komutanı 26 Nisan 1920'de, kolordunun hazırlıklarını iki hafta içinde tamamlayacağını, Bolşeviklerin Azerbaycan ve Gürcistan'a girmesi durumunda bir emrivaki ile karşı karşıya kalmamak için Millet Meclisi tarafından bir an önce harekâta karar verilmesini, eğer verilemiyorsa bağımsız olarak hareket etmesine izin verilmesini hükümete bildirdi.

Hükümet bu talebe ertesi gün, sınırı geçme emrinin hükümetçe verileceğini cevabını verdi. Kazım Paşa, 28 Nisan günü harekâtın Şark Cephesi Kumandanı namıyla kendisi tarafından sevk ve idare edilecek şekilde planlanma çalışmalarına başladığını bildirdi.¹⁶³⁸

28 Nisan'da, 11. Kızıl Ordu Bakü'ye girdi, Azerbaycan ordusunu kendine kattı ve Gürcü ve Ermeni sınırına gönderdi. 3 Mayıs'ta Gence'ye giren Bolşevikler Gürcistan'a doğru ilerleyince, Gürcistan seferberlik ilan etti ve birliklerini doğuda toplamaya başladı.

Bunun üzerine İngilizler, Gürcüleri direnmeye teşvik etmek için 7 Mayıs 1920'de Artvin'deki kuvvetlerini çekerek burasını Gürcülere teslim ettiler. Batum Limanı da, ekonomik çıkarları korunmak kaydıyla Gürcülere teslim edildi. Ermeniler ise, bu kargaşadan faydalanarak Nahçıvan-Karabağ-Zengezor yolunu kestiler ve Zengezor'u işgal ettiler. Fakat Azerbaycan Sovyet Hükümeti, 7 Mayıs'ta bir ültimatomla bölgenin 24 saat içinde boşaltılmasını istedi.¹⁶³⁹

Bu gelişmeleri takip eden Kâzım Paşa 6 Mayıs'ta, Kızıl Ordu'nun Ermenistan ve Gürcistan sınırlarına doğru harekete geçtiğini, bu fırsatın kaçırılmamasını ve Şark (Doğu) Cephesi Kumandanlığı'nın bir an evvel kurulmasını teklif etti. Fakat hükümet, Barış Konferansı'nın vereceği karar belli oluncaya kadar taarruz etmenin uygun olmadığını bildirdi.¹⁶⁴⁰

Kızıl Ordu'nun 12 Mayıs 1920'de Azerbaycan sınırından taarruza geçmesi üzerine, Gürcülerle Bolşevikler arasında çatışmalar başladı. Fakat Gürcüler, Kızıl Ordu'yu durdurmayı başardılar ve İngiltere'nin yardımıyla 25 Mayıs'ta Ermenistan'la bir askerî ittifak anlaşması imzaladılar.

Gürcülerin Bolşevikleri durdurması, Kafkasya'daki Bolşevik ordusunun zayıflamasından kaynaklanıyordu. Çünkü Polonya ile savaş başlayınca, 9., 10. ve 12. Kızıl Ordu Lehistan'a gönderilmiş ve bölgede sadece 11. Kızıl Ordu kalmıştı. Cephe gerisinde bazı isyanlar ortaya çıktı için zor durumda kalan Bolşevikler, Ermeni ve Gürcülerle mütareke imzaladılar.¹⁶⁴¹

¹⁶³⁸ Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014, s. 745-750.

¹⁶³⁹ TİH, C. 3, s. 97-98.

¹⁶⁴⁰ K. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C. 2, s. 789-791.

¹⁶⁴¹ TİH, C. 3, s. 98-100.

Bu sırada, bir süredir Ermenistan mandaterliğini kabul edip etmemeyi görüşen Amerikan Senato'su ise, 24 Mayıs 1920'de bunu reddetti.¹⁶⁴² Artık Ermeniler tamamen tek başlarına kalmışlardı. Taarruz için şartların çok uygun olduğunu değerlendiren 15. Kolordu Komutanı, en azından savunma cephesini düzeltmek ve Soğanlı Geçitlerini ele geçirmek için Sarıkamış'a taarruz edilmesini teklif etti. Ancak 4 Haziran'da verilen cevapla bu teklif San Remo görüşmeleri henüz sonuçlanmadığından kabul edilmedi.¹⁶⁴³

San Remo'da Sevr Anlaşma'sının esasları belli olup Paris'ten herhangi şekilde uygun kabul edilebilecek bir sonuç alınamayacağı anlaşılınca hükümet 6 Haziran'da, Soğanlı Geçitlerinin ele geçirilmesi teklifinin uygun bulunduğu bildirildi.¹⁶⁴⁴ 9 Haziran'da da Doğu Cephesi'nde geçici seferberlik ilan edildi, Doğu Cephesi Komutanlığı kuruldu ve komutanlığına 15. Kolordu Komutanı getirildi.¹⁶⁴⁵

Fakat 14 Haziran 1920'de Sovyet Hükümeti'nden; bir heyetin 16 Haziran'da Bakü-Tiflis-Kars yoluyla Ankara'ya gönderileceği ve ilk askerî yardım olarak 60.000 tüfek, 112 hafif makineli tüfek, 10 ağır top ve yarısı altın 2.000.000 lira verileceğini bildiren bir mektup gelince, hükümet tarafından harekâtın geri bırakılması istendi. Çünkü mektupta; Ermenistan'a harekâta lüzum olmadığı ve Ermeni sınırının barış yoluyla düzenlenebileceği yazıyordu.¹⁶⁴⁶

Bunun üzerine taarruzdan vazgeçildi. Fakat Ermeniler, 18-19 Haziran 1920'de Merdenek (Göle) ve Zengibasar bölgesinde şura hükümetlerine,¹⁶⁴⁷ 25 Haziran'da ise Zakim Yaylası'na taarruz ettiler.¹⁶⁴⁸ Ermenilerin 30 Haziran'da da Hanzirik'e doğru ilerlemesi üzerine Nahçıvan ve Şahtahtı'nın tehlikeye girdiğini gören 11. Kafkas Fırkası, 1 Temmuz'da bir taburunu Şahtahtı'na gönderdi ve bu taburun taarruzu üzerine Ermeniler geri çekildiler.¹⁶⁴⁹ Fakat Ermeniler, 24-25 Temmuz 1920'de tekrar taarruz ederek Şahtahtı'nı işgal ettiler.¹⁶⁵⁰ Böylece Bolşeviklerle Türkler arasındaki tek temas yolu kapanmış oldu.

Bunun üzerine Halil (Kut) Paşa, bir Bolşevik alayı ile Nahçıvan'a geldi ve Doğu Cephesi Komutanlığı ile temasa geçti. 11. Kafkas Fırkası'ndan üç piyade taburu ve bir topçu bataryası Halil Paşa'nın emrine verildi.¹⁶⁵¹ 1 ve 2 Ağustos'ta meydana gelen çatışmaların ardından Ermeniler Şahtahtı'ndaki birliklerini çekmek zorunda kaldılar.

¹⁶⁴² TİH, C. 3, s. 14.

¹⁶⁴³ K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 2, s. 858-863.

¹⁶⁴⁴ TİH, C. 3, s. 84.

¹⁶⁴⁵ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 371.

¹⁶⁴⁶ TİH, C. 3, s. 94; Ayrıca bkz. İ. İnönü, a.g.e., s. 211; TİH, C. 2, Ks. 2, s. 173.

¹⁶⁴⁷ TİH, C. 3, s. 101-102.

¹⁶⁴⁸ K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C.2, s. 903.

¹⁶⁴⁹ TİH, C. 3, s. 103.

¹⁶⁵⁰ ATBD, Sayı: 106, Belge: 2980, 2981, s. 16-20.

¹⁶⁵¹ ATBD, Sayı: 106, Belge: 2985, s. 31-32.

Bu sırada Moskova'daki Ermeni heyeti ile Bolşevikler arasında görüşmeler yapılıyordu.¹⁶⁵² Türk temsilcileri de Temmuz 1920 sonlarında Moskova'ya ulaşmıştı fakat Türk heyeti ile görüşmelere, Ermenilerle bir anlaşmanın imzalandığı 10 Ağustos'ta başlandı. 20 Ağustos'ta Türk-Rus anlaşması imzalanacağı sırada, Çiçerin imza şartı olarak Muş ve Bitlis'in Ermenilere bırakılmasını isteyince görüşmeler durduruldu.¹⁶⁵³

Bundan sonra, Ruslarla ilişkilerde bunalımlı bir dönem yaşanmaya başlandı. 1 Eylül'de Bolşevikler; Çin Türkistanı, Hindistan, İran, Rusya'da yaşayan Türk ve Müslüman toplulukları ve Kuzey Afrika'ya kadar birçok ülkeden temsilcilerin katılımıyla Bakü'de Şark Milletleri Kurultayı'nı topladılar. Bu kurultaya, merkezi Bakü'de olan Halk İştirakiyun Fırkası ile Enver Paşa ve bazı İttihat ve Terakki mensupları da katıldı.¹⁶⁵⁴

Enver Paşa, Doktor Nazım ve Küçük Talat Bakü'ye gelirken, Meclis İkinci Başkanı Celalettin Arif Bey ve mebus Hüseyin Avni Bey de Erzurum'a geldi. 10 Eylül 1920'de, 11. Fırka Komutanı ve Van vali vekili Cavit Bey; Meclis Başkanı, İçişleri Bakanı ve Doğu Cephesi Komutanı'na bölgede halk şuraları kurulmasını teklif etti. Bu gelişmeler, Mustafa Kemal Paşa'yı devirerek bütün ülkede halk hükümetleri kurulmasının ve böylece İttihatçıların tekrar ülkeye hâkim olmasının planlandığı şüphesi uyandırdı. Celalettin Arif Bey'in 50 imza ile Ankara'ya telgraf çekmesi de bu kapsamda değerlendirildi.¹⁶⁵⁵

Bu sıkıntılı dönemde Ermeniler, Türk-Rus görüşmelerinin kesilmesinin ardından yaşanan bunalımı fırsat bilerek 25 Ağustos'ta Baskot Dağı'na ve 10 Eylül'de Oltu Müfrezesine saldırdılar. Bunun üzerine 9. Kafkas Fırkası tarafından 12/13 Eylül 1920 akşamı Baskot Dağı'na bir alayla baskın şeklinde taarruz edildi ve Ermeniler geri atıldı.¹⁶⁵⁶ 13 Eylül'de de Soğanlı Geçitleri ele geçirildi.¹⁶⁵⁷

9. Kafkas Fırkası'nın harekâtının başarılı olması üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, Ermenilere karşı genel bir harekâta karar verdi. Cephe Komutanı da Sarıkamış istikametinde yapılacak bir harekâtın faydalı olacağını düşünüyordu. Bunun için Gürcülerin tarafsızlığını sağlamak amacıyla Tiflis'e iki subay gönderildi.¹⁶⁵⁸

Bu sırada Batı Cephesi durağan bir hale gelmiş ve Güney'de Fransızlar zor duruma sokulmuştu. İngiliz birlikleri Batum'dan ayrılmış ve yapılacak bir harekâta vaktinde müdahale edebilecek

¹⁶⁵² TİH, C. 3, s. 112.

¹⁶⁵³ TİH, C. 3, s. 133-135.

¹⁶⁵⁴ Aptullahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK Basımevi, Ankara, 1991, s. 53.

¹⁶⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 25-29; Ayrıca bkz. T. Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, C. 1, s. 69.

¹⁶⁵⁶ TİH, C. 3, s. 126-130.

¹⁶⁵⁷ K. Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, C. 2, s. 979-980.

¹⁶⁵⁸ TİH, C. 3, s. 138-139.

durumda değildi. Bolşevikler ise Polonyalıların Ağustos ayında başlayan taarruzunu durdurmaya çalışıyorlardı. Doğu Cephesi'ni bir sonuca erdirmek için tüm koşullar uygundu.

Meclis, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin Doğu'da harekâta başlanması teklifini 20 Eylül 1920'de onayladı ve aynı gün Doğu Cephesi Komutanı'na taarruz emri verildi. Bu emre göre; Doğu Cephesi Komutanlığı ilk aşamada Kağızman-Novoselim(Selim)-Merdenek (Göle) hattını ele geçirecek ve durum elverişli olursa ileri harekâta devam edecekti.

Bu emri alan Doğu Cephesi Komutanlığı, 27 Eylül'de taarruza başlamaya karar verdi.¹⁶⁵⁹ Fakat Ermeniler daha erken davranarak 24 Eylül'de Bardız (Gaziler) bölgesinden baskın şeklinde taarruz ettiler. Türk ordusu, bu taarruzu durdurduktan sonra, 28 Eylül'de karşı taarruza geçti. 29 Eylül 1920'de Sarıkamış ve 30 Eylül akşamına kadar Sarıkamış-Laloğlu hattına kadar olan bölge ele geçirildi.¹⁶⁶⁰

Türk ordusu karşısında varlık gösteremeyen Ermeniler, 3 Ekim'de Rusya'ya başvurarak meselelerin barış yoluyla halledileceği sözü verilmesine rağmen Türklerin saldırıya geçtiğini bildirdiler ve taarruzun durdurulmasını istediler. Taarruzun hızla gelişmesinden endişeye kapılan Gürcüler de 12 Ekim'de seferberlik ilan ettiler ve 14 Ekim'de Moskova'ya başvurular.

Bunun üzerine hükümet, Gürcülere bir nota verdi. Harekâtın Ermenilerin Müslüman halka zulmetmesini önlemek için yapıldığını ve Gürcistan'ı hedef almadığını bildirdi. Hükümet ayrıca, 21 Ekim 1920'de Rusya'daki heyete doğuda Ermeniler lehine toprak talebinin Misakı Millî'ye aykırı olduğu için kabul edilmediğini bildirdi.¹⁶⁶¹ Doğu Cephesi Komutanı da, verilen emre uygun olarak Kars'ın ele geçirilmesi için hazırlıklara başladı.¹⁶⁶²

Bunun üzerine; 9. Kafkas Fırkası, 12. Fırka ve Albay Rüştü komutasında teşkil edilen Mürettep Fırka Kars'ın ele geçirilmesi için görevlendirildi. Kars şehrine cepheden taarruz etmek yerine, şehrin kuşatılmasına karar verildi. Taarruz, 28 Ekim 1920'de başladı.¹⁶⁶³ Üç günlük muharebenin ardından geri bölgesi kesilerek kuşatılan Ermeniler, 30 Ekim'de Kars'ı terk ederek Gümrü istikametine çekildiler.¹⁶⁶⁴

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, Ermenilerin takip edilmesini emredince Doğu Cephesi Komutanı, demiryolunun avantajlarından faydalanmak için Kars-Erivan istikameti yerine Kars-

¹⁶⁵⁹ K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 2, s. 984-986.

¹⁶⁶⁰ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 371.

¹⁶⁶¹ TİH, C. 3, s. 176-180.

¹⁶⁶² K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 2, s. 994-995.

¹⁶⁶³ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 3, s. 189-191.

¹⁶⁶⁴ K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 2, s. 995-996; M. K. Atatürk, Nutuk, s. 372.

Gümrü istikametinden ilerlemeye karar verdi. 3 Kasım'da ileri harekâta başlandı ve 4 Kasım'da Şahnalar bölgesinde yapılan çarpışmalarda Ermeniler yenildi.¹⁶⁶⁵

Türk ordusunun hızla ilerlemesi üzerine, Gümrü'deki Ermeni komutanı 6 Kasım 1920'de ateşkes teklifinde bulundu. Cephe Komutanı buna, Ermeni ordusunun Arpaçayı'nın 15 kilometre doğusuna çekilmesi, Gümrü'nün boşaltılması, Gümrü'nün 10 kilometre çevresinin Türk ordusunca emniyete alınacağı ve bu hususların 7 Kasım saat 17.00'a kadar uygulanması talebiyle karşılık verdi.¹⁶⁶⁶

Ermeniler, bu şartları kabul ettiler.¹⁶⁶⁷ Hükümetin hazırladığı mütareke şartları 8 Kasım 1920'de Ermenilere verildi. Bu şartlar arasında Ermenilerden 2000 adet tüfek, 20 ağır makineli tüfek, 40 hafif makineli tüfek, bir batarya çekili top, 4000 sandık piyade ve 6000 topçu cephanesi ile iki trenin üç gün içinde teslim edilmesi de vardı.¹⁶⁶⁸ Fakat Ermeniler mütareke şartlarını kabul etmediler.¹⁶⁶⁹

Bunun üzerine, Doğu Cephesi birlikleri tekrar ileri harekâta başladılar. 13 Kasım'da Nahçıvan ele geçirildi. 14 Kasım'da meydana gelen Colgat ve Cacur Muharebelerinde ve 14/15 Kasım'da Şahtahtı bölgesinde meydana gelen Dehne Muharebesi'nde Ermeniler yine yenildiler. Bunun üzerine Ermeni hükümeti, daha önce bildirilen şartları kabul etti ve 26 Kasım'da Gümrü'de müzakerelere başlandı.¹⁶⁷⁰

Yapılan görüşmeler sonucunda 2/3 Aralık 1920 gecesini, TBMM hükümetinin ilk barış anlaşması olan Gümrü Barış Anlaşması imzalandı.¹⁶⁷¹ 4 Aralık'ta Ermenistan tamamen Kızıl Ordu'nun kontrolüne girdikten sonra Ermeni Kızıl Ordu birlikleri 11 Şubat 1921'de Borçalı bölgesinden Gürcistan'a saldırdılar. 16 Şubat'ta da 11. Kızıl Ordu Gürcistan'a girdi.¹⁶⁷² Rusların Gürcistan'ı işgal etmeye başlaması üzerine 20 Şubat 1921'de Ankara'daki Gürcistan büyükelçisine, Ardahan ve Artvin'in terk edilmesi için bir ültimatöme verildi.¹⁶⁷³

Elçilik 23 Şubat'ta, Ardahan ve Artvin'in Türkiye'ye bırakıldığını bildirdi.¹⁶⁷⁴ Bu sırada, TBMM Hükümeti'nin Londra görüşmelerine çağırılması ve Gürcülerin Türklerle görüşmeye

¹⁶⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 3, s. 204-209.

¹⁶⁶⁶ ATBD, Sayı: 106, Belge: 2987, s. 37-38.

¹⁶⁶⁷ ATBD, Sayı: 106, Belge: 2990, s. 51-54.

¹⁶⁶⁸ TİH, C. 3, s. 214-215; ATBD, Sayı: 106, Belge: 2992- 2593-2994, s. 61-68.

¹⁶⁶⁹ K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C.2, s. 998-1001.

¹⁶⁷⁰ TİH, C. 3, s. 217-220; Harekâtın icrası ile ilgili kroki için bkz. Ek-9, s. 413.

¹⁶⁷¹ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 372-373.

¹⁶⁷² TİH, C. 3, s. 228-231; C. K. İncedayı, a.g.e., s. 69.

¹⁶⁷³ ATBD, Sayı: 107, Belge: 3015, s. 4-5.

¹⁶⁷⁴ ATBD, Sayı: 107, Belge: 3020, s. 28-29.

başlaması Sovyet yönetimini endişelendirdi. Bu sebeple Rusya, uzun süredir bekleyen Türk-Rus anlaşmasını yeniden görüşme talebinde bulundu.¹⁶⁷⁵

Gürcü hükümeti ise 6 Mart 1921'de Ahıska, Ahılkelek ve Batum'un Türk ordusu tarafından işgal edilmesini istedi.¹⁶⁷⁶ Bunun üzerine 8/9 Mart'ta Doğu Cephesi Komutanı'na; Batum, Ahıska ve Ahılkelek'in işgal edilmesi ama bunun Ruslara karşı Gürcülerle işbirliği yapıyor şeklinde anlaşılmamasına gayret edilmesi bildirildi.¹⁶⁷⁷ Emri alan Türk birlikleri bu bölgeleri ele geçirmeye başladılar. Fakat 16 Mart'ta imzalanan Moskova Anlaşması ile Batum ve Ahılkelek Gürcistan'a bırakıldı.¹⁶⁷⁸ Böylece Doğu Cephesi'ndeki çarpışmalar sona erdi.

Doğu Cephesi'ndeki muharebelerin stratejik açıdan en büyük başarısı, İngiliz kuvvetlerinin bölgeden ayrılması, Kızıl Ordu'nun Kafkasya'da ilerlemesi ve Güney Kafkasya'da ortaya çıkan yeni devletlerin kendi aralarındaki mücadeleler ile senkronize bir şekilde icra edilmesiydi. Gürcülerin işgali altındaki yerlerin çatışmalara gerek kalmadan ele geçirilmesi de diğer önemli bir husustu.

Bunun dışında harekât, arazi koşulları gereğince ana yaklaşma istikametlerini ve ulaşım kolaylığı sebebiyle asıl kuvvetlerle demiryolu hattını takip eden klasik bir harekât oldu. Harekâta dikkat çeken en önemli husus nisbi muharebe gücü açısından üstün olunmasına rağmen Kars Kalesi'nin kuşatılarak alınması ve tali kuvvetlerle Ermenilerin geri bölgesine doğru ilerlenmesiydi.

Bu dolaylı tutum uygulamasının, Doğu Cephesi Komutanı'nın Enver Paşa'nın Sarıkamış harekâtını yakından takip etmesi ve I. Dünya Savaşı sırasında Kars'ın alınmasına bizzat katılmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Çünkü bu harekâtlar sırasında Rus ordusunun kuşatılma riski ortaya çıktığında hemen çekilmeyi düşündüğünü yaşayarak öğrenmişti. Bu sebeple Rus doktrini ile yetişmiş subaylar tarafından yönetilen Ermeni ordusunun da kuşatılma riski ortaya çıkar çıkmaz çekileceğini biliyordu.

4.5. İÇ CEPHE'DE UYGULANAN STRATEJİ

Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra ülkenin kurtulması için bir büyük devletin manda veya himayesine girmek gerektiğine inananlar, yerel çareler peşinde koşanlar ve Mondros Mütarekesi sırasında henüz işgal edilmemiş olan topraklarda tam bağımsız bir devlet kurmak isteyenler şeklinde üç fikrin ortaya çıktığından Bölüm 3.2.1'de bahsetmiştik. Bu yaklaşımlar

¹⁶⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 3, s. 228-231.

¹⁶⁷⁶ ATBD, Sayı: 107, Belge: 3018, s. 17-18.

¹⁶⁷⁷ ATBD, Sayı: 107, Belge: 3021, s. 32-35.

¹⁶⁷⁸ TİH, C. 3, s. 244-245.

içinde, sadece tam bağımsız bir devlet kurmak isteyenlerin herhangi bir organizasyonu bulunmuyordu. Diğer yaklaşımların temsilcileri mütareke döneminde değişik cemiyetlerin çatısı altında toplanarak kendi amaçları doğrultusunda çalışmaya başlamışlardı.

Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından sonra bu durum değişti. Çünkü tam bağımsız bir devlet kurmak taraftarı olanlar, Amasya Tamimi ile diğer görüşlere meydan okuyarak kendi örgütlerini oluşturmaya başladılar. Bunun ardından, tam bağımsızlık taraftarları ile manda ve himaye taraftarları ve mahalli çareler peşinde koşanlar arasında yoğun bir mücadele yaşanmaya başlandı.¹⁶⁷⁹

Nisbeten “mütereddit” olarak tanımlayabileceğimiz grupların büyük kısmı bir süre sonra Millî Mücadele taraftarlarıyla birleşince, mücadele genel olarak İngiliz himayesini isteyenlerle, etnik-dini temelli olarak ülkeyi parçalamaya çalışanların taraflardan birini; tam bağımsız bir devlet kurmak isteyenlerin diğerini oluşturduğu iki ana akım arasında yaşandı. “İstiklâl-i tam” yanlıları açısından bu durum yönetimi ele geçirmek ve ülkenin bekasını sağlamak için yapılan iki boyutlu bir mücadeleydi.

İktidar mücadelesi tam bağımsızlık taraftarları ile İngiliz himayesi taraftarları arasında yaşandı. Tam bağımsızlık taraftarları, kısa süre içinde Anadolu ve Trakya'da ordunun ve mülki idarenin kontrolünü ele almaya başlayınca, mücadele daha görünür hale geldi ve bir süre sonra İngiliz himayesini savunanların desteklediği isyanlar şeklinde silahlı çatışmalara dönüştü.

Ülkenin bütünlüğü ve bekasına yönelik bir tehdit olan ayrılıkçı hareketler ise daha mütarekenin imzalandığı ilk günlerde faaliyete geçtiler. Bunlar sadece millî hareketi değil, devletin kendisini de hedef alıyorlardı. Bunlardan Karadeniz bölgesindeki Pontus çetelerinin faaliyetleri oldukça ciddi bir tehdit halini aldı ve Millî Mücadele'nin sonuna kadar devam etti.

Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesine de bu Rum çeteleri ile bunlara tepki olarak ortaya çıkan Müslüman çetelerinin çatışmaları sebep oldu. Bu nedenle, Mustafa Kemal Paşa'nın 29 Mayıs 1919'da verdiği ilk askerî direktifin hedefinde de bu Rum çeteleri vardı.¹⁶⁸⁰ Mustafa Kemal Paşa, sadece Rum çeteleri ile değil Kürt ayrılıkçılığı ve Batı

¹⁶⁷⁹ ABD manda veya himayesi fikri ile mücadele, Sivas Kongresi sonrasına kadar devam etmiştir. ABD manda veya himayesi Sivas Kongresi'nde uzun tartışmalara sebep olmuştur. Bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 93-98; İngiliz mandası veya himayesi taraftarı ve Heyet-i Temsiliye arasında ise kongreden sonra da sert bir mücadele yaşanmıştır. Bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 116-119; Sivas Kongresi'nde tüm cemiyetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmesine rağmen yerel cemiyetlerin bazıları bir süre daha özerkliklerini korumaya çalışmışlardır. Örneğin Sivas Kongresi'nde tüm cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirilmesine rağmen 7 Ekim 1919'da Edirne'de yapılan toplantıda Trakya'da millî hakların savunulmasına ait işleri Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti kendi üzerine almıştır. TİH, C. 2, Ks. 2, s. 65; Yerel cemiyetlerin özerkliklerini koruma çabaları hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 122-127.

¹⁶⁸⁰ Bu askerî direktifin tam metni için bkz. K. Karabekir, İstiklal Harbimiz, C. 1, s. 36-37; Ayrıca bkz. Atatürk'ün Tamim..., s. 25-27.

Anadolu'daki Yunan işgali ile de ilgilenmeye başlayınca, İngilizler hükümetten kendisini İstanbul'a geri çağırmasını istediler.

Mütarekeden sonra, İngilizlerin orduların lağvedilmesini ve komutanlarının İstanbul'a getirilmesini sağladıkları bu yöntem bu defa hiçbir işe yaramadı. Çünkü Mustafa Kemal Paşa, bu emirleri dinlemedi. Ellerinde Anadolu içlerine girerek Mustafa Kemal Paşa'yı fiilen etkisiz hale getirecek askerî birlik olmadığından, İngilizler millî harekete fiilen müdahale edemediler.

Bu sebeple İngilizler, kendilerine taraftar olan kişi ve cemiyetler ile İstanbul hükümetinin çıkardığı isyanları ve etnik kökenli hareketleri desteklediler. İngilizler, zaten mütarekenin hemen ardından işgal ettikleri bölgelerdeki Ermenileri ve bazı Arap aşiretlerini kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya yönelmişlerdi. Kürdistan devleti kurulacağı propagandası yapmaya başlayınca, bazı aşiret reislerini de kazanmayı başardılar.

Bunlardan, Midyat-Nusaybin-Savur bölgesinde etkili olan Ali Batı, 11 Mayıs 1919'da Nusaybin'de bir ayaklanma başlattı. Fakat 13. Kolordu'ya bağlı birlikler isyan bölgesine sevk edildi ve 18 Ağustos'ta Ali Batı öldürülünce isyan sona erdi. Bu isyan, askerî yöntemlerden ziyade eşkıya takibi yöntemleriyle etkisiz hale getirildi.¹⁶⁸¹

Mustafa Kemal Paşa liderliğinde ortaya çıkan hareketin ilk hedefinin kendisi olduğunu anlayan hükümet de İngilizler gibi bu hareketi daha ortaya çıktığı ilk andan itibaren ortadan kaldırmaya çalıştı. Önce Harbiye Nazırı vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a çağırıldı fakat bu işe yaramayınca bazı vazgeçirme ve zorlama tedbirleri yürürlüğe konuldu.

Bu tedbirler, Amasya Tamimi'nin yayımlanmasının hemen ardından ortaya çıktı. Çünkü Tamim'de hükümetin yetersizliğinden bahsediliyor ve onun yerini alacak bir teşkilat kurulacağı ilan ediliyordu.¹⁶⁸² İlk olarak Dâhiliye Nazırı Ali Kemal 23 Haziran 1919'da Anadolu'daki mülki idarecilere, onun görevden alındığını ve isteklerinin reddedilmesini bildirdi.¹⁶⁸³ Fakat Mustafa Kemal Paşa, görevin kendisine Padişah tarafından verildiğini öne sürerek bu emrin geçerli olmadığını iddia etti.¹⁶⁸⁴

Bunun üzerine, Padişah tarafından görevlendirildiği bahanesini ortadan kaldırmak için hükümdarın bizatihi kendisi devreye sokuldu. Bundan da bir sonuç alınamayınca, padişah iradesiyle görevden alındı. Mustafa Kemal Paşa buna; hem görevden, hem de askerlikten istifa ederek cevap verdi. Bunun üzerine hükümet, Kâzım Paşa'dan onu tutuklamasını istedi. Kâzım

¹⁶⁸¹ TİH, C. 6, s. 40-43; TİH C. 2, Ks. 1, s.173.

¹⁶⁸² Tamim'in tam metni için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, Vesikalar, s. 627.

¹⁶⁸³ TİH, C. 2, Ks. 1, s. 118; Ayrıca bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 41.

¹⁶⁸⁴ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 46, s. 45; HTVD, Sayı: 2, Belge: 27 a, b, c.

Paşa bu emri uygulamayınca Mustafa Kemal Paşa'nın taşıdığı nişanlarla fahri yaverlik rütbesinin geri alınmasına karar verildi.

Tüm bu çabalara rağmen bir sonuç alamayan hükümet, kendisine karşı doğrudan bir tehdit olduğu açıkça anlaşılan Erzurum Kongresi kararlarının Sivas Kongresi'nde onaylanmasını önlemek için daha etkili tedbirler almaya başladı. Bu maksatla önce millî hareketin dayandığı asıl kuvvet olan askerî birlikleri ele geçirerek hareketin liderlerini etkisiz hale getirmek için bu birliklere yeni komutanlar atadı. Ancak bu komutanlar birliklere sokulmayarak geriye gönderildiler.

Hükümet bu defa da, kongreyi engellemesi için Sivas Valisi Reşit Paşa'yı ikna etmeye çalıştı ama bunda da başarılı olamadı. Bunun üzerine, Harput Valisi olarak atadığı Ali Galip'i Sivas Kongresi'ni engellemekle görevlendirdi. Ali Galip, bu görevi yerine getirmek için bölgede ayrılıkçı faaliyetlerde bulunan Bedirhan ailesi ileri gelenleri ve İngiliz Binbaşı Noel ile birlikte Malatya'da hazırlıklara başladı.

Mustafa Kemal Paşa bunu öğrenince, bulabildiği bütün birlikleri parça parça ama hızlı bir şekilde Malatya'ya gönderdi. Bunun üzerine paniğe kapılan Ali Galip ve beraberindekiler, 10 Eylül 1919'da Malatya'dan kaçtılar ve güneyde İngiliz işgali altındaki bölgeye gittiler.¹⁶⁸⁵

Millî Mücadele'nin örgütlenme safhası olan bu dönemde, mücadele genel olarak İngiliz himayesi taraftarlarının desteklediği İstanbul hükümeti ve ona rakip olarak ortaya çıkan millî hareket arasında yaşandı ve bu mücadelede silahlı bir çatışma meydana gelmedi.

Bu dönemde Hükümet, Sivas Kongresi'ne kadar dozu giderek artan önlemler almak suretiyle millî hareketin örgütlenmesini engellemeye çalışırken millî hareket savunma durumundaydı. Ama Sivas Kongresi'nden sonra bu durum değişti. Çünkü millî hareket artık bir program oluşturmuş ve bunu uygulayacak teşkilatlanmayı tamamlamıştı. Bu sebeple, kongre sonrasında teşkil edilen Heyet-i Temsiliye süratle karşı atağa geçti. Amaç hükümeti düşürerek millî harekete müzahir yeni bir hükümetin kurulmasını ve Meclis-i Mebusan'ın açılmasını sağlamaktı.

Bu hareket tarzının benimsenmesinin temelinde, lider kadronun 1908 ve 1909 yıllarındaki siyasal gelişmelerde edindikleri tecrübeler vardı. Ancak bu defa İstanbul İtilaf Devletleri tarafından fiilen işgal edilmiş durumda bulunduğu için askerî güç göndermek mümkün değildi. Bunun yerine, hükümetin etki alanını daraltarak gücünü İstanbul sınırları içine hapsetmeye ve istifa etmesini sağlamaya yönelik bir strateji uygulandı.

¹⁶⁸⁵ TİH, C. 2, Ks. 1, s. 206; M. K. Atatürk, Nutuk, Vesikalar, s. 659-672; M. K. Atatürk, Nutuk, s. 101-108; İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, s. 143-144.

Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla, Anadolu ve Trakya'nın İstanbul'la irtibatı kesildi. Hükümet, bazı birliklere yeni komutanlar atayarak ve kendisine bağlı mülki idarecilere dayanarak buna karşı koymaya çalıştı. Ancak gönderilen komutanlar birliklere kabul edilmediğinden ve mülki idarecilere zorla görevden el çektirildiğinden Anadolu ve Trakya kısa süre içinde Heyet-i Temsiliye'nin kontrolü altına girdi. Bu aktif politikaya karşı bir süre önleyici yaklaşımlarla tedbir getirmeye çalışan hükümet, bunda başarılı olamayınca milliyetçilerin itibarını kırmak üzere bazı bölgelerde çıkardığı isyanlarla karşılık vermeye çalıştı. Bu teşebbüslerde Sultan'ın Halifelik sıfatı dolayısıyla halk üzerindeki dini etkisinin kullanılması hükümete, uygun bir çözüm olarak görünmekteydi.

Bu maksatla, Teâlî-i İslâm Cemiyeti¹⁶⁸⁶ ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası gibi dernek ve partilerle de işbirliği içine girildi. Bunun sonucunda, eski valinin serbest bıraktığı mahkûmlar ve Teali-i İslam Cemiyeti üyesi Bozkırlı Hoca Zeynelabidin tarafından İstanbul'dan yönlendirilen bazı kişiler 27 Eylül'de Konya'nın Bozkır ilçesini bastılar.

28 Eylül'de isyancıların üzerine gönderilen askerî birlikler isyanı bastıramadılar ancak Konya'dan gönderilen nasihat heyeti halkı toplayarak konuşunca olaylar yatıştı. Bozkır'a Kuvâ-yı Milliye birlikleri gönderilmeyeceği sözü verilince, asiler köylerine döndüler ve ayaklanma 4 Ekim'de tamamen sona erdi.¹⁶⁸⁷

Heyet-i Temsiliye ile bu yolla da mücadele edemeyen ve İstanbul hariç hemen hemen her yerde otoritesi ortadan kalkan hükümet, istifa etmek zorunda kaldı. Damat Ferit Paşa, yenilmişti ama yaşananlardan önemli dersler çıkarmıştı. Örneğin Eskişehir gibi İngiliz birliklerinin bulunduğu bölgelerde yönetimi son ana kadar elinde tutabilmişti. İzmit, Bolu ve Adapazarı gibi İstanbul'a ve İngiliz birliklerine yakın yerlerde de etkili olabileceğini anlamıştı.

Öte yandan, Bozkır ayaklanması, Damat Ferit Paşa ve işbirliği içinde olduğu çevreleri bazı bölgelerde teşkilatı bulunan Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile Teali-i İslam Cemiyeti'nin halkı milliyetçilere karşı harekete geçirmekte bir araç olarak kullanılabilmesi kanaatine ulaştırdı. Zira

¹⁶⁸⁶ Bu cemiyet, 19 Şubat 1919'da İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyet önce Cemiyet-i Müderrisin adıyla kurulmuş, daha sonra bu ismi almıştır. T. Z. Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. 2, s. 382-383.

¹⁶⁸⁷ TİH, C. 6, s. 54-55; Bu isyan sırasında Heyet-i Temsiliye, Merkezi Hükümet'e bağlı kalan mülki idarecilerin görevden uzaklaştırılması, Eskişehir ve civarındaki İngiliz kuvvetlerine karşı yapılan harekât, İstanbul'dan Anadolu'daki askerî birliklere atanan komutanların görev yerlerine gelmesinin engellenmesi gibi çok yönlü ve yoğun bir mücadele veriyordu. Heyet-i Temsiliye tutanaklarından, Konya'da meydana gelen gelişmeler ve Bozkır isyanının da yakından takip edildiği ve Konya'nın kontrol altına alınmasına büyük bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Tutanaklarda, Konya Valisi Cemal Bey'in İstanbul'a kaçmasından sonra halk tarafından Vali Vekili olarak seçilen Hoca Vehbi Efendi'nin göreve başlamasının tasvip edildiği, Bozkır isyanına müdahale hakkında 20. Kolordu Komutan Vekili ve Niğde'de bulunan 11. Fırka Komutanlığına talimat verildiği görülmektedir. Bu sırada Konya'daki olaylara müdahale etmekle görevlendirilen Refet Bey, isyanın ciddi bir boyuta ulaştığını, bu duruma müdahale edebilmesi için 2. Ordu Müfettişliği'nin yeniden kurularak Konya Valiliği ve 2. Ordu Müfettişliği görevinin kendisine verilmesini talep etmiş ancak Heyet-i Temsiliye, halkın seçtiği Konya Vali Vekili'nin görevden alınmasının uygun olmadığına, heyetin kapatılmış olan müfettişlikleri yeniden kurmaya yetkisi olmadığına ve Kolordu ile Vilayetin kendisi ile işbirliği yapmasının tavsiye edilmesine karar vermiştir. B. S. Baykal, a.g.e., s. 9-11.

herhangi bir ön hazırlık yapılmamasına rağmen Bozkır bölgesinde bir isyan çıkarılmış ve bu kalkışma askerî birliklerce bastırılmamıştı.

Dolayısıyla daha örgütlü ve hazırlıklı bir şekilde adı geçen teşkilatlarla işbirliği içinde hareket edilirse, millî hareketin zor duruma sokulabileceği ve yeni göreve getirilen Ali Rıza Paşa kabinesinin düşürülebileceği, hatta iktidarın yeniden ele geçirilebileceği tahmin edilmiş olmalıdır. Bu sebeple Damat Ferit Paşa; Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Teali-i İslam Cemiyeti, Askerî Nigehban Cemiyeti ve İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin işbirliğiyle Adapazarı bölgesine bazı kişiler gönderdi.¹⁶⁸⁸ 28 Ekim 1919'dan itibaren aynı bölgede İngiliz subayları da dolaşmaya başladılar.

Bunun üzerine Harbiye Nezareti, 25. Kolordu'dan ve Zonguldak'tan bazı birlikleri Bolu'ya intikal ettirdi. Bir miktar asker de Düzce'ye gönderildi. 16 Kasım'da Amasya'ya sürgün cezası alan bazı suçlular sevk sırasında kaçırılıp Düzce'de devlet görevlileri öldürülünce, 1 Aralık 1919-31 Ocak 1920 arasında İzmit ve Düzce'de sıkıyönetim uygulandı.¹⁶⁸⁹

Bu bölgedeki isyan girişimleri, alınan bu tedbirlerle engellendi. Fakat Bozkır'da yeni bir isyan çıkmasına engel olunamadı. Tam aksine, isyan çıkmaması için alınan tedbirler yeni bir isyanı tetikledi. Birinci Bozkır İsyanı'nda düzenli birliklerin isyanı bastırmada başarısız olduğu anlaşıldığından, muhtemel bir isyana karşı Afyon'dan Yarbay Arif (Karakeçili) Müfrezesi Seydişehir'e kaydırılmıştı.

Bu müfrezenin bölgeye gelmesi ve 12. Kolordu'dan bazı birliklerin Konya'yı güneye karşı emniyete almak için Çumra ve Karaviran Bucaklarında toplanması üzerine 20 Ekim'de İkinci Bozkır İsyanı çıktı. İstanbul'dan da desteklenen bu isyan, geniş bir bölgeye yayıldı. Yarbay Arif Müfrezesi ve askerî birliklerin müdahalesiyle ancak 4 Kasım 1919'da bastırılabilirdi.¹⁶⁹⁰

Bu sırada, millî harekete karşı olan çevreler Sivas'ta da kendilerini göstermeye başladılar. Heyet-i Temsiliye'nin 20-22 Ekim tarihlerinde, Salih Paşa ile görüşmek için şehirden ayrılması üzerine Şeyh Recep ve etrafına topladığı bir grup İstanbul ve Amasya'ya telgraflar çektiler. Mahallî bir hareket olan bu olay isyana dönüşmeden bastırıldı.¹⁶⁹¹ Fakat Damat Ferit Paşa ve işbirliği içinde olduğu çevrelerin çabaları, Biga Yarımadası'nda daha etkili oldu.¹⁶⁹²

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Askerî Nigehban ve Kızıl Hançerliler gibi cemiyetlerle işbirliği içinde Cemiyet-i Ahmediye adında bir örgüt kuruldu ve Teali-i İslam Cemiyeti şubeleri de bunlarla

¹⁶⁸⁸ Geniş bilgi için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 202-204.

¹⁶⁸⁹ TİH, C. 6, s. 89-91.

¹⁶⁹⁰ TİH, C. 6, s. 55-59.

¹⁶⁹¹ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 197-201.

¹⁶⁹² Geniş bilgi için bkz. K. Özalp, a.g.e., s. 65-70.

birleşti.¹⁶⁹³ Bunlarla irtibat halindeki emekli bir subay olan Ahmet Anzavur; Biga, Gönen ve Manyas bölgelerindeki Çerkezler üzerinde etkili biriydi. Anzavur, 25 Ekim 1919'da Gönen ve Manyas civarındaki bazı eşkıyalarla işbirliği içinde harekete geçti. 2 Kasım'da Susurluk'a gelen Anzavur'un üzerine Bursa ve Balıkesir'den askerî birlikler gönderildi.

Tenkil harekâtı devam ederken, Edremit kaymakamı Köprülü Hamdi Bey 5 Kasım'da Manyas'a giderek Anzavur'la görüştü. Sıkışmış durumda olan Anzavur, yanıldığını ve görev verilirse cepheye gidebileceğini söyleyince isyanın sona erdiği düşünüldü. Fakat Anzavur, 12 Kasım'da tekrar Susurluk'a geldi.

16 Kasım 1919'da Demirkapı bölgesinde çıkan çatışmada isyancılar yenildi ancak Anzavur sağ olarak kaçımayı başardı. İsyan bir türlü sona erdirilemediği için, Çerkez Ethem de Balıkesir'e çağırıldı. 19/20 Kasım'da Balıkesir'e gelen Çerkez Ethem, Yarbay Rahmi'nin yardımcısı olarak tenkil harekâtı için görevlendirildi.

Bu harekât sırasında yaşanan çatışmalarda da başarısızlığa uğrayan Anzavur, 27 Kasım'da kaçmaya başladı. Çerkez Ethem ve Rahmi Bey tarafından takip edilen Anzavur, 30 Kasım'daki çatışmadan da sağ olarak kurtulmayı başardı ama 3 Aralık tarihine kadar yanında sadece altı yedi kişi kaldı.¹⁶⁹⁴

İsyan bastırılmış ancak bu bölgede daha sonra ortaya çıkacak isyanlarda da tekrarlanacak olan bir hata yapılmıştı. İsyana yeterince hızlı müdahale edilemediğinden, olaylar kısa süre içinde büyümüş ve isyancıların sayısı artmıştı. Ayrıca, askerî birlikler parça parça kullanıldığından isyancılar imha edilememiş, yeterli kuvvet olmadığı için harekât kuşatıcı bir şekilde yapılamamış, dolayısıyla isyan bölgesi tecrit edilememiş ve isyancılar daha sonra geri dönmek üzere bölgeden ayrılmışlardı.

Bu sırada, ülkenin değişik bölgelerindeki isyanların ve işgallerin yarattığı otorite boşluğu sebebiyle Bayburt'un Hart Bucağı'nda da bir isyan çıktı. Bu isyan, diğer isyanlardan farklı olarak tamamen dini bir motivasyona dayanıyordu. Diğer isyanlarda da dini söylemler kullanılmakla birlikte isyanların asıl sebebi İstanbul ile Heyet-i Temsiliye arasındaki siyasi mücadeleydi. Bu isyan ise dini bir yapıdan kaynaklanıyordu.

Kurduğu tarikatla 1908 yılından beri Şiilik propagandası yapan ve Mehdi olduğunu iddia eden Şeyh Eşref, etkisini Bayburt, Sürmene ve Erzurum'a kadar yaymıştı. 1919'da Bayburt ve çevresinde huzursuzluk çıkarmaya başlayan Şeyh, gönderilen nasihat heyetlerini dinlemedi. Ağustos ortalarından itibaren resmi makamların taleplerine itaatsizlik etmeye başladı. 6 ve 9

¹⁶⁹³ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 364-365; ATBD, Sayı: 87, Belge: 2099, s. 50-51.

¹⁶⁹⁴ TİH C. 6, s. 66-71; A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 326-327.

Aralık'ta ise, gönderilen askerî müfrezeleri pusuya düşürerek esir aldı ve Cuma namazında kendi adına hutbe okuttu.

Buna rağmen, kan dökülmeden Şeyh'i yola getirmek için Erzurum müftüsü başkanlığında bir heyet gönderildi ama bu da bir sonuç vermedi. Bunun üzerine 9. Fırka isyanı bastırmakla görevlendirildi ve 24 Aralık 1919'da Hart kuşatıldı. 1 Ocak 1920'de, Şeyh Eşref ve yakınlarının, kaldıkları eve isabet eden bir top mermisiyle ölmesi üzerine isyan sona erdi.¹⁶⁹⁵

Bu isyanın bastırılmasının ardından artık her şey yoluna girmiş gibi görünüyordu. Millî hareketle paralel bir amaç belirleyen ve Heyet-i Temsiliye ile işbirliği içinde çalışacağı konusunda mutabakat sağlanan bir hükümet işbaşına gelmiş, seçimler yapılmış, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin adaylarının çoğunlukta olduğu bir meclis kurulmuş ve çalışmaya başlamıştı. Ancak bu durum aldattıydı. Çünkü Heyet-i Temsiliye, bazı bölgelerde etkisini hala tam olarak yerleştirememişti.

Örneğin Sivas Kongresi'nden sonra her yerde kurulmaya başlanan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Bursa ve Konya vilayetleri ile Yozgat sancağında pek fazla itibar görmemişti. Biga ve Kocaeli Yarımadalarından Yozgat'a kadar uzanan bölgedeki yerel rekabet ve anlaşmazlıkların yarattığı zaaf İngilizler tarafından da tespit edilmişti ve bu durumdan yararlanabilmek için bölgede gizli faaliyetlerde bulunuyorlardı.¹⁶⁹⁶ Damat Ferit Paşa ve millî harekete karşı olan diğer unsurlar da aynı bölgelerde çalışıyorlardı.

Bu sırada Gelibolu bölgesinde bulunan Akbaş Cephaneliği'ndeki silah ve mühimmatın Dramalı Rıza Bey ve arkadaşları tarafından 26/27 Ocak 1920'de Anadolu'ya kaçırılması İngilizleri çok kızdırdı.¹⁶⁹⁷ Çünkü İngilizler, bu cephanelikteki silah ve mühimmatı Rusya'daki Bolşevik rejiminin devrilmesi için son ümitleri olan General Wrangel'in ordusunu desteklemek için kullanmayı planlıyorlardı.¹⁶⁹⁸

Onları endişelendiren diğer bir husus ise millî hareketin Biga Yarımadası'na hâkim olması ve Çanakkale Boğazı'nın karşı yakasında bile operasyon yapabilecek güce ulaşmasıydı. Bu sebeple İngilizler, Bandırma'ya asker çıkardılar ve bölgede dolaşan İngiliz subayları halkı kışkırtmaya başladılar.

Akbaş Cephaneliği'nden kaçırılan silah ve mühimmat, Biga'nın Yenice Bucağı'nda depolanmış ve bu silah ve mühimmat kullanılarak bölgede 500 gençten oluşan bir kuvvet oluşturulmuştu. Fakat halktan para ve asker toplanınca, bölgedeki Pomaklar buna karşı cephe aldılar ve

¹⁶⁹⁵ Geniş bilgi için bkz. TİH C. 6, s. 60-65; Ayrıca bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 269-270; M. M. Kansu, C. 2, a.g.e., s. 485-486.

¹⁶⁹⁶ TİH, C. 6, s. 66-67.

¹⁶⁹⁷ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 304.

¹⁶⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. K. Özalp, a.g.e., s. 89.

Karabiga ve Çanakkale'deki İngilizlerle irtibata geçtiler. Anzavur da Çerkezleri kışkırtmaya başladı.

Böylece, İngilizlerin desteği ve Damat Ferit Paşa ile millî harekete karşı olan çevrelerin çabalarıyla yeni bir isyan çıktı. Gâvur İmam yönetimindeki Pomaklar ve Şah İsmail yönetimindeki Çerkezler 16 Şubat 1920'de Biga'yı bastılar. 17 Şubat'ta da Anzavur Biga'ya geldi.¹⁶⁹⁹

Bu sırada bazı İngiliz subayları Biga bölgesine geldiler ve isyanın durumunu incelediler. İsyancıların liderlerinden Şah İsmail bir İngiliz zırhlısına binerek Çanakkale'ye gitti.¹⁷⁰⁰ Bu gelişmeler üzerine 14. Kolordu, bölgeye askerî birlikler sevk etmeye başladı. 20 Şubat'ta yola çıkan bu birliklerin ardından Balıkesir'deki Kuvâ-yı Milliye birliklerinden de bir takip müfrezesi oluşturuldu.

Ancak bu birlikler isyanı bastırmak için yeterli değildi. Nitekim asiler, Akbaş'tan kaçırılan silahları ele geçirmek için 21 Şubat 1920'de Yenice'ye taarruz ettiler. Buradaki müfreze cephaneliği havaya uçurarak çekildi. Bu olayın ardından isyan hızla bütün bölgeye yayıldı. Gönderilen birliklerle asiler arasında 8-10 Mart tarihlerinde meydana gelen çatışmalarda Anzavur yenildi ama yine sağ olarak kaçmayı başardı.¹⁷⁰¹

Bu isyan sırasında, isyan çıkarmak amacıyla İstanbul'dan Bursa'ya da bazı kişiler gönderildi. Bu olayın haber alınması sayesinde şehirdeki Hürriyet ve İtilaf Fırkası reisi, eski müftü ve etrafındaki kişiler tutuklanarak bu girişim önlendi.¹⁷⁰²

Fakat 16 Mart'ta İstanbul işgal edilince, olayların seyri tamamen değişti. Heyet-i Temsiliye tarafından İstanbul'la irtibatın kesilmesi ve meclisin Ankara'da toplanması kararı alınınca, Harbiye Nezareti ile Heyet-i Temsiliye arasında anlaşmazlık yaşandı. 14. ve 12. Kolordu Komutanları da Harbiye Nezareti ile beraber hareket etti ve bu ayrılık ancak hükümet istifa ettikten sonra ortadan kaldırılabildi.

Bu sefer de, yeni hükümeti kuran Damat Ferit Paşa, İngilizlerle işbirliği içinde meclisin Ankara'da toplanmasını önlemek için harekete geçti. Bunun üzerine, İstanbul ile Ankara arasında bir ölüm kalım mücadelesi başladı. Damat Ferit Paşa ve İngilizlerin desteğiyle hareket eden Anzavur, etrafına bir miktar silahlı adam toplayarak 4 Nisan 1920'de Gönen'e taarruz etti ve kasabayı ele geçirdi.

¹⁶⁹⁹ TİH, C. 6, s. 72-73.

¹⁷⁰⁰ Uluğ İğdemir, **Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar)**, TTK Basımevi, Ankara, 1989, s. 15.

¹⁷⁰¹ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 6, s. 71-87; ATBD, Sayı: 87, Belge: 2104, s. 63-64.

¹⁷⁰² ATBD, Sayı: 87, Belge: 2098, s. 47.

Bu gelişmeden endişeye kapılan 14. Kolordu Komutanı, 5 Nisan 1920'de karargâhını Bandırma'dan Bursa'ya taşıttı. Bunun ardından Anzavur; Mustafa Kemal Paşa, Karacabey ve Bandırma'yı ele geçirdi. Anzavur'un Balıkesir'e de saldıracağı haber alınca 61. Fırka Komutanı 7 Nisan'da Aydın Cephesi'nden bir süvari bölüğü ve 350 zeybeği Alaşehir'e getirtti. Bunları, Salihli ve Alaşehir cephesinden çektiği gönüllülerle takviye ederek Balıkesir'de topladı. Demirci Mehmet Efe de 600 atlı gönderdi.

Ayvalık, Akhisar ve Balıkesir'den gelen millî müfrezelerle birlikte toplam 2000 kişilik bir kuvvet Çerkez Ethem'in emrine verildi. Bu kuvvet, 15 Nisan 1920'de Susurluk-Gönen istikametinde harekete geçti ve Anzavur kuvvetleriyle temas sağladı. Ertesi gün de devam eden çatışmalar sonucunda isyancılar bozguna uğradılar. Yaralı olarak kaçan Anzavur önce Karabiga'ya, oradan da bir İngiliz gemisiyle İstanbul'a gitti.¹⁷⁰³

Anzavur bozguna uğratılmıştı ama bu sırada Kocaeli Yarımadası'ndan Ankara'ya doğru uzanan bir hat üzerinde ve doğrudan Meclis'in Ankara'da toplanmasını hedef alan bir isyan dalgası başlamış, geniş bir alana yayılmış ve ilerlemeye devam ediyordu.

Bu isyan, İngilizlerin desteğiyle Damat Ferit Paşa ve işbirliği içinde olduğu çevrelerce çıkarılmıştı. Bunun için Damat Ferit Paşa, Millî Mücadele taraftarlarının tanrısı inkâr etmekle suçlandığı fetvaları Yunan uçaklarıyla Anadolu'ya attırmıştı.¹⁷⁰⁴ 7 Nisan'da da İngiliz Yüksek Komiseri De Robeck'i ziyaret ederek ona planını anlatmış ve desteğini istemişti.

Zaten Anzavur Bandırma bölgesinde hareket halindeydi. Sınırlı imkânlarla bazı başarılar elde eden Anzavur, desteklendiği takdirde daha da etkili olacaktı. Ayrıca, hükümet bir özel jandarma birliği kuracak, bu birlik isyancıların da yardımıyla millî hareketi ortadan kaldıracak ve meclisin Ankara'da toplanmasını engelleyecekti.¹⁷⁰⁵

Nitekim bu görüşmenin ertesi günü İstanbul'dan Ankara'ya uzanan bir hat üzerinde, TBMM aleyhine isyanlar çıkmaya başladı. İlk olarak Hendek ve Adapazarı bölgesindeki bazı kişiler isyan etti. Bunun üzerine, Heyet-i Temsiliye'nin emriyle jandarma birliklerince Bolu geçitleri tutuldu. Bolu, Geyve, Düzce ve Adapazarı'na da birlikler gönderildi. Karakeçili Müfrezesi Afyon'da toplandı, Kastamonu ve Çorum'da konuşlu bir alay ile Aydın cephesinden bir süvari müfrezesi Ankara'ya çağırıldı. Bolu'ya Hüsrev Bey (Gerde) başkanlığında bir nasihat heyeti gönderildi.

¹⁷⁰³ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 6, s. 84-87; Ayrıca bkz. K. Özalp, a.g.e., s. 108-115; Çerkez Ethem, **Çerkez Ethem'in Anıları**, Dünya Yayınları 6, y.y.y., 1962, s. 30-31.

¹⁷⁰⁴ TİH, C. 6, s. 119.

¹⁷⁰⁵ M. Okur ve M. Küçükuşurlu, a.g.e., s. 182-184; B. N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, C-2, s. 26-29.

Fakat tüm bu tedbirlere rağmen isyan hızla Ankara yakınlarına kadar yayıldı. 14 Nisan 1920’de Beypazarı halkı da askerî depodaki silahları yağmalayınca Ankara tehdit altına girdi. Bunda, Biga ayaklanmasında düzenli birliklerin isyanlarda yerel halka karşı silah kullanmadığı ve dağıldığı görülmesine rağmen, askerî birliklerin parça parça isyan bölgesine gönderilmesinin de etkisi vardı.¹⁷⁰⁶

Hâlbuki isyancıların amacının, Ankara çevresindeki halkı da isyana teşvik etmek ve meclisin açılmasını önlemek olduğu anlaşılıyordu. Bu sebeple, önce bölgeye yakın müfrezelerle Adapazarı-Geyve-Göynük-Nallıhan-Beypazarı-Yabanabad hattında isyancıların durdurulması ve bundan sonra da bu hattın kuzeyine gönderilecek tecrübeli birliklerle harekât icra edilmesi daha uygun bir hareket tarzı olabilirdi.¹⁷⁰⁷

Böyle yapılmayıp birçoğu henüz yeni kurulan düzenli birlikler isyan bölgesine gönderilince, bu birlikler bölgeye girer girmez dağılmaya başladılar. Bu gelişmelerden cesaret alan İstanbul hükümeti, 18 Nisan 1920’de bir kararname çıkararak üç piyade alayı ve bir topçu taburundan oluşan bir Kuvâ-yı İnzibatiye fırkası kurmaya karar verdi. Bu fırka Harbiye ve Dâhiliye Nezaretlerine bağlı olacaktı.¹⁷⁰⁸

Bu kararnamenin çıkarıldığı gün, Bolu bölgesindeki isyancılar Bolu Boğazı’nı tutan askerlere saldırdılar ve yolu açarak Bolu’ya girdiler. Bu gelişme üzerine Mustafa Kemal Paşa, Geyve’deki 24. Fırka’yı Düzce’ye gönderdi. 20 Nisan’da Gerede isyancıların eline geçti ve Beypazarı’nda çatışmalar çıktı. 21 Nisan’da ise isyancılar Mudurnu’nun köylerine saldırdılar.

24. Fırka Komutanı 22 Nisan 1920’de pusuya düşürülerek öldürülünce, askerler dağıldı. Aynı gün Nallıhan, 23 Nisan’da da Safranbolu ve Gerede isyancıların eline geçti. Bunun üzerine Bursa’da bulunan Ali Fuat Paşa ve Nazilli’de bulunan Refet Bey Ankara’ya çağırıldı. Hendekliler 23 Nisan’da Adapazarı’na yürüyünce Ali Fuat Paşa Ankara yerine Geyve Boğazı’na giderek boğazı tuttu ve Kandıra bölgesindeki birlikleri Geyve Boğazı’na getirdi.¹⁷⁰⁹

Tüm bu gelişmelere rağmen, isyanın en tehlikeli hale geldiği 23 Nisan 1920’de TBMM açıldı ve çalışmaya başladı. İsyanlar, beyannameler ve fetvalarla TBMM’nin açılmaması için elinden gelen her şeyi yapan Damat Ferit Paşa, aslında bu meclisin açılmasını kendi elleriyle kolaylaştırmıştı. Çünkü 12 Nisan 1920’de Meclis-i Mebusan’ı kapatınca Ankara’da yeni bir meclisin açılmasını tamamen meşrulaştırmış ve bu yüzden birçok vekil Anadolu’ya geçmişti.¹⁷¹⁰

¹⁷⁰⁶ TİH, C. 6, s. 92-93; Ayrıca bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 333-343.

¹⁷⁰⁷ A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 348-351.

¹⁷⁰⁸ TİH, C. 6, s. 119-120; O. Öndeş, a.g.e., s. 5.

¹⁷⁰⁹ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 6, s. 93-99

¹⁷¹⁰ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, s. 50; İstanbul Hükümeti’nin yayımladığı fetvalar ve alınan tedbirlerle ilgili olarak bkz. B. N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, C. 2, s. 42-43.

TBMM açıldığı sırada, isyanlar meclisin varlığını tehdit eder durumda olduğu için TBMM ilk olarak 29 Nisan 1920'de Hıyanet-i Vataniye ve İstiklal Mahkemeleri kanunlarını çıkardı.¹⁷¹¹ Meclisin açılmasını engelleyemeyen Damat Ferit Paşa ise, onu dağıtmak için Kuvâ-yı İnzibatiye'nin kurulması ve bölgeye gönderilmesi faaliyetlerini hızlandırdı.

Kendisi aynı zamanda Harbiye Nazırı olduğundan, bu kuvveti elinde tutuyordu. Bu birliği sevk ve idare etmek için bağımsız bir yapı olarak Karargâh Erkânı Harbiyesi adıyla bir teşkilat kurdu ve 1. Kuvâ-yı İnzibatiye Alayı'nı 29 Nisan'da İzmit'e gönderdi. Ama düzensizlik sebebiyle bu alay ancak 8 Mayıs'ta karaya çıkabildi. 2. Alay ise depo birliği olarak kullanılmak üzere İstanbul'da bırakıldı.

Hükümet ayrıca, isyana devam edebilmesi için 22 Nisan 1920'de Anzavur'a 55.000 lira verdi. Bu parayı alan Anzavur, Saray ve İngilizlerle görüşükten sonra İzmit'e gitti. Süleyman Şefik Paşa'dan silah ve cephane aldı ve 8 Mayıs'ta şehirden ayrıldı. 500 kişilik kuvvetiyle 10 Mayıs'ta Adapazarı'nı ve 13 Mayıs'ta Kandıra'yı işgal etti. Buradan da Geyve Boğazı'nı geçerek Eskişehir'e doğru ilerlemek istiyordu. Fakat Ali Fuat Paşa, Geyve Boğazı'na gelen yolları tutmuştu.

Anzavur, 15 Mayıs 1920'de Geyve Boğazı'na saldırdı ama boğazı ele geçiremedi. 16 ve 17 Mayıs'ta da devam eden çarpışmaların ardından bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁷¹² Bolu bölgesindeki asiler ise 12-16 Mayıs arasında Mudurnu'ya saldırdılar fakat onlar da başarılı olamadılar.¹⁷¹³ Mudurnu bölgesindeki harekâtı Refet Bey sevk ve idare ediyordu.¹⁷¹⁴

Bu sırada bölgedeki gelişmeler hakkında doğru bilgi alamayan Damat Ferit Paşa, büyük ümitlerle İstanbul'dan ayrıldı ve 20 Mayıs 1920'de İzmit'e geldi. Fakat durumun beklediği gibi olmadığını görünce hayal kırıklığı içinde geri döndü. 22 Mayıs'ta da Geyve bölgesinde attan düşerek yaralanan Anzavur İstanbul'a gitti.

Ankara çevresindeki isyanların bastırılması ve isyancıların Geyve Boğazı ve Mudurnu hattında durdurulması üzerine bu hattın kuzeyinde harekâta başlanmasına karar verildi.¹⁷¹⁵ Geyve bölgesindeki harekâtı Çerkez Ethem yapacak, askerî birlikler ise bu harekâtı ertecekti. Mudurnu bölgesindeki birlikler de doğudan ilerleyecekti.

23 Mayıs 1920'de ileri harekâta başlayan Çerkez Ethem, aynı gün Sapanca ve Adapazarı'nı ele geçirdi. Böylece Düzce, batıdan Ethem ve doğudan Refet Bey'in tehdidi altına girdi. 26

¹⁷¹¹ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 341-342.

¹⁷¹² Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 6, s. 121-126; İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, s. 91.

¹⁷¹³ Geniş bilgi için bkz. İbrahim Çolak, **Millî Mücadele Esnasında Kuvayı Seyyare Kumandanlığına Ait Hatıralarım**, Yay. Haz.: Orhan Hülagu, Emre Yayınları, İstanbul, t.y., s. 54-60.

¹⁷¹⁴ A. F. Cebesoy, Bilinmeyen..., s. 358.

¹⁷¹⁵ TİH C. 6, s. 127-129.

Mayıs'ta Ethem ilerleyince, Düzce hemen teslim oldu. Refet Bey de 27 Mayıs 1920'de Bolu'ya ve 31 Mayıs'ta Gerede'ye girince isyan sona erdi.¹⁷¹⁶

Bu sırada İstanbul hükümeti, Anadolu hareketini önlemek için hala bazı yeni tedbirler alıyordu. İstanbul'da sıkıyönetim mahkemesi Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Kara Vasıf, Doktor Adnan (Adivar), Halide Edip ve Alfred Rüstem hakkında idam kararı verdi. 16 Mayıs'ta Damat Ferit Paşa tarafından hükümete sunulan bu karar, 24 Mayıs'ta padişah tarafından onaylandı.¹⁷¹⁷

Damat Ferit Paşa, 26 Mayıs'ta De Robeck'i ziyaret ederek 10.000 kişilik bir kuvvet istedi ve bu kuvvet verilirse millî hareketi üç hafta içinde ezebileceğini iddia etti. Ayrıca İzmir, Trakya ve boğazlarla ilgili barış şartlarının hafifletilmesini, çünkü bu şartların millî harekete kabul ettirilemeyeceğini söyledi.¹⁷¹⁸

Onun emriyle 5 Haziran 1920'de taarruza geçmek için hazırlık yapmakta olan Kuvâ-yı İnzibatiye birlikleri ise askerlerin önemli bir kısmı firar ettiği için ancak 14 Haziran'da ileri harekâta başlayabildiler. Fakat Kuvâ-yı Milliye birlikleri, aynı gün bu birliklere taarruz etti ve bu taarruz sonucunda Kuvâ-yı İnzibatiye dağıldı.

Kuvâ-yı Milliye birlikleri, bölgedeki İngiliz müfrezelerini de İzmit'e kadar sürdüler. İngilizler, Ali Fuat Paşa'ya anlaşma yapmak için müracaatta bulundular. Kendilerine İzmit'i boşaltmaları söylenince bunu kabul etmediler. 15, 16, 17 Haziran'da yapılan çarpışmalarda şehri alamayan Kuvâ-yı Milliye birlikleri eski mevzilerine çekildiler. Dağılan Kuvâ-yı İnzibatiye'den arta kalanlar ise İstanbul'a döndüler. Kuvâ-yı İnzibatiye, 25 Haziran'da lağvedildi.

Bolu ve Düzce isyanları sona erdiği sırada Yozgat bölgesinde de bir isyan çıkmıştı ve hala devam ediyordu. Yozgat'ta millî harekete ilk tepki, daha Sivas Kongresi sona erdiği günlerde başlamıştı. Bu tepkiyi gösteren Mutasarrıf Necip Bey olmuş, kendisine 20 Ekim 1919'da görevden el çektirilince, muhalefet hareketi Çapanoğulları ve ileri gelen bazı aileler tarafından sürdürülmüştü.

Bu kişiler, TBMM'nin Ankara'da toplanmasının ardından harekete geçtiler. Çapanoğulları, 30 kişinin imzasıyla Ankara'ya, meclisi tanımadıklarını belirten bir telgraf çektiler. Yıldızeli bölgesinde yaşayan Çerkezler de, İstanbul gazetelerinden Biga tarafındaki Çerkez köylerinin top ateşiyle yok edildiği haberlerini okuyunca kıpırdanmaya başladılar.

14 Mayıs 1920'de Çapanoğulları önderliğinde bir toplantı yapıldı. Toplantıya katılanlar, köy ve kasabalara dağıldılar ve bunların propagandası sonucunda ilk isyan Yıldızeli'nde çıktı. Bu

¹⁷¹⁶ TİH C. 6, s. 105-113.

¹⁷¹⁷ Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Belge: 85, 86, 87, s. 82-83.

¹⁷¹⁸ M. Okur ve M. Küçükkuşurlu, a.g.e., s. 193-194.

isyanın elebaşlarından Postacı Nazım, Düzce ve Bolu'daki asilerden buraya sığınanlarla birlikte padişahın fetvalarını dağıtarak Halife Ordusu adıyla bir kuvvet kurdu.

Bunun üzerine, Sivas'tan bazı birlikler Yıldızeli'ne gönderildi. Amasya'dan bir tabur Zile'ye, bir tabur Sulusaray'a gönderildi. 27 Mayıs 1920'de, Yıldızeli'nin isyancılarca basılacağı haberleri alınınca Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet Bey, 15. Kolordu'dan yardım istedi. 1 Haziran'da da Kılıç Ali, bir müfrezeyle Antep'ten Tokat'a getirildi.¹⁷¹⁹

Çapanoğulları da isyancılara katılınca 9 Haziran'da Yozgat'ta sıkıyönetim ilan edildi. Fakat 13 Haziran'da asiler Yozgat'ı sardılar ve 14 Haziran'da şehre girdiler. Halktan katılanlarla birlikte isyancılar 1000 kişiye yükseldi. Bu kargaşa ortamında bazı soyguncu çeteleri de yerleşim yerlerine saldırmaya başladılar.

Bunun üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili, Çerkeş'te bulunan Refet Bey'in Çankırı'ya hareket etmesini, Çerkez Ethem ve Çolak Selahattin'in ise Ankara'ya gelmelerini bildirdi. Düzce isyanı bastırılınca Çerkez Ethem Müfrezesi Adapazarı'na gitmişti. Bu kuvvetler trenle önce Eskişehir'e, buradan da Ankara'ya getirildi. Tedip Müfrezesi adı verilen bu kuvvet, 20 Haziran'da Ankara'dan Yozgat'a hareket etti. 23 Haziran'da Yozgat'a varan müfreze, öğlene kadar şehri ele geçirdi.

24 Haziran'dan itibaren Çolak Selahattin batıdan ve Refet Bey kuzeyden bölgeye yaklaşınca ayaklanmanın tehlikeli dönemi sona erdi. Yozgat'tan kuzeye doğru ilerleyen Ethem kuvvetleri 25 Haziran'da Alaca'yı ele geçirdiler. 27 Haziran'da da Yozgat-Alaca yolu üzerindeki Arapseyfi Boğazı'na taarruz ederek burada toplanmış olan asileri dağıttılar. Bundan sonra isyancılar, toplu bir kuvvet olmaktan çıktılar.¹⁷²⁰

Damat Ferit Paşa, isyanlarla sarsılmış olan ve 22 Haziran 1920'de başlayan Yunan taarruzuyla daha da zor günler yaşayan TBMM hükümetinin içinde bulunduğu bu durumdan cesaret alarak Haziran sonlarında İngiliz Yüksek Komiseri ile tekrar görüştü. 15.000 kişilik bir ordu kuracağını, İstanbul'daki bazı Kürt ileri gelenleriyle görüştüğünü, bunlar vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın Bolşevikliği getireceği propagandasıyla Kürtlerin de bu birliklerle koordineli olarak kullanılacağını söyledi.¹⁷²¹

Bu sırada Yunanlılar, Bursa ve Uşak yönünde hızla ilerliyorlardı. Bu sebeple Çerkez Ethem, Batı Cephesi'ne gitmek üzere 9 Temmuz'da bölgeden ayrıldı. Bundan sonra küçük asi ve eşkıya

¹⁷¹⁹ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 6, s. 131-147.

¹⁷²⁰ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 6, s. 148-154; İ. Çolak, a.g.e., s. 67-70.

¹⁷²¹ M. Okur ve M. Küçükuşurlu, a.g.e., s. 213-214.

grupları Çolak Selahattin, Refet Bey ve 3. Kolordu birliklerince Ağustos ayına kadar temizlendi.¹⁷²²

İstanbul hükümetinin destek ve teşviki ile çıkarılan bu isyanlar ve çatışmalar ülkeyi dağılma noktasına yaklaştırdı ve çok şiddetli bir iç savaş niteliği gösterdi. Karadeniz kıyılarında da Pontus çetelerinin faaliyet göstermesi sebebiyle ülkenin büyük bir bölümünde otorite boşluğu ortaya çıktı. Ayrıca, Fransız ordusu güneyden, ardından da Yunan ordusu batıdan harekete geçince, bu durum yeni isyanların ortaya çıkmasına sebep oldu.

İlk olarak, Bahtiyar Aşireti reisi Cemil Çeto, Garzan bölgesinde bağımsız bir hükümet kurmak için etrafına topladığı 300 kişiyle Mayıs ayında harekete geçti. Cemil Çeto, diğer aşiretleri tehdit ederek kendisine katılmaya zorladı fakat aşiretler ona katılmadı. 13. Kolordu'nun 2. Fırka'sı 20 Mayıs 1920'den itibaren asileri takibe başladı. Adamlarının çoğu kısa süre içinde dağılan Çeto, 7 Haziran'da dört oğluyla birlikte teslim oldu.¹⁷²³

8 Haziran'da ise, Fransızların Urfa'yı yeniden işgal etmek için harekete geçmesinden cesaret alan Millî Aşireti isyan etti. Üzerlerine gönderilen 5. Fırka'nın karşısında 18 Haziran'da meydana gelen çarpışmalarda dayanamayan isyancılar, 19 Haziran'da Fransız kontrolündeki bölgeye kaçtılar ve isyan sona erdi. Fakat 24 Ağustos'ta 3000 atlı ve 1000 kadar yaya ile geri dönerek 26 Ağustos'ta Viranşehir'i işgal ettiler. Fakat 5. Fırka harekâta başlayınca 7/8 Eylül 1920 gecesi tekrar güneye kaçtılar.¹⁷²⁴

22 Haziran'da Yunanlıların taarruza başlaması üzerine askerî birliklerin cepheye gönderilmesi sebebiyle batıda da bazı isyanlar ortaya çıktı. Yunanlıların Bursa'yı işgal etmesinin ardından 18 Temmuz'da Düzce'de yeni bir isyan çıktı. 1000 kadar isyancı arasında Rumlar da vardı. 8 Ağustos'ta isyancılar Düzce'yi ele geçirdiler fakat bölgeye sevk edilen birliklerin müdahalesiyle isyan 23 Eylül'de sona erdi.¹⁷²⁵

Yozgat bölgesinde, aman dileyen asilerden kurulmuş olan 500 kişilik Akdağmadeni Alayı Batı Cephesi'ne gönderilmek için Yozgat'ta toplanınca, bu alaydan 49 kişi Kuvâ-yı Milliye emrinde çalışmak ve savaşmak istemediklerini söyleyerek 5/6 Eylül 1920 gecesi firar etti. Bu kişiler Deveci Dağı bölgesine giderek etraflarına topladıkları eşkıyalarla birlikte 8 Eylül'de Çengelhan'ı ve 9 Eylül'de Ortaköy Bucağı'nı bastılar.

¹⁷²² TİH C.6, s. 157.

¹⁷²³ TİH, C. 4, s. 147; Ayrıca bkz. Türkmen Törelî, **İstiklal Harbinde İç İsyancılar**, Kripto Yayınları, Ankara, 2012, s. 34.

¹⁷²⁴ Necati Çankaya, **Türk Kurtuluş Savaşı'nda İrticai Olaylar ve İç İsyancılar**, Töre Yayın Grubu, 2. Baskı, İstanbul, 2003, s. 28-29; Ayrıca bkz. TİH, C. 6, s. 179;

¹⁷²⁵ TİH C. 6, s. 113-119.

Bunun üzerine, Çolak Selahattin Müfrezesi 10 Eylül 1920'de Eskişehir'den intikale başladı ve 19 Eylül'de Yozgat'a vardı. Bu müfreme ile asiler arasında 23 Eylül'de Ayvalıközü ve 25 Eylül'de Koyunculu Köyü bölgesinde yaşanan çarpışmalardan sonra büyük bir asi grubu kalmadığından takip harekâtına küçük müfrezelerle devam edildi. İsyân, Aralık ayı sonunda tamamen sona erdi.¹⁷²⁶

Yunan ilerlemesi, Afyon'da ise eski bir eşkıya olan Çopur Musa'yı isyana teşvik etti.¹⁷²⁷ Eskiden haydutken pişman olarak Uşak Hücum Taburu'na katılan Musa Efe, taburdan kaçtı ve 40-50 asker kaçağıyla birlikte kurduğu çetesiyle Bozdağ'a çıktı. 21 Temmuz 1920'de 20 adamıyla Çivril'e gelen Çopur Musa, Kuvâ-yı Milliye'yi dağıtmak için dağa çıktığını söyledi. Bunun üzerine askerî birlikler ve Kuvâ-yı Milliye müfrezeleriyle takip edilmeye başlanan Çopur Musa, sekiz adamıyla birlikte Yunanlılara sığındı.¹⁷²⁸

Bu eşkıyanın çıkardığı isyan, bölge halkından taban bulamadığı için önemli bir çatışma yaşanmadan sona erdi fakat isyana uygun bir alt yapı bulunan Konya'da, bir başka eşkıyanın önderlik ettiği isyan oldukça geniş bir bölgeye yayıldı. Bu isyanın çıkmasında Konya halkından bazı kişilerin de katkısı oldu. 23 Eylül'de Konya'dan cepheyi gezmeye götürülen 30 kişiden bazıları dönüşte, Kuvâ-yı Milliye'nin köyleri soyduğu propagandası yapmaya başladılar.

Bozkır Ayaklanması elebaşlarından Delibaş Mehmet isimli eşkıya da ova köylerinden 500 kişiyi Çumra'nın Alaybeyhöyüğü Köyü'nde topladı. Delibaş, 2 Ekim 1920'de Çumra'yı ele geçirdi. Bundan sonra isyan Koçhisar, Karapınar, Karaman, Ilgın, Akşehir, Beyşehir, Akseki, Manavgat ve Alanya'ya yayıldı.

İsyanı bastırmak için Dâhiliye Vekili Refet Bey görevlendirildi. Ankara'dan süvari birlikleriyle yola çıkan Refet Bey, olay bölgesine komşu yerlerden gelen askerî kuvvetlerle beraber harekete geçti. İsyân çıktığı sırada Konya Valisi şehirdeki askerleri kritik bölgelere mevzilendirmişti. Konya'ya giren Delibaş, 4 Ekimde bu bölgelere saldırınca Vali, asilerle anlaşmak zorunda kaldı. Fakat askerî birliklerin şehir çevresinde toplanması üzerine Delibaş, 5 Ekim'de Vali ve kendi adamlarından ikisini askerî birliklere gönderdi.

Bir anlaşmaya varılamayınca, 6 Ekim 1920'de Horozluhan istikametinde taarruz eden isyancılar bozguna uğradılar. Bunun üzerine Afyon'dan Ilgın'a kadar olan bölge 12. Kolordu'ya ve Eğirdir Gölü bölgesi Demirci Mehmet Efe'ye verildi. Konya güneyini temizleme işini de Refet Bey

¹⁷²⁶ TİH C. 6, s. 158-161.

¹⁷²⁷ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 346-347.

¹⁷²⁸ TİH, C. 2, Ks. 2, s. 70.

üzerine aldı. 8 Ekim'den 23 Ekim'e kadar yapılan harekât sonucunda isyan bölgesinin tamamı kontrol altına alındı. Delibaş ise Mersin'de Fransızlara sığındı.¹⁷²⁹

Bu isyanların bastırılmasıyla artık isyanlar sona ermiş gibi görünüyordu. Fakat bu sefer de millî hareketin kendi içinde bazı politik sorunlar ortaya çıktı. Bunun temelinde Yeşilordu hareketi vardı. TBMM'nin açılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa'ya yakın bazı kişilerin de katılımıyla kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti, oldukça güçlenmişti. Bu kişiler, diğer İslam ülkelerinde de çalışıyorlardı.

Cemiyetin açık maksadı, inkılapçı bir ordu teşkil etmek ve böylece iç ayaklanmalarda daha çabuk sonuç almaktı. Gizli maksadı ise İslam ülkelerinde Yeşil Ordu kurmak için çalışan arkadaşlarıyla bağlantı kurarak onların çalışmalarından faydalanmak ve sınır dışındaki teşkilatı Ankara'ya bağlamaktı. Bu sayede İslam sosyalist birliğini kurarak İslam ülkelerini Rus istilasından korumayı umuyorlardı. Yeşil Ordu'ya Çerkez Ethem ve kardeşleri de katılmıştı.¹⁷³⁰

İç isyanların bastırılmasında oynadıkları rol, Ethem kuvvetlerinin güçlenmesine sebep olmuştu. Mecliste de, düzenli ordunun işe yaramadığını, onun yerine Rusya'daki gibi bir halk ordusu kurulması gerektiğini savunanlar vardı. Türkiye'deki halk ordusunun ismi Yeşilordu olacak ve bu ordunun çekirdeğini Ethem kuvvetleri teşkil edecekti.¹⁷³¹ Bu teşkilata üye olduktan sonra mecliste bir taraftar kitlesi oluşturan Çerkez Ethem ile daha Yozgat isyanı sırasında sorunlar yaşanmaya başlanmıştı.¹⁷³²

20 Ekim 1920'de Küçük Talat, Erzurum'dan Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Bakü Kongresi'nde Kongre Başkanı'nın yaptığı konuşmada Türk kurtuluş hareketini emperyalizme karşı olduğu için desteklediklerini ancak Türkiye İştirakiyun Fırkası'na da maddi destek verdiklerini söylediğini aktardı.

Rusya Komünist Partisi ve 2. Enternasyonal'in doğuda millî mücadele, batıda içtimai mücadele şeklinde bir program izleneceğini ilan etmesine rağmen Bakü Kongresi'nde Rusların komünizmi yaymak amacıyla olduklarının anlaşıldığını, İştirakiyun Fırkası'nın Rus elçilik heyetiyle Türkiye'ye gireceğini ve Bakü'de Türk Komünist Fırkası kurulduğunu haber verdi.¹⁷³³

Gerçekten de Bakü'den Erzurum'a gelen bazı Türk komünistleri ve Ankara'ya gelen Rus Sefaret Heyeti Genel Sekreteri Upmal'ın Çerkez Ethem ile temasa geçmeye çalışmaları

¹⁷²⁹ Geniş bilgi için bkz. TİH C. 6. s. 187-195; Ayrıca bkz. K. Özalp, a.g.e., s.163-164.

¹⁷³⁰ A. F. Cebesoy, Millî Mücadele..., s. 514-516.

¹⁷³¹ İ. İnönü, a.g.e., s. 214-216.

¹⁷³² Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 6, s. 214.

¹⁷³³ K. Karabekir, İstiklal Harbimizde Enver..., s. 39-45.

hükümetin dikkatinden kaçmadı.¹⁷³⁴ Bunun üzerine Ethem ve Yeşil Ordu'nun faaliyetleri daha dikkatli bir şekilde takip edilmeye başlandı.

Enver Paşa'nın 24 Ekim 1920'de Doğu Cephesi Komutanı Kazım Paşa'ya gönderdiği mektupta, baharda Türkiye'ye gönderilmek üzere Rusya'daki Müslümanlardan bir veya iki süvari fırkası teşkil edilebileceğinden bahsetmesi durumu daha da ciddi bir hale getirdi.¹⁷³⁵

Bu sırada Batı Cephesi'nde, Yunan taarruzundan sonra cephede askerî yapılanma güçlenmiş ve Kuvâ-yı Milliye unsurlarının eski ağırlığı azalmıştı. Ancak Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem başta olmak üzere birçok efe ve asker olmayan kişilerin kontrolündeki Kuvâ-yı Milliye birlikleri cephede hala önemli bir yer tutuyordu.

61. ve 11. Fırkalarla Kuvâ-yı Seyyare birlikleri tarafından 24 Ekim'de Gediz'deki Yunan tümenine yapılan taarruz başarısız olunca Çerkez Ethem ve düzenli birlik komutanları arasında, başarısızlığın sorumluluğu konusunda tartışmalar başladı. Bu tartışmalar kısa süre içinde meclise kadar yayıldı. Bunun üzerine hükümet, cephede düzenlemeler yapmaya karar verdi.

Ali Fuat Paşa, Batı Cephesi Komutanlığı'ndan alınarak elçi olarak Moskova'ya gönderildi. Batı Cephesi, Batı ve Güney Cephesi olarak ikiye ayrıldı. Batı Cephesi Komutanlığına; Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet Bey, Güney Cephesi Komutanlığı'na ise Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Refet Bey atandı.

8 Kasım 1920'de yapılan bu atamaların ardından hızla düzenli ordu kuruluşuna geçilmesine ve ordunun manevra yeteneğini artırmak amacıyla güçlü bir süvari birliği oluşturulmasına karar verildi.¹⁷³⁶ Bundan sonra, eldeki kuvvetler düzenli ordu şeklinde yeniden düzenlenmeye başlandı. Fakat düzenli orduya geçilmesi fikri Çerkez Ethem ve Demirci Mehmet Efe tarafından benimsenmedi.

Refet Bey, Demirci Mehmet Efe'ye 22-23 Kasım 1920'de Konya'da kurulan atlı takip kuvvetleri komutanlığını teklif etti. Bu teklifi önce olumlu karşılayan Demirci Mehmet Efe, daha sonra reddetti.¹⁷³⁷ Bu sırada Çerkez Ethem; Sarı Efe, Gökbayrak Taburu ve Demirci Efe ile gizlice haberleşerek onları Ankara'ya karşı birlikte hareket etmeye ikna etmeye çalışıyordu.

Bu durum karşısında iyice şüphelenen Efe, birliklerini bir araya topladı. Bunun üzerine Güney Cephesi Komutanı, Demirci Efe'ye karşı hemen harekete geçmeye karar verdi.¹⁷³⁸ 11 Aralık'ta süvari birlikleriyle güney istikametinde hareket eden Refet Bey, 16 Aralık'ta Demirci'nin

¹⁷³⁴ TİH, C.3., s. 135.

¹⁷³⁵ **Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler**, II, ATASE Yayınları, Ankara, 1992, Belge No: 3, s. 25-26.

¹⁷³⁶ Geniş bilgi için bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 377-382; TİH, C. 6, s. 205; K. Özalp, a.g.e., s. 164-166.

¹⁷³⁷ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 59-60.

¹⁷³⁸ TİH C. 6, s. 205-207.

kaldığı İğdecik Köyü'ne baskın yaptı. Demirci, kaçarak kurtuldu fakat Yüzbaşı Nuri'nin ikna etmesi sonucunda 30 Aralık 1920'de teslim oldu.¹⁷³⁹

İsmet Bey'in göreve başlamasının ardından, Kuvâ-yı Seyyare Komutanı Çerkez Ethem ve kardeşi Tefik ile İsmet Bey arasında da anlaşmazlıklar ortaya çıkmaya başladı. İlişkiler bir süre sonra kopma noktasına gelince Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki heyetle görüşmek üzere İzmit'e giderken, Ankara'da bulunan Çerkez Ethem'i de yanına aldı ve İsmet Bey'le görüşmek üzere 4 Aralık 1920'de Eskişehir'e gitti.¹⁷⁴⁰

Ethem kimseye haber vermeden Eskişehir'den ayrılıp birliklerinin başına gidince, durum kritik bir hal aldı. Kâzım Bey ve Reşit Bey, Kütahya'ya gidip Ethem'le görüştü ve anlaşmazlık çözülmüş gibi oldu. Fakat alınan haberlerden Reşit Bey'in mecliste, Ethem'in de Kütahya'da hazırlık yaptığı anlaşılıyordu.¹⁷⁴¹

Aralık sonlarında Ethem'e bir heyet daha gönderildi. Bu sırada, Ethem'in İstanbul Hükümeti'ne bağlılıklarını bildiren bir telgrafi ele geçirilince Mustafa Kemal Paşa bu heyeti geri çağırdı. Çerkez Ethem ise, isyan etmeye hazırlandığını gösterir şekilde 22 Aralık'ta Uşak kesimini 159. Alay'a devredip kuvvetlerinin çoğunu Gediz, kalan kısmını da Kütahya'da toplamaya başladı.¹⁷⁴²

Bunun üzerine 27 Aralık'ta Güney ve Batı Cephesi Komutanlarına, Çerkez Ethem'e karşı harekete geçmeleri bildirildi.¹⁷⁴³ Batı Cephesi Komutanı, Bursa'daki Yunan kolordusu karşısındaki 24. Fırka'yı Yenişehir-Bilecik bölgesinde ve 11. Fırka'nın bir alayını İnegöl bölgesinde bırakarak diğer bütün birlikleri 28 Aralık 1920'de Eskişehir'de topladı. Güney Cephesi'nde de Dumlupınar mevzilerinde bir tabur bırakılarak kalan tüm birlikler Refet Bey komutasında Dumlupınar bölgesinde toplandı.¹⁷⁴⁴

Bu bölgelerden hareket eden birlikler 30 Aralık'ta mukavemet görmeden Kütahya'ya girdiler.¹⁷⁴⁵ 31 Aralık'ta Güney ve Batı Cephesi Komutanları Çekürler İstasyonu'nda buluştular. Piyade fırkalarının Batı Cephesi Komutanı emrinde toplanması ve Gediz'e doğru yanasması, süvari birliklerinin ise Güney Cephesi Komutanı emrinde toplanması ve Ethem birliklerinin piyadelerle etkisiz hale getirildikten sonra süvarilerle takip edilmesi kararlaştırıldı.

¹⁷³⁹ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 64-65.

¹⁷⁴⁰ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 393-395.

¹⁷⁴¹ İ. İnönü, a.g.e., s. 222-223.

¹⁷⁴² TİH C. 6, s. 223.

¹⁷⁴³ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 92.

¹⁷⁴⁴ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 25.

¹⁷⁴⁵ İ. İnönü, a.g.e., s. 227.

Birlikler 1 ve 2 Ocak 1921'de planlandığı şekilde ilerlediler fakat yine bir çatışma yaşanmadı.¹⁷⁴⁶ Bu gelişmeler üzerine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, 2 Ocak'ta bütün kuvvetlerin düzenli birlikler haline getirilmesi emrini verdi. 3 Ocak'ta Ethem kuvvetleriyle çatışmalar başladı.¹⁷⁴⁷ 4 Ocak'ta da devam eden çatışmaların ardından 5 Ocak'ta Gediz ele geçirildi.¹⁷⁴⁸

Fakat 6 Ocak'ta Yunanlılar taarruza başlayınca, Çerkez Ethem'in karşısında sadece 61. Fırka ve bir süvari tugayı bırakıldı ve kalan birlikler İnönü ve Dumlupınar bölgelerine döndüler. Bunun üzerine Ethem kuvvetleri, 7 Ocak'ta Kütahya'ya saldırdı ama 61. Fırka'nın direnişi karşısında bir başarı sağlayamadı.

Yunan taarruzu sona erince, tekrar Çerkez Ethem isyanına dönüldü. 11, 12 ve 13 Ocak 1921'deki çatışmaların ardından, 14 Ocak'tan 22 Ocak tarihine kadar yapılan takip harekâtı sunucunda Ethem kuvvetleri dağıldı.¹⁷⁴⁹ Ethem ve kardeşleri, yanlarındaki az sayıda kuvvetle Yunan tarafına geçerken, bazı efeler Yunanlılara katılmayı reddettiler.

Bunlardan, Parti Pehlivan ve Halil Efe gibi kişiler akıncı müfrezeleri oluşturarak cephe gerisinde Yunanlılara karşı gerilla faaliyetlerine başladılar.¹⁷⁵⁰ 23 Ocak'ta bu isyanın da sona ermesinin ardından isyan tehdidi iyice azaldı. Bir tek Karadeniz Bölgesi'ndeki Rum çetelerinin faaliyetleri hala devam ediyordu.

Cephelerde muharebelerin devam ettiği en sıkıntılı anlarda bile 3. Kolordu ve 15. Kolordu bu çetelerle mücadele etmek zorunda kalmıştı. Çok geniş bir bölgede meydana gelen bu isyan, bölgedeki Türk köylerini de hedef aldığından, Pontus çetelerinin faaliyet gösterdiği bölgedeki Türk halkı silahlandırılarak kendi köy ve şehirlerini savunmaları sağlandı.¹⁷⁵¹ Pontus çeteleri ile mücadeleye, ikişer adet 4,7 milimetrelik top ve 7.65 milimetrelik makineli tüfeği bulunan Trabzon Limanı'ndaki Aydınreis Gambotu ve Sinop Limanı'ndaki Preveze Gambotu da denizden etkili bir şekilde destek veriyordu.¹⁷⁵²

Bu bölgeye yakın alanlarda 1920 yılında çıkan isyanlar Rum çetelerinin isyanları ile birlikte bastırılmak zorunda kalındığından, büyük sıkıntılar yaşanmış ve cepheden bazı birlikler bu bölgeye getirilmek zorunda kalmıştı. Bu sebeple 9 Aralık 1920'de 3. Kolordu Komutanlığı

¹⁷⁴⁶ TİH, C. 2, Ks. 3, s. 99-103.

¹⁷⁴⁷ TİH C. 6, s. 239-240.

¹⁷⁴⁸ TİH, C. 2, Ks. 3, s.105-110.

¹⁷⁴⁹ İ. İnönü, a.g.e., s. 230-231; Ayrıca bkz. Çerkez Ethem'in Anıları..., s. 156-176.

¹⁷⁵⁰ TİH, C. 6, s. 255-256; TİH, C. 2, Ks. 3, s. 143; Bu kişilerin faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Ethem Akıncı, **Demirci Akıncıları**, TTK Basımevi, Ankara, 2009, s. 32-38.

¹⁷⁵¹ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 468-469.

¹⁷⁵² Fige Atabey, **Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Millî Mücadele Dönemi)**, ATAM Yayınları, Ankara, 2006, s. 60-61.

lağvedilerek bu bölgedeki isyanlarla ilgilenmek maksadıyla Merkez Ordusu kuruldu.¹⁷⁵³ Bu ordunun komutanlığına Nurettin Paşa getirildi.¹⁷⁵⁴

Merkez Ordusu'nun kurulmasından kısa bir süre sonra Sivas bölgesinde yeni bir isyan ortaya çıktı. Koçgiri aşiretinin reisi, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin üyesi ve bu cemiyetin bölgedeki şubesinin kurucusuydu. Alışır isimli eşkıya Ekim 1920'de Kemah'ın köylerinde yağmacılığa başlayınca, güya Alışır'i takip için Koçgiri Müfrezesi'ni kurdu. Yıldızeli isyanı sonrasında kaçan Zalim Çavuş isimli biri de bu bölgeye sığındı.

Bu gelişmeler üzerine, Sivas'ta yeni kurulmuş olan 6. Süvari Alayı bölgeye gönderildi. Bu alay 14 Şubat 1921'de İmranlı'ya gelince, Türklerin Kürtleri yok edeceği propagandası yapılmaya başlandı. Bunun üzerine halkın bir kesimi 5 Mart'ta süvari alayından kasabayı terk etmesini istedi. Alay ayrılmayınca, asiler 6 Mart'ta kasabayı sardılar. Alay komutanı çatışmalarda ölünce, ertesi gün kasaba asilerin eline geçti. Bunun üzerine, aynı zamanda Bucak Müdürü olan aşiret reisi Haydar Bey tüm aşiretlere 50'şer kişilik kuvvet tesis edip kasabaya göndermeleri için mektup yazdı.

Asileri yola getirmek için bölgede sevilen bir şahıs olan Danıştay üyesi Şefik Bey Zara'ya gönderildi. Bundan bir sonuç alınmayınca, 10 Mart 1921'de Elazığ ve Erzincan ile Sivas'ın Divriği ve Zara kazalarında sıkıyönetim ilan edildi. 13 Mart'ta da Merkez Ordusu Koçgiri ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi.

Asiler 8 Nisan'da TBMM'ye bir mektup yazarak; Zara, Divriği, Refahiye, Kuruçay ve Kemah'ın bir il şeklinde birleştirilmesini, başına bir Kürt vali ve yardımcılığına bir Türk'ün verilmesini istediler. Bunun üzerine Merkez Ordusu bölgeye yönelik harekâta başladı ve 22 Nisan'a kadar isyanı bastırdı. 23 Nisan'dan itibaren etrafa dağılan isyancıların yakalanmasına devam edildi ve 17 Haziran 1921'de harekât sona erdi.¹⁷⁵⁵ Bu isyan Millî Mücadele döneminin son büyük isyanı oldu.

Yukarıda yapılan incelemelerden de anlaşıldığı gibi, Millî Mücadele sırasındaki iç tehdit genel olarak; Millî Mücadele'ye engel olmak ve ülkeyi parçalamak isteyen iki farklı düşünceden kaynaklanıyordu. Bu sebeple iç mücadele; Samsun-Hatay hattının batısında İstanbul hükümeti ile iktidar mücadelesi; doğusunda ise ülkenin bölünmesine engel olmak için beka mücadelesi şeklinde yapıldı.¹⁷⁵⁶

¹⁷⁵³ TİH C. 6, s. 287-290.

¹⁷⁵⁴ N. F. Taş, a.g.e., s. 71.

¹⁷⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 6, s. 261-281.

¹⁷⁵⁶ Bkz. Ek-10, s. 414.

Samsun-Hatay hattının doğusunda meydana gelen isyanlar, millî hareketin merkezine uzak bölgelerde ortaya çıktılar ve merkezkaç bir kuvvet oluşturmak istediklerinden millî hareketin kontrolünün bulunmadığı veya zayıf olduğu bölgelere doğru yayıldılar. Pontus çetelerinin eylemleri hariç bu isyanlar, kısa süreli ve az katılımlı oldukları için iç istikrar üzerinde çok fazla etkili olamadılar. Bu sebeple, bölgedeki askerî birlikler ve millî harekete bağlı aşiretler tarafından yapılan klasik eşkıya takibi yöntemleriyle bastırıldılar.

Fakat Karadeniz sahillerindeki Pontus çetelerinin faaliyetlerini bastırmak için; daimi bir ordu kurulması, Müslümanlara silah dağıtarak kendi kendilerini korumalarının sağlanması ve askerlik çağındaki Hristiyan erkeklerin iç bölgelere göç ettirilmesi gibi diğer isyanlarda görülmeyen yöntemler de uygulandı.

Bunun temel sebebi, Pontus çetelerinin faaliyetlerinin diğer ayrılıkçı isyanlardan farklı olarak belirli bir plan ve stratejiyi takip etmesiydi. Pontus çetelerinin maksadı bağımsız bir Pontus Rum Cumhuriyeti kurmaktı. Bunun için Yunanistan'dan dış destek alıyorlardı. Uyguladıkları strateji ise, Müslüman köylerine saldırarak onları katletmek ve bölgeyi terk etmeye zorlamak, böylece bölgede çoğunluğu oluşturmaktan ibaretti.

Samsun-Antakya hattının batısında çıkan isyanlar ve bu isyanları destekleyen İstanbul hükümeti ile mücadele de uzun süreli bir mücadele şeklinde gerçekleşti. Bu mücadele, TBMM'nin açılması sırasında bir iç savaş boyutuna ulaştı. Yaşanan iç savaş, Millî Mücadele'nin kaderini de belirleyeceğinden bu mücadele için dış cepheden de kuvvet çekildi.

Millî hareketin yönetim merkezi Ankara olduğundan, İstanbul hükümeti tarafından çıkarılan isyanların hedefi daima Ankara oldu. Buna uygun olarak isyanlar Ankara çevresinde ortaya çıktı ve tutunmayı başaran her isyan Ankara'ya doğru etki alanını genişletmeye çalıştı. Bunlardan Biga ve Kocaeli Yarımadası'nda çıkan isyanlar, Kuvâ-yı Milliye ile kendi birlikleri arasında bir tampon bölge oluşturmak isteyen İngilizler tarafından da desteklendiğinden, millî harekete en büyük tehdidi oluşturdu.

Millî Mücadele'yi yapan güçler arasındaki iç mücadeleden kaynaklanan ve ideolojik bir boyutu da olan Demirci Mehmet Efe ve Çerkez Ethem isyanları da iç savaş niteliğinde isyanlardı. İlginç bir şekilde, düzenli birlikler tarafından bastırılmasında güçlük çekilen çoğu isyanda başarılı olan bu iki Kuvâ-yı Milliye grubunun isyanı, sadece düzenli birliklerle ve klasik harp yöntemiyle bastırılan tek isyan oldu.

Buraya kadar açıklandığı gibi iç mücadele ağırlıklı olarak askerî çatışmaları gerektirmiş olmakla birlikte, bu mücadelede sadece askerî kuvvetler kullanmakla yetinilmedi ve çatışma

içermeyen bazı tedbirler de uygulandı. Bu tedbirlerle, sorun öncelikle çatışmaya gerek kalmadan çözümlenmeye çalışıldı.

Bunun için; İstanbul'dan yayımlanan fetvalara karşı Anadolu'daki din adamlarınca imzalanan karşı fetvalar yayımlanarak psikolojik harekât uygulandı ve Hıyaneti Vatanîye ve İstiklal Mahkemeleri kanunları çıkarılarak hukuki tedbirler alındı. Ayrıca, çoğu isyanda nasihat heyetlerinden faydalanılarak isyanın önlenmesine ve sıkıyönetim uygulanarak isyan teşebbüslerinin kontrol altına alınmasına çalışıldı.

Hangi bölgede ve ne sebeple çıkmış olursa olsun iç isyanlar, Millî Mücadele'nin en önemli konusunu teşkil etti. Bu isyanlar yüzünden Yunanlılar karşısında, uzun süre yeterince güçlü bir savunma hattı teşkil etmek mümkün olmadı. Bundan yararlanan Yunan ordusu Anadolu'nun ortalarına kadar ilerledi. Böylece iç isyanlar; savaşın uzamasına, ülkenin harap olmasına ve binlerce asker ve sivilin ölmesine veya yaralanmasına sebep oldu.¹⁷⁵⁷

Ayrıca, Millî Mücadele'nin askerî stratejisinin esasını oluşturan, Murat-Uzunyayla-Erzurum Başyayllarına dayanmak ve asıl kuvvetleri bu üç başyayllardan geçen mihver üzerinde konuşlandırarak ülke derinliğinde harekât icra etmek şeklinde özetlenebilecek askerî harekâtı, bu mihveri tehdit ederek akamete uğratmak tehlikesi de yarattığından iç isyanlar Millî Mücadele'nin en önemli cephesini teşkil etmişlerdir.

4.6. BÜYÜK TAARRUZ'DA UYGULANAN HAREKÂT STRATEJİSİ

Yukarıda da açıklandığı gibi, Sakarya Meydan Muharebesi'ne kadar ülke dört bir yandan kuşatılmış ve içerde de hemen her bölgede çıkan isyanlarla mücadele edilmiştir. Ancak Sakarya Meydan Muharebesinin ardından, içeride ve dışarıda Millî Mücadele'nin başarılı olacağına dair inanç arttığından, artık büyük bir isyan hareketi meydana gelmedi. Bu durum, dış politika üzerinde de etkili sonuçlar doğurdu.

Böylece TBMM yönetimi, dışarıda itibar kazanırken içeride de tam bir egemenlik kurdu ve ülkenin tüm kaynaklarını kullanabilecek hale geldi. Kars Anlaşması ile doğu sınırlarını ve Ankara İtilafnamesi ile güney sınırlarını güven altına aldı. Ankara İtilafnamesi ile ilk defa bir İtilaf Devleti ile Misakı Millî esaslarına göre bir anlaşma imzalanmış oldu. Böylece, Fransızlardan ve Mersin ve İskenderun limanları vasıtasıyla dışarıdan getirilen silahların Adana-Konya demiryoluyla cepheye taşınması imkânı sağlandı.

¹⁷⁵⁷ İç isyanlar hakkındaki değerlendirme için ayrıca bkz. T. Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da, C. 1, s. 32-33.

23 Ekim 1921’de de İngilizlerle, Malta’daki Türk esirleriyle Anadolu’daki İngiliz esirlerin değişimi anlaşması imzalandı. Ekim 1921’de bir İtalyan temsilcisi de anlaşma yapmak üzere Ankara’ya geldi ancak ekonomik imtiyazlar istendiği için anlaşma imzalanamadı.

Artık Türk ordusunun karşısındaki tek tehdit durumuna kalan Yunan tarafında ise, yenilgi ülkenin iç istikrarına büyük bir zarar verdi. Kralın nüfuzu azaldı ve muhalefet güç kazandı. Bunda, ekonomik durumun bozulmasının da etkisi vardı. Başbakan Gunaris, ekonomik destek bulmak amacıyla 17 Ekim 1921’de üç İtilaf Devleti’nin başkentini ziyaret etmek üzere ülkesinden ayrıldı ama istediği para ve desteği temin edemedi.¹⁷⁵⁸

Bu sırada Yunan ordusu, Cevizli-Kırgızdağ-Hamidiye-Sarıkavakça Dağı-Danişment-Tandır-Bozdağ hattını işgal ve tahkim ediyordu. Bu konumuyla Yunan ordusu, bir yandan Bursa ve Marmara genel istikametini kapatan Eskişehir bölgesini, diğer yandan İzmir genel istikametini kapatan Afyon bölgesini tutmuştu. Afyon ve Eskişehir bölgelerinde savunmasının iskeletini kuran Yunan ordusu, kanatlarını kuzeyde Gemlik Körfezine, güneyde ise Büyük Menderes Nehri boyunca Ege Denizi’ne kadar (700 km) uzatmıştı.¹⁷⁵⁹

Yunan ordusu, savunma durumuna geçince teşkilatını da yeniden düzenledi. Kuzeydeki birlikler 3. Kolordu emir komutası altında birleştirilip Kuzey Ordu Grubu adı altında Eskişehir bölgesinde, 1. ve 2. Kolordular ise Güney Ordu Grubu adı altında Afyon bölgesinde tertiplendi. Güney Ordu Grubu iki kolorduyla bir hat üzerinde toplandı. Kolordular ikişer tümenlerini birinci hatta yerleştirdiler ve ikişer tümenlerini ihtiyata ayırdılar.¹⁷⁶⁰

Yunan ordusu gibi Türk ordusu da teşkilatını yeniden düzenlemeye başladı. Çünkü bu kadar geniş bir cephenin karşısındaki çok sayıdaki Türk birliğinin Cephe Komutanlığı’na tek elden sevk ve idare edilmesi oldukça zordu.¹⁷⁶¹ Bunun mahsuru Kütahya-Eskişehir Muharebelerinde görülmüştü. Bu sebeple 7 Ekim 1921’de 1. Ordu’nun kurulması ve komutanlığına Ali İhsan Paşa’nın getirilmesine karar verildi.¹⁷⁶²

Bu sırada Başkomutanlık, ordunun kısa süre içinde taarruza hazırlanabileceğini düşünüyordu. Bunun için, Eskişehir bölgesinde bir-iki fırka bırakarak diğer birlikleri Afyon bölgesinde toplamayı ve bir ordu daha kurarak Batı Cephesi birliklerini iki ordu halinde teşkilatlandırmayı planlıyordu. Bunda Eskişehir Ankara demiryolu hattının Yunanlılarca imha edilmesi ve sadece

¹⁷⁵⁸ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 11-15.

¹⁷⁵⁹ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 66-67.

¹⁷⁶⁰ General N. Trikupis ve M. Papulas, a.g.e., s. 86-88.

¹⁷⁶¹ F. Belen, Büyük Türk Zaferi, s. 13.

¹⁷⁶² ATBD, Sayı: 134, Belge: 9, s. 34.

Konya demiryolu üzerinden ikmal yapma imkânının bulunması da etkiliydi. Böylece, taarruz için kuvvetlerin güneyde toplanması fikri ağırlık kazanmaya başladı.¹⁷⁶³

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti 15 Ekim 1921’de Batı Cephesi Komutanı’na, ikmallerin en kısa sürede tamamlanarak Yunanlılara, Sakarya yenilgisinin etkisinden kurtulmadan ve kış başlamadan bir darbe vurmak için taarruz etmek gerektiğini bildirdi. Yunan ordusunun Eskişehir-Afyon demiryolunun avantajından faydalanmasına engel olmak için, taarruzun kuvvet çoğunluğuyla Afyon bölgesinden yapılması ve daha başlangıçta Yunan ordusunun İzmir’le irtibatının kesilmesi düşünülüyordu.

Cephe Komutanı, hemen planlama çalışmalarına başladı. Bu konuda 1. Ordu Komutanı ve kolordu komutanlarının mütalaalarını istedi.¹⁷⁶⁴ Gizlilik maksadıyla yazışmalarda bu plandan, taarruzun ana mihverî üzerindeki Sandıklı’nın ilk harfinden esinlenerek “Sad” (س) harfiyle bahsediliyordu. Böylece plan, “Sad Planı” adını aldı.¹⁷⁶⁵

Bu planlama çalışmalarının yanında ordunun silah ve teçhizat bakımından güçlendirilmesi için de çalışılıyordu. Napolyon Akka Kalesi önüne ağır toplarını getirememiş ve tahkimli mevzileri aşamarak şehri ele geçirememişti. Yunanlıların Sakarya savunmasını aşamamalarında da ağır toplar getirememelerinin etkisi vardı.

Şimdi mevzi hazırlayan Yunan ordusu, taarruz edecek olan Türk ordusu olduğu için, I. Dünya Savaşı tecrübelerinden mevzileri etkisiz hale getirmek için ağır topların faydalı olduğunu bilen Batı Cephesi Komutanı, ağır top miktarını artırmaya başladı. Kamaları sökülerek İtilaf Devletlerine teslim edilmiş olan ağır toplar için kama döktürdü. Kars Kalesi’ndeki ağır kale topları da Batı Cephesi’ne taşındı.

Bunun yanında, gerek I. Dünya Savaşı sonlarında Suriye Cephesi’nde, gerekse o zamana kadar meydana gelen muharebelerde süvarinin geniş alanlarda oldukça etkili olduğu görüldüğünden büyük bir süvari kuvveti teşkil edilmeye çalışılıyordu. Çünkü zayıf bir süvarisi olan Yunan ordusu, Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra çekilen Türk ordusunu takip edememiş ve Sakarya’da da cepheyi yardığı zamanlarda elde ettiği başarıdan faydalanamamıştı. Türk ordusu ise süvari kuvvetleriyle Yunan ordusu gerisinde ikmal konvoylarına saldırmış ve sol kanadını kuşatmaya karşı korumuştur.

Kaynakları sınırlı olan Türk ordusunun yapacağı taarruz, kısa süreli ve kesin sonuçlu olmalıydı. Kesin sonuçlu bir meydan muharebesinden sonra Yunan ordusunun daha gerilerde yeni bir

¹⁷⁶³ ATBD, Sayı: 134, Belge: 2, 2-1, 2-2, 4, s. 4-8, 13; Batı Cephesi ikmal sistemi için bkz. ATASE ARŞ., K. 258, D. 145bh; K. 258, D. 145bi; K. 258, D. 145bia.

¹⁷⁶⁴ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 51; ATBD, Sayı: 134, Belge: 7, s. 25.

¹⁷⁶⁵ ATBD, Sayı: 134, Belge: 14, s. 52.

savunma hattı tesis etmesine izin vermemek için hızla takip edilmesi gerekiyordu. Bunun için de hareket kabiliyetine, yani büyük süvari kütlesine ve hızla ilerleyecek olan diğer birliklerin ikmali için motorlu araçlara ihtiyaç vardı.¹⁷⁶⁶

I. Dünya Savaşı sonunda Suriye Cephesi'ndeki İngiliz taarruzunda ve Millî Mücadele'deki muharebelerde, uçakların da oldukça önemli olduğu anlaşılmıştı. Suriye'de İngilizler, taarruzdan önce hazırlıkları anlaşılmasın diye uçaklarını, Osmanlı uçaklarının keşif yapmasını önlemek ve takip safhasında geri çekilen kolların keşfini yapmak ve havadan yapılan taarruzlarla çekilmelerini geciktirmek maksadıyla çok etkili bir şekilde kullanmışlardı.

Gerçi uçaklar henüz havadan yere taarruzlarda büyük bir etki yaratacak kapasitede değildi. Ancak Suriye'deki son İngiliz taarruzunda ve Yunanlıların Ankara'ya yaptığı hava bombardımanlarında da görüldüğü gibi moral açısından çok etkili oluyorlardı. Bu sebeple, İtalyanlardan 20 adet av uçağı ve Almanya'dan bazı uçaklar alındı. Ankara İtilafnamesi ile Fransızlardan da 10 adet keşif uçağı alındı ve Konya'ya getirildi. Bunlardan dördü hemen uçuşa hazırlandı ve yeni bir uçak bölüğü kuruldu.¹⁷⁶⁷

23 Ekim 1921'de Beylikköprü'de Cephe Komutanı ile buluşan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili, ordunun ikmali için 10 madde halinde tespit edilen ihtiyaçları aldı ve bunların en kısa zamanda tamamlanması gerektiğini Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bildirdi.¹⁷⁶⁸

27-29 Ekim tarihleri arasında, asıl taarruz bölgesinde görevlendirilecek 1. ve 4. Kolordular Akarçay'ın iki tarafına hareket ettiler. 3. Kolordu ise, Eskişehir doğusundaki Yunan birliklerinin karşısında bırakıldı.¹⁷⁶⁹ 18 Kasım'da Batı Cephesi'ndeki müstakil kolordular birleştirilerek 2. Ordu kuruldu ve komutanlığına Yakup Şevki Paşa getirildi.¹⁷⁷⁰ Sad Harekâtı sırasında Yunanlıların Şuhut-Sandıklı hattına yöneltebileceği taarruza karşı, gerekirse bu hattı savunacak şekilde Ağızkara-Kumala Dağı hattındaki mevziler güçlendirildi.

Başkomutan 10 Aralık 1921'de orduyu denetlediğinde, hazırlıkların yetersiz olduğunu anladı.¹⁷⁷¹ Üstelik Yunanlılar da güneye birlik kaydırdıklarından, bu bölgedeki Türk kuvvetlerinden üstün hale gelmişlerdi.¹⁷⁷² Yoğun yağışlar sebebiyle orduyu Konya demiryolu hattından ayırmanın da sakıncalı olacağı görülüyordu. Bunun üzerine taarruzdan vazgeçildi ve ilkbaharda taarruz edilecek şekilde hazırlıklara devam edildi.

¹⁷⁶⁶ İ. İnönü, a.g.e., s. 257-258; Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından süvari birlikleri ve ikmal konvoyları için hayvan tedarikine Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen ardından başlanmıştır. Bkz. ATESE ARŞ. K. 258, D. 15aa.

¹⁷⁶⁷ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 33.

¹⁷⁶⁸ ATBD, Sayı: 134, Belge: 17-1, s. 69.

¹⁷⁶⁹ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 61.

¹⁷⁷⁰ ATBD, Sayı: 129, Belge: 1, s. 4.

¹⁷⁷¹ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 61, 63-64.

¹⁷⁷² F. Belen, Büyük Türk Zaferi, s. 14-15.

Taarruz ertelenince, ordunun savunma mevzileri işgal etmesine karar verildi. Cephe Komutanı, 20 Aralık 1921'de Bolvadin'de Ordu Komutanları ile buluştu. Yapılan incelemede Yunan ordusunun büyük kısmıyla bir istikametten taarruz edebileceği ve diğer kuvvetleriyle başka istikametlerden tali taarruzlar yapabileceği değerlendirildi.

Bu sebeple Keş Dağı - Paşa Dağı - Kızıldağ - Bozan Dağı - Hoyran Gölü hattının savunulması ve Eber Gölü - Çay - Karamık Batağı doğusu - Karakuş Dağı - Hoyran Gölü hattı ile Akşehir Gölü - Hoyran Gölü arasındaki hattın güçlendirilmesine karar verildi.¹⁷⁷³ Bu hatta K Savunma Hattı ismi verildi.¹⁷⁷⁴

Yunan ordusunun ardından Türk ordusunun da savunma mevzileri hazırlamaya başlamasıyla 1922 yılı başlarında Anadolu'daki durum çözümsüz gibi görünüyordu. Yunanlılar Sakarya'da durdurulmuş ve geri çekilmek zorunda kalmış fakat Türkler geri çekilirken onları etkili şekilde takip edememişti.

Her iki taraf da çok yıpranmıştı ve savunmada kalmaktan başka bir şey yapacak durumda değildi. Ama iki taraf arasında çok önemli bir fark vardı. Yunanlıların hedefi sürekli değişirken Türklerin hedefi hiç değişmiyordu. Bu hedef, daha mücadelenin başladığı ilk günlerde belirlenen Misakı Millî sınırlarına ulaşmaktı.¹⁷⁷⁵ Bu sebeple, Sakarya Meydan Muharebesi'nden galip çıkan Türk tarafının moral ve motivasyonu oldukça yükseltti.

Oysa Yunan tarafında durum bunun tam tersiydi. Yunan ordusunun en kıdemsiz erinden en üst rütbeli generaline kadar herkeste Anadolu'yu elde tutabileceklerine dair inanç sarsılmıştı ve umutsuzluk günden güne artıyordu. Ayrıca, Yunan ordusuna siyaset girmiş ve personel arasında birlik duygusu bozulmuştu. Bu durum Yunan gazetelerine de yansımış ve Türkler bu gazeteleri uçaklarla Yunan mevzilerine atarak psikolojik harekât için kullanıyorlardı.¹⁷⁷⁶

Aslında Türk tarafında da bazı problemler yaşanıyordu. Ancak bunlar, Yunanlılardan farklı olarak bir an evvel taarruza başlanıp başlanmaması ile ilgili tartışmalardan kaynaklanıyordu. Yunanlılara neden taarruz edilmediği ile ilgili en yoğun tartışmalar TBMM'de yaşanıyordu. Bu sebeple, Türkler de Yunanlılar gibi siyasi olarak ikiye bölünmüşlerdi. Bu bölünme sonucunda Meclis'te bir muhalefet grubu oluştu. Rauf Bey ve Kara Vasıf gibi etkili kişiler de bu muhalefete katıldılar.

¹⁷⁷³ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 94.

¹⁷⁷⁴ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 101.

¹⁷⁷⁵ **İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922**, Der.: Ali Satan, Çev.: Ayşegül Angı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 201, s.27.

¹⁷⁷⁶ Kadir Türker Geçer, "*Türk Kurtuluş Savaşı'nda Görev Almış Yunan Komutanlarının Anılarından Hareketle Türk ve Yunan Ordusu'nda Ordu Geleneği ve Komutanlık Anlayışlarının Değerlendirilmesi*", **12'nci Tarih Sempozyumu Bildirileri-II (Sunulmayan Bildiriler)**, 20-22 Mayıs 2009, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2010, s. 163.

Oluşan muhalefet grubu, hükümetin mevcut durumu iyi idare edemediği yönündeki iddialarını gün geçtikçe artırıyor. Meclis Başkanı'nın aynı zamanda Başkomutan olması ve Hükümet Başkanı Fevzi Paşa'nın aynı zamanda Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili olması da eleştiriliyordu.¹⁷⁷⁷ Nurettin Paşa'nın isyanları bastırırken aşırı sert uygulamalarda bulunduğu dair tartışma ise onun cezalandırılmasını istemeye kadar vardı ve Nurettin Paşa, Kasım 1921'de görevinden ayrılmak zorunda kaldı.¹⁷⁷⁸

Muhaliflerin tezlerini destekleyen Refet Paşa 13 Ocak 1922'de Müdafaa-i Milliye Vekilliği görevinden istifa edince,¹⁷⁷⁹ cephede bulunan Kâzım (Özalp) Bey 14 Ocak 1922'de Müdafaa-i Milliye Vekili oldu.¹⁷⁸⁰ 14 Ocak'ta ayrıca, ordu işlerini düzenlemek ve kolaylaştırmak için Başkomutan başkanlığında Maliye ve Müdafaa-i Milliye Vekili ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili'nden oluşan bir harp encümeni kuruldu. 16 Ocak'ta bu encümene; TBMM İkinci Başkanı ile Maliye ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti Encümenleri Başkanları da dâhil edildi. Amaç, maliyenin para dağıtımına hâkim olmak ve öncelikle ordu ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamaktı.¹⁷⁸¹

Diplomatik temaslara da önem veriliyordu. Aralık 1921 ve Ocak 1922 aylarında Japon temsilcisi Ankara hükümetinin barış şartlarını öğrenmek için İstanbul'daki Ankara Hükümeti temsilcisi ile sık sık temas kurdu. 13 Aralık 1921'de ise Ukrayna Dışişleri Komiseri Frunze Ankara'ya geldi. Maksudı, Ankara İtilafnamesi'nden sonra Türklerin Batı'ya kayıp kaymadığını anlamaktı. Bu ziyaret sırasında, 2 Ocak 1922'de Ukrayna ile bir anlaşma imzalandı.

Bu sırada İngiltere ve Fransa, Almanya'nın durumunu görüşmek için Cannes (Kan)'da bir toplantı yapmaya karar verince Lloyd George, Küçükasya sorununu görüşmek için Yunanistan'ı da bu toplantıya davet etti. Cannes Konferansı'nda, Fransa ve İngiltere arasında Almanya ile ilgili bir anlaşma imzalandı. Buna göre; eğer Almanya Fransa'ya saldırırsa, İngiltere Fransa'ya yardım edeceğine dair garanti veriyordu. Fransa da, Batı Anadolu konusunda İngiltere'nin görüşlerini desteklemeyi kabul etti.

İngiltere'ye göre Trakya'da küçük sınır düzeltmeleri yapılmalı, İzmir ve çevresinde devletlerarası himaye altında bir yapı kurulmalı, bu yapının idaresi için kurulacak komisyon iki Türk ve iki Yunan üye ile bir yabancı başkandan oluşmalı, jandarma yerli halktan kurulmalı

¹⁷⁷⁷ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 470-472.

¹⁷⁷⁸ C. Erikan, a.g.e., s. 307.

¹⁷⁷⁹ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 471.

¹⁷⁸⁰ K. Özalp, a.g.e., s. 222.

¹⁷⁸¹ ATBD, Sayı: 130, s. 3.

ama subayları yabancı olmalıydı.¹⁷⁸² Gunaris, Cannes’da görüşülen bu hususlar dışında herhangi bir somut sonuç elde edemedi 7 Mart’ta ülkesine döndü.¹⁷⁸³

Bu konferans sırasında, Afyon bölgesindeki Yunan sıklet merkezi kuzeye doğru kaymaya başlamıştı. Bu durum Yunan ordusunun 6-7 tümenle Emirdağ-Bolvadin hattından taarruz edebileceği ihtimalini ortaya çıkardı.¹⁷⁸⁴ Bunun üzerine Başkomutanlık 22 Şubat 1922’de, yeterli bir kuvvetin Aziziye bölgesinde toplanmasını emretti. Cephe Komutanı, Akarçay güneyindeki 2. Kolordu’yu bu bölgeye gönderdi.¹⁷⁸⁵

Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa, teftiş etmek için 14 Mart 1922’de cepheye gitti. Cepheyi dolaştıktan sonra ordunun ilkbaharda da taarruz edemeyeceğini anladı. Bu sırada, Rus elçisi Aralov ve Azerbaycan elçisi Abilof cepheye geldi. Bu kişilere cephe gezdirildi ve ordunun durumu hakkında bilgi verildi.¹⁷⁸⁶

Yunanlıların artık taarruzi bir harekât yapamayacağını anlayan ve Sovyet hükümetleri elçilerinin cepheyi gezmelerinden dolayı Türklerin Bolşevizm’e kaymasından endişe eden İtilaf Devletleri’nin dışişleri bakanları, Mart 1922’de Paris’te toplandılar ve bir mütareke teklifi hazırlanmasına karar vererek tarafları 22 Mart’ta başlayacak konferans için Paris’e çağırdılar.

Bunun üzerine yola çıkan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey’in Paris ve Londra temaslarından bir sonuç alınamasa da, İtilaf Devletlerinin yakında bir barış teklifi hazırlayacakları anlaşılıyordu. Fransa, Misakı Milli’yi açıkça desteklemekten çekiniyordu. İngilizler ise, Türklerin Sovyet Rusya ile ilişkilerinin mahiyetini öğrenmek istiyorlar ve Irak’a taarruz edilmeyeceğine dair söz almaya çalışıyorlardı.

İtilaf Devletleri, Ankara ve İstanbul hükümetleri ile Yunanistan’a 22 Mart’ta bir mütareke teklifinde bulundular. Buna göre, taraflar arasında 10 kilometrelik bir tarafsız bölge oluşturulacak, taraflar kuvvetlerini takviye etmeyecek, Müttefikler ateşkesi denetleyecek ve anlaşmazlık durumunda Müttefiklerin hakemliği kabul edilecekti. Bunlar kabul edilirse Yunanlılar üç ay içinde Anadolu’yu terk edecek ve ateşkes ancak 15 gün önceden haber vermek koşuluyla feshedilebilecekti.

Yunan hükümeti mütareke teklifini şartlı olarak ve hemen kabul etti. Öne sürdükleri şartlar; geri çekilmenin en az dört ayda tamamlanması, azınlıkların can ve mal güvenliklerinin sağlanması ve uğradıkları kayıplara karşılık Edirne ve İzmir’in kendilerine verilmesiydi. İstanbul hükümeti

¹⁷⁸² TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 110-111.

¹⁷⁸³ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 124.

¹⁷⁸⁴ F. Belen, Büyük Türk Zaferi, s. 18.

¹⁷⁸⁵ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 137.

¹⁷⁸⁶ F. Belen, Büyük Türk Zaferi, s. 17.

de bu teklifi bazı şartlarla kabul ediyordu.¹⁷⁸⁷ Ancak ateşkes meselesini Ankara'nın kararına bırakıyordu.

TBMM hükümeti, öneriyi reddetmeyip bazı şartlar öne sürmeyi düşünüyordu. Fakat teklife henüz bir cevap verilemeden, 26 Mart 1922'de bu sefer de barış şartları ile ilgili esaslar bildirildi. Bu esaslarda; Doğu'da bir Ermenistan kurulması, Edirne ve Babaeski'nin Yunanistan'a verilmesi gibi kabul edilemeyecek maddeler bulunuyordu.¹⁷⁸⁸ TBMM Hükümeti, 5 Nisan'da her iki notaya da cevap verdi.

Buna göre; mütareke teklifinin esas itibarıyla kabul edildiği, ancak ordunun ikmal işlerine ara verilmeyeceği ve ordu içine yabancı subaylar sokulmayacağı bildiriliyor, mütareke imzalanınca 15 gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon hattının, dört ay içinde de tüm Batı Anadolu'nun boşaltılması isteniyordu. Bu şartlar kabul edilirse, Türk delegeleri kararlaştırılacak yere üç hafta içinde gönderilecekti.¹⁷⁸⁹

İtilaf Devletleri 15 Nisan 1922'de, sadece barış şartları kabul edilirse tahliyenin daha önce yapılabileceği cevabını verdiler. Ankara 22 Nisan'da verdiği karşı cevapta, Anadolu'daki Yunan mezalimini gündeme getirerek Müslümanların kurtarılmasının tek yolunun Anadolu'nun hemen boşaltılması olduğunu bildirdi.¹⁷⁹⁰

Bu öneriler ortaya çıkınca, Yunanlıların Anadolu'yu terk edeceği endişesine kapılan İzmir bölgesindeki Rumlar arasında, muhtar bir İyonya Devleti kurmak için hazırlanmayı öngören Mikro Asya hareketi ortaya çıktı. İstanbul'daki Venizelos taraftarı subaylar da bunun için bölgeye gittiler. Müttefik Güçleri Yüksek Komiserliği tarafından ırksal nefrete sebep olmaması için ikaz edilene kadar Rum Ortodoks Patriği Meletios da bunu destekleyen vaazlar verdi.¹⁷⁹¹ Bu arada Yunanlılar 18 Nisan ile 30 Nisan tarihleri arasında İtalyanların boşalttıkları Menderes Vadisi, Söke ve Kuşadası'nı işgal ettiler.¹⁷⁹²

Bu sırada Türk ordusu, taarruz hazırlıklarına devam ediyordu. Cephe Komutanı, Nisan ayında ordu komutanlarından taarruz hakkında değerlendirmelerini aldı. Bu değerlendirmelere göre 27 Nisan 1922'de Başkomutanlığa, Haziran ayında taarruz edilebileceğini ama bundan önce personel, silah, araç ve teçhizat eksiklerinin tamamlanması gerektiğini bildirdi.¹⁷⁹³

Yunan ordusu ise, 7 Mayıs'ta Yunan hükümeti, barış görüşmelerine kadar Batı Anadolu'daki durumun muhafaza edileceğini açıklayınca muhtar idare konusunda çalışmalara başladı. 10-19

¹⁷⁸⁷ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 130-133.

¹⁷⁸⁸ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 481-484; İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 31-35.

¹⁷⁸⁹ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 150.

¹⁷⁹⁰ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 37.

¹⁷⁹¹ A.g.e., 1922, s. 44.

¹⁷⁹² M. M. Hatipoğlu, a.g.e., s. 133.

¹⁷⁹³ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 140-143.

Mayıs günleri arasında, Paris Konferansı'nın devamı olarak Cenevre'de yapılan bir konferansta da barış ve mütareke koşulları görüşüldü ve Trakya sorunu ele alındı.

Bu sırada Yunanistan'da hükümet değişikliği oldu. 22 Mayıs 1922'de kurulan yeni hükümet, İstanbul'un alınmasına ve Yunan ordusu himayesinde İyonya Muhtar İdaresi'nin kurulmasına karar verdi.¹⁷⁹⁴ Bunun üzerine, Edirne'de bulunan Trakya Ordusu Komutanı Korgeneral Hacıanesti, ordusunun 13.000 kişiyi geçmeyen mevcudunun İstanbul'u almak için yetersiz olduğunu belirterek Trakya'ya üç tümen daha gönderilmesini istedi.

Bu sırada Papulas, istifa edince; Hacıanesti, Trakya Ordusu Komutanlığı da uhdesinde kalmak üzere Anadolu'daki ordunun komutanlığına getirildi. Hacıanesti, Atina'dan bir alayı, İzmir bölgesinden 1000 kişilik bir kuvveti ve bir alayı Trakya'ya gönderdi. 14 Haziran'a kadar Trakya Ordusu mevcudu 30.000 kişiye çıkarıldı. Bundan sonra, Trakya Ordusu'nu 4. Kolordu olarak yeniden teşkilatlandırdı.¹⁷⁹⁵

Öte yandan 7 Haziran 1922'de Averoff Zırhlısı ve bazı destroyerler Samsun'u bombaladılar. Müzakereler için görüşmelerin yapıldığı bir dönemde bu bombardıman İtilaf Devletlerince iyi karşılanmadı. Averoff'un İstanbul'dan hareket etmiş olması ise şehrin tarafsızlığı konusunda tartışmalara sebep oldu.¹⁷⁹⁶

Bu sırada cepheyi gezen Hacıanesti, tümen komutanlarının durum değerlendirmelerini aldı. Bu değerlendirmelerde ağırlıklı görüş, Türk ordusunun taarruz edemeyeceği yönündeydi. Bunun üzerine, Anadolu'dan bazı birlikleri Trakya'ya gönderdi. 25 Haziran'da da Kuzey ve Güney Grubu'nu lağvetti ve kolorduları doğrudan kendisine bağladı.¹⁷⁹⁷

I. Dünya Savaşı, kuvvetle tahkim edilen savunma cephelerinin aşılmasıyla sonuçlandı.¹⁷⁹⁸ Bu sebeple, Yunan birliklerinin yerleştiği mevziler müstahkem mevki mantığıyla tahkim edilerek hazırlanmıştı. Cephe hattı boyunca birçok mukavemet merkezi teşkil edilmiş ve bu merkezler birer topçu birliği ile desteklenen piyade taburları tarafından işgal edilmişti.

Hacıanesti Güney Ordular Grubu'nu dağıtınca, kolorduların tertibatını da değiştirdi. 1. ve 2. Kolordu iki kademe halinde cephede tertiplenmiş durumdayken, Hacıanesti 2. Kolordu'yu ihtiyata çekerek onun boşalttığı bölgeyi de 1. Kolordu'ya verdi. 170 kilometrelik cepheyi kapatmak zorunda kalan 1. Kolordu, bütün birliklerini birinci hatta mevzilendirdi.¹⁷⁹⁹ Böylece Yunan savunmasının derinliği azaldı.

¹⁷⁹⁴ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 150-153.

¹⁷⁹⁵ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 196.

¹⁷⁹⁶ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 44-45.

¹⁷⁹⁷ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 172-173; Krş. General N. Triküpis ve M. Papulas, a.g.e., s. 101.

¹⁷⁹⁸ O. Turan, a.g.e., s. 241-242.

¹⁷⁹⁹ General N. Triküpis ve M. Papulas, a.g.e., s. 98-99.

Türk ordusunda da bir komuta değişikliği yaşandı. 1. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, Aralık 1921'den beri Cephe Komutanı ile anlaşmazlık yaşıyordu. 1. Kolordu Komutanı ve bazı ast birlik komutanları ile de sorunlar yaşayınca, 18 Haziran'da görevden alındı. Onun yerine atanan Nurettin Paşa 29 Haziran 1922'de göreve başladı.¹⁸⁰⁰

Bu sırada, Başkomutan 16 Haziran 1922'de taarruz kararını vermiş ve planlama çalışmalarına başlanmıştı. Cephe Komutanı'nın 3 Temmuz'da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'ne gönderdiği plana göre; asıl taarruz Şuhut-Afyon yolu ile Sandıklı-Afyon arasından iki kolordu ile yapılacak ve bir piyade fırkası asıl taarruzun ihtiyatı olarak ayrılacaktı. Süvari Kolordusu ve bir piyade fırkası, ordu sol kanadı ile birlikte Sincanlı-Afyon yolu batısından Sincanlı Ovası'na inecek, Eskişehir'e bir kolordu taarruz edecek, bir kolordu da doğudan Afyon'a taarruz edecekti. Demiryoluyla Şuhut-Afyon arasından bir fırka ve Sandıklı-Afyon yolu ile bu yolun batısından bir fırka ilerleyecekti. Bir kolordu ise doğu cephesinin kuzey kanat ve gerilerine taarruz etmek üzere başlangıçta geride kademeli olarak duracaktı. Planın dayandığı ana fikir, Yunan güney grubunun iki yanına aynı anda taarruz etmektir.¹⁸⁰¹

Bu plan; arazi tetkikleri, Yunanlılar hakkında alınan bilgiler ve komutan kanaatleri sonucunda Sad Planı'nda yapılan değişikliklerle oluşturulmuştu. Bu değişikliklerin en önemlisi, Uşak'a kadar uzanan kuşatma kanadının daraltılarak sıklet merkezinin Afyon güneybatısına kaydırılmasıydı.¹⁸⁰² Ama asıl kuvvetlerle Afyon güneyine taarruz ederek Yunanlıları batı kanadından kuşatmak suretiyle yok etmek amacı güdüldüğünden, Başkomutan 2. Kolordu'nun da güneye alınmasını istedi.¹⁸⁰³

2. Ordu Komutanı, ordunun personel ve lojistik açıdan kuşatma muharebesi yapmaya yeterli olmadığı gerekçesiyle bu plana itiraz etti. Ona göre Döğür istikametinde cepheden bir yarma taarruzu yapılmalıydı. Böylece Yunan kuzey ve güney grupları birbirinden ayrılarak parça parça imha edilebilir ve başarısızlık halinde geri çekilmek mümkün olacağından ordunun elden çıkması önlenebilirdi.¹⁸⁰⁴ Fakat karar verildikten sonra o da plan doğrultusunda hazırlıklara başladı.

Bu sırada Yunan tarafında da önemli kararlar alınıyordu. Samsun'un bombalanması, Yunanlıların İstanbul'u ele geçirme planları için bir ön darbeydi ve Hacıanesti'nin ordu

¹⁸⁰⁰ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 169.

¹⁸⁰¹ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 177-179.

¹⁸⁰² F. Belen, Büyük Türk Zaferi, s. 25.

¹⁸⁰³ ATBD, Sayı: 129, Belge: 2, s. 6-7.

¹⁸⁰⁴ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s.181.

komutanlığına atanması bu darbe için atılmış ilk adımdı.¹⁸⁰⁵ 28 Temmuz'da da İyonya Muhtar İdaresi kurulacağı ilan edildi ve 30 Temmuz'da halk işbirliğine çağrıldı.¹⁸⁰⁶

Temmuz ayında, Anadolu'dan bazı topçu birlikleri ile üç piyade alayı, iki Evzon taburu ve bir süvari müfrezesi daha Trakya'ya gönderildi. Bu birliklerle Çorlu'da yeni bir tümen kuruldu ve 4. Kolordu'nun mevcudu 45.000 kişiye yükseltildi. 23 Temmuz 1922'de ilerlemeye başlayan 4. Kolordu, 27 Temmuz'a kadar Çerkezköy-Bekçiler-Silivri hattına ulaştı.¹⁸⁰⁷ Aynı gün Hacianesti Tekirdağ'a geldi.

Bu harekât, hem Ankara ve İstanbul hükümetlerine, hem de İtilaf Devletlerine baskı yapmak amacıyla tasarlanmıştı. Yunanlılar Müttefiklere, Yunanistan'ın artık mevcut durumun yükünü taşıyamayacağı için bu çatışmaya kendi inisiyatifiyle son vermeye mecbur kaldığını belirten bir nota verdiler ve 31 Temmuz 1922'de İstanbul'u işgal etmek için izin istediler.¹⁸⁰⁸

Bu nota verildiği sırada, İngiliz ve Fransız ilişkileri düzelmiş, İtalya ise iç meseleleriyle uğraşıyordu. İtalya, karşısında büyümüş bir Yunanistan görmek istemediğinden Türkiye'yi destekler bir tavır sergiliyordu. İtalya ve Fransa, İngilizlerin kontrolündeki Yunanistan'ın boğazlara hâkim olmasını istemiyordu. Lloyd George ise, bu işgali destekler gibi konuşsa da diğer iki İtilaf Devleti ile beraber hareket ediyordu.¹⁸⁰⁹

Bunun sonucunda Fransızlar, Atina'daki temsilcileri vasıtasıyla 31 Temmuz'da Yunan hükümetine sözlü bir nota verdiler. Bu notada; Müttefiklerin Yunan ordusunun İstanbul'a doğru yürümesi talebini reddettiklerini ve İtilaf Devletleri işgali altındaki bölgelere yapılacak askerî hareketlerin silahla geri atılacağını bildirdiler.¹⁸¹⁰

Nitekim Müttefik Güçleri Başkomutanı Harrington, işgal altındaki bölgenin tarafsızlığını bozacak her türlü girişime karşı işgal kuvvetlerinin kullanılacağına dair basında bir bildiri yayımladı. İstanbul hükümeti de General Harington'a, Yunanlıları durdurmak için 20.000 askerden oluşan bir birlik vermeyi teklif etti.

Müttefikler ayrıca, İzmir ve çevresinde kalıcı bir yapıya sahip herhangi bir yönetim biçimi başlatmak için Yunanistan'a yetki vermediklerini de hatırlattılar. Bunun üzerine Yunan ordusu, 1 Ağustos'ta Çatalca mevzilerinin 20 kilometre batısına çekildi.¹⁸¹¹ 15 Ağustos 1922'de

¹⁸⁰⁵ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 45.

¹⁸⁰⁶ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 152-153.

¹⁸⁰⁷ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 196-198.

¹⁸⁰⁸ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 45-47.

¹⁸⁰⁹ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 202.

¹⁸¹⁰ İ. Öztoprak, Yunan Belgeleri..., Belge: 35, s. 133.

¹⁸¹¹ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 47-48.

imzalanen bir protokolle de Yunan birliklerinin buldukları yerlerden 6 kilometre daha batıdaki bir hatta çekilmesi kararlaştırıldı.¹⁸¹²

Yunanlıların tüm dikkatlerini Trakya'da topladığı bu günlerde; Mustafa Kemal Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili ve Cephe Komutanı, Anadolu'da yapılacak taarruzun planını görüşüyordu. Plan, kuvvet çoğunluğuyla güneyden taarruz ederek cephenin yarılması ve Yunan ordusunun geri çekilme yollarının kesilmesi esasına dayanıyordu. Yarma 25 kilometrelik bir cephede yapılacak ve bu bölgede nisbi muharebe gücü Yunanlıların dört katı olacaktı. Planın başarısı gizliliğe ve baskına bağlıydı.¹⁸¹³

Bu hazırlıklardan habersiz olan Hacıanesti'nin yaptığı değişikliklerin ardından, Eskişehir bölgesindeki Yunan 3. Kolordusu; Ankara-Eskişehir-Bursa stratejik yaklaşma istikametini örtüyor ve bütün Marmara bölgesini arkasında saklıyordu. Bir Yunan tümeni de bu kolorduyu kuzeye karşı koruyordu. 3. Kolordu'nun geri çekilmesi ihtimaline karşı Söğüt-Kütahya arasında kuvvetli savunma mevzileri vardı.

1. Yunan Kolordusu, Afyon ve Altıntaş ovaları ile Zafer ve Murat sıradağlarını Sakarya havzaları ile Akşehir ve Eber gölleri havzasına karşı örtüyordu. Bu konumuyla, Orta Anadolu'yu Ege Denizi'ne bağlayan Afyon-Uşak-Manisa-İzmir stratejik yolunun üzerinde bulunuyordu ve Murat Yaylası ile bütün Ege havzasını arkasında saklıyordu. Ordu ihtiyatı olan 2. Kolordu ise Döğer-Altıntaş bölgesindeydi.¹⁸¹⁴

Bu tertiplenme şekliyle Yunanlılar, Marmara Denizi ve Ege Denizi'ne doğru uzanan vadileri, dolayısıyla bütün stratejik yaklaşma yollarını tutuyorlardı. Ayrıca, cepheye paralel olarak uzanan Eskişehir-Afyon demiryolu hattını kuvvet kaydırmak için kullanma imkânını da muhafaza ediyorlardı.

İnönü Muharebelerinde Türk ordusu tarafından kullanılan bu hattı kullanma avantajı şimdi Yunanlılardaydı.¹⁸¹⁵ Fakat Yunan ordusunun Marmara ve Ege kıyılarına kadar uzanan stratejik istikametleri kapatmak için Büyükmenderes ağzından Gemlik Körfezi'ne kadar uzanan 700 kilometrelik bir alana yayılmış olması Türk ordusunun taarruzu için elverişli bir durum oluşturuyordu.

Ayrıca, Sakarya taarruzunda çok büyük zayıf veren Yunan ordusunun moral gücü sarsılmış, Yunanistan'da ortaya çıkan partizan siyaset sebebiyle ordu bundan etkilenmiş ve askerler arasında barış ve terhis talepleri yükselmişti.¹⁸¹⁶ Çok sayıda subay, bir yolunu bulup

¹⁸¹² TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 200.

¹⁸¹³ İ. İnönü, a.g.e., s. 270-271.

¹⁸¹⁴ S. Ener, Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, s. 63-65.

¹⁸¹⁵ C. Erikan, a.g.e., s. 283.

¹⁸¹⁶ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 183.

Yunanistan'a görevlendirme çıkarıyor veya izne gidip geri dönmüyordu. Bu sebeple, bölüklerin çoğunu asteğmenler idare ediyordu.

Yunanistan'dan dönen subaylar ise, kendi durumlarının kimsenin umurunda olmadığına dair hikâyeler anlatarak ordunun moralini daha da bozuyordu. Öte yandan, Yunanistan'daki Bolşevik taraftarları askerlere mektuplar göndererek propaganda yapıyorlardı. Türkler de, askerlerin okuması yasaklanmış olan Rizospastis ve Konstantinopolis Gazetelerini uçaklardan atıyor veya gizlice mevzi yakınlarına bırakıyorlardı.¹⁸¹⁷

Yunan cephesinde toplanan Türk kuvvetleri, iki ordu şeklinde teşkilatlanmıştı. İki tarafın insan ve tüfek sayısı aşağı yukarı birbirine eşitti.¹⁸¹⁸ Fakat Türk ordusu, gün geçtikçe daha da güçleniyordu. Yunan subaylarının çoğu anavatana kaçmaya çalışırken, Türk ordusu idari faaliyetlerdeki personel sayısını ve hatta Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ve Müdafaa-i Milliye Vekâleti kadrolarını bile azaltarak cepheye subay gönderiyordu.¹⁸¹⁹

İşgal altında bulunan bölgelerdeki Millî Müfrezeler; baskın, pusu ve sabotaj faaliyetlerini artırmışlardı. Cepheden sızan bazı subaylar da bölge halkından gönüllüler toplayarak baskın ve sabotajlar yapıyorlardı. Yunanlılar, bu unsurları etkisiz hale getirmek için cepheden kuvvet ayırdıkları halde başarılı olamıyorlardı.¹⁸²⁰

Türk ordusu taarruz için hazırlıklara ve planlama çalışmalarına devam ederken bir yandan da sorunun barışçıl yöntemlerle çözülmesi için diplomatik girişimlere devam ediliyordu. Bu maksatla Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve İçişleri Bakanı Ali Fethi Bey Avrupa'ya gönderildi. Fakat bu görüşmelerden bir sonuç alınamadı.¹⁸²¹

Mustafa Kemal Paşa, Konya'ya gelen General Towsend'in daveti üzerine 23 Temmuz 1922'de Ankara'dan ayrıldı. Konya'dan önce Akşehir'e giderek İsmet Paşa ile planın son durumu hakkında görüştü. Konya'dan geri dönerken, tekrar Akşehir'e uğradı. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa'nın da katılımıyla, taarruz planı 27/28 Temmuz gecesi detaylı olarak görüşüldü ve son haline getirildi.¹⁸²²

¹⁸¹⁷ General N. Trikupis ve M. Papulas, a.g.e., s. 92-96.

¹⁸¹⁸ M. K. Atatürk, Nutuk, s. 494; Batı Cephesi Komutanlığı personel mevcudu; 8.659 subay ve 199. 283 er olmak üzere 207. 942 kişiydi. Silah ve araç olarak; 100.352 tüfek, 2.025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top ve 10 uçak bulunuyordu. Bu kuvvetin karşısındaki Yunan ordusunun personel sayısı; 6565 subay ve 218.432 er olmak üzere 224.997 kişiden oluşuyordu. Yunan ordusunda silah ve araç olarak; 90.000 tüfek, 3139 hafif makineli tüfek, 1280 ağır makineli tüfek, 418 top ve 50 uçak bulunuyordu. TİH, C. 2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 13; Cephe Uçak Bölük Komutanı'nın Hava Kuvvetleri Müfettişliği'ne yazdığı rapora göre 31 Temmuz 1922 tarihi itibarıyla uçabilir durumda sadece altı uçak bulunmaktadır. ATBD, Sayı: 129, Belge: 5, s. 19-22; 2 Ağustos 1922 tarihli bir belgeden ise uçak sayısının 12 olduğu belirtilmektedir. ATBD, Sayı: 129, Belge: 7, s. 25-28; Bu bilgilerden, uçakların arızalanması veya kaza ve kırma uğraması sebebiyle kullanılabilir uçak sayısının zamanla değiştiği anlaşılmaktadır.

¹⁸¹⁹ General N. Trikupis ve M. Papulas, a.g.e., s. 100.

¹⁸²⁰ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 190-192.

¹⁸²¹ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 202-203.

¹⁸²² M. K. Atatürk, Nutuk, s. 498.

28 Temmuz 1922'de ordu futbol müsabakasını seyretmek bahanesiyle Ordu Komutanları Akşehir'e çağırılarak plan kendilerine açıklandı. 30 Temmuz'a kadar planın detayları görüşüldü. 1 Ağustos'ta, planın lojistik desteği ile ilgili ihtiyaçların bir an önce tamamlanması Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa'ya bildirildi.¹⁸²³

Son haline getirilen plana göre 1. Ordu, 9 piyade fırkası (1. ve 4. Kolordu ile bağımsız 6. Fırka) ve üç fırkalı 5. Süvari Kolordusu ile sıklet merkezi Kalecik Sivrisi ve Çiğiltepe arasında olmak üzere Afyon-Toklusivrisi hattına taarruz edecek ve Yunanlıların İzmir'le irtibatını kesecekti.

5. Süvari Kolordusu, Çiğiltepe ile Tolusivrisi arasından Ahır Dağlarını aşarak Yunanlıların batı kanadını kuşatacak ve 2. Kolordu, Sandıklı-Şuhut-Efesultan bölgesinde ordu ihtiyatını teşkil edecekti. 2. Ordu, beş piyade ve bir süvari fırkasıyla Sakarya ile Afyon arasında bulunan Yunan kuvvetlerini taarruzla tespit edecek ve Kocaeli ve Menderes Grupları karşısındaki Yunan kuvvetlerine taarruz edecekti.¹⁸²⁴

Türk ordusunu bu muharebe alanına götürecek en kısa yol, Sandıklı-Sincanlı doğrultusuydu. Hareket kabiliyeti kısıtlı olan Türk ordusu için bu kısalık önemliydi. Bu doğrultu aynı zamanda, Yunanlıların gerisine en kısa mesafeden el atan istikametti. İzmir-Afyon demiryolu cephenin güneyine yakın olduğundan, bu doğrultu kısa süre içinde demiryolu hattına el atmayı da sağlıyordu. Bu bölgede Kocatepe, birlikler için örtme sağlıyordu. Tek risk, Yunanlıların Altıntaş, Afyon ve Dumlupınar doğu ve güneyi hattından taarruz etmesi durumunda ordunun Sakarya doğusuna çekilmek zorunda kalma tehlikesiydi.¹⁸²⁵

Plana son halinin verilmesinin ardından Müdafaa-i Milliye Vekâleti, silah, araç ve malzeme teminini hızlandırdı. Dışarıdan temin edilen 20 uçak, 1 Ağustos'ta teslim alındı. Cephe Uçak Bölük Komutanı, Cephe Komutanı'na Yunan keşif uçuşlarını önlemek maksadıyla bu uçakları hava-hava muharebelerinde¹⁸²⁶ kullanmayı teklif etti ve bu teklif kabul edildi.¹⁸²⁷ Uçak Bölüğü, 20 Ağustos'ta Akşehir'den Çay'a taşındı.¹⁸²⁸

Cephe Komutanlığı 6 Ağustos 1922'de taarruz planını yayımladı. Bu plana göre hedef, Yunan ordusunun büyük kısmını yenerek kuzeye atmak olarak belirlenmişti. Eğer Yunanlılar merkezden karşı taarruza geçerlerse; 2. Ordu, 1. Ordu kesin sonuç alınca kadar

¹⁸²³ TİH, C. 2, Ks. 6, 1. Kitap, s. 204; Ayrıca bkz. K. Özalp, a.g.e., s. 231-232.

¹⁸²⁴ **Gnkur.Bşk.Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.;1, Türk İstiklal Harbi, C.2, Batı Cephesi, Ks.6, 2. Kitap, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)**, Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, s. 16.

¹⁸²⁵ C. Erikan, a.g.e., s. 284.

¹⁸²⁶ Hava-hava muharebesi, uçakların düşman uçakları ile yaptığı muharebedir.

¹⁸²⁷ ATBD, Sayı: 129, Belge: 6, s. 25.

¹⁸²⁸ TİH, C. 2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 3-4.

dayanacaktı.¹⁸²⁹ Yunanlıların ihtiyat kolordusunu cephenin ortasına almalarının bu planın uygulanmasını kolaylaştıracağı değerlendiriliyordu.¹⁸³⁰

Planı alan kolordular, 10 Ağustos'tan itibaren kendilerine tahsis edilen bölgelerde tertiplenmeye başladılar. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti Karargâhı, 13 Ağustos'ta Ankara'dan hareket etti. 16 Ağustos'ta Akşehir'e varan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili, bütün cepheyi gezdi. Başkomutan, 17 Ağustos'ta gizlice Ankara'dan ayrıldı ve önce Konya'ya uğradıktan sonra 20 Ağustos'ta Akşehir'e gitti. Aldatma maksadıyla gazetelere Çankaya'da bir çay partisi düzenleneceğine dair haberler yazdırıldı.

Ordu komutanları Akşehir'e davet edildi ve taarruz planı 20/21 Ağustos 1922 akşamı harp oyunu şeklinde prova edildi. Taarruz planına göre, 2. Ordu'nun 25 Ağustos'ta taarruza başlaması ve Yunanlıların dikkati buraya çekilince diğer birliklerin 26 Ağustos'ta taarruz etmesi düşünülüyordu. Batı Cephesi Kurmay Başkanı Albay Asım (Gündüz), 2. Ordu'nun 25 Ağustos'ta yapacağı taarruzun etkili olmayacağını ve Yunanlıların maksadı anlayabileceğini söylemesi üzerine bütün birliklerin 26 Ağustos'ta aynı anda taarruz etmesine karar verildi.¹⁸³¹

Planın son haline göre, önce cephe yarılacak ve Süvari Kolordusu bu gedikten geçerek düşmanı ezmeye çalışacaktı.¹⁸³² Yapılan keşifler sonucunda, Yunan savunma hattının batıda Çekil Tepe'de Ahır Dağlarına dayandırıldığı anlaşıldı. Erkmen ve Belen Tepe arasında 3-4 kilometrelik, Ahır Dağları üzerinde ise 15 kilometrelik bir bölge boş bırakılmıştı.¹⁸³³ Tel örgülerle takviye edilen Yunan mevzilerinin yeterli derinliği yoktu. Erkmen, Belen ve Tınaz Tepe bölgelerinde ikinci hat mevzileri hazırlanmış fakat mevzilerin ilerisindeki büyük arazi parçaları tutulmamış ve emniyet kuvvetleri çıkarılmamıştı.¹⁸³⁴

Başkomutan, 24 Ağustos 1922'de 1. Ordu Karargâhı'na geldi. Akşama doğru 1. Ordu Komutanı, Başkomutanlık, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili ve Batı Cephesi Komutanı Şuhut'a doğru hareket etti.¹⁸³⁵ Cephe Komutanlığı, 25 Ağustos günü saat 12.30'da taarruz emrini yayımladı.¹⁸³⁶ Harekâtın baskın şeklinde icra edilmesi için gerekli tedbirlere bütün komuta kademelerince dikkat edildi. Bunun için bütün intikaller gece yapıldı ve gündüzleri birlikler köyler ve ağaçlık alanlarda gizlendi.¹⁸³⁷ Bu sayede birlikler, 25 Ağustos akşamına kadar Yunanlılar tarafından taciz edilmeden cepheye yanaştırıldılar.

¹⁸²⁹ TİH, C. 2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 21-22.

¹⁸³⁰ F. Belen, a.g.e., s. 419.

¹⁸³¹ TİH, C. 2, Ks. 6, 2. Kitap, s.26-30; Ayrıca bkz. M. K. Atatürk, Nutuk, s. 498-500.

¹⁸³² F. Altay, a.g.e., s. 327.

¹⁸³³ F. Belen, Büyük Türk Zaferi, s. 27.

¹⁸³⁴ F. Belen, a.g.e., s. 421-422.

¹⁸³⁵ TİH, C.2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 52-53.

¹⁸³⁶ ATBD, Sayı: 134, Belge: 70 (1), s. 403; Harekât tatbik krokisi için bkz. Ek-11, s. 415.

¹⁸³⁷ C. K. İncedayı, a.g.e., s. 204.

Yunanlılar, Türklerin taarruz edeceklerine dair bazı haberler almışlar fakat bu haberleri pek fazla ciddiye almamışlardı. 1. Kolordu Komutanı, 22 Ağustos 1922'de birliklerini daha dikkatli olmaları yönünde ikaz etmiş ve 24 Ağustos'ta 2. Kolordu'dan bir alay getirterek Balmahmut bölgesine yerleştirmişti. 3. Kolordu Komutanı ise Türklerin taarruz edeceğini ummadığı için ilave hiçbir tedbir almamıştı.¹⁸³⁸

Süvari Kolordusu intikali tamamlayınca, bölgeyi keşfe çıkan kolordu komutanı Fahrettin Bey, Ahır Dağlarının üzerinden aşarak Sinanpaşa Ovası'na inen bir patika olduğunu öğrendi. Köylülerden elde ettiği bilgiye göre, Yunanlılar bu patikanın çıkışını gündüz zayıf süvari birlikleriyle tutuyor fakat gece tutmuyorlardı.

Bunun üzerine Ordu Komutanı'na, cephenin yarılmasını beklemeden bu patikadan geceleyin kolordusunu geçirmeyi ve Yunanlıların gerisine düşmeyi teklif etti. Bu teklif kabul edilince Süvari Kolordusu, 25 Ağustos 1922 akşamı Ahır Dağlarını aşarak Yunanlıların geri bölgesine ulaşmak için yürüyüşe başladı.¹⁸³⁹

Başkomutan, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili, Cephe Komutanı ve 1. Ordu Komutanı 26 Ağustos sabahı hava ağarmadan önce Kocatepe'deki gözetleme yerine çıktılar. Yoğun sis sebebiyle 04.30'da başlaması gereken topçu hazırlık ateşi 05.00'da başladı ve 05.35'ten itibaren birlikler taarruza geçtiler.

06.00'da topçu ateşi Yunan mevzilerinin gerilerine kaydırıldı ve piyade birlikleri Yunan mevzilerine hücum ettiler. Yunanlıların aylardır hazırladığı engel ve tahkimat sistemi bir saat içinde aşıldı ve 06.45'te 4. Kolordu bölgesinde 1. Numaralı tepe ve hemen ardından 06.55'te Kaleciksisivrisi ile Poyralıkaya Tepe ele geçirildi. 2. Ordu da Yunan birliklerini tespit etmek için Yunan savunma hattına cephe taarruzu yapıyordu. Kocaeli Grubu ise baskın şeklinde Yunan ileri mevzilerine taarruz etti ve asıl muharebe hattındaki birliklerle temasa geçti.

Yol olmadığı için telsizini ve topçu taburunu geride bırakarak bütün gece yürüyen ve 26 Ağustos sabahı saat 8.30'da Ahır Dağlarını aşan Süvari Kolordusu, bir fırkasını kolordunun yan ve gerilerini korumak amacıyla ileri sürdü. Keşif bölüklerini ise demiryolu ve telgraf hatlarını tahrip etmek ve Altıntaş istikametinden gelen Yunan birliği olup olmadığını keşfetmek için ileriye gönderdi. Diğer iki fırkasını Hisartepe, Düzağaç, Başkimse ve Çayhisar bölgesindeki hâkim tepelere yerleştirdi.

Süvari Kolordusu ile telsiz irtibatı olmayan Cephe Komutanı, 12.30'da uçak bölüğünden Süvari Kolordusu'nun durumu, Yunan İhtiyat Kolordusu'nun hareketlerinin tespiti ve Döğer-Afyon demiryolu ile Gazlıgöl-Afyon, Altıntaş-Dumlupınar yollarındaki düşman faaliyetleri hakkında

¹⁸³⁸ TİH, C. 2, Ks. 6, 2. Kitap, s.46.

¹⁸³⁹ F. Altay, a.g.e., s. 330; F. Belen, a.g.e., s. 426.

bilgi istedi. Uçaklar Yunan İhtiyat Kolordusu'nun yerinde durduğunu bildirdiler. Bu durum taarruza devam etmekte herhangi bir sıkıntı yaşanmayacağını gösteriyordu.

Bu sırada Yunan tarafında 1. Kolordu Komutanı Trikupis, Türklerin taarruza geçtiği ve bazı tepeleri ele geçirdiğini öğrenince elindeki tek ihtiyat olan Palastiras Müfrezesi'ni Küçük Kalecik Tepe'deki tümenin emrine verdi. Tümen komutanları da kendi ihtiyatlarını muharebeye soktular. Trikupis, Türklerin maksadını anlamıştı. Hemen 2. Kolordu'nun 7. Tümen'ini Balmahmut'a gönderdi. 9. Tümen'in de Afyon'a gönderilmesini istedi ve cephedeki birlikleriyle bir karşı taarruz yaptırarak Kazuçuran Tepe'yi geri aldırdı.

Trikupis'in niyeti, karşı taarruzla kaybedilen yerlerin tamamını geri almaktı. Durumu ve hareket tarzını İzmir'deki Ordu Komutanı'na bildirdi fakat Ordu Komutanı onunla aynı fikirde değildi. Onun niyeti, 2. Kolordu ve 15. Tümen'le Bavurdu-Çal doğusunda 28 Ağustos günü bir karşı taarruz yapmaktı. Bunun üzerine 2. Kolordu Komutanı, 9. Tümen'i Trikupis'in emrine göndermedi.¹⁸⁴⁰

Trikupis 27 Ağustos 1922 sabahı Hacıanesti'ye, 2. Kolordu'nun taarruz etmeye vakti olmadığını söyledi ve 2. ve 3. Kolordulardan kendisine takviye gönderilmesini istedi. Ama buna cevap alamadan cephe yarıldı ve açılan gedikten içeri giren Türk birliklerinin hareketi, Yunan savunmasının doğu kesiminin kuşatılması tehdidini yarattığı için Trikupis birliklerine Balmahmut-Ayvalı hattına çekilme emri verdi. Bu sırada 2. Kolordu'nun 9. Tümeni'nin takviye için yola çıkarıldığını öğrendi ancak artık iş işten geçmişti.¹⁸⁴¹

Yunan ordusu Afyon ovasına çekilmeye başlayınca Türk birlikleri hızla ilerlemeye devam ederek Afyon'u ele geçirdiler. Şimdi en önemli soru Yunan ordusunun nereye çekileceğiydi. Cephe Komutanı, Eskişehir istikametine çekileceğini değerlendiriyordu. Diğer bir soru da Yunan ihtiyat kolordusunun Eskişehir bölgesindeki Yunan kolordusu ile birlikte Akşehir istikametine doğru taarruz edip etmeyeceğiydi.¹⁸⁴²

Alınan raporlara göre, Toklusivrisi bölgesindeki Yunan birliği hariç Yunan 1. Kolordusunun tamamı Afyon-Altıntaş yolu ile kuzeye ve Resulbaba istikametine çekiliyordu. Bu çekilmeden, Yunan birliklerinin Döğler-Susuz-Çatalçeşme-Resulbaba Tepesi-Oğlanmezarı-Bakırcık-Toklusivrisi hattında yeni bir savunma hattı teşkil etmeye çalışacağı değerlendirildi. Bunun üzerine, 2. Ordu'nun taarruza devam ederek Eskişehir'deki Yunan Kolordusu'nun çekilmesini

¹⁸⁴⁰ TİH, C. 2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 89-112; Trikupis, Ordu Komutanı'na gönderdiği iki mesajda önce istediği tümenin takviye için gönderilmesini, buna cevap alamayınca bu sefer de eğer cephe Türk baskısına karşı koyamazsa 2. Kolordu'yu derhal karşı taarruza geçirmenin zaruri olduğunu bildirdi. General N. Trikupis ve M. Papulas, a.g.e., s. 103.

¹⁸⁴¹ General N. Trikupis ve M. Papulas, a.g.e., s. 104-105.

¹⁸⁴² İ. İnönü, a.g.e., s. 275-277; C. K. İncedayı, a.g.e., s. 208-209.

önlemesi ve 1. Ordu'nun Yunanlıların İzmir'e doğru çekilmesini önleyecek şekilde takibe devam etmesi emri verildi.

Yunan tarafında ise 1. Kolordu çekilmeye başladığı sırada, Hacianesti'den kaybedilen mevzilerin karşı taarruzla geri alınması ve bunun için 2. Kolordu'nun Çobanlar istikametinde, 3. Kolordu'nun Bavurdu istikametinde taarruz etmesi emri geldi.¹⁸⁴³ Hâlbuki bu sırada cephe tamamen yarılmış ve birlikler dağınık bir şekilde geri çekiliyordu. 2. Kolordu Komutanı bu durumda bir karşı taarruz yapmanın imkânsız olduğunu düşünüyordu. Bunu Ordu Komutanı'na da bildirdi.¹⁸⁴⁴

Trikupis 27 Ağustos 1922 akşamı Bayramgazi'ye vardığında, 2. Kolordu Komutanı'nın karşı taarruz yapamayacağını ve demiryolu batısına çekileceğini bildiren mesajını aldı. 28 Ağustos sabahı da Ordu Komutanı'ndan; İzmir istikametinin kapatılması ve adım adım savunma yapılması, bunun için 2. Kolordu ile bağımsız 15. Tümen'in Trikupis'in emrine verildiğini bildiren yeni bir emir geldi. Ordu Komutanı nihayet durumu kavramıştı fakat bunun için geç kalmıştı. Emri alan Trikupis, Eyret'teki 2. Kolordu Komutanı'nın yanına gitti.¹⁸⁴⁵

Türk komuta heyeti ise 28 Ağustos 1922 akşamı Afyon'a yerleşti. 1. Ordu birlikleri bu gün de takibe devam etmiş, kuzeyden ilerleyen Mürettep Süvari Fırkası ise Döğer'e varmış ve Altıntaş istikametinde ilerliyordu. Eskişehir'deki 3. Yunan Kolordusu'nda da çekilme emareleri görülüyordu. Başkomutanlığın maksadı, kuzey ve güneyden ilerleyen birliklerin birleşmesini sağlamak ve Yunanlıları çevirmektir.¹⁸⁴⁶

Bu sırada Trikupis, birliklerinin Türkler tarafından kuşatılmak üzere olduğunu biliyordu.¹⁸⁴⁷ Bu sebeple, elindeki tüm kuvvetlerle açık olduğunu düşündüğü kuzeybatı istikametinden Dumlupınar mevzilerine çekilmeyi ve irtibatı kaybettiği ama oraya çekildiklerini umduğu 1. ve 7. Tümenlerle birlikte İzmir istikametini kapatmayı düşünüyordu.

Bu kararı oldukça mantıklıydı fakat bunun için bir an önce çekilmesi gerektiği halde birliklerini gece yürütmek istemedi. Çünkü köylerde insan kalmadığından kılavuz bulamamıştı, yollar elverişsizdi ve Türk süvarilerinin kollar arasına girmesinden çekiniyordu. Birliklerinin karanlıkta birbirleriyle çatışma ihtimali de vardı.¹⁸⁴⁸

Hâlbuki tüm bu sakıncalara rağmen bir an önce hareket edip çekilmeye başlasa kurtulabilirdi. Çünkü bu sırada Hacianesti, İzmir ve çevresindeki alayları ileri göndermeye başlamıştı. General

¹⁸⁴³ TİH, C. 2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 145-148.

¹⁸⁴⁴ General N. Trikupis ve M. Papulas, a.g.e., s. 105-107.

¹⁸⁴⁵ TİH, C. 2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 148-149; General N. Trikupis ve M. Papulas, a.g.e., s. 105.

¹⁸⁴⁶ TİH, C. 2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 181-182.

¹⁸⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. General N. Trikupis ve M. Papulas, a.g.e., s. 105-110.

¹⁸⁴⁸ TİH, C. 2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 186.

Franko grubu da Yenice-Kaplangı Dağı-Hallaçlar-Arpagediği hattında savunma düzeni alıyordu.¹⁸⁴⁹ Ancak Trikupis, 1., 2. ve 7. Tümen ile irtibat kuramadığından bu birliklerin ne yaptığını bilmiyordu.¹⁸⁵⁰

Türk tarafında ise, 29/30 Ağustos 1922 akşamı Batı Cephesi Harekât Şube Müdürü, gelen durum raporlarını haritaya işleyerek getirince, Cephe Komutanı Yunanlıların çevrilmek üzere olduğunu gördü ve onu hemen Başkomutana gönderdi. Fevzi Paşa ve İsmet Paşa'yı çağıran Başkomutan, durumu değerlendirdikten sonra Fevzi Paşa'nın 2. Ordu Karargâhı'na gitmesini ve İsmet Paşa'nın karargâhta kalarak harekâtı takip etmesini söyledi. Kendisi ise 1. Ordu Karargâhı'na gidecekti.¹⁸⁵¹

Bu plan gereğince Türk ordusu, buldukları yerlerde hazırlıksız savunma yapmak zorunda kalan Yunan 1. ve 2. Kolordusu'na 30 Ağustos 1922'de taarruz etti. Adatepe bölgesinde kuşatılmış durumdaki Yunan birliklerinin büyük bölümü akşama kadar imha edildi.¹⁸⁵² Fakat 1. ve 2. Kolordu Komutanları, geriye kalan kuvvetlerle birlikte geceleyin Kızıltaş Vadisi'nden çekilmeyi başardılar.¹⁸⁵³ Kaplangı Dağı bölgesini savunmaya çalışan Franko grubu da gece yarısında bu bloktan geriye çekilmeye başladı.

30/31 Ağustos 1922 gecesi, Kızıltaş-Murat Çayı vadilerine giren 1. ve 2. Yunan Kolordusu ile bu iki kolordunun beş tümeninden geriye kalanlar, düzensiz bir şekilde ve birbirinden habersiz üç kol halinde çekiliyordu. 31 Ağustos'ta 3. Yunan Kolordusu da Eskişehir doğusundaki birliklerini çekmeye başladı.¹⁸⁵⁴

31 Ağustos günü bir araya gelen Batı Cephesi Komutanı, Başkomutan ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili, harita üzerinden durumu değerlendirdiler. İsmet Paşa, Eskişehir'deki Yunan kolordusu karşısında bir kolordu bırakarak geriye kalan tüm kuvvetlerle İzmir'e doğru ilerlemeyi teklif etti. Çünkü Eskişehir'deki Yunan Kolordusu'na saldırmanın zaman kaybına sebep olacağını, bu zaman içinde Yunanlıların ülkelerinden yeni birlikler getirerek Milne Hattı bölgesinde yeni bir savunma hattı tesis edebileceklerini, bunun da yeni bir harekâtı gerektireceğini düşünüyordu.

Fevzi Paşa da hızla takibe başlanması gerektiğini düşünüyordu. Ancak ona göre takip iki koldan yapılmalıydı. 1. Ordu İzmir istikametinde, 2. Ordu ise Bursa istikametinde hareket etmeliydi. Başkomutan bu hareket tarzlarının kuvvetli ve zayıf taraflarını değerlendirdikten sonra İsmet

¹⁸⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. TİH, C. 2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 227-231.

¹⁸⁵⁰ Trikupis, Türklerin telsizlerinin müdahalesi sebebiyle bu tümenlerle irtibat kuramadığını ifade etmektedir. Bkz. General N. Trikupis ve M. Papulas, a.g.e., s. 107.

¹⁸⁵¹ İ. İnönü, a.g.e., s. 275-277.

¹⁸⁵² TİH, C. 2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 270.

¹⁸⁵³ ATBD, Sayı: 116, Belge: 4314.

¹⁸⁵⁴ **Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.; 1, Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 6, 3. Kitap, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı**, Gnkur. Yayınları, Ankara, 1969, s. 21-23.

Paşa'nın teklifini kabul etti.¹⁸⁵⁵ Bundan sonra komuta heyeti ve karargâhları, Afyon'dan Dumlupınar'a taşındı.

Eskişehir ve Uşak doğrultusuna gönderilen keşif uçaklarının raporlarından, Dumlupınar'da tutunamayan Yunanlıların Uşak istikametinde çekildiği anlaşıldı. Bunun üzerine Cephe Komutanı, 2. Ordu'nun 3. Kolordusu'nun Kütahya-İnönü istikametinde ilerleyerek Yunan 3. Kolordusu'nun Bursa'ya çekilmesini önlemesi, diğer tüm birliklerin İzmir istikametinde takip harekâtına geçmesi emrini verdi.¹⁸⁵⁶

1 Eylül akşamı Cephe Komutanı, Yunanlıların Trakya, Bursa ve Yunanistan'dan bütün birliklerini İzmir doğusuna getirerek burada savunma yapması ihtimalini tekrar değerlendirdi. Trakya'daki tümenleri en erken 10 günde (9 Eylül 1922), Eskişehir ve Kocaeli bölgesindeki birlikleri ise 12 günde Salihli'ye getirilebilecekleri için Türk ordusunun Ahmetli'ye ulaşmasından önce bu yığınağı yapmanın mümkün olmadığına karar verdi. Ama Çandarlı-Manisa-Torbalı hattında toplanmaları mümkündü.¹⁸⁵⁷ Bu sebeple takibe hız kesmeden devam edilmesi gerekiyordu.

Uşak'ın ele geçirilmesi üzerine 2 Eylül 1922'de komuta heyeti Uşak'a gitti.¹⁸⁵⁸ Bu gün 2. Ordu da Eskişehir'i ele geçirdi. Yunan Küçükasya Ordusu Komutanlığı'na atanan ancak bundan haberi olmayan 1. Kolordu Komutanı Trikupis ile 2. Kolordu Komutanı Diyenis ve beraberindeki birlikler teslim olunca artık İzmir'e doğru ilerleyen Türk kuvvetlerinin karşısında sadece Franko grubu ve diğer döküntülerden oluşan zayıf birlikler bulunuyordu. Franko Grubu, Saracık-Tatmak-Kemerdağ-Yeleğen ve güneyi hattında savunma mevzi işgal etmişti.

Cephe Komutanı, 3 Eylül 1922'de de takibe devam etme kararı aldı fakat hala Yunanlıların İzmir'e getirdikleri yeni kuvvetlerle Alaşehir bölgesinde bir yığınak yapmış olabileceklerinden endişe ediyordu. Bu sebeple, birbirinden ayrı halde ve derinlikte hareket eden birlikleri yeniden düzenlemek için, birliklerin, 4 Eylül akşamına kadar Kula-Alaşehir hattının doğusundaki Dereköy-Aktaş-Eroğlu-Alihan hattından ileri gitmemesini emretti.¹⁸⁵⁹

3 Eylül 1922'de, taarruzun başlangıcından beri ilk defa cepheye sürülen 2. Kolordu'nun da katılımıyla, 1. ve 2. Kolordu ile 5. Süvari Kolordusu geniş bir cephede ilerlemeye devam etti. Kula'nın Yunanlılar tarafından boşaltıldığı anlaşılınca, Türk birlikleri belirlenen hatta durmadılar. Türk komuta karargâhı da Uşak'tan Eşme'ye gitti. Eskişehir bölgesindeki 3.

¹⁸⁵⁵ İ. İnönü, a.g.e., s. 278; TİH, C. 2, Ks. 6, 2. Kitap, s. 275-276.

¹⁸⁵⁶ TİH, C. 2, Ks. 6, 3. Kitap, s. 3.

¹⁸⁵⁷ TİH, C. 2, Ks. 6, 3. Kitap, s. 41-42.

¹⁸⁵⁸ İ. İnönü, a.g.e., s. 279.

¹⁸⁵⁹ TİH, C. 2, Ks. 6, 3. Kitap, s. 53-59.

Kolordu ise İnönü mevzilerini ele geçirdi. İznik Gölü ile Gemlik arasından da Kocaeli Grubu taarruz ettiğinden Yunan 3. Kolordusu kritik duruma düştü.¹⁸⁶⁰

Bu sırada General Franko, elindeki birlikleri 1. ve 2. Kolordu olarak teşkilatlandırmaya çalışıyordu. Fakat hızla ilerleyen Türk birliklerinin taarruzları sebebiyle akşam olunca Derbent Dağı-Subaşı-Demiryolu ve Kula-Alaşehir yolu hattına çekildi. 5. Süvari Kolordusu'nun Salihli'yi işgal için Cephe Komutanı'ndan aldığı telsiz emrini İngilizlerden öğrenen Hacianesti, Franko'ya bütün birliklerin Salihli batısına alınmasını bildirince, Franko bu hattı da terk etmeye ve Milne Hattı'na çekilmeye karar verdi.

Yunan birliklerinin Milne Hattı'na çekilmesi üzerine, 4 Eylül 1922 akşamı Başkomutan, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili ve Batı Cephesi Komutanı yaptıkları değerlendirmede, Yunanlıların yeni birlikler getirmişlerse Milne Hattı'nda tutunmaya çalışacakları kanaatine vardılar. Bu sebeple 3. Kolordu'nun Bursa, diğer birliklerin İzmir istikametinde takibe devam etmesi emredildi.¹⁸⁶¹

5 Eylül'de Salihli'de yaşanan kısa bir çatışmanın ardından Yunan birlikleri çekilmeye başlayınca, Yunanlıların Milne Hattı'nda da tutunamayacağı anlaşıldı. Bunun üzerine 6 Eylül'de Başkomutanlık ve Batı Cephesi Karargâhları Eşme'den Alaşehir'e gitti.¹⁸⁶² Bu arada 5 Eylül 1922'de Ödemiş ve Tire, 6 Eylül'de Nazilli ele geçirildi.¹⁸⁶³ Demirci Kaymakamı İbrahim Ethem Bey'in kuvvetleri de 4 Eylül'de Bigadiç'i ve 6 Eylül'de Balıkesir'i ele geçirdiler.¹⁸⁶⁴

Milne Hattı'ndan çekilen Franko, 6 Eylül 1922'de birliklerine Turgutlu bölgesinde savunma düzeni aldırıldı. Bu sırada, Küçük Asya Ordusu Komutanı olarak atanan General Polyemekalis İzmir'e geldi. Polyemekalis İzmir'e geldiğinde şehir tahliye edilmeye başlanmıştı. Türk komuta heyeti Yunanlıların İzmir'e yeni kuvvetler çıkarmadıklarını anladığından, ertesi gün Süvari Kolordusu önde olmak üzere ileri harekâta devam edildi.¹⁸⁶⁵

Yunanlıların Anadolu'yu terk etmesi, bu bölgedeki Türk birliklerini boşa çıkaracağı için, Fransızların Suriye'deki, İngilizlerin Irak'taki ve İtilaf Devletlerinin boğazlardaki durumunu tehlikeye sokacak bir gelişmeydi.¹⁸⁶⁶ Bu sebeple, 7 Eylül'de toplanan İngiliz kabinesi İstanbul

¹⁸⁶⁰ Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No.: 1, Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 6, 4. Kitap, İstiklal Harbi'nin Son Safhası, Haz.: Tevfik Bıyıklıoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1995, s. 41.

¹⁸⁶¹ TİH, C. 2, Ks. 6, 3. Kitap, s. 77-81.

¹⁸⁶² TİH, C. 2, Ks. 6, 3. Kitap, s. 102-103.

¹⁸⁶³ TİH, C. 2, Ks. 6, 3. Kitap, s. 98, 102.

¹⁸⁶⁴ İ. E. Akıncı, a.g.e., s. 332-333, 343.

¹⁸⁶⁵ TİH, C. 2, Ks. 6, 3. Kitap, s. 102-103; Aslında 5 Eylül'de Edirne Yunan Tümeni gemilerle İzmir'e getirilmiş fakat askerler karaya çıkmak istememişlerdi. M. M. Hatipoğlu, a.g.e., s. 137.

¹⁸⁶⁶ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 53; Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), C. 4, Ekim 1921-Ekim 1922**, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 2000, s. 374.

ve boğazları bırakmamaya ve Gelibolu Yarımadası'nı korumak için bu bölgelerdeki askerî birlikleri takviye etmeye karar verdi.

Ayrıca, Roma ve Paris'e birer nota göndererek onları da İngiltere'yle birlikte boğazları savunmaya çağırdı.¹⁸⁶⁷ Eğer Fransa ve İtalya savunmaya katılmazsa, İstanbul ne pahasına olursa olsun elde tutulacak ancak Biga ve Kocaeli Yarımadası boşaltılacaktı. Bu sebeple General Harrington'a boğazların Avrupa yakasına çekilme yetkisi verildi.

İngiliz Yüksek Komiseri'nin çağrısı üzerine İstanbul'daki Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri İzmit ve Çanakkale'ye küçük İtalyan ve Fransız birlikleri gönderdiler. Ayrıca, Yunanlıların İstanbul'a ilerlemesi ne anlama geliyorsa Türklerin ilerlemesinin de aynı anlama geldiğini ve buna beraberce karşı konulması gerektiğini kendi hükümetlerine bildirdiler.¹⁸⁶⁸ Fakat bu çağrıya olumlu bir karşılık alamadılar.

Bu gelişmeler yaşandığı sırada Türk komuta heyeti, Alaşehir'den Salihli'ye gitti. Türk birlikleri ise, 8 Eylül 1922 sabahı Manisa'yı ele geçirdiler. Başkomutanlık Karargâhı'na cepheden gelen bir haberden Yunanlıların Anadolu'ya yeni birlik getirmedikleri, aksine İzmir'den vapurlarla Yunanistan'a asker taşıdıkları öğrenildi. Saat 14.00 sıralarında da İzmir'deki bir Fransız kruvazörünün telsizinden İzmir'i teslim etmek için Türk ordusunun en yakındaki komutanıyla görüşmek istendiği ilan edildi.

8 Eylül 1922 akşamı Kemalpaşa'daki Yunan birlikleri atılınca, İzmir civarında artık bir Yunan mukavemetinin yapılamayacağı kesinleşti. Bunun üzerine, İzmir'in işgali için Süvari Kolordusu'na emir verildi. Buna göre, Süvari Kolordusu bir an önce İzmir'e girecek, şehir işgal edilince askerî hükümet kurulacak ve sıkıyönetim ilan edilecekti.¹⁸⁶⁹

Bu emri alan Süvari Kolordusu birlikleri, 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdiler. 10 Eylül'de de Başkomutan, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili ve Batı Cephesi Komutanı törenle İzmir'e girdi.¹⁸⁷⁰ İzmir ele geçirildikten sonra Boğazlar ve İstanbul'un nasıl kurtarılacağı konusu görüşüldü ve hızla buralardaki İngiliz birliklerine doğru ilerlemeye ama çatışma çıkmaması için dikkatle hareket etmeye karar verildi.¹⁸⁷¹

Türk birlikleri ilerlemeye başlayınca, İtilaf Devletleri Komiserleri 11 Eylül'de İstanbul'daki Ankara temsilcisini uyardılar. Bu uyarıya göre, Türk birlikleri boğazlara doğru ilerlemeye

¹⁸⁶⁷ TİH, C. 2, Ks. 6, 4. Kitap, s. 41.

¹⁸⁶⁸ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 55.

¹⁸⁶⁹ TİH, C. 2, Ks. 6, 3. Kitap, s. 107, 112, 115

¹⁸⁷⁰ TİH, C. 2, Ks. 6, 3. Kitap, s. 130-131; 10 ve 11 Eylül tarihlerinde bildiriler yayınlanarak İzmir'de uygulanacak tedbirler halka duyuruldu. Duyurular için bkz. ATBD, Sayı: 121, Belge: 2, 3, 4, s. 229-234.

¹⁸⁷¹ İ. İnönü, a.g.e., s. 288.

devam ederse buna ateşle karşılık verilecekti. Bu ortak uyarı üzerine İngilizler, Çanakkale ve İzmir'ten çekilmekten vazgeçtiler.¹⁸⁷²

İngilizler ayrıca, müttefiklerinden ve dominyonlardan Çanakkale Boğazı'nın savunması için asker istediler. Avustralya ve Yeni Zelanda dışında bu çağrıya olumlu cevap alamadılar. İngilizlerin; Çanakkale'de bir piyade taburu, bir süvari bölüğü ve bir topçu bataryası, Kocaeli Yarımadası'nda ise iki piyade taburu vardı.

Durumun gerginleşmeye başlaması üzerine İtalyan ve Fransız bölükleri hükümetleri tarafından verilen talimat üzerine geri çekildiler. İngilizler ise, Malta'dan getirdikleri birliklerle boğazlar bölgesinde iki tugaylı bir tümen kadar kuvvet topladılar. Bu kuvvet Türk ordusuna mukavemet edemeyecek kadar zayıf bir kuvvetti. Bu sebeple, Türkler Çanakkale'ye doğru ilerleyince, General Harrington burada görevli İngiliz yarabaya, sıkıntı yaşanır mı Gelibolu'ya çekilebileceğini söyledi.¹⁸⁷³

16 Eylül 1922'de İngiltere hükümeti, Türkler Gelibolu Yarımadası'na saldırırlarsa buna karşı koymak için askerî yardım göndermeleri konusunda sömürgelere bir bildiri yayınladı. Fransa ise Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere İstanbul'daki yüksek komiserine İzmir'e hareket etmesi talimatı verdi.¹⁸⁷⁴

Türk birlikleri 17 Eylül 1922'de de boğazlar bölgesine doğru ilerlemeye devam etti. Bursa'dan çekilen Yunan Eskişehir Grubu'nun en son unsurları 18 Eylül'de Erdek'ten çekilerek Anadolu'dan ayrıldı. Aynı gün İtilaf Devletleri, İstanbul ve boğazlar etrafındaki İtilaf Devletleri işgali altındaki bölgelerin tarafsızlığına riayet edileceğini umduklarını Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiler.¹⁸⁷⁵ İzmir'e gelen Fransız General Pelle de, Türk ordusunun tarafsız bölgeye girmemesini istedi. Mustafa Kemal Paşa buna, tarafsız bölgeyi tanımadıkları cevabını verdi.

Bu gelişmeler üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, İtalyan ve Fransız meslektaşlarıyla görüşmek maksadıyla 19 Eylül 1922'de Paris'e gitti.¹⁸⁷⁶ Curzon, birliklerini çektikleri için Fransız dışişleri bakanını protesto etti. Fransa'nın İngiltere'ye yardımı olacak mı diye sordu. Eğer olmayacaksa İngiltere'nin tek başına hareket etmeye hazır olduğunu söyledi.

Fransa Dışişleri Bakanı Poincare, Türklerin Avrupa'ya geçmesini hiçbir şeyin durduramayacağı cevabını verdi ve İngiltere'yi savaş politikası izlemekle suçladı. Fransız kamuoyu Türklere tek bir el silah ateşlemeye bile tahammül etmeyeceğinden, manevi ve fiziksel olarak Türk

¹⁸⁷² İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 56.

¹⁸⁷³ TİH, C. 2, Ks. 6, 4. Kitap, s. 42.

¹⁸⁷⁴ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 56.

¹⁸⁷⁵ TİH, C. 2, Ks. 6, 3. Kitap, s. 222-225.

¹⁸⁷⁶ TİH, C. 2, Ks. 6, 4. Kitap, s. 45-48.

ilerlemesine direnmeye Fransa'nın gücünün yetmediğini söyledi. Poincare, Fransa Parlamentosu'nda da, Türkiye ile Fransa arasında savaş yapılmayacağını duyurdu.

Müttefiklerden destek bulamayan İngilizler, ülkelerinden iki muhafız taburunu yola çıkardılar fakat bu yetersiz bir kuvvetti. Sırbistan ve Romanya işbirliği yapabileceğini hissettirdi ancak Baserabya'ya yapılabilecek bir Rus saldırısı endişesiyle Romanya'nın teklifi dikkate alınmadı. Çaresiz kalan İngilizler, Türklere barış çağrısı yapmaya razı oldular.

Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa'ya bir nota gönderilerek İtilaf Devletleri generalleriyle Mudanya'da buluşma ve Türkiye, Yunanistan ve İtilaf Devletleri arasında bir barış antlaşması imzalamak için Venedik veya başka bir yerde yapılacak konferans için temsilci tayin etme çağrısı yapıldı. Curzon, Mustafa Kemal Paşa'yı konferansın toplanmasını engelleyebilecek bir davranıştan alıkoymak için Poincare'yi girişimde bulunmaya çağırdı. Bunun üzerine Poincare, Franklin Bouillon'u İzmir'e gönderdi.¹⁸⁷⁷

Bu karar, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri General Harrington tarafından, Türk tarafına bildirildi.¹⁸⁷⁸ Bu gelişmeler üzerine, Yunan askerî heyeti 26 Eylül 1922'de İstanbul'dan ayrıldı. Aynı gün Yunanistan'da, üç albayın başını çektiği bir darbe sonucunda kurulan ihtilal hükümeti işbaşına geldi.¹⁸⁷⁹ Venizelos tekrar ülkeye çağırıldı.¹⁸⁸⁰ Kral Konstantin tahttan çekildi ve yerine Diadochi (Veliht) getirildi.¹⁸⁸¹

Bouillon, 27 Eylül 1922'de İzmir'e geldi. 36 saat süren görüşmelerin ardından Mustafa Kemal Paşa, İngilizler yeni birlik getirmeyeceklerini ve siper kazmayacaklarını taahhüt ederlerse birliklerin ulaştığı yerlerde durdurulacağını söyledi. Bunun üzerine Bouillon, 1 Ekim'de İstanbul'a gitti. Mustafa Kemal Paşa'nın Mudanya'da görüşme yapılmasını kabul ettiğini ve bunun için ileri sürdüğü şartları bildirdi. Böylece çatışma tehlikesi sona erdi.¹⁸⁸²

Görüldüğü gibi Büyük Taarruz, biri Türk ordusunun Yunan ordusunu yenerek Anadolu'dan atması, diğeri de boğazlardaki İtilaf Devletleri ordularına doğru ilerlemesi olarak iki safha halinde icra edildi. Birinci safhayı teşkil eden taarruz; stratejik, operatif ve taktik alanda baskın yapacak şekilde başlatıldı.

¹⁸⁷⁷ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 57-59.

¹⁸⁷⁸ İ. İnönü, a.g.e., s. 288.

¹⁸⁷⁹ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 60.

¹⁸⁸⁰ TİH, C. 2, Ks. 6. 4. Kitap, s. 51.

¹⁸⁸¹ Diadochi Yunancada "varis" (yani veliaht) anlamına gelmektedir. Özgür Develi, **Antik Çağda Kuşatmalar**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2009, s.122; İngiliz yıllık raporlarında Diadochi diye bahsedilen ve darbenin ardından tahta geçen kişi devrik kral Konstantin'in en büyük oğlu II. Georgias (II. Yorgo)'tur. Çiğdem Kılıçoğlu Cihangir, "Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme" **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 58, Bahar 2016, s. 112, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/2117/21901.pdf>; M. M. Hatipoğlu, a.g.e., s.139.

¹⁸⁸² İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 60-63.

Stratejide baskın; taarruzdan önce yapılan diplomatik girişimler, yaz mevsiminin geçmiş olması sebebiyle artık Türk ordusunun taarruz edemeyeceğinin düşünülmesi, taarruz öncesinde Ankara’da çay partisi verileceği haberlerinin yayınlanması ve intikallerin geceleri ve gizlice yapılması gibi hususlarla sağlandı. Böylece, Yunanlılar taarruz edileceğini tahmin edemediler ve düşüncede baskına uğradılar.

Stratejik seviyedeki örtü, gizleme ve aldatma tedbirleriyle uygulanan baskın, uygulanan taarruz planı ile operatif seviyede de devam ettirildi. Yapılan plan ve bu planın icra şekliyle Yunan ordusu, taarruzun sıklet merkezi konusunda yanıltıldı.¹⁸⁸³ Bu sayede Yunanlılar, ilk gün asıl taarruzun yeri konusunda tereddüt ettiler ve bir kolorduluk ihtiyatı kullanamadılar.¹⁸⁸⁴

Taktik seviyede ise, Yunan birliklerinin gözetleme ve ateşinden korunarak mevzilere iyice yaklaşıldı ve mevzilerde savunma için tertiplenmiş olan Yunan birliklerine baskın etkisi yaratacak şekilde hücum edildi. Bu baskın, Yunanlıların savunma hattının ilerisindeki kritik arazileri tutmamaları ve ileriye güçlü emniyet unsurları çıkarmamaları sayesinde gerçekleşti.

Harekât planı, düşünce olarak Allenby’nin Filistin ve Suriye’deki son taarruzuyla benzerlik gösteriyordu.¹⁸⁸⁵ Ancak daha büyük bir başarı ve ustalıkla icra edildi. Plan icra şekli açısından incelendiğinde; taarruzun tahkim edilmiş mevzilere karşı önce operatif seviyedeki bir yarma ve daha sonra oluşan yarma gediğinden içeri giren birliklerle kuşatma şeklinde başlatıldığı görülmektedir.

Yunanlılar savunma sistemlerini Ege Denizi’nden Marmara Denizi’ne kadar uzattıklarından Türk ordusu bir yarma taarruzu yapmak zorundaydı. Yarma yapılacak yer seçilirken, bu bölgenin düşmanın stratejik ikmal ve çekilme yoluna yakın olması ve düşmanın geri çekilmesi güç bir bölgeye atılmasını sağlamasına dikkat etmek gerekir.¹⁸⁸⁶ Büyük Tarruz’da yarma bölgesi buna uygun bir yerde seçildiğinden Yunanlıların İzmir anayolundan uzaklaşarak kuzeye atılması sağlandı.¹⁸⁸⁷

Stratejik ve operatif seviyedeki taarruzda amaç, sınırlı başarılarından ziyade düşmanı yenerek kesin sonuç elde edecek hedeflere yönelmektir. Bu sebeple, cephe yarılnca, bu başarıdan faydalanarak birlikler hızla yarma gediğinden içeri sokuldular. Bundan sonra, Yunan birlikleri

¹⁸⁸³ N. Türsan, a.g.e., s. 97-98; Büyük taarruzu anlatan dönemin askerî kitapları ile Nutuk ve bazı generallerin anılarında baskının stratejik ve taktik seviyede yapıldığı anlatılmaktadır. Bu kaynaklarda operatif seviyede yapılan baskından bahsedilmemesi, operatif harekât kavramının 1927 yılından sonra ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Operatif sanatın ortaya çıkışı hakkında geniş bilgi için bkz. T. M. Kane and D. J. Lonsdale, a.g.e., s. 128.

¹⁸⁸⁴ C. K. İncedayı, a.g.e., s. 245.

¹⁸⁸⁵ İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, s. 186; General Allenby’nin İngiltere Savunma Bakanlığı’na gönderdiği Filistin ve Suriye muharebelerinin son bölümüyle ilgili rapor, 1919 yılında Morning Post Gazetesi’nde yayınlanmıştır. Bu raporda Allenby’nin uyguladığı plan genel hatlarıyla açıklanmaktadır. Bkz. F. Yılmaz, a.g.e., s. 71, 76.

¹⁸⁸⁶ İ. H. Tümerdem, a.g.e., s. 19.

¹⁸⁸⁷ N. Türsan, a.g.e., s. 99.

kuşatıldı ve kesin sonuçlu bir meydan muharebesi yapılarak Yunan ordusunun asıl kuvvetleri imha edildi.

Bu başarının ardından takip safhasına geçildi. Süvarilerin hareket serbestisi içinde Yunan ordusunu şiddetle takip etmesi ve piyadelerin fazla açılıp yayılmadan ana yaklaşma istikametleri üzerinden hızla batıya doğru sürülmesi takibin başarıyla sonuçlanmasını sağladı.

Bu başarı, sadece Yunan ordusunu yok etmekle kalmadı, İtilaf Devletleri üzerinde de bir baskın etkisi yarattı. Çünkü bir yıl kadar bir süre mevzi hazırlayan Türk ordusunun taarruz edebileceği, etse bile böyle kısa süreli ve kesin bir sonuç elde edebileceği İtilaf Devletleri tarafından hiç beklenmeyen bir durumdu. Bunun sonucunda, Türk ordusu boğazlara doğru ilerleyince buna hazırlıksız yakalandılar.

İngilizler, Mondros Mütarekesi'nden sonra Suriye ve Irak'taki ordularını fiili hareketlerle Osmanlı ordusunun bulunduğu bölgelere sürmüş ve uyguladıkları zorlama tedbirleriyle Osmanlı ordusunu bazı bölgelerden çıkarmışlardı. Bu sefer de Türk ordusu, aynı şekilde zorlama konsepti uygulayarak İtilaf Devletlerine isteklerini kabul ettirdi.

SONUÇ

Çalışmamızın ana eksenini oluşturan “Millî Mücadele’nin Askerî Stratejisi”nin geliştirilmesi ve uygulamaya konulması, görüldüğü gibi birkaç aşamada ortaya çıkmıştır ve bu süreç mücadeleyi yürüten lider kadronun derin geçmişe ilişkin tecrübeleriyle de yakından ilişkilidir. Ülkesini hem fizikî coğrafyası ile hem de toplumsal dokusuyla iyi tanıyan bu kurmaylar kuşağının stratejinin detaylarını biçimlendirmede ihtiyaç hissettikleri bilgilerin derlenmesi ve bunların olgunlaşması sürecinin önemli bir aşaması İstanbul’da gerçekleşmiştir. Bu stratejinin mimarı olarak Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul’daki faaliyetleri de bu inşa sürecinin önemli bir parçasıdır.

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, çoğu asker ve sivil devlet adamı gibi Mustafa Kemal Paşa da başlangıçta, Osmanlı İmparatorluğu’nun henüz işgal edilmemiş olan toprakları üzerinde varlığını sürdürebileceğini düşünüyordu. Çünkü mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre önce kamuoyunda sözü edilmeye başlanan Wilson Prensiplerinin Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili maddeleri Türk kamuoyunu etkilemiş ve barış antlaşmasının bu ilkelere göre yapılacağına dair yaygın bir kanaat oluşmuştu.

Mustafa Kemal Paşa’ya göre, barış görüşmeleri sırasında iktidarda güçlü bir hükümetin bulunması ve imparatorluğun Türklerle meskûn olmayan bölgelerinden fedakârlık edilerek ülkenin geriye kalan topraklarının kurtarılmaya çalışılması uygun bir çözüm gibi görünüyordu. Bu sebeple, mütarekeden sonra İstanbul’a gelmez kendisinin de içinde bulunacağı Ahmet İzzet Paşa liderliğinde yeni bir hükümet kurulması için çalışmaya başladı. Fakat 11 Kasım 1918’de kurulan Tevfik Paşa hükümeti meclisten güvenoyu alınca, bu amacına ulaşamayacağını anladı.

Bununla birlikte, henüz barış görüşmeleri başlamadığı için Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları halâ ülkenin siyasi yollarla kurtarılabilceğini düşünüyorlardı. Bu sebeple, mevcut veya yeni kurulacak bir hükümette görev almak için siyasi çalışmalara yöneldiler. Bu maksatla Ali Fuat Paşa’nın İstanbul’a geldiği 20 Aralık’ta yapılan bir toplantıda ülkenin kurtarılması için neler yapılması gerektiğini tartışarak bazı kararlar aldılar.

Bu kararlara göre; ordunun terhisinin durdurulması, silah, cephane ve teçhizatın teslim edilmemesi, subayların kıtaların başına geçirilmesi, mukavemete taraftar idare amirlerinin yerlerinde bırakılması, firkacılık mücadelelerine son verilmesi ve halkın maneviyatı yükseltilmesi gerekiyordu.

Bunları gerçekleştirebilmek için, mevcut kabinede veya bu kabineyi devirerek kurulacak yeni bir kabinede millî mukavemete taraftar bir harbiye ve dâhiliye nazırını iş başına getirmek için çalışmaya karar verdiler. Fakat Padişah’ın 21 Aralık 1918’de Meclis-i Mebusan’ı feshetmesi ve

İtilaf Devletlerinin ülkeye giderek daha fazla hâkim olmaya başlaması sebebiyle böyle bir stratejinin başarıya ulaşamayacağını anladılar.

4 Ocak 1919'da seçimlerin barış anlaşmasına kadar ertelenmesi ve Tevfik Paşa'nın 12 Ocak'ta ikinci hükümetini kurmasından sonra, artık İstanbul'da kalıp siyasi mücadele vermek yerine Anadolu'ya geçmek ve burada bir mücadele başlatmak fikri ağırlık kazanmaya başladı. Çünkü bu hükümet kurulduktan sonra divanı harpler teşkil edildi ve 30 Ocak'ta İTF ileri gelenlerinden 27 kişi Ermeni tehciri suçlamasıyla tutuklandı. Şubat ayında İngilizler, Ermeni olaylarını gerekçe göstererek daha fazla subayın tutuklanmasını isteyince, İstanbul'da hiçbir şey yapılamayacağı ve kendilerinin de tutuklanma ihtimalinin bulunduğu iyice açığa çıkmış oldu.

Öte yandan, başlatılacak bir mücadelenin başarılı olabileceğine dair bazı önemli gelişmeler de ortaya çıkmaya başladı. Bunların en önemlileri İtilaf Devletleri ordularının terhisler sebebiyle küçülmesi ve müttefikler arasındaki anlaşmazlıkların su yüzüne çıkmasıydı. Nitekim Yunanlıların İzmir'i almalarına karşı çıkan İtalyanlar, İzmir ve çevresinde yerel bir direniş örgütü kurulması için harekete geçmiş ve Mustafa Kemal Paşa ile de temas kurmuşlardı.

Bu gelişmeler üzerine, Anadolu'ya nasıl geçileceğine ve mücadelede nasıl bir strateji uygulanacağına dair temel fikirler şekillenmeye başladı. Buna göre; Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da bir görev alacak, ardından Rauf Bey de ona katılacak, önce askerî birliklerin kontrolü sağlanacak ve sonra da halkın desteği ile mücadeleye başlanacaktı. Eğer Mustafa Kemal Paşa bir görev alamazsa, Rauf Bey'le birlikte Anadolu'ya geçecek ve güvendiği birlik komutanları ile birlikte hareket edecekti.

Bu planın dayandığı strateji; padişah ve hükümet ile dış güçlere karşı olmak üzere iki ayrı boyutlu bir mücadeleyi öngörüyordu. Buna göre; yabancı işgalcilerden önce, onların elinde oyuncak haline gelen ve iktidara geldiği günden beri yaptığı uygulamalarla halkın tepkisini çeken hükümete karşı harekete geçilecekti.

Bu hareket, milletle beraber yapılacak ve hükümetin millî irade karşısında boyun eğmesi sağlanacaktı. 1908 ve 1909 yıllarındaki tecrübelerinden böyle bir hareketin nasıl yürütüleceğini biliyorlardı. Bu sebeple, 1908'de olduğu gibi hükümetin düşürülmesi ve Meclis-i Mebusan'ın açılması bu hareketin ilk hedefi olarak belirlendi.

Dış güçlerle mücadele ise Anadolu'da oluşturulacak bir siyasi ve askerî hareket ile gerçekleştirilecekti. Bunun için öncelikle ordu birliklerine el atılacaktı. Ancak İtilaf Devletleri ile bir çatışmaya girmekten ziyade bu birliklerin caydırıcı bir unsur olarak kullanılması düşünülmüyordu.

Tevfik Paşa'nın 3 Mart 1919'da istifa etmesi ve 4 Mart'ta Damat Ferit Paşa'nın hükümet kurmasıyla Anadolu'ya geçmek kaçınılmaz hale geldi. Çünkü hükümet kurulur kurulmaz yeni bir tutuklama dalgası başladı. Öte yandan Paris'te Osmanlı İmparatorluğu hakkında alınacak kararların görüşülmesinden ve azınlık temsilcilerinin konferansa ilettiği taleplerden ülkenin henüz işgal edilmemiş topraklarının da paylaşılacağı kesinlik kazanmaya başladı.

Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa ve onunla beraber hareket eden kadro, en kısa zamanda harekete geçmeye karar verdi. Çünkü İtilaf Devletleri ordularının zayıfladığına, bu ülkelerin halklarının yeni bir savaş istemediklerine, müttefikler arasında bir birlik bulunmadığına, başlatılacak bir direnişin dışarıda Bolşevik, milliyetçi ve İslamcı güçlerin yükselişe geçmiş olmasının da katkısıyla başarılı olacağına ve bunun da Müttefikleri Türkiye konusunda bir kez daha düşünmek zorunda bırakacağına inanıyorlardı.

Planlarını ve uygulayacakları stratejiyi de buna uygun olarak hazırladılar. Fakat Yunanlıların İzmir'i işgali ve sonrasında meydana gelen gelişmeler durumu tamamen değiştirdi. Çünkü bu işgal, tüm ülkede büyük bir infial yarattı ve Osmanlı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti ve Harbiye Nezareti'nin desteğiyle Ege Bölgesi'nde bir direniş hareketi ortaya çıktı. İtilaf Devletlerinin tavırları ise, onların da düşündüğü gibi, bu çatışmalara doğrudan müdahale etmeyeceklerini gösteriyordu.

Bu gelişmeler üzerine Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında durumu yeniden değerlendirmeye başladı. Mevcut gelişmelerden, Yunan işgaliyle birlikte ülkede genel bir milliyetçi tepkinin ortaya çıktığı ve halkın başlatılacak bir direniş hareketine destek vereceği anlaşılıyordu. Bunu tespit eden Mustafa Kemal Paşa, silahlı mücadeleyi de içeren yeni bir plan hazırlamak için durum muhakemesi yapmaya başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçtikten sonra İzmir'in işgalini protesto için mitingler ve protestolar düzenlenmesini, vurgulayarak talep etmesi bu stratejinin ince ve ustaca tasarlanmış unsurlarından biriydi.

Halkla yaptığı temaslardan, halkın kendisinden önce Padişah'ın güvenliğini düşündüğü ve İtilaf Devletlerine karşı yapılacak bir mücadeleye sıcak bakmadığını gördü. Bu sebeple mücadeleye atılırken Padişah ve İtilaf Devletleri ile çatışmayı öngören bir söylem kullanılmaması gerekiyordu.

Bunun yerine, hedef olarak Yunan ve Ermeni tehdidi ön plana çıkarılmalıydı. Çünkü İzmir'in işgali halkta büyük bir galeyana sebep olmuş ve doğuda bazı bölgelerin Ermenilere verileceği söylentileri genel ve şiddetli bir huzursuzluğa yol açmıştı. Ülkede bu iki devleti yenmeye yetecek nüfus, silah ve ekonomik kaynak vardı.

Bu durumda yapılması gereken; Doğu'da Ermeni devleti kurulmasına karşı ortaya çıkan tepkilerle, İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilmesine karşı oluşan direniş ve ülkenin hemen her yerinde faaliyet gösteren cemiyetlerle silahlı grupların koordinasyonunu sağlamak ve ordunun da desteğiyle bunları bir hedef doğrultusunda bir araya getirmekten ibaretti.

Bu karara varıldıktan sonra mücadeleye yön verecek bir planlama ve strateji oluşturma süreci başlatıldı. Strateji oluşturma sürecine tehdit odaklı bir değerlendirme ile başlandı. Mevcut tehditler, iç ve dış olmak üzere iki farklı boyuttan oluşuyordu. Dış tehdidi işgalci devletlerin orduları, iç tehdidi ise ayrılıkçı hareketler ve ülkenin kurtuluşunun tek yolunu İngiliz himayesinde gören hükümet ile bazı siyasi partiler ve dernekler oluşturuyordu.

Bu tehditlere karşı verilecek olan mücadelenin, başarılı olabilmesi için millî değerlere dayanması gerekiyordu. Bu millî değerler, "milletin haysiyetli ve şerefli bir millet olarak yaşaması" olarak tespit edildi. Milletin haysiyetli ve şerefli bir şekilde yaşaması ise ancak Türklerin çoğunlukta olduğu toprakların korunması ve milletin tam istiklale sahip olması ile mümkündü. Bu sebeple, "milletin bağımsızlığı ve vatanın bütünlüğü" temel millî çıkarlar olarak belirlendi.

Buna göre tespit edilen millî hedef; millî çıkarları elde etmek, yani milletin bağımsızlığını ve vatanın bütünlüğünü korumak olarak tespit edildi. Bu hedefe ulaşmak için izlenmesi gereken politik amaç, "millî hâkimiyete dayanan kayıtsız ve şartsız bağımsız bir Türk devleti kurmaktır." Bu politik amacı gerçekleştirmek için, mücadeleyi safhalara ayırarak adım adım hedefe gidecek şekilde bir tırmandırma stratejisinin uygulanmasına karar verildi. Bu strateji gereğince, mücadele bir halk hareketi olarak yürütülecekti.

Bu kararların verilmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'yi başlatmak için fiili olarak harekete geçti. Samsun'dan ayrılarak Havza'ya gitti ve burada askerî stratejiyi ve uygulanacak harekât planını genel hatlarıyla belirlemek üzere çalışmaya başladı.

29 Mayıs 1919'da kolordulara gönderdiği ve bir ön emir niteliğinde olan mesajında, uygulanacak askerî strateji ve harekât planına dair temel esasları paylaştı. Bu emre göre, kolordular Anadolu'nun iç kesimlerini çepeçevre savunurken, Karadeniz sahillerinde meydana gelebilecek tehditlere karşı bölge halkı ve askerî birliklerle mücadele edilmesi öngörülüyordu. Bu emirden sonra mücadelenin planlama ve örgütlenme safhasına geçildi.

Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'ye katılan subay ve generallerin tamamı, eğitimlerini Prusya modeline göre düzenlenmiş eğitim programları uygulayan askerî okullarda aldıklarından, savaş felsefesi açısından Clausewitz ve onun bir yorumcusu olan Von der

Goltz'un fikirleri ile yetişmişlerdi. Bu sebeple mücadele, Clausewitz'in felsefi görüşlerine göre planlandı, örgütlendi ve icra edildi.

Clausewitz'in siyasetin savaşın hedeflerini belirlemek zorunda olduğu görüşüne uygun olarak ilk önce savaşın hedefini belirleyecek ve onu yönetecek bir siyasi teşkilat oluşturulmasına karar verildi. Bu kararın ardından, mücadelenin genel esaslarını ilan eden bir manifesto niteliğindeki Amasya Tamimi yayımlandı. Bu tamimin maddeleri, o ana kadar yapılan durum muhakemesinin sonucunda Millî Mücadele'nin nasıl yapılacağına dair bir karara varıldığını ve bu kararın bir harekât planı haline getirildiğini gösteriyordu.

Amasya Tamimi'nde belirtilen genel esaslar, Erzurum Kongresi'nde bir ileri aşamaya taşınarak bir program haline getirildi. Kongre, bölgesel bir kongre olmakla birlikte aldığı kararlar tüm ülkeyi ilgilendiriyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı andan itibaren belirlediği strateji oluşturma sürecini detaylandırıyor.

Kongre'nin aldığı kararlarda; vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı ile Hilafet ve Saltanat makamının korunması millî hedef olarak ortaya konuldu ve bu millî hedefin gerçekleştirilmesi için yapılacak mücadelenin millî iradeye dayanacağı ve millî kuvvetlerce yapılacağı belirtildi. Böylece, stratejinin temel unsurlarından olan; Millî Mücadele ile neyin elde edileceği, bunu kimin elde edeceği ve nasıl elde edeceği belirlenmiş oldu.

Bu kararlarda, askerî stratejinin temel esasları da ilk defa belirgin bir hale geldi. Mütareke imzalandığı sıradaki sınırlar bir fiziki hedef olarak ortaya konuldu ve bu hedefin ele geçirilmesi için kullanılacak kuvvetlerin tüm halk, uygulanacak yöntemin ise topyekûn savunma olduğu belirtildi. Böylece, askerî strateji açısından da neyin elde edileceği, bunu kimin elde edeceği ve nasıl elde edeceği belirlenmiş oldu.

Bu kararlar Sivas Kongresi'nde, tüm ülkeyi kapsayacak şekilde genişletilerek kabul edildi. Ülkedeki tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri birleştirildi ve kongrenin seçtiği yürütme organı olan Heyet-i Temsiliye tarafından savaşı yürütecek bir askerî organizasyon oluşturulmaya başlandı. Oluşturulan bu yapı, savaşın hedefini elde edebilmek için uygulanacak harekât stratejilerini belirlemek ve bu stratejilere göre savaşı örgütlemek için hemen harekete geçti. Bu kapsamda Doğu ve Batı Cepheleri Heyet-i Temsiliye'ye bağlandı ve henüz bir organizasyon kurulmamış olan Güney Anadolu'da da bir cephe tesis edildi.

Öte yandan, ülkenin büyük bir bölümünün idaresi ele geçirildi ve İstanbul Hükümeti ile yapılan mücadele sonucunda Millî Mücadele taraftarı bir hükümetin iktidara getirilmesi sağlandı. Bu hükümet döneminde cepheler takviye edildi ve güçlendirildi. 9 Ocak 1920'de de, savaşın nasıl yürütüleceği ile ilgili ilk harekât planı hazırlandı.

Bu plan ülkenin jeopolitik, jeostrateji ve askerî coğrafya açısından detaylı bir şekilde değerlendirilmesi sonucu elde edilen sonuçlara göre yapıldı. Ülke coğrafyası iki yarımadadan oluşuyordu. Trakya Yarımadası, İstanbul ve boğazları işgal eden İtilaf Devletleri orduları sebebiyle Anadolu Yarımadası ile teması kesilmiş ve arazi yapısı olarak savunulması zor olan sınırlı bir bölgeydi. Bu sebeple Trakya'daki harekât, mümkün olduğu kadar çok düşman birliğini burada tespit edecek şekilde planlandı. Mücadelenin esas olarak Anadolu coğrafyasında gerçekleştirilmesine karar verildi.

Anadolu coğrafyası batı-doğu ve tersi istikametinde derinlikte savunmaya uygun bir yapıdadır. Anadolu derinliklerinde yapılacak askerî harekât için en uygun mihver İzmir'den başlayarak Ankara, Erzurum ve Kafkasya'ya kadar uzanan ve Anadolu'nun merkezinden geçen ana yaklaşma yoludur. İkinci stratejik mihver ise İstanbul'dan başlayarak Orta Anadolu'dan geçen ve Halep yolu ile Ortadoğu'ya bağlanan mihverdir. İzmir-Afyon-Ankara demiryolu ve İstanbul-Afyon-Adana demiryolu bu iki mihverin askerî açıdan değerini artırır. Bu iki mihver ve demiryolları Orta Anadolu'da birleştiklerinden, Orta Anadolu mücadelenin yürütülmesi için en uygun merkez niteliğindedir.

16 Mart 1920'de İstanbul işgal edilince, bu stratejik değerlendirmeye göre hazırlanan 9 Ocak tarihli plana uygun olarak askerî faaliyetlere başlandı. Batı Cephesi, Karadeniz sıradağları, Toroslar ve Doğu Cephesi arasında kalan bölgedeki tüm işgalci güçler dışarıya çıkarıldı ve bu bölgede tam hâkimiyet sağlandı. Böylece, Anadolu'nun üç büyük iç kalesi olan Erzurum Yaylası, Uzunyayla ve Murat Yaylası üç dayanak noktası haline getirildi ve bu kaleleri dış dünyaya karşı koruyan surlar gibi Akdeniz ve Karadeniz'e paralel olarak uzanan sıradağların arasındaki Anadolu topraklarında güvenli bir bölge oluşturuldu.

Bundan sonra, oluşturulan bu bölgenin kaynakları kullanılarak mevcut kuvvet geliştirilmeye ve savaş bu bölgeye dayanılarak yürütülmeye başlandı. Mücadele'de uygulanan askerî stratejinin harekât boyutu da bu bölgenin konumuna göre tespit edildi. Bu bölge, ülkenin işgal edilen kesimlerine göre iç hatlar konumunda olduğu için, kuvveti iç hatlar konumuna uygun şekilde kullanacak bir hareket tarzı uygulamaya konuldu.

Bunun için, stratejik bir mevki olan Ankara'da TBMM açıldı ve savaşın yönetimi tek merkezde toplandı. Böylece, istilacı güçlere karşı kuvvetlerin toplanacağı ve Anadolu'daki bütün cephelerin destek, ikmal ve geri bölgesini teşkil edecek bir bölge olan Orta Anadolu, askerî ve siyasi yönetim teşkilatı da burada konuşlandırılarak bir kalpgâh haline getirildi. Millî Mücadele liderlerinin dayanak bölgesi olan Orta Anadolu, İtilaf Devletleri ve İstanbul hükümeti tarafından da stratejik bir bölge olarak değerlendirildiğinden bundan sonra yaşanan mücadele Orta Anadolu'ya hâkim olabilmek için yapılan egemenlik mücadelesi şeklinde meydana geldi.

Bu sebeple, işgal ordularının nihai hedefi daima bu bölge oldu. İstanbul hükümetinin çıkardığı isyanlar da bu bölgenin içinde veya etrafında ortaya çıktılar ve Millî Mücadele'nin yönetim merkezinin bulunduğu Ankara'ya doğru ilerlemeye çalıştılar. Orta Anadolu'nun korunması Millî Mücadele'nin yürütülebilmesi için hayati öneme sahip olduğu için bu isyanların bastırılmasına dış cepheden daha büyük bir öncelik verildi ve gerektiğinde isyanları bastırabilmek için dış cepheden de birlik çekildi.

Orta Anadolu'nun bu önemi ve ülke topraklarının coğrafi yapısı dolayısıyla iç ve dış tehditlere karşı mücadelede silahlı kuvvetlerin kuvvet çoğunluğu, Orta Anadolu'da kesişen Selanik - Gümülcine - Dimetoka - Çorlu - İstanbul - İzmit - Eskişehir - Konya - Adana - Halep mihveri ile İzmir - Manisa - Uşak - Afyon - Ankara - Kayseri - Sivas - Erzincan - Erzurum - Kars - Gümrü mihveri üzerinde muharebe edecek şekilde konuşlandırıldı.

Birinci mihver hem ülkeyi, hem doğudaki ve batıdaki harekâtı ikiye bölerek parçalama potansiyeli taşıyan bir mihverdi. İkinci mihver ise Millî Mücadele'nin başarılı olup olmayacağını belirleme potansiyeline sahip ana mihverdi. Bu sebeple savaş, bu iki mihver üzerinde ve asıl kuvvetlerle ikinci mihvere dayanarak icra edildi.

Savaşın icrası esas olarak ikinci mihvere dayandırıldığından, bu mihvere Karadeniz sahillerinden gelebilecek tehditlere karşı tedbir almak için önce 3. Kolordu, sonra da Merkez Ordusu ve Irak'tan gelebilecek tehditlere karşı da 13. Kolordu görevlendirildi. Yunan ordusu ve İtilaf Devletleri ile savaşın nihai sonucunu belirleyen mücadeleler ise iki mihverin kesiştiği Eskişehir, Kütahya, Afyon, Konya ve Ankara arasındaki bölgede yapıldı.

Mücadeleye, ülke çapında stratejik savunma yapılarak başlandı. Bu savunma, topyekün savunma esasına göre ve doğuda mevzi savunması, güneyde halk savaşı, batıda ülke derinliklerinde birbiri gerisindeki hatlarda savunma şeklinde icra edildi. İngilizler Anadolu'dan birliklerini çekip boğazların ve Ortadoğu'da ele geçirdikleri toprakların korunmasına ağırlık verdiklerinden, İzmit ve çevresindeki kısa süreli çatışmalar ve Irak kuzeyindeki mücadeleler hariç İngilizlerle büyük bir çatışma yaşanmadı.

İç hatlar konumuna uygun olarak ilk önce Doğu Cephesi'nde stratejik savunmadan stratejik taarruza geçildi ve Ermeni tehdidi ortadan kaldırıldı. Böylece, o zamana kadar iç kaynaklardan ve Karadeniz yoluyla Rusya'dan yapılan kısıtlı ikmale bağlı olan Türk ordusu, Kafkasya Demiryolu vasıtasıyla düzenli bir dış ikmal kanalına kavuştu. Güney Cephesi'nde ise yıpratma ve vazgeçirme konseptleri uygulanarak Fransızlar barışa zorlandı. Fransızlarla yapılan barış anlaşması ile dış ikmal imkânları çeşitlendirilmiş oldu.

Bu iki cepheden farklı olarak Batı Cephesi'nde; stratejik savunma, stratejik denge ve stratejik taarruzdan oluşan üç aşamalı bir strateji uygulandı. Başlangıçta uygulanan stratejik savunma safhasında, Yunan ordusu ile Türk ordusu arasındaki nisbi muharebe gücü dengesizliği sebebiyle zaman kazanmaya yönelik bir strateji uygulandı.

Bu strateji, Yunan ordusu taarruz ettikçe bu taarruzlara mukavemet etmek, tespit etmek, yavaşlatmaya ve durdurmaya çalışmak ve kazanılan zaman içinde orduyu güçlendirmek esasına dayanıyordu. Bunun için birbiri gerisindeki hatlarda savunma yapıldı ve bu savunma oynak savunma esaslarına göre icra edildi.

Bu şekilde, bir yandan kuvvet hazırlamak için zaman kazanıldı, bir yandan da Yunan ordusu anavatanından ve Ege sahillerindeki ikmal üslerinden uzaklaştırıldı. Böylece, kendisine düşman bir çevrede geniş bir alana yayılan ve uzayan menzil hatları sebebiyle ikmal zorlukları ile karşı karşıya kalan Yunan ordusu, bu durumun yarattığı sürtünmenin etkisiyle zayıfladı.

Anadolu içlerine ilerledikçe daha da zayıflayan Yunan ordusu, Sakarya Meydan Muharebesi'ni kaybedince, siyasi ve askerî hedeflerine ulaşamadan dönüm noktasına ulaştı ve taraflar arasında stratejik denge durumu ortaya çıktı. Stratejik denge safhasında Güney ve Doğu Cephelerinden bazı birlikler Batı Cephesi'ne kaydırılarak ve dış kaynaklardan yeni silah, araç ve malzemeler temin edilerek taarruz için yeterli güç oluşturuldu.

Yeterli güç oluşturulduktan sonra, stratejik taarruz safhasına geçildi. Büyük Taarruz'un ardından Yunan ordusu Anadolu'dan çıkarılınca, boşta kalan birliklerle boğazlar ve İstanbul'daki İtilaf Devletlerine karşı zorlama konsepti uygulandı. İtilaf Devletleri'ne karşı ve Doğu'da Gürcistan'a karşı uygulanan bu konsept, savaşın yayılmasının önlenmeye çalışılmasından kaynaklanıyordu.

Cephelerdeki çatışmalar mümkün olduğu kadar geniş bir alana ve geniş bir boyuta yayılarak zaman ve mekânca yaygınlaştırılmaya çalışılırken, savaşın genelinin sınırlandırılmaya çalışılması Millî Mücadele'de uygulanan askerî stratejinin en belirgin özelliği idi. Bu sayede, savaşın mutlak savaş haline dönüşmesine müsaade edilmedi ve savaş, Clausewitz'in öngördüğü gibi politik amacı elde edince sona eren bir gerçek savaş olarak yürütüldü.

Bunun, harbin siyasi maksadının ve askerî hedefinin daha en baştan tespit edilmesi ve bu hedeften hiç sapma gösterilmemesinden kaynaklandığı açıktır. Bu sebeple, kuvvet hedefe uygun şekilde geliştirildi ve aşırı kuvvet ihtiyacına meydan vermemek için her aşamada diplomasi ve zorlama konsepti gibi savaş dışı faaliyetlerden de yararlanılarak düşman sayısı azaltılmaya çalışıldı.

Böylece, Millî Mücadele hemen her cephede farklı bir konsept ve muharebe şeklinin uygulandığı bir mücadele oldu. Bu mücadelede askerî strateji; hedefler, konseptler ve kuvvet arasında uygun bir denge kurulacak şekilde uygulandı. Bunun için, stratejinin üç klasik unsuru olan mekân, kuvvet ve zaman birbirini destekleyecek şekilde kullanıldı.

Mekân, kuvvet çarpanı olarak kullanılarak zaman kazanıldı, kazanılan zaman içinde yeterli kuvvet oluşturuldu ve bu kuvvet belirlenen hedeflere karşı en uygun yer ve zamanlarda kullanıldı. Bu yapılırken, ülke içindeki ve ülke dışındaki siyasi ve askerî gelişmeler takip edildi ve bu gelişmelerle askerî faaliyetler arasında senkronizasyon sağlandı.

Bu şekliyle Millî Mücadele, gücün hedefe uygun olarak nasıl oluşturulacağını ve diğer askerî güçlerdeki değişime göre en uygun yer ve zamanda nasıl kullanılacağını harp tarihindeki en iyi örneklerinden biri olmuştur. Bu gücün kısa süre içinde kullanılması gerektiğinden, askerî güç kara gücü temelinde oluşturulmuş ve savaş ağırlıklı olarak kara muharebeleri şeklinde cereyan etmiştir.

Savaş süresince hesaba katılabilecek bir deniz gücü oluşturulmadığından, deniz kuvvetleri harbin sonucu üzerinde belirleyici bir etki yaratmamıştır. Bu durum, o zamana kadar ortaya atılan deniz hâkimiyet teorilerinin, diğer koşullar uygun olmadığında ve güç dengeleri dikkate alınmadığında yalnız başına bir anlam taşımadıklarını ortaya çıkarmıştır.

Örneğin İtilaf Devletleri, Türk deniz gücüne göre kıyas kabul etmez bir üstünlüğe sahip olmalarına rağmen Karadeniz üzerinden yapılan ikmal faaliyetlerini tamamen durduracak şekilde bir deniz hâkimiyeti ve hatta sürekli bir deniz kontrolü tesis edememişlerdir.

Boğazlar gibi stratejik bir suyunun ve bu suyunun hâkim arazi kesimlerinin ele geçirilmesi, önemli limanların işgal edilmesi, uygulanan abluka ve Yunan donanmasının Karadeniz sahillerini bombalaması da savaşın sonucu üzerinde belirleyici bir etki yaratmamıştır.

Türk tarafı, deniz gücü açısından çok zayıf olduğundan, deniz hakimiyeti veya kontrolü gibi konseptler yerine Yunanlıların Karadeniz sahillerine yakın bölgelerde denizi kullanmalarını önlemeye yönelik bir konsept uygulamıştır. Ayrıca, deniz araçları Pontus çetelerine karşı yapılan operasyonları desteklemiş ve bu çetelerin faaliyetlerine engel olmaya çalışmıştır.

Millî Mücadele sırasında hava kuvvetleri de, hava hâkimiyet teorilerinden ziyade I. Dünya Savaşı sırasında uçakların harekâtlarda kullanılmasından elde edilen taktik ve stratejik sonuçlara göre kullanılmıştır. İngilizler, sivil yerleşim yerlerini de kapsayan yoğun hava saldırılarıyla Irak kuzeyinde ve Kuvâ-yı Milliye unsurlarıyla İzmit bölgesinde yaptıkları çarpışmalarda etkili sonuçlar almalarına rağmen; Millî Mücadele süresince yapılan diğer muharebelerin sonuçları üzerinde hava kuvvetlerinin de belirleyici bir etkisi olmamıştır.

Bunun sebebinin; uçakların teknik kapasitelerinin sınırlı olması, tarafların stratejik hava kuvvetlerine sahip olmaması ve mevcut hava gücünün kitlesel olarak kullanılmaması olduğu değerlendirilmektedir.

Bu değerlendirmeler sonucunda, Millî Mücadele'nin başarılı olmasının; harp prensiplerine tam olarak riayet eden ve savaş anlayışı açısından dönemin en son gelişmelerine kendini uyarlamış olan Türk ordusunun, savaştığı ordulara göre sahip olduğu nitelik, demografik, örgütlenme ve ideolojik üstünlüğünden kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Nitelik üstünlüğü, esas olarak savaşı yürüten lider kadronun niteliklerinden ileri gelmektedir. Türk ordusunu yöneten lider kadro çok iyi bir askerî eğitim almış, ordunun modernleşme süreci içinde yetişmiş, hemen her tür muharebeye katılarak tecrübe kazanmış ve savaşta gösterdikleri başarılarla göre yükselmiş yetenekli kişilerden oluşmaktadır. Bu kişiler Millî Mücadele sırasında karşılaştıkları tüm durumları daha önce en az bir defa yaşamış ve bu tecrübelerinden önemli dersler çıkarmışlardır.

Bu subay ve generaller ayrıca, ülkeyi kurtaracak seçkin bir sınıf oldukları bilinciyle yetiştirilmişlerdir. Bu sebeple, işgal ordularının subay ve generalleri atama ve görevlendirme ile birliklerin başına getirilirken, Türk ordusunun subay ve generalleri gönüllü olarak mücadeleye atılmışlardır. Bu durum, onların mücadele ettikleri orduların subaylarına göre felsefi olarak üstün olmalarını sağlamıştır.

Demografi açısından bakıldığında, muharebelerin meydana geldiği bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu görülmektedir. Bu sebeple, işgal orduları düşman bir çevrede hareket ederken Türk ordusu dost bir çevrede hareket etmiştir. Bu nüfusun kültürel olarak savaşa yatkınlığı, bağımsızlığına düşkünlüğü ve çok uzun süredir devam eden birçok savaşa katılmış tecrübeli askerlere sahip olması Türk ordusu için avantaj teşkil etmiştir.

Ordunun ve devletin örgütsel yapısı da savaşın yürütülmesi üzerinde etkili olmuştur. İşgal ordularının komutanları her harekâta ülkelerindeki siyasi otoritenin iznine tabi olmuşlar ve bu durum onların etkili ve zamanında karar vermelerini engellemiştir. Türk ordusunun komuta kademesi, aynı zamanda hükümetin ve meclisin üyeleri olduklarından, kısa süre içinde ve sadece askerliğin gereğine göre etkili kararlar alabilmişlerdir.

Tüm bunların yanında, Türk ordusunun en önemli üstünlüğünün dönemin en yaygın anlayışı olan milletlerin kendi kaderini tayin hakkına dayanan milliyetçi bir ideolojiye sahip olması, diğer orduların ise artık modası geçmek üzere olan emperyalist amaçları gerçekleştirmeye çalışan ordular olmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Öte yandan, savaşan devletlerin askerî güçleri karşılaştırıldığında Yunan ordusu hariç diğer işgalci devletlerin ordularının yapısal olarak da Türk ordusuna göre bazı zayıf tarafları olduğu görülmektedir. Örneğin Ermeni ve Gürcü orduları yeni kurulmuş, kendine has bir doktrin ile savaş ve strateji anlayışına sahip olmayan zayıf ordulardır. Fransız ordusu, kuvvet ve alan oranı göz önüne alındığında işgal edilen bölgeyi elde tutmak için yeterli değildir. Üstelik silahlanmış bir halka karşı ve hiç alışkın olmadığı bir mücadele vermek zorunda kalmıştır.

İngiliz ordusu, Ortadoğu'da ele geçirdiği bölgeleri muhafaza etmeye ve boğazlar bölgesini elde tutmaya odaklandığından Anadolu içlerine yeterince birlik tahsis edememiş ve bu zayıflığı sebebiyle zorunlu kalmadıkça Türk ordusu ile çatışmaya girmekten kaçınmıştır.

Bir tek Yunan ordusu, Anadolu'ya çıktığı ilk günden Büyük Taarruz'a kadar bütün muharebelerde silah, teçhizat, araç ve personel sayısı açısından Türk ordusuna karşı üstün durumdadır. Türk ordusu İnönü Muharebelerinden sonra sadece birlik, subay, ağır topçu ve süvari sayısı açısından Yunanlılara üstünlük sağlayabilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı sırasında 10 ordu kurmuş ve bu ordulara yetecek kadar subay yetiştirmiştir. Yunan ordusu ise I. Dünya Savaşı sırasında küçük bir orduydü ve bu orduya yetecek kadar subayı vardı. Üstelik iç siyasi durum sebebiyle bu subayların bir kısmı kullanılamamıştır. Millî Mücadele'de Yunan ordusu hızla büyüdüğü için subay sayısı yetersiz kalmış, Türk ordusu ise I. Dünya Savaşı sırasındaki Osmanlı ordusuna göre çok daha küçük olduğundan yeterli miktarda subay temin edebilmiştir.

Bu sebeple, Türk ordusunda daha az mevcutlu daha fazla fırka kurulabilmiş, bu durum birliklerin sevk ve idaresini kolaylaştırmış ve orduya esneklik kazandırmıştır. Böylece, subay sayısındaki üstünlük, bu subayların nitelik üstünlüğü ile beraber değerlendirildiğinde muharebelerin kazanılmasında belirleyici bir etki yaratmıştır.

Yunan ordusu, süvari açısından zayıf olduğundan, örtme görevleri ve başarıdan faydalanma görevlerini başarıyla icra edememiştir. Türk ordusunun güçlü süvari birlikleri ise savunmada açık yanların korunması, geri çekilmeye örtme, tüm muharebelerde düşman gerisindeki ikmal, bakım, komuta ve muhabere sistemlerinin etkisiz hale getirilmesi ve taarruzda takip harekâtında etkili olarak kullanılmıştır.

Bu durum Türk ordusuna, Yunan ordusuna göre sayısal olarak zayıf olmasının yarattığı zafiyeti manevra ve hareket kabiliyeti üstünlüğü ile telafi etme imkânı sağlamıştır. Süvari birliklerinin fazlalığı, ulaştırma şebekesi oldukça zayıf olan geniş Anadolu topraklarında iç isyanlara hızla müdahale etme ve aynı hızla tekrar cepheye dönme imkânı da sağlamıştır.

Yunanlıların ağır toplarının bulunmaması ise Sakarya savunma hattını aşmayı başaramamaları üzerinde etkili olmuştur. Fakat Türk ordusu, ağır topçu üstünlüğü sayesinde Büyük Taarruz'da Yunan mevzilerini kısa sürede aşmayı başarmıştır.

Bu haliyle Millî Mücadele, dönemin savaş ve strateji anlayışında ortaya çıkmaya başlayan ve II. Dünya Savaşı'na hâkim olacak olan değişimin başlangıcına işaret eden bir mücadele olmuştur. Örneğin Millî Mücadele'de, I. Dünya Savaşı'ndaki tahkim edilmiş mevzilerde yapılan ve araziye her ne pahasına olursa olsun elde tutmayı amaçlayan savunma anlayışı yerine, arazi derinliğinde yapılan daha aktif bir savunma anlayışı uygulanmıştır.

Taarruzi harekâtlarda belirlenen maksat da arazi ele geçirmek değil, düşman kuvvetlerini imha etmek olarak tespit edilmiştir. Böylece, I. Dünya Savaşı'na hâkim olan yıpratma muharebeleri yerine manevraya ağırlık veren muharebeler ön plana çıkmış ve bunun sonucunda harbin hedefi kesin sonuçlu meydan muharebeleri ile elde edilmiştir.

Çalışmanın ortaya koyduğu bütün bu sonuçlar üzerine söylenecek son söz, ülkeleri yönetenlerin tarih bilgilerinin derinliği ile halkı ve coğrafyayı iyi tanımalarının, onların “sorun çözme yetenekleri” ile yakından ilgili olduğu gerçeğidir. Türk millî mücadelesi ve bunu başaran lider kadronun ortaya koydukları özgün çözüm, bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

A. Yayımlanmamış Arşiv Belgeleri

ATASE ARŞ., K (Klasör).7, D (Dosya).83.; K. 15, D.29.; K. 37, D. 85; K. 113, D. 48; K.113, D. 48AA; K. 113, D. 50; K 258, D. 15aa; K. 258, D. 145bh; K. 258, D. 145bi; K. 258, D. 145bia; K. 275, D.21; K. 275, D.21A; K. 275, D.21B; K. 275, D.21C; K. 568, D.146; K. 568, D.146A; K. 568, D.146B; K. 568, D.146C.

Erkânı Harbiye Mektebi Ders Programı, Matbaa-i Askeriye, 1325 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

Gazi Nurettin Paşa Hazretlerinin Tercüme-i Hali, Matbaa-i Osmaniye, 1339 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

B. Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge), T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No:1, Gn. No.:060, Ankara, 1982, Belge; 2/a, A. VRK.HB.1330.11.28.

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, II, ATASE Yayınları, Ankara, 1992.

Atatürk'ün Not Defterleri-V, Yay. Haz.: Zekeriya Türkmen ve Diğerleri, ATASE Yayınları, Ankara, 2005.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C.4, ATAM Yayınları, Ankara, 2006.

Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Haz.: Uluğ İğdemir, TTK Basımevi, Ankara, 1989.

BAYKAL, Bekir Sıtkı; Heyet-i Temsiliye Tutanakları, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1989.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1920, Der.: Ali Satan, Çev.: Burak Özsoz, Tarihçi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 2010.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1921, Der.: Ali Satan, Çev.: Sevtap Demirci, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye, 1922, Der.: Ali Satan, Çev.: Ayşegül Anđı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.

OKUR, Mehmet ve Murat KÜÇÜKUĞURLU; İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Millî Mücadele, 1918-1920, Serander Yayınları, Trabzon, 2006.

ÖZTOPRAK, İzzet; Kurtuluş Savaşı İle İlgili Yunan Belgeleri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1986.

ŞİMŞİR, Bilal N(iyazi).; İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), C. 2, Nisan-Aralık 1920, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 2000.

.....; C. 3, Ocak-Eylül 1921, Ankara, 2000.

.....; C. 4, Ekim 1921-Ekim 1922, Ankara, 2000.

C. HTVD (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi)

Sayı 1, Belge: 18 a,b,c-13-17-19-21; Sayı 2, Belge 27 a, b, c-29; Sayı: 3, Belge: 48; Sayı 20, Vesika 508-509-511-512-513-514-515-516-517-518-519.

D. ATBD (Askerî Tarih Belgeleri Dergisi)

Sayı 27, Belge 19; Sayı 87, Belge 2083-2084-2085-2088-2089-2090-2095-2098-2099-2104-2106-2107-2110-2111-2112-2116-2118-2120; Sayı 93, Belge 2364-2365-2366-2367-2370; Sayı 95, Belge 2477-2479-2481-2482-2483-2484-2489-2491-2492-2493-2496-2499-2500-2513-2519-2523-2528; Sayı 96, Belge 2529-2530-2531-2532-2534-2536-2546-2552-2553-2554-2555-2560-2561-2563-2567-2578; Sayı 103, Belge 2858-2859-2860-2866-2867-2890-2891-2892-2893-2894-2895-2896-2897; Sayı 104, Belge 2898; Sayı 105, Belge 2937; Sayı:106, Belge 2980-2981-2985-2987-2990-2992-2993-2994; Sayı 107, Belge 3015-3018-3020-3021; Sayı 116, Belge 4278-4286-4301-4303-4304-4314; Sayı 120, Belge 1-4-5-6; Sayı 121, Belge: 2-3- 4; Sayı 127, Belge 1-2-7-8-10-33-38-42-46; Sayı 128, Belge 1-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12-13; Sayı 129, Belge 1-2-5-6-7; Sayı: 130, Sayfa 3; Sayı -134, Belge 2-(2-1)-(2-2)-4-7-9-14-17 (1)-70 (1).

E. TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 5, Ankara, 24.4.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 1, Ankara, 29.4.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 1, Ankara, 2.5.1336.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 12, Ankara, 5.7.1337.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 11, Ankara, 23.7.1337.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre 1, C. 2, Ankara, 5 Ağustos 1337 (1921).

2. ASKERİ TALİMNAMELER, YÖNERGELER VE KİTAPÇIKLAR

1. Kafkas Kolordusu'nun 1918 Senesindeki Harekât-ı Meşhudatı, 15. Kolordu Matbaası, Erzurum, 1919 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

Devlet-i Aliye-yi Osmaniye Ordusunun Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi, Matbaa-i Askerîye, İstanbul, 1326 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

Erkânı Harbiye-İ Umumiye Riyaseti, Harb-i Umumi'den Alınan Malumat ve Tecrübeden 2, Hücum Talimi ve Terbiyesi, Matbaai Askerîye, Derseadet, 1337 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

FM 3-0, Operations, Headquarters Department of The Army, USA, Washington DC, 2011.

FM 101-5-1/MCRP 5-2A, Operational Terms and Graphics, Department of the Army Marine Corps Reference Publication, USA, Washington, DC, 1997.

GOLTZ, Von der; Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, Çev. Mahmud Şevket, Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1301.

.....; Seferber Zabitanına Mahsus Muhtıra, Çev. Mahmud Şevket, Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1315.

.....; Harbin Sevk ve İdaresi, Çev. Osman Senai, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, 1315 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

Harb-i Umumi'de Neşrolunan Ecnebi Ordulara Ait Talimname ve Nizamnameler Külliyyatı 1, Mevzi İnşasına Dair Mevad-ı Umumiye, Derseadet, Matbaa-i Bahriye, 1337 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

Harb-i Umumi Tecaribine Müstenid Eser-i Resmîye Külliyyatı 2, Süvari ve Makineli Tüfenk, Derseadet, Matbaa-i Askerîye, 1337 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

Harb-i Umumi Tecaribine Müstenid Eser-i Resmîye Külliyyatı 3, Mevzi Harbinde Müdafaa (Defi ve Tard), Derseadet, Matbaa-i Askerîye, 1337 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

Harb-i Umumi'den Alınan Malumat ve Tecrübeden 4, Harpte Talim ve Terbiye, Matbaai Askerîye, Derseadet, 1337 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

Harb-i Umumi Tecaribine Müstenid Eser-i Resmîye- Ecnebiye Külliyyatı 5, Süvari ve Makineli Tüfenk, Derseadet, Matbaa-i Askerîye, 1338 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

Her Sınıfa Mahsus Mevzi Harbi Talimnameleri, 14. Kısım, Mevzi Harbinde Taarruz, 1 Kanun-i Sani 1918 (1 Şubat 1918 İlaveleri de İdhal Olunmuştur), Mütercimi: Erkânî Harp Yüzbaşısı M. Tefvik, Eskişehir Matbaası, 2. Tabı, 1337 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

Hidemat-ı Seferiye Nizamnamesi, (Yeni Alman Seferiye Nizamnamesinin Tercümesidir, 1908), Askerî Kütüphane, 1320.

Hidemat-ı Seferiye Nizamnamesi, Kütüphane-i Askerî, 1325.

Hücum Kıtaatının Talim ve Terbiyesi, Erkânî Harbiye Mektebi Matbaası, İstanbul, 1336 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

Kara Harp Akademisi 1999-2000 Öğretim Yılı, Stratejik, Operatif ve Taktik Meseleleri Hazırlama Esasları, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1999.

KKT 100-5, Harekât, Sevk ve İdare, Kara Kuvvetleri Basımevi, Ankara, 1998.

KKT 194-5, Zırhlı ve Mekanize Piyade Tugay Harekâtı, KK Basımevi, Ankara, 1995.

Mahmut Faik, Askerî Harekât-ı Sagire, Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1305-1306, s. 1-3 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

Mehmet Rüştü, Devlet-i Aliye Ordu Teşkilatı, Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Matbaası, İstanbul, 1311 (1893) (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

Mevzi Muharebeleri Hakkında Sınıfı Muhtelifiyeye Mahsus Talimatname, Matbaai Askerîye, İstanbul, 1916.

Mülazım-ı Sani T. Ekrem, Tabiye ve Sevk-ül Ceyş Mesaili, İstanbul, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1328 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

Yunan Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, 1331 (Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi).

3. TEZLER

KÜSMEZ, Abdullah Cüneyt; Türk İstiklal Harbi'nde Askerî Talimnamelerin Uygulanması (1918-19), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2016.

SAKİN, Serdar; Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Konumu Açısından Musul Sorunu, Erciyes Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2007.

4. KİTAPLAR

ADIVAR, Halide Edip; Türk'ün Ateşle İmtihanı, İstiklal Savaşı Hatıraları, Can Sanat Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 2017.

Ahmet İzzet Paşa, İstiklal Harbi'nin Gerçekleri, Feryadım, C. 2, Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2017.

AKAD, Mehmet Tanju; Strateji Üzerine, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2001.

.....; 20. Yüzyıl Savaşları ve 21. Yüzyılın Başında Yakın Tarihin Savaşlarına Bakış, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2011.

AKBAY, Cemal; Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C.1, Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasi ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Girişi, ATASE Yayınları, Ankara, 1991.

AKBIYIK, Yaşar; Millî Mücadele'de Güney Cephesi, Maraş, ATAM Yayınları, Ankara, 1999.

AKCAN, Erol; Millî Mücadele'de Demirci Mehmet Efe (1919-1920), ATAM Yayınları, Ankara, 2014.

AKINCI, İbrahim Ethem; Demirci Akıncıları, TTK Basımevi, Ankara, 2009.

AKŞİN, Aptullahat; Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, TTK Basımevi, Ankara, 1991.

AKŞİN, Sina; Kısa Türkiye Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XX. Basım, İstanbul, 2016.

AKYÜZ, Yahya; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922, ATAM Yayınları, Ankara, 1988.

Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları, ATAM Yayınları, Ankara, 1993.

- ALKAN, Ahmet Turan; İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Cedit Neşriyat, Ankara, 1992.
- ALPAR, Güray; Uluslararası İlişkilerde Strateji ve Savaş Kültürünün Gelişimi, Palet Yayınları, Konya, 2015.
- ALTAN, Ebru; İkinci Haçlı Seferi (1147-1148), TTK Basımevi, Ankara, 2003.
- ALTAY, Fahrettin; 10 Yıl Savaş ve Sonrası, 1912-1922, Eylem Yayınları, Ankara, 2008.
- APAK, Rahmi; İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu, TTK Basımevi, Ankara, 1990.
- ARALOV, Semyon İvanoviç; Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları, 1922-1923, Çev.: Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2014.
- ARSLAN, Ali; İstanbul'dan Çıkış, Millî Mücadele'ye Giriş, İdil Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2013.
- Arşivi Kaybolan Savaş, Sina-Filistin-Suriye Cephesi, Haz.: Murat Çulcu, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Askerî Coğrafya (Kara, Deniz ve Hava Harp Akademileri İçin), (Seri No:3), Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1992.
- ATALAY, Bülent; Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-19), TATAV Yayınları, İstanbul, 2001.
- ATABEY, Fige; Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Millî Mücadele Dönemi), ATAM Yayınları, Ankara, 2006.
- Atatürk'ün Askerlikle İlgili Çeviri Kitapları, Haz.: Nurer Uğurlu, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Der.: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XV. Basım, İstanbul, 2013.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal; Nutuk, Günümüz Türkçesi; Mehmet Seçkin, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2004.
-; Nutuk, Vesikalar, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
-; Anafartalar Muhaberatı'na Ait Tarihçe, Yay. Uluğ İğdemir, TTK Yayınevi, Ankara, 1990.

-; Birinci Ta'biye Meselesinin Halli, 3 Haziran 1911, ATASE Yayınları, Ankara, 2011.
-; Taktik Meselesinin Çözümü ve Emirlerin Yazılmasına İlişkin Öğütler, ATASE Yayınları, 3. Baskı, Ankara, t.y.
-; Zabıt ve Kumandan İle Hasbihal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2017.
- ATAY, Falih Rıfkı; Atatürk'ün Bana Anlattıkları, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998
-; Çankaya, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2010.
-; Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya; Tek Adam, Mustafa Kemal, 1881-1919, C. 1, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul, 1991.
-; Tek Adam, Mustafa Kemal, 1919-1922, C. 2, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul, 1993.
-; Enver Paşa, 1908-1914, C. 2, Remzi Kitabevi, 5. Basım, Ankara, 1993.
-; İkinci Adam, 1884-1938, C. 1, Fevzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- AYIŞIĞI, Metin; Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri, TTK Basımevi, Ankara, 2004.
-; Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Askerî ve Siyasi Hayatı, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 2013.
- BALKAYA, İhsan Sabri; Ali Fethi Okyar (29 Nisan 1880-7 Mayıs 1943), TTK Basımevi, Ankara, 2005.
- BARR, James; Kırmızı Çizgi, Paylaşılmayan Toprakların Yakın Tarihi, Çev.: Ekin Can Göksoy, Pegasus Yayınları, İstanbul, 2016.
- BAYAR, Celal; Ben de Yazdım, Millî Mücadele'ye Gidiş, C. 5, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
-; Ben de Yazdım, Millî Mücadele'ye Gidiş, C. 6, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
-; Ben de Yazdım, Millî Mücadele'ye Gidiş, C. 7., Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
-; Ben de Yazdım, Millî Mücadele'ye Gidiş, C. 8, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.
- BAYAT, Mert; Millî Güç ve Devlet, Belge Yayınları, Ankara, 1986.

- BAYIR, Fikret; Strateji Ustası Atatürk, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.
- BAYUR, Hikmet; XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri, TTK Basımevi, Ankara, 1989.
-; Türk İnkılabı Tarihi, C. 3, 1914-1918 Genel Savaşı, Ks. 4, Savaşın Sonu, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- BELEN, Fahri; Büyük Türk Zaferi, Afyondan İzmir'e, İstiklal Harbi Hatıraları, Tenkitler, Tahliller, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1962.
-; Türk Kurtuluş Savaşı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- BIYIKOĞLU, Tevfik; Atatürk Anadolu'da, (1919-1921), C. 1, TTK Basımevi, Ankara, 1959.
-; Trakya'da Millî Mücadele, C. 1, TTK Basımevi, Ankara, 1992.
- 1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi, Hz.: Nevzat Gündoğ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 789, Ankara, 1987.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), C. 5, I. Kitap, ATASE Yayınları, Ankara, 2012.
- Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (25 Nisan 1915-04 Haziran 1915), C. 5, II. Kitap, ATASE Yayınları, Ankara, 2012.
- BLACK, Jeremy; Savaş ve Dünya, Askerî Güç ve Dünyanın Kaderi, 1450-2000, Çev.: Yeliz Özkan, İstanbul, 1998.
- BONAPARTE, Napoleon; Savaş ve Strateji İle İlgili Görüşlerim, Çev.: Erkut Gündüz, Q-Matris Yayınları, İstanbul, 2003.
- BOOT, Max; Görünmeyen Ordular, Gerilla Tarihi, Çev.: Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014.
- BREZİNSKİ, Zbigniew; Büyük Satranç Tahtası, Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gerekliliği, Çev.: Yelda Türedi, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2005.
- CAESAR, G(aius) Julius; Galya Savaşı, Çev.: Şule Nalay, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2013.
- CARR, E(dwad) H(allett); Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi, C. 3, 1917-19, Çev.: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2015.

CAŞIN, Mesut Hakkı; Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2006.

Caydırma, Vazgeçirme ve Zorlama Tedbirlerinin Harekât Planlama Faaliyetlerinde Kullanılması ve Bu Kapsamda İcra Edilecek Faaliyetler, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2002.

CEBESOY, Ali Fuat; Millî Mücadele Hatıraları, Temel Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.

.....; Bilinmeyen Hatıralar, Kuvâ-yı Milliye'nin İçyüzü, Temel Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2011.

.....; Sınıf Arkadaşım Atatürk, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2016.

CEMİL, Arif; I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa, Arba Yayınları, İstanbul, 1997.

CLAUSEWİTZ, Carl von; Harp Üzerine, Çev.: H. Fahri ÇELİK, Gnkur. Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1991.

ÇAKMAK, Fevzi; Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi, ATASE Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

ÇALDAĞ, Cevdet ve İbrahim Ethem TUNCEL; Batı Cephesi'nin İki Yanı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

Çanakkale Muharebatı, Cihan Harbinde Osmanlı Harekât-ı Tarihçesi, The Dardanelles Campaign, A short Story of Turkish Operations in The Great War, Bülent Özdemir; Yay. Haz.: Abdülmecit Mutaf, TTK Basımevi, Ankara, 2012.

ÇANKAYA, Necati; Türk Kurtuluş Savaşı'nda İrticai Olaylar ve İç İsyanlar, Töre Yayın Grubu, 2. Baskı, İstanbul, 2003.

ÇELEBİ, Mevlüt; Millî Mücadele Döneminde Türk İtalyan İlişkileri, ATAM Yayınları, Ankara, 2002.

ÇELİK, Kemal; Millî Mücadelede Adana ve Havalisi, TTK Basımevi, Ankara, 1999.

Çerkez Ethem, Çerkez Ethem'in Anıları, Dünya Yayınları, y.y.y, 1962.

ÇE-TUNG, Mao; Askerî Yazılar, Çev.: N.Soluklu, Sol Yayınları, Ankara, 1971.

ÇOLAK, İbrahim; Millî Mücadele Esnasında Kuvayı Seyyare Kumandanlığıma Ait Hatıralarım, Yay. Haz.: Orhan Hülagu, Emre Yayınları, İstanbul, t.y.

DAVUTOĞLU, Ahmet; Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, 72. Baskı, İstanbul, 2011.

- DENK, Nevzat; 21'nci Yüzyıla Girenken Türkiye'nin Jeopolitik Durumu ve Jeostratejik Öneminin Yeniden Belirlenmesi, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2000.
- DEVELİ, Özgür Develi; Antik Çağda Kuşatmalar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2009.
- DOĞANAY, Rahmi; Millî Mücadele'de Karadeniz (1919-1922), ATAM Yayınları, Ankara, 2001.
- DUGİN, Aleksandr; Rus Jeopolitiği, Avrasyacı Yaklaşım, Çev.: Vügar İmanov, Küre Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2010.
- ELDEM, Vedat; Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi, TTK Basımevi, Ankara, 1994.
- ENER, Suat; Türkiye'nin Sıradağları, Havzaları, Ana Yolları, Türkiye'nin Coğrafi Engebelerine Genel Stratejik Bakış, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1937.
-; Türkiye'nin Havzaları, Ana Yolları, C. 2, Türkiye'nin Coğrafi Engebelerine Genel Bir Bakış, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1937.
-; Türk İstiklal Harbinin Ana Hatları, Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1938.
- ERDEM, Hakkı; Yunanlılarla İstiklal Harbi, Tabiye ve Sevkulceyş Bakımından Tetkik, Necmistikbaal Matbaası, Üçüncü Basılış, İstanbul, 1935.
- ERENDİL, Muzaffer; Çok Yönlü Lider Atatürk, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1986.
-; Tarihte Strateji (Askerî Stratejiden Millî Stratejiye), Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.
- ERGENELİ, A. Hilmi; 1919'da Ayvalık Savunması İle İlgili Anılar, Düz.:Adnan Ergeneli, TTK Basımevi, Belleten C. XLVII, Sayı: 189-190 (Ocak-Nisan 1984)'dan Ayırbaşım, Ankara, 1985
- ERİKAN, Celal; Kurtuluş Savaşı Tarihi, Haz.: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.
-; Komutan Atatürk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, C. 1-2, Ankara, 2001.
- Ermeni Sorunu, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, Harp Akademileri Yayınevi, İstanbul, 2002.
- EROĞLU, Nazmi; Ayıcı Arif, Atatürk'ün Okul ve Silah Arkadaşı Miralay Mehmed Arif Bey, Hayatı, Konuşmaları ve Eseri, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2014.

- ESLEN, Nejat; Tarih Boyu Savaş ve Strateji, Q Matris Yayınları, İstanbul, 2003
- FREEDMAN, Lawrence; Strategy, A History, Oxford University Press, USA, Newyork, 2013.
-; Strateji, Bir Tarih, Çev.: Belkıs Çorakçı Dişbudak, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2015.
- FROMKİN, David; Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?, 1914-1922, Çev.: Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınevi, İstanbul, t.y.
- GASSET, Jose Ortega Y; Kitlelerin Ayaklanması, Çev.: Neyyire Gül Işık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, III. Basım, İstanbul, 2013.
- GAWRYCH, George W.; Genç Atatürk, Osmanlı Zabitinden Türk Devlet Adamına, Çev.: Gül Çağalı Güven, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.
- GENÇ, Reşat; Karahanlı Devlet Teşkilatı, TTK Yayınevi, Ankara, 2002
- Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarih Encümeni, Türk İstiklal Harbi Hülasası, 1919-1922, Askerî Matbaa, İstanbul, 1937.
- General Papulas'ın Hatıratı, Yeni İstanbul Kültür Yayınları, İstanbul, 1969.
- General Nikalaos TRİKUPİS ve M. PAPULAS, Yunan Generallerinin İtirafı, Berikan Yayınları, Ankara, 2001.
- GOLTZ, Von Der; Millet-i Müselleha, Asrımızın Usul ve Ahvali Askerîyesi, Mütercimi: Mehmet Tahir, Matbaa-i Ebulziya, Kostantiniye, 1309 (TBMM Kütüphanesi).
-; Millet-i Müselleha (Ordu Millet), Çev.: Mehmet Tahir, Yay. Haz.: İsmet Sarıbal, Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi Kaynak Eserler Serisi:1, Çankırı, 2013.
- GÖKDEMİR, Ahmet Ender, Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.
- GOLOĞLU, Mehmet; Erzurum Kongresi, Nüve Matbaası, Ankara, 1968.
- GÖRGÜLÜ, İsmet; Atatürk'ün Anıları, Bilgi Yayınevi, Beşinci Basım, Ankara, 2013.
-; On Yıllık Harbin Kadrosu, 1912-1922, Balkan-Birinci Dünya ve İstiklal Harbi, TTK Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2014.
- GRAY, Colin S.; Always Strategic: Jointly Essential Landpower, United States Army War Collage Press, Pennsylvania, 2015.

- GUAVERA, Ernesto Che; Gerilla Savaşı, Çev.: Süleyman Doğru ve Romina Kavak Büyükişman, Everest Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2011.
- GÜLBOY, Burak; Mutlak Savaş, Birinci Dünya Savaşı'nın Kökenleri Üzerine Clausewitzyen Bir Çözümleme, Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- GÜNEL, Kamil; Coğrafyanın Siyasal Gücü, Çantay Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul, 1997.
- GÜNER, Zekai; Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1 Aralık 1918-13 Mayıs 1920), ATAM Yayınları, Ankara, 1998.
- GÜRLER, Hamdi; Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami Günsav, Genkur. Basımevi. Ankara, 1994.
-; Paşaların Gözüyle Millî Mücadele, Vadi Yayınları, Ankara, 2007.
- GÜVEN, Cemal; Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri (Asker, Siyasi Temsilci ve Gazeteciler), Eğitim Yayınevi, Konya, 2012.
- HART, Basill Lidell; Strateji, Dolaylı Tutum, Çev.: Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2003.
-; Birinci Dünya Savaşı Tarihi, Çev.: Kerim Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, II. Basım, İstanbul, 2016.
- HATIPOĞLU, Süleyman; Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921), ATAM Yayınları, Ankara, 2001.
- HATIPOĞLU, M. Murat; Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 100 yılı (1821-1921), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988.
- HELMREICH, Paul C.; From Paris To Sevres, The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920, Ohio State University Press, Columbus, 1974.
- Hileler Kitabı, Der.: Rene R. KHWAM, Çev.: Menekşe Tokyay, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2011.
- İ(smail). HAKKI, Türkiye Askerî Coğrafyası, Sevkulceyş, Tabiye ve Harp Tarihi Bakımından Tetkik, Necmistiklal Matbaası, İkinci Basılış, İstanbul, 1934.
- İBN ZAFER, Adil Hükümdar, Düz.: Joseph A(lbert) Kechichian; R(ichard) Harir Dekmejian, Çev.: Barış Doğru, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2009.
- İĞDEMİR, Uluğ; Atatürk'ün yaşamı, C. 1, 1881-1918, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1988.

.....; Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Günlük Anılar), TTK Basımevi, Ankara, 1989.

İLHAN, Suat; Atatürk ve Askerlik, Düşünce ve Uygulamaları, ATAM Yayınları, Ankara, 1990.

.....; Türk Askerî Kültürünün Tarihi Gelişmesi, Kutsal Ocak, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.

İNAN, Afet; Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 13. Basım, İstanbul, 2014.

İNCEDAYI, Cevdet Kerim; İstiklal Harbi (Garp Cephesi), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

İNÖNÜ, İsmet; Hatıralar, Yay. Haz.: Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 2009.

.....; İstiklal Savaşı ve Lozan, ATAM Yayınları, Ankara, 2014.

İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, Haz.: Abdi İpekçi, Cem Yayınevi, İstanbul, 1968.

İstiklal Harbinde, Birinci İnönü Muharebesi'nde 126. Piyade Alayı'nın Harekâtı, Stratejik ve Taktik Sonuçlar Broşürü, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1974.

JAECHKE, Gotthard; Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, Çev.: Cemal Köprülü, TTK Basımevi, 3. Baskı (Tıpkıbasım), Ankara, 2011.

Jeopolitik, jeostrateji ve strateji, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul, 2000.

JOMİNİ, Antoine Henri; Savaş Sanatı'nın Ana Hatları, Çev.: A. Tunçer Büyükonat, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2013.

KANE, Thomas M. and David J. LONSDALE; Understanding Cotemporary Strategy, Routledge, U.S.A., Newyork, 2012.

KANSU, Mazhar Müfit; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. 1, TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara, 2009.

.....; Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. 2, TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara, 2009.

KARABEKİR, Kâzım; İstiklal Harbimiz, C. 1, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014.

.....; İstiklal Harbimiz, C. 2, Yapı Kredi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014.

.....; İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkanı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

KARABULUT, Bilal; Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik, Barış Kitabevi, İkinci Baskı, Ankara, 2013.

KARAL, Enver Ziya; Osmanlı Tarihi, C. 9, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı, TTK Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 2011.

KEEGAN, John; Savaş Sanatı Tarihi, Çev.: Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007.

KEFELİ, Yakov; Anılar (1916-1919), Çev.: Erdoğan Altınkaynak, TTK Basımevi, Ankara, 2013.

KENNEDY, Paul; Savaşta ve Barışta Büyük Stratejiler, Çev.: Ahmet Fethi, Totem Yayıncılık, İstanbul, 2014.

KILINÇKAYA, M(ehmet) Derviş; Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye, ATAM Yayınları, Ankara, 2004.

KINAL, Füzuran; Eski Anadolu Tarihi, TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1987.

KİTSİKİS, Dimitri; Yunan Propagandası, Meydan Neşriyat, İstanbul, t.y.

KOCATÜRK, Utkan; Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, TTK Basımevi, Ankara, 2000.

.....; Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, ATAM Yayınları, Üçüncü Basım, Ankara, 2007.

Koçibey Risalesi, Yay. Haz.: Seda Çakmakçıoğlu, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2008

KONUKÇU, Enver; Alaşehir Kongresi, ATAM Yayınları, Ankara, 2000.

KOZANOĞLU, Zeynel, Anıt Adam Osman Nevres, Hasan Tahsin, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İzmir, t.y.

KSENOPHON; Anabasis, On Binlerin Dönüşü, Çev.: Arı Koçana, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2015.

KURAT, Nimet Akdes; Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar, TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara, 2010.

.....; Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919), TTK Basımevi, Ankara, 2011.

- KUŞÇUBAŞI, Eşref; Hayber'de Türk Cengi, Yay. Haz.: Philip H. Staddart; H.Basri Danışman, Arba Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kuvayı Millîye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, ATESE yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2002.
- LACEY, James; Gold, Blood and Power: Finance and War Throug The Ages, United States Army War College Press, Carlisse Barracks, PA, 2015.
- LACOSTE, Yves; Coğrafya Her Şeyden Önce Savaş Yapmaya Yarar, Çev.: Selim Sezer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.
- LENİN, V(ladimir) İ(lyiç); Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi, Çev.: Muzaffer Erdost, Sol Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1992.
-; Sosyalizm ve Savaş, Eriş Yayınları, 2003.
-; Devlet ve Devrim, Çev.: Gaye Topuz, Alter Yayıncılık, Ankara, 2015.
- LEWIS, Bernard; Modern Türkiye'nin Doğuşu, Çev.: Boğaç Babür Tuna, Arkadaş Yayınevi, 5. Baskı, Ankara, 2011.
- MACMİLLAN, Margaret; Paris 1919, 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikâyesi, Çev.: Belkis Dişbudak, ODTÜ Yayınları, Ankara, 2004.
- MEYDAN, Sinan; Atatürk'ün Gizli Kurtuluş Planları, Parola Nuh, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2009.
- MONTESQUIEU, Charles Louis de Secondat Baron de; Kanunların Ruhu Üzerine, Çev.: Fehmi Boldaş, Hiperlink Yayınları, İstanbul, t.y.
-; Romalıların Yükselişi ve Çöküşü, Çev.: Ahmet Saki, Köprü Kitabevi, İstanbul, 2014.
- MORE, Thomas; Ütopya, Çev.: Sebahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol ve Mina Urgan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XVI. Basım, İstanbul, 2013.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin; Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları, ATAM Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2013.
- MÜTERCİMLER, Erol; Geleceği Yönetmek ve Kazanmak İçin Stratejik Düşünme, Alfa Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2009.
- Miralay Bekir Sami Günsav'ın Millî Mücadele Anıları, C. 1, Yay. Haz. Muhittin Ünal, TTK Basımevi, Ankara, 2016.

- NYE, Joseph S.; Dünya Siyasetinde Başarımın Yolu, Yumuşak Güç, Çev.: Reyhan İnan Aydın, Elips Kitap, Ankara, 2005.
- OLCAY, Osman; Sevres Antlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara Ait Belgeler), 100. Doğum Yılında Atatürk'e Armağan Dizisi: 8, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:455, Ankara, 1981.
- ORBAY, Rauf; Siyasi Hatıralar, Örgün Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 2009.
- Org. İzzettin Çalışlar'ın Anılarıyla Gün Gün, saat saat İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi, Haz.: İzzeddin Çalışlar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- ÖKTEM, Haydar Rüştü; Mütareke ve İşgal Yılları, Haz.: Zeki Arıkan, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- ÖNDEŞ, Osman; Vahdettin'in Sırdaşı Avni Paşa Anlatıyor, Millî Mücadele ve Sürgün Yılları, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- ÖZALP, Kâzım; Millî Mücadele, 1919-1922, C. 1, TTK Basımevi, 4. Baskı, Ankara, 1998.
- ÖZALP, Kâzım ve Teoman ÖZALP; Atatürk'ten Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.
- ÖZÇELİK, İsmail; Millî Mücadelede Güney Cephesi, Urfa, ATAM Yayınları, Ankara, 2003.
- ÖZKAYA, Yücel; İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler, ATAM Yayınları, Ankara, 2011.
- ÖZTOPRAK, İzzet; Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele, TTK Basımevi, Ankara, 1989.
- ÖZTORUN, Nejdet; Askerî Strateji (Bir Sistem Yaklaşımı), y.e.y., y.y.y., 1982.
- PALLİS, Alexander Anastasius; Yunanlıların Anadolu Macerası, (1915-1922), Çev.: Orhan Azizoglu, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1997.
- PARKER, Geoffrey; Cambridge Savaş Tarihi, Çev.: Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- PLATON; Devlet, Düz.: Mustafa Kahraman, Gönül Yayıncılık, Ankara, t.y.
- PLUTARKHOS, Mestrius; İskender, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2001.

- POLAT, Nazım H (Hikmet); Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Kültür Bakanlığı Yayınları/1293, Kaynak Eserler Dizisi/52, Ankara, 1991.
- POLATKAN, Salih; Askerî ve Siyasi yönleriyle Mareşal Fevzi Çakmak, Önsöz Basım ve Yayıncılık, İstanbul, 1981.
- ROBBİNS, Keith; I. Dünya Savaşı, Çev.: Müfit Günay, Dost Kitabevi, Ankara, 2005.
- ROSENBERG, Arthur; Bolşevizm Tarihi, Çev.: Levent Konca, Habitus Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- ROUSSEAU, Jean Jacques; Toplumsal Sözleşme, Çev.: Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, X. Basım, İstanbul, 2013.
- SAMSUTDİNOV, A(bdula) M(ardonoviç); Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-19, Çev.: Ataol Behramoğlu, Epsilon Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul, 2007.
- SANDERS, Limon von; Türkiye'de Beş Yıl, C. 3, Çev. Ergün Uğurlu, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1999.
- SARI, Mustafa; Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921), TTK Yayınları, 2014.
- SARIHAN, Zeki; Kurtuluş Savaşı Günlüğü I (Açıklamalı Kronoloji), Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne (30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919), TTK Basımevi, Ankara, 1993.
-; Kurtuluş Savaşı'nda İkili İktidar, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000.
- SAXE, Maurice de; Savaş Sanatı Üzerine Hayallerim, Çev.: Ahmet Şakir Gül, Q-Matris Yayınları, İstanbul, 2003.
- SELEK, Sebahattin; Anadolu İhtilali, C. 1, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2010.
-; Anadolu İhtilali, C. 2, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- SEVİM, Ali; Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi, TTK Yayınları, Ankara, 2014.
- SHAW, Stanford J(ay) ve Ezel Kural SHAW; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Çev.: Mehmet Harmancı, İkinci Cilt, E Yayınları, İstanbul, 1983.
- SLOAN, Elinor C(amille); Modern Military Strategy, An Introduction, Routledge, Newyork, 2012.
- SOFUOĞLU, Adnan; Millî Mücadele Döneminde Kocaeli, ATAM Yayınları, Ankara, 2006.

SOFUOĞLU, Adnan ve Seyfi YILDIRIM; Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, ATAM Yayınları, Ankara, 2018.

SONYEL, Salahi R(amadan); Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Faaliyetleri, TTK Basımevi, Ankara, 1995.

.....; Gizli Belgelerde Osmanlı Devleti'nin Son Dönemi ve Türkiye'yi Bölme Çabaları, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.

STRACHAN, Hew; Birinci Dünya Savaşı, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 2014.

SÖNMEZ, Cemil; Atatürk'ün Yetişmesi ve Öğretmenleri, ATAM Yayınları, Ankara, 2014.

STODDART, Philip H.; Teşkilat-ı Mahsusa, Çev.: Tansel Demirel, Arba Yayınları, İstanbul, 1993.

Strategikon, Bizans Kültüründe Savaş Sanatı, Haz.: George T. Dennis, Çev.: Volkan Atmaca, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2010.

SUN TZU; Savaş Sanatı, Çev.: Tuğçe AYTEŞ, Sis Yayıncılık, İstanbul, 2011.

SUN Zİ; Savaş Sanatı, Modern Muharebe Kavramlarıyla Yeni Bir Bakış, Çev.: Bülent Okay, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2016.

ŞIVGIN, Hale; Trablusgarp Harbi ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri, Trablusgarp Savaşı'nda Mustafa Kemal Atatürk'le İlgili Bazı Belgeler, ATM Yayınları, Ankara, 2006.

ŞİMŞEK, Halil; Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Stratejisi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2002.

TANÖR, Bülent; Türkiye (1918-19), Kurtuluş, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1997.

.....; Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920), Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1998.

TANSEL, Selahattin; Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, MEB Yayınları, C.1, İstanbul, 1991.

TAŞ, Necati Fahri; Nurettin Paşa, ATAM Yayınları, Ankara, 2014.

TAŞKIRAN, Cemalettin; Millî Mücadele'de Kâzım Karabekir Paşa, ATAM Yayınları, Ankara, 2008.

- TOPSES, Mehmet Devrim; Kurtuluş Savaşı Sosyolojisi, Anı Yayınları, Çanakkale, 2009.
- TOWNSHEND, Charles V. F.; Mezopotamya Seferim, Kurna, Kut'ülamare ve Selmanıpak Muharebeleri, Çev.: Gürol Koca, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- TUFAN, Osman; Kurtuluş Savaşı Hatıraları, Arma Yayınları, İstanbul, 1998.
- TUNAYA, Tarık Zafer; Türkiye'de Siyasal Partiler, C. 2, Mütareke Dönemi, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1986.
- TURAN, Oğuz; I. Dünya Harbine Hâkim Olan Stratejik ve Taktik Düşünceler, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, t.y.
-; Türklerde Stratejik ve Taktik Düşünceler (Mete'den Atatürk'e Kadar), Belge Yayınları, Ankara, 1986.
- TURAN, Şerafettin; Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar, TTK Yayınevi, 6. Baskı, Ankara, t.y.
- TÜMERDEM, İsmail Hakkı; Türk İstiklal Harbi, Yunan Cephesi, Operatif ve Tabiye Bakımından İncelenmesi, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1941.
-; Başkomutan Atatürk'e Değın; Türk Orduları Başkomutanları ve Yaptıkları Büyük Meydan Muharebeleri Üzerine Araştırma, K.K.K. İstanbul Askerî Basımevi, İstanbul, 1953.
- TÖRELİ, Türkmen; İstiklal Harbinde İç İsyanlar, Kripto Yayınları, Ankara, 2012.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat; Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları: 7, Ankara, 1948.
-; Görüp İşittiklerim, TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara, 2010.
- TÜRKMEN, Zekeriya; Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920), ATAM Yayınları, Ankara, 2002.
-; Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması, (1918-1920), TTK Basımevi, Ankara, 2011.
- Türk İstiklal Harbi, C. 1, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Yay. Haz.: Tevfik Bıyıkoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1962.
- Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 1, (15 Mayıs-4 Eylül 1919), Yay. Haz.: Tevfik Bıyıkoğlu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1963.

Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 2, Yay. Haz.: Tefvik Bıyıkoglu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965.

Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 3, Haz.: Tefvik Bıyıkoglu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966.

Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 4, Kütahya, Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921), Yay. Haz.: Tefvik Bıyıkoglu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1974.

Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 5, 1. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesinden Önceki Olaylar ve Mevzi İlerisindeki Harekât (25 Temmuz-22 Ağustos 1922), Yay. Haz.: Tefvik Bıyıkoglu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1972.

Türk İstiklal Harbi, C. 2,, Batı Cephesi, Ks. 5, 2. Kitap, Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) ve Sonraki Harekât (14 Eylül-10 Ekim 1921), Yay. Haz.: Tefvik Bıyıkoglu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1973.

Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 6, 1. Kitap, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), Yay. Haz.: Tefvik Bıyıkoglu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1967.

Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 6, 2. Kitap, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Yay. Haz.: Tefvik Bıyıkoglu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1968.

Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 6, 3. Kitap, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, Yay. Haz.: Tefvik Bıyıkoglu ve Diğerleri, Gnkur. Yayınları, Ankara, 1969.

Türk İstiklal Harbi, C. 2, Batı Cephesi, Ks. 6, 4. Kitap, İstiklal Harbi'nin Son Safhası, Yay. Haz.: Tefvik Bıyıkoglu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1995.

Türk İstiklal Harbi, C. 3, Doğu Cephesi, (1919-1921), Yay. Haz.: Tefvik Bıyıkoglu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1965.

Türk İstiklal Harbi C. 4, Güney Cephesi, Yay. Haz.: Tefvik Bıyıkoglu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966.

Türk İstiklal Harbi, C. 6, İstiklal Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921), Yay. Haz.: Tefvik Bıyıkoglu ve Diğerleri, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1974.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920), C. 3, Ks. 6, 1. Kitap, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Osmanlı-Rus Kırım Harbi, Kafkas Cephesi (1853-1856), ATASE Yayınları, 1986.

Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet, ATASE Yayınları, Ankara, 2009.

ULAŞ, Bülent; Jeopolitik, Türkiye'nin Millî Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2011.

UMAR, Ömer Osman; Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye (1908-1938), ATAM Yayınları, Ankara, 2004.

UYAR, Mesut ve Edward J. ERİCKSON; Osmanlı Askerî Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev.: Mesut Uyar, İstanbul, 2014.

UZDİL, Mahmut Belig; Balkan Savaşı'nda Mürettep 1. Kolordu'nun Harekâtı, Yay. Haz.: Ahmet Tetik ve Şeyda Büyükcan, ATASE Yayınları, 2006.

WALLACH, Jehuda L(othar); Bir Askerî Yardımın Anatomisi, Çev.: H.Fahri Çeliker, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

YALÇINKAYA, Haldun; Savaş, Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı, İmge Kitabevi, İstanbul, 2008.

YAVUZ, Bige; Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından, 1919-1922, TTK Basımevi, Ankara, 1994.

YEL, Selma; Yakup Şevki Paşa ve Askerî Faaliyetleri, ATAM Yayınları, Ankara, 2002.

YERGİN, Daniel; Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, Çev.: Kamuran Tuncay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2009.

YILMAZ, Faruk; General Allenby'nin Hatıraları, Arap İllerinin Elimizden Çıkış Öyküsü, Berikan Yayınevi, Ankara, 2003.

YILMAZ, Sait; Güç ve Politika, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008.

YILMAZ, Veli; Fevzi Çakmak, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2006.

YUSUF HAS HACİP; Kutadgu Bilig, Çev.: Ayşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Yayınları, II. Basım, İstanbul, 2016.

YÜCEER, Nasır; Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı, Azerbaycan ve Dağıstan'ın Bağımsızlığını Kazanması, 1918, ATASE Yayınları, 2002.

ZÜRCHER, Erik Jan; Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, Çev.: Yasemin Saner, İletişim Yayınları, 26. Baskı, İstanbul, 2011.

.....; Millî Mücadelede İttihatçılık, Çev.: Nüzhet Salihoğlu, İletişim Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2016.

5. MAKALELER VE BİLDİRİLER

AYDIN, Mithat; “Birinci Dünya Savaşında Mısır, Suriye ve Filistin Cepheleri”, 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, Ed.: Ümit Özdağ, Kripto Yayınları, Ankara, 2014, s. 257-296.

AYIŞIĞI, Metin; “Mütareke Döneminde Harbiye Nezareti ile Kuvâ-yı Milliye Arasındaki İlişkilere Dair Bazı Belgeler”, Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu, On İkinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri-II, (Sunulmayan Bildiriler), 20-22 Mayıs 2009, ATESE Yayınları, Ankara, s. 1-14.

BARTHOLOMEES Jr., J. Boone; “A Survey of The Theory of Strategy”, US Army War College Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., U.S. Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 13-43.

.....; “Continuity and Change in War”, US Army War Collage Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., U.S. Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 79-89.

.....; “Naval History For Soldiers”, US Army War Collage Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., U.S. Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 309-323.

BIDDLE, Tami Davis; “The Airplane and Warfare: Theory and History”, US Army War College Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., U.S. Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 273-293.

BİNGÖL, Oktay; “Birinci Dünya Savaşı'nın Muharebenin Dönüşümündeki Rolü”, 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, Ed.: Ümit Özdağ, Kripto Yayınları, Ankara, 2014, s. 33-64

CİHANGİR, Çiğdem Kılıçoğlu; “Yunanistan'da Monarşi Üzerine Bir Değerlendirme” Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 58, Bahar 2016, s. 99-121.

CUNNINGHAM, Glenn K.; “*Eastern Strategic Traditions: UN-American Ways Of War*”, US Army War College Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., U.S. Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 133-143.

ENGELS, Friedrich; “*Ayaklanma*”, Politik ve Askerî Savaş Sanatı, C.2, İlkeriş Yayımcılık, Ankara, 2014, s. 39-45.

GEÇER, Kadir Türker; “*Türk Kurtuluş Savaşı’nda Görev Almış Yunan Komutanlarının Anılarından Hareketle Türk ve Yunan Ordusu’nda Ordu Geleneği ve Komutanlık Anlayışlarının Değerlendirilmesi*”, 12. Tarih Sempozyumu Bildirileri-II (Sunulmayan Bildiriler), 20-22 Mayıs 2009, Gnkur. Basımevi, Ankara, 2010, s. 135-178.

GIAP, Vo Nguyen; “*Halk Savaşının Askerî Sanatı*”, Politik ve Askerî Savaş Sanatı, C. 2, İlkeriş Yayımcılık, Ankara, 2014, s. 131-149.

.....; “*Proletaryanın Askerî Örgütlenmesi Üzerine Marksist Leninist Teori*”, Politik ve Askerî Savaş Sanatı, C. 2, İlkeriş Yayımcılık, Ankara, 2014, s. 106-130

GİLBERT, Felix; “*Machiavelli: Savaş Sanatında Rönesans*”, Modern Stratejinin Ustaları, Ed.: Edward Mead Earle, Çev.: Selma Koçak, Doruk Yayımcılık, İstanbul, 2007, s. 9-42.

HOLCOMB, James F.; “*Managing Strategic Risk*”, US Army War College Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., U.S. Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 67-77.

JABLONSKY, David; “*Why is Strategy Difficult?*”, US Army War College Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., U.S. Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 3-11.

KAYMAZ, İhsan Şerif; “*Birinci Dünya Savaşı’nda Irak*”, 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, Ed.: Ümit Özdağ, Kripto Yayınları, Ankara, 2014, s. 245-256.

KILIÇKAYA, M. Derviş; “*Millî Mücadele’de Kongreler ve İttihatçılık Sorunu*”, Hacettepe Üniversitesi, Artatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü Makale Arşivi.

KÖSE, Osman; “*1916 İrlanda İsyanı ve Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere Politikasına Etkileri*”, 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı, Ed.: Ümit Özdağ, Kripto Yayınları, Ankara, 2014, s. 317-348.

METİN, Barış; “*1917 Bolşevik İhtilali Sonrasında Güney Azerbaycan Bölgesinde Askerî ve Siyasi Mücadeleler*”, On Birinci Askerî Tarih Sempozyumu Bildirileri (Sunulmayan

Bildiriler), XVIII. Yüzyıldan Günümüze Orta Doğu'daki Gelişmelerin Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri (04-05 Nisan 2007-İstanbul), ATASE Yayınları, Ankara, 2008, s. 125-136.

NEIBERG, Michael S.; *“To end all wars? A case Study of Conflict Termination In World War I”*, U.S. Army War College Guide to National Security Issues, Volume II: National Security Policy and Strategy, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., ABD US Army War College, USA, Pheledelphia, 2012, s. 337-347.

OKUR, Mehmet; *“Millî Mücadele Döneminde Fener Rum Patrikhanesinin ve Metropolitlerin Pontus Rum Devleti Kurulmasına Yönelik Girişimleri”*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, S. 29-30, Mayıs-Kasım 2002.

PALMER, R(obert).R(oswel).; *“Büyük Friederick, Guibert, Bulow: Kraliyet Savaşlarından Millî Savaşlara”*, Modern Stratejinin Ustaları, Ed.: Edward Mead Earle, Çev.: Selma Koçak, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 78-112.

SARISAMAN, Sadık; *“Belgelerin Işığında Kuvâ-yı Milliye'nin Tanımı”*, 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları, Bildiriler, ATAM Yayınları, Ankara, 2011, s. 27-36.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet; *“Millî Mücadele'de Protesto ve Mitingler”*, Türkler, C. 15, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 726-744.

TROXELL, John F.; *“Military Power and The Use of Force”*, US Army War College Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., U.S. Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 217-241.

TURAN, Mustafa; *“Kûvayı Millîye'nin Anlamı, Tarihi ve Fikri Temelleri”*, Türk Yurdu, S. 366, Şubat 2018, Ankara, s. 59-70

TÜRKMEN, Zekeriya; *“Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Hareketi ve Müfettişlik Bölgesindeki Faaliyetleri”*, 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları, Bildiriler, ATAM Yayınları, Ankara, 2011, s. 63-121.

TÜRSAN, Nurettin; *“Atatürk'ün Türk Kurtuluş Savaşı Stratejisi”*, Birinci Askerî Tarih Semineri, Bildiriler III, ATASE Yayınları, Ankara, 1983, s. 1-112.

U.S. Army War College Guide to National Security Issues, Volume II: National Security Policy and Strategy, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., US Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, Appendix I, s. 413-418.

YALÇIN, Semih; “*Millî Mücadele Dönemi*”, 90. Yılında Millî Mücadele Sempozyumları, Bildiriler, ATAM Yayınları, Ankara, 2011, s. 11-25.

YARGER, H(arry) Richard; “*Toward a Theory of Strategy: Art Lykke and The U.S. Army War College Strategy Model*”, US Army War College Guide to National Security Issues, Volume I: Theory of War and Strategy, Ed.: J. Boone Bartholomees, Jr., U.S. Army War College, Carlisle Barracks, PA, 2012, s. 13-43.

ZEDUNG, Mao; “*Çin Devrimci Savaşında Strateji Sorunları*”, Politik ve Askerî Savaş Sanatı, C. 2, İlkeriş Yayıncılık, Ankara, 2014, s. 95-105.

6. SÖZLÜKLER

Ö/T 320-5-1, Genelkurmay Başkanlığı Özel Talimatname ve Özel Talimatları, İngilizce-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1971.

7. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

http://www.kho.edu.tr/hakkinda/harbiyeli_ataturk/ogretmenleri.html (Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu).

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html (TBMM, Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı).

<http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/kongr.htm> (Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Makale Arşivi)

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/816/10350.pdf> (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, S. 29-30, Mayıs-Kasım 2002.)

<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2365>. (Minber, 17 Teşrinî sani 1918)

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/2117/21901.pdf> (Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S. 58, Bahar 2016.)

<http://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/istiklal-harbi/> (T. C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu)

<https://www.harita.gov.tr/tematik-haritalar> (Harita Genel Müdürlüğü)

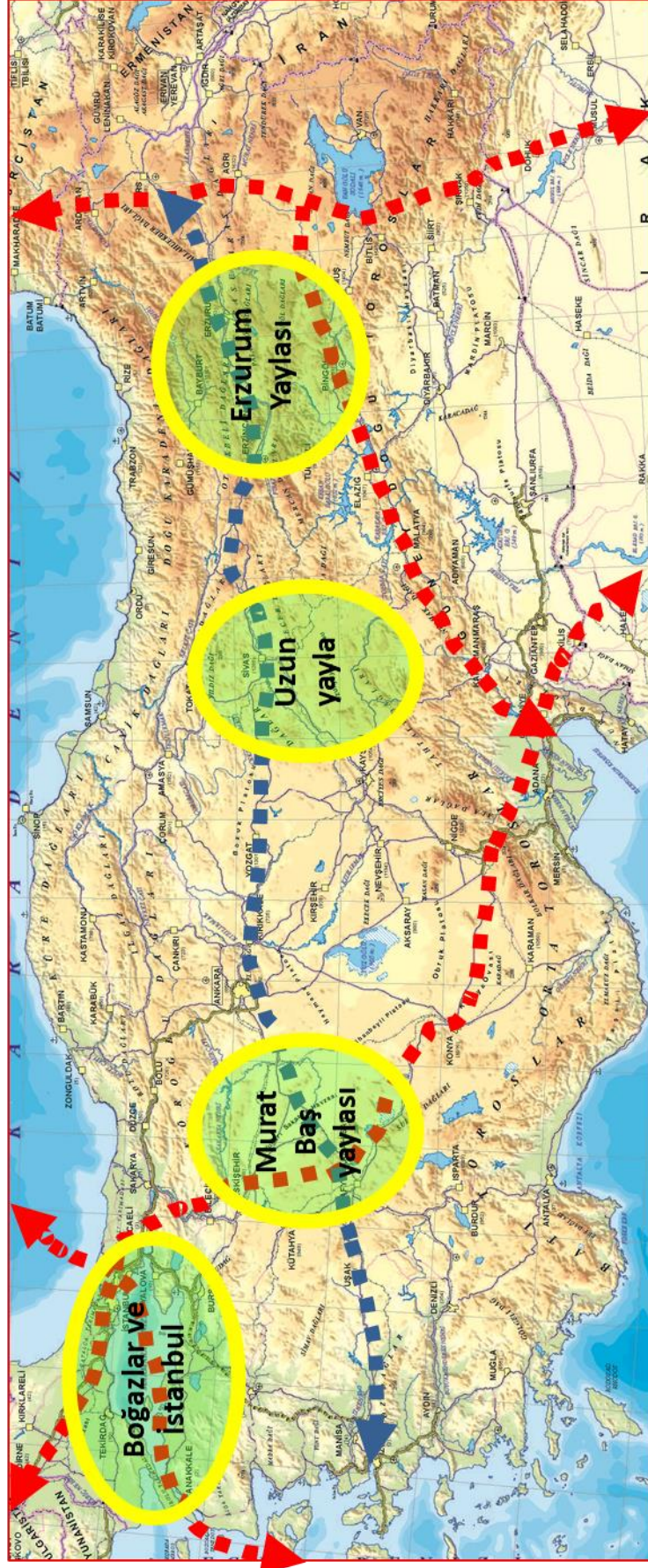
http://www.mustafaturan.gen.tr/FileUpload/as799722/File/kuva-yi_milliye_nin_anlami.pdf

EKLER

EK-1: Mondros Mütarekesi İmzalandığı Sırada Osmanlı Ordusu'nun Durumu

EK-2: Jeostratejik Mihverler, Ana Yollar ve Stratejik Bölgeler

Stratejik mihver: ■■■■■

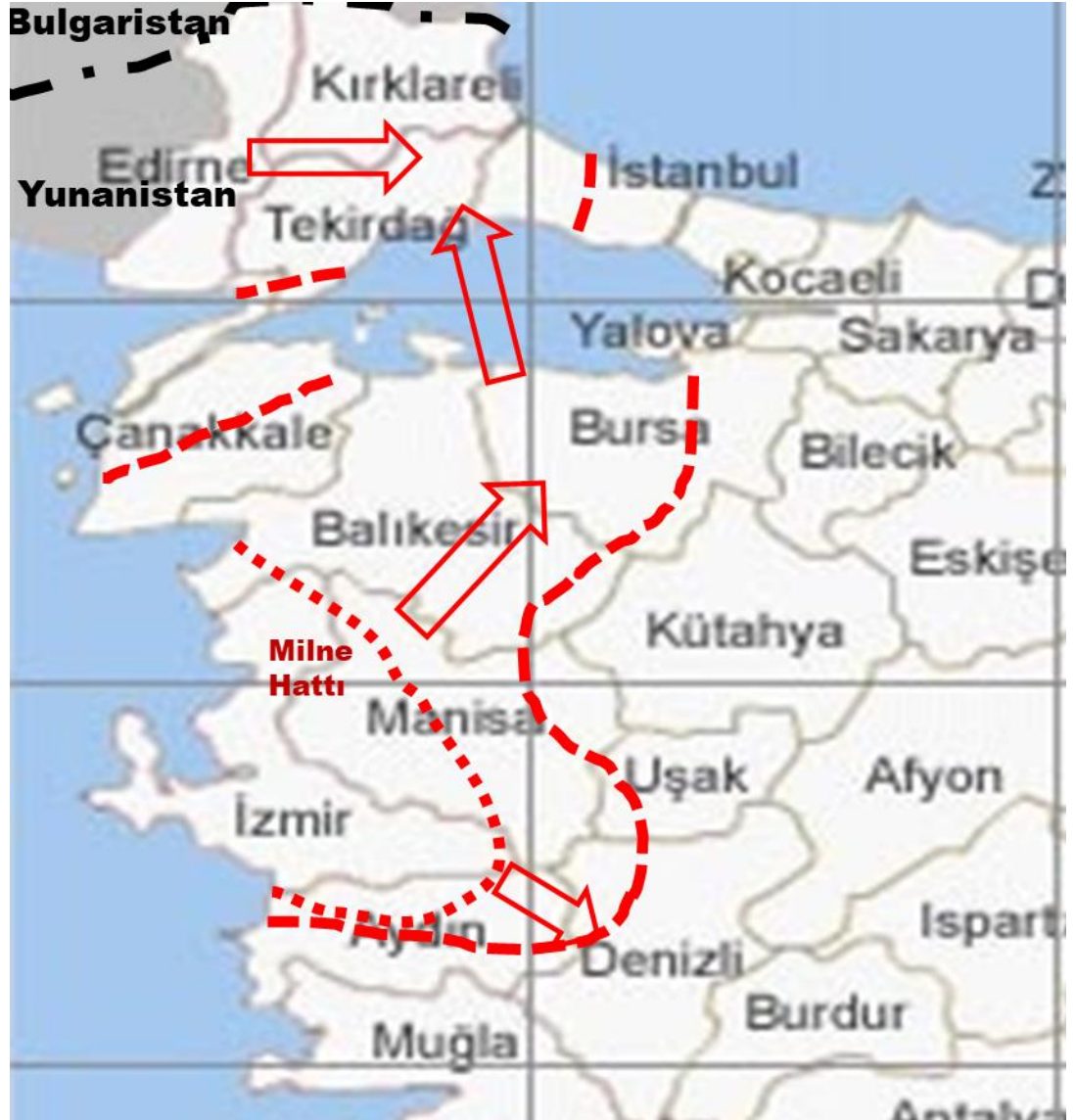
Anayol: ■■■■■

Stratejik bölge: ●

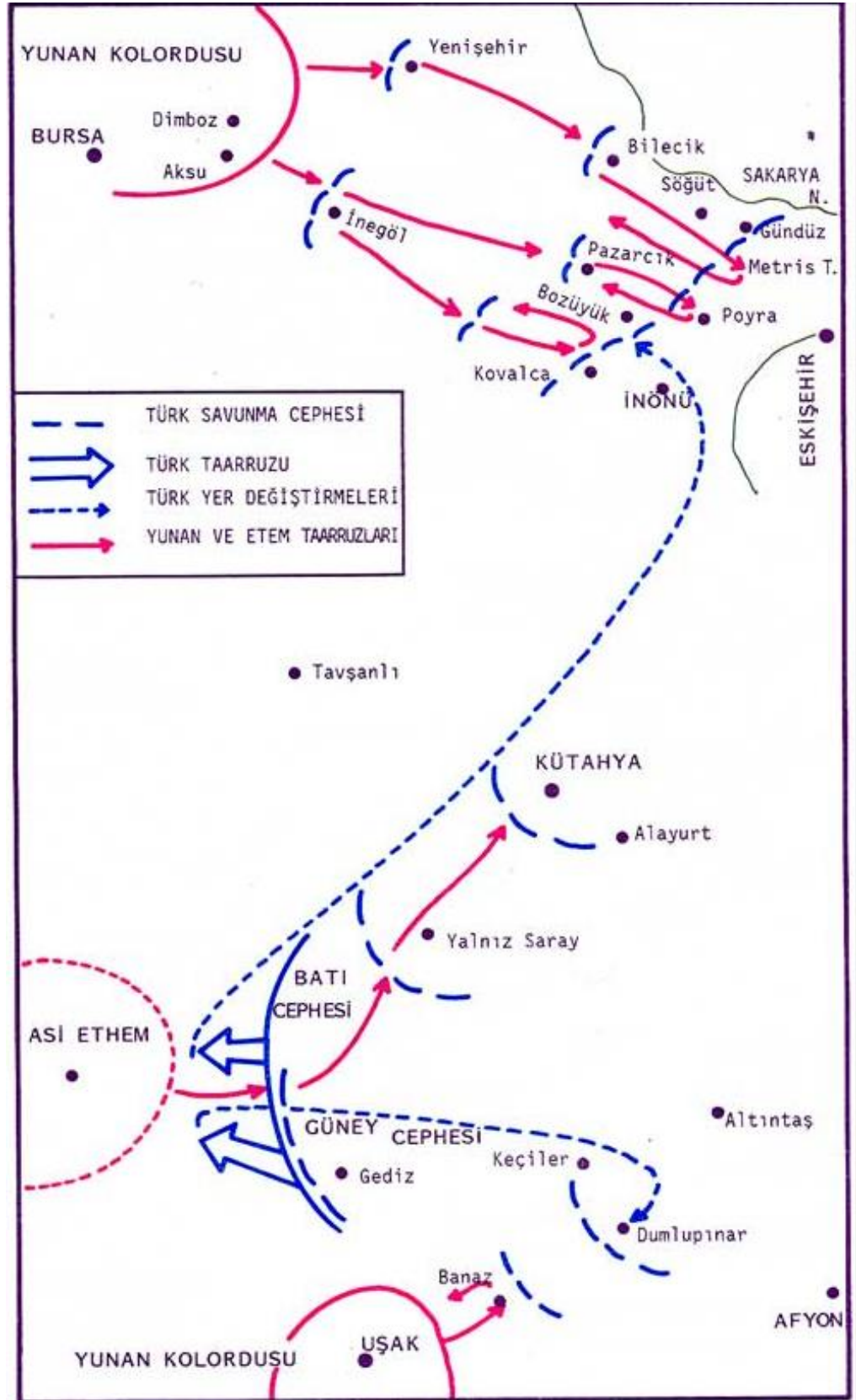
EK-3: Milne Hattı

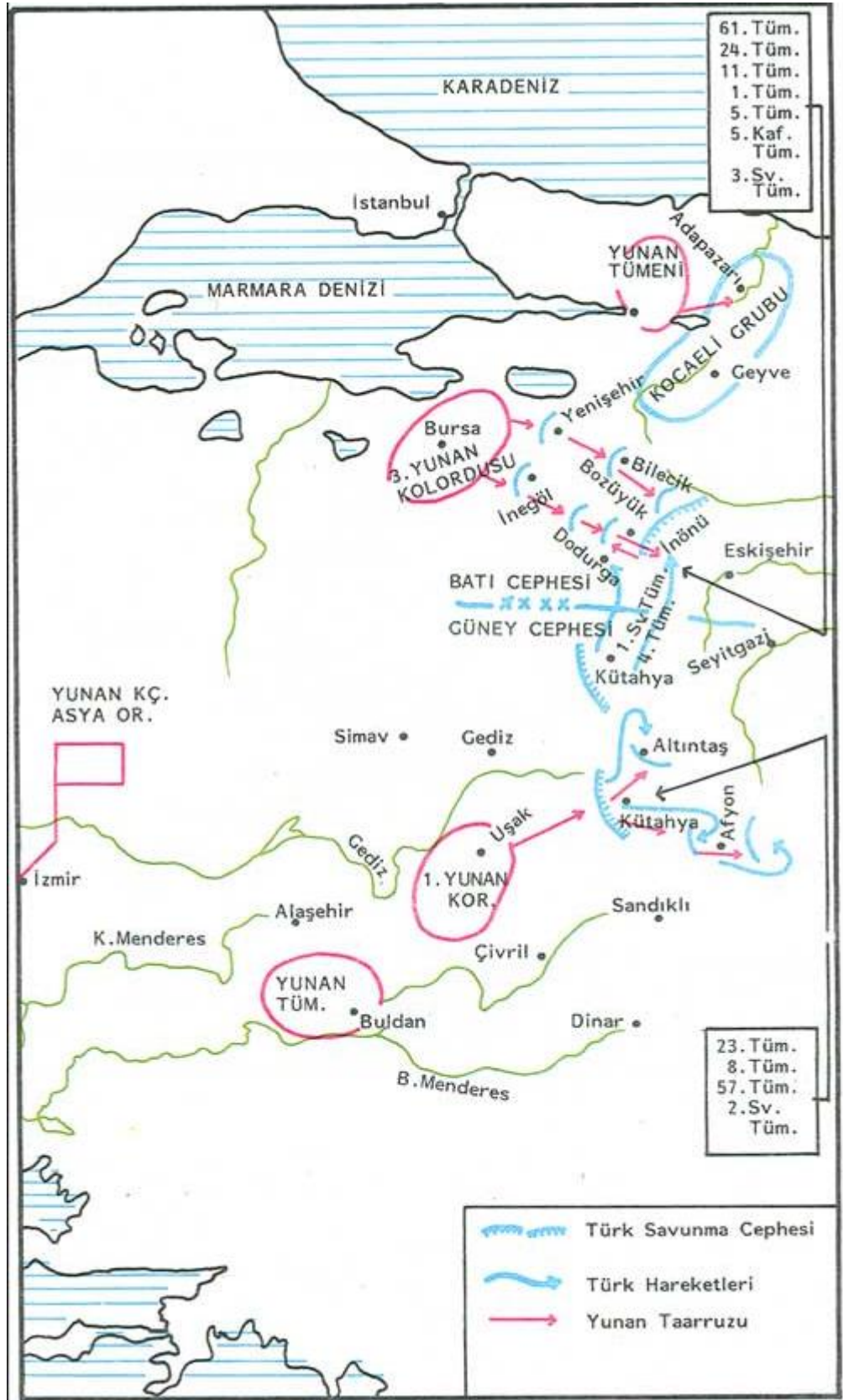
EK-4: 22 Haziran 1920, Yunan Taarruzu

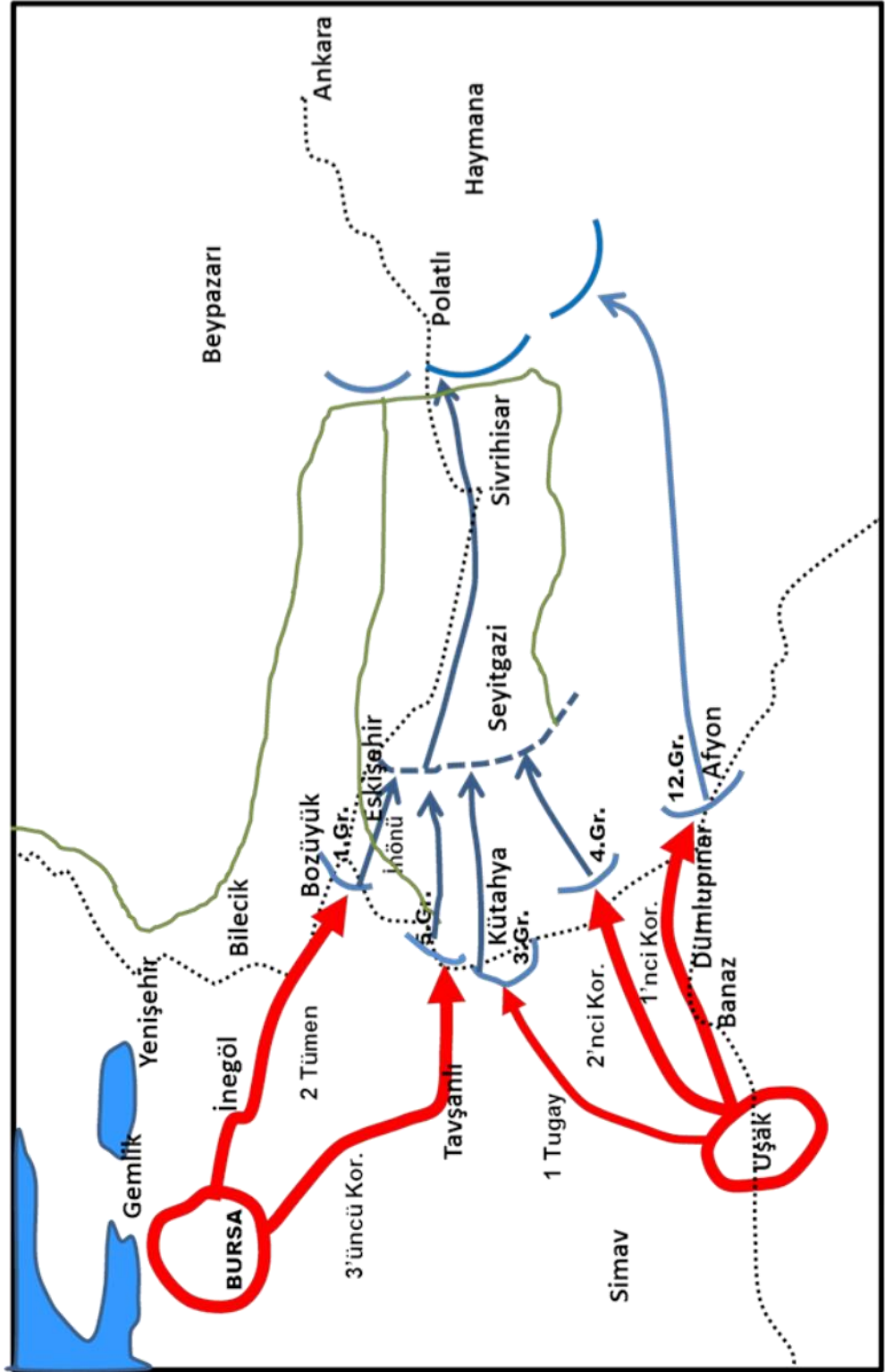
EK-5: 1. İnönü Muharebesi

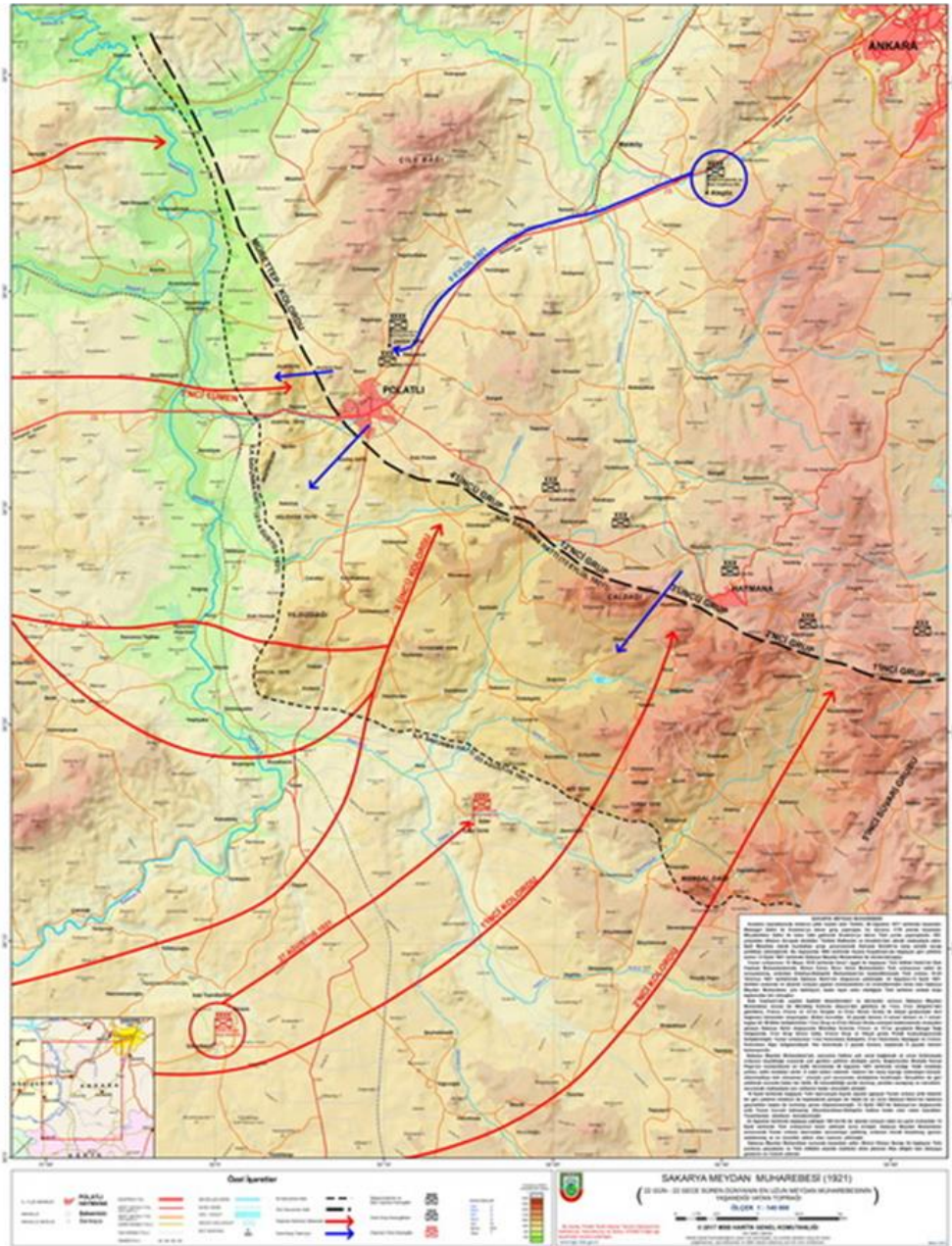
EK-6: 2. İnönü Muharebesi

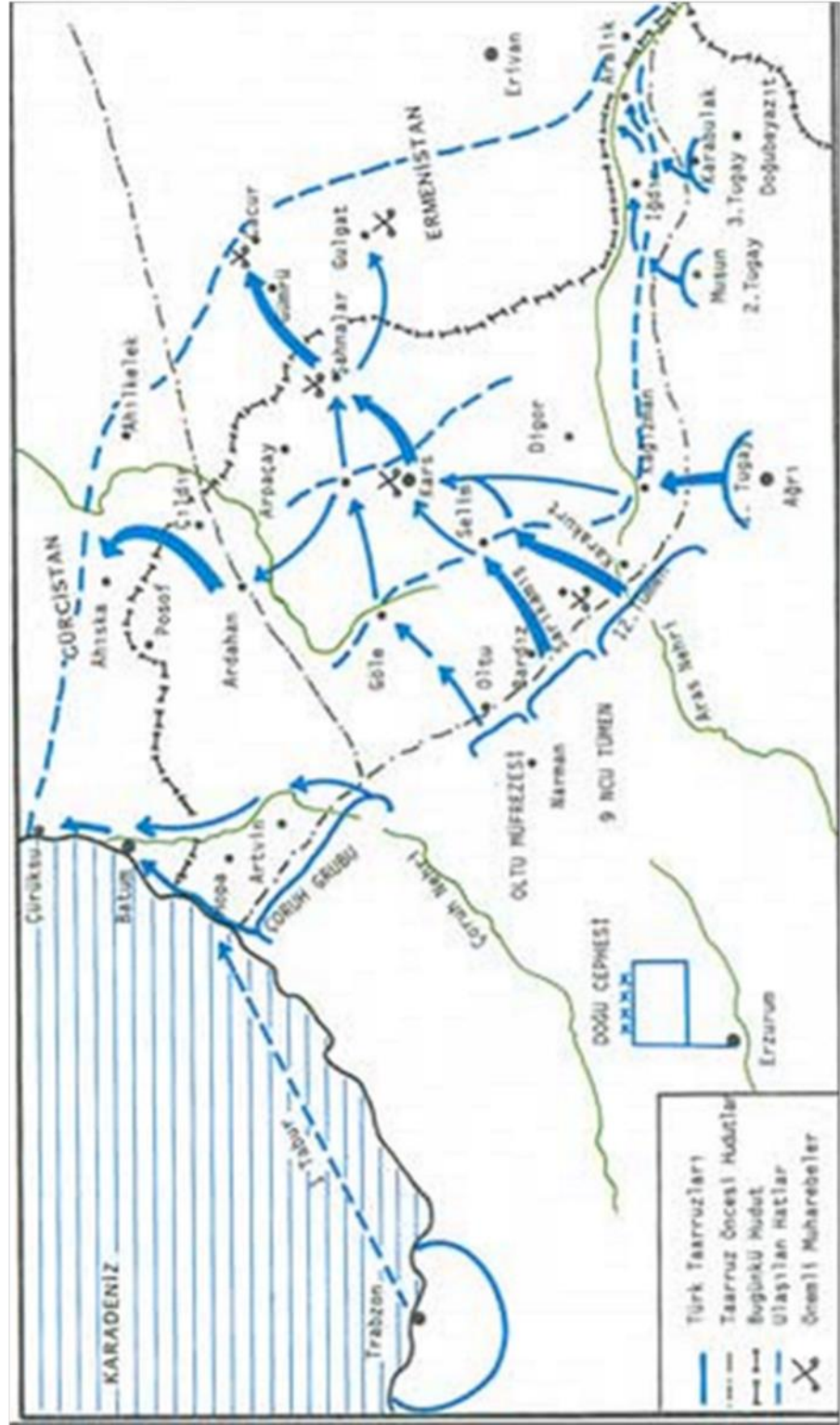
EK-7: Kütahya-Eskişehir Muharebesi

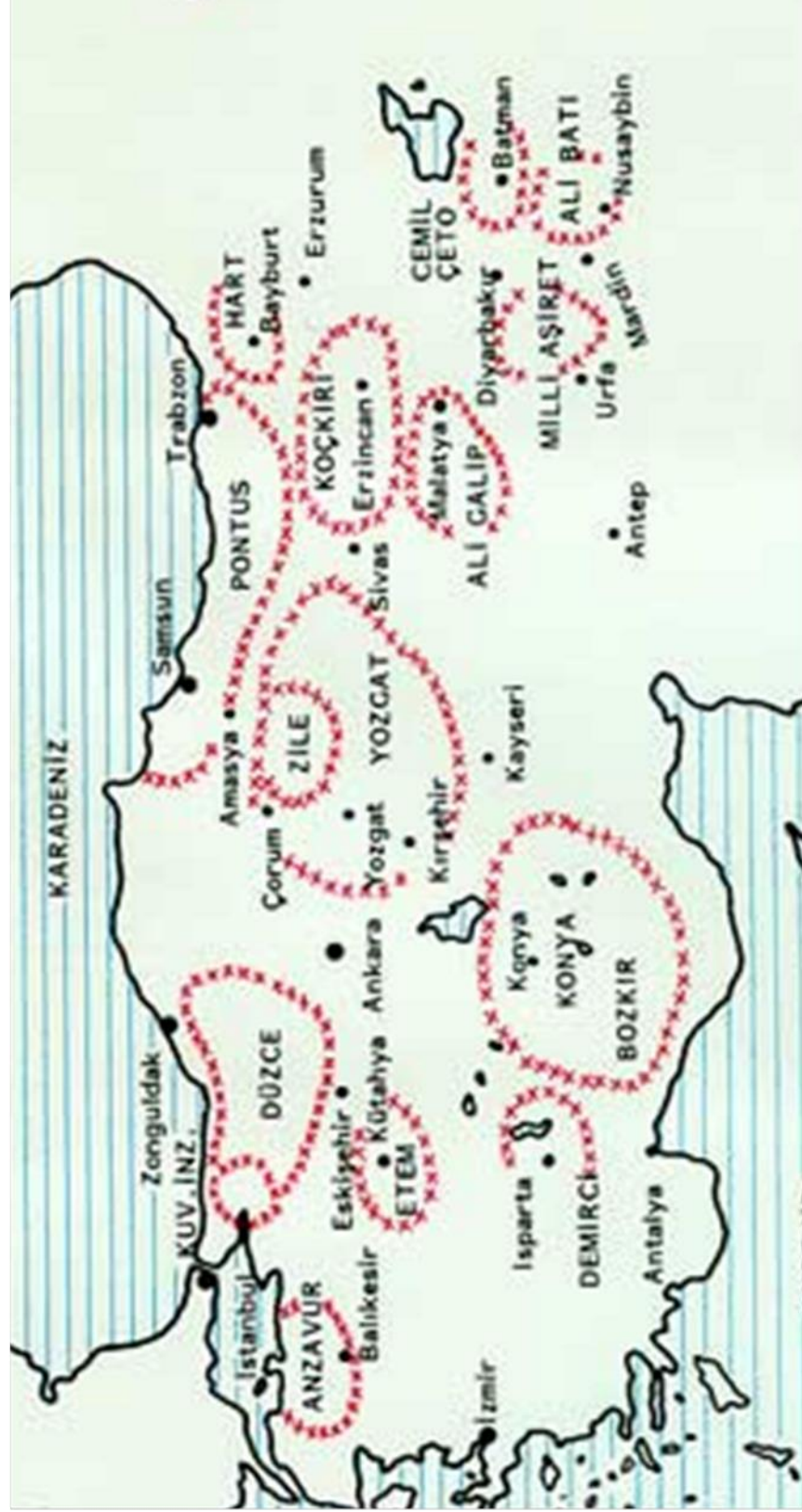
EK-8: Sakarya Meydan Muharebesi

EK-9: Doğu Cephesi Harekâtı

EK-10: Milli Mücadele Sırasında Çıkan İç İsyanlar

Doküman Görüntüleyici

Turnitin Orijinallik Raporu

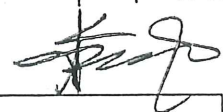
İşleme konu: 04-Ara-2018 16:46 +03

NUMARA: 1050347340

Kelime Sayısı: 125059

Gönderildi: 1

Milli Mücadele'de Uygulanan
Askeri Strateji Mehmet
Çanlı tarafından

Prof. Dr.
M. Deniz Kılıncıkaya

Benzerlik Endeksi

%11

Kaynağa göre Benzerlik

Internet Sources: %10
Yayınlar: %4
Öğrenci Ödevleri: %1

alıntılar dahil et bibliyografyayı çıkar küçük eşleşmeleri çıkar [İndir](#)
yenile yazdır mod:

1% match (24-Tem-2016 tarihli internet)
<http://mehmetcanli1966.blogspot.com>

1% match (26-Tem-2016 tarihli internet)
https://archive.org/stream/TurklerAnsiklopedisi/Turkler-Cilt15_djvu.txt

<1% match (06-Haz-2015 tarihli internet)
<http://www.ttk.gov.tr>

<1% match (08-Eyl-2017 tarihli internet)
<http://www.ait.hacettepe.edu.tr>

<1% match (05-Eyl-2016 tarihli internet)
<http://archive.org>

<1% match (07-Eyl-2016 tarihli internet)
<https://www.scribd.com/document/156881493/Damat-Ferit-Pasa-Hukümetlerinin-Milli-Mucadele-Karsiti-Politikalari-pdf>

<1% match (14-Nis-2016 tarihli internet)
<http://www.tarihtarih.com>

<1% match (09-Ağu-2015 tarihli internet)
<http://www.bilinmeyenturktarihi.com>

<1% match (19-Mar-2010 tarihli internet)
<http://strateji.cukurova.edu.tr>

<1% match (06-Eyl-2016 tarihli internet)